

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

सूचना स्वतन्त्रता तुलनात्मक कानुनी सर्वेक्षण

- टोबी मेण्डेल
- दोस्रो संस्करण
परिमार्जित तथा अद्यावधिक
- नेपाली संस्करण
अनुवादक र सम्पादन
पुस्कर माथेमा

सूचना स्वतन्त्रता

तुलनात्मक कानुनी सर्वेक्षण

- टोबी मेण्डेल
- दोस्रो संस्करण
परिमार्जित तथा अद्यावधिक
- नेपाली संस्करण
अनुवादक र सम्पादन
पुस्कर माथेमा

ISBN: 978-9937-8075-7-9 (Nepali Edition)

यस पुस्तकमा प्रस्तुत गरिएका तथ्यको छनोट एवं प्रस्तुतिका लागि तथा यसमा व्यक्त गरिएका विचारका लागि लेखक स्वयं उत्तरदायी हुनुहुन्छ । ती तथ्य तथा विचार युनेस्कोको हुनैपर्दछ भन्ने छैन र तिनीहरूप्रति संस्था जिम्मेवार रहने छैन । यस प्रकाशनमा प्रयोग गरिएका पद तथा सामग्रीको प्रस्तुति कुनै पनि राष्ट्र, क्षेत्र, शहर वा क्षेत्र वा त्यसका निकायका सम्बन्धमा वा त्यसका सीमा वा चौघेराको सीमावन्धन गर्नेसम्बन्धमा युनेस्कोको कुनै वैचारिक अभिव्यक्तिसँग सम्बन्धित छैन ।

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय शैक्षिक, वैज्ञानिक तथा सांस्कृतिक सङ्गठन/सञ्चार तथा सूचना क्षेत्र/अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता, लोकतन्त्र तथा शान्ति महाशाखाद्वारा सन् २००८ मा प्रकाशित (सम्पर्क : मोगेन्स स्किमद्त, निर्देशक, सञ्चार तथा सूचनाका लागि नायब सहायक महानिर्देशक, m.schmidt@unesco.org; आन्द्रिया काइरोला, a.cairola@unesco.org; १ रुइ मियोल्लिस, ७५०१५, पेरिस, फ्रान्स) ।

यस पुस्तकको पूर्ण पीडीएफ स्वरूपका साथै सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी थप पृष्ठ सामग्री तथा कानुनहरू www.unesco.org/webworld/en/foi मा उपलब्ध छ ।

कृतज्ञताज्ञापन

यस पुस्तकका विभिन्न अध्यायका सम्बन्धमा बहुमूल्य टिप्पणी उपलब्ध गराउनुहुने निम्नलिखित महानुभावहरूप्रति म धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छु : डेभिड बानिसार, नायब निर्देशक, प्राइभेसी इन्टरनेशनल, लण्डन; जाभियर कासास, कानुनी क्षेत्र निर्देशक, पेरु प्रेस तथा समाज संस्थान (आईपीवाईएस), पेरु; मुकेलानी डिम्बा, नायब प्रमुख कार्यकारी अधिकृत, खुला लोकतन्त्र सुभावा केन्द्र (ओडीएसी), दक्षिण अफ्रिका; मौरिस फ्राङ्केल, निर्देशक, सूचना स्वतन्त्रता अभियान, संयुक्त अधिराज्य; क्यारोलिन गोमेज, कार्यकारी निर्देशक, न्यायका लागि जमैकालीहरू; रशिद हादजिली, निर्देशक, सञ्चार अधिकार संस्थान, अजरबैजान; हेलेना जाडेरब्लोम, अध्यक्ष, औपचारिक दस्तावेजहरूमा पहुँचसम्बन्धी विशेषज्ञहरूको युरोपेली समूह परिषद् (डीएच-एस-एसी), र न्यायाधीश, प्रशासनिक पुनरावेदन अदालत, स्टकहोम, स्विडेन; अलेक्जान्डर काशुमोभ, प्रमुख, कानून टोली, सूचनामा पहुँच कार्यक्रम, बुल्गेरिया; मारिया लिसित्सिना, अध्यक्ष, युवा मानव अधिकार समूह, किर्गिजस्तान; लाउरा न्युम्यान, सूचनामा पहुँच परियोजना व्यवस्थापक, सहायक निर्देशक, अमेरिकाज प्रोग्राम, द कार्टर सेण्टर; इस्सा लुना प्ला, निर्देशक, सेन्ट्रो ट्रान्सपारेन्सिया, मेक्सिको; मिगुयल पुलिदो, संयोजक, फुण्डार, मेक्सिको; लारेन्स रेपेटा, प्राध्यापक, ओमिया कानून विद्यालय, जापान; डेनियल साइमन्स, कानून अधिकृत, आर्टिकल १९; शेखर सिंह, सूचनामा जन अधिकारका लागि राष्ट्रिय अभियान, भारत; थोमस एम् सुस्मान, साभेदार, रोप्स एण्ड ग्रे एलएलपी, संयुक्त राज्य अमेरिका; र प्याट्रिक टुम्बिन, पैरवी, सूचना तथा अनुसन्धान अधिकृत, हरिनेट, युगाण्डा । मेरो पुस्तकको यो दोस्रो संस्करण प्रकाशन गर्न मलाई प्रेरित गर्ने तथा सहयोग गर्ने युनेस्कोप्रति पनि म आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु र पहिलो संस्करणका लागि मलाई प्रेरित गर्नुहुने श्री विजयानन्द जयवीरा, निर्देशक, सञ्चार विकास महाशाखा, युनेस्कोलाई विशेष धन्यवादज्ञापन गर्न चाहन्छु ।

म यो पुस्तक मलाई मेरो काममा अनवरत सहयोग र प्रोत्साहन गरिरहने तथा बीच बीचमा अत्यावश्यक ध्यानाकर्षण गराइरहने मेरी श्रीमती लिलानी र मेरा तीन छोरा कालेब, नाथान र इलानप्रति समर्पित गर्न चाहन्छु ।

विषयसूची

दोस्रो संस्करणसम्बन्धी भूमिका तथा टिप्पणी.....	१
- अब्दुल वाहीद खान, सञ्चार तथा सूचनासम्बन्धी सहायक महानिर्देशक, युनेस्को	
परिचय.....	५
अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरू तथा प्रवृत्तिहरू.....	११
संयुक्त राष्ट्रसंघ.....	१२
क्षेत्रीय मापदण्डहरू.....	१४
अमेरिकी राज्यहरूको सङ्गठन.....	१४
युरोपेली परिषद्.....	१६
अफ्रिकी सङ्घ.....	१८
राष्ट्रमण्डल.....	१८
अन्तरराष्ट्रिय विधिशास्त्र.....	१९
मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर अमेरिकी अदालत.....	१९
मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालत.....	२०
निश्चित क्षेत्रका जानकारी.....	२४
वातावरणसम्बन्धी जानकारी.....	२४
मानव अधिकारसम्बन्धी सूचना.....	२५
राजनैतिक सहभागिताको अधिकार.....	२७
भ्रष्टाचारविरुद्ध सङ्घर्ष.....	२८

राष्ट्रिय उपलब्धि.....	२९
संवैधानिक व्याख्या	२९
निश्चित संवैधानिक प्रावधानहरू	३०
सूचनाको हकसम्बन्धी कानून	३१
अन्तरसरकारी संस्थाहरू.....	३२

सूचनाको हकसम्बन्धी व्यवस्थाका विशेषता ४१

सिद्धान्त १ : अधिकतम सूचना प्रवाह	४३
सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानून अधिकतम सूचना प्रवाहको सिद्धान्तबाट निर्देशित हुनुपर्दछ	
सिद्धान्त २ : प्रकाशित गर्ने दायित्व	४६
सार्वजनिक निकायमाथि प्रमुख सूचना प्रकाशित गर्ने दायित्व हुनुपर्दछ	
सिद्धान्त ३ : खुला सरकारको प्रवर्धन.....	४७
सार्वजनिक निकायले अग्रसक्रिय रूपमा खुला सरकारको प्रवर्धन गर्नुपर्दछ	
सिद्धान्त ४ : अपवादहरूको सीमित क्षेत्र	४८
अपवादहरू स्पष्ट रूपमा साँघुरो रूपमा कोरिएको हुनुपर्दछ र यिनीहरू यथार्थ 'हानि' तथा 'जनहित' परीक्षणहरूको अधीनमा रहनुपर्दछ	
सिद्धान्त ५ : पहुँचलाई सहज बनाउने प्रक्रियाहरू	५२
सूचनाका लागि गरिएका अनुरोधलाई तीव्र तथा निष्पक्ष रूपमा प्रक्रियामा लगिनुपर्दछ र कुनै पनि अस्वीकृतिसम्बन्धमा स्वतन्त्र समीक्षा गरिनुपर्दछ	
सिद्धान्त ६ : खर्च.....	५४
सूचनाका लागि अनुरोध गर्नबाट व्यक्तिहरूलाई चर्को खर्चका कारण निरुत्साहित पारिनुहुँदैन	
सिद्धान्त ७ : खुला बैठक.....	५५
सार्वजनिक निकायका बैठक जनसाधारणका लागि खुला हुनुपर्दछ	
सिद्धान्त ८ : सूचना प्रवाहले प्राथमिकता पाउँछ	५५
अधिकतम सूचना प्रवाहको सिद्धान्तसँग बाझिने कानूनलाई संशोधन गरिनुपर्दछ वा खारेज गरिनुपर्दछ	
सिद्धान्त ९ : सुराकीको सुरक्षा.....	५६
गलत कामबारे सूचना दिने व्यक्तिहरू अर्थात् सुराकीहरूलाई सुरक्षा उपलब्ध गराइनुपर्दछ	

तुलनात्मक विश्लेषण	२०१
परिचय	
पहुँचसम्बन्धी अधिकार	२०१
प्रक्रियागत प्रत्याभूति	२०५
प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य	२०९
अपवाद	२१०
पुनरावेदन	२१४
प्रतिबन्ध र संरक्षण	२१६
प्रवर्धनात्मक पहल	२१७
निष्कर्ष	२२०

भूमिका

- अब्दुल वाहीद खान

सञ्चार तथा सूचनासम्बन्धी सहायक महानिर्देशक
युनेस्को

सूचना तथा विचारको स्वतन्त्र प्रवाहको वास लोकतान्त्रिक भावनाको केन्द्र हुन्छ भने यिनीहरू मानव अधिकारको प्रभावकारी पालनाका लागि पनि निकै महत्वपूर्ण हुन्छन्। सूचना तथा विचारको खोजी गर्ने, प्राप्त गर्ने एवं सम्प्रेषण गर्ने अधिकारलाई समेत समेट्ने अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकार कार्यान्वयन नभएको अवस्थामा मतदानसम्बन्धी अधिकारलाई अभ्यासमा ल्याउन सम्भव हुँदैन, गोप्य तवरबाट मानव अधिकारको उल्लङ्घन भइरहेको हुन्छ र भ्रष्ट एवं अकुशल सरकारलाई पर्दाफास गर्ने कुनै उपाय हुँदैन। 'सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचना उनीहरू आफ्नै लागि नभई जनताका लागि हुन्' भन्ने सिद्धान्त सूचना तथा विचारहरूको स्वतन्त्र प्रवाहको अभ्याससम्बन्धी प्रत्याभूतिको केन्द्रमा रहेको हुन्छ। ती निकायसँग सूचनाको निकै ठूलो वैभव हुन्छ र त्यसलाई गोपनीयताका साथ राखियो भने अन्तरराष्ट्रिय कानून तथा अधिकांश संविधान अन्तर्गत प्रत्याभूति गरिएको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारमाथि गम्भीर रूपमा आघात पुग्दछ।

सार्वजनिक निकायसँग हुने सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारको महत्वलाई स्वित्डेनमा दुई सय वर्षभन्दा पहिलेदेखि नै स्वीकारिँदै आएको छ। यस अधिकारलाई कहिलेकाहीं थाहा पाउन पाउने अधिकारका रूपमा पनि उल्लेख गर्ने गरिन्छ। विगत दश वर्षदेखि यसले विश्वका सम्पूर्ण क्षेत्रमा बढ्दो रूपमा मान्यता प्राप्त गर्न थालेको छ। यो कुरा यस अधिकारको महत्वबारे संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय संस्थाहरू तथा तीन वटै क्षेत्रीय मानव अधिकार प्रणालीका साथै थुप्रै अन्तरराष्ट्रिय निकायद्वारा जारी भएका आधिकारिक वक्तव्यमा, लोकतान्त्रिक परिवर्तनतर्फ अग्रसर राष्ट्रहरूद्वारा पारित गरिएका थुप्रै नयाँ संविधानमा यस अधिकारका लागि व्यवस्था गरिएका निश्चित प्रत्याभूतिहरूमा तथा तीव्र रूपमा बढ्दो सङ्ख्याका राष्ट्र एवं अन्तरराष्ट्रिय संस्थाद्वारा यस अधिकारलाई व्यावहारिक प्रभावयुक्त हुने गरी तयार गरिएका कानून तथा नीतिका अनुच्छेदमा प्रतिबिम्बित भएका छन्।

थाहा पाउन पाउने अधिकारलाई सघाउने आधारभूत मान्यता अधिकतम सम्प्रेषणको सिद्धान्त हो। यस सिद्धान्तले सार्वजनिक नगर्ने पक्षमा सार्वजनिक सरोकारयुक्त औचित्य नभएसम्म सार्वजनिक निकायसँग भएका सबै सूचना सम्प्रेषणको विषयवस्तु हो भन्ने मान्यता स्थापित गर्दछ। यस सिद्धान्तले सूचनामा जनताको पहुँच पुऱ्याउनका लागि अनुरोधमा आधारित प्रणालीहरूका साथै प्रमुख सामग्रीहरूको अग्रसक्रिय प्रकाशन तथा सम्प्रेषणलगायतका प्रभावकारी संयन्त्रलाई व्यवहारमा ल्याउनुपर्ने पनि जनाउँछ।

अधिकतम सम्प्रेषणसम्बन्धी सिद्धान्त अनुरूप थाहा पाउन पाउने अधिकारको प्रत्याभूति गर्ने कानूनको मस्यौदा गर्ने र/वा प्रवर्धन गर्ने जिम्मेवारी पाएकाहरूले प्रशस्त प्रश्न सामना गर्नुपर्दछ। थाहा पाउन पाउने अधिकार

तथा केही मुख्य सार्वजनिक तथा निजी सरोकारको रक्षाका लागि गोपनीयता निर्वाहसम्बन्धी आवश्यकताबीच उपयुक्त सन्तुलन कायम गर्ने तवरले अपवादको व्यवस्थालाई कसरी लेखिनुपर्दछ ? सूचनाको प्रकाशन तथा सम्प्रेषणसम्बन्धी दायित्व कति व्यापक हुनुपर्दछ र प्रकाशन लागतलाई उल्लेख्य रूपमा घटाउने प्राविधिक उपलब्धि अनुरूप उक्त दायित्वमा वृद्धि हुने कुरालाई कानूनले कसरी सुनिश्चित गर्नसक्ने हो ? निजामती कर्मचारीले सामना गरिरहेका दबाव तथा साधनस्रोतको अभाव र समयमै सस्तो रूपमा पाउनुपर्ने पहुँचको आवश्यकताबीच सूचनाका प्राप्तीका लागि अपनाइने कस्तो अनुरोध प्रक्रियाले सन्तुलन कायम गर्न सक्ला ? सर्वसाधारणले सूचनाका लागि गरेका अनुरोध अस्वीकृत हुँदा उनीहरूसँग कस्तो पुनरावेदन अधिकार हुन्छ ? कति तपय राष्ट्रका जनप्रशासनमा व्याप्त गोपनीयताको संस्कृतिलाई परिवर्तन गर्न तथा सर्वसाधारणलाई सूचनाको हकबारे जानकारी दिनका लागि कस्तो कस्तो सकारात्मक पहल अपनाउन आवश्यक होला ?

टोबी मेण्डेलद्वारा लिखित सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी यस पुस्तक यस क्षेत्रमा स्थापित अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरू तथा सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रभावकारी कानूनका केही प्रमुख विशेषताको व्याख्याका माध्यमबाट ती प्रश्नमध्ये केहीको उत्तर खोज्न सहयोगी हुने देखिन्छ । महत्वपूर्ण कुरा के छ भने यी जटिल मुद्दालाई सम्बोधन गर्नका लागि दश वटा राष्ट्र तथा दुई वटा अन्तरराष्ट्रिय संस्थाले अपनाएको मार्गको चित्रण यस पुस्तकमा गरिएको छ । सूचनाको हकलाई प्रभावकारी कानुनी प्रत्याभूति प्रदान गर्ने राष्ट्रहरूमा केन्द्रित हुँदै विश्वका सबै क्षेत्रको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गराउने प्रयास यसमा गरिएको छ । सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धमा लामो समयदेखि अपनाउँदै आएका नीति तथा समान प्रकृतिका अन्तरराष्ट्रिय संस्थाबीच यस अधिकारलाई प्रवर्धन गर्ने दिशामा निर्वाह गर्दै आएको नेतृ भूमिकाका कारण दुई वटा अन्तरराष्ट्रिय संस्था संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रम (यूएनडीपी) र विश्व बैंकलाई छनोट गरिएको छ ।

३

यस पुस्तकले सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धमा उपलब्ध पाठ्यसामग्रीबीच महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने तथा सूचनाको हकका लागि प्रभावकारी कानुनी प्रत्याभूति प्रवर्धन गर्न चाहने विश्वका कैयौँ जनताका लागि अमूल्य स्रोतका रूपमा यस पुस्तक रहने कुरामा म विश्वस्त छु । सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानून तथा अभ्यासहरूको आधिकारिक र सरल वर्णन प्रस्तुत गर्दै यस पुस्तकले तीमध्ये कुन व्यावहारिक छ र किन भन्ने प्रश्नहरूको मूल्यवान् विश्लेषण गरेको छ । अधिकतम सम्प्रेषणसम्बन्धी सिद्धान्तको विश्वव्यापी स्वीकार्यतालाई प्रवर्धन गर्न र व्यवहारमै प्रभावकारी रूपमा यसको प्रत्याभूति गरिएको सुनिश्चित गर्नका लागि यस पुस्तक उपयोग गर्न पाठकहरूलाई हामी आह्वान गर्न चाहन्छौँ ।

पेरिस, सन् २००३

दोस्रो संस्करणसम्बन्धी टिप्पणी परिमार्जित तथा अद्यावधिक

व्यापक रूपमा वितरण गरिएको यस प्रकाशनको सन् २००३ संस्करणले सरकारी प्रतिनिधिहरूदेखि लिएर नागरिक समाज तथा विद्वद्बर्गसम्मका पाठक एवं प्रयोगकर्ताबाट व्यापक सकारात्मक प्रतिक्रिया प्राप्त गरेको छ। प्रथम संस्करणको प्रयोग सबै महाद्वीपमा गरिएको थियो र विभिन्न भाषामा यसको प्रयोग गर्नका लागि अनुवाद पनि गरिएको थियो। अन्तरराष्ट्रिय मापदण्ड, सिद्धान्त तथा अभ्यासहरूमा भएका पछिल्ला उपलब्धि एवं अध्ययनमा समेटिएका राष्ट्रमा भएका उपलब्धिका कारण यस पुस्तकको अद्यावधिक तथा परिमार्जित रूपको आवश्यकता सिर्जना भयो।

यसका अतिरिक्त, पछिल्ला सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले सूचना सङ्कलन, प्रशोधन तथा सम्प्रेषण गर्न तथा लोकतान्त्रिक प्रक्रियामा सहभागिताका लागि जनतालाई सशक्त बनाउन थप शक्तिशाली साधनहरू उपलब्ध गराएकाले सूचना स्वतन्त्रता तथा अधिकतम सम्प्रेषणको सिद्धान्त थप महत्वपूर्ण बन्न पुगेको छ।

यस नयाँ संस्करणको लक्ष्य यस लहरमा ऊर्जा थप्नु तथा यी अधिकारको रक्षा तथा समर्थन गर्न चाहने सबैलाई प्रोत्साहित गर्नु हो। आशा छ - 'सूचना स्वतन्त्रता : तुलनात्मक कानुनी सर्वेक्षण'ले सूचना स्वतन्त्रतालाई सुनिश्चित गर्ने कानूनको विकासलाई सघाउनका लागि महत्वपूर्ण साधनका रूपमा निरन्तर सेवा गर्नेछ।

पेरिस, जनवरी सन् २००८

३

अब्दुल वाहीद खान

परिचय

विकास कार्यकर्ता, नागरिक समाज, बौद्धिक वर्ग, सञ्चार माध्यमका साथै सरकारहरूका मुखमा समेत सूचनाको हक वा थाहा पाउन पाउने अधिकारको महत्वसम्बन्धी चर्चा दोहोरिने क्रम प्रायः बढ्न थालेको छ। यो अधिकार के हो ? यो वास्तवमै अधिकार हो ? सरकारहरूले यसलाई कसरी कार्यान्वयन गर्न खोजेका छन् ? यिनै केही प्रश्नलाई यस पुस्तकले सम्बोधन गर्न खोजेको छ।

सूचनाको हकका सन्दर्भमा हालैका वर्षमा वास्तविक क्रान्ति भएको छ। यसलाई सामान्यतया सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारका रूपमा बुझिएको छ। सन् १९९० सम्ममा सूचनाको हकसम्बन्धी राष्ट्रिय कानूनलाई १३ वटा राष्ट्रले मात्र पारित गरेका थिए भने हाल विश्वका ७० वटाभन्दा बढी राष्ट्रमा त्यस्ता कानून पारित भइसकेका छन् र थप २० वटादेखि ३० वटा राष्ट्रमा त्यस्ता कानून बनाउने विषयमा अग्रसक्रियतापूर्वक विचार भइरहेको छ। सन् १९९० सम्म कुनै पनि अन्तरराष्ट्रिय संस्थाले सूचनाको हकलाई मान्यता प्रदान गरेका थिएनन्, अहिले सम्पूर्ण बहुपक्षीय विकास बैङ्क तथा थुप्रै अन्तरराष्ट्रिय वित्तीय संस्थाले सूचना सम्प्रेषण नीति अपनाइसकेका छन्। सन् १९९० मा सूचनाको हकलाई मुख्य रूपमा प्रशासनिक प्रणालीमा सुधारका रूपमा हेरिएको थियो भने हिजो आज यसलाई आधारभूत मानव अधिकारका रूपमा हेर्ने चलन बढेको छ।

शब्दावलीमा समेत परिवर्तन आउन थालेको छ। 'सूचना स्वतन्त्रता' पहिलेदेखि नै सामान्य चलनचल्तीमा रहेको शब्दावली हो र यो पुस्तकको पहिलो संस्करणमा जस्तै यो संस्करणमा पनि यो कुरा झल्किएको छ। 'सूचना स्वतन्त्रता' शब्दावली हिजो आज पैरवीमा लागेकाहरू मात्र नभई सरकारी अधिकारीहरूबाट पनि बढ्दो रूपमा प्रयोग हुन थालेको छ। उदाहरणका लागि, यो कुरा सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँच प्रदान गर्नका लागि सन् २००५ मा भारतमा ल्याइएको कानूनको शीर्षकमा प्रतिविम्बित भएको छ। यस पुस्तकको यस संस्करणले पुरानै मूल शीर्षकलाई कायम राख्दै उस्तै रूपमा सूचना स्वतन्त्रताको तुलनामा सूचनाको हकप्रति सरोकार राखेको छ।

यो पुस्तकको पहिलो संस्करण सन् २००३ मा प्रकाशित भएयता त्यतिबेलै राम्ररी प्रक्रियामा सरिक भइसकेका यी परिवर्तन थप गहन तथा व्यापक भएका छन्। सामान्य रूपमा उल्लेख गरिने विश्वका प्रत्येक भौगोलिक क्षेत्रमा हाल यो प्रवृत्ति विस्तारित भइसकेको तथ्यको एक प्रतीकका रूपमा मध्यपूर्वको एक राष्ट्र जोर्डानद्वारा सन् २००७ मा सूचनाको हकसम्बन्धी पहिलो कानून पारित गरिनुलाई लिन सकिन्छ। यस पुस्तकको पहिलो संस्करण प्रकाशित भएपछिका वर्षमा आधारभूत मानव अधिकारका रूपमा सूचनामा पहुँचलाई मान्यताका सन्दर्भमा निकै महत्वपूर्ण उपलब्धिहरू भएका छन्। सूचनाको हकलाई अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी आम अधिकारकै एक पक्षका रूपमा मान्यता प्रदान गर्दै अन्तरराष्ट्रिय अदालतले गरेको पहिलो निर्णय, सोही मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै सर्वोच्च अदालतहरूले गरेका निर्णय तथा अधिकारको स्तरका सम्बन्धमा आधिकारिक अन्तरराष्ट्रिय निकाय तथा अधिकारीहरूद्वारा जारी गरिएका निकै जोडदार वक्तव्यलाई केही उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ।

ती उपलब्धिलाई प्रतिविम्बित गर्नका लागि दोस्रो संस्करणमा अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरू तथा प्रवृत्तिहरू, सूचनाको हकसम्बन्धी व्यवस्थाका विशेषता तथा तुलनात्मक विश्लेषणसम्बन्धी अध्यायहरू अद्यावधिक गरिएका छन् । सन् २००३ मा १० वटा राष्ट्रका कानूनबारे सर्वेक्षण गरिएको थियो भने दोस्रो संस्करणका लागि विश्वका सबै क्षेत्रका १४ वटा राष्ट्रका कानूनबारे सर्वेक्षण गरेर थप क्षेत्रहरूलाई समेटिएको छ । स्तरीय ढाँचामा आधारित बनाउँदै थप विस्तृत रूपमा राष्ट्र विश्लेषण गरिएको छ ।

सूचनाको हकले मान्यता पाउँदै जानुका थुप्रै राम्रा कारण छन् । अचम्मको कुरा केही छ भने लोकतन्त्रलाई सघाउने यति महत्वपूर्ण पक्षलाई मानव अधिकारका रूपमा व्यापक मान्यता दिलाउनका लागि यति लामो समय लाग्नु नै हो । सार्वजनिक निकायले आफूसँग भएका सूचना आफ्नै लागि नभई जनहितका लागि रक्षकका रूपमा मात्र आफूसँग राखेका हुन्छन् भन्ने विचार अहिले विश्वभरिकै मानिसहरूका मनमस्तिष्कमा दृढ रूपमा बसिसकेको छ । जनहितका लागि गोप्य राखिनुपर्ने व्यवस्था नभएको अवस्थामा सर्वसाधारणको पहुँचमा ती सूचना हुनैपर्दछ । यससन्दर्भमा, सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनहरूले सरकार जनताको सेवा गर्नका लागि हो भन्ने आधारभूत आधारलाई प्रतिविम्बित गरेका छन् ।

विश्वमा व्यापक रूपमा देखापरिरहेका उदाहरणीय परिवर्तनले निःसन्देह सूचनाको हकको मान्यतामा अभिवृद्धि गर्न योगदान गरिरहेका छन् । अत्यन्त सफल वा कम सफल जे भए पनि सन् १९९० यता विश्वका कैयौँ क्षेत्रमा देखिएको लोकतन्त्रतर्फको अग्रसरतालाई ती परिवर्तनको एउटा उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ । यसैगरी समाजले सूचनासँग सम्बन्ध राख्ने र त्यसलाई प्रयोग गर्ने सिङ्गे तरिकामा परिवर्तन ल्याउन तथा नागरिकका लागि सूचनाको हक निकै महत्वपूर्ण बनाउनमा अत्यन्त सफल सूचना प्रविधिमा भएको व्यापक प्रगतिलाई पनि निःसन्देह सोही परिवर्तनको एक अंशका रूपमा मान्न सकिन्छ । अन्य कुराका अतिरिक्त, सूचना प्रविधिले भ्रष्टाचार नियन्त्रण गर्ने, नेताहरूलाई जिम्मेवार बनाउने तथा निर्णय प्रक्रियामा आफ्ना विचार राख्ने दिशामा समाजका सर्वसाधारण सदस्यको क्षमता अभिवृद्धि गरेको छ । फलस्वरूप, अझ निश्चित रूपमा भन्ने हो भने यसले गर्दा सूचनाको हकलाई मान्यता प्रदान गर्नका लागि समानान्तर रूपमा वृहद् माग सिर्जना भएको छ ।

माथि उल्लेख गरिएका सैद्धान्तिक तथा विश्वव्यापी कारणका अतिरिक्त सूचनाको हकप्रति व्यापक मान्यता उर्लिनका पछ्याडि थुप्रै व्यावहारिक उपयोगी लक्ष्य निहित छन् । अन्तरराष्ट्रिय मानव अधिकारवादी गैरसरकारी संस्था आर्टिकल १९को स्वतन्त्र अभिव्यक्तिका लागि विश्वव्यापी अभियानले सूचनालाई 'लोकतन्त्रको अक्सिजन'^४का रूपमा वर्णन गरेको छ । सूचना लोकतन्त्रको हरेक तहमा अत्यावश्यक आधार हो । सामान्य रूपमा भन्ने हो भने आफूलाई प्रभाव पार्ने निर्णय प्रक्रियामा प्रभावकारी रूपमा सहभागिता जनाउने मानिसहरूको क्षमता नै लोकतन्त्र हो । लोकतान्त्रिक समाजमा थुप्रै किसिमका सहभागितामूलक संयन्त्र हुन्छन् । ती संयन्त्रमा जनशिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवालगायत सुपरिवेक्षण गर्ने नागरिक निकायहरूको नियमित निर्वाचनदेखि लिएर नीति, कानून वा विकास कार्यक्रमहरूको मस्यौदामा टिप्पणी गर्ने संयन्त्रहरूसम्म पर्दछन् ।

ती सबै तहमा प्रभावकारी सहभागिता निश्चित रूपमा सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनालगायतका विभिन्न सूचनामा हुने पहुँचमा निर्भर गर्दछ । मतदान भनेको सामान्य राजनैतिक सौन्दर्य प्रतियोगिता मात्र होइन । अन्तरराष्ट्रिय कानूनमा उल्लेख गरिए अनुसार 'जनताको इच्छा नै सरकारको अधिकारको आधार हो'^५ भन्ने कुरालाई यथार्थमा रूपान्तरित गर्नु नै निर्वाचनको वास्तविक कार्य हो । यस वास्तविक कार्यलाई निर्वाचनका माध्यमबाट कार्यान्वयन गर्नका लागि मतदातालाई सूचनामा पहुँच उपलब्ध हुनुपर्दछ । सहभागिताका अन्य स्वरूपका सन्दर्भमा पनि यही सत्य लागू हुन्छ । उदाहरणका लागि, मस्यौदा नीति जस्ता स्वरूपमा रहेका सरकारको नीतिगत दिशासम्बन्धी सोचका साथै उक्त सोचका आधारका रूपमा रहेका पृष्ठ जानकारीमा पहुँच नभएको अवस्थामा नीतिगत प्रक्रियाका सन्दर्भमा उपयोगी सुझाव उपलब्ध गराउन कठिन हुन्छ ।

स्वस्थ तथा स्वच्छ विकाससम्बन्धी निर्णय प्रक्रियाका लागि सहभागिता केन्द्रबिन्दु हो । संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रमको मानव विकास प्रतिवेदन-२००२ 'विखण्डित विश्वमा गहिरिँदै गएको लोकतन्त्र' ले लोकतान्त्रिक सहभागिताका तीन वटा प्रमुख फाइदा औँल्याएको छ - यो आफैमा सबैले उपभोग गर्न पाउनुपर्ने आधारभूत मानव अधिकार हो; यसले आर्थिक तथा राजनैतिक विपत्तिबाट बचाउँछ; र यसले 'संयमतापूर्ण विकासलाई तीव्रता प्रदान गर्नसक्दछ' ।^{१०} सूचनामा पहुँचले प्रभावकारी सहभागितालाई टेवा दिने भएकोले यसले यी उपलब्धि हासिल गर्नका लागि पनि योगदान पुऱ्याउँदछ । सूचनाको हकले बढी सन्तुलित सहभागितामूलक कार्यक्षेत्र सुनिश्चित गर्नमा पनि सहयोग गर्नसक्दछ । सूचनाका असमानताका आर्थिक अर्थसम्बन्धी कार्यका लागि नोबेल पुरस्कारबाट पुरस्कृत हुनुभएका स्टिग्लिजले उल्लेख गर्नुभए अनुसार सूचनामा असमान पहुँचले अधिकारीहरूलाई "नागरिकहरूको हितको तुलनामा आफैलाई बढी हित हुने नीति अनुसरण गर्न लगाउँछ । सूचना तथा त्यसको सम्प्रेषणलाई व्यवस्थित गर्ने नियमहरूमा सुधार गर्नाले यस्ता दुरूपयोगको सम्भावना न्यूनीकरण गर्नसकिन्छ ।"^{११}

लोकतन्त्रले विश्वसनीयता र सुशासनलाई पनि संलग्न गराउँछ । आफ्ना नेताका कार्यलाई निरीक्षण गर्न पाउनु र ती कार्यबारे पूर्ण तथा खुला बहसमा संलग्न हुन पाउनु नागरिकको अधिकार हुन् । सरकारको कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कन गर्न उनीहरू सक्षम हुनैपर्दछ र यो क्षमता आर्थिक, सामाजिक प्रणालीहरू तथा सार्वजनिक सरोकारका अन्य कुराको अवस्थासम्बन्धी सूचनामा पहुँचमा निर्भर रहन्छ । कमसल शासनलाई सम्बोधन गर्ने उपायहरूमध्ये एउटा अत्यन्त प्रभावकारी उपाय खुला तथा सुसूचित बहस पनि हो ।

सूचनाको हक सरकारमा हुने गरेका भ्रष्टाचार तथा गलत कार्यविरुद्ध सङ्घर्ष गर्ने एउटा महत्वपूर्ण साधन पनि हो । अनुसन्धानात्मक पत्रकारहरू तथा पहरेदारका रूपमा कार्यरत गैरसरकारी संस्थाहरूले गलत कार्यहरूलाई पर्दाफास गरी त्यसलाई निर्मूल गर्नका लागि सूचनामा पहुँचको हकलाई उपयोग गर्न सक्दछन् । संयुक्त राज्य अमेरिकी सर्वोच्च अदालतका न्यायाधीश लुइस ब्रान्दिसको प्रशिद्ध कथन छ - "नरम घाम सबैभन्दा राम्रो रोगाणुनाशक हुन्छ ।" भ्रष्टाचारविरुद्ध सङ्घर्षमा समर्पित अन्तरराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था ट्रान्सपारेन्सी इन्टरनेशनलले आफ्नो एउटा वार्षिक प्रतिवेदनलाई सूचनामा पहुँचले भ्रष्टाचारविरुद्धको सङ्घर्षमा निर्वाह गर्नसक्ने भूमिकाको विश्लेषणमा केन्द्रित गरेको छ ।^{१२}

टिप्पणीकर्ताहरू प्रायः सूचनाको हकका राजनैतिक पक्षमा बढी केन्द्रित हुने गरेका छन् तर यसले अन्य कैयौँ सामाजिक लक्ष्यलाई पनि सघाउँदछ । उदाहरणका लागि, आफ्नो व्यक्तिगत सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार आधारभूत मानवीय मर्यादाप्रतिको सम्मानको अंश हो तर यो प्रभावकारी व्यक्तिगत निर्णय प्रक्रियाको केन्द्रबिन्दु पनि हुनसक्दछ । उपचारसम्बन्धी अभिलेखहरूमा पहुँचले मानिसहरूलाई उपचार, वित्तीय योजना तथा अन्य कुराबारे निर्णय लिनका लागि सघाउनसक्दछ ।

अन्त्यमा, प्रभावकारी व्यावसायिक अभ्यासलाई सहज पार्नका लागि सूचनाको हकको प्रयोग भने यस हकको प्रायः उपेक्षित पक्षका रूपमा रहेको छ । कैयौँ राष्ट्रमा अत्यन्त महत्वपूर्ण उपभोक्ता समूहमध्ये एउटाका रूपमा व्यापारिक उपभोक्ता रहेका छन् । सार्वजनिक निकायले थुप्रै किसिमका सूचना राखेका हुन्छन् र तीमध्ये कतिपय आर्थिक क्रियाकलापसँग सम्बन्धित हुन्छन् र व्यावसायिक गतिविधिका लागि तिनीहरू निकै उपयोगी हुनसक्दछन् । सूचनाको हकले सरकार र व्यावसायिक क्षेत्रबीच सहज सूचना प्रवाह प्रवर्धन गर्न सघाउँदछ र यसले गर्दा संयुक्त पहलको सम्भाव्यता फराकिन सक्दछ । सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको यो एउटा महत्वपूर्ण फाइदा हो र यस्ता कानून कार्यान्वयन गर्दा लाग्ने लागतका सम्बन्धमा केही सरकारले देखाउने चासोलाई जवाफ दिन यसले सघाउँदछ ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनका यी औचित्य अल्पविकसितदेखि लिएर अत्यन्त विकसित राष्ट्रहरूसम्मका सन्दर्भमा निकै सशक्त रूपमा नभए पनि समान रूपमा लागू हुन्छ। लोकतन्त्र भनेको केही सीमित राष्ट्रको ठेक्का होइन, यो त सबै स्थानका सबै नागरिकको अधिकार हो। सूचनाको हक तथा यसबाट सशक्त हुनसक्ने सार्वजनिक निरीक्षणका माध्यमबाट सरकारी शक्तिको अभ्यासमाथि नियन्त्रण तथा सन्तुलन कायम गर्ने आवश्यकता विश्वका प्रत्येक राष्ट्रलाई हुन्छ। अन्य केही सुरक्षा उपलब्ध भएमा भ्रष्टाचारलाई पर्दाफाश गर्नमा सूचनाको हक अझ बढी प्रभावकारी हुनसक्ने कुरा भारतमा सूचनाको हक उपभोगसम्बन्धी स्थानीय स्तरको अनुभवले पर्याप्त मात्रामा प्रदर्शन गरेको छ।¹⁰

आम रूपमा सार्वजनिक निकायबाट सूचना प्राप्त गर्नका लागि अनुरोध गर्ने र प्राप्त गर्ने अधिकारसँग सूचनाको हक निकै जोडिएको हुन्छ। यस अधिकारलाई कार्यान्वयन गर्ने यो प्रमुख स्वरूप हो तर यसका लागि उपलब्ध स्वरूप यही एउटा मात्र भने होइन। सूचनाको हकसम्बन्धी कतिपय कानूनले अनुरोधको अनुपस्थितिमा पनि अग्रसक्रियतापूर्वक वा नियमित रूपमा सूचना प्रकाशित गर्नुपर्ने दायित्व सार्वजनिक निकायमाथि सिर्जना गरेका पनि छन्। यसका क्षेत्रमा विभिन्नता छ तर यसले समेट्ने प्रमुख सूचनामा सार्वजनिक निकायका काम गर्ने तरिका, उनीहरूका नीति, उनीहरूका काममा जनसहभागिताका अवसर तथा सूचनाका लागि अनुरोध गर्ने तरिका आदि पर्दछन्। यसरी सूचनालाई बाहिर ल्याउनुलाई सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँच अभिवृद्धि गर्नका लागि बढी प्रभावकारी उपायहरूमध्ये एउटाका रूपमा बहदो रूपमा स्वीकारिएको छ।

यो अधिकारको अर्को एउटा पक्ष विस्तारै देखापर्न थालेको छ। सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनासँग सम्बन्धित यस अधिकारका अन्य दुई पक्षभन्दा भिन्नै यो तेस्रो पक्षले निश्चित महत्वका सूचना उपलब्ध भएको सुनिश्चितता कायम गर्नुपर्ने सकारात्मक दायित्व राज्यहरूमाथि सिर्जना गरेको छ। उदाहरणका लागि, आर्टिकल १९ले लामो समयदेखि मानव अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी सूचनामा जनताको पहुँच सुनिश्चित गर्नुपर्ने महत्वपूर्ण सकारात्मक दायित्व राज्यहरूमा हुनुपर्ने तर्क गर्दै आएको छ।¹¹ अन्तरराष्ट्रिय अदालतहरूले मानव अधिकारका साथै वातावरणीय खतराको परिप्रेक्ष्यमा 'सत्यप्रतिको अधिकार'लाई पनि मान्यता प्रदान गरेका छन्।¹² मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन भएपछिको अवधिमा लोकतन्त्र तथा अधिकारप्रति सम्मानको नवीकृत प्रतिबद्धताको एक अंशका रूपमा यसको विशेष महत्व हुन्छ। यस्ता अवस्थामा सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा सामान्य पहुँच उपलब्ध गराउनु मात्रै पर्याप्त नहुन सक्दछ; थप अग्रसक्रियता अपनाई विगतका दुर्व्यवहारका सम्बन्धमा सत्य निरूपण गर्न नयाँ सूचना सङ्कलन तथा सङ्ग्रह गर्नु पनि आवश्यक हुनसक्दछ। यससँग गाँसिएका महत्व अन्य कुराका अतिरिक्त कतिपय राष्ट्रमा गठन गरिएका तथ्य जाँचबुझ आयोगहरूमा प्रतिविम्बित भएका छन्।

यस पुस्तकको पहिलो अध्याय 'अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरू तथा प्रवृत्तिहरू'मा सूचनाको हकलाई आधारभूत मानव अधिकारका रूपमा दाबी गर्नुका पछाडि विद्यमान अन्तरराष्ट्रिय आधारहरूको विश्लेषण गरिएको छ। यस विश्लेषणमा आधिकारिक अन्तरराष्ट्रिय वक्तव्यहरू तथा अन्तरराष्ट्रिय अदालतहरू र न्यायिक अधिकार भएका निकायका निर्णयका साथै सान्दर्भिक राष्ट्रिय उपलब्धिहरूको पनि समीक्षा गरिएको छ। दोस्रो अध्यायमा सूचनाको हकसम्बन्धी नौ वटा सिद्धान्तको संरचनाभित्र रहेर यससम्बन्धी कानूनको विश्लेषण गर्दै यससम्बन्धी विभिन्न मापदण्डका निश्चित अर्थबारे चर्चा गरिएको छ।

यी अध्यायपछि विश्वका सबै क्षेत्रका १४ वटा भिन्नाभिन्नै राष्ट्र अर्थात् अजरबैजान, बुल्गेरिया, भारत, जमैका, जापान, किर्गिजस्तान, मेक्सिको, पेरु, दक्षिण अफ्रिका, स्विडेन, थाइल्याण्ड, युगाण्डा, संयुक्त अधिराज्य र संयुक्त राज्य अमेरिकाका कानूनहरूको विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ। भौगोलिक वितरण, अग्रगामी तथा/वा दीर्घकालीन कानून तथा राष्ट्र/कानूनसँग लेखकको जानकारीलगायतका विभिन्न पक्षका आधारमा राष्ट्रहरूको छनोट गरिएको छ। प्रत्येक राष्ट्रको खण्डलाई समान शीर्षकहरूमा प्रस्तुत गरिएको छ। सङ्क्षिप्त परिचयपछि

पहुँचसम्बन्धी अधिकार, प्रक्रियागत प्रत्याभूति, प्रकाशन गर्ने कर्तव्य, अपवाद, पुनरावेदन, प्रतिबन्ध तथा संरक्षण, प्रवर्धनात्मक पहलसम्बन्धी शीर्षक राखिएका छन् ।

राष्ट्र/अन्तरसरकारी संस्थासम्बन्धी खण्डपछि तुलनात्मक विश्लेषणसम्बन्धी अध्याय राखिएको छ । राष्ट्रसम्बन्धी अध्यायहरूकै संरचनालाई अनुसरण गर्दै यसमा विभिन्न कानूनबीच रहेका समानता तथा भिन्नतामाथि प्रकाश पारिएको छ । यसमा मुख्य रूपमा सूचनाको हकको आधारका रूपमा रहेका सिद्धान्तहरूको कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रमुख पद्धतिहरूका साथै विभिन्न राष्ट्रमा प्रयोग गरिएका केही थप सिर्जनशील प्रणालीको वर्णन गरिएको छ ।

तुलनात्मक रूपमा सजिलैसँग बुझ्न सकिने ढाँचामा कानून व्यवसायीहरू, गैरसरकारी संस्थाका कार्यकर्ता, विद्वद् वर्ग, सञ्चारकर्मीहरू तथा अधिकारीहरूलाई सूचनाको हकसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय तथा तुलनात्मक जानकारी उपलब्ध गराउनु यस पुस्तकको लक्ष्य हो । राष्ट्रिय कानूनका रूपमा भइरहेका तुलनात्मक अभ्यासमा यो केन्द्रित त छ नै, यसका अतिरिक्त, सूचनाको हकसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरू तथा सिद्धान्तहरूसम्बन्धी जानकारी पनि यसमा प्रस्तुत गरिएको छ । थप राष्ट्रहरूलाई थप विस्तृत रूपमा समेटिएको तथा अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरूलाई अद्यावधिक गरिएको यस दोस्रो संस्करण सूचनाको हक कार्यान्वयनका लागि अत्यन्त सर्वोत्कृष्ट अभ्यास पद्धतिहरू प्रवर्धन गर्नका लागि सङ्घर्ष गरिरहेकाहरूका लागि उपयोगी स्रोत हुने आशा गरिएको छ ।

टिप्पणीहरू :

४. औपचारिक रूपमा भन्ने हो भने यस अधि इजरायलले सन् १९९८ मा सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित गरेको थियो ।
५. सर्वसाधारणको थाहा पाउन पाउने अधिकार : सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानूनका सिद्धान्तहरू (लण्डन : सन् १९९९ जुन), प्राक्कथन ।
६. मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभा प्रस्ताव नं. २१७ ए (तेस्रो), सन् १९४८ डिसेम्बर १०, धारा २१ ।
७. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रम (यूएनडीपी), मानव विकास प्रतिवेदन-२००२ : विखण्डित विश्वमा गहिरिँदै गएको लोकतन्त्र, (अक्सफोर्ड : अक्सफोर्ड विश्वविद्यालय छापाखाना, सन् २००२), पृष्ठ ३ ।
८. स्टिग्लिज, जे., 'सरकारमा पारदर्शिता', विश्व बैङ्क संस्थान, अभिव्यक्ति अधिकार : आर्थिक विकासमा आम सञ्चारको भूमिका, (वाशिङ्गटन, डीसी : सन् २००२), पृष्ठ २८ ।
९. ट्रान्सपारेन्सी इन्टरनेशनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन-२००३ : विशेष विषय : सूचनामा पहुँच (लण्डन : प्रोफाइल बुक्स, सन् २००३) ।
१०. हेर्नुहोस्, आर्टिकल १९, वैकल्पिक नीति केन्द्र, राष्ट्रमण्डलीय मानव अधिकार पहल तथा पाकिस्तान मानव अधिकार आयोग, सूचनाको हकसम्बन्धी विश्व प्रवृत्ति : दक्षिण एसियाली सर्वेक्षण (लण्डन : सन् २००१), २.८.१ भारत अन्तर्गत, एमकेएसएस आन्दोलन, पृष्ठ ७२-७५ ।
११. को बिर्सन चाहन्छ ? विगतका मानव अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी सत्य तथा सूचनामा पहुँच (लण्डन : आर्टिकल १९, सन् २०००), पृष्ठ ५, अनलाइनमा www.Article19.org/docimages/869.htm
१२. 'अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरू तथा प्रवृत्तिहरू' अध्यायको 'मानव अधिकारसम्बन्धी जानकारीहरू' खण्ड हेर्नुहोला ।

अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरू तथा प्रवृत्तिहरू

सूचनाको हकलाई अन्तरराष्ट्रिय मान्यता प्राप्त भइसकेको छ, भन्ने निष्कर्षलाई प्राथमिकतः आधिकारिक निकायहरूद्वारा जारी गरिएका अन्तरराष्ट्रिय वक्तव्यका रूपमा आएका प्रमाणले सामूहिक रूपमा समर्थन जनाएको उल्लेख सन् २००३ मा प्रकाशित यस पुस्तकको पहिलो संस्करणमा प्रारम्भिक रूपमा गरिएको थियो। त्यसपछिका समयमा थुप्रै महत्वपूर्ण प्रगति भइसकेका छन्। सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँच आधारभूत मानव अधिकार हो भन्ने कुरालाई प्रमाणित गर्ने थुप्रै नयाँ तथा थप जोडदार वक्तव्य जारी भएका छन्। अन्तरराष्ट्रिय अदालतका रूपमा रहेको मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अदालतले अन्तरराष्ट्रिय कानून अन्तर्गत प्रत्याभूति गरिएको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी आम अधिकारले सूचनाको हकलाई पनि समेटेको कुरालाई निकै महत्वपूर्ण रूपमा पहिलो पटक निश्चित रूपमा स्वीकारेको छ।

११

सन् २००३ मा सूचनाको हकलाई अन्तरराष्ट्रिय स्तरमा आधारभूत मानव अधिकारको रूपमा स्वीकारिएको छ, भन्ने विचार निडर दाबी थियो र त्यसैले उक्त दाबीलाई प्रारम्भिक रूपमा मात्र प्रस्तुत गरिएको थियो। अब त्यो अवस्था छैन र अहिले यस विचारप्रति निकै व्यापक समर्थन प्राप्त भइसकेको छ। यस दाबीका सम्बन्धमा विवाद गर्नेहरू इतिहासविरुद्ध तथा उनीहरूको विचार विपरित बढ्दो प्रमाणहरूविरुद्ध उडिरहेका छन् भन्ने कुरामा शङ्का गर्न सकिँदैन।

उल्लेख गरिए अनुसार, मानव अधिकार प्रवर्धन तथा संरक्षणका लागि जिम्मेवार प्रशस्त अन्तरराष्ट्रिय निकायले सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी आधारभूत मानव अधिकार तथा व्यवहारमा उक्त अधिकारप्रतिको सम्मानलाई सुरक्षित गर्न प्रभावकारी कानूनको आवश्यकतालाई आधिकारिक रूपमा मान्यता प्रदान गरेका छन्। ती निकायमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घ, अमेरिकी राज्यहरूको सङ्गठनका क्षेत्रीय मानव अधिकार निकायहरू एवं संयन्त्रहरू, युरोपेली परिषद्, अफ्रिकी सङ्घ तथा राष्ट्रमण्डल जस्ता मानव अधिकारसम्बन्धी कार्यादेश प्राप्त अन्य अन्तरराष्ट्रिय निकाय रहेका छन्।

सूचनाको हकसम्बन्धी ती वक्तव्यमा प्राथमिक आधारका रूपमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको सामान्य प्रत्याभूतिको एक पक्षलाई पहिचान गरिएको छ र यस अध्यायको मुख्य केन्द्रबिन्दुका रूपमा यही विषयवस्तु रहेको छ। यसका अतिरिक्त, सूचनाको हकसम्बन्धमा अन्तरराष्ट्रिय मापदण्ड निर्धारण गर्नका लागि यस अध्यायमा सूचनामा पहुँचसम्बन्धी मानव अधिकारको अवस्थाप्रतिको आम मान्यतालाई चित्रण गर्ने गरी राष्ट्रिय स्तरमा भएका प्रमुख प्रगतिलाई पनि प्रस्तुत गरिएको छ। सूचनामा पहुँच मानव अधिकार हुनुका साथै लोकतन्त्रको आधारभूत आधार हो भन्ने कुराप्रति राष्ट्रिय स्तरमा आम सहमति बढ्दो छ। कैयौँ आधुनिक संविधानमा प्रत्याभूत गरिएका अधिकार तथा स्वतन्त्रताहरूको सूचीमा सूचनाको हकलाई दिइएको स्थान तथा हालैका वर्षहरूमा यस अधिकारलाई लागू गर्नका लागि कानून पारित गर्ने राष्ट्रहरूको सङ्ख्यामा नाटकीय रूपमा वृद्धिमा यो कुरा प्रतिबिम्बित भएको छ।

सूचनाका हकलाई वातावरणसम्बन्धी अधिकार, मानव अधिकारसम्बन्धी सूचना तथा सार्वजनिक क्रियाकलापमा भाग लिन पाउने अधिकारसँग पनि जोडिएको छ। सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई भ्रष्टाचार नियन्त्रण जस्ता यथार्थवादी सामाजिक उद्देश्यहरूसँग पनि जोडिएको छ। यस अध्यायमा यी सबै विषयवस्तुबारे सङ्क्षेपमा चर्चा गरिनेछ।

संयुक्त राष्ट्रसंघ

‘सूचनाको स्वतन्त्रता’सम्बन्धी विचारलाई शुरुमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घले मान्यता प्रदान गरेको थियो। सन् १९४६ मा आफ्नो पहिलो बैठकका क्रममा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभाले पारित गरेको प्रस्ताव ५९ (१) मा उल्लेख गरिएको छ :

सूचनाको स्वतन्त्रता आधारभूत मानव अधिकार र ... संयुक्त राष्ट्रसङ्घ समर्पित रहेका सम्पूर्ण स्वतन्त्रताको कसी हो ।^{१३}

सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचको प्रत्याभूति प्रदान गर्ने केही प्रारम्भिक कानूनलाई सूचनाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानून भनिए पनि प्रस्तावमा प्रयोग गरिएको सन्दर्भबाट के स्पष्ट हुन्छ भने उक्त कथन सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारमा बढी निर्दिष्ट विचारसँग भन्दा पनि आम रूपमा समाजमा सूचनाको स्वतन्त्र प्रवाहसँग बढी सम्बन्धित छ।

१२

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभाद्वारा सन् १९४८ मा पारित मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र^{१४}लाई अन्तरराष्ट्रिय मानव अधिकारसम्बन्धी सर्वाधिक महत्वपूर्ण वक्तव्यका रूपमा लिइन्छ। प्रथमा आधारित अन्तरराष्ट्रिय कानूनको विषयवस्तुका रूपमा सम्पूर्ण राष्ट्रले पालना गर्नुपर्ने^{१५} यसको धारा १९ ले निम्नलिखित रूपमा अभिव्यक्ति तथा सूचनाको स्वतन्त्रतालाई प्रत्याभूति गरेको छ :

प्रत्येक व्यक्तिलाई विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकार छ; यस अधिकारमा कुनै हस्तक्षेप विना आफ्ना मत अभिव्यक्त गर्ने र विना कुनै अवरोध र सीमा सञ्चार माध्यममार्फत् सूचना खोजी गर्ने, प्राप्त गर्ने र प्रवाह गर्ने अधिकार समावेश छ।

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभाले सन् १९६६ मा कानुनी रूपमा बाध्यकारी सम्झौताका रूपमा रहेको नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्ध (आईसीसीपीआर) पारित गरेको थियो^{१६}। सन् २००७ को जुलाईसम्ममा यस अनुबन्धलाई १६० राष्ट्रले अनुमोदन गरिसकेका थिए। नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्धले पनि आफ्नो धारा १९ मा मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्रमा जस्तै विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारलाई प्रत्याभूति गरेको छ।

मानव अधिकारसम्बन्धी यी अन्तरराष्ट्रिय दस्तावेजले सूचनाको हकबारे निश्चित रूपमा व्याख्या गरेका थिएनन् र पारित गरिएको समयमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धमा गरिएको आम प्रत्याभूतिमा सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई पनि यसले समेटेको छ भन्ने बुझिएको थिएन। अधिकारसम्बन्धी विवरण स्थिर भने छैन। उदाहरणका लागि, मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालतले उल्लेख गरेको छ : “ (मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली महासन्धि जीवन्त दस्तावेज हो र यसलाई वर्तमान अवस्थाका आधारमा व्याख्या गरिनुपर्दछ) ।^{१७} यसैगरी मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर अमेरिकी अदालतले अन्तरराष्ट्रिय “मानव अधिकार सम्झौताहरूलाई जीवन्त दस्तावेजहरूका रूपमा स्वीकार्दै यिनीहरूको व्याख्या समयको विकास, विशेष गरी वर्तमान जीवनावस्था सुहाउँदो हुनुपर्ने”^{१८} तर्क गरेको छ।

अन्तरराष्ट्रिय मानव अधिकार सन्धिहरूको मस्यौदा तयार गर्ने व्यक्तिहरू अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारका सम्बन्धमा मात्र नभई यसको क्षेत्रभित्र सूचना तथा विचार सम्प्रेषण गर्ने अधिकारका साथै सूचना तथा विचारको खोजी गर्ने र प्राप्त गर्ने अधिकारको संरचनाका सन्दर्भमा समेत दूरदर्शी थिए। आफूलाई अभिव्यक्त गर्ने स्वतन्त्रता अर्थात् बोल्ने स्वतन्त्रताको महत्वपूर्ण सामाजिक भूमिकालाई मात्र उनीहरूले स्वीकारेका थिएनन्, समाजमा सूचना तथा विचारहरूको स्वतन्त्र प्रवाहसम्बन्धी थप गहिरो विचारलाई पनि मान्यता प्रदान गरेका थिए। उनीहरूले वक्ताको सुरक्षाको महत्वलाई मात्र मान्यता प्रदान गरेका थिएनन्, सूचना प्राप्तकर्ताको सुरक्षालाई पनि त्यत्तिकै महत्वपूर्ण मानेका थिए। यस मान्यतालाई हिजो आज सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचका लागि अनुरोध गर्ने तथा प्रदान गर्ने अधिकारको अर्थमा सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकारलाई पनि समावेश गर्ने रूपमा बुझ्न थालिएको छ।

विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशेष समाधीक्षक

सन् १९९३ मा मानव अधिकारसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय आयोग^{१९}ले विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विशेष समाधीक्षकको कार्यालय स्थापना गर्‍यो।^{२०} विशेष समाधीक्षकको कार्यक्षेत्रको एक अंशका रूपमा विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारको निश्चित विवरणलाई स्पष्ट पार्नु रहेको छ र उहाँले सन् १९९७ यता आयोगसमक्ष प्रस्तुत गर्नुभएका आफ्ना वार्षिक प्रतिवेदनमध्ये अधिकांशमा सूचनाको हकसम्बन्धी मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्नुभएको छ। सन् १९९७ मा उक्त विषयमा उहाँका प्रारम्भिक भनाइहरू प्राप्त गरेपछि आयोगले विशेष समाधीक्षकलाई “सूचना खोजी गर्ने र प्राप्त गर्ने अधिकारसम्बन्धमा उहाँको व्याख्यालाई थप परिष्कृत गर्न र पत्राचारहरूका क्रममा विकास भएका उहाँका पर्यवेक्षण तथा सिफारिशलाई विस्तार गर्न” आह्वान गरेको थियो।^{२१}

१३

विशेष समाधीक्षकले सन् १९९८ को वार्षिक प्रतिवेदनमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारमा राष्ट्रसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार पनि समावेश हुने कुरा स्पष्टसँग उल्लेख गर्दै भन्नुभएको छ - “सूचना खोजी गर्ने, प्राप्त गर्ने तथा सम्प्रेषण गर्नेसम्बन्धी अधिकारले राज्यमाथि विशेष गरी राज्यका सबै प्रकारका भण्डारण तथा पुनःप्राप्ति प्रणालीहरूमा रहेका सूचनामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने सकारात्मक कर्तव्य सिर्जना गर्दछ ...”।^{२२} उहाँका विचारलाई आयोगद्वारा स्वागत गरिएको थियो।^{२३}

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय समाधीक्षकद्वारा आयोगसमक्ष बुझाइएको सन् २००० को वार्षिक प्रतिवेदनमा सूचनाको हकसम्बन्धी व्याख्यालाई उल्लेख्य रूपमा विस्तार गरिएको थियो। उहाँले उक्त प्रतिवेदनमा लोकतन्त्र तथा स्वतन्त्रताका सन्दर्भमा मात्र नभई सहभागिताको अधिकार र विकाससम्बन्धी अधिकारको मान्यताका सन्दर्भमा पनि यसको आधारभूत महत्वबारे उल्लेख गर्नुभएको थियो।^{२४} उहाँले “वास्तवमै जनताको अधिकार लाग्ने सूचनालाई जनताबाट अलग राख्नेसन्दर्भमा सरकारहरू तथा सरकारका संस्थाको प्रवृत्तिसम्बन्धमा आफ्नो चासो” रहेको कुरा पनि उक्त प्रतिवेदनमा दोहोर्याउनुभएको थियो।^{२५} सोही समयमा विशेष समाधीक्षकद्वारा सूचनाको हकसम्बन्धी निश्चित विवरणबारे विस्तृत रूपमा व्याख्या गरिनु अर्को महत्वपूर्ण कुरा हो।^{२६} त्यसको लगत्तैपछि प्रस्तुत गरिएको अर्को प्रतिवेदनमा मापदण्डहरूको थप विकासमा भन्दा पनि सूचनाको हकको थप कार्यान्वयनमा विशेष समाधीक्षक केन्द्रित रहनुभएको थियो।

अन्य अन्तरराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाद्वारा स्थापित अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी आधिकारिक कार्यक्षेत्रहरूले सूचनाको हकसम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय समाधीक्षकद्वारा व्यक्त गरिएका विचारप्रति समर्थन जनाएका छन्। सन् १९९९ को नोभेम्बरमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी तीन विशेष पक्ष विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विशेष समाधीक्षक, सुरक्षा तथा सहयोगसम्बन्धी युरोपेली सङ्गठन (ओएससीई)का सञ्चार स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रतिनिधि तथा अमेरिकी राज्यहरूको सङ्गठनका अभिव्यक्ति

स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेष समाधीक्षक पहिलो पटक मानव अधिकारसम्बन्धी गैरसरकारी संस्था आर्टिकल १९ को अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी विश्वव्यापी अभियान अन्तर्गत एकत्रित हुनुभएको थियो। उहाँहरूले निम्नलिखित वक्तव्यसहितको संयुक्त घोषणापत्र जारी गर्नुभएको थियो :

सूचनामा निर्वाध पहुँच प्राप्त गर्ने र सरकारहरूले सर्वसाधारणका तर्फबाट के गर्दैछन् भन्नेबारे जानकारी पाउने जनताको अधिकार अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामा निहित हुन्छ र यो अधिकारको अभावमा सत्य कमजोर हुनुका साथै सरकारमा जनसहभागिता खण्डित अवस्थामा रहन्छ।^{१७}

उहाँहरूबाट हिजो आज अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताका विभिन्न मुद्दामा बर्सेनि संयुक्त घोषणापत्र जारी हुँदै आएको छ। सन् २००४ को संयुक्त घोषणापत्रमा सूचनाको हकसम्बन्धमा थप व्याख्या गर्दै उल्लेख गरिएको छ :

सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार आधारभूत मानव अधिकार हो र अपवादहरूको साँघुरो प्रणालीमा परेका बाहेक सबै सूचना पहुँचयोग्य छन् भन्ने भावनालाई स्थापित गर्दै अधिकतम प्रवाहको सिद्धान्तका आधारमा विस्तृत कानून (उदाहरणका लागि, सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानूनहरू)का माध्यमबाट राष्ट्रिय स्तरमा यसलाई लागू गरिनुपर्दछ।^{१८}

उक्त वक्तव्यमा उक्त अधिकारको निश्चित विवरणसम्बन्धमा व्याख्या थप विस्तृत रूपमा गरिएको छ।

नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्ध (आईसीसीपीआर) अन्तर्गत स्थापना गरिएको र यसको कार्यान्वयनसम्बन्धमा निगरानी गर्ने जिम्मेवारी दिइएको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार समिति (एचसीआर) अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता अधिकारसम्बन्धी जिम्मेवारी पाएको अर्को मुख्य संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय निकाय हो। संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार समितिले नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्धले सिर्जना गरेको दायित्व कार्यान्वयन गर्ने क्रममा राष्ट्रहरूले यसलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने नियमित प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्ने तथा तिनीहरूमाथि टिप्पणी गर्ने दुवै काम गर्नुका साथै नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्धको (पहिलो) ऐच्छिक अभिसन्धिलाई अनुमोदन गर्ने राष्ट्रहरूबाट भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी व्यक्तिगत शिकायत सुनुवाइ पनि गर्दछ।^{१९} नियमित राष्ट्रिय प्रतिवेदनहरूका सन्दर्भ संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार समितिले सूचनाको हकबारे टिप्पणी गर्न अस्वीकार गर्दै आएको छ। यो पक्ष निकै प्रतिक्रियाशील प्रकृतिको हुने भएकोले यसो गर्ने गरिएको हुनसक्दछ। सूचनाको हकसम्बन्धी मुद्दाहरू अहिले पनि हाल उक्त समितिमा अनिर्णित अवस्थामा रहेको भए पनि त्यसले त्यससम्बन्धी कुनै मुद्दाको निर्णय अहिलेसम्म गरेको छैन।

१४

क्षेत्रीय मापदण्डहरू

अमेरिकी राज्यहरूको सङ्गठन, युरोपेली परिषद् तथा अफ्रिकी सङ्घ तीन वटैमा रहेका मुख्य क्षेत्रीय मानव अधिकार प्रणालीहरूले औपचारिक रूपमा सूचनाको हकलाई मान्यता प्रदान गरेका छन्। तलका खण्डमा ती मापदण्डको विकासबारे वर्णन गरिएको छ।

अमेरिकी राज्यहरूको सङ्गठन

कानुनी रूपमा बाध्यकारी सम्झौता मानव अधिकारसम्बन्धी अमेरिकी महासन्धि^{२०}को धारा १३ ले संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय दस्तावेजहरूमा जस्तै, अझ तिनीहरूभन्दा पनि सशक्त रूपमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति

गरेको छ । चापुल्लेपेक घोषणापत्र पारित गर्ने अन्तर अमेरिकी प्रेस सङ्घले मानव अधिकारसम्बन्धी अमेरिकी महासन्धिको धारा १३ मा उल्लेखित अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिलाई व्याख्या गर्ने सिद्धान्तहरू सन् १९६४ मा निर्धारण गरेको थियो ।^{३१} उक्त घोषणापत्रले सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारसहित सूचनाको हकलाई आधारभूत अधिकारका रूपमा स्पष्ट मान्यता प्रदान गरेको छ :

१. प्रत्येक व्यक्तिलाई सूचना खोजी गर्ने र प्राप्त गर्ने, विचार अभिव्यक्त गर्ने तथा तिनीहरूलाई स्वतन्त्र रूपमा सम्प्रेषण गर्ने अधिकार छ । कसैले पनि यी अधिकारमाथि प्रतिबन्ध लगाउन वा यिनीहरूलाई अस्वीकार गर्न पाउने छैन ।

२. सार्वजनिक क्षेत्रबाट प्राप्त सूचनालाई समयमै तथा उचित रूपमा उपलब्ध गराउन निकाय कानुनी रूपमा बाध्य हुनुपर्दछ ।

अमेरिकी राज्यहरूको सङ्गठनमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेष समाधीक्षक भएको बेलामा डा. सान्तियागो क्यान्टोनले उल्लेख गर्नुभए अनुसार मूल रूपमा चापुल्लेपेक घोषणापत्रको औपचारिक कानुनी हैसियत नभए पनि यसले “हाम्रो गोलार्द्धको सम्पूर्ण सामाजिक क्षेत्रमा बृहदो मान्यता प्राप्त गरिरहेको छ र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको क्षेत्रमा यो प्रमुख सन्दर्भ बिन्दु बनिरहेको छ”^{३२} । अहिलेसम्ममा अमेरिकी राष्ट्रहरूमध्ये करिब ३० वटाका राज्य वा सरकार प्रमुखका साथै अन्य कैयौँ प्रतिष्ठित व्यक्तिले यस घोषणापत्रमा हस्ताक्षर गरिसकेका छन् ।^{३३}

सन् १९९७ मा मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर अमेरिकी आयोगद्वारा स्थापित कार्यालयमा कार्यरत विशेष समाधीक्षक^{३४}ले सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारसहित सूचनाको हकलाई आधारभूत अधिकारका रूपमा निरन्तर मान्यता प्रदान गर्दै आउनुभएको छ । सन् १९९९ मा आयोगसमक्ष प्रस्तुत गर्नुभएको वार्षिक प्रतिवेदनमा उहाँले उल्लेख गर्नुभएको छ :

आधिकारिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार प्रतिनिधिमूलक लोकतन्त्रको जगमध्ये एउटा हो । सरकारको प्रतिनिधिमूलक प्रणालीमा प्रतिनिधिहरूले आफूलाई ती जनताप्रति जिम्मेवार बनाउनुपर्दछ, जसले उनीहरूलाई आफ्नो प्रतिनिधित्व गर्ने र सार्वजनिक मुद्दाहरूमा निर्णय लिने अधिकार प्रदान गरेका छन् । सार्वजनिक मामिलासम्बन्धी प्रशासन आफ्ना प्रतिनिधिलाई सुम्पने व्यक्तिमै सूचनाको हक निहित रहन्छ । सरकारले प्रयोग गर्ने सूचना करदाताको पैसाबाट उत्पादन गरिएको हुन्छ ।^{३५}

सन् २००० मा एक महत्वपूर्ण प्रगतिका रूपमा आयोगले अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी सिद्धान्तहरूको अन्तर अमेरिकी घोषणापत्रलाई पारित गर्‍यो ।^{३६} यो दस्तावेजलाई अन्तर अमेरिकी प्रणालीमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धमा अहिलेसम्मकै सबैभन्दा बृहद् आधिकारिक दस्तावेज मानिन्छ । यसको प्रस्तावनामा सूचनाको हकसम्बन्धमा अगाडि उल्लेख गरिएका भनाइलाई पुनःपुष्टि गरिएको छ :

राज्यसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई प्रत्याभूति गर्दा सरकारी क्रियाकलापको बृहद् पारदर्शिता तथा विश्वसनीयता सुनिश्चित हुने र लोकतान्त्रिक संस्थाहरू सुदृढ हुने कुरामा विश्वस्त हुँदै;

.....

सिद्धान्तहरूले सूचनाको हकलाई विना कुनै सन्देह मान्यता प्रदान गरेका छन् :

३. प्रत्येक व्यक्तिलाई आफूसम्बन्धी वा आफ्नो सम्पत्तिसम्बन्धी जानकारी कुनै तथ्याङ्क भण्डार (डेटाबेस)मा वा सार्वजनिक वा निजी अभिलेख जुनसुकैमा भए पनि तत्काल तथा विना कुनै कठिनाई प्राप्त गर्ने र आवश्यक भएमा तिनीहरूलाई अद्यावधिक बनाउने, सच्याउने वा संशोधन गर्ने अधिकार हुन्छ ।

४. राज्यसँग भएका सूचनामा पहुँच प्रत्येक व्यक्तिको आधारभूत अधिकार हो । यस अधिकारको उपभोगको प्रत्याभूति गर्नु राज्यहरूको कर्तव्य हो । लोकतान्त्रिक समाजहरूमा राष्ट्रिय सुरक्षामाथि वास्तविक तथा सम्भावित खतरा सिर्जना गर्ने अवस्थालाई ध्यानमा राखेर कानुनले पहिल्यै व्यवस्था गरेका असामान्य सीमालाई मात्र यस सिद्धान्तले मान्यता प्रदान गरेको छ ।

अमेरिकी राज्यहरूको सङ्गठनको महासभाले सन् २००३ देखि हरेक वर्ष सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी प्रस्तावहरू पारित गरेर यी सिद्धान्तलाई अनुसरण गर्दै आएको छ । ती प्रस्तावले 'लोकतन्त्रको राम्रो अभ्यासका लागि आवश्यक' ठानिएको 'सार्वजनिक सूचनामा प्रत्येकको पहुँचप्रति सम्मान तथा उक्त सम्मानको प्रवर्धन'सम्बन्धी सदस्य राष्ट्रहरूको कर्तव्यमाथि प्रकाश पारेका छन् । ती प्रस्तावले '(अधिकारको) मान्यता तथा प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक कुनै पनि कानुन वा कुनै पनि किसिमका व्यवस्थाहरूको अनुमोदनलाई प्रवर्धन' गर्न पनि राज्यहरूलाई आह्वान गरेका छन् ।^{३९}

सन् २००४ मा पारित नुएभा लियोन घोषणापत्रमा अमेरिकी राज्यहरूका प्रमुखद्वारा उल्लेख गरिएको छ :

संविधान तथा निजी एवं गोपनीयतालागतसम्बन्धी कानुनी आदर्शको अधीनमा रही राज्यसँग भएका सूचनामा पहुँच जनसहभागिताका लागि अपरिहार्य शर्त हो र यसले मानव अधिकारप्रतिको प्रभावकारी सम्मानलाई प्रवर्धन गर्दछ । हाम्रा नागरिकका लागि सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार प्रत्याभूति गर्न आवश्यक कानुन तथा नियमन संरचना एवं खाका तथा अवस्थाहरू उपलब्ध गराउन हामी प्रतिबद्ध छौं ।^{४०}

१६

युरोपेली परिषद्

हाल ४७ सदस्य राष्ट्र भएको युरोपेली परिषद् अन्तरसरकारी सङ्गठन हो र यो मानव अधिकार, शिक्षा तथा संस्कृति प्रवर्धनमा समर्पित रहेको छ । यसका प्रारम्भिक दस्तावेजमध्ये एउटा मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताको संरक्षणका लागि युरोपेली महासन्धि (ईसीएचआर)^{४१} ले धारा १० मा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा सूचनालाई आधारभूत मानव अधिकारका रूपमा प्रत्याभूति प्रदान गरेको छ । मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्र र नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्धको धारा १९ र मानव अधिकारसम्बन्धी अमेरिकी महासन्धिको धारा १३ मा व्यवस्था गरिएको प्रत्याभूतिको तुलनामा अलि भिन्न शैलीमा यस धारामा सूचना 'प्राप्त गर्ने तथा सम्प्रेषण गर्ने' अधिकारलाई त संरक्षण गरिएको छ तर सूचना 'खोजी' गर्ने अधिकारलाई भने संरक्षण गरिएको पाइँदैन ।

सूचनाको हकलाई आधारभूत मानव अधिकारका रूपमा मान्यता प्रदान गर्ने दिशामा युरोपेली परिषद्का राजनैतिक एकाइले महत्वपूर्ण कदमहरू चालेका छन् । युरोपेली परिषद्को राजनैतिक निर्णय लिने एकाइ मन्त्रीहरूको परिषद् (सदस्य राष्ट्रहरूका विदेशमन्त्रीहरूको सहभागिता रहेको)ले सन् १९८१ मा सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी प्रस्ताव नं. आर (८१) १९ पारित गरेको थियो । उक्त प्रस्तावमा उल्लेख गरिएको छ :

१. सदस्य राष्ट्रहरूको अधिकार क्षेत्रभित्र रहेका प्रत्येकलाई कानुनी अङ्गहरू तथा न्यायिक निकायबाहेक सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचना अनुरोध गरी प्राप्त गर्ने अधिकार निहित रहनेछ^{४२}

सन् १९९४ मा आम सञ्चार नीतिसम्बन्धी युरोपेली मन्त्रीहरूको चौथो सम्मेलनले 'सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा सर्वसाधारणको पहुँचसम्बन्धी अधिकारका सिद्धान्तलाई मूर्तरूप दिँदै वाध्यकारी कानुनी सामग्री

वा अन्य पहल तयार गर्ने^{४१} सम्बन्धमा विचार गर्न मन्त्रीहरूको परिषद्लाई सिफारिश गर्दै एउटा घोषणापत्र पारित गरेको थियो । उक्त घोषणापत्रमा निम्नलिखित व्यवस्था समावेश गरिएको थियो :

३

सरकारी कागजातमा पहुँचसम्बन्धी सामान्य सिद्धान्त

सार्वजनिक निकायसँग रहेका सरकारी कागजात अनुरोध गरी प्राप्त गर्ने अधिकार प्रत्येकलाई हुने प्रत्याभूति सदस्य राष्ट्रहरूले गर्नुपर्नेछ । यो सिद्धान्त राष्ट्रिय उद्गमस्थललगायतका कुनै पनि आधारमा भेदभाव नगरी कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ ।

सिफारिशका बाँकी अंशले अधिकारको विवरणसम्बन्धमा केही विस्तृत व्याख्या गरेको छ । उदाहरणका लागि, सिद्धान्त ४ ले सूचनामा पहुँचसम्बन्धी प्रतिबन्धको कानुनी क्षेत्रको वर्णन गरेको छ भने सिद्धान्त ५ र ६ मा प्रक्रियासम्बन्धी कुराहरू उल्लेख गरिएका छन् । सिफारिशमा पहुँचका स्वरूप (सिद्धान्त ७), लागत (सिद्धान्त ८), पहुँचका सन्दर्भमा गरिएको कुनै अस्वीकृतिबारे पुनःविचार गराउन पाउने अधिकार (सिद्धान्त ९), प्रवर्धनात्मक पहल (सिद्धान्त १०) र अग्रसक्रिय प्रकाशन (सिद्धान्त ११) बारे पनि सम्बोधन गरिएको छ ।

सन् २००५ को मईमा मन्त्रीहरूको परिषद्ले 'सरकारी कागजातहरूमा पहुँचसम्बन्धी सिद्धान्तहरूलाई स्थापना गर्ने आत्मनिर्भर कानुनी रूपमा बाध्यकारी कागजात मस्यौदा गर्ने'^{४२} जिम्मेवारी विशेषज्ञहरूको एउटा समूहलाई दियो । सरकारी कागजातहरूमा पहुँचसम्बन्धी विशेषज्ञहरूको समूह (सङ्क्षेपमा 'डीएच-एस-एसी'को नामबाट परिचित)ले युरोपेली परिषदको मानव अधिकार सञ्चालक समिति समक्ष सरकारी कागजातहरूमा पहुँचसम्बन्धी युरोपेली महासन्धिको मस्यौदा प्रस्तुत गर्‍यो । पारित भएपछि उक्त महासन्धि सरकारी कागजातहरूमा पहुँचसम्बन्धी व्यक्तिगत अधिकारलाई मान्यता प्रदान गर्ने औपचारिक रूपमा बाध्यकारी कानुनी दस्तावेज हुनेछ । सन् २००८ को मार्चमा हुने अर्को बैठकमा सन्धिको उक्त मस्यौदाबारे सञ्चालक समितिले छलफल गर्नेछ ।^{४३}

सन् २००० मा युरोपेली सङ्घका २७ सदस्यद्वारा पारित 'आधारभूत अधिकारसम्बन्धी युरोपेली सङ्घको बडापत्र'^{४४} ले उक्त सङ्घ प्रतिबद्ध रहेका मानव अधिकार निर्धारण गरेको छ । उक्त बडापत्रको धारा ४२ ले निम्नलिखित शब्दहरू प्रयोग गर्दै युरोपेली सङ्घका संस्थासँग रहेका कागजपत्रहरूमा पहुँचसम्बन्धी अधिकारको व्यवस्था गरेको छ :

सङ्घका कुनै पनि नागरिक तथा सदस्य राष्ट्रहरूमा बसोबास गर्दै आएका वा दर्ता भएको कार्यालय भएका कुनै पनि प्राकृतिक वा कानुनी व्यक्तिलाई युरोपेली संसद्, परिषद् तथा आयोगका कागजातहरूमा पहुँचसम्बन्धी अधिकार हुन्छ ।

मूल रूपमा 'राजनैतिक' दस्तावेजका रूपमा मात्र रहेको उक्त बडापत्र युरोपेली सङ्घसम्बन्धी सन्धि र युरोपेली समुदाय स्थापित गर्ने सन्धि (सुधार सन्धि)लाई संशोधन गर्ने लिस्बोन सन्धिको धारा ६ का कारण कानुनी रूपमा बाध्यकारी बन्ने भएको छ ।^{४५} युरोपेली राष्ट्रका प्रमुखहरूले सन् २००७ को डिसेम्बरमा सुधार सन्धिमा हस्ताक्षर गर्ने अनुमान गरिएको छ र त्यसपछि यो अनुमोदनका लागि खुला गरिनेछ । बडापत्र सदस्य राष्ट्रहरूको संवैधानिक परम्परामा आधारित छ, तसर्थ सूचनाको हकलाई यसले मान्यता दिनुको अर्थ के हो भने यो अधिकार सर्वव्यापी मात्र भएको नभई युरोपेली सङ्घका सदस्य राष्ट्रहरूले यसलाई आधारभूत अधिकारका रूपमा पनि आत्मसात् गरेको छ ।

अफ्रिकी संघ

अफ्रिकी सङ्घमा सूचनाको हकसम्बन्धी उपलब्धि ठीकै स्तरको छ । मानव तथा जन अधिकारसम्बन्धी अफ्रिकी आयोगले सन् २००२ को अक्टोबरमा अफ्रिकामा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी सिद्धान्तहरूको घोषणापत्र अनुमोदन गरेको थियो ।^{४६} यो घोषणापत्र मानव तथा जन अधिकारसम्बन्धी अफ्रिकी बडापत्रको धारा ९ मा उल्लेखित अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिको आधिकारिक सविस्तार व्याख्या हो ।^{४७} यस घोषणापत्रले सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई स्पष्ट रूपमा अनुमोदन गरेको छ । यसमा उल्लेख गरिएको छ :

४

सूचना स्वतन्त्रता

१. सार्वजनिक निकायले आफ्नोलागि नभई जनहितको सुरक्षकका रूपमा सूचना आफूसँग राखेको हुन्छ र कानूनद्वारा स्पष्ट रूपमा परिभाषित नियमहरूको अधीनमा रही यस सूचनामा पहुँच पाउने अधिकार प्रत्येकलाई हुन्छ ।

सोही सिद्धान्तले सूचनाको हकसम्बन्धी थुप्रै प्रमुख विशेषताबारे पनि व्याख्या गरेको छ ।

१८

राष्ट्रमण्डल

राष्ट्रमण्डललाई टेवा पुऱ्याइरहेको साभ्का मूल्य प्रणालीको आधारभूत तत्वका रूपमा मानव अधिकार र लोकतन्त्रलाई स्वीकार्का लागि यस संस्थाले महत्वपूर्ण ठोस कदमहरू चालेको छ । मानव अधिकारप्रतिको सम्मान तथा आफ्नो समाजलाई संरचित गर्ने कार्यमा सहभागी हुनेसम्बन्धी व्यक्तिको अहरणीय लोकतान्त्रिक अधिकारसहित राष्ट्रमण्डलका आधारभूत राजनैतिक मूल्यहरूलाई प्रतिष्ठापित गर्ने हरारे राष्ट्रमण्डल घोषणापत्र सन् १९९१ मा पारित गरिएको थियो ।^{४८}

राष्ट्रमण्डलले सूचनाको हकको महत्वलाई करिव तीन दशकपूर्व मान्यता प्रदान गरेको थियो । सन् १९८० मा बार्बाडोसमा आयोजित बैठकमा राष्ट्रमण्डलका कानूनमन्त्रीहरूले उल्लेख गरेका थिए - “लोकतान्त्रिक तथा सरकारी प्रक्रियामा जनसहभागिता आधिकारिक सूचनामा नागरिकलाई पर्याप्त पहुँच उपलब्ध हुँदा नै सबैभन्दा बढी अर्थपूर्ण हुन्छ ।”^{४९}

हालै मात्र राष्ट्रमण्डलले उक्त अधिकारको विषयवस्तुलाई सविस्तार व्याख्या गर्न थुप्रै महत्वपूर्ण कदम चालेको छ । सन् १९९९ को मार्चमा राष्ट्रमण्डल सचिवालयले सूचनाको हकबारे छलफल गराउन राष्ट्रमण्डल विशेषज्ञ समूहको भेला आयोजना गरेको थियो । उक्त विशेषज्ञ समूहले ‘सूचना स्वतन्त्रता’सम्बन्धी थुप्रै सिद्धान्त तथा मार्गनिर्देशन तयार पार्दै एउटा दस्तावेज पारित गरेको थियो । तीमध्ये एउटा निम्नानुसार रहेको छ :

राज्यका अङ्गहरू कार्यकारिणी, व्यवस्थापिका तथा न्यायपालिकाका साथै कुनै पनि सरकार नियन्त्रित संस्थान तथा सार्वजनिक कार्य गरिरहेका अन्य कुनै निकायसँग रहेका अभिलेख तथा सूचना प्राप्त गर्न प्रत्येक व्यक्तिलाई अनुमति दिने कानुनी तथा बाध्यकारी अधिकारका रूपमा सूचना स्वतन्त्रतालाई प्रत्याभूति गरिनुपर्दछ ।^{५०}

त्रिनिडाड र टोबागोको पोर्ट अफ स्पेनमा सन् १९९९ को मईमा भएको बैठकमा राष्ट्रमण्डलीय कानूनमन्त्रीहरूले ती सिद्धान्त तथा मार्गनिर्देशनहरूलाई अनुमोदन गरेका थिए । सोही समयमा मन्त्रीहरूले सूचनाको हकलाई कार्यान्वयन गर्ने केही प्रमुख सिद्धान्त तयार पारेका थिए ।^{५१} प्राविधिक सहयोग तथा अनुभव आदानप्रदानका माध्यमबाट सरकारहरूलाई सहयोग गर्नेलगायतका कदमहरू परिचालन गरेर ती सिद्धान्त प्रवर्धन गर्न उनीहरूले राष्ट्रमण्डल सचिवालयलाई आह्वान पनि गरेका थिए ।

कानूनमन्त्रीहरूको विज्ञप्तिमाथि 'राष्ट्रमण्डल कार्यगत सहयोगसम्बन्धी समग्र समिति'ले विचार गरेको थियो र पछि सरकार प्रमुखहरूले अनुमोदन गरेको त्यसको प्रतिवेदन^{५२}मा उल्लेख गरिएको छ :

राष्ट्रमण्डलीय कानूनमन्त्रीहरूद्वारा पारित गरिएको तथा सरकार प्रमुखहरूलाई प्रेषित गरिएको सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी राष्ट्रमण्डल सिद्धान्तहरूमाथि समितिले ध्यान दियो । पारदर्शी एवं उत्तरदायी शासनको प्रवर्धन तथा लोकतान्त्रिक प्रक्रियामा जनसहभागितालाई प्रोत्साहन गर्नका लागि आधिकारिक सूचनामा सर्वसाधारणको पहुँचको महत्वलाई यसले स्वीकारेको छ ।^{५३}

सदस्य राष्ट्रहरूमा सूचनाको हक प्रवर्धन गर्नका लागि राष्ट्रमण्डलीय सचिवालयले केही ठोस कदम चालेको छ । उदाहरणका लागि, यसले सूचनाको हक तथा गोपनीयतासम्बन्धी नमुना कानूनको मस्यौदा तयार गरेको थियो ।^{५४}

अन्तरराष्ट्रिय विधिशास्त्र

१९

मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर अमेरिकी अदालत

मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर अमेरिकी अदालतले सन् १९८५ को सल्लाहकार विचारमा धारा १३ लाई व्याख्या गर्दै सूचना दिने तथा सूचना एवं विचारको खोजी गर्ने एवं प्राप्त गर्ने अधिकारलाई संरक्षण दिने अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारको दोहोरो प्रकृतिबारे उल्लेख गरेको थियो । त्यसमा उल्लेख गरिएको थियो :

यो महासन्धि लागू हुनेहरूलाई आफ्ना मौलिक विचार अभिव्यक्ति गर्ने अधिकार र स्वतन्त्रता हुनेमात्र नभई सबै किसिमका सूचना एवं विचार खोजी गर्ने, प्राप्त गर्ने र प्रवाह गर्ने अधिकार र स्वतन्त्रता पनि हुन्छ भन्ने कुरा धारा १३ ले स्थापित गरेको छ । (अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता)ले एकातिर कसैलाई पनि उनका आफ्ना विचार अभिव्यक्त गर्ने सन्दर्भमा स्वेच्छाचारी ढङ्गले सीमित पार्न नहुने वा बाधा पार्न नहुने आवश्यकता सिर्जना गर्छ । यस अर्थमा, यो प्रत्येक व्यक्तिलाई हुने अधिकार हो । यसैगरी अर्कोतिर यसले कुनै पनि सूचना प्राप्त गर्ने र अरुद्वारा व्यक्त गरिएका विचारमा पहुँच प्राप्त गर्ने सामूहिक अधिकारतर्फ इङ्गित गर्दछ ।^{५५}

अदालतले यो पनि उल्लेख गरेको थियो - "औसत नागरिकका लागि आफ्नो मौलिक विचार प्रवाहित गर्नु भनेको अरुका विचार थाहा पाउनु वा आम रूपमा सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्नु जत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ ।" निष्कर्षमा भनिएको थियो, "सुसूचित नभएको समाज वास्तवमै स्वतन्त्र समाज होइन ।"^{५६}

त्यतिबेला अदालत त्यति विस्तारमा नगएको भए पनि सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई मान्यता प्रदान गर्न भने सशक्त विधिशास्त्रीय आधार उपलब्ध गराएको थियो ।

मानव अधिकारसम्बन्धी अमेरिकी महासन्धिको धारा १३ द्वारा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताप्राप्ति गरिएको आम प्रत्याभूतिले सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई पनि संरक्षण गर्छ, भन्ने निर्णय सन् २००६ को सेप्टेम्बर १९ मा गरिएको एक निर्णयका क्रममा मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर अमेरिकी अदालतले सुस्पष्ट रूपमा लिएको थियो । यसलाई एउटा अत्यन्तै महत्वपूर्ण घटना मान्न सकिन्छ । अदालतले स्पष्ट शब्दमा उल्लेख गरेको थियो :

७७. यस मुद्दाका तथ्यका सन्दर्भमा अदालतको विचार के छ भने 'सूचना' 'खोजी गर्ने' र 'प्राप्त गर्ने' अधिकारलाई सुस्पष्ट रूपमा प्रत्याभूति गर्ने क्रममा महासन्धिको धारा १३ ले राज्यको नियन्त्रणमा रहेका सूचनामा पहुँचका लागि अनुरोध गर्नेसम्बन्धी प्रत्येक व्यक्तिको अधिकारलाई संरक्षित गरेको छ । परिणामस्वरूप, व्यक्तिले खोजेको सूचनाबारे जानकारी पाउनका लागि त्यसमा पहुँच प्राप्त गर्नसक्ने तथा उनले जानकारीबारे थाहा पाउन वा प्रेरक उत्तर प्राप्त गर्नका लागि उल्लेखित सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्नसक्ने स्वस्वमा त्यसलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने राज्यको सकारात्मक दायित्वलाई उल्लेखित धाराले समेटेको छ भने महासन्धिले मान्यता प्रदान गरेको कुनै कारण देखाई विशेष अवस्थामा राज्यले यसको पहुँचलाई सीमित बनाउनसक्ने कुरा पनि त्यसमा उल्लेख गरिएको छ । न्यायोचित प्रतिबन्ध लागू हुने अवस्थामा बाहेक सूचना प्राप्त गर्नका लागि प्रत्यक्ष चासो वा व्यक्तिगत संलग्नता भएको प्रमाणित गरिरहनु नपर्ने गरी सूचना उपलब्ध गराइनुपर्दछ ।^{७७}

माथि उद्धृत गरिएको अंशमा सूचनाको हकसम्बन्धी केही प्रमुख गुण निहित छन् । विशेष गरी सूचनामा पहुँचमाथिको प्रतिबन्धलाई धारा १३ अनुरूप मात्र लागू गर्न सकिने र सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्नका लागि कुनै कारण दर्शाइरहनु नपर्ने कुरा त्यसमा पाउन सकिन्छ । सूचनाको हकमा लगाइने प्रतिबन्धको व्यवस्था कानूनमै गरिनुपर्ने, ती प्रतिबन्धको उद्देश्य मानव अधिकारसम्बन्धी अमेरिकी महासन्धि अन्तर्गत मान्यताप्राप्त न्यायोचित चासोलाई संरक्षण गर्ने हुनुपर्ने तथा त्यस चासोलाई संरक्षण गरिनु लोकतान्त्रिक समाजमा आवश्यक हुनुपर्ने जस्ता कुरा उल्लेख गरेर अदालतले सूचनाको हकमाथिको प्रतिबन्धको न्यायोचित क्षेत्रबारे केही लामै वर्णन गरेको छ ।^{७८}

प्रतिवादी राष्ट्र चिलीले मानव अधिकारसम्बन्धी अमेरिकी महासन्धिको धारा १३ मा व्यवस्था गरिएको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रत्याभूतिलाई उल्लङ्घन गरेको भन्ने निर्णय अदालतले सर्वसम्मतिबाट गरेको थियो । उल्लेखनीय कुरा के छ भने चिलीले सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने, पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने तथा अदालतको निर्णय प्रकाशित गर्नुपर्ने जस्ता सबै स्वच्छ, नियमित उपचारहरूसम्बन्धी निर्णय अदालतले सर्वसम्मतिबाट गर्नुका साथै सूचनाको हकलाई कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय कानूनमार्फत् आवश्यक कदम चाल्न तथा सरकारी अधिकारीहरूलाई यस अधिकारसम्बन्धमा प्रशिक्षण उपलब्ध गराउन पनि आदेश दिएको थियो ।^{७९}

मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालत

सार्वजनिक निकायबाट सूचना प्राप्त गर्ने अधिकारका लागि गरिएका दावीहरूमाथि मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालतले पनि विचार गरेको छ । लियण्डरविरुद्ध स्विडेन^{८०}, गास्किनविरुद्ध संयुक्त अधिराज्य^{८१}, गुएरा र ओर्सविरुद्ध इटाली^{८२}, इगानविरुद्ध संयुक्त अधिराज्य^{८३}, ओडिएभ्रेविरुद्ध फ्रान्स^{८४}, सिर्बु र अन्यविरुद्ध मोल्दोभा^{८५} र रोसेविरुद्ध संयुक्त अधिराज्य^{८६} लगायत थुप्रै मुद्दामा उक्त अदालतले यस विषयमाथि दृष्टि पुऱ्याएको छ । मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली महासन्धि^{८७}को धारा १० ले प्रत्याभूति गरे अनुरूपको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकारमा आधारित दावी प्रस्तुत गरिएका मुद्दामा अदालतले ती मुद्दामा खोजिएका अधिकारमा 'पहुँचसम्बन्धी अधिकार' समावेश नभएको निर्णय गरेको थियो । धारा १० को क्षेत्रबारे लियण्डरद्वारा गरिएको निम्नलिखित व्याख्या प्रत्यक्ष रूपमा वा सन्दर्भका रूपमा सबै मुद्दामा पाउन सकिन्छ :

सूचना प्राप्त गर्ने स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारले आधारभूत रूपमा कसैले आफूलाई दिइयोस् भन्ने चाहना राखिरहेको सूचना प्राप्त गर्नमा उनलाई प्रतिबन्ध लगाउनबाट सरकारलाई रोक्दछ । प्रस्तुत मुद्दा जस्ता मुद्दाको परिस्थितिमा धारा १० ले व्यक्तिलाई पहुँचसम्बन्धी अधिकार नदिने मात्र हैन, व्यक्तिलाई सूचना उपलब्ध गराउनेसम्बन्धी सरकारको दायित्वलाई पनि समेट्दैन ।^{६८}

‘प्रस्तुत मुद्दा जस्ता मुद्दाको परिस्थितिमा’ शब्दावली प्रयोग गरेर अदालतले धारा १० अन्तर्गत सूचनाको हकको सम्भावनालाई पूर्ण रूपमा नकारेको छैन । ती मुद्दामा धेरै किसिमका कुरा संलग्न भएकाले तिनीहरूलाई समग्रमा लिँदा धारा १० ले नकारेको सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारले त्यस्ता दाबीमाथि उच्च अवरोध सिर्जना गरेको छ । सूचनामा पहुँचसम्बन्धी धारा १० को दाबीलाई अस्वीकार गर्दा रोसेमा अदालतको ग्राण्ड च्याम्बरले उल्लेख गरेको छ - “यस स्थापित विधिशास्त्रलाई लागू नगर्नका लागि यसले कुनै कारण देखेको छैन” ।^{६९}

यी मुद्दामा सुधार गर्न सकिने अधिकारलाई मान्यता दिन भने अदालतले अस्वीकार गरेको छैन । बरु खोजिएको सूचनामा पहुँच दिन अस्वीकार गर्नुलाई महासन्धिको धारा ८ द्वारा प्रत्याभूति गरिएको निजी र/वा पारिवारिक जीवनसम्बन्धी अधिकारको उल्लङ्घनका रूपमा लिएको छ ।^{७०} ती मुद्दामध्ये अधिकांशमा निजी वा पारिवारिक जीवनप्रतिको सम्मानसम्बन्धी अधिकारमा कुनै हस्तक्षेप नगरिएको तर धारा ८ ले त्यस्ता अधिकारप्रतिको सम्मान सुनिश्चित गर्न राज्यहरूमाथि सकारात्मक दायित्व सिर्जना गरेको उल्लेख अदालतले गरेको छ :

धारा ८ को उद्देश्य सार्वजनिक निकायको स्वेच्छाचारी हस्तक्षेपबाट व्यक्तिहरूलाई संरक्षण दिनु रहे पनि यसले त्यस्ता हस्तक्षेपबाट टाढा रहन राज्यहरूलाई बाध्य मात्र गर्दैन; यस प्राथमिक नकारात्मक अभिभाराका अतिरिक्त निजी वा पारिवारिक जीवनप्रतिको प्रभावकारी सम्मानमा सकारात्मक दायित्वहरू पनि निहित रहेका हुन्छन् ।^{७१}

यस सकारात्मक दायित्वमा निश्चित मुद्दाहरूका सन्दर्भमा सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउनु पनि पर्न सक्दछ ।

पहिलो मुद्दामा निवेदक लियण्डरलाई राष्ट्रिय सुरक्षासम्बन्धी कारण देखाई स्विडिस सरकारको सेवाबाट हटाइएको थियो तर उनलाई गरिएको बर्खास्तगीको आधारका रूपमा प्रयोग गरिएको गोप्य प्रहरी अभिलेखमा रहेको उनको निजी जीवनसम्बन्धी जानकारीमा उनलाई पहुँच दिन अस्वीकार गरिएको थियो । उक्त सूचनाको भण्डारण एवं प्रयोग तथा त्यसलाई खण्डन गर्ने अवसर निवेदकलाई नदिनुलाई अदालतले निजी जीवनप्रतिको सम्मानसम्बन्धी उनको अधिकारमा गरिएको हस्तक्षेप हो भन्ने निर्णय गरेको थियो । स्विडेनको राष्ट्रिय सुरक्षालाई कायम राख्नका लागि भने त्यस हस्तक्षेपलाई न्यायोचित ठहर्‍याइएको थियो ।^{७२} अन्त्यमा सार्वजनिक भएको रहस्य भने रोचक छ - लियण्डरलाई उनको राजनैतिक आस्थाका कारण कामबाट निकालिएको थियो र उनीसँग क्षमायाचना पनि गरियो र स्विडिस सरकारले क्षतिपूर्ति पनि दियो ।

संयुक्त अधिराज्यमा स्थानीय अधिकारीहरूको स्याहारसुसारमा रहेका एक बालकले ग्यास्किनमा राज्यसँग रहेका आफूसम्बन्धी अभिलेखहरूमा पहुँच पाउनका लागि दिएको निवेदन अस्वीकृत गरियो । सूचना उपलब्ध गराउने तेस्रो पक्षको गोपनीयतासम्बन्धी हितप्रति सन्तुलन कायम गर्नुपर्ने भए पनि आफ्नो बाल्यकाल तथा प्रारम्भिक विकासबारे थाहा पाउन तथा बुझ्नका लागि आवश्यक सूचना प्राप्त गर्ने अधिकार निवेदकलाई भएको निर्णय अदालतले गरेको थियो । सूचना उपलब्ध गराउने तेस्रो पक्ष उपलब्ध नभएको अवस्था वा सूचनालाई प्रकाशमा ल्याउन उनले स्वीकृति नदिएको अवस्थामा सूचनामा पहुँच दिनु हुन्छ वा हुँदैन भन्नेसम्बन्धमा निर्णय गर्न एउटा स्वतन्त्र निकाय गठन गर्ने सकारात्मक दायित्व उक्त निर्णयले सरकारमाथि सिर्जना गर्नु एउटा महत्वपूर्ण उपलब्धि हो । सरकारले सो दायित्व पूरा नगरेकोले निवेदकको अधिकार उल्लङ्घन भएको थियो ।^{७३}

गुएरामा एउटा 'उच्च जोखिमयुक्त' रासायनिक कारखाना नजिकै बस्ने निवेदकहरूले इटालीस्थित स्थानीय अधिकारीहरू प्रदूषणका जोखिम र ठूलो दुर्घटना भएको अवस्थामा गर्नुपर्ने कामसम्बन्धी जानकारी उपलब्ध गराउन असफल रहेको भन्ने शिकायत अदालतसमक्ष गरेका थिए। गम्भीर वातावरणीय समस्याहरूले व्यक्तिहरूको हितलाई प्रभावित पार्नुका साथै उनीहरूलाई आफ्ना निवासमा आरामदायी रूपमा बस्न दिँदैन र त्यसबाट उनीहरूको निजी तथा पारिवारिक जीवनमा हस्तक्षेप हुन्छ भन्ने निर्णय अदालतले उक्त शिकायतका सन्दर्भमा गर्‍यो। परिणामस्वरूप, उच्च जोखिमयुक्त रासायनिक कारखाना नजिकैको शहरमा बस्दा हुने जोखिमसम्बन्धमा मूल्याङ्कन गर्नका लागि आवश्यक सूचना निवेदकहरूलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने सकारात्मक दायित्व इटालीका निकायहरूमाथि सिर्जना भयो। निवेदकहरूलाई आवश्यक सूचना उपलब्ध गराउन नसक्नु भनेको धारा ८ अनुसारको उनीहरूको अधिकारको उल्लङ्घन थियो।^{१४} अनुरोध गरिएको जानकारी राज्यसँग नभएको अवस्थामा त्यसलाई सङ्कलन गर्न सम्बन्धित निकाय सम्बन्धित क्षेत्रमै जानुपर्ने भएकोले पनि उक्त निर्णय विशेष रूपमा महत्वपूर्ण बनेको थियो।

मैक्सिको र ऐगानमा, क्रिष्टमस द्वीपमा गरिएको आणविक परीक्षणका क्रममा विकिरणबाट प्रभावित भएका निवेदकहरूले त्यस्तो विकिरणीय प्रभावबाट स्वास्थ्यमा पर्नसक्ने जोखिमसम्बन्धी अभिलेखहरूमा पहुँचसम्बन्धी अधिकारको दाबी गरेका थिए। अदालतले मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली महासन्धिको धारा ६ र ८ मा व्यवस्था भएका क्रमशः स्वच्छ सुनुवाइ तथा निजी र पारिवारिक जीवनप्रतिको सम्मानसम्बन्धी अधिकार अनुसार निवेदकहरूलाई चासोयुक्त सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्ने अधिकार भएको निर्णय गर्‍यो। सूचनामा पहुँच हासिल गर्नका लागि प्रयोग गर्नसकिने प्रक्रिया स्थापित गरेर सरकारले आफ्नो सकारात्मक दायित्व त निर्वाह गर्‍यो तर निवेदकहरूले त्यसलाई प्रयोग गर्न भने सकेनन्।^{१५}

२२

ओडिएभ्रेमा, निवेदकले आफ्नो प्राकृतिक आमासम्बन्धी सूचनामा पहुँचका लागि मुद्दा हालेको थियो। अदालतले धारा ८ द्वारा प्रत्याभूति गरिएको निजी जीवनको अधिकार अन्तर्गत यो दाबी स्वीकारे पनि फ्रेन्च निकायले उक्त सूचना उपलब्ध गराउनेसन्दर्भमा जनाएको अस्वीकृतिले आफ्नो पहिचानलाई गोप्य राख्ने इच्छा व्यक्त रूपमा राख्ने उनकी आमाको हित तथा निवेदकको हितबीच उपयुक्त सन्तुलन कायम गर्ने प्रयासको प्रतिनिधित्व गरेको निर्णय गरेको थियो।^{१६}

निवेदक निश्चित क्षतिपूर्तिका लागि हकदार हुन्छ भन्नेसम्बन्धी आन्तरिक निर्णय लागू गर्नमा राज्य असफल भएकोसम्बन्धमा गरिएको प्रमुख शिकायतको तुलनामा सूचनामा पहुँचका लागि गरिएको अनुरोध वास्तवमै माध्यमिक भएको हदसम्म सिर्बुको मुद्दा अन्य मुद्दाभन्दा केही फरक थियो। क्षतिपूर्तिका लागि हकदार भएको निर्णयको आधारका रूपमा रहेको आन्तरिक 'निर्णय'लाई गोपनीय सूचनाका रूपमा वर्गीकृत गरिएको थियो र निवेदकहरूलाई त्यसमा पहुँच दिन अस्वीकार गरिएको थियो। यसको विपरित, आन्तरिक अदालतले प्रत्येक निवेदकलाई क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने निर्णय गर्‍यो तर सरकारले सजिलै उक्त क्षतिपूर्ति दिन अस्वीकार गर्‍यो। यसले गर्दा निष्पक्ष तथा सार्वजनिक सुनुवाइको प्रत्याभूति गर्ने धारा ६ को उल्लङ्घन स्पष्ट रूपमा हुनगयो।

रोसेमा मैक्सिको र ऐगानको जस्तै सैनिक परीक्षणका कारण उत्पन्न भएका स्वास्थ्य समस्यासम्बन्धी दाबीसहितको मुद्दा परेको थियो। त्यसमा अदालतले मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली महासन्धिको स्वच्छ सुनुवाइसम्बन्धी धारा ६ लागू नहुने निर्णय गर्‍यो।^{१७} सूचना उपलब्ध गराउन अस्वीकार गर्नका लागि सरकारसँग उचित आधारहरू नभएकोले यस मुद्दामा अधिकार र धारा ८ को उल्लङ्घन भएको ठहर भने अदालतले गर्‍यो। निवेदकको अनुरोधको जवाफमा विभिन्न सूचना उपलब्ध गराउने क्रममा 'धारा ८ मा उल्लेख गरिएको किसिमको ढाँचामा सूचना प्रवाह प्रक्रिया' नअपनाइएको ठहर अदालतले गर्नु यससन्दर्भमा महत्वपूर्ण थियो।^{१८} यसबाट पहिले प्रदान गरिएका मान्यताका निश्चित उदाहरणहरूबाट अधिकारको स्तर माथि उठेको देखिन्छ।

युरोपेली अदालतका यी निर्णयले सूचनाको हकलाई मान्यता प्रदान गरे पनि यिनीहरू समस्यामूलक छन् । पहिलो कुरा, अदालतका निर्णयहरू प्रत्येक मुद्दाका तथ्यभित्रै सीमित रहने र सामान्य नजिरका रूपमा स्थापित भएको रूपमा लिन नहुने कुरा स्पष्ट गर्दै अदालतले होशियारीपूर्वक कदम चालेको छ ।^{१९} दोस्रो र थप समस्यामूलक कुरा के हो भने निजी तथा/वा पारिवारिक जीवनप्रतिको सम्मानसम्बन्धी अधिकारमाथि भर परेका कारण सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारको क्षेत्रलाई गम्भीर रूपमा सीमित पारिएको छ । गम्भीर वातावरणीय समस्याका कारण निवेदकहरूको निजी तथा पारिवारिक जीवनप्रतिको सम्मानसम्बन्धी अधिकारलाई प्रभावित पाउँछ भन्ने कुरा गुएर्गाको मुद्दाबाट स्पष्ट भएको छ । अदालतले गरेको निर्णय उक्त कुरा पुष्टि गर्नका लागि उल्लेख्य फड्कोका रूपमा रहेको थियो । न्याय तथा लोकतन्त्रको अग्राधिकारयुक्त हुने समझदारीमा आधारित गुएर्गाको मुद्दामा अदालतले त्यस्तो फड्को लगाए पनि त्यो पूर्ण रूपमा सन्तोषजनक विधि थिएन । यसका अतिरिक्त, अधिकारबाट वञ्चित गर्ने पक्षमा नभएका अन्य अन्तरराष्ट्रिय पक्षहरूद्वारा अभिव्यक्त गरिए अनुसारको सूचनाको हकसम्बन्धी भावनासँग यसले आधारभूत रूपमा सामञ्जस्यता राखेको पाइँदैन । यथार्थमा, अदालतले सूचनाको हकलाई धारा १० मा स्थापित गर्न अस्वीकार गरेर आफैलाई कुनामा पारेको देखिन्छ ।

सोही समयमा, अदालतले आफ्नो धारणा परिवर्तन गर्दैछ भन्ने सङ्केतहरू देखापरेका छन् । स्द्रुभेनी जिहोडेस्के मात्कीविरुद्ध चेक गणतन्त्र मुद्दा^{२०}मा सूचनामा पहुँच दिन गरिएको अस्वीकारले मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली महासन्धिको धारा १० द्वारा संरक्षित अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अधिकारमाथि हस्तक्षेप गरेको ठहर्दछ भन्ने निर्णय गरिएको थियो । उक्त निर्णयमा माथि उल्लेखित लियण्डरको भनाइलाई पनि उद्धृत गरिएको थियो र प्रशासनिक कागजपत्रमा पहुँच प्राप्त गर्ने सामान्य अधिकार मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली महासन्धिबाट प्राप्त गर्न 'कठिन' रहेको पनि उक्त निर्णयमा उल्लेख गरिएको थियो । उक्त मुद्दा सार्वजनिक निकायसँग रहेका प्रशासनिक कागजपत्र हेर्ने अनुरोधप्रति चासोयुक्त रहेको कुरालाई पनि अदालतले मानेको थियो र निर्माणसम्बन्धी कानूनको दफा १३३ मा निर्धारण गरिएका शर्तहरू अन्तर्गत पहुँच उपलब्ध गराइएको थियो । यी परिस्थितिमा, पहुँच प्रदान गर्न अस्वीकार गर्नुले निवेदकको सूचना प्राप्त गर्ने अधिकारमाथि हस्तक्षेप भएको जनाउने कुरालाई अदालतले मान्यता दिएको थियो ।^{२१}

सूचना प्रवाहका लागि गरिएको अस्वीकृत अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामाथि प्रतिबन्ध लगाउन अनुमति दिने धारा १० (२) अनुरूप भएकोले निवेदनमाथि कारवाही गर्न नमिल्ने भनी त्यसलाई अदालतले अन्त्यमा अस्वीकार गरेको थियो । धारा १० (२)को विश्लेषणका क्रममा अदालतले राष्ट्रिय सुरक्षा, सम्भौतासम्बन्धी दायित्वहरू तथा आर्थिक गोपनीयता संरक्षणसम्बन्धी आवश्यकतालागायतका विभिन्न कुरा उल्लेख गरेको थियो । अत्यन्त महत्वपूर्ण कुरा के थियो भने उक्त अस्वीकृत आफैमा एउटा हस्तक्षेप थियो र धारा १० (२)मा व्यवस्था गरिएका त्यस्ता प्रतिबन्धहरूका मापदण्डको सन्दर्भबाट सो हस्तक्षेपको औचित्य पुष्टि गर्नुपर्ने थियो । यस मुद्दामा अदालतले आफूलाई त्यस्तो भिन्न विश्लेषणमा किन अल्झायो भन्ने कुराको मूल्याङ्कन गर्नु कठिन छ । माथि उल्लेख गरिएका केही अन्य मुद्दामा सूचना वास्तवमा राज्यको अधीनमा थिएन र मात्की मुद्दाका सन्दर्भमा विद्यमान एउटा महत्वपूर्ण भिन्नता यही हो । अन्य मुद्दामा त सूचना राज्यसँगै थियो । अर्को सम्भावित भिन्नता निश्चित परिस्थितिहरूमा सूचनामा पहुँचसम्बन्धी व्यवस्थासहितको कानूनको उपस्थिति पनि हुनसक्दछ । जे भए पनि, धारा १० को प्रत्यक्ष संलग्नताका लागि यो एउटा कमजोर आधार देखिन्छ (अधिकारको उपभोगमा विभेद निषिद्ध रहेकोसम्बन्धमा धारा १४ मा गरिएको व्यवस्था धारा १० सँग सम्भवतः जुभेको छ) ।^{२२}

निश्चित क्षेत्रका सूचना

वातावरणसम्बन्धी सूचना

गएको १५ वर्षका क्रममा वातावरणसम्बन्धी सूचनामा पहुँचलाई दिगो विकास र वातावरणीय शासनमा प्रभावकारी जनसहभागिताका सन्दर्भमा प्रमुख कुराका रूपमा मान्न थालिएको छ। यो मुद्दालाई सर्वप्रथम सन् १९९२ को वातावरण तथा विकाससम्बन्धी रियो घोषणापत्रको सिद्धान्त १०मा उल्लेख्य रूपमा सम्बोधन गरिएको थियो :

सान्दर्भिक स्तरमा सम्बन्धित सबै नागरिकको सहभागिताबाट मात्र वातावरणीय मुद्दाहरूलाई सर्वोत्कृष्ट रूपमा व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ। राष्ट्रिय स्तरमा, आफ्ना समुदायमा भएका हानिकारक पदार्थहरू एवं क्रियाकलापहरूसम्बन्धी सूचनामा उपयुक्त पहुँच तथा निर्णय प्रक्रियामा सहभागी हुने अवसरहरू प्रत्येक व्यक्तिलाई हुनुपर्दछ^{६३}

रियो घोषणापत्रको अनुगमनका रूपमा युरोपका लागि संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय आर्थिक आयोग तथा युरोपेली सङ्घले सन् १९९८ मा 'सूचनामा पहुँच, निर्णय प्रक्रियामा जनसहभागिता तथा वातावरणीय मामिलासम्बन्धी न्यायमा पहुँच महासन्धि' (आर्हुस महासन्धि) नामक कानुनी रूपमा बाध्यकारी महासन्धिमार्फत हस्ताक्षर गरे।^{६४} महासन्धिको औचित्य निर्धारण गर्ने प्रस्तावनामा आंशिक रूपमा भनिएको छ :

२४

(स्वच्छ वातावरणमा बाँच्ने अधिकार) मा दाबी गर्न सक्षम हुनका लागि नागरिकहरूलाई सूचनामा पहुँच हुनुपर्दछ भन्ने विचार गर्दै,

वातावरणीय क्षेत्रका सूचनामा सुधारिएको पहुँच र निर्णय प्रक्रियामा जनसहभागिताले निर्णयहरूको गुणस्तर र तिनीहरूको कार्यान्वयनमा वृद्धि गर्छ, वातावरणीय मुद्दाहरूसम्बन्धमा जनचेतना बढाउन सहयोग गर्छ, आफ्ना चासो अभिव्यक्त गर्न सर्वसाधारणलाई अवसर प्रदान गर्छ र त्यस्ता चासोबारे उपयुक्त रूपमा विचार गर्न सार्वजनिक निकायलाई सक्षम बनाउँछ भन्ने स्वीकार गर्दै

सन् २००१ को अक्टोबरमा लागू भएको उक्त महासन्धिद्वारा सदस्य राष्ट्रहरूले वातावरणीय सूचनामा पहुँचसम्बन्धी यसका प्रावधान कार्यान्वयन गर्न कानुनी पहल गर्नुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गरिएको छ।^{६५} अधिकांश प्रावधान धारा ४ मा निर्धारण गरिएका छन्। उक्त धाराको थालनीमा उल्लेख गरिएको छ :

(१) वातावरणीय सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधप्रतिको प्रतिक्रियास्वरूप सार्वजनिक निकायले त्यस्ता सूचना सर्वसाधारणलाई उपलब्ध गराउनुपर्दछ

(क) कुनै हित उल्लेख गर्नु नपर्ने गरीकनै ।

उक्त महासन्धिले सूचनामा पहुँचलाई स्वतन्त्र अधिकारका रूपमा भन्दा पनि स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउनुपर्ने अधिकारको एक अंशका रूपमा लिएको छ।^{६६} सूचनाको हकसम्बन्धमा स्पष्ट मापदण्ड निर्धारण गर्ने पहिलो कानुनी रूपमा बाध्यकारी अन्तरराष्ट्रिय दस्तावेज यही हो। अन्य कुराका अतिरिक्त यस महासन्धिले 'वातावरणीय सूचना' र 'सार्वजनिक निकाय'^{६७} देखि लिएर जनहित परीक्षणसम्बन्धी अपवादहरूको व्यापक परिभाषा पारित गर्ने तथा सूचना प्रवाह गर्न अस्वीकार गरिएमा त्यसबारे समीक्षा गर्ने अधिकारसहितको एउटा स्वतन्त्र निकाय गठन गर्ने जिम्मेवारी सदस्यहरूमाथि सिर्जना गरेको छ।^{६८} यसरी सूचनाको हकलाई स्थापित गर्नेसन्दर्भमा निकै सकारात्मक उपलब्धिको प्रतिनिधित्व यसले गरेको छ।

विशेष जनचासोको विषयवस्तुका रूपमा रहेको आनुवंशिक रूपमा परिष्कृत जैविक रचना (जीएमओ)सम्बन्धी सूचना प्रवाह गर्नुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गर्ने दस्तावेजहरू थुप्रै छन् । उदाहरणका लागि, जैवसुरक्षासम्बन्धी कार्टाजेना अभिसन्धिदेखि लिएर जैविक विविधता महासन्धि^{१०}ले आफ्ना सदस्य राष्ट्रहरूले आनुवंशिक रूपमा परिष्कृत जैविक रचनाहरूको सुरक्षित स्थानान्तरण, व्यवस्थापन तथा प्रयोगसम्बन्धी जनचेतना, शिक्षा तथा सहभागिता प्रवर्धन गर्नुपर्ने तथा सहज बनाउनुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गरेका छन् । निश्चित रूपमा, सदस्य राष्ट्रहरूले निम्नलिखित कार्य गर्नुपर्ने व्यवस्था कार्टाजेना अभिसन्धिमा यसरी गरिएको छ :

यस अभिसन्धि अन्तर्गत पहिचान गरिएका आयात गर्नसकिने जीवित परिमार्जित जैविक रचनासम्बन्धी सूचनामा पहुँचलाई जनचेतना र शिक्षाले समेटेको सुनिश्चित गर्न प्रयास गर्ने ।^{११}

आनुवंशिक रूपमा परिमार्जित जैविक रचनाहरूलाई वातावरणमा छोड्नेसम्बन्धी युरोपेली सङ्घको निर्देशन^{१२}मा सदस्य राष्ट्रहरूले आनुवंशिक रूपमा परिमार्जित जैविक रचना छोड्न लागिएकोसम्बन्धमा सर्वसाधारणलाई सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । कुनै आनुवंशिक रूपमा परिमार्जित जैविक उत्पादनहरूलाई बजारमा लानुभन्दा पहिले उक्त उत्पादनका सम्बन्धमा विस्तृत जानकारीयुक्त सूचना जारी गरिनुपर्दछ र उक्त उत्पादनलाई विक्री वितरण गर्न लागिएको राष्ट्रभित्र रहेको सक्षम निकायले त्यस आनुवंशिक रूपमा परिमार्जित जैविक उत्पादनलाई बजारमा राख्नु उपयुक्त हुन्छ वा हुँदैन र कुन कुन अवस्थामा त्यसो गरिनु उपयुक्त हुन्छ वा हुँदैन भन्नेबारे मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । सर्वसाधारणलाई सूचनाको सङ्क्षेप र मूल्याङ्कनको अंश उपलब्ध गराइनुपर्दछ र त्यसमाथि टिप्पणी गर्नका लागि ३० दिन समय दिइनुपर्दछ ।^{१३} गोप्य सूचनाहरूलाई संरक्षित गरिन्छ तर त्यस प्रकारका गोप्य सूचनामा आनुवंशिक रूपमा परिमार्जित जैविक उत्पादनहरूको सामान्य वर्णन, सूचना जारी गर्ने निकायको नाम र ठेगाना, उक्त उत्पादन छोड्न लागिएको स्थान र प्रयोगको उद्देश्य, सुपरीवेक्षणका विधिहरू र आपत्कालीन उद्धारका योजना र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन जस्ता कुरा पर्दैनन् ।^{१४}

२५

यस्तै एउटा अर्को घटनामा, अफ्रिकी सङ्घले जैवप्रविधि तथा सुरक्षासम्बन्धी कानूनको मस्यौदा ढाँचा प्रकाशमा ल्याएको छ । आनुवंशिक रूपमा परिमार्जित जैविक उत्पादनहरू छोड्नका लागि निवेदन दिइएको स्थानमा सरकारी अधिकारीहरूले निवेदकको नाम, सम्बन्धित आनुवंशिक रूपमा परिमार्जित बालीको किसिम र त्यसको स्थानसहितका सान्दर्भिक सूचना आम रूपमा उपलब्ध गराउनुपर्दछ तर यस क्रममा गोपनीयतासम्बन्धी हितप्रति ध्यान पुऱ्याइनुपर्दछ र युरोपेली सङ्घको निर्देशिकामा उल्लेख गरिएका किसिमका सूचनालाई समावेश गरिनुहुँदैन ।^{१५}

मानव अधिकारसम्बन्धी सूचना

विशेषतः मानव अधिकारसँग सम्बन्धित सूचनाको हकलाई मान्यता दिलाउनका लागि पनि अन्तरराष्ट्रिय समुदायमा पहल भएका छन् । सन् १९९८ मा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभाले विश्वव्यापी रूपमा मान्यता प्राप्त मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताको प्रवर्धन तथा संरक्षण गर्नका लागि व्यक्ति, समूह तथा सामाजिक अङ्गहरूका अधिकार तथा जिम्मेवारीसम्बन्धी घोषणापत्र (मानव अधिकार रक्षकहरूसम्बन्धी घोषणापत्र) पारित गर्‍यो ।^{१६} उक्त घोषणापत्रको धारा ६ ले विशेषतः मानव अधिकारसम्बन्धी सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउँदै उल्लेख गरेको छ :

प्रत्येक व्यक्तिलाई व्यक्तिगत रूपमा र अरूसँग संयुक्त रूपमा निम्नलिखित अधिकार हुन्छ :

- (क) आन्तरिक व्यवस्थापिकीय, न्यायिक वा प्रशासनिक प्रणालीमा मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रताहरूलाई कसरी प्रभावकारी बनाइएको छ भन्नेसम्बन्धी सूचनामा पहुँचलगायत सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रतासम्बन्धी सूचना थाहा पाउने, खोजी गर्ने, प्राप्त गर्ने तथा राख्ने;
- (ख) मानव अधिकार तथा अन्य प्रयोजनसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय दस्तावेजहरूमा व्यवस्था गरिए अनुसार सम्पूर्ण मानव अधिकार तथा आधारभूत स्वतन्त्रतासम्बन्धी विचार, सूचना तथा ज्ञान अरूसमक्ष स्वतन्त्रतापूर्वक प्रकाशन गर्ने, प्रवाह गर्ने वा सम्प्रेषण गर्ने ...

मानव अधिकारको प्रभावकारी प्रवर्धन तथा संरक्षणका लागि मानव अधिकारसम्बन्धी सूचना थाहा पाउन पाउने, खोजी गर्न पाउने, राख्न पाउने, प्राप्त गर्न पाउने तथा सम्प्रेषण गर्न पाउने अधिकार आधारभूत कुरा हो भन्ने मान्यता धारा ६ ले राखेको छ ।

अधिकांश रूपमा यी प्रावधान सरकारसँग रहेका मानव अधिकार तथा मानव अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी सूचनामा पहुँचका साथै त्यस्ता सूचनालाई सम्प्रेषण गर्ने अधिकारलाई सुरक्षित गर्नेतर्फ लक्षित रहेका देखिन्छन् । जे भए पनि तिनीहरूले निकै गम्भीर दायित्व, विशेष गरी मानव अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी सूचनाको उपलब्धता सुनिश्चित गर्नुलगायतका यस क्षेत्रका उल्लेख्य सकारात्मक दायित्व अन्तर्गत राज्य रहेकोतर्फ इङ्गित गरेका छन् । उक्त गम्भीर दायित्वको पक्षमा आर्टिकल १९ ले लामो समयदेखि पैरवी गर्दै आएको छ । धारा ६ (क) मा उल्लेख गरिएको शब्द 'थाहा पाउन पाउने'ले यसको सङ्केत गरेको छ । उदाहरणका लागि, लामो समयदेखि लोकतान्त्रिक उत्तरदायित्व तथा सहभागिता प्रवर्धनका लागि अनिवार्य पक्षका रूपमा स्वीकारिएको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारले विगतमा गरिएका मानव अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी सूचनालाई प्रकाशमा ल्याउन सहयोग गर्नुपर्ने दायित्व सरकारहरूमाथि सिर्जना गरेको तर्क आर्टिकल १९ ले गर्दै आएको छ ।^{१९} अर्को शब्दमा भन्ने हो भने, सामान्य रूपमा राज्यसँग पहिल्यै भएका जुनसुकै सूचनामा पहुँच पाउनुमात्र व्यक्तिहरूका लागि पर्याप्त हुँदैन । आवश्यक भएमा विगतमा भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी सूचनाहरू तयारी अवस्थामा उपलब्ध छ भन्ने कुराको सुनिश्चितता पनि राज्यले गर्नुपर्दछ ।

२६

अन्तरराष्ट्रिय विशेष अदालतहरूले 'सत्यतासम्बन्धी अधिकार'लाई पनि मान्यता दिन थालेको छ । बारीयोस आल्टोसविरुद्ध पेरुको मुद्दा^{१९५}मा अन्तर अमेरिकी मानव अधिकार अदालतले यस अधिकारलाई मान्यता दिनेतर्फ कदम चालेको थियो । यससन्दर्भमा आयोगको कडा निष्कर्षलाई उद्धृत गर्दै उक्त विशेष अदालतले उल्लेख गरेको छ :

आधारभूत अधिकार उल्लङ्घन वरिपरिका तथ्य तथा परिस्थितिको न्यायिक स्थापनामा 'महत्वपूर्ण' रहेको हदसम्म महासन्धिको धारा ८ र २५ मा (स्वच्छ परीक्षणसम्बन्धी अधिकार तथा मानव अधिकारका लागि न्यायिक संरक्षणसम्बन्धी अधिकारलाई प्रत्याभूति गर्दै) सत्यताको हक स्थापित भएको छ भनी आयोगले आरोप लगाएको छ । यसले के पनि सङ्केत गरेको छ भने यस अधिकारको स्रोत महासन्धिको धारा १३ (१) (अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको प्रत्याभूतिसम्बन्धी)मा छ किनभने उक्त धाराले सूचना खोजी गर्ने र सूचना प्राप्त गर्ने अधिकारलाई मान्यता प्रदान गरेको छ । उक्त धाराका सन्दर्भमा आयोगले के पनि थपेको छ भने पीडितहरूका अधिकारलाई संरक्षण गर्नका लागि आवश्यक सूचनाको प्रत्याभूति गर्ने, जनप्रशासनमा पारदर्शिता सुनिश्चित गर्ने तथा मानव अधिकारको संरक्षण गर्ने सकारात्मक दायित्व राज्यमा हुन्छ ।^{१९६}

अदालत त्यति टाढासम्म त गएन तर त्यसले उल्लेख गरेको छ :

तत्कालको मुद्दाको परिस्थितिमा महासन्धिका धारा ८ र २५ मा उल्लेख गरिएका अनुसन्धान र पुर्पक्षका माध्यमबाट मानव अधिकार उल्लङ्घन गर्ने घटनाहरूबारे स्पष्टीकरण प्राप्त गर्ने तथा राज्यको सक्षम निकायबाट सङ्गत जिम्मेवारीहरू प्राप्त गर्नेसम्बन्धी पीडित वा उनको निकटतम नातेदारको अधिकारमा सत्यताको हकलाई समावेश गरिएको हुन्छ ।^{१९७}

मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालतमा प्रस्तुत गुएरा मुद्दालाई पनि यस दिशामा एक महत्वपूर्ण कदमका रूपमा लिन सकिन्छ। संलग्न सूचनालाई मानव अधिकारसँग सम्बन्धित सूचनाका रूपमा औपचारिक रूपमा वर्गीकृत नगरिएको भए पनि वातावरणीय जोखिमसम्बन्धी सूचना यस वर्गमा पर्ने तर्क धेरैले गर्न सक्दछन्। सार्वजनिक महत्वका विषयमा सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने दायित्व राज्यमा हुने कुरालाई अदालतले महत्वपूर्ण रूपमा मान्यता प्रदान गरेको छ।

राजनैतिक सहभागिताको अधिकार

राजनैतिक गतिविधिमा सहभागी हुने जनताको अधिकारलाई अन्तरराष्ट्रिय कानूनले प्रत्याभूति गरेको छ। उदाहरणका लागि, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्धले “प्रत्यक्ष रूपमा वा स्वतन्त्र रूपमा चुनिएका प्रतिनिधिमाफत सार्वजनिक क्रियाकलाप सञ्चालनमा भाग लिन पाउने” तथा निश्चित रूपमा “मतदाताको इच्छाको स्वतन्त्र अभिव्यक्ति”लाई प्रत्याभूति गर्ने आवधिक निर्वाचनमा मतदान गर्न पाउने नागरिक अधिकारलाई प्रत्याभूति गरेको छ।^{१०१}

मानिसहरू सहभागिताका लागि सक्षम हुन सूचनाको स्वतन्त्र प्रवाह आवश्यक छ भन्ने कुरा स्पष्ट छ। आर्टिकल १९ ले सूचनालाई “लोकतन्त्रको अक्सिजन”का रूपमा वर्णन गरेको छ।^{१०२} संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रमको मानव विकास प्रतिवेदन-२००२ ‘खण्डित विश्वमा गहिरिँदै गएको लोकतन्त्र’मा सुसूचित बहसलाई ‘लोकतन्त्रको जीवनरक्त’का रूपमा वर्णन गर्दै उल्लेख गरिएको छ :

सम्भवतः लोकतान्त्रिक संस्थाहरूलाई क्रियाशील बनाउनका लागि आम पहुँच र विस्तार हासिल गर्दै तथा सही एवं निष्पक्ष सूचना प्रस्तुत गर्ने विविधतापूर्ण एवं बहुलवादी सञ्चार निर्माण गर्दै सञ्चारमा सुधार गर्नुभन्दा महत्वपूर्ण सुधार अरु कुनै हुनसक्दैन।^{१०३}

यो कुरालाई अन्तरराष्ट्रिय अदालतहरूले पनि मानेका छन्। मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर अमेरिकी आयोगले उल्लेख गरेको छ, “सुसूचित नभएको समाज वास्तवमै स्वतन्त्र समाज होइन।”^{१०४} मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालतले बारम्बार उल्लेख गरेको छ :

अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता (लोकतान्त्रिक) समाजको अत्यावश्यक जगमध्ये एउटा हो भने यसको विकास र प्रत्येक मानिसको विकासका लागि आधारभूत शर्तहरूमध्ये एउटा हो।^{१०५}

यसले अगाडि उल्लेख गरेको छ :

सर्वसाधारणलाई उनीहरूका राजनैतिक नेताहरूका विचार तथा प्रवृत्तिबारे थाहा पाउने तथा त्यसबारे धारणा राख्ने सर्वोत्कृष्ट माध्यमहरूमध्ये एउटा माध्यम प्रेस स्वतन्त्रताले उपलब्ध गराउँछ। विशेष गरी, सार्वजनिक विचारको पूर्वाधिकारलाई प्रतिविम्बित गर्ने तथा त्यसबारे टिप्पणी गर्ने अवसर यसले राजनीतिज्ञहरूलाई उपलब्ध गराउँछ; यसरी यसले लोकतान्त्रिक समाजसम्बन्धी अवधारणाको केन्द्रमा रहेको स्वतन्त्र राजनैतिक बहसमा प्रत्येकलाई सहभागी हुन सक्षम बनाउँछ।^{१०६}

राजनैतिक प्रक्रियामा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको महत्वमाथि संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार समितिले पनि जोड दिएको छ :

नागरिक, उम्मेदवार तथा निर्वाचित प्रतिनिधिबीच सार्वजनिक तथा राजनैतिक मुद्दासम्बन्धी सूचना तथा विचारको स्वतन्त्र सञ्चार हुनु आवश्यक छ।^{१०७}

अष्ट्रेलियाको संविधानमा मौलिक अधिकारको सूची नरहेको वा मानव अधिकारलाई स्पष्ट संरक्षण नदिएको भए पनि अदालतहरूले सरकारको लोकतान्त्रिक प्रक्रियाका आधारमा राजनैतिक सञ्चार स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकार निहित रहेको पाउनुलाई निकै महत्वपूर्ण प्रगतिका रूपमा लिन सकिन्छ।^{१०८}

ती निर्णयका अधिकांश स्थानमा सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचना प्राप्त गर्ने अधिकार वा सूचनाको हकका सम्बन्धमा निश्चित रूपमा उल्लेख गरिएको छैन। सोही समयमा, सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँच नपाइकन सार्वजनिक क्रियाकलापमा सहभागी हुनु वा गोपनीयतामा काम गर्ने सरकारी क्रियाकलापबारे न्याय गर्नु सम्भव छैन भन्ने कुरा पनि स्पष्ट देखिन्छ। अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको आम प्रत्याभूतिको एक अंशका रूपमा सूचनाको हकलाई मान्ने क्रममा भारतीय सर्वोच्च अदालतले उल्लेख गरेको छ :

समाजले लोकतन्त्रलाई आफ्नो धार्मिक विश्वासका रूपमा स्वीकार गर्न चाहेको अवस्थामा आफ्नो सरकारले के गरिरहेको छ भन्नेबारे उनीहरूलाई जानकारी हुनपर्नु प्राथमिक कुरा हो।^{१०९}

सूचनाको हकको पक्षमा यसले एउटा सशक्त अतिरिक्त आधार उपलब्ध गराएको छ।

भ्रष्टाचारविरुद्ध संघर्ष

२८

भ्रष्टाचार जस्तो निकै गम्भीर तथा कठिन समस्याविरुद्धको सङ्घर्षमा सघाउ पुऱ्याउने एक साधनका रूपमा सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी आवश्यकतालाई व्यापक रूपमा स्वीकारिएको छ। ट्रान्सपारेन्सी इन्टरनेशनलको वार्षिक प्रतिवेदन 'विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन'मा भ्रष्टाचारविरुद्ध सङ्घर्षका क्रममा सूचनाको महत्वमाथि प्रकाश पार्दै सूचनामा पहुँचमाथि विशेष ध्यान दिइएको छ।^{११०} प्रतिवेदनको भूमिकामा आइजेनले सूचनामा पहुँचलाई 'सम्भवतः भ्रष्टाचारविरुद्धको सबैभन्दा महत्वपूर्ण हतियार'का रूपमा उल्लेख गर्नुभएको छ।^{१११}

अब त भ्रष्टाचारविरुद्ध संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासन्धिमा पनि यसबारे औपचारिक अभिव्यक्ति पाउन सकिन्छ।^{११२} उक्त महासन्धि पारदर्शिता तथा खुलापनसम्बन्धी सन्दर्भसहित महकिएको छ। सामान्य सार्वजनिक पारदर्शिता (धारा ५ (१) र १० (क)), निजामती कर्मचारीहरू तथा चुनावी उम्मेदवारहरूलाई आर्थिक सहायतासन्दर्भमा खुलापन (धारा ७ (१) (क) र (३)) र सरकारी खरिद तथा आर्थिक कारोबारका सन्दर्भमा पारदर्शिता (धारा ९ (१) (क) र (२)) सुनिश्चित गर्न यसले आफ्ना सदस्य राष्ट्रहरूलाई विभिन्न किसिमबाट आह्वान गरेको छ। महत्वपूर्ण रूपमा, जनसहभागितासम्बन्धी यसका व्यवस्थाहरू भ्रष्टाचारपूर्ण रूपमा पारदर्शिता र सूचनासम्बन्धी मुद्दाहरूमा केन्द्रित छन् (धारा १३)। यसमा व्यावसायिक खुलापनसम्बन्धी व्यवस्था पनि छ (धारा १२ (२) (ग))।

महासन्धिको धारा १० मा उल्लेख गरिएको छ :

प्रत्येक सदस्य राष्ट्रलेआफ्नो जनप्रशासनमा पारदर्शिता अभिवृद्धि गर्नका लागि आवश्यक यस्ता पहल गर्नुपर्नेछ यस्ता पहलमा अन्यका अतिरिक्त निम्नलिखित कुराहरू पनि पर्दछन् :

(क) उपयुक्त अवस्थामा संस्था, त्यसको जनप्रशासन सञ्चालन एवं निर्णय प्रक्रिया तथा गोपनीयता एवं व्यक्तिगत तथ्याङ्कको संरक्षण हुनुपर्ने कुराप्रति सम्मान गर्दै जनहितका निर्णय एवं कानुनी कार्यसम्बन्धी सूचना प्राप्त गर्न सर्वसाधारणलाई अनुमति दिने प्रक्रियाहरू वा नियमहरू पारित गर्ने;

यसैगरी, सन् २००३ मा पारित गरिएको अफ्रिकी सङ्घको भ्रष्टाचार नियन्त्रण तथा रोकथाम महासन्धि^{११३}को धारा ९ मा उल्लेख गरिएको छ :

भ्रष्टाचार तथा सम्बन्धित अपराधहरूविरुद्ध सङ्घर्षमा सघाउनका लागि आवश्यक कुनै पनि सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई लागू गर्नका लागि प्रत्येक सदस्य राष्ट्रले त्यस्ता कानून पारित गर्नुका साथै अन्य पहल गर्नुपर्नेछ ।

भ्रष्टाचार तथा सम्बन्धित अन्य आपराधिक मुद्दाहरूसम्बन्धी सूचनामा सञ्चार जगत्लाई पहुँच दिनका लागि गरिएको आह्वान (धारा १२ (४))का साथै सार्वजनिक क्रियाकलापमा पारदर्शितासम्बन्धी थुप्रै अन्य सामग्रीबाट यसलाई सहयोग प्राप्त भएको छ ।

राष्ट्रिय उपलब्धि

सूचनाको हक भनेको आधारभूत मानव अधिकार हो भन्ने प्रस्तावले कैयौँ राष्ट्रिय उपलब्धिमा सशक्त समर्थन प्राप्त गरेको छ । कतिपय राष्ट्रमा, सूचनाको हकले निश्चित संवैधानिक मान्यता प्राप्त गरेको छ, भने अन्य राष्ट्रमा नेतृत्वदायी अदालतहरूले अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी सामान्य प्रत्याभूतिलाई सूचनाको हकमा दिइएको जोडका रूपमा व्याख्या गरेका छन् । अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी संवैधानिक प्रत्याभूतिहरूको राष्ट्रिय व्याख्या तिनीहरूका अन्तरराष्ट्रिय समकक्षीहरूका विषयवस्तुको बुझाइसँग केही मात्रामा सम्बन्धित हुने भएकोले अदालतहरूले गरेका व्याख्याको विशेष महत्व छ । सूचनाको हकलाई लागू गर्दै यससम्बन्धी राष्ट्रिय कानून पारित गर्ने दिशामा देखिएको वृहद् विश्वव्यापी लहरमा पनि सूचनाको हकको महत्व प्रतिबिम्बित भएको छ ।

२९

संवैधानिक व्याख्या

सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी आम संवैधानिक प्रत्याभूतिले संरक्षित गरिएको छ भन्ने अडान विश्वभरिका राष्ट्रका थुप्रै उच्च अदालतले लिएका छन् । सन् १९६९ तिर जापानको सर्वोच्च अदालतले शिरु केन्री (थाहा पाउन पाउने अधिकार) संविधानको धारा २१ मा उल्लेखित अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रत्याभूतिबाट संरक्षित छ भन्ने सिद्धान्त दुई वटा उच्चस्तरीय मुद्दासम्बन्धमा फैसला दिने क्रममा स्थापित गरेको थियो ।^{११४}

सन् १९८२ मा भारतको सर्वोच्च अदालतले न्यायाधीशहरूको सरुवा तथा बर्खास्तगीसम्बन्धी सूचना उपलब्ध गराउन सरकारद्वारा अस्वीकार गरिएकोसम्बन्धी मुद्दामा सरकारी सूचनामा पहुँच पाउनु भारतको संविधानको धारा १९ द्वारा प्रत्याभूति गरिएको वाक् तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी आधारभूत अधिकारको सारभूत अंश हो भन्ने निर्णय गरेको थियो । संविधानको उक्त धारामा उल्लेख गरिएको छ :

खुला सरकारको अवधारणा धारा १९ (१) (क) अन्तर्गत प्रत्याभूति गरिएको वाक् तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारमा निहित 'थाहा पाउन पाउने अधिकार'बाटै प्रत्यक्ष उत्पन्न भएको हो । त्यसैले, सरकारको कामकारवाहीसम्बन्धी सूचना प्रवाहलाई नियमकै रूपमा राखिनुपर्दछ र अपवादका रूपमा गोपनीयताको औचित्य जनहितसम्बन्धी गम्भीर आवश्यकताको समयमा मात्र हुनसक्दछ । सूचना प्रवाहले पनि जनहितको एउटा महत्वपूर्ण पक्षलाई सेवा पुऱ्याइरहेको हुन्छ भन्ने कुरालाई सदासर्वदा मनन गर्दै जनहितप्रति प्रतिबद्ध भएर गोपनीयताको क्षेत्रलाई सम्भव भएसम्म कम पार्नु अदालतको दृष्टिकोण हुनुपर्दछ ।^{११५}

दक्षिण कोरियामा सन् १९८९ र सन् १९९१ मा प्रजननसम्बन्धी दुई वटा मुद्दामा संवैधानिक अदालतले संविधानको धारा २१ द्वारा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतालाई प्रदान गरिएको प्रत्याभूतिमा 'थाहा पाउन पाउने अधिकार' पनि निहित भएको र अनुरोध गरिएको कागजपत्र उपलब्ध गराउन सरकारी अधिकारीहरूले अस्वीकार गर्दा केही परिस्थितिमा उक्त अधिकार उल्लङ्घन हुनजाने निर्णय गरेको छ।^{११६}

चिलीको संवैधानिक अदालतले सन् २००७ को अगष्टमा गरेको एक निर्णयमा सार्वजनिक अधिकारीसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी आम प्रत्याभूति अन्तर्गत नै संरक्षित रहेको उल्लेख गरिएको छ। भन्सार विभागसँग रहेको सूचनाका लागि एक निजी कम्पनीद्वारा दिइएको निवेदनमा आधारित एक मुद्दामा अदालतले सार्वजनिक निकायले सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउन अस्वीकार गर्नुपूर्व सम्बन्धित तेश्रो पक्षसँग पहिला परामर्श गर्नुपर्ने अडान लिएको थियो। सूचना प्रवाह गर्नमा जनाइएको कुनै अस्वीकृति उचित ठहरिनुपूर्व सूचना प्रवाहमा निहित समग्र जनहितमाथि विचार पुऱ्याइनुपर्ने आवश्यकतामा पनि उक्त अदालतले अडान लिएको थियो।^{११७}

केही राष्ट्रका राष्ट्रिय अदालतहरू अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रत्याभूतिमा राज्यसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार पनि निहित रहेको हुन्छ, भन्ने कुरा स्वीकार्न हिचकिचाउने गरेको पाइन्छ। उदाहरणका लागि, वाक् तथा प्रेस स्वतन्त्रतालाई प्रत्याभूति प्रदान गर्दै आएको संविधानमा गरिएको पहिलो संशोधनले "सरकारको नियन्त्रणमा रहेको सरकारी सूचना वा सूचनाको स्रोतमा पहुँचसम्बन्धी अधिकार" दिँदै भन्ने अडान संयुक्त राज्य अमेरिकाको सर्वोच्च अदालतले लिएको थियो।^{११८} उक्त पहिलो संशोधन वाक् स्वतन्त्रतालाई कम गर्ने कुनै पनि कानून पारित गर्न कङ्ग्रेसको आवश्यकता सिर्जना गर्दै निकै नकारात्मक रूपमा ल्याइएको हुनाले पनि यसो भएको हुनसक्दछ।^{११९} अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अन्तरराष्ट्रियका साथै अधिकांश रूपमा संवैधानिक संरक्षणको प्रकृति निकै सकारात्मक छ, र यसले केही अवस्थामा यस प्रमुख लोकतान्त्रिक अधिकारलाई अभ्यासमै सम्मानित गरिने सुनिश्चित गर्नका लागि राज्यकै अग्रसक्रियता आवश्यक भएको स्वीकार गरेको छ।

निश्चित संवैधानिक प्रावधानहरू

विश्वका धेरैभन्दा धेरै राष्ट्रले आफ्ना संविधानमा सूचनाको हकका लागि निश्चित संरक्षणको व्यवस्था गर्न थालेका छन्। सन् १७६६ मा पारित गरिएको प्रेस स्वतन्त्रता ऐन सिङ्गलाई संवैधानिक हैसियत दिइएका कारण स्विडेन एउटा रोचक उदाहरण बनेको छ। यस ऐनमा सूचनाको हकसम्बन्धमा विस्तृत व्यवस्था गरिएको छ।^{१२०} गएको दशकमा बहुदलीय व्यवस्था अङ्गीकार गरेका वा लोकतन्त्रोन्मुख अवस्थामा रहेका कैयौँ राष्ट्रले आफ्ना संविधानमा सूचनाको हकसम्बन्धी व्यवस्थालाई सुष्पष्ट रूपमा समावेश गरेका छन्। यससन्दर्भमा विश्वका विभिन्न क्षेत्रका केही उदाहरणका रूपमा बुल्गेरिया (सन् १९९१ को संविधान, धारा ४१), इस्टोनिया (सन् १९९२ को संविधान, धारा ४४), हङ्गेरी (सन् १९४९ को संविधान, धारा ६१ (१)), लिथुआनिया (सन् १९९२ को संविधान, धारा २५ (५)), मलावी (सन् १९९४ को संविधान, धारा ३७), मेक्सिको (सन् १९९७ को संविधान, धारा ६), फिलिपिन्स (सन् १९८७ को संविधान, धारा ३ (७)), पोल्याण्ड (सन् १९९७ को संविधान, धारा ६१), रोमानिया (सन् १९९१ को संविधान, धारा ३१), दक्षिण अफ्रिका (सन् १९९६ को संविधान, भाग ३२) र थाइल्याण्ड (सन् २००७ को संविधान, भाग ५६)लाई लिन सकिन्छ।

ल्याटिन अमेरिकामा संविधानहरू सूचनाको हकको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष, मुख्य रूपमा बन्दीसम्बन्धी सूचनाका लागि प्राप्त निवेदन, वा आवश्यक भएको अवस्थामा आफूसम्बन्धी सूचनालाई अद्यावधिक बनाउन वा सही

बनाउनका लागि सार्वजनिक वा निजी निकायसँग रहेका आफूसम्बन्धी सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारमा केन्द्रित भएका पाइन्छन् । उदाहरणका लागि, अर्जेन्टिनाको संविधानको धारा ४३ मा उल्लेख गरिएको छ :

प्रत्येक व्यक्तिलाई सार्वजनिक वा निजी तथ्याङ्क भण्डार (डेटाबेस)मा रहेका अभिलेखमा भएका आफूसम्बन्धी कुनै सूचना हेर्न र त्यो सूचनालाई प्रतिवेदनहरूका लागि सामग्रीका रूपमा उपलब्ध गराउने क्रममा कसरी प्रयोग गरिँदछ भन्ने थाहा पाउन निवेदन दिने (बन्दीसम्बन्धी सूचनाका लागि) अधिकार हुन्छ । सूचना गलत वा विभेदकारी भएमा समाचार सूत्रको गोपनीयता भङ्ग नहुने गरी त्यसलाई हटाउन, गोप्य वा अद्यावधिक राख्नका लागि माग गर्ने अधिकार पनि उनलाई हुन्छ ।

संविधानद्वारा प्रत्याभूति प्रदान गरिएका अधिकार तथा स्वतन्त्रतामा सूचनाको हकलाई पनि समावेश गरिनु भनेको ती राष्ट्रमा यसलाई आधारभूत मानव अधिकारको हैसियत प्रदान गरिएको स्पष्ट सङ्केत हो । यतिका धेरै आधुनिक संविधानले यसलाई प्रत्याभूति प्रदान गरिएको अधिकारका रूपमा समेट्नु विशेष महत्वपूर्ण कुरा हो र यसको मान्यतामा अभिवृद्धि हुँदै गएको चित्रण पनि हो ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानून

सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई व्यावहारिक रूपमा लागू गर्ने सूचनाको हकसम्बन्धी कानून दुई सय वर्षभन्दा अघिदेखि अस्तित्वमा रहेका छन् तर केही कानून मात्र २० वर्षभन्दा पुराना छन् । जे भए पनि, अहिले सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको यथार्थपरक लहर विश्वव्यापी रूपमा चलेको छ र विगत १५ वर्षमा विश्वका प्रत्येक क्षेत्रका राष्ट्रमा यस्ता कैयौँ कानून पारित भएका छन् भने अन्य कतिपय राष्ट्रले सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित गर्ने प्रतिबद्धता जनाएका छन् ।

सूचनाको हकसम्बन्धी इतिहासलाई पहिल्याउँदा स्विडेनलाई उल्लेख नगरी रहन सकिँदैन । माथि उल्लेख गरिएजस्तै त्यहाँ सूचनाको हकसम्बन्धी कानून सन् १७६६ देखि नै अस्तित्वमा थियो । सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनका सन्दर्भमा लामो इतिहास भएको अर्को राष्ट्र कोलम्बिया हो । त्यहाँको सन् १८८८ को राजनैतिक तथा नगरपालिका सङ्गठनसम्बन्धी ऐनमा मानिसले सरकारी निकाय तथा सरकारी अभिलेखालयमा रहेका कागजपत्रका लागि अनुरोध गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको थियो । संयुक्त राज्य अमेरिकाले सूचनाको हकसम्बन्धी कानून सन् १९६७ मा पारित गरेको थियो र त्यसपछि त्यस्ता कानून डेनमार्क (सन् १९७०), नर्वे (सन् १९७०), फ्रान्स (सन् १९७८), निदरल्याण्ड्स (सन् १९७८), अष्ट्रेलिया (सन् १९८२), क्यानाडा (सन् १९८२) र न्युजिल्याण्ड (सन् १९८२) ले पारित गरेका थिए ।

सन् २००६ को एक प्रतिवेदनमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानून भएका ६९ राष्ट्र र सूचनाको हकसम्बन्धी राष्ट्रिय नियमावली भएका पाँच वटा राष्ट्रको सूची प्रस्तुत गरिएको छ ।^{१२१} त्यसपछि चीन^{१२२}, जोर्डन तथा नेपाललगायतका केही राष्ट्रमा थुप्रै कानून पारित गरिएका छन् । वर्तमान समयमा विश्वका प्रत्येक क्षेत्रका विभिन्न राष्ट्रमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित गरिसकिएका छन् । यस आधारमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित गर्ने दिशामा महत्वपूर्ण रूपमा विश्वव्यापी लहर देखापरेको छ भन्न सकिन्छ । सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित गर्नेसन्दर्भमा अनुभव गरिएको बढ्दो आवश्यकता यस स्थितिको सूचक हो ।

अन्तरसरकारी संस्थाहरू

यी राष्ट्रिय उपलब्धिसँगसँगै थुप्रै अन्तरसरकारी संस्थाले पनि सूचना प्रवाह नीतिलाई पालना गर्न थालेका छन् । आफ्ना गतिविधिलाई निकै गोप्यतापूर्वक सञ्चालन गरिरहेका वा पूर्ण स्वेच्छिक रूपमा मात्रै सूचना प्रवाह गरिरहेका अधिकांश अन्तरसरकारी संस्थाले हिजो आज सर्वसाधारणलाई आफूसँग भएका सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउनुको महत्व स्वीकार्न थालेका छन् । सन् १९९२ मा वातावरण तथा विकाससम्बन्धी रियो घोषणापत्रको अनुमोदनलाई यस प्रक्रियाका सन्दर्भमा महत्वपूर्ण कोशेदुङ्गा मान्न सकिन्छ । उक्त घोषणापत्रले जनसहभागिता तथा सूचनामा पहुँचसम्बन्धी नीति कार्यान्वयन गर्नका लागि अन्तरराष्ट्रिय संस्थाहरूमाथि ठूलो दबाव दिएको छ ।

रियो घोषणापत्र अनुमोदन भएपछि, विश्व बैङ्क^{१२३} तथा अन्य चार वटा क्षेत्रीय बैङ्क अन्तर अमेरिकी विकास बैङ्क^{१२४}, अफ्रिकी विकास बैङ्क समूह^{१२५}, एसियाली विकास बैङ्क^{१२६} एवं पुनःनिर्माण तथा विकासका लागि युरोपेली विकास बैङ्क^{१२७}ले सूचना प्रवाह नीति पारित गरेका छन् । महत्वपूर्ण सन्दर्भहरूमा निकै दोषयुक्त भए पनि ती नीति सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारका सन्दर्भमा महत्वपूर्ण स्वीकारोक्तिका रूपमा रहेका छन् । यसका अतिरिक्त, ती संस्थामध्ये अधिकांशका सन्दर्भमा नियमित रूपमा हुने गरेका समीक्षाका श्रृङ्खलाले तिनीहरूलाई थप सूचना प्रवाहित गर्ने दिशामा अग्रसर गराएका छन् ।

विश्वव्यापी पारदर्शिता पहल (जीटीआई) नामक एउटा नागरिक समाज आन्दोलनले अन्तरराष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरूको खुलापनका लागि आफ्नो मागलाई अगाडि सार्दै 'अन्तरराष्ट्रिय वित्तीय संस्थाहरूका लागि पारदर्शिता बडापत्र : सुसूचित हुने हाम्रा अधिकारप्रतिको दावी' पारित गरेको छ ।^{१२८} यसबीच थुप्रै अन्तरराष्ट्रिय वित्तीय संस्थाले कम्तीमा उक्त बडापत्रका केही प्रमुख मापदण्डलाई स्वीकारेका छन् र आफूलाई ती मापदण्डको बढीभन्दा बढी नजिक ल्याउनका लागि आफ्ना नीतिमा विस्तारै परिमार्जन गर्न थालेका छन् ।

सन् १९९७ मा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रमले पनि दिगो मानव विकास र संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रमको विश्वसनीयताका लागि सूचना प्रमुख कुरा हो भन्ने आधारमा सार्वजनिक सूचना प्रवाह नीति पारित गर्‍यो ।^{१२९} उक्त नीतिले सर्वसाधारणलाई उपलब्ध गराइनुपर्ने निश्चित दस्तावेजहरूलाई सूचिकृत गरेको छ र केही अपवादको अधीनमा रही प्रवाह पक्षीय आम विश्वासलाई स्थापित गरेको छ ।^{१३०} प्रक्रियाका रूपमा, उक्त नीतिले सूचना प्रवाहका लागि गरिने अस्वीकारलाई समीक्षा गर्नसक्ने सूचना प्रकाशन तथा अभिलेखन सूपरीवेक्षण समूह गठन गरेको छ । उक्त समूहमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रमका व्यावसायिक कर्मचारीहरू तीन जना र संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रमको प्रशासकद्वारा नियुक्त गरिने गैरनाफामूलक क्षेत्रका दुई जना प्रतिनिधि गरी पाँच जना सदस्य रहने व्यवस्था छ ।^{१३१} यसको कार्यान्वयन भने समस्यामूलक रहेको छ ।^{१३२}

सन् २००१ को मईमा युरोपेली संसद् तथा युरोपेली सङ्घको परिषद्ले युरोपेली संसद्, परिषद् तथा आयोगका दस्तावेजहरूमा पहुँचसम्बन्धी नियमावली पारित गर्‍यो ।^{१३३} त्यसको धारा २ (१) मा उल्लेख गरिएको छ :

यस नियमावलीमा परिभाषित सिद्धान्तहरू, शर्तहरू र सीमाहरूको अधीनमा रही सङ्घका कुनै पनि नागरिक, र सदस्य राष्ट्रहरूमा बसोबास गर्दै आएका कुनै पनि प्राकृतिक वा कानुनी व्यक्ति वा सदस्य राष्ट्रहरूमा दर्ता गरी कार्यालय सञ्चालन गर्दै आएका व्यक्तिलाई संस्थाहरूका दस्तावेजहरूमा पहुँचसम्बन्धी अधिकार हुन्छ ।

उक्त नियमावलीमा हानि परीक्षणको अधीनमा रहेका अपवादको सीमित सूचीसहित थुप्रै सकारात्मक विशेषता छन्। उक्त नियमावलीले सूचना प्रवाहका सन्दर्भमा गरिएका कुनै पनि अस्वीकारका सम्बन्धमा आन्तरिक समीक्षा गर्नुका साथै त्यससम्बन्धमा अदालतमा र/वा छानबिन अधिकारी (ओम्बुद्सम्यान)समक्ष उजुरी दिनसकिने व्यवस्था गरेको छ।^{१३४} यस नियमावलीमा समस्याहरू पनि छन्। उदाहरणका लागि, केही प्रमुख अपवाद जनहितको तुलनामा महत्वपूर्ण छैनन्।^{१३५} यसका अतिरिक्त, एउटा सदस्य राष्ट्रले अर्को राष्ट्रमाथि आफ्नो पूर्वस्वीकृति लिएर मात्र दस्तावेजहरूलाई सार्वजनिक गर्न पाउने शर्त राख्ने अनुमति नियमावलीले दिएको छ।^{१३६}

टिप्पणीहरू :

१३. सन् १९४६ डिसेम्बर १४।
१४. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय प्रस्ताव २१७ ए (३), सन् १९४८ डिसेम्बर १०।
१५. प्रथमा आधारित अन्तरराष्ट्रिय कानूनमा मानव अधिकारसम्बन्धी प्रत्याभूतिबारे न्यायिक विचारहरूका लागि हेर्नुहोला, उदाहरणका लागि, बार्सेलोना ट्राक्सन, लाइट एण्ड पावर कम्पनी लिमिटेड मुद्दा (बेल्जियमविरुद्ध स्पेन) (दोस्रो चरण), अन्तरराष्ट्रिय न्यायालय प्रतिवेदन-१९७० ३ (अन्तरराष्ट्रिय न्यायालय); नामिबिया विचार, अन्तरराष्ट्रिय न्यायालय प्रतिवेदन-१९७१ १६, भिन्न विचार, न्यायाधीश अम्माउन (अन्तरराष्ट्रिय न्यायालय); र फिलार्दिगाविरुद्ध पेना-इराला, ६३० एफ. २डी ८७६ (सन् १९८०) (संयुक्त राज्य अमेरिकी घुम्ती पुनरावेदन अदालत, दोस्रो फेरो)। सामान्य रूपमा, हेर्नुहोस्, एम.एस.मैक्डुगल, एच.डी. लासवेल, एल.सी. चेन, मानव अधिकार तथा विश्व सार्वजनिक सुव्यवस्था, (सन् १९८० : यले विश्वविद्यालय मुद्रणालय, प्रिन्सटन), पृष्ठ २७३-७४, ३२५-२७।
१६. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय प्रस्ताव २२०० ए (२१), सन् १९६६ डिसेम्बर १६, सन् १९७६ मार्च २३ देखि लागू।
१७. टाइररविरुद्ध संयुक्त अधिराज्य, सन् १९७८ अप्रिल २५, निवेदन सङ्ख्या ५८५६/७२, अनुच्छेद ३१। क्रिस्टिन गूडविनविरुद्ध संयुक्त अधिराज्य, सन् २००२ जुन ११, निवेदन सङ्ख्या २८९५७/९५, अनुच्छेद ७४ पनि हेर्नुहोला।
१८. मायागना (सुमो) आवास टिङ्गनी समुदायविरुद्ध निकारागुआको मुद्दा, सन् २००१ अगष्ट ३१, श्रृङ्खला ग, सङ्ख्या ७९, अनुच्छेद १४६। उचित कानुनी प्रक्रियाको प्रत्याभूतिसम्बन्धी संरचनामा द्वितीय सहयोग अन्तर्गत सूचनाको हक, सन् १९९९ अक्टोबर १ को परामर्शकारी विचार, श्रृङ्खला क, सङ्ख्या १६ (अन्तर-अमेरिकी मानव अधिकार अदालत) र, विशेष गरी न्यायाधीश ए.ए. कान्काडो त्रिन्डाडेको सहमतियुक्त धारणा पनि हेर्नुहोला।

१९. यस आयोग मानव अधिकार प्रवर्धनका लागि सन् १९४६ मा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय आर्थिक तथा सामाजिक परिषद् (इकोसोक)द्वारा स्थापना गरिएको थियो र सन् २००६ मा यसको स्थानमा मानव अधिकार परिषद् स्थापना गरिँदासम्म यो सबैभन्दा आधिकारिक संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार निकायका रूपमा रहेको थियो। परिषद् स्थापनासम्बन्धमा सन् २००६ अप्रिल ३ मा प्रस्तुत गरिएको संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय प्रस्ताव ६०/२५१ <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N05/502/66/PDF/N0550266.pdf?OpenElement> मा उपलब्ध छ।
२०. प्रस्ताव १९९३/४५, सन् १९९३ मार्च ५।
२१. प्रस्ताव १९९७/२७, सन् १९९७ अप्रिल ११, अनुच्छेद १२ (घ)।
२२. विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदन, विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकार प्रवर्धन तथा संरक्षण, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय दस्तावेज ई/सीएन.४/१९९८/४०, सन् १९९८ जनवरी २८, अनुच्छेद १४।
२३. प्रस्ताव १९९८/४२, सन् १९९८ अप्रिल १७, अनुच्छेद २।
२४. विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदन, विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकार प्रवर्धन तथा संरक्षण, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय दस्तावेज ई/सीएन.४/२०००/६३, सन् २००० जनवरी १८, अनुच्छेद ४२।
२५. ऐजन, अनुच्छेद ४३।
२६. ऐजन, अनुच्छेद ४४। विशेष समाधीक्षकद्वारा प्रवर्धन गरिएका मापदण्डसम्बन्धी थप जानकारीका लागि सूचनाको हकसम्बन्धी शासन व्यवस्थाका विशेषताहरूसम्बन्धी अध्याय हेर्नुहोला।
२७. सन् १९९९ नोभेम्बर २६। <http://www.article19.org/pdfs/igo-documents/three-mandates-dec-999.pdf> मा उपलब्ध छ।
२८. सन् २००४ डिसेम्बर ६ मा पारित। <http://www.unhchr.ch/hurricane/hurricane.nsf/09A56F80984C8BD5EC1256F6B005C47F0?opendocument> मा उपलब्ध छ।
२९. (पहिलो) ऐच्छिक अभिसन्धिले व्यक्तिगत शिकायत प्रक्रियाप्रति राज्यहरूको स्वीकारोक्तिको प्रतिनिधित्व गर्दछ। औपचारिक रूपमा बाध्यकारी नभए पनि यस्ता मुद्दाका सन्दर्भमा मानव अधिकार आयोगका विचारहरू निकै अनुनयी हुने गरेका छन् र कतिपय राष्ट्रले तिनीहरूलाई मान्ने गरेका छन्।
३०. सान जोसे, कोस्टारिकामा पारित, सन् १९६९ नोभेम्बर २२, अमेरिकी राज्यहरूको सङ्गठन सन्धि शृङ्खला सङ्ख्या ३६, सन् १९७८ जुलाई १८ देखि लागू।
३१. मेक्सिको सिटी, सन् १९९४ मार्च ११।
३२. अन्तर-अमेरिकी मानव अधिकार आयोगको वार्षिक प्रतिवेदन-१९९८, भाग ३, अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेष समाधीक्षकको कार्यालयको प्रतिवेदन, सन् १९९९ अप्रिल १६, अमेरिकी राज्यहरूको सङ्गठन/शृङ्खला ५०/५/२.१०२, दस्तावेज ६ परिमार्जित, अध्याय ३।
३३. ती राष्ट्र एण्टिगुआ र बार्वुदा, अर्जेण्टिना, द बहामास, बोलिभिया, बेलिजे, ब्राजिल, चिली, कोलम्बिया, कोस्टारिका, डोमिनिका, द डोमिनिकन गणतन्त्र, इक्वेडर, एल साल्भाडोर, ग्रेनाडा, ग्वाटेमाला, गुयाना, होण्डुरस, जमैका, मेक्सिको, निकारागुआ, पानामा, पाराग्वे, पेरु, सेण्ट किट्स र नेभिस, सेण्ट भिन्सेण्ट र द ग्रेनाडाइन्स, सुरिनाम, ट्रिनिडाड र टोबागो, उरुग्वे र संयुक्त राज्य अमेरिका हुन्। यससम्बन्धी जानकारी http://www.declaraciondechapultepec.org/english/presidential_sign.htm मा उपलब्ध छ।
३४. हेर्नुहोस्, मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर अमेरिकी आयोग (आईएसीएचआर)को प्रेस विज्ञप्ति सङ्ख्या २/९८, सन् १९९८ मार्च ६, अनुच्छेद १४-१५।
३५. टिप्पणी सङ्ख्या ३२, पृष्ठ २४।
३६. १०८औँ नियमित बैठक, सन् २००० अक्टोबर १९। <http://www.lachr.org/declaration.htm> मा उपलब्ध छ।

३७. हेर्नुहोस्, सन् २००३ जुन १० मा पारित सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी प्रस्ताव १९३२ (३३-ओ/०३) : लोकतन्त्रको सशक्तीकरण; सन् २००४ जुन ८ मा पारित सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी प्रस्ताव २०५७ (३४-ओ/०४) : लोकतन्त्रको सशक्तीकरण; सन् २००५ मई २६ मा पारित सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी प्रस्ताव २१२१ (३३-ओ/०५) : लोकतन्त्रको सशक्तीकरण; सन् २००६ जुन ६ मा पारित सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी प्रस्ताव २२५२ (३६-ओ/०६) : लोकतन्त्रको सशक्तीकरण; र सन् २००७ जुन ५ मा पारित सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी प्रस्ताव २२८८ (३३-ओ/०७) : लोकतन्त्रको सशक्तीकरण । हेर्नुहोस्, सन् २००७ प्रस्तावको अनुच्छेद १ र २ ।
३८. मोण्टेरी, नुएभो लियोन, मेक्सिकोमा आयोजित अमेरिकी राज्यहरूको विशेष शिखर सम्मेलनका क्रममा अमेरिकी राज्यहरूका राज्य प्रमुख तथा सरकार प्रमुखहरूद्वारा सन् २००४ जनवरी १३ मा जारी गरिएको नुएभो लियोन घोषणापत्र । http://iica.int/cumbres/cumbresdlasAmericas/declaracionLeon_eng.pdf मा उपलब्ध छ ।
३९. सन् १९५० नोभेम्बर ३ मा पारित भई सन् १९५३ सेप्टेम्बर ३ देखि लागू ई.टी.एस. सङ्ख्या ५ ।
४०. सन् १९८१ नोभेम्बर २५, पृष्ठ २ ।
४१. लोकतान्त्रिक समाजमा सञ्चारसम्बन्धी घोषणापत्र, डीएच-एमएम (९५) ४, सन् १९९४ डिसेम्बर ७-८, अनुच्छेद १६ ।
४२. निर्णय सङ्ख्या सीएम/८६६/०४०५२००५ । <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=857569&BackColorInternet=9999CC&BackColorIntranet=FFBB55&BackColorLogged=FDC864> मा उपलब्ध छ ।
४३. मानव अधिकारसम्बन्धी सञ्चालक समितिको ६५औँ बैठकको प्रतिवेदन, सन् २००७ नोभेम्बर ६-९, सीडीडीएच (सन् २००७) ०२३, सन् २००७ नोभेम्बर २२। लेखकको फाइलमा ।
४४. सन् २००० डिसेम्बर ७ मा पारित, युरोपेली समुदायको आधिकारिक जर्नल, सन् २००० डिसेम्बर १८, सी ३६४/०१ । http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/2004/4/29/Charter%20of%20fundamental%20rights%20of%20the%20European%20Union.pdf मा उपलब्ध छ ।
४५. <http://www.Consilium.Europa.Eu/uedocs/cmsUpload/cg00014.En07.pdf> मा मस्यौदा सुधार सम्भौता उपलब्ध छ ।
४६. मानव तथा जन अधिकारसम्बन्धी अफ्रिकी आयोगको ३२औँ सामान्य बैठक, सन् २००२ अक्टोबर १७-२३, बाञ्जुल, द गाम्बिया । http://www.Achpr.Org/english/declarations/declaration_freedom_exp_en.html मा उपलब्ध छ ।
४७. केन्याको नैरोबीमा सन् १९८१ जुन २६ मा पारित भई सन् १९८६ अक्टोबर २१ देखि लागू भएको अफ्रिकी एकटा सङ्गठन (ओएयू) दस्तावेज सीएवी/एलईजी/६७/३ परिमार्जित ५, २१ आई.एल.एम.५८ (सन् १९८२) । तर्जुमाका सन्दर्भमा अन्य क्षेत्रीय प्रणालीमा भएका समान व्यवस्थाका तुलनामा धारा ९ केही हदसम्म कमजोर छ तर अफ्रिकी आयोगले सामान्यतया यसको सकारात्मक व्याख्या गर्न खोजेको पाइन्छ ।
४८. राष्ट्रमण्डलीय सरकार प्रमुखहरूको बैठक, सन् १९९१ अक्टोबर २०, अनुच्छेदहरू ४ र ९ । सन् १९९५ नोभेम्बर १२ मा भएको राष्ट्रमण्डलीय सरकार प्रमुखहरूको बैठकको मिलब्रुक राष्ट्रमण्डलीय कार्ययोजना पनि हेर्नुहोस् ।
४९. थाहा पाउन पाउने अधिकार तथा लोकतन्त्र र विकासको प्रवर्धनसम्बन्धी राष्ट्रमण्डलीय विशेषज्ञहरूको बैठक (लण्डन : सन् १९९९ मार्च ३०-३१) का लागि पृष्ठभूमि पत्र 'खुला सरकारको प्रवर्धन : थाहा पाउन पाउने अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रमण्डलीय सिद्धान्तहरू तथा मार्गनिर्देशिकाहरू' मा उद्धृत ।

५०. थाहा पाउन पाउने अधिकार तथा लोकतन्त्र र विकासको प्रवर्धनसम्बन्धी राष्ट्रमण्डलीय विशेषज्ञहरूको बैठक (लण्डन : सन् १९९९ मार्च ३०-३१) का लागि पृष्ठभूमि पत्र 'खुला सरकारको प्रवर्धन : थाहा पाउन पाउने अधिकारसम्बन्धी राष्ट्रमण्डलीय सिद्धान्तहरू तथा मार्गनिर्देशिकाहरू' मा उद्धृत ।
५१. विज्ञप्ति, राष्ट्रमण्डलीय कानून मन्त्रीहरूको बैठक (पोर्ट अफ स्पेन : सन् १९९९ मई १०) ।
५२. डर्बान विज्ञप्ति (डर्बान : राष्ट्रमण्डलीय सरकार प्रमुखहरूको बैठक, सन् १९९९ नोभेम्बर १५), अनुच्छेद ५७ ।
५३. विज्ञप्ति, समग्र समितिको राष्ट्रमण्डलीय कार्यसञ्चालन सहयोग प्रतिवेदन (डर्बान : राष्ट्रमण्डलीय सरकार प्रमुखहरूको बैठक, सन् १९९९ नोभेम्बर १५), अनुच्छेद २० ।
५४. http://www.thecommonwealth.org/shared_asp_files/uploadedfiles/%7BAC090445-A8AB-490B-8D4B-F110BD2F3AB1%7D_Freedom%20of%20Information.pdf मा सूचना स्वतन्त्रता ऐन र http://www.thecommonwealth.org/shared_asp_files/uploadedfiles/%7B82BDA409-2C88-4AB5-9E32-797FE623DFB8%7D_protection%20of%20privacy.pdf मा गोपनीयतासम्बन्धी ऐन उपलब्ध छ ।
५५. पत्रकारिताको अभ्यासका लागि कानूनद्वारा निर्दिष्ट सङ्घमा अनिवार्य सदस्यता, परामर्शी विचार ओसी-५/८५, सन् १९८५ नोभेम्बर १३, अनुच्छेद ३० ।
५६. ऐजन, अनुच्छेदहरू ३२ र ७० ।
५७. क्लाउडे रेयेज र अन्यविरुद्ध चिली, सन् २००६ सेप्टेम्बर १९, श्रृङ्खला ग सङ्ख्या १५१, अनुच्छेद ७७ (अन्तर अमेरिकी मानव अधिकार अदालत) । http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_151_ing.Doc मा उपलब्ध छ ।
५८. ऐजन, अनुच्छेदहरू ८८ - ९२ ।
५९. ऐजन, अनुच्छेद १७४ ।
६०. सन् १९८७ मार्च २६, निवेदन सङ्ख्या ९२४८/८१, ९ इसेक्स ह्युमन राइट्स रिभ्यू (ईएचआरआर) ४३३ ।
६१. सन् १९८९ जुलाई ७, निवेदन सङ्ख्या १०४५४/८३, १२ इसेक्स ह्युमन राइट्स रिभ्यू (ईएचआरआर) ३६ ।
६२. सन् १९९८ फेब्रुअरी १९, निवेदन सङ्ख्या १४९६७/८९ ।
६३. सन् १९९८ जुन ९, निवेदन सङ्ख्या २१८२५/९३ र २३४१४/९४ ।
६४. सन् २००३ फेब्रुअरी १३, निवेदन सङ्ख्या ४२३२६/९८ ।
६५. सन् २००४ जुन १५, निवेदन सङ्ख्या ७३५६२/०१, ७३५६५/०१, ७३७१२/०१, ७३७४४/०१, ७३९७२/०१ र ७३९७३/०१ ।
६६. सन् २००५ अक्टोबर १९, निवेदन सङ्ख्या ३२५५५/९६ ।
६७. धारा १० अनुसारको शिकायतमा न मैकगिन्ले न ओडिएभ्रे संलग्न थिए । दुवै मुद्दा धारा ८ सहित अन्य धारामा आधारित थिए ।
६८. लियण्डर, अनुच्छेद ७४ ।
६९. रोसे, अनुच्छेद ७४ ।
७०. सिर्बुमा सूचनामा पहुँचमाथिको दावीमा पकड थिएन ।
७१. गुएर्रा, अनुच्छेद ५८ ।
७२. लियण्डर, अनुच्छेदहरू ४८, ६७ ।

७३. गास्किन, अनुच्छेद ४९ ।
७४. गुएर्गा, अनुच्छेद ६० ।
७५. मैक्गिन्ले र इगान, अनुच्छेदहरू १०२ - १०३ ।
७६. ओडिएभ्रे, अनुच्छेदहरू ४४ - ४९ ।
७७. रोसे, अनुच्छेद १२५ ।
७८. रोसे, अनुच्छेद १६६ ।
७९. हेर्नुहोस्, उदाहरणका लागि, गास्किन, अनुच्छेद ३७ ।
८०. सन् २००६ जुलाई १० को निर्णय, निवेदन सङ्ख्या १९१०१/०३ ।
८१. मूल फ्रांसिसी निर्णयमा त्यस्तो उल्लेख गरिएको छ : “En l’occurrence, la requérante a demandé de consulter des documents administratifs qui étaient à la disposition des autorités et auxquels on pouvait accéder dans les conditions prévues par l’article 133 de la loi sur les constructions, contesté par la requérante. Dans ces conditions, la Cour admet que le rejet de ladite demande a constitué une ingérence au droit de la requérante de recevoir des informations.”
८२. उक्त मुद्दाको रोचक विश्लेषणका लागि हेर्नुहोस्, हिन्स, डब्लु. र भूर्हूफ, डी., ‘मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली महासन्धि अन्तर्गत आधारभूत अधिकारका रूपमा राज्यनियन्त्रित सूचनामा पहुँच’ । www.lvir.nl/publications/hins/EuConst_Hins_Voorhoof.pdf मा उपलब्ध छ ।
८३. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय दस्तावेज ए/सम्मेलन १५१/२६ (भाग १) ।
८४. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय दस्तावेज ईसीई/सीईपी/४३, ‘युरोपका लागि वातावरण’ सम्बन्धमा सन् १९९८ जुन २५ मा भएको चौथो मन्त्रीस्तरीय सम्मेलनमा पारित तथा सन् २००१ अक्टोबर ३० देखि कार्यान्वयनमा प्रवेश गरेको । सन् २००७ को सेप्टेम्बरसम्ममा उक्त महासन्धिको सदस्य सङ्ख्या ४१ पुगेको थियो । उक्त महासन्धिको विवरण विभिन्न भाषामा <http://www.unece.org/env/pp/treatytext.htm> मा उपलब्ध छ ।
८५. ऐजन, धारा ३ (१) ।
८६. ऐजन, धारा १ ।
८७. ऐजन, धाराहरू २ (२)- (३) ।
८८. ऐजन, धारा ४ (४) ।
८९. ऐजन, धारा ९ ।
९०. कार्टाजेना अभिसन्धिका लागि अन्तरसरकारी समिति (आईसीसीपी), ईएम-आई/३ । सन् २००७ को नोभेम्बरसम्ममा उक्त अभिसन्धिका सदस्य सङ्ख्या १४३ पुगेको थियो भने थप १७ वटा राष्ट्रले त्यसमा हस्ताक्षर गरेका थिए । यसको विवरण <http://www.cbd.int/biosafety/protocols.html> मा उपलब्ध छ ।
९१. धारा २३ (१) (ख) ।
९२. युरोपेली संसद् तथा परिषद्द्वारा सन् २००१ मार्च १२ मा जारी वातावरणमा आनुवंशिक परिमार्जन गरिएका जीवलाई नियतवश छोड्नेसम्बन्धी निर्देश २००१/१८/ईसी तथा त्यसलाई रद्द गर्ने परिषद् निर्देश ९०/२२०/ईसी । http://ec.europa.eu/environment/biotechnology/pdf/dir2001_18.pdf मा उपलब्ध छ ।
९३. धारा २४, धारा १३ र १४ (३) (क)सँग सम्बन्धित ।
९४. धारा २५ ।

९५. अफ्रिकी एकता सङ्गठन (ओएयू), जैविक प्रविधिमा सुरक्षासम्बन्धी अफ्रिकी नमुना राष्ट्रिय कानून, सन् २००१ जुलाईमा अफ्रिकी सङ्घको मन्त्रपरिषद्बाट अनुमोदित। हेर्नुहोस्, धारा ५ र १२। http://www.africabio.com/policies/MODEL%20LAW%20ON%20BIOSAFETY_ff.htm मा उपलब्ध छ।
९६. प्रस्ताव ५३/१४४, सन् १९९९ मार्च ८।
९७. को बिसन चाहन्छ? विगतका मानव अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी सत्यता तथा सूचनामा पहुँच (लण्डन: आर्टिकल १९, सन् २०००), पृष्ठ ५। <http://www.article19.org/pdfs/publications/freedom-of-information-truth-commissions.pdf> मा उपलब्ध छ।
९८. सन् २००१ मार्च १४, श्रृङ्खला ग, सङ्ख्या ७५।
९९. अनुच्छेद ४५।
१००. अनुच्छेद ४८।
१०१. मानव अधिकारसम्बन्धी अमेरिकी महासन्धि (एएचसीआर)को धारा २३ पनि हेर्नुहोला।
१०२. सर्वसाधारणको थाहा पाउन पाउने अधिकार: सूचना स्वतन्त्रता कानूनसम्बन्धी सिद्धान्तहरू (लण्डन: सन् १९९९ जुन), प्राक्कथन।
१०३. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रम, मानव विकास प्रतिवेदन-२००२: खण्डित विश्वमा गहिरिँदै गएको लोकतन्त्र (सन् २००२: अक्सफोर्ड विश्वविद्यालय प्रेस, न्यूयोर्क र अक्सफोर्ड), पृष्ठ ७५। <http://hdr.undp.org/reports/global/2002/en> मा उपलब्ध छ।
१०४. पत्रकारिता अभ्यासका लागि कानूनद्वारा सुभाइएको कुनै सङ्घमा अनिवार्य सदस्यता, टिप्पणी ५५, अनुच्छेद ७०।
१०५. उदाहरणका लागि हेर्नुहोस्, ह्याण्डीसाइडविरुद्ध संयुक्त अधिराज्य, सन् १९७६ डिसेम्बर ७, निवेदन सङ्ख्या ५४९३/७२, अनुच्छेद ४९।
१०६. क्यास्टेल्सविरुद्ध स्पेन, सन् १९९२ अप्रिल २४, निवेदन सङ्ख्या ११७९८/८५, अनुच्छेद ४३।
१०७. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार समितिको सामान्य टिप्पणी २५, सन् १९९६ जुलाई १२।
१०८. हेर्नुहोस्, अप्टेलियन क्यापिटल टेलिभिजनविरुद्ध राष्ट्रमण्डल; न्यू साउथवेल्स राज्यविरुद्ध राष्ट्रमण्डल (सन् १९९२) १७७ सीएलआर १०६ (उच्च अदालत) र नेशनवाइड न्यूज प्रालिविरुद्ध विल्स (सन् १९९२) १०८ एएलआर ६८१ (उच्च अदालत)।
१०९. एस.पी.गुप्ताविरुद्ध भारतका राष्ट्रपति (सन् १९८२) एआईआर (सर्वोच्च अदालत) १४९, पृष्ठ २३२।
११०. ट्रान्सपारेन्सी इन्टरनेशनल, विश्व भ्रष्टाचार प्रतिवेदन-२००३: मुख्य विषय: सूचनामा पहुँच (लण्डन: प्रोफाइल बुक्स, सन् २००३)।
१११. ऐजन, पृष्ठ ६।
११२. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभामा सन् २००३ डिसेम्बर ३१ मा प्रस्तुत प्रस्ताव ५८/४, सन् २००५ डिसेम्बर १४ देखि लागू। यो अध्याय लेखिँदासम्ममा यस महासन्धिको सदस्य राष्ट्रहरूको सङ्ख्या १०४ पुगेको छ भने १४० राष्ट्रले यसमा हस्ताक्षर गरिसकेका छन्। हेर्नुहोस्, <http://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/signatories.html>। महासन्धिको पाठ <http://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/index.html> मा उपलब्ध छ। युरोपेली परिषदले सन् १९९९ नोभेम्बर ४ मा भ्रष्टाचारसम्बन्धी देवानी कानून महासन्धि, ईटीएस सङ्ख्या १७४ र सन् १९९९ जनवरी २७ मा भ्रष्टाचारसम्बन्धी फौजदारी कानून महासन्धि, ईटीएस सङ्ख्या १७३ पनि पारित गरेको छ तर तिनीहरूमा सूचनामा सर्वसाधारणको पहुँचसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छैन। यसैगरी, सन् १९९६ को भ्रष्टाचारविरुद्ध अन्तर-अमेरिकी महासन्धिमा पनि सूचनामा पहुँचसम्बन्धी व्यवस्था छैन।
११३. http://www.africa-union.org/official_documents/treaties_%20conventions%20pr

- otocols/convention%20on%20Combating%20Corruption.pdf मा उपलब्ध छ । सन् २००७ को अक्टोबरसम्ममा यस महासन्धिलाई २४ वटा राष्ट्रले अनुमोदन गरिसकेको थियो । यो महासन्धि सन् २००६ को अगष्टदेखि लागू भएको हो ।
११४. रेपेटा, लारेन्स, जापानमा स्थानीय सरकारको सूचना प्रवाह प्रणालीहरू, एसियाली अनुसन्धानसम्बन्धी राष्ट्रिय विभाग, पत्र सङ्ख्या १६, सन् १९९९ अक्टोबर, पृष्ठ ३ ।
११५. एस.पी.गुप्ताविरुद्ध भारतीय राष्ट्रपति, टिप्पणी १०९, पृष्ठ २३४ ।
११६. सुङ्ग नाक-इन, कोरिया राष्ट्र प्रतिवेदन (अङ्ग्रेजी सङ्क्षेप), नागरिक समाज तथा सरकारसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी एसियाली सम्मेलन, टोकियो, जापानमा प्रस्तुत, सन् २००१ अप्रिल १३-१४ ।
११७. क्यासास कार्दोरो तथा अन्यविरुद्ध राष्ट्रिय भन्सार सेवा । यस निर्णयको स्पेनिश रूपान्तरण http://www.justiceinitiative.Org/db/resource2?res_id=103745 मा उपलब्ध छ ।
११८. होउचिन्सविरुद्ध केक्यूईडी इन्कपोरेशन, ४३९ यूएस १ (सन् १९७८), पृष्ठ १५ ।
११९. पहिलो संशोधनको सान्दर्भिक अंशमा उल्लेख गरिएको छ, “वाक्स्वतन्त्रता वा प्रेस स्वतन्त्रता वा शान्तिपूर्वक भेला हुने जनताको अधिकार तथा शिकायतको समाधानका लागि सरकारसमक्ष निवेदन दिने अधिकारलाई घटाउने गरी कङ्ग्रेसले कुनै कानून बनाउन पाउँदैन” ।
१२०. हेर्नुहोस्, स्विडेनसम्बन्धी अध्याय ।
१२१. बानिसार, डी., विश्वमा सूचना स्वतन्त्रता-२००६ : सरकारी सूचनामा पहुँचसम्बन्धी कानूनहरूबारे विश्व सर्वेक्षण (प्राइभेसी इन्टरनेशनल, सन् २००६), परिशिष्ट क । <http://www.privacyinternational.Org/foi/foisurvey2006.pdf> मा उपलब्ध छ ।
१२२. प्राविधिक रूपमा कानून नभए पनि एउटा नियमावली मात्र हो तैपनि कानुनी रूपमा बाध्यकारी छ ।
१२३. सूचना प्रवाहसम्बन्धी विश्व बैङ्कको नीति (वाशिङ्गटन, डीसी : विश्व बैङ्क, सन् १९९४) । <http://www1.worldbank.Org/operations/disclosure/documents/disclosurepolicy.pdf> मा सन् २००२ पछिका पछिल्ला तथ्याङ्क उपलब्ध छन् ।
१२४. ऐच्छिक अभिसन्धि-१०२ सूचना प्रवाह, अन्तर अमेरिकी विकास बैङ्क, सन् १९९४ डिसेम्बर । सन् २००४ जनवरीदेखि लागू गरिएको ‘सूचना प्रवाह नीति’ नामक पछिल्लो संस्करण <http://idbdocs.iadb.Org/wsdocs/getdocument.aspx?docnum=781675> मा उपलब्ध छ ।
१२५. सूचना प्रवाह नीति, अफ्रिकी विकास बैङ्क सूमह । ‘सूचना प्रवाह नीति’ नाम दिइएको सन् २००५ अक्टोबरको पछिल्लो संस्करण http://www.Afdb.Org/pls/portal/docs/PAGE/ADB_ADMIN_PG/DOCUMENTS/NEWS/AFDB%20GROUP%20POLICY%20N%20DISCLOSURE%20OF%20INFORMATION.DOC मा उपलब्ध छ ।
१२६. सूचनाको गोपनीयता र प्रवाह, एसियाली विकास बैङ्क, सन् १९९४ अगष्ट । ‘सार्वजनिक सञ्चार नीति’ नामक पछिल्लो संस्करण सन् २००५ को मार्चदेखि लागू गरिएको थियो र यो दस्तावेज <http://www.Adb.Org/Documents/Policies/PCP/PCP -R -Paper.pdf> मा उपलब्ध छ ।
१२७. सूचना प्रवाह नीति, पुनःनिर्माण तथा विकासका लागि युरोपेली बैङ्क, सन् १९९६ । सन् २००६ को मईमा पारित गरिएको ‘सार्वजनिक सञ्चार नीति’ नामक पछिल्लो संस्करण <http://www.Ebrd.Com/about/policies/pip/pip.pdf> मा उपलब्ध छ ।
१२८. [http://www.lfitransparency.Org/activities.Shtml?x=44474&als\[select\]=44474](http://www.lfitransparency.Org/activities.Shtml?x=44474&als[select]=44474) मा यो बडापत्र विभिन्न भाषामा उपलब्ध छ ।
१२९. सार्वजनिक सूचना प्रवाह नीति, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रम, सन् १९९७ । हेर्नुहोस्, अनुच्छेद ३ । <http://www.Undp.Org/idp/> मा उपलब्ध छ ।

१३०. अनुच्छेद ६, ११-१५ ।
१३१. अनुच्छेद २०-२३ ।
१३२. हेर्नुहोस्, यस नीतिको कार्यान्वयनसम्बन्धमा आर्टिकल १९ ले एक प्रेस विज्ञप्तिमार्फत् गरेको आलोचना । <http://www.Article19.Org/pdfs/press/undp-disclosure-policy.pdf> मा उपलब्ध छ ।
१३३. युरोपेली संसद्, परिषद् तथा आयोगका कागजपत्रहरूमा सर्वसाधारणको पहुँचसम्बन्धमा सन् २००१ मई ३० मा जारी गरिएको युरोपेली संसद् तथा युरोपेली परिषद्को नियमावली (युरोपेली आयोग) सङ्ख्या १०४९/२००१ । http://www.Europarl.Europa.Eu/register/pdf/r1049_en.pdf मा उपलब्ध छ ।
१३४. धारा ७ र ८ ।
१३५. धारा ४ (१) ।
१३६. धारा ४ (५) र ९ । केही सूचना निगरानी समूहद्वारा यस नियमावलीको कडा आलोचना गरिएको छ । उदाहरणका लागि हेर्नुहोस्, युरोपियन सिटिजन्स एक्सन सर्भिस, युरोपियन इन्भारोन्मेन्टल व्युरो, युरोपियन फेडेरेशन अफ जर्नलिष्ट, द मेइजेर्स कमिटी र स्टेटवाचद्वारा २ मई सन् २००१ मा जारी गरिएको 'युरोपेली सङ्घका संस्थानहरूका कागजपत्रमा पहुँचसम्बन्धी नयाँ आचारसम्बन्धमा नागरिक समाजको खुला पत्र' ।

सूचनाको हकसम्बन्धी व्यवस्थाका विशेषताहरू

सूचनाको हक, विशेष गरी सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार आधारभूत मानव अधिकार हो र यसको प्रत्याभूति अन्तरराष्ट्रिय कानून अन्तर्गत अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता अधिकारको एउटा पक्षका रूपमा गरिएको छ भन्नेसम्बन्धमा अधिल्लो अध्यायमा चर्चा गरियो। यस अध्यायमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनका आधारका रूपमा रहनुपर्ने मापदण्डका संरचनासम्बन्धमा विस्तृत रूपमा अध्ययन गरिनेछ। अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारका सन्दर्भमा थुप्रै महत्वपूर्ण व्याख्यात्मक सिद्धान्त स्थापित छन्। अधिल्लो अध्यायमा उल्लेख गरिएका सूचनाको हकसम्बन्धी विभिन्न अन्तरराष्ट्रिय वक्तव्य तथा कानुनी स्रोतबाट सूचनाको हकसम्बन्धी निश्चित सामग्रीहरूमाथि थप परिज्ञान सङ्कलन गरिनेछ। उपयुक्त स्थानमा ती स्रोतका अतिरिक्त सूचनाको हकसम्बन्धी स्थापित तुलनात्मक प्रचलनहरूसम्बन्धी थप सामग्री प्रस्तुत गरिनेछ।

89

अधिल्लो अध्यायमा उल्लेख गरिए अनुसार अन्तरराष्ट्रिय कानूनद्वारा सूचनाको हकलाई प्रदान गरिएको आम प्रत्याभूतिले सार्वजनिक निकायमा रहेका सूचनाको प्रवाहको पक्षमा सामान्य तर्क स्थापित गरेको छ। राज्यले सूचनाको हकलाई प्रत्याभूति गर्नुपर्ने मात्र नभई यसलाई व्यवहारमा उतार्नका लागि प्रभावकारी प्रणाली पनि स्थापित गर्नुपर्दछ भन्ने यसले जनाउँछ। नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्ध (आईसीसीपीआर)^{१३७} को धारा २ (२) मा उल्लेख गरिएको छ :

विद्यमान कानून वा अन्य पहलबाट व्यवस्था भई नसकेको अवस्थामा, यस अनुबन्धका प्रत्येक सदस्य राज्यले आफ्ना संवैधानिक प्रक्रिया तथा यस अनुबन्धका प्रावधान अनुसार यस अनुबन्धमा मान्यता प्रदान गरिएका अधिकारलाई लागू गर्नका लागि आवश्यक भए अनुसार यस्ता कानून वा अन्य पहललाई पारित गर्न आवश्यक कदमहरू उठाउने उत्तरदायित्व वहन गर्नेछ।

अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय न्यायशास्त्रले यस अधिकारको कार्यान्वयनका लागि सकारात्मक पहल आवश्यक हुने स्पष्ट पारेको छ। उदाहरणका लागि, अन्तरराष्ट्रिय अदालतहरूले प्रायः सञ्चार माध्यमहरूमाथिको आक्रमणमा संलग्न हुनबाट राज्यहरूले आफूलाई अलग राख्नुपर्ने मात्र उल्लेख गरेको नभई त्यस्ता आक्रमण हुन नदिने सकारात्मक उत्तरदायित्व पनि वहन गर्नुपर्ने उल्लेख गरेका छन्।^{१३८} रोजगारीसम्बन्धी अवस्थाहरू^{१३९} तथा अन्य विभिन्न सन्दर्भ^{१४०}का सम्बन्धमा पनि सकारात्मक उत्तरदायित्वहरू स्थापित गरिएका छन्। अधिल्लो अध्यायमा उल्लेख गरिएका सूचनाको हकलाई स्थापित गर्ने घटनाहरू सबै मानव अधिकार बहाली गर्नका लागि राज्यहरूका सकारात्मक उत्तरदायित्वमा आधारित छन्।

सोही समयमा, सूचनाको हकले केही प्रतिबन्धलाई अनुमति दिएको छ। नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्धको धारा १९ (३) मा उल्लेख गरिएको छ :

यस धाराको अनुच्छेद २ मा व्यवस्था गरिएका अधिकारको अभ्यास (अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकार) ले विशेष कर्तव्य तथा उत्तरदायित्वहरूलाई पनि समेटेको छ। त्यसैले यो केही प्रतिबन्धको अधीनमा रहन सक्दछ तर ती प्रतिबन्ध कानुनले व्यवस्था गरेका तथा आवश्यक भएका मात्र हुन्छन् :

क) अरूका अधिकार तथा इज्जतको सम्मानका लागि;

ख) राष्ट्रिय सुक्षा वा सार्वजनिक सुव्यवस्था वा जनस्वास्थ्य वा नैतिकताको संरक्षणका लागि ।

क्षेत्रीय मानव अधिकार सन्धिहरू तथा कतिपय राष्ट्रिय संविधानमा प्रतिबन्धसम्बन्धी यस्तै नियमहरूलाई मान्यता प्रदान गरिएका छन्। यही प्रावधानलाई अनुसरण गर्दै प्रतिबन्धले तीन तहको कडा परीक्षण पार गर्नुपर्दछ।^{१४१} कुनै पनि हस्तक्षेपले हराउनेपने उच्च मापदण्ड यस परीक्षणले प्रस्तुत गर्छ भन्ने कुरा अन्तरराष्ट्रिय न्यायशास्त्रले स्पष्ट पारेको छ। उदाहरणका लागि, मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालतले उल्लेख गरेको छ :

धारा १० अन्तर्गत संरक्षित अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता थुप्रै अपवादको अधीनमा रहेको हुन्छ, जसलाई साँघुरो रूपमा व्याख्या गरिनुपर्दछ र कुनै प्रतिबन्धको आवश्यकतालाई चित्तबुझ्दो किसिमबाट स्थापित गरिनुपर्दछ।^{१४२}

४२

पहिलो, सूचनाको हकमाथिको कुनै पनि प्रतिबन्ध कानुन अन्तर्गत व्यवस्था गरिएको हुनुपर्दछ। कानुनी आधार नभएका प्रतिबन्ध, उदाहरणका लागि, प्रशासनिक विवेकको सामान्य प्रयोगको परिणामस्वरूप बनेका छन् भने तिनीहरू वैध हुने छैन। प्रासङ्गिक कानुन पहुँचयोग्य भएको अवस्थामा मात्र यो आवश्यकता पूरा गरिन्छ। यसका अतिरिक्त, यो “नागरिकको व्यवहारलाई नियमित गर्नका लागि उनलाई सक्षम बनाउन पर्याप्त सुनिश्चितताका साथ तयार” गरिनुपर्दछ।^{१४३} अनुचित रूपमा अस्पष्ट नियमहरू वा कार्यान्वयनका क्रममा अधिकतम विवेकको प्रयोगलाई अनुमति दिने नियमहरू मापदण्ड अनुरूप हुने छैनन्। दोस्रो, प्रतिबन्ध नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्धको धारा १९ (३) मा सूचिकृत कानुनी उद्देश्य बमोजिमको हुनुपर्दछ। चुनिएका कुरा समेटिएका भए पनि यो सूची लामो छ, त्यसैले अन्य उद्देश्य अनुसरण गर्ने प्रतिबन्ध, उदाहरणका लागि, सरकारलाई अफ्यारोमा पर्नबाट बचाउन खोज्ने उद्देश्य, वैध हुँदैन।

तेस्रो, प्रतिबन्ध उद्देश्यको संरक्षण सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक हुनुपर्दछ। अन्तरराष्ट्रिय अदालतहरूले ‘आवश्यक’ शब्दको अर्थ प्रतिबन्धका पछाडि ‘दबावपूर्ण सामाजिक आवश्यकता’ निहित भएको हुनु हो भनेका छन्। प्रतिबन्धलाई न्यायोचित ठहर्‍याउनका लागि राज्यले प्रस्तुत गर्ने कारणहरू ‘सान्दर्भिक र पर्याप्त’ हुनुपर्दछ भने प्रतिबन्ध ‘प्राप्त गर्न खोजिएको उद्देश्यसँग समानुपातिक’ हुनुपर्दछ।^{१४४} आवश्यकताको हदभन्दा बाहिर गएका प्रतिबन्ध परीक्षणको यो चरण पार गर्न सक्दैनन्। यसका अतिरिक्त, अधिकारमाथि सकेसम्म कम हानि पुऱ्याउने किसिमबाट होशियारीपूर्वक प्रतिबन्धहरू तयार गरिएको हुनुपर्दछ। कम दखलयुक्त माध्यमबाट उद्देश्यलाई बचाउन सकिन्छ भने सोही उपाय अपनाउनमा प्राथमिकता दिइनुपर्दछ।

माथि उल्लेख गरिएका थुप्रै अन्तरराष्ट्रिय मापदण्ड तथा वक्तव्यमा यी सामान्य सिद्धान्तका अतिरिक्त सूचनाको हकसम्बन्धी यथार्थ विषयवस्तुमा महत्वपूर्ण अन्तर्दृष्टि पाइन्छ। विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विशेष समाधीक्षकले आफ्नो सन् २००० को वार्षिक प्रतिवेदनमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनले आत्मसात् गर्नुपर्ने मापदण्डको विवरण निर्धारण गर्नुभएको छ (संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डहरू)।^{१४५} युरोपेली परिषद्का मन्त्रीहरूको समितिद्वारा सन् २००२ मा प्रस्तुत सिफारिशहरू (सीओई सिफारिश) अझ बढी विस्तृत छ र यसमा पहुँचसम्बन्धी अधिकारका अपवादहरूलाई पुष्टि गर्नसक्ने न्यायोचित उद्देश्यहरूको

सूचीलगायतका कुरा उल्लेख गरिएको छ।^{१४६} मापदण्ड निर्धारण गर्ने अन्य उपयोगी दस्तावेजमा विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विशेष समाधीक्षक, युरोपेली सुरक्षा तथा सहयोग सङ्गठनका सञ्चार स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रतिनिधि तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अमेरिकी राज्यहरूको सङ्गठनका विशेष समाधीक्षकद्वारा सन् २००४ मा पारित संयुक्त घोषणापत्र (संयुक्त घोषणापत्र)^{१४७}, राष्ट्रमण्डलीय कानूनमन्त्रीहरूद्वारा पारित सिद्धान्तहरू (राष्ट्रमण्डलीय सिद्धान्तहरू)^{१४८}, अफ्रिकामा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी सिद्धान्तहरूको घोषणापत्र (अफ्रिकी घोषणापत्र)^{१४९}, अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी सिद्धान्तहरूको अन्तर अमेरिकी घोषणापत्र (अन्तर अमेरिकी घोषणापत्र)^{१५०}, आर्हुस महासन्धि^{१५१} र सूचनाको हकप्रति समर्थन जनाउँदै अन्तर अमेरिकी मानव अधिकार अदालतद्वारा सन् २००६ को सेप्टेम्बरमा गरेको निर्णय पर्दछन्।^{१५२}

विभिन्न राष्ट्रमा सूचनाको हकसम्बन्धमा गरिएका व्यवस्थाहरू उल्लेख्य रूपमा भिन्नाभिन्नै भए पनि तिनीहरूबीच थुप्रै समानता पनि छन्। यो प्रचलन पर्याप्त मात्रामा समान भएका स्थानमा यसलाई यस क्षेत्रका साभा मापदण्डमा थप अन्तर्दृष्ट उपलब्ध गराउने स्वीकृत अभ्यासका रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ।

सूचनाको हकसम्बन्धी प्राथमिक अन्तरराष्ट्रिय प्रत्याभूतिबाट प्रत्यक्ष उत्पत्ति हुने अधिकतम सूचना प्रवाहको सिद्धान्त भनेको सूचनाको हकलाई नियमित गरिरहेको एउटा मुख्य अन्तर्निहित सिद्धान्त हो। सार्वजनिक निकायसँग रहेका सम्पूर्ण सूचनालाई प्रकाशमा ल्याइनुपर्दछ भन्ने तर्क यस सिद्धान्तमा निहित रहेको छ र न्यायोचित सार्वजनिक वा निजी हितमाथि हानि पुग्ने निकै महत्वपूर्ण जोखिम भएमा मात्र यो तर्क पराजित हुनसक्दछ। सूचनाको हकलाई व्यावहारिक रूपमा लागू गर्नका लागि प्रणालीहरू तथा प्रक्रियाहरू स्थापित गरिनुपर्ने तथा सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउने कार्यलाई सहज बनाउन सार्वजनिक निकायले सम्पूर्ण उपयुक्त प्रयास गर्नुपर्ने मान्यता अन्य प्रमुख मापदण्ड हुन्। यसका अतिरिक्त, पहुँचसम्बन्धी अधिकारका अपवादका क्षेत्रका साथै कानूनका अन्य पक्षलाई व्याख्या गर्ने क्रममा अनुचित प्रशासनिक विवेकको प्रयोगलाई रोक्नका लागि स्वतन्त्र पुनरावेदन प्रणालीहरू पनि निर्माण गरिनुपर्दछ।

४३

आर्टिकल १९ ले सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनका सन्दर्भमा सर्वोत्कृष्ट मापदण्डहरू निर्धारण गर्दै 'जनसाधारणको थाहा पाउन पाउने अधिकार : सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानूनका सिद्धान्त (आर्टिकल १९ सिद्धान्तहरू)^{१५३} नामक सिद्धान्तहरूको सङ्ग्रह प्रकाशित गरेको छ। ती सिद्धान्त अन्तरराष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय कानूनहरू तथा मापदण्डहरू, क्रमिक रूपमा विकास हुँदै आएका सरकारी प्रचलन (अन्य कुराका अतिरिक्त राष्ट्रिय कानूनहरू तथा राष्ट्रिय अदालतहरूका निर्णयमा प्रतिविम्बित भए अनुसार) तथा राष्ट्रहरूको समुदायद्वारा स्वीकारिएका कानूनका आम सिद्धान्तहरूमा आधारित छन्। आर्टिकल १९ ले ती सिद्धान्तलाई कानुनी स्वरूपमा रूपान्तरण गर्दै 'सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी नमुना कानून'^{१५४} पनि प्रकाशित गरेको छ। 'जनसाधारणको थाहा पाउन पाउने अधिकार'मा निर्धारण गरिएका नौ वटा प्राथमिक सिद्धान्तको सेरोफेरोमा यो अध्याय केन्द्रित रहेको छ।

सिद्धान्त १ : अधिकतम सूचना प्रवाह

सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानून अधिकतम सूचना प्रवाहको

सिद्धान्तबाट निर्देशित हुनुपर्दछ

माथि उल्लेख गरिए बमोजिम, अधिकतम सूचना प्रवाहको सिद्धान्त प्रत्यक्ष रूपमा सूचनाको हकको प्राथमिक प्रत्याभूतिबाट उत्पत्ति भएको हुनसक्दछ र यसले सूचनाको हकको मूल अर्थ बोकेको हुन्छ। यसको एउटा स्वरूप कतिपय राष्ट्रिय कानूनमा उद्देश्यका रूपमा सुस्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएका छन्। समेटिएका सूचनाको

क्षेत्र र निकायका साथै अधिकारका लागि दावी गर्ने व्यक्तिहरू अनुरूप सूचनाको हकको क्षेत्र बृहद् हुनुपर्दछ, भन्ने अर्थ अधिकतम सूचना प्रवाहको सिद्धान्तमा निहित रहन्छ ।

निकै सामान्य स्तरमा राष्ट्रमण्डलीय सिद्धान्त २ मा उल्लेख गरिएको छ : “तर्क सूचना प्रवाहको पक्षमा हुनुपर्दछ” । अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी विशेष कार्यादेशको संयुक्त घोषणापत्रमा अधिकतम सूचना प्रवाहसम्बन्धी सशक्त र सुस्पष्ट भनाइ पाइन्छ :

सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार आधारभूत मानव अधिकार हो र अपवादहरूको साँघुरो व्यवस्थाले छेकेका बाहेक सबै सूचनामा पहुँच हुनुपर्दछ भन्ने तर्कलाई स्थापित गर्दै अधिकतम सूचना प्रवाहको सिद्धान्तमा आधारित व्यापक कानून (उदाहरणका लागि, सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानूनहरू)का माध्यमबाट राष्ट्रिय स्तरमा यो अधिकारलाई कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ ।

थप निश्चित रूपमा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डमा उल्लेख गरिएको छ : “सूचना प्रवाह गर्ने कर्तव्य सार्वजनिक निकायको हो भने सूचना प्राप्त गर्नु प्रत्येक सर्वसाधारणको सङ्गत अधिकार हो; कुनै पनि किसिमबाट भण्डारण गरिएको भए पनि सार्वजनिक निकायसँग रहेका सबै अभिलेख ‘सूचना’मा पर्दछन् ।” आर्हुस महासन्धिले पनि यसको उद्देश्य अनुरूप सूचनाको क्षेत्रका रूपमा वातावरणीय सूचनालाई मात्र माने पनि “लिखित, दृश्य, मौखिक, विद्युतीय वा अन्य कुनै भौतिक स्वरूपको कुनै पनि सूचना” लाई सूचना मानेर सूचनालाई निकै बृहद् रूपमा परिभाषित गरेको छ (धारा २ (३)) । ‘औपचारिक कागजपत्रहरू’लाई ‘सार्वजनिक निकायद्वारा सङ्कलन गरिएका वा प्राप्त गरिएका र राखिएका कुनै पनि किसिमबाट अभिलेखीकृत सबै सूचना’का रूपमा बृहद् रूपमा परिभाषित गरे पनि यसको क्षेत्रलाई ‘कुनै पनि सार्वजनिक वा प्रशासनिक कार्य’ मा मात्र सीमित राखेर र तयारीका क्रममा रहेका कागजपत्रलाई यसबाट अलग पारेर युरोपेली परिषद् (सीओई)को सिफारिशले भने बढी सावधानीपूर्ण मार्ग अपनाएको छ (सिद्धान्त १) । व्यवहारमा अधिकांश राष्ट्रिय कानूनले सूचनालाई निकै व्यापक रूपमा परिभाषित गरेका छन् भने थोरैले मात्र सूचनाको क्षेत्रलाई सूचनाको प्रयोगका आधारमा नियन्त्रित पारेका छन् ।

४४

सूचनासम्बन्धी हक (आर्हुस महासन्धिमा उल्लेख भए अनुसार) र दस्तावेज वा अभिलेखसम्बन्धी हक (सीओई सिफारिशमा उल्लेख भए अनुसार)बीचको एउटा महत्वपूर्ण भिन्नता यहाँ उल्लेख गरिनेछ । संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डहरूले सङ्केत गर्ने प्राथमिक अधिकार सूचनामा पहुँच भए पनि यिनीहरूले सूचना तथा अभिलेख दुवैलाई सङ्केत गरेका छन् । ती नियम कार्यान्वयन गरिएको तरिकाका आधारमा यसका थुप्रै महत्वपूर्ण अर्थ लाग्नसक्दछन् । कतिपय राष्ट्रले सार्वजनिक निकायमाथि सूचना सिर्जना गर्ने जिम्मेवारी सुम्पेका हुँदैनन् तर सूचनाका लागि अनुरोध गरिएको समयमा सार्वजनिक निकायसँग उक्त सूचना नभए पनि सार्वजनिक निकायले राख्नुपर्ने सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार केही राष्ट्रले प्रदान गरेका हुन्छन् । सार्वजनिक निकायले आफूसँग भएका अभिलेखहरूबाट कुन हदसम्म सूचना निकाल्नुपर्ने हो, उदाहरणका लागि खोजिएको सूचनाका लागि विद्युतीय सूचना प्रविधि प्रयोग गर्ने वा विभिन्न अभिलेखको बीचबाट खोज्ने, भन्ने कुरा कानूनद्वारा निर्धारित नभए पनि सूचना निकाल्नका लागि प्रयोग गर्नुपर्ने केही प्रयासबारे स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

सूचनाका लागि गरिएका अनुरोधले सही दस्तावेज वा अन्य अभिलेखको पहिचान गर्नुपर्दछ वा सामान्य रूपमा खोजिएको सूचना मात्र पहिचान गरे पनि पुग्छ भन्ने कुरा एउटा भिन्नै मुद्दा हो । अधिकांश मानिस सही दस्तावेजको पहिचान गर्ने अवस्थामा हुँदैनन् भन्ने कुरालाई विचार गर्दै अधिकारलाई सूचनासम्मको विस्तारको अर्थमा बुझिनुपर्दछ । केही उग्र घटनामा भने सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार र दस्तावेजमा पहुँचको हकबीचको भिन्नतालाई आधार बनाउँदै सूचनाका लागि गरिएका अनुरोध अस्वीकार गरिएका छन् ।^{१४४}

अफ्रिकी घोषणापत्रको सिद्धान्त ४ (१) मा सार्वजनिक निकायको बृहद् परिभाषाका लागि महत्वपूर्ण तर्क राख्दै उल्लेख गरिएको छ - “सार्वजनिक निकायले सूचना आफ्नो लागि नभई जनहितका संरक्षकका रूपमा आफ्नो साथमा राखेका हुन्छन् ।” आर्हुस महासन्धि तथा सीओई सिफारिश दुवैले सार्वजनिक निकायको क्षेत्रको परिभाषा विस्तृत रूपमा गर्दै यसमा राष्ट्रिय, क्षेत्रीय एवं अन्य तहका सरकार तथा “सार्वजनिक कार्य सम्पादन गर्ने वा राष्ट्रिय कानूनले व्यवस्था गरे अनुसारका प्रशासनिक अधिकार प्रयोग गर्ने हदसम्म प्राकृतिक वा कानुनी व्यक्तिहरू” लाई समेटेको छ।^{१५६} आर्हुस महासन्धिले यसमा “सार्वजनिक जिम्मेवारी वा कार्यहरू सम्हाल्दै आएका वा सार्वजनिक सेवा उपलब्ध गराउँदै आएका अन्य कुनै प्राकृतिक वा कानुनी व्यक्तिहरू”लाई पनि थप गरेको छ (धारा २ (२) ।

शक्तिको संवैधानिक विभाजनमा आंशिक रूपमा आधारित सरकारका अङ्ग न्यायपालिका तथा व्यवस्थापिकालाई न आर्हुस महासन्धिले समेटेको छ न त सीओई सिफारिशले नै समेटेको छ । यो पृथकतालाई केही राष्ट्रिय ऐनमा भने प्रतिबिम्बित गरिएको छ । सीओई सिफारिशले निम्नलिखित कुरा उल्लेख गरेर ती सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचको महत्वलाई भने मान्यता प्रदान गरेको छ :

सदस्य राष्ट्रहरूले आफ्ना आन्तरिक कानून तथा प्रचलनलाई ध्यानमा राख्दै कार्यपालिका तथा न्यायपालिकाका निकायसँग रहेका सूचनाका सन्दर्भमा यस सिफारिशका सिद्धान्तहरूलाई कुन हदसम्म लागू गर्न सकिन्छ भन्ने हेर्नुपर्दछ ।

संवैधानिक नियमहरूलगायत आन्तरिक संरचनाहरू जेसुकै भए पनि अन्तरराष्ट्रिय कानून लागू हुन्छ; राज्यहरू मानव अधिकारसम्बन्धी आफ्ना दायित्व पूरा गर्न बाध्य छन् । यसका लागि विशेष पहल आवश्यक हुनसक्दछन् तर दायित्व कायमै रहन्छ । उदाहरणका लागि, विधायिकाद्वारा पारित गरिएका तथा कार्यपालिकाले पालना गर्नुपर्ने नियमहरू अन्तर्गत आउनुभन्दा पनि अदालतहरूले आफ्नै सूचनाको हकसम्बन्धी नियमहरू कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुनसक्दछ । यसका अतिरिक्त, शक्ति पृथकीकरणसम्बन्धी निकै सशक्त नियमहरू भएका केही राष्ट्र एवं न्यायपालिका तथा विधायिकासम्बन्धी निकायहरू भएका राष्ट्रको अनुभवले यो कार्य पूर्ण रूपमा सम्भव भएको देखाएको छ ।

४५

गोपनीयतासम्बन्धी प्रत्येक न्यायोचित चासोलाई अपवादहरूको उपयुक्त व्यवस्थाका माध्यमबाट सम्बोधन गर्न सकिन्छ भन्ने मान्यतामा आधारित भएर औपचारिक पदमा भन्दा पनि उपलब्ध गराइएका सेवाका किसिममा केन्द्रित रहेको सार्वजनिक निकायको परिभाषाका लागि आह्वान गर्दै सूचनामा पहुँच भनेको मानव अधिकार हो भन्ने विचारप्रति आर्टिकल १९ का सिद्धान्तहरूले सूचनाको हकसम्बन्धी बढी अग्रगामी कानूनहरूको अभ्यास अनुरूप सशक्त विधि अपनाएको छ । सिद्धान्त १ ले सार्वजनिक निकायको परिभाषा गर्दा निम्नलिखित मापदण्डहरू पूरा गर्नका लागि आह्वान गरेको छ :

परिभाषामा स्थानीय सरकार, निर्वाचित निकायहरू, कानुनी कार्यादेश अन्तर्गत सञ्चालन भइरहेका निकायहरू, राष्ट्रियकरण गरिएका उद्योगहरू एवं सार्वजनिक संस्थानहरू, गैरविभागीय निकायहरू वा अर्द्ध-गैरसरकारी संस्थाहरू, न्यायिक निकायहरू तथा सार्वजनिक कार्यहरू गर्ने निजी निकायहरू (जस्तै, सडक मर्मतसम्भार वा रेल लाइनहरू सञ्चालन) लगायतका सरकारका सबै शाखा तथा तहलाई समेटिएको हुनुपर्दछ । कुनै सूचनालाई प्रवाहित गर्दा वातावरण तथा स्वास्थ्य जस्ता प्रमुख जनचासोप्रति नोक्सान पुऱ्याउने जोखिमलाई कम गर्ने देखिएमा त्यस्ता सूचना भएका निजी निकायहरूलाई पनि परिभाषामा समेटिनुपर्दछ । यस दस्तावेजमा निर्धारण गरिएका सिद्धान्तमा आधारित सूचना स्वतन्त्रता व्यवस्था अन्तर्गत अन्तरसरकारी संस्थाहरू पनि रहनुपर्दछ ।

दक्षिण अफ्रिकामा निजी निकायले समेत कुनै अधिकारको संरक्षण वा प्रचलनका लागि आवश्यक देखिने सूचनालाई प्रवाहित गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । अफ्रिकी घोषणापत्रको सिद्धान्त च (२) मा यो कुरा प्रतिविम्बित छ । त्यसमा उल्लेख गरिएको छ : “कुनै अधिकारको संरक्षण वा प्रचलनका लागि आवश्यक देखिने सूचना निजी निकायसँग छ भने तिनीहरूमा पहुँच प्राप्त गर्ने अधिकार प्रत्येकलाई हुन्छ ।” कुनै बेला सार्वजनिक प्रकृतिको मानिएका बढीभन्दा बढी कार्यहरूलाई निजीकरण गर्दै लाने चलन हिजो आज भएकोले यसलाई सूचनाको हकका सन्दर्भमा हासिल महत्वपूर्ण उपलब्धि मान्न सकिन्छ ।

अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरूले पनि सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार सबैलाई भएको कुरालाई निकै स्पष्ट बनाएका छन् । माथि उल्लेख गरिए जस्तै संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डहरूमा ‘समाजका प्रत्येक सदस्य’ सूचना प्राप्त गर्न हकदार रहेको व्यवस्था गरिएको छ । यसैगरी, अफ्रिकी घोषणापत्रको सिद्धान्त ४ (२) मा ‘प्रत्येक’ उल्लेख गरिएको छ भने अन्तर अमेरिकी घोषणापत्रको सिद्धान्त ४ मा ‘प्रत्येक व्यक्ति’ उल्लेख गरिएको छ । सीओई सिफारिशको सिद्धान्त ३ ले पनि ‘प्रत्येक’ उल्लेख गर्दै अगाडि निश्चित रूपमा जनाएको छ : “यो सिद्धान्त राष्ट्रिय उद्गमलगायतका कुनै पनि आधारमा कुनै विभेद नगरी लागू गरिनुपर्दछ ।” कुनै कुनै राष्ट्रिय कानूनले नागरिकहरूका सन्दर्भमा मात्र यो अधिकार लागू गरी विभेद गरेका छन् भने धेरैले यसलाई प्रत्येकका सन्दर्भमा प्रभावकारी बनाएका छन् ।

सिद्धान्त २ : प्रकाशित गर्ने दायित्व

४६

प्रमुख सूचना प्रकाशित गर्ने दायित्व सार्वजनिक निकायमाथि हुनुपर्दछ

सूचनाको हकलाई व्यावहारिक रूपमा प्रभावकारी बनाउन सामान्य रूपमा सार्वजनिक निकायलाई सूचनाका लागि गरिएका अनुरोधहरूलाई स्वीकार गर्न लगाउनु मात्रै पर्याप्त हुँदैन । अनुरोध नगरिएको अवस्थामा पनि महत्वपूर्ण किसिमका सूचनालाई ती निकायले अग्रसक्रिय रूपमा प्रकाशित गर्ने तथा सम्प्रेषण गर्ने गरेमा मात्र कतिपय मानिसले सूचनामा प्रभावकारी पहुँच प्राप्त गर्नसक्दछन् । यो कुरा धेरै अन्तरराष्ट्रिय वक्तव्यमा प्रतिविम्बित भएको छ । उदाहरणका लागि, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डहरूमा उल्लेख गरिएको छ :

आफ्ना काम गर्ने तरिकासम्बन्धी सूचना तथा सर्वसाधारणलाई प्रभाव पार्ने कुनै निर्णय वा नीतिसम्बन्धी विवरण जस्ता महत्वपूर्ण सार्वजनिक अभिसूचिका दस्तावेजहरूलाई सार्वजनिक निकायले प्रकाशित गर्नु तथा सम्प्रेषण गर्नु पनि सूचना स्वतन्त्रताभिन्न निहित अर्थ हो^{१५७}

अफ्रिकी घोषणापत्रको सिद्धान्त ४ (२)मा यसलाई समर्थन गर्दै उल्लेख गरिएको छ, “अनुरोध नगरिएको अवस्थामा पनि सार्वजनिक अभिसूचिका महत्वपूर्ण सूचना सार्वजनिक निकायले अग्रसक्रिय रूपमा प्रकाशन तथा सम्प्रेषण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।” सीओई सिफारिशको सिद्धान्त ११ ले पनि जनप्रशासनको पारदर्शिता, प्रशासनिक कुशलता तथा सूचित जनसहभागिता प्रवर्धन गर्ने दृष्टिकोणले ‘आफ्नै पहलमा तथा उपयुक्त अवस्थामा’ सूचना सम्प्रेषण गर्न प्रत्येक सार्वजनिक निकायलाई आह्वान गरेको छ । यसैगरी आर्हुस महासन्धिले वातावरणीय सूचना सम्प्रेषण गर्ने वृहद् दायित्व सार्वजनिक निकायलाई सुम्पेको छ ।^{१५८} सीओई सिफारिशले “आफूसँग भएका दस्तावेजको सूची बनाउने वा दर्ता गर्ने जस्ता कार्य गरेर आफू जिम्मेवार भएका कुरा वा क्रियाकलापसम्बन्धी सूचना सम्भव भएसम्म उपलब्ध गराउन” सार्वजनिक निकायलाई उल्लेख्य रूपमा आह्वान गरेको छ (सिद्धान्त १०)। सार्वजनिक निकायले सार्वजनिक सूचनाको सूची प्रकाशमा ल्याउनुपर्ने व्यवस्था सूचनाको हकसम्बन्धी केही राष्ट्रिय कानूनले वास्तवमै गरेका भए पनि अधिकांशले भने दुर्भाग्यवश त्यस्तो व्यवस्था गरेका छैनन् ।

यो दायित्वको क्षेत्र केही हदसम्म स्रोतको सीमिततामा निर्भर रहन्छ, तर समेटिएको सूचनाको परिमाण समयसँगसँगै बढ्नुपर्दछ। विशेष गरी नयाँ प्रविधिहरूका कारण सूचना प्रकाशन तथा सम्प्रेषण कार्य सजिलो हुने भएकोले पनि यसो हुनु जरुरी छ। अग्रसक्रिय सूचना प्रवाहको क्षेत्रलाई अग्रगामी रूपमा वृद्धि गर्न विशेष रूपमा आह्वान गर्दै विशेष कार्यक्षेत्रहरूको संयुक्त घोषणापत्रमा उल्लेख गरिएको छ : “समयसँगसँगै यस्ता नियमित सूचना प्रवाहको परिमाणलाई बढाउनका लागि प्रणालीहरूको व्यवस्था गरिनुपर्दछ।” सूचनामा पहुँचका लागि व्यक्तिहरूले अनुरोध गर्नुपर्ने अवस्थालाई न्यूनीकरण गर्दै लानका लागि अग्रसक्रिय रूपमा सूचना उपलब्ध गराउने कार्यलाई दीर्घकालीन लक्ष्य बनाइनुपर्दछ।

सिद्धान्त ३ : खुला सरकारको प्रवर्धन

सार्वजनिक निकायले अग्रसक्रिय रूपमा खुला सरकारको प्रवर्धन गर्नुपर्दछ

अधिकांश राष्ट्रमा लामो समयदेखिको प्रचलन तथा प्रवृत्तिका कारण सरकारभित्र गोपनीयताको संस्कृतिले निकै जरा गाडेर बसेको पाइन्छ। निकै अग्रगामी कानून अस्तित्वमा ल्याइए पनि निजामती कर्मचारीहरूलाई खुला हुन बाध्य पार्न भण्डै भण्डै असम्भव भएकोले यो संस्कृतिमा परिवर्तन ल्याउनुमा नै सूचनाको हक निर्भर रहने देखिन्छ। खुलापन एउटा (अप्रिय) दायित्व मात्र नभई आधारभूत मानव अधिकार र प्रभावकारी तथा उपयुक्त शासन व्यवस्थाको मुटु पनि हो भन्ने कुरा सरकारी अधिकारीहरूलाई सम्झाउन सकिएमा दीर्घकालीन सफलता प्राप्त गर्न सकिन्छ। गोपनीयताको संस्कृतिमा परिवर्तन ल्याउन तथा सूचनाको हक एवं यसबाट आफूहरूमाथि पर्ने पर्ने प्रभावबारे सर्वसाधारण सचेत छन् भन्ने सुनिश्चित गर्नका लागि विभिन्न किसिमका प्रवर्धनात्मक पहल आवश्यक पर्न सक्दछन्।

86

सर्वसाधारणलाई उनीहरूका सूचनाको हकसम्बन्धमा सूचित गर्ने तथा ‘सरकारभित्रको गोपनीयताको संस्कृतिमा परिवर्तन गर्ने’ दुवै कार्यका लागि पहल आवश्यक भएको कुरालाई संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डहरूले मान्यता प्रदान गरेको छ। राष्ट्रमण्डलीय सिद्धान्त २ ले यसलाई, विशेष गरी ‘खुलापनको संस्कृति प्रवर्धन गर्नु’लाई सकारात्मक आवश्यकताका रूपमा मान्यता प्रदान गरेको छ। विशेष कार्यादेशहरूको संयुक्त घोषणापत्रले ‘कतिपय राष्ट्रको सार्वजनिक क्षेत्रमा अबै पनि विद्यमान गोपनीयताको संस्कृतिलाई सम्बोधन गर्न अग्रसक्रिय कदम परिचालन गर्न’का लागि सरकारहरूलाई आह्वान गरेको छ। यसले ‘सूचनामा पहुँचसम्बन्धी कानूनबारे वृहद् जनचेतना अभिवृद्धि गर्न’ तथा सामान्य रूपमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनहरूको उपयुक्त कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्न ‘आवश्यक साधनस्रोत एवं एकाग्रताको व्यवस्था गर्न’का लागि कदमहरू चाल्न पनि आह्वान गरेको छ। यससम्बन्धमा सीओई सिफारिशको सिद्धान्त १० मा सबैभन्दा विस्तृत व्यवस्था गरिएको छ। ‘पूरक पहल’ भनिएको यस व्यवस्थामा सर्वसाधारणलाई सूचित गर्न तथा अधिकारीहरूलाई प्रशिक्षित गर्नका लागि पहल समावेश गरिनुपर्दछ।

विभिन्न देशमा आवश्यक निश्चित प्रवर्धनात्मक पहल फरक फरक छन्। सूचना आयुक्त, ओम्बुद्सम्यान (छानबिन अधिकारी) वा मानव अधिकार आयोग जस्ता समर्पित निरीक्षण निकाय वा केन्द्रीय सरकारी निकाय जस्ता विभिन्न पहलका लागि केन्द्रीय जिम्मेवारी विनियोजन गरिएबाट यस महत्वपूर्ण कुराका लागि पर्याप्त ध्यान दिइएको छ तथा साधनस्रोतको व्यवस्था गरिएको छ भन्ने सुनिश्चित गर्नका लागि जिम्मेवारीपूर्ण स्थान उपलब्ध गराउनुपर्दछ।

सर्वसाधारणलाई शिक्षित पार्न थुप्रै किसिमका पहल परिचालन गर्नुपर्दछ। यससन्दर्भमा सञ्चारले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नसक्दछ; समाचारपत्रहरूको वितरण कम भएको वा निरक्षरता व्यापक भएका देशमा प्रसारण

सञ्चार माध्यमले विशेष महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नसक्दछ । सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकांश कानूनमा व्यवस्था गरिएको अर्को उपयोगी साधन सूचनाका लागि अनुरोध प्रस्तुत गर्ने विधिसम्बन्धी सरल तथा सुलभ निर्देशिका प्रकाशन हो ।

अभिलेखहरू नष्ट गर्ने वा निरीक्षण निकायको काममा बाधा पुऱ्याउनेलगायतका कार्य गरेर सूचनामा पहुँचमाथि नियतपूर्वक अवरोध सिर्जना गर्नेलाई दण्डको व्यवस्था गर्नु गोपनीयताको संस्कृतिको सामना गर्नका लागि एउटा महत्वपूर्ण साधन हो । पहुँचमा अवरोध सिर्जना गर्नेहरूलाई दण्डित गर्ने सिफारिश संयुक्त घोषणापत्रमा निश्चित रूपमा गरिएको छ । त्यस्तो सजाय प्रशासनिक, देवानी वा फौजदारी प्रकृतिको वा तीन वटैको संयुक्त स्वरूप हुनसक्दछ । उदाहरणका लागि, कानून उल्लङ्घन गरिएको फलस्वरूप भोग्नुपरेको क्षतिका लागि क्षतिपूर्तिको आम व्यवस्था केही राष्ट्रमा छ । सूचनाको हकसम्बन्धी कानून लामो समयदेखि लागू रहेका केही राष्ट्रमा देवानी दण्डसम्बन्धी अनुभवले देखाए अनुसार त्यस किसिमको दण्ड दिइएको विरलै पाइन्छ तर अवरोध सहिने छैन भन्ने महत्वपूर्ण सन्देश ती नियमले अधिकारीहरूसमक्ष भने पुऱ्याएको पाइन्छ । गोपनीयताको संस्कृतिलाई सम्बोधन गर्न प्रयोग गरिएका अन्य माध्यममा राम्रो काम गर्नेहरूलाई पुरस्कार र नराम्रो काम गर्नेहरूको भण्डाफोर गर्नु तथा सूचनाको हक कार्यान्वयन गर्नमा सार्वजनिक निकायको कार्य सम्पादनसम्बन्धी वार्षिक प्रतिवेदनहरूमार्फत् प्रगतिबारे कानुनी निरीक्षण सुनिश्चित गर्नु पर्दछन् ।

कतिपय राष्ट्रमा सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्नमा सबैभन्दा ठूला अवरोधमध्ये एउटाका रूपमा अभिलेखहरूको दयनीय भण्डारण रहेको छ । अधिकारीहरू आफूसँग के सूचना छ भन्ने कुरा नै प्रायः थाहा पाउँदैनन् भने उनीहरूलाई थाहा भए पनि खोजिएका अभिलेख कहाँ छन् भन्ने कुरा नै पत्ता लगाउन सक्दैनन् । आधिकारिक दस्तावेजहरूको राम्रो व्यवस्थापन सूचनाको हकको प्रभावकारी कार्यान्वयनको केन्द्र मात्र होइन । सूचना व्यवस्थापन आधुनिक सरकारका प्रमुख कार्यहरूमध्ये एउटा हो र प्रत्येक जनसेवा लक्ष्यलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि यसो गर्नु अत्यावश्यक पनि छ ।

विशेष कार्यादेशहरूको संयुक्त घोषणापत्रले अभिलेख व्यवस्थापनमा सुधार गर्नका लागि प्रणालीहरूको व्यवस्था गर्न आह्वान गर्दै उल्लेख गरेको छ - “सार्वजनिक निकायले अभिलेख व्यवस्थापनसम्बन्धी न्यूनतम मापदण्डहरू पूरा गर्न आवश्यक छ । क्रमिक रूपमा उच्च मापदण्डहरू प्रवर्धनका लागि प्रणालीहरूको व्यवस्था गरिनुपर्दछ । ” राष्ट्रमण्डलीय सिद्धान्त ४ ले पनि ‘सरकारहरूले अभिलेखहरू राख्नुपर्ने तथा तिनीहरूको संरक्षण गर्नुपर्ने’ कुरालाई मान्यता प्रदान गरेको छ । सीओई सिफारिशको सिद्धान्त १० ले पहुँचलाई सहज बनाउनका लागि अभिलेखहरूको उपयुक्त व्यवस्थापनका साथै ‘तिनीहरूका दस्तावेजहरूको संरक्षण तथा नष्ट गर्नका लागि स्पष्ट तथा स्थापित नियमहरू’को आवश्यकतालाई सुनिश्चित गर्न राज्यहरूलाई आह्वान गरेको छ । अभिलेख व्यवस्थापनका लागि मापदण्डहरू निर्धारण गर्ने तथा त्यसलाई लागू गर्ने कार्यादेश एक मन्त्री वा स्वतन्त्र निरीक्षण निकायलाई प्रदान गर्ने जस्तो कार्य गरेर यस मुद्दालाई थुप्रै राष्ट्रिय कानूनले सम्बोधन गरेका छन् ।

सिद्धान्त ४ : अपवादहरूको सीमित क्षेत्र

अपवादहरू स्पष्ट रूपमा साँघुरो रूपमा कोरिएको हुनुपर्दछ र यिनीहरू यथार्थ ‘हानि’ तथा ‘जनहित’ परीक्षणको अधीनमा रहनुपर्दछ

सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारका अपवादहरूको न्यायोचित क्षेत्रको मूल्याङ्कन जटिल छ । एकातिर, अपवादहरूको निकै व्यापक प्रणालीले अधिकारलाई गम्भीर रूपमा छायाँमा पार्न सक्दछ । केही अवस्थामा,

सूचनाको हकसम्बन्धी निकै प्रभावकारी कानून भएको अवस्थामा बाहेक यस्ता कानून अपवादको निकै व्यापक वा खुला व्यवस्थाबाट निकै छायाँमा पर्ने गरेका छन् । अर्कोतिर, सम्पूर्ण न्यायोचित गोपनीयता स्वार्थहरू पर्याप्त रूपमा व्यवस्था गरिनु निश्चय पनि महत्वपूर्ण छ, अन्यथा अनुचित रूपमा नोक्सान पार्नसक्ने भए पनि सूचना प्रवाहित गर्न सार्वजनिक निकाय कानुनी रूपमा बाध्य हुन्छन् ।

यस मुद्दाको जटिलता एवं महत्ता अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरूमा प्रतिबिम्बित गरिएको छ । निकै सामान्य स्तरमा राष्ट्रमण्डलीय सिद्धान्त ३ मा उल्लेख गरिए अनुसार पहुँचसम्बन्धी अधिकारका अपवाद 'सीमित' र 'साँघुरो रूपमा कोरिएको' हुनुपर्दछ । यसैगरी, पहुँचसम्बन्धी अधिकारका सीमा कानूनद्वारा पहिल्यै स्थापित गरिए अनुसार 'असाधारण' हुनुपर्दछ र यिनीहरू 'लोकतान्त्रिक समाजहरूमा राष्ट्रिय सुरक्षामाथि यथार्थ तथा सम्भावित खतरा' अनुरूप हुनुपर्ने उल्लेख अन्तर अमेरिकी सिद्धान्तहरूमा गरिएको छ (सिद्धान्त ४) । यसले पहुँचसम्बन्धी अधिकारका सीमिततालाई उचित ठहर्‍याउन व्यापक रूपमा स्वीकारिएका व्यक्तिगत गोपनीयता तथा कानून कार्यान्वयनलगायत अन्य कतिपय हितलाई उपेक्षा गर्ने देखिन्छ ।

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डहरूले निम्नलिखित व्यवस्था गरेर अपवादहरूलाई कानूनबाटै स्थापित गर्न र साँघुरो रूपमा कोर्न आह्वान गरेको छ :

सूचना प्रवाहका लागि गरिएको अस्वीकार सरकारलाई अप्ठ्यारोबाट वा गलत कार्य गरेकोमा पर्दाफास हुनबाट बचाउने उद्देश्यमा आधारित हुँदैन; सूचना प्रवाह नगरिनुलाई उचित ठहर्‍याउने न्यायोचित उद्देश्यहरूको पूर्ण सूची कानूनमा उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ र न्यायोचित हितमाथि हानि नपुऱ्याउने कुरालाई समेट्नबाट रोकका लागि अपवादहरू साँघुरो रूपमा कोरिएको हुनुपर्दछ ।

अपवादहरू अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको नियन्त्रणसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय कानूनका मापदण्ड अनुरूप हुनुपर्दछ ।

सामान्य सिद्धान्तहरूबाट स्पष्ट रहेको यो कुराबारे अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी निकै सामान्य अधिकारको एक अंशका रूपमा सूचनाको हकलाई मान्यता प्रदान गर्ने अन्तर अमेरिकी मानवाधिकार अदालतले सन् २००६ को सेप्टेम्बरमा गरेको निर्णयमा पनि निकै विस्तृत रूपमा वर्णन गरिएको थियो ¹⁹⁹ यसको अर्थ अपवादहरूको व्यवस्था कानूनबाट गरिउको हुनुपर्दछ र यिनीहरूले अन्तरराष्ट्रिय कानून अन्तर्गत उचित ठहर्‍याइएका हितलाई संरक्षण गर्नुपर्दछ । यी दुवै कुरालाई कैयौँ अन्तरराष्ट्रिय वक्तव्यमा निश्चित रूपमा मान्यता प्रदान गरिएको छ ।

पहुँचसम्बन्धी अधिकारका अपवादको अधीनमा रहनसक्ने विभिन्न न्यायोचित उद्देश्यहरूलाई विभिन्न सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले मान्यता प्रदान गरेका छन् र यो केही विवादास्पद विषयवस्तुका रूपमा पनि रहँदै आएको छ । सीओई सिफारिशले सिद्धान्त ४ मा सूचनाको हकलाई खुम्च्याउने सम्भावित आधारहरूको निम्नलिखित विस्तृत तथा विशिष्ट सूची उपलब्ध गराएको छ :

१. सदस्य राष्ट्रहरूले पहुँचसम्बन्धी अधिकार आधिकारिक दस्तावेजहरूमा सीमित गर्नसक्दछन् । सीमितताहरू कानूनमा ठीक तरिकासँग निर्धारित गरिनुपर्दछ तथा यिनीहरू लोकतान्त्रिक समाजका लागि आवश्यक हुनुपर्दछ र निम्नलिखित कुराहरूलाई संरक्षण गर्ने उद्देश्यसँग समानुपातिक हुनुपर्दछ :

- क) राष्ट्रिय सुरक्षा, रक्षा तथा अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्धहरू;
- ख) सार्वजनिक सुरक्षा;
- ग) आपराधिक क्रियाकलापको रोकथाम, अनुसन्धान तथा कारवाही;
- घ) गोपनीयता तथा अन्य न्यायोचित निजी हितहरू;

- ड) निजी वा सार्वजनिक जे भए पनि व्यापारिक तथा अन्य आर्थिक हितहरू;
- च) अदालती पुर्पक्षसँग सम्बन्धित पक्षहरूको समानता;
- छ) प्रकृति;
- ज) सार्वजनिक निकायद्वारा गरिने निरीक्षण, नियन्त्रण तथा सुपरीवेक्षण;
- झ) राज्यको आर्थिक, मौद्रिक तथा विनिमय दरसम्बन्धी नीतिहरू;
- ञ) कुनै कुराको आन्तरिक तयारीका क्रममा सार्वजनिक निकायभित्र वा त्यस्ता निकायबीच हुने विमर्शको गोपनीयता ।

सामान्य रूपमा माथि उल्लेखित हितहरूमध्ये एउटासँग सम्बन्धित हुँदा सूचनामा पहुँचलाई अस्वीकार गरिनु न्यायोचित हुँदा भन्ने कुरा सूचनाको हकसम्बन्धी सामान्य सिद्धान्तहरू तथा विभिन्न आधिकारिक वक्तव्य दुवैबाट स्पष्ट छ । अपवादहरूका सन्दर्भमा आर्टिकल १९ सिद्धान्तहरूले निम्नानुसारको तीन तहको परीक्षण निर्धारण गरेको छ :

तीन तहको परीक्षण

- सूचना कानूनमा सूचिकृत न्यायोचित उद्देश्यसँग सम्बन्धित हुनुपर्दछ;
- सूचना प्रवाह गर्दा उक्त उद्देश्यमाथि उल्लेख्य हानि पुग्ने खतरा हुनुपर्दछ;
- उद्देश्यमाथि पुग्ने हानि उक्त सूचना प्राप्त गर्नमा सार्वजनिक अभिस्रचिभन्दा ठूलो हुनुपर्दछ ।

१०

माथि उल्लेख गरिएका अन्तर अमेरिकी सिद्धान्त तथा संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डहरूलगायतका कैयौँ अन्तरराष्ट्रिय वक्तव्यमा हानिको जोखिमसम्बन्धी आवश्यकताका साथै त्यस्तो जोखिम भए पनि जनहितका लागि सूचना प्रवाहको सम्भाव्यतासम्बन्धमा निश्चित रूपमा उल्लेख गरिएको छ । सीओई सिफारिशमा निम्नलिखित कुरा उल्लेख गर्दै हानिको आवश्यकता तथा जनहितको प्रधानता दुवैलाई मान्यता प्रदान गरिएको पाइन्छ :

सूचना प्रवाहमाथि जनहितको प्रधानता नभएसम्म औपचारिक दस्तावेजमा भएका सूचनाको प्रवाहबाट अनुच्छेद १ मा उल्लेख गरिएका कुनै पनि हितमाथि हानि पुऱ्याउने वा हानि पुऱ्याउनसक्ने सम्भावना भएमा दस्तावेजमा पहुँचलाई अस्वीकार गर्नसकिन्छ ।

आर्हुस महासन्धिले पनि यस्तै गरी सूचिकृत हितहरूमाथि 'सूचना प्रवाहले नकारात्मक प्रभाव पारेमा' मात्रै सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधलाई अस्वीकार गर्न अनुमति दिएको छ (धारा ४ (४)) । आर्हुस महासन्धिको निम्नलिखित व्यवस्थाले जनहितको प्रधानतालाई पनि एक किसिमबाट मान्यता प्रदान गरेको देखिन्छ :

सूचना प्रवाहले सेवा पुऱ्याएको जनहितलाई दृष्टिगत गर्दै तथा अनुरोध गरिएको सूचना वातावरणमा हुने उत्सर्जनसँग सम्बन्धित छ वा छैन भन्ने कुरालाई दृष्टिगत गर्दै अगाडि उल्लेख गरिएका अस्वीकारका आधारहरूलाई प्रतिवन्धात्मक शैलीबाट व्याख्या गरिनुपर्दछ । (धारा ४ (४))

'हानि' तथा 'जनहितको प्रधानता' को दोहोरो विधिलाई विशेष कार्यादेशको संयुक्त घोषणापत्रमा पनि स्पष्ट समर्थन दिइएको छ । त्यसमा उल्लेख गरिएको छ :

गोपनीयतालागायतका प्राधान्य सार्वजनिक तथा निजी हितहरूको संरक्षणका लागि पहुँचसम्बन्धी अधिकार साँघुरो तथा होशियारीपूर्वक तयार गरिएको अपवाद प्रणालीको अधीनमा रहनुपर्दछ । सूचनामा पहुँचबाट संरक्षित हितमाथि उल्लेख्य हानिको जोखिम भएमा तथा उक्त हानि समग्र जनहितभन्दा ठूलो भएमा मात्र अपवादहरूलाई लागू गरिनुपर्दछ ।

सूचनाको प्रवाहबाट हानिको जोखिम सिर्जना हुने अवस्थासम्म मात्र अपवादहरूलाई सीमित गरिनुपर्दछ भन्ने अनुभूति गर्नलाई जटिल कानुनी विश्लेषण गरिरहनु आवश्यक छैन, यो सामान्य रूपमै बुझ्न सकिने कुरा हो । सुरक्षा बलहरूसँग उनीहरूका कामकारवाहीसम्बन्धी थुप्रै सूचना हुन्छन् । यसको एउटा उदाहरणका रूपमा खाद्यान्न तथा कलमहरूको खरिदसम्बन्धी सूचनालाई लिन सकिन्छ । यो सूचनालाई प्रवाहित गर्दा रक्षासम्बन्धी हितमाथि हानि नपुऱ्याउने भएकोले यसलाई सामान्य रूपमा रक्षा खर्चसँग जोडेर यो सूचना उपलब्ध गराउनबाट अस्वीकार गर्नु स्पष्ट रूपमा न्यायोचित कुरा हुने छैन ।

केही सीमित अवस्थामा भने हानि अपवादको प्रकृतिसँगै लुकेको हुन्छ । कानुनी रूपमा विशेषाधिकारप्राप्त सूचनाको संरक्षण वा सूचना प्रवाह गरिएमा विश्वास उल्लङ्घन गरिएको प्रतीत हुने अवस्थालाई यसका उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ । कहिलेकाहीँ वर्ग अपवादका रूपमा पनि उल्लेख गर्ने गरिएको हानिसम्बन्धी विशेष सन्दर्भ नजोडिएका बहुसङ्ख्यक अपवाद आफैमा हानि निहित रहेको हुँदा र त्यसैले परीक्षणको यो अंशमा उत्तीर्ण हुन तिनीहरू सक्दैनन् ।

केही राष्ट्रमा केही अपवाद आफै न्यायोचित उद्देश्यप्रति कुनै हानि नपुऱ्याउने अवस्थाहरूमाथि मात्रै दृष्टि पुऱ्याउने सीमितताहरू (अपवादहरूका अपवादहरू) को अधीनमा रहेका हुन्छन् । कुनै पनि हानि पहिल्यै भइसके गरी सूचना पहिल्यै सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध भइसकेको अवस्था वा हानिलाई प्रभावकारी रूपमा अलग्याएर प्रभावित तेश्रो पक्षले सूचना प्रवाहका लागि सहमति जनाइसकेको अवस्थालाई यसको उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ ।

अपवादहरूको व्यवस्थालाई जतिसुकै होशियारीपूर्वक तयार गरिएको भए पनि सूचनाको प्रवाहबाट बहुसङ्ख्यक जनहितलाई सहयोग पुगेको केही अवस्था प्रायः हुन्छन् नै । यसका साथै यसले संरक्षित हितमाथि केही हानि पुऱ्याउने यथार्थ आफ्नो स्थानमा हुन्छ नै । त्यस्तो हुनुको आंशिक कारण सम्पूर्ण प्रमुख जनहितलाई ध्यानमा राख्दै अपवादहरू मस्यौदा गर्न सम्भव नहुनु एउटा हो भने आंशिक रूपमा सूचना प्रवाहका कारण समग्र जनहितप्रति सेवा पुग्छ भन्ने तात्कालिक अर्थ लाग्ने विशेष परिस्थितिका कारण पनि त्यस्तो हुन्छ । सेनाको भ्रष्टाचारलाई पर्दाफास गर्ने सेनासम्बन्धी संवेदनशील सूचनालाई यसको एउटा उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ । उक्त सूचनालाई सूचना प्रवाह गर्दा राष्ट्रिय रक्षालाई कमजोर हुने देखिए पनि सेनामा हुने गरेको भ्रष्टाचारलाई उन्मूलन गर्दा दीर्घकालमा वास्तमा यसलाई बलियो बनाउनमै योगदान पुग्छ ।

अभिलेखको एउटा अंश गोप्य भएमा यसको अन्य अंशलाई सम्भव भएसम्म प्रकाशमा ल्याउनुपर्दछ भन्ने मान्यता पनि अभ्यासमा रहेको छ । यस प्रचलनप्रति निकै व्यापक रूपमा राष्ट्रिय अभ्यासहरूबाट मात्र समर्थन प्राप्त भएको नभई सीओई सिफारिशको सिद्धान्त ७ र आर्हुस महासन्धिद्वारा ४ (६) ले पनि यसप्रति सहमति जनाएको छ ।

माथि उल्लेख गरिएका तीन तहको परीक्षणको अंश नै नभए पनि सूचनालाई आफैसँग राख्ने कार्यमाथिको समग्र समयसीमाले 'पुराना' हानिका कारण सूचनालाई असीमित समयसम्मका लागि गोप्य राख्नमा सहयोग नपुऱ्याउने सुनिश्चित गर्न सघाउँदछ । कतिपय अवस्थामा, मूल रूपमा एउटा सीमालाई न्यायोचित ठहऱ्याउने हानिको जोखिम हराउँछ वा समयका क्रममा उल्लेखनीय रूपमा कम हुन्छ । उदाहरणका लागि, सूचनाको हकसम्बन्धी

अधिकांश कानूनमा आन्तरिक रूपमा नियतपूर्वक चलाइएका प्रक्रियाहरू वा सरकारभित्रै सुभावसम्बन्धी प्रावधानका लागि कुनै किसिमको संरक्षणको व्यवस्था गरिएको हुन्छ। अल्पकालका लागि यो न्यायोचित हुनसक्दछ तर यस अपवादले संरक्षण प्रदान गरेको प्रमुख हित सुभावसम्बन्धी स्वतन्त्र तथा स्पष्ट प्रावधानमाथि चीसो प्रभाव १५ वा २० वर्षमा सूचना प्रवाहको जोखिमले उत्पन्न गर्ने आशा विरलै गर्न सकिन्छ। कडा 'ऐतिहासिक सूचना प्रवाह' समय सीमाले मूल हानि अब सान्दर्भिक छैन भन्ने तर्क सिर्जना गर्दछ र त्यसपछि पनि सूचनालाई रोकिराख्ने कार्यलाई जारी राखिएमा विशेष रूपमा उचित ठहन्याइन आवश्यक हुन्छ।

सिद्धान्त ५ : पहुँचलाई सहज बनाउने प्रक्रियाहरू

सूचनाका लागि गरिएका अनुरोधलाई तीव्र तथा निष्पक्ष रूपमा प्रक्रियामा लगिनुपर्दछ र

कुनै पनि अस्वीकृतिसम्बन्धमा स्वतन्त्र समीक्षा गरिनुपर्दछ

व्यवहारमा सूचनाको हकलाई प्रभावकारी रूपमा प्रत्याभूति गर्नका लागि सार्वजनिक निकायले स्वस्फुर्त रूपमा सूचना प्रवाह गर्ने कार्य (प्रकाशन गर्ने दायित्व) मात्र गरेर पुग्दैन, अपवादहरूको अधीनमा रही कोही पनि उनीहरूसँग भएका कुनै पनि सूचना प्राप्त गर्नका लागि अनुरोध गर्न तथा प्राप्त गर्न सक्षम हुनुपर्दछ। सूचनाका लागि प्राप्त भएका अनुरोधलाई सार्वजनिक निकायले प्रक्रियामा लानका लागि स्पष्ट कार्यविधिको व्यवस्था हुनु पनि यसका लागि आवश्यक छ। सार्वजनिक निकायद्वारा गरिएका आन्तरिक निर्णयको स्वतन्त्र समीक्षा गर्नका लागि पनि एउटा प्रणाली आवश्यक छ।

५२

सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्ने प्रक्रियाहरू जटिल छन् र सामान्यतया: यसले सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको ठूलो अंश ओगटेको हुन्छ। सोही समयमा, यो सूचनाको हकसम्बन्धी अन्य केही मापदण्डका तुलनामा उच्च स्तरीय हुँदैन र त्यसैले सूचनाको हकसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय वक्तव्यहरूमा यसले सापेक्षिक रूपमा कम प्रधानता पाउँछ। संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डहरूमा सार्वजनिक निकायले 'सूचना प्राप्त गर्ने सर्वसाधारणको अधिकारलाई सुनिश्चित गर्नका लागि खुला, पहुँचयोग्य आन्तरिक प्रणालीहरू स्थापित गर्नुपर्ने' आवश्यकताबारे उल्लेख गरिएको छ। यससन्दर्भमा 'सूचनाका लागि गरिएका अनुरोधलाई प्रक्रियामा लानका लागि कडा समयसीमा'को आवश्यकता तथा पहुँच दिन गरिएका कुनै पनि अस्वीकारका लागि 'अस्वीकार गर्नुको विशेष लिखित कारणहरू'सहित सूचना दिनुपर्ने निश्चित सुभाव पनि त्यसमा दिइएको छ। विशेष कार्यदेशहरूको संयुक्त घोषणापत्रमा प्रक्रियाहरू 'सरल, द्रुत तथा स्वतन्त्र वा कम खर्चिलो' पार्नका लागि आह्वान गरिएको छ।

सीओई सिफारिशमा थुप्रै निश्चित मापदण्ड स्थापित गर्दै प्रक्रियाहरूबारे निकै विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको छ। तीमध्ये केही निम्नानुसार छन् :

- सूचना राखिराखेका कुनै पनि सार्वजनिक निकायले अनुरोधहरूलाई समान आधारमा तथा न्यूनतम औपचारिकताका साथ प्रक्रियामा लगनुपर्दछ;
- निवेदकहरूले आफ्ना अनुरोधका लागि कारणहरू प्रस्तुत गर्नु नपर्ने व्यवस्था गरिनुपर्दछ;
- अनुरोधहरूलाई तत्कालै तथा निश्चित समयसीमाभित्र प्रक्रियामा लगिनुपर्दछ;
- 'सम्भव भएसम्म' सहयोग उपलब्ध गराइनुपर्दछ;

- पहुँच उपलब्ध गराउन अस्वीकार गरिएमा त्यसका लागि कारणबारे सूचना दिइनुपर्दछ;
- निवेदकहरूले अभिलेखको निरीक्षण गर्न चाहे पनि वा त्यसको प्रतिलिपि उतार्न चाहे पनि उनीहरूले चाहेको स्वरूपमा सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराइनुपर्दछ (सिद्धान्तहरू ५ - ७) ।

ती मापदण्डमध्ये अधिकांश आर्हुस महासन्धिमा गरिएका व्यवस्थाहरूमा पनि प्रतिविम्बित भएका छन् (हेर्नुहोस्, विशेष गरी धारा ४) ।

सार्वजनिक निकायद्वारा कुनै सूचनालाई उपलब्ध गराउन अस्वीकार गरेमा वा सिफारिश गरिएको शैलीमा अनुरोधलाई प्रक्रियामा लान नसकिएमा त्यसबारे पुनरावेदन गर्न सकिन्छ, भन्ने कुरालाई पनि राम्ररी मान्यता प्रदान भइसकेको छ । सूचनाका लागि अनुरोध गरिएको सार्वजनिक निकायकै उच्च निकायमा त्यस्तो किसिमको आन्तरिक पुनरावेदन हाल सकिने व्यवस्था कतिपय राष्ट्रिय कानूनले गरेका छन् । यो उपयोगी विधि हो, यसबाट गल्ती सच्याउन, सूचना प्रवाह गर्नेसन्दर्भमा निम्नलिखित तहका अधिकारीहरूबीच आत्मविश्वास निर्माण गर्न तथा आन्तरिक एकरूपमा सुनिश्चित गर्नका लागि सहयोग पुग्नसक्दछ ।

सार्वजनिक निकायद्वारा गरिएका निर्णयमाथि समीक्षा गर्न स्वतन्त्र निकायमा पुनरावेदन गर्न पाउने अधिकार उपलब्ध हुनु भने महत्वपूर्ण कुरा हो । यसको अनुपस्थितिमा सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा व्यक्तिहरूको पहुँच छ भन्ने कुरा वास्तवमै भन्न सकिन्न र यो अधिकार सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधमाथि विचार गरियोस् भन्नुसम्म मात्रै सीमित हुन्छ । स्वतन्त्र समीक्षाको अनुपस्थितिमा भ्रष्टाचार वा असक्षमतालाई पर्दाफास गर्ने खालका थुप्रै सूचना प्रकाशमा नआउन सक्दछन् ।

सूचनाको हकसम्बन्धी विभिन्न अन्तरराष्ट्रिय दस्तावेजले स्पष्ट रूपमा स्वतन्त्र समीक्षासम्बन्धी व्यवस्थाका लागि आह्वान गरेका छन् तर समीक्षाको प्रकृतिका सन्दर्भमा भने तिनीहरू केही अस्पष्ट छन् । विशेष गरी यो अस्पष्टता सूचना आयोग, ओम्बुद्सम्यान (छानबिन अधिकारी) वा मानव अधिकार आयोग जस्ता समर्पित तथा स्वतन्त्र निरीक्षण निकायले समीक्षा गर्नुपर्ने हो वा सो कार्य कतिपय राष्ट्रमा सरकारका क्रियाकलापमाथि स्वतः निगरानी राख्ने अदालतबाट गरिनु नै पर्याप्त हुने हो भन्ने सन्दर्भमा रहेको छ । केही मापदण्डले अस्पष्ट रूपमा निरीक्षण निकायतर्फ औँल्याएका छन् भने केहीले स्वतन्त्रतः निकाय तथा अदालत दुवैतर्फ औँल्याएका छन् ।

राष्ट्रमण्डलीय सिद्धान्त ५ ले सामान्य रूपमा सूचना प्रवाह गर्न अस्वीकार गरिएका निर्णयलाई 'स्वतन्त्र समीक्षाको विषयवस्तु बनाइनुपर्ने' उल्लेख गरेको छ भने विशेष कार्यादेशहरूको संयुक्त घोषणापत्रले त्यस्ता अस्वीकारविरुद्ध 'त्यस्ता गुनासाबारे अनुसन्धान गर्नुका साथै समाधान गर्ने पूर्ण अधिकार भएका स्वतन्त्र निकायमा' पुनरावेदन गर्ने अधिकारका लागि आह्वान गरेको छ । साथै उक्त घोषणापत्रले यसका लागि अदालतबाहेक अन्य कुनै निकायको सम्भावनाबारे सुझाएको छ । सीओई सिफारिशमा 'कानूनको अदालत वा कानूनद्वारा स्थापित अर्को कुनै स्वतन्त्र तथा निष्पक्ष निकाय'मा पुनरावेदन गर्ने अधिकारबारे उल्लेख गरिएको छ । सोही भाषा आर्हुस महासन्धिको धारा ९ मा प्रतिविम्बित भएको छ । यससन्दर्भमा अफ्रिकी घोषणापत्रको सिद्धान्त ४ (२) मा दुई तहको पुनरावेदन अर्थात् 'स्वतन्त्र निकाय र/वा अदालत' उल्लेख गरिएको छ ।

व्यवहारमा, सूचनाको हकसम्बन्धी बढी अग्रगामी कानूनहरूले स्वतन्त्र निरीक्षण निकायमा पुनरावेदन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । सूचनाको खोजी गरिरहेका सामान्य मानिसहरूका लागि अदालतहरूका तुलनामा त्यस्तो निकायमा पुनरावेदन गर्नु निकै सजिलो हुन्छ र यिनीहरू सूचनाको हक सुनिश्चित गर्नेसन्दर्भमा प्रभावकारी उपायका रूपमा प्रमाणित पनि भइसकेका छन् । मानव अधिकार आयोग वा ओम्बुद्सम्यान (छानबिन अधिकारी) जस्ता अस्तित्वमा रहेका निकायलाई सुम्पिएका कार्यको प्रयोजनका लागि नयाँ निकाय स्थापना गर्ने वा नगर्ने भन्ने कुरा विशेषै महत्वपूर्ण कुरा होइन । महत्वपूर्ण कुरा त के हो भने उक्त निकायलाई

राजनैतिक हस्तक्षेपबाट पर्याप्त मात्रामा सुरक्षित राखिनुपर्दछ । निरीक्षण निकायबाट अदालतमा पुनरावेदन गर्न सकिने व्यवस्था गर्नु पनि राम्रो हुन्छ । विवादास्पद विषयवस्तुसम्बन्धी सूचना प्रवाह गर्ने मापदण्ड निर्धारण गर्ने र जटिल सूचना प्रवाहसम्बन्धी मुद्दाहरूका सन्दर्भमा पूर्ण तथा उचित विधिको सम्भावना सुनिश्चित गर्ने अधिकार वास्तवमा अदालतसँग मात्रै हुन्छ ।

राम्ररी लागू गरिएका राष्ट्रिय कानूनहरूमा व्यापक रूपमा सम्मान गरिएको पुनरावेदनको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष के हो भने सूचनामा पहुँच दिन अस्वीकार गर्नखोज्ने सार्वजनिक निकायले उक्त कार्य न्यायोचित हो भन्ने प्रमाणित गर्ने जिम्मेवारी पनि व्यहोर्नुपर्दछ । सूचनामा पहुँच पाउनु अधिकार हो भन्ने विचारबाट यो कुरा प्रवाहित भएको छ भने यो कुरा उक्त विचारको केन्द्र पनि हो । साथै न्यूनतम रूपमा पहुँच दिन अस्वीकार गर्नखोज्ने पक्षले नै प्रमाण जुटाउनुपर्दछ भन्ने मान्यता राख्ने खुलापनको तर्कबाट पनि यो कुरा प्रवाहित हुनुका साथै उक्त तर्कको केन्द्रमा यो रहेको छ । केही अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डले यो मुद्दालाई सम्बोधन गरेका छन्; विशेष कार्यादेशहरूको संयुक्त घोषणापत्रमा उल्लेख गरिएको छ, “अपवादहरूको प्रणालीको क्षेत्रमा सूचना पर्दछ भन्ने देखाउनका लागि उक्त भार पहुँच दिन अस्वीकार गर्नखोज्ने सार्वजनिक निकायमाथि हुनुपर्दछ ।”

सिद्धान्त ६ : खर्च

सूचनाका लागि अनुरोध गर्नबाट व्यक्तिहरूलाई चर्को खर्चका कारण

५४

निरूत्साहित पारिनुहुँदैन

सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्नका लागि लगाइने दस्तुर अर्को कठिन मुद्दा हो । एकातिर, दस्तुर चर्को भएमा त्यसले पहुँचमा अवरोध सिर्जना गर्दछ र यसले गर्दा अधिकार ओभेलमा पर्दछ भने अर्कोतिर पहुँचसम्बन्धी व्यवस्थाले सार्वजनिक निकायमाथि केही व्ययभार थपेको हुन्छ र त्यसलाई उठाउनका लागि उनीहरूले केही उपाय लगाउनुपर्ने हुन्छ । सूचनाको हकसम्बन्धी कैयौँ अन्तरराष्ट्रिय दस्तावेजले यस मुद्दालाई छोएका छन् । उदाहरणका लागि, पहुँच प्राप्त गर्नका लागि लाग्ने खर्च ‘निवेदकलाई हतोत्साहित पार्ने र कानूनकै अभिप्रायमाथि नकारात्मक असर पार्ने किसिमले निकै चर्को हुनु नहुने’ उल्लेख संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डहरूमा गरिएको छ । सीओई सिफारिशको सिद्धान्त ७ मा दस्तावेजहरू निःशुल्क रूपमा हेर्न दिन तथा तिनीहरूको प्रतिलिपि निकाल्नुपरेमा लाग्ने खर्च मात्र दस्तुरका रूपमा लिन आह्वान गर्दै यससम्बन्धमा बढी निश्चित रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

आर्हुस महासन्धिको धारा ४ (८) मा दस्तुरसम्बन्धी नियमहरूबारे उचित रूपमा यसरी उल्लेख गरिएको छ :

प्रत्येक सदस्यले सूचना उपलब्ध गराएबापत् दस्तुर लगाउने अनुमति आफ्ना सार्वजनिक निकायलाई दिनसक्दछ तर त्यस्तो दस्तुर न्यायोचित र कमभन्दा बढी हुनुहुँदैन । सूचना उपलब्ध गराएबापत् त्यस्तो दस्तुर लगाउन चाहने सार्वजनिक निकायले दस्तुर लगाइने वा माफ गरिने अवस्थाहरू तथा त्यस्तो दस्तुर अग्रिम भुक्तानी गरेपछि मात्र सूचना उपलब्ध गराइने अवस्थाहरूबारे उल्लेख गर्दै लगाइने दस्तुरहरूको एउटा सूची निवेदकहरूलाई उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।

व्यवहारमा, सूचनामा पहुँचका लागि लगाइने दस्तुरहरूसम्बन्धी मुद्दाका सन्दर्भमा विभिन्न राष्ट्रले अपनाउँदै आएका विधिहरूमा ठूलो भिन्नता पाइन्छ ।

सिद्धान्त ७ : खुला बैठक

सार्वजनिक निकायका बैठक जनसाधारणका लागि खुला हुनुपर्दछ

आर्टिकल १९ का सिद्धान्तहरूमा खुला बैठकसम्बन्धी विचार पनि समाविष्ट छ । सूचनाको हकमा अन्तरनिहित तर्क सैद्धान्तिक रूपमा अभिलेख स्वरूपमा राखिएका सूचनाका सन्दर्भमा मात्र लागू नभई सार्वजनिक निकायका बैठकका सन्दर्भमा पनि लागू हुन्छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने, खोजिएको सूचना स्थायी अभिलेखका माध्यमबाट हस्तान्तरण गरिएको छ वा बैठकका क्रममा मौखिक रूपमा उपलब्ध गराइएको छ भन्ने कुराको विशेषै अन्तर हुँदैन । संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डहरूमा पनि यस कुराको समर्थन गर्दै उल्लेख गरिएको छ : “सरकारी निकायका सम्पूर्ण बैठक सर्वसाधारणका लागि खुला छन् भन्ने तर्कलाई सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनले स्थापित गर्नुपर्दछ ।”

सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनहरूले सार्वजनिक निकायका बैठक खुला हुनुपर्ने व्यवस्था गर्दै नगरेको नभए पनि व्यवहारमा यो कुरा दुर्लभै छ । यससम्बन्धमा केही राष्ट्रमा छुट्टै कानुन पाइन्छ ।

सिद्धान्त ८ : सूचना प्रवाहले प्राथमिकता पाउँछ

अधिकतम सूचना प्रवाहको सिद्धान्तसँग बाकिने कानुनलाई संशोधन गरिनुपर्दछ वा

खारेज गरिनुपर्दछ

आधारभूत मानव अधिकारलगायतका क्षेत्रमा राष्ट्रहरूले आफ्ना नियम कसरी कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ भन्ने कुरामा अन्तरराष्ट्रिय कानुनले आदेश दिने गर्दैन र सूचनाको हकका सन्दर्भमा पनि यो कुरा त्यत्तिकै सत्य छ । परिणामस्वरूप, पहुँचसम्बन्धी अधिकारसम्बन्धी अपवादहरूका मुद्दालाई कसरी सम्बोधन गर्ने भन्ने निर्धारण गर्ने दायित्व सम्बन्धित राष्ट्रमै रहेको हुन्छ । सोही समयमा, करिब करिब सबै राष्ट्रमा विभिन्न किसिमका गोपनीयतासम्बन्धी कानुन छन् र तीमध्ये कतिपय माथि उल्लेखित मापदण्ड, विशेष गरी अपवादहरूसम्बन्धी मापदण्डहरू अनुरूप हुन सकेका छैनन् । त्यसैले ती राष्ट्रमाथि यस समस्या समाधान गर्नका लागि कुनै संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने दायित्व सिर्जना भएको छ ।

सूचनाको प्रवाहमा प्रतिबन्ध लगाइरहेका सम्पूर्ण कानुनलाई सूचनाको हकसम्बन्धी कानुन अनुरूप बनाउने उद्देश्यसहित तिनीहरूको समीक्षा गर्ने प्रतिबद्धता व्यक्त गरिनुपर्दछ । अफ्रिकी घोषणापत्रको सिद्धान्त ४ (२) मा उल्लेख गरिएको छ - “सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी सिद्धान्तहरू अनुरूप काम गर्नका लागि गोपनीयतासम्बन्धी कानुनहरूलाई आवश्यकता अनुसार संशोधन गरिनुपर्दछ ।”

अधिकांश मुद्दाका सन्दर्भमा यो कम्तीमा मध्यकालीन समाधान हो । सूचनाको हकलाई बढी वा घटी तत्काल प्रभावकारी बनाउने सघाउने थप अल्पकालीन समाधान सूचनाको हकलाई स्थापित गर्नका लागि व्यवस्था गरिएको कानुनले गोपनीयतासम्बन्धी कानुनमाथि अग्रता हासिल गर्ने व्यवस्था गर्नु हो । सम्भव भएका अवस्थामा गोपनीयतासम्बन्धी कानुनको नियन्त्रणात्मक व्याख्या अपनाई यसलाई हासिल गरिनुपर्दछ । यस तरिकाबाट समाधान गर्न नसकिने थप गम्भीर विवाद आफै अस्तित्वमा आएको अवस्थामा सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनले विरोधाभाषयुक्त गोपनीयतासम्बन्धी कानुनलाई बदर गर्नसक्दछ ।

शुरुमा देखिए जस्तो विवादास्पद यो छैन । विशेष कार्यादेशहरूको संयुक्त घोषणापत्रमा व्यवस्था गरिएको छ : “कुनै किसिमको असमानता भएको हदसम्म सूचनाको हकसम्बन्धी कानून अन्य कानूनमाथि हावी हुनसक्दछ ।” यसका अतिरिक्त, सूचनाको हकसम्बन्धी कतिपय कानूनले यस विधिलाई अपनाएका छन् । सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकांश कानूनमा गोपनीयतासम्बन्धी सम्पूर्ण न्यायोचित स्वार्थ संरक्षण प्रदान गर्ने अपवादहरूको वृहद् सूची समावेश गरिएको हुन्छ (भलै यससन्दर्भमा कतिपय कानून अति समावेशी भएकोमा आलोचित हुनसक्दछन्) । त्यसैले यसलाई गोपनीयतासम्बन्धी कानूनहरूबाट विस्तारित गरिरहनु आवश्यक छैन । गोपनीयतासम्बन्धी कानून अन्तर्गत कुनै सूचना प्रकाशमा ल्याउन निषेध गरिएको तर सूचनाको हकसम्बन्धी कानून अन्तर्गत सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने अप्ठ्यारो अवस्थामा पर्नबाट निजामती कर्मचारीहरूलाई बचाउनका लागि विवादलाई समाधान गर्ने केही प्रणाली निश्चय पनि आवश्यक छन् । खुलापनको पक्षमा यसलाई समाधान गरिनु सूचनाको हकसँग जोडिएको आधारभूत तर्क अनुरूप छ ।

सिद्धान्ततः अभिलेखहरूको वर्गीकरणसम्बन्धी मुद्दा काम गर्नका लागि सापेक्षिक रूपमा सरल हुनुपर्दछ । वर्गीकरण भनेको अभिलेखको संवेदनशीलताबारे एक अधिकारीको मूल्याङ्कन मात्र हो । यसलाई अभिलेखमा पहुँच उपलब्ध गराउन अस्वीकार गर्नका लागि स्वतन्त्र आधारका रूपमा कहिल्यै पनि लिइनु हुँदैन । यसको सट्टामा, सूचनाका लागि अनुरोध गरिएको समयमा अभिलेखको यथार्थ विषयवस्तुलाई अपवादहरूसँग तुलना गर्दै मूल्याङ्कन गरिनुपर्दछ । व्यवहारमा भने सूचनाको हकसम्बन्धी कतिपय व्यवस्थाले वर्गीकरणलाई नै एक भिन्नै अपवादका रूपमा मान्यता दिने गरेको पाइन्छ ।

५६

सिद्धान्त ९ : सुराकीको सुरक्षा

गलत कामबारे सूचना दिने व्यक्तिहरू अर्थात् सुराकीहरूलाई सुरक्षा उपलब्ध गराइनुपर्दछ

सूचनाको हक कार्यान्वयनका क्रममा कुनै सूचना गल्तीवश उपलब्ध गराएका कारण अधिकारीहरू गोपनीयतासम्बन्धी कानून जस्तो कुनै कानून अन्तर्गत सजायका लागि भागिदार हुनुपर्दछ भने आफूलाई कुनै रूपमा सूचना भएको सूचनाका सम्बन्धमा गोपनीयताको पक्ष लिने गल्ती गर्ने प्रवृत्ति उनीहरूले प्रदर्शन गर्नसक्दछन् । यसैले गर्दा कतिपय सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले सूचनाको हकसम्बन्धी कानून कार्यान्वयनका क्रममा असल नियतका साथ सूचना प्रवाह गर्ने अधिकारीहरूलाई दायित्वबाट संरक्षण उपलब्ध गराएका छन् । यसकिसिमको संरक्षण सरकारभित्रको गोपनीयताको संस्कृतिमा परिवर्तन ल्याउन र खुलापनलाई बढावा दिन महत्वपूर्ण हुन्छ ।

कतिपय राष्ट्रमा गलत कार्यबारे सूचना प्रवाह गर्ने व्यक्तिहरू अर्थात् सुराकीहरूलाई यस किसिमको संरक्षण उपलब्ध गराइएको छ । जनहितका लागि रोक्का गर्ने अधिकारको व्यवस्था कानूनमा भए पनि गलत कार्यसम्बन्धी सूचना प्रवाहलाई कानून अन्तर्गत सही कार्यका रूपमा लिइएको छ वा छैन भन्ने कुरा सधैं नै अस्पष्ट रहने गरेको छ र जनहितका लागि सूचना प्रकाशमा ल्याउन खोज्ने व्यक्तिहरूले घटना क्रममा आउनसक्ने विभिन्न स्वार्थबीचको जटिल सन्तुलनलाई कायम गर्नु भन्ने अपेक्षा गर्न सकिँदैन । उनीहरूलाई सुरक्षा उपलब्ध गराउनाले विभिन्न किसिमका गलत कार्यबारे जनतासमक्ष सूचना प्रवाह गर्ने कार्यलाई प्रवर्धन गर्न मद्दत पुग्दछ । अफ्रिकी घोषणापत्रको सिद्धान्त ४ (२) मा उल्लेख गरिएको छ :

प्रतिबन्ध कार्यान्वयन न्यायोचित हितका लागि सहयोगी भइरहेको अवस्थामा तथा लोकतान्त्रिक समाजका लागि आवश्यक भएको अवस्थामा गलत कार्यसम्बन्धी सूचना असल नियतले प्रकाशमा ल्याउने वा स्वास्थ्य, सुरक्षा वा वातावरणीय सुरक्षाप्रतिको गम्भीर खतराबारे सूचना प्रकाशमा ल्याएवापत् कसैमाथि पनि कुनै प्रकारको प्रतिबन्ध लगाउन पाइने छैन ।

संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मापदण्डहरूले पनि “गलत कार्यसम्बन्धी सूचना प्रकाशमा ल्याएबापत् कुनै कानुनी, प्रशासनिक वा रोजगारीसम्बन्धी प्रतिबन्ध” लगाइनुबाट संरक्षण प्रदान गर्नका लागि आह्वान गरेका छन् । तिनीहरूले गलत कार्यलाई “आपराधिक आक्रमण वा बेइमानी, कानुनी कर्तव्य निर्वाह गर्नमा असफलता, न्याय गर्न नसक्नु, भ्रष्टाचार वा बेइमानी वा सार्वजनिक निकायको प्रशासनमा गम्भीर असफलता” का रूपमा परिभाषित गरेका छन् । आर्टिकल १९ का सिद्धान्तहरूले व्यक्तिगत गलत कार्यसँग सम्बन्धित भए पनि वा नभए पनि स्वास्थ्य, सुरक्षा वा वातावरणसँग सम्बन्धित गम्भीर खतरामाथि प्रकाश पार्नुलाई पनि गलत कार्यको परिभाषामा जोडेका छन् ।

टिप्पणीहरू

१३७. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभा प्रस्ताव २२००ए (२१), सन् १९६६ डिसेम्बर १६, सन् १९७६ मार्च २३ मा लागू ।
१३८. उदाहरणका लागि हेर्नुहोस्, कमिशन नेशनल डे डोइट्स डे लोम ए डे लिबर्टेसविरुद्ध चाड, सन् १९९५ अक्टोबर, पत्राचार सङ्ख्या ७४/६२ (मानव तथा जन अधिकारसम्बन्धी अफ्रिकी आयोग); मिराण्डाविरुद्ध मेक्सिको, सन् १९९९ अप्रिल १३, प्रतिवेदन सङ्ख्या ५/९९, मुद्दा सङ्ख्या ११.७३९ (मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर अमेरिकी आयोग) र ओज्गुर गुण्डेम्भ । टर्की, सन् २००० मार्च १६, निवेदन सङ्ख्या २३१४४/९३ (मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालत) ।
१३९. उदाहरणका लागि हेर्नुहोस्, फुएन्टेस बोबोविरुद्ध स्पेन, सन् २००० फेब्रुअरी २९, निवेदन सङ्ख्या ३९२९३/९८ (मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालत); र विल्सन तथा द एनयूजे र अन्यविरुद्ध संयुक्त अधिराज्य, सन् २००२ जुलाई २, निवेदन सङ्ख्याहरू ३०६६८/९६ र ३०६७८/९६ (मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालत) ।
१४०. उदाहरणका लागि हेर्नुहोस्, भीजीटी भरेन गेजेन टिएर्फाब्रिकेनविरुद्ध स्विट्जरल्याण्ड, सन् २००१ जुन २८, निवेदन सङ्ख्या २४६९९/९४ (मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालत); भरेनिगुङ्ग डेमोक्राटिसेर सोल्डाटेन ओस्टेरेड्स र गुवीविरुद्ध अष्ट्रिया, सन् १९९४ डिसेम्बर १९, निवेदन सङ्ख्या १५१५३/८९ (मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालत); र प्लाटफर्म आर्टजे फुर दास लेबेनविरुद्ध अष्ट्रिया, सन् १९८८ मई २५, निवेदन सङ्ख्या १०१२६/८२ (मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालत) ।
१४१. हेर्नुहोस्, मुकोङ्गविरुद्ध क्यामरून, सन् १९९४ जुलाई २१, पत्राचार सङ्ख्या ४५८/१९९१ (संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार समिति), अनुच्छेद ९.७ ।
१४२. थोर्गेसोनविरुद्ध आइसल्याण्ड, सन् १९९२ जुलाई २५, निवेदन सङ्ख्या १३७७८/८८, अनुच्छेद ६३ ।
१४३. द सण्डे टाइम्सविरुद्ध संयुक्त अधिराज्य, सन् १९७९ अप्रिल २६, निवेदन सङ्ख्या १३१६६/८७, २ इसेक्स ह्युमन राइट्स रिभ्यू (ईएचआरआर) २४५, अनुच्छेद ४९ (मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालत) ।
१४४. लिन्जेन्सविरुद्ध अष्ट्रिया, सन् १९८६ जुलाई ८, निवेदन सङ्ख्या ९८१५/८२, ८ इसेक्स ह्युमन राइट्स रिभ्यू (ईएचआरआर) ४०७, अनुच्छेद ३९ - ४० (मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालत) ।

१४५. विशेष समाधीक्षकको प्रतिवेदन, विचार तथा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारको प्रवर्धन तथा संरक्षण, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय दस्तावेजन सङ्ख्या ई/सीएन.४/२०००/६३, सन् २००० जनवरी १८, अनुच्छेद ४४ ।
१४६. सिफारिश आर (सन् २००२)२, आधिकारिक दस्तावेजहरूमा पहुँचसम्बन्धी सदस्य राष्ट्रहरूका मन्त्रीहरूको समिति, सन् २००२ फेब्रुअरी २१।
१४७. सन् २००४ डिसेम्बर मा पारित । <http://www.unhchr.ch/hurricane/hurricane.nsf/0/9A56F80984C8BD5EC1256F6B005C47F0?opendocument> मा उपलब्ध छ ।
१४८. विज्ञप्ति, राष्ट्रमण्डलीय कानूनमन्त्रीहरूको बैठक (पोर्ट अफ स्पेन : सन् १९९९ मई १०) ।
१४९. मानव तथा जन अधिकारसम्बन्धी अफ्रिकी आयोगको ३२औँ सामान्य बैठक, सन् २००२ अक्टोबर १७-२३, वाञ्जुल, द गाम्बिया । http://www.achpr.org/english/declarations/declaration_freedom_exp_en.html मा उपलब्ध छ ।
१५०. मानव अधिकारसम्बन्धी अन्तर अमेरिकी आयोगको १०८औँ नियमित बैठकद्वारा पारित, सन् २००० अक्टोबर १९। <http://www.lachr.org/declaration.htm> मा उपलब्ध छ ।
१५१. सूचनामा पहुँच, निर्णय प्रक्रियामा जन सहभागिता तथा वातावरणीय मामिलाहरूमा न्यायमा पहुँचसम्बन्धी महासन्धि, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय दस्तावेज सङ्ख्या ईसीई/सीईपी/४३, 'युरोपका लागि वातावरण' प्रक्रियासम्बन्धी चौथो मन्त्रिस्तरीय सम्मेलनमा पारित, सन् १९९८ जुन २५, सन् २००१ अक्टोबर ३० देखि लागू ।
१५२. क्लाउड रेयेज तथा अन्यविरुद्ध चिली, सन् २००६ सेप्टेम्बर १९, श्रृङ्खला ग सङ्ख्या १५१ ।
१५३. (लण्डन : सन् १९९९) । <http://www.article19.org/pdfs/standards/righToknow.pdf> मा उपलब्ध छ ।
१५४. (लण्डन : सन् २००१) । <http://www.article19.org/pdfs/standards/modelfoilaw.pdf> मा उपलब्ध छ ।
१५५. उदाहरणका लागि, संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय विकास कार्यक्रमले पहिल्यै प्रकाशित भइसकेका बाहेक अन्य कागजपत्रमा पहुँच दिने उनीहरूको नीति नभएको आधारमा अनुरोधहरूलाई निरर्थक रूपमा अस्वीकार गरेको थियो । हेर्नुहोस्, <http://www.article19.org/pdfs/press/undp-disclosure-policy.pdf> मा उपलब्ध आर्टिकल १९ द्वारा यसविरुद्ध पठाएको विरोधपत्र ।
१५६. हेर्नुहोस्, सीओई सिफारिश ।
१५७. हेर्नुहोस्, टिप्पणी सङ्ख्या १४५ ।
१५८. हेर्नुहोस्, उदाहरणका लागि धारा ५ ।
१५९. क्लाउड रेयेज तथा अन्यविरुद्ध चिली, सन् २००६ सेप्टेम्बर १९, श्रृङ्खला ग सङ्ख्या १५१ । विशेष रूपमा हेर्नुहोस्, अनुच्छेद ८८ - ९२ ।

अजरबैजान

परिचय

अजरबैजानको संविधान-१९९५ को दफा ५० (१) मा उल्लेख गरिएको छ - 'हरेक व्यक्तिलाई सूचनाको खोजी, प्राप्ति, हस्तान्तरण, तयारी र सम्प्रेषण गर्ने अधिकार कानुनी रूपमा हुन्छ।' त्यहाँका राष्ट्रपतिले सन् २००५ को डिसेम्बरमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा हस्ताक्षर गर्नुभएको थियो।^{१६०} सरकारले सूचनालाई आन्तरिक रूपमा कसरी सङ्गठित गर्ने भन्ने पक्षमा बढी जोड दिँदै यसपूर्व सन् १९९८ मा सूचना, सूचना प्रवाह र सूचना संरक्षणसम्बन्धी कानून ल्याएको थियो।^{१६१} यस कानूनले आफ्ना व्यक्तिगत तथ्याङ्कमा पहुँचसम्बन्धी अधिकार सिर्जना गरेको छ। सन् १९९८ मै ल्याइएको सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी छुट्टै कानूनले सूचनासम्बन्धी सामान्य सिद्धान्त स्थापित गरेको थियो तर यसले पहुँचसम्बन्धी अधिकार सिर्जना भने गरेको थिएन।^{१६२}

५९

अजरबैजानमा सरकार र नागरिक समाजका प्रतिनिधिहरू दुवै समावेश रहेको एक कार्यसमूहले विधेयक तयारीका क्रममा तुलनात्मक रूपमा उच्च परामर्श प्रक्रियाको आधार लिएर यो कानून तयार गरेको थियो। सकारात्मक राजनैतिक इच्छा प्रदर्शन गर्दै मस्यौदा प्रक्रियाको क्रमभरि नै परिमार्जन गर्दै लगिएकोले यसलाई कानूनको अग्रगामी अंश मान्न सकिन्छ। यसमा स्वतन्त्र प्रशासकीय निरीक्षण निकाय (एक प्रकारको सूचना आयुक्त), सशक्त प्रशोधन प्रावधान र व्यापक अग्रसक्रिय प्रकाशन दायित्व समावेश छ। सोही समयमा, यसमा अपवादको क्षेत्र निकै व्यापक रहेको छ, पहुँचमा अवरोध र असल नियतका साथ गरिएको सूचना प्रवाहलाई संरक्षणका लागि प्रतिबन्धको अभाव भने थोरै मात्र प्रवर्धनात्मक पहलको व्यवस्था गरिएको छ।

यसका अतिरिक्त, कार्यान्वयन पक्ष अत्यन्त कमजोर रहेको छ। यो पुस्तक छापनका लागि पठाइएको समय अर्थात् सन् २००६ को जुन महिनासम्ममा पनि सूचना आयुक्त नियुक्त भइसकेको थिएन। सञ्चार अधिकार संस्थानको एउटा प्रतिवेदन^{१६३}का अनुसार कानूनले सिर्जना गरेको दायित्व अनुसार कुनै पनि सरकारी निकायले दस्तावेज अभिलेखको व्यवस्था गरेको छैन, कानूनद्वारा राख्नुपर्ने भनी तोकिएका निकै कम सूचना सार्वजनिक वेबसाइटहरूमा उपलब्ध छन्, कमै मात्र सार्वजनिक निकायले सूचना अधिकृतहरू नियुक्त गरेका छन्। सञ्चार अधिकार संस्थानले विभिन्न १८६ वटा सार्वजनिक निकायमा दर्ता गराएका ४४१ वटा अनुरोधमध्ये १२५ वटाको कुनै जवाफ प्राप्त भएन, ३२ वटा जवाफमा मात्र अनुरोध गरिएका सबै सूचना समावेश थियो तथा १७ वटाको जवाफ मात्र कानूनद्वारा निर्धारण गरिएको समयसीमा अर्थात् सात कार्य दिनमा प्राप्त भएको थियो। कुनै पनि दृष्टिकोणबाट यिनीहरू अत्यन्त कमजोर परिणाम हुन्।

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

अजरबैजानको सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा सूचनामा पहुँचसम्बन्धी व्यवस्था प्राथमिक रूपमा दफा २.३ मा गरिएको छ। उक्त दफामा सार्वजनिक निकायसँग सूचना रहेको भए त्यस्तो सूचनाका लागि निवेदन गर्ने जोसुकैले स्वतन्त्र रूपमा, विना बन्देज र समान रूपमा प्राप्त गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ। यसलाई दफा २.२ ले समेत समर्थन गरेको छ। यस दफामा कुनै पनि व्यक्तिले प्रत्यक्ष रूपमा आफ्नो प्रतिनिधिमाफत सार्वजनिक निकायसमक्ष सूचनाका लागि निवेदन गर्नसक्ने र सूचना प्राप्त गर्ने शैली तथा स्वरूपबारे शर्त राख्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ। दफा २.१ ले सूचनामा पहुँच 'निःशुल्क' रूपमा प्राप्त गर्नसकिने उल्लेख गरेको छ।

दफा १ ले सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनको उद्देश्य निर्धारण गरेको छ। उक्त दफाका अनुसार उक्त कानुनको उद्देश्य खुला समाजमा आधारित संविधानको धारा ५० को प्रावधान अनुरूप सूचनामा स्वतन्त्र, विना अवरोध र समान रूपमा पहुँच पाउने कुरा सुनिश्चित गर्नका लागि कानुनी संरचना स्थापित गर्नु र सार्वजनिक कार्यहरूको सम्पादनमाथि नागरिक निरीक्षणका लागि अवस्था सिर्जना गर्नु हो। उल्लेखित सिद्धान्तहरूका अतिरिक्त दफा ६ मा सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सिद्धान्तको लामो सूची समावेश गरिएको छ। तिनीहरूमा सार्वजनिक निकायको सूचना सार्वजनिक गर्ने दायित्व, अत्यधिक पारदर्शिता, सूचनाका लागि हुने अनुरोधको शिघ्र कार्यान्वयन, गोप्य सूचनाको सुरक्षा, पहुँचसम्बन्धी अधिकारका लागि न्यायिक संरक्षण, कानुनमा भिन्नै व्यवस्था गरिएको अवस्थामा बाहेक निःशुल्क पहुँच, सूचनाको हकको उल्लङ्घनमा सार्वजनिक निकायको उत्तरदायित्व र वर्गीकरणलाई अनावश्यक रूपमा विस्तृत पार्न नहुने रहेका छन्। सिद्धान्ततः यसले कानुनका लागि राम्रो व्याख्यात्मक आधार उपलब्ध गराउनुपर्दछ।

६०

दफा ३.० ले उत्पादन मिति, रूप र वर्गीकरण जेसुकै भए पनि कुनै पनि 'कार्य, विचार, ज्ञान, समाचार वा अन्य प्रकारका सूचना' लाई सूचनाका रूपमा परिभाषित गरेको छ। प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा व्यक्तिको परिचानलाई सहज बनाउने सूचनालाई निजी सूचना भनिएको छ भने सार्वजनिक सूचनाको परिभाषा कानुनी कर्तव्य पालना गर्दा प्राप्त गरिने सूचनाका रूपमा गरिएको छ। यस दफाको पूरकका रूपमा रहेको दफा ७ मा अभिलेखीकृत सूचनालाई 'स्रोत, औपचारिक अवस्था, स्वामित्वको प्रकार जेसुकै भए पनि र यसलाई राखिराख्ने निकायले यसको उत्पादन गरेको भए पनि वा नभए पनि लिपि, स्वर वा तस्बिरका रूपमा सुस्पष्ट तथाङ्क माध्यम'मा अभिलेख गरी राखिएका कुनै पनि किसिमका सूचनाका रूपमा परिभाषित गरिएको छ। औपचारिक रूपमा पहुँचसम्बन्धी अधिकार प्राथमिकतः सार्वजनिक निकायसँग भएका 'सूचना'मा मात्र लागू हुन्छ। त्यसकारण कानुनी कर्तव्यको अवधारणाबाट योग्य बनाइएको सार्वजनिक सूचनाको बढी बन्देजयुक्त परिभाषाको सान्दर्भिकता अस्पष्ट छ। सूचना र अभिलेखीकृत सूचनाका परिभाषाहरूमा पनि भ्रम सिर्जना हुने केही सम्भावना छ तर दुवै व्यापक छन्।

दफा ३.० ले पनि सार्वजनिक निकाय ('सूचनाका धनी') लाई 'राज्यका निकाय, नगरपालिका, स्वामित्वको प्रकार जे भए पनि कानुनी संस्थाहरू तथा दफा ९ द्वारा तोकिएका व्यक्ति' भनेर परिभाषित गरेको छ। दफा ९ ले सार्वजनिक निकायलाई सार्वजनिक कार्य कार्यान्वयन गर्ने राज्यका निकाय, नगरपालिका र कानुनी निकायका साथै 'कानुनी कार्य वा करारमा आधारित शिक्षा, स्वास्थ्यसेवा, सांस्कृतिक र सामाजिक क्षेत्र' जस्ता क्षेत्रमा कार्यरत निजी कानुनी संस्थाहरू भनी परिभाषित गरेको छ। निजी कानुनी निकायहरूको उत्तरदायित्व भने उनीहरूका आफ्ना सार्वजनिक कर्तव्यबाट उत्पादित वा प्राप्त सूचनामा सीमित हुन्छ (हेर्नुहोस्, दफा २१.२.२ पनि)। शिक्षा, स्वास्थ्यसेवा आदि जस्ता सूचिकृत क्षेत्रहरूलाई अन्तर्निहित सार्वजनिक कर्तव्यका रूपमा लिइएको छ वा छैन भन्ने कुरा प्रस्ट भने छैन। रूपमा भन्दा पनि कार्यसँग जोडिएका कारण यो धेरै विस्तृत परिभाषा हुनसक्दछ। यद्यपि, यो विषय कानुनलाई व्याख्या गर्ने तरिकामा भर पर्दछ।

पूर्ण वा आंशिक रूपमा राज्यको स्वामित्वमा रहेका वा अनुदान पाइरहेका निकायका साथै बजारमा प्रभावशाली वा विशेष स्थान वा अधिकार जमाइरहेका वा प्राकृतिक एकाधिकार क्षेत्रमा कार्यरत रहेका कानुनी निकायलाई पनि 'वस्तुको प्रस्ताव र मूल्यका साथै त्यस्ता शर्त र मूल्यमा हुने परिवर्तन र सेवा' लगायतका केही विशेष प्रकारका सूचनाका सन्दर्भमा सार्वजनिक निकायका रूपमा लिइन्छ। यसको पछिल्लो भाग सूचनाको हकसम्बन्धी कतिपय कानुनमा प्राप्त गर्न नसकिने अग्रगामी नवीनता हो। सोही समयमा, राज्यको स्वामित्वमा रहेका वा अनुदान प्राप्त गरिरहेका निकायलाई पनि कैयौँ मुलुकका सार्वजनिक निकायलाई जस्तै सूचना प्रवाहको दायित्व हुन्छ।

माथि उल्लेख गरिए जस्तै, पहुँचसम्बन्धी अधिकार हरेक व्यक्तिका हकमा लागू हुन्छ र यसलाई नागरिकता, आवास वा अन्य शर्तका आधारमा सीमित पार्न सकिँदैन।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

दफा ११.२ ले सामान्यतः सार्वजनिक निकायले आफूलाई सूचनामा पहुँचको प्रावधान अनुरूप व्यवस्थित गर्नुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गरेको छ। दफा २.५ ले निवेदकहरूले सार्वजनिक निकायबाट प्राप्त गरेका सूचनालाई व्यावसायिक प्रयोजनलगायत कुनै पनि प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ। निवेदनहरू बोलेर वा फोन गरेर प्रत्यक्ष रूपमा वा आफैँ उपस्थित भएर, हुलाकबाट, फ्याक्सबाट वा इमेलमार्फत् लिखित रूपमा बुझाउन सकिन्छ (दफा १३.१)। निवेदनमा निवेदकको नाम, सम्पर्क विवरण, खोजिएको सूचनाको विवरण र सूचनामा पहुँचका लागि चाहेको स्वरूपबारे उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ। निजी सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधमा पनि निवेदकको परिचयपत्र संलग्न गरिएको हुनुपर्दछ। निवेदनमा कुनै कमी भएमा निवेदकलाई पाँच कार्य दिनभित्र सूचित गरिनुपर्दछ। अनुरोध गरिएको सूचनालाई पर्याप्त र स्पष्ट ढङ्गले पहिचान गर्न नसकिएमा अनुरोध अस्वीकृत हुनका लागि आधार बन्नसक्दछ। अधिकार उपभोग गर्ने उद्देश्यका लागि सूचनाको आधिकारिक पुष्टि आवश्यक भएको अवस्था वा तत्काल आवश्यक भएको आधारमा सूचना खोजेको अवस्था जस्ता केही विशेष अवस्थामा बाहेक कारणहरू उपलब्ध गराउनु आवश्यक हुँदैन (दफा १५, २१.१ र २४.४)।

'स्वतन्त्र, विना अवरोध र समान' रूपमा सूचनामा पहुँच पाउनुपर्ने हरेक व्यक्तिको अधिकारलाई सार्वजनिक निकायले सामान्यतः सुरक्षित गर्न आवश्यक छ (दफा १०.१)। विशेष रूपमा निवेदकहरूसँग नभएका सूचनाको खोजीमा सहयोग गर्न, खोजिएको सूचनालाई पर्याप्त स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्नमा सहयोग गर्न तथा निरक्षरता वा अशक्तता जस्ता कारणबाट लिखित निवेदन प्रस्तुत गर्न नसक्ने निवेदकलाई आवश्यकता अनुसार सहायता उपलब्ध गराउन निवेदन दर्ता गराउनेसम्बन्धी 'शर्त, नीति र विधि'का सम्बन्धमा ती निकायले निवेदनकहरूलाई सूचित गर्नुपर्दछ (दफा १७)।

अज्ञात वा मौखिक रूपमा आएका बाहेक सूचनाका लागि गरिएका अनुरोध प्राप्त हुनासाथ दर्ता गरिनुपर्दछ, तर दर्ताको दायित्वलाई आकर्षित गर्न लेटरप्याडमा वा एउटै सम्पर्क विवरणसहितको अनुरोध पनि पर्याप्त हुनसक्दछ (दफा १८)। सही रूपमा प्रस्तुत गरिएका हरेक लिखित अनुरोधलाई प्रक्रियामा लैगनुपर्दछ (दफा १५.७)। अनुरोधका सम्बन्धमा गरिएको कारवाहीलाई 'सूचना उपलब्ध गराउने शैलीमा र निवेदनलाई अस्वीकार गर्ने शैली' मध्ये कुनै किसिमबाट अगाडि बढाइएको भए पनि त्यस प्रक्रियालाई सम्बन्धित अधिकारीको नाम, मिति तथा उपलब्ध गराइएको सूचनाको विवरण वा अनुरोध अस्वीकृतको आधारलाई खुलाएर दर्ता गरिनुपर्दछ (दफा २८)। यिनीहरू अवलम्बन गरिएमा कुनै पनि पुनरावेदनका लागि राम्रो कागजी प्रमाणहरूको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने अग्रगामी व्यवस्थाहरू हुन्।

दफा २४ ले निवेदनलाई जतिसक्दो छिटो र कुनै पनि अवस्थामा सात कार्य दिनभित्रै उत्तर दिइनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ (हेर्नुहोस्, दफा १०.४.१ पनि) । सूचना तयार गर्न, अनुरोधलाई व्याख्या गर्न वा निकै धेरै कागजपत्रबीचबाट सूचना खोज्न बढी समय आवश्यक भएको अवस्थामा उत्तर दिने समयमा अरु सात कार्य दिन थप गर्न सकिन्छ । त्यस्तो परिस्थितिमा निवेदकलाई पाँच कार्य दिनभित्रै सूचित गराउनुपर्दछ (दफा २५) । सूचना निकै चाँडो आवश्यक भएको अवस्थामा अनुरोधलाई तुरुन्तै कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ वा त्यस्तो गर्न सम्भव नभएमा २४ घण्टाभित्र कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ । जीवन, स्वास्थ्य वा स्वतन्त्रताप्रतिको खतरालाई रोकथाम गर्न सूचना आवश्यक रहेको अवस्थामा ४८ घण्टाभित्र सूचना उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा २४) । सूचना छिटो आवश्यक भएका अवस्थामा शिघ्र समयसीमा तोकिनु चाखलाग्दो नवीनता हो र यो विशेष गरी पत्रकारहरूका लागि उपयोगी हुनसक्दछ ।

अनुरोध गरिएको सूचना सार्वजनिक निकायसँग नरहेमा सम्बन्धित निकायले ती सूचना कुन सार्वजनिक निकायमा छन् भन्ने थाहा पाउने कोशिस गरेर सूचनाका लागि दिइएको निवेदनलाई पाँच कार्य दिनभित्रै त्यस निकायमा पठाउनुपर्दछ । यो दायित्व कानूनले समेटेका निजी निकायको हकमा लागू हुँदैन तर खोजिएको सूचना आफूसँग नभएमा ती निकायले निवेदकलाई पाँच कार्य दिनभित्रै सूचित गरिदिनु पर्नेछ (दफा २३) ।

अजरबैजानको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले तेस्रो पक्षलाई सूचित गर्ने प्रश्नलाई सम्बोधन गरेको छैन । सूचना उपलब्ध गराइएपछि, अनुरोधलाई अर्को निकायमा पठाएर र निवेदकलाई सूचित गरिएपछि, सूचनामा कसरी पहुँच प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्नेबारे निवेदकलाई सल्लाह दिइएपछि वा 'सूचना उपलब्ध गराउन' नसकिनेबारे आधारसहितको सूचना निवेदकलाई दिइएपछि अनुरोधलाई पूरा गरिएको मानिने व्यवस्था दफा २७ मा छ । यसको पूरक व्यवस्थाका रूपमा दफा २१.३ मा उल्लेख गरिएको छ - सूचना उपलब्ध गराउन नसकिनेबारे दिइएको सूचना स्पष्ट हुनुपर्दछ र अस्वीकृतिसम्बन्धी निर्णयको कानुनी आधारलाई त्यसमा उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ । कुनै निवेदनलाई अस्वीकार गरिएको अवस्थामा पुनरावेदनको अधिकार उपलब्ध हुनेसम्बन्धी सूचना दिनुपर्ने व्यवस्था गरेर यी प्रावधानमा थप सुधार गर्न सकिन्छ ।

दफा १४.१ ले सूचना प्रवाहको स्वरूपसम्बन्धी प्रश्नलाई सम्बोधन गरेको छ भने दफा १०.४.१ ले सामान्यतः निवेदकका लागि सबैभन्दा उपयुक्त शैलीमा निवेदनको उत्तर दिइनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । निवेदकले दस्तावेज निरीक्षण गर्ने, दस्तावेजको प्रतिलिपि बनाउने, प्रमाणित प्रतिलिपि उपलब्ध गराउने, साङ्केतिक सूचनाको प्रतिलिपि प्राप्त गर्ने, विद्युतीय स्वरूपमा प्राप्त गर्नेलगायतका ढाँचामध्ये कुनै एउटा निश्चित ढाँचामा सूचनामा पहुँच पाउनका लागि अनुरोध गर्नसक्दछ । सार्वजनिक निकायसँग अनुरोध गरिएको ढाँचामा सूचना उपलब्ध गराउनका लागि प्राविधिक साधनको अभाव रहेको अवस्थामा, सूचना राखिएको स्वरूपका कारण भनिएको स्वरूपमा सूचना उपलब्ध गराउन नसकिने अवस्थामा, त्यस्तो कार्य गर्दा सार्वजनिक निकायको सामान्य कार्यसञ्चालनमा अवरोध पुग्ने भएमा वा त्यसो गर्दा अभिलेखमा क्षति पुग्ने भएमा निवेदकले तोकेको ढाँचामा सूचनामा पहुँच दिन अस्वीकार गर्न सकिन्छ । यी अवस्थामा सार्वजनिक निकायले सूचनामा पहुँच प्रदान गर्ने ढाँचा निर्धारण गर्दछ (दफा १४.५, १६.१, १६.२) । दफा १६.२ ले कस्तो अवस्थामा मौखिक प्रतिक्रिया उपलब्ध गराए पुग्छ भन्ने व्यवस्था गरेको छ, जस्तै, अधिकारीसमक्ष प्रत्यक्ष आग्रहका रूपमा अनुरोध गरिएको अवस्था । सूचना धेरै भाषामा उपलब्ध रहेको अवस्थामा निवेदकले प्राथमिकता दिएको भाषामा उक्त सूचना उपलब्ध गराइनुपर्दछ (दफा १६.५) ।

अभिलेखको निरीक्षण गर्न मात्रै चाहेमा, निवेदक आफैले प्रतिलिपि बनाएमा वा विद्युतीय स्वरूपमा रहेको सूचना प्राप्त गर्नका लागि पनि सार्वजनिक निकायले कुनै प्रकारको प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराउनु नपरेमा सूचनामा पहुँच निःशुल्क उपलब्ध गराइनुपर्दछ । सूचना पहिल्यै सार्वजनिक भइसकेको भएमा पनि निःशुल्क उपलब्ध गराइनुपर्दछ । अन्यथा निवेदकलाई दिइने सूचनाको तयारी र प्रस्तुतिका लागि लागेको खर्चभन्दा बढी

नहुने गरी दस्तुर लगाउन सकिन्छ । सूचनाका लागि जिम्मेवार प्रशासकीय निकायले तीन वर्षभित्रमा सःशुल्क सेवाको सूची, भुक्तानी प्रक्रिया र दस्तुरसँग सम्बन्धित अन्य कुराको सूची तयार गर्नुपर्नेछ । त्यस समयसम्मका लागि यी कुरा सार्वजनिक निकाय आफैले आन्तरिक रूपमै निर्धारित गर्नुपर्दछ (दफा २६ र ५७.२) । सार्वजनिक निकायले अपूर्ण वा गलत सूचना उपलब्ध गराएमा थप वा सही सूचना दस्तुर नलिई उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा २२.३) । यिनीहरू साधारणतः अग्रगामी व्यवस्था हुन् तर केही निश्चित अवस्थामा दस्तुर मिनाहाको व्यवस्था समावेश गरेर यी व्यवस्थालाई सशक्त बनाउन सकिन्छ । कतिपय सूचनाको हकसम्बन्धी प्रणालीमा सूचनाको तयारीमा लाग्ने खर्चलाई निवेदकबाट उठाउन मिल्दैन किनभने यो कुरा सम्बन्धित सार्वजनिक निकायले आफ्ना अभिलेख कति राम्रोसँग राखेको छ भन्नेमा भर पर्दछ ।

प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य

सार्वजनिक निकायले आफ्ना कार्यदेशको कार्यान्वयनका क्रमा गरेका क्रियाकलापबारे सर्वसाधारणलाई सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने सामान्य कर्तव्य दफा १०.४.३ ले तोकेको छ । अध्याय ४ मा अग्रसक्रिय सूचना प्रवाहबारे विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको छ । दफा २९ ले अग्रसक्रिय रूपमा प्रवाहित गर्नुपर्ने ३४ थरिएका सूचनालाई सूचिकृत गरेको छ । तिनीहरूमा तथ्याङ्कहरू, बजेटसम्बन्धी र विस्तृत वित्तीय सूचना तथा प्रक्षेपण, कर्मचारीको तलबलगायतका सूचना, वातावरणसम्बन्धी सूचना, कानुनी दस्तावेज, योजनाका कागजात, उपलब्ध सेवा तथा महत्वपूर्ण रूपमा गोप्य दस्तावेजको एउटा सूची रहेका छन् । अग्रसक्रिय सूचना प्रवाहको दायित्वसम्बन्धी यो लामो र अग्रगामी सूची हो ।

दफा ३० ले इन्टरनेट, आमसञ्चार, कार्यालयका प्रकाशन तथा पुस्तकालयहरू र अन्य सार्वजनिक सूचना केन्द्रमार्फत् सूचना प्रवाह गर्नेसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । दफा ३१ ले सामान्यतः सबैले छिटोभन्दा छिटो सूचना प्राप्त गर्न सक्ने शैलीमा सूचना प्रवाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । कानुन वा अन्तरराष्ट्रिय सम्झौताले सूचना प्रवाहका लागि विशेष माध्यमको परिकल्पना गरेको छ भने त्यसलाई सम्मान गरिनुपर्दछ । जीवन, स्वास्थ्य, सम्पत्ति, वातावरण वा महत्वपूर्ण सार्वजनिक हितका अन्य विषयवस्तुप्रतिको खतरासम्बन्धी सूचनालाई उक्त जोखिम न्यूनीकरण गर्ने उद्देश्यसहित आमसञ्चार र इन्टरनेटबाट तत्काल सार्वजनिक गरिनुपर्दछ ।

दफा २९ मा व्यवस्था गरिएका सूचनाको प्रवाहलाई सहज पार्न सार्वजनिक निकायलाई इन्टरनेट 'सूचना स्रोतहरू' स्थापना गर्नुपर्ने दायित्व दफा ३२ ले सिर्जना गरेको छ । सार्वजनिक कार्यमा संलग्न निजी निकायले पनि दफा ३३ अनुरूप अद्यावधिक तथा 'प्रभावकारी' सूचना अनलाइनमा राखेर इन्टरनेटबाटै सूचनामा पहुँच सुनिश्चित गर्न कदम चाल्नुपर्दछ ।

दफा १२ अनुरूप सार्वजनिक निकायले आफैले उत्पादन गरेर वा अन्यत्रबाट हासिल गरेर आफूसँग भएका महत्वपूर्ण दस्तावेजलाई पहुँचयोग्य सार्वजनिक विद्युतीय अभिलेखमा राख्नुपर्दछ । सूचना पहिचान गर्न खोजिरहेकालाई सघाउन यो धेरै उपयोगी साधन हुनसक्दछ । लेविशेषम्बन्धी अभिलेखहरू, शुभकामनाहरू, पत्राचारहरू र स्मरणपत्रहरू जस्ता कतिपय सामग्रीको अभिलेख राखिरहनु आवश्यक छैन । 'सम्बन्धित कार्यकारी निकाय', सम्भवतः सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनका लागि जिम्मेवार मन्त्रीले अभिलेख सिर्जना गर्न, सम्भार गर्न तथा अद्यावधिक पार्नका लागि नीतिगत व्यवस्था गर्नुपर्दछ । विशेष दस्तावेजका अतिरिक्त सान्दर्भिक अवस्थामा कागजात प्राप्त गरेको र/वा पठाएको तरिका, कागजातको प्रकार र व्यावहारिक रहेसम्म त्यसमा पहुँचको सीमितता जस्ता सूचनाहरू पनि अभिलेखमा राखिनुपर्दछ ।

अपवादहरू

समग्रमा, केही हदसम्म अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डलाई सम्मान गर्दा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनका अपवादसम्बन्धी व्यवस्था कानूनको एउटा कमजोर पक्ष हो। यसमा दुई वटा प्रमुख आधार अर्थात् 'सरकारी प्रयोग' र गोपनीयताका आधारमा गोप्य राखिनुपर्ने किसिमका सूचनाको विस्तृत सूची समावेश गरिएको हुन्छ। गोप्य सूचनालाई सार्वजनिक गर्न नहुने (साथै यसमा पहुँच प्राप्त गर्ने अधिकार सर्वसाधारणलाई पनि नहुने) अर्थमा यस व्यवस्थाका कारण यो कानूनले पनि गोपनीयतासम्बन्धी कानूनको काम गरेको देखिन्छ। उदाहरणका लागि, दफा ४१ मा सार्वजनिक निकायले 'सरकारी प्रयोग'का लागि लक्षित गरिएका सूचनालाई संरक्षण गर्न पहल गर्नेपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानून र गोपनीयतासम्बन्धी कानूनबीचको सम्बन्धमा धेरै स्पष्टता छैन। एकातर्फ दफा ४.२.१ ले कानूनद्वारा स्थापित गोप्य कुराहरूका सन्दर्भमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानून लागू नहुने व्यवस्था गरेको छ (दफा २१.१.१ मा पनि यस कुरालाई दोहोर्‍याइएको छ) भने अर्कोतर्फ दफा ५.२ मा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले सिर्जना गरेका आवश्यकताहरूसँग अन्य कानून बाभिन नसक्ने भनिएको छ। यी व्यवस्थाको संयुक्त प्रभाव के हुने देखिन्छ भने अन्य कानूनले स्पष्ट रूपमा गोप्य राखिनुपर्ने भनिएका दस्तावेजमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको पहुँच पुग्न सक्दैन।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा सामान्यतः यो लागू हुन नसक्ने केही अपवाद उल्लेख गरिएको हुन्छ। यस्ता अपवादमा नागरिक शिकायतसम्बन्धमा काम गरिरहेको कानूनद्वारा नियमन गरिने प्रस्तावहरू, दावीहरू तथा गुनासाहरूका साथै अन्तरराष्ट्रिय सम्झौताद्वारा निर्धारित सीमितताहरू पर्दछन्। राष्ट्रिय अभिलेखालय सञ्चालनका लागि व्यवस्था भएका कानून अनुसार सङ्ग्रहित दस्तावेजका सम्बन्धमा पनि सूचनाको हकसम्बन्धी कानून आकर्षित हुँदैन तर उक्त कानूनले आफ्नै किसिमको सूचना प्रवाह पद्धति अपनाइरहेको अनुमान गरिन्छ (दफा ४.२)।

सूचना उपलब्ध गराउन अस्वीकार गर्न सकिने थप सामान्य आधारहरू दफा २१ मा निर्धारण गरिएको छ। यस्ता आधारका रूपमा सूचना हासिल गर्नका लागि निवेदक 'पूर्ण रूपमा आधिकारिक नभएको' अवस्था, निवेदकलाई सूचना पहिल्यै उपलब्ध गराइसकिएको अवस्था, अनुरोधलाई पूरा गरिँदा सार्वजनिक निकायको आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्ने क्षमता कमजोर हुने अवस्था, निवेदन गरिएको सूचनाको परिमाण ठूलो भएको अवस्था, अनुरोधलाई समयमै पूरा गर्न अव्यावहारिक रहेको अवस्था वा अनुरोधलाई पूरा गर्नका लागि सूचनालाई 'व्यवस्थित, समीक्षा र अभिलेखीकृत' गर्नुपर्ने अवस्था (यसलाई सूचना सम्बन्धित सार्वजनिक निकायसँग नरहेको तर भएका कागजपत्रबाट अनुरोध गरिएको सूचना तयार गर्न सकिने अर्थमा पनि लिन सकिन्छ) रहेका छन्। यीमध्ये केही, विशेष गरी अनुरोध गरिएको समयमा अनुरोधलाई पूरा गर्नु अव्यावहारिक भएको अवस्थासम्बन्धी नियमले अनुरोधहरूलाई प्रक्रियामा लान अस्वीकार गर्नका लागि सार्वजनिक निकायलाई व्यापक उन्मुक्ति दिने देखिन्छ।

कतिपय अपवादले हानि परीक्षणलाई लागू गरेको देखिँदैन तर त्यसको सट्टामा सार्वजनिक गर्न नहुने सूचनाका सर्वव्यापी आधार निर्धारण गरेका छन्। सोही समयमा, अधिकांश अपवादमा गोपनीयताका आन्तरिक समयसीमा राखिएका छन्। उदाहरणका लागि, 'सरकारी नियन्त्रण प्रभावकारी रहेको समयमा' सङ्कलित सूचना निर्णय नभएसम्मका लागि मात्र गोप्य हुन्छ। हानि परीक्षण समावेश रहेका अपवादका सन्दर्भमा मापदण्ड सामान्यतः कमजोर छन् र तिनीहरूमा 'हुन्छ वा गरिनेछ' जस्ता शब्दावली बारम्बार प्रयोग गरिएका छन्। यसको संयुक्त प्रभाव के हुन्छ भने सूचना प्रवाहबाट कुनै प्रकारको हानि नहुने भए पनि छोटै समयका लागि भए पनि

सूचनालाई गोप्य नै राख्नसकिन्छ । यो कानुनले गोपनीयताको प्रमाणपत्र जारी गरिनुपर्ने परिकल्पना गरेको छैन तर अन्य कानुनमा भने त्यस्तो व्यवस्था हुनसक्दछ ।

दफा ३५.४ मा सार्वजनिक अभिरुचिविरुद्ध हावी हुनसक्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । सूचनामा पहुँच प्रदान गर्दा हुने जनहितको तुलनामा सूचना प्रवाहबाट पुग्ने हानि अधिक हुने अवस्थामा सूचनालाई गोप्य राख्नसकिने प्रावधान यसमा राखिएको छ । यसको प्रयोगलाई दफा ३५.२ मा तोकिए अनुसारका 'आधिकारिक सूचना' का सन्दर्भमा मात्र गर्न सीमित भने गरिएको छ । अर्को शब्दमा भन्ने हो भने कानुनी रूपमा गोप्य रहेका सूचना जनहितभन्दा महत्वपूर्ण हुनसक्दछन् । अनुसन्धानलाई अवरोध नपुऱ्याउँदासम्म दुर्घटना वा अपराधसम्बन्धी सूचनामा सीमित मात्रामै भए पनि जनहितलाई प्राथमिकता दिने व्यवस्था दफा ३९.१ मा गरिएको देखिन्छ ।

दस्तावेजलाई आंशिक रूपमा उपलब्ध गराउनेसन्दर्भमा दफा २२.२ मा गरिएको व्यवस्था अनुसार कुनै दस्तावेजको केही अंशलाई मात्र प्रकाशमा ल्याउनुपर्ने भएमा गोप्य राखिनुपर्ने अंशलाई दस्तावेजका अन्य अंशबाट अलग्याइनुपर्दछ । यो नियमलाई सरकारी प्रयोगका आधारमा वर्गीकृत सूचनाका रूपमा मान्न नसकिने सूचनाका सम्बन्धमा दफा ३९.३ मा पनि दोहोऱ्याइएको छ (तल हेर्नुहोला) ।

दफा ४० अनुसार, सरकारी प्रयोजनका लागि सीमित गर्न खोजिएका सूचनालाई गोपनीयताको आधार रहेसम्म मात्र त्यस्तो वर्गीकरणमा राख्न सकिन्छ र कुनै पनि अवस्थामा पाँच वर्षभन्दा बढी समयका लागि त्यसरी राख्न सकिँदैन । निजी सूचनाका हकमा त्यस्तो सीमितताको अवधि ७५ वर्ष वा सम्बन्धित व्यक्तिको मृत्यु भएको ३० वर्ष पछिसम्म हुन्छ । अर्को एउटा अनौठो नियम के छ भने कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएको प्रमाणित गर्न नसकिएको अवस्थामा उनको जन्मको ११० वर्ष पछिसम्म सूचनालाई गोप्य राखिनुपर्दछ । सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनले गोप्य सूचनाका रूपमा व्यवहार गर्न दुई वटा प्रमुख आधार निर्धारण गरेको छ - 'सरकारी प्रयोगका लागि लक्षित सूचना' तथा निजी सूचना र पारिवारिक जीवनसम्बन्धी सूचना । दफा ३५ ले पहिलो वर्गमा पर्ने प्रकृतिका सूचनाको लामो सूची निर्धारण गरेको छ । उक्त सूचीमा निम्नलिखित सूचनालाई पनि समेटिएको छ :

- मुद्दा अदालतमा दायर नगरेसम्म वा मुद्दा खारेज नहुँदासम्म आपराधिक वा प्रशासनिक उल्लङ्घनसम्बन्धी सूचना,
- 'सरकारी नियन्त्रण लागू गर्ने क्रममा' सङ्कलित सूचना कुनै निर्णय नभएसम्म,
- कुनै सूचना प्रवाहित गर्दा नीति निर्माणमा अवरोध सिर्जना हुने भएमा त्यसबारे कुनै निर्णय नभएसम्म,
- कुनै सूचना प्रवाहित गर्दा परीक्षण वा वित्तीय लेखापरीक्षणलाई कमजोर बनाउने भएमा ती प्रक्रिया सम्पन्न नभएसम्म,
- कुनै सूचना प्रवाहित गर्दा सार्वजनिक निकायमा स्वतन्त्र र स्पष्ट रूपमा विचार आदानप्रदानको सम्भावनालाई कमजोर बनाउने भएमा,
- कुनै सूचना प्रवाहित गर्दा अर्थतन्त्रको व्यवस्थापनमाथि नकारात्मक प्रभाव पार्ने भएमा त्यसबारे कुनै निर्णय नभएसम्म,
- कुनै सूचना प्रवाहित गर्दा न्याय प्रशासनलाई कमजोर बनाउने भएमा त्यसबारे कुनै निर्णय नभएसम्म,
- विदेशी राष्ट्र र अन्तरसरकारी संस्थाहरूबाट गोप्य ठानिएका कागजात,

- कुनै सूचना प्रवाहित गर्दा वातावरणलाई हानि पुऱ्याउने भएमा,
- कुनै सूचना प्रवाहले सार्वजनिक निकायको हितलाई हानि पुऱ्याउने भएमा,
- सार्वजनिक कार्य सञ्चालन गरिरहेका निजी निकायसँग गोपनीयतासम्बन्धी कुनै सम्झौता भएको अवस्थामा,
- स्वीकृतिका लागि प्रस्तुत नगरिँदासम्म आज्ञाप्ति, प्रस्ताव र आदेशका मस्यौदाहरू,
- एकाधिकारयुक्त क्रियाकलापमा संलग्न निजी निकायका दायित्वसम्बन्धी कानुनी कागजातहरू हस्ताक्षर नहुँदासम्म,

यस सूचीका अधिकांश आधारलाई कतिपय सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनद्वारा मान्यता प्रदान गरिएका छन् । शून्य वा कमजोर हानि परीक्षणको संयुक्तताको अर्थ भने उक्त सूची अर्थपूर्ण रूपमा महत्वपूर्ण रूपमा निकै व्यापक हुनु हो । यी सबै कागजातमा गोप्य रहेको भनेर चिन्ह लगाइनुपर्दछ भने गोपनीयता समाप्त हुने समयसीमालाई देखिने गरी राखिनुपर्दछ (दफा ३६) । यस कानूनमा गोप्य मान्न नसकिने किसिमका कागजातको लामो सूची पनि दिइएको छ । यस्ता कागजातमा विभिन्न किसिमका आर्थिक र वित्तीय सूचना, सर्वसाधारणलाई उपलब्ध गराइने कुनै पनि प्रकारका लाभसम्बन्धी सूचना, मत सर्वेक्षण, विपत्ति, वातावरण, स्वास्थ्य सेवासम्बन्धी सूचना इत्यादि तथा गोप्य राख्नुपर्ने ठानिएका सूचनाको सूची (माथि उल्लेख गरिएको सूचीजस्तै यिनीहरू पनि अग्रसक्रिय रूपमा प्रवाह गर्नुपर्ने सूचना हुन्) छन् । एकाधिकारपूर्वक सञ्चालन भइरहेका निजी निकायले प्रस्तावका शर्तहरू, वस्तु र सेवाका मूल्यहरू वा यिनीहरूमा गरिएका कुनै परिवर्तनलाई गोप्य राख्न पाउँदैन भने सार्वजनिक अनुदानमा सञ्चालन भइरहेका सार्वजनिक निकायले उनीहरूले पाइरहेका अनुदानको प्रयोगका शर्तलाई गोप्य राख्न पाउँदैनन् ।

६६

दफा ३८ मा निजी वा पारिवारिक जीवनसँग सम्बन्धित रहेको आधारमा गोप्य राख्न सकिने सूचनालाई सूचिकृत गरिएको छ । उक्त सूचीमा सूचिकृत केही सूचना निम्नानुसार छन् :

- राजनैतिक वा धार्मिक विचार, जातीय वा जनजातीय उत्पत्ति, स्वास्थ्य, व्यक्तिगत विशेषता र क्षमता वा मानसिक वा शारीरिक अशक्तता,
- बालबालिका, नैतिकता, गोपनीयता, पीडित वा साक्षी वा फैसला गर्नका लागि आवश्यक पर्ने कुराहरूको संरक्षण गर्न फैसला नहुँदासम्मका लागि अपराध वा अन्य अपराधको अनुसन्धानका क्रममा सङ्कलित सूचना,
- सामाजिक सुरक्षण वा सेवाहरू, नागरिक अवस्थाको दर्ता वा धर्मपुत्रसम्बन्धी निवेदन,
- तिर्न बाँकी ऋण बाहेकका करसम्बन्धी सूचना,
- यौन वा पारिवारिक जीवनसम्बन्धी सूचना ।

सूचिकृत आधारहरू केही मात्रामा विशिष्ट छन् । उदाहरणका लागि, कुनै व्यक्तिले आफ्नो धार्मिक वा राजनैतिक धारणा सार्वजनिक गरेको छ भने त्यसलाई निजी सूचनाको क्षेत्रभित्र राखिँदैन ।

नावालिगको उद्गम स्थल सार्वजनिक गर्ने, अपराध रोकथाम वा अपराधीको भयलाई कमजारे पार्ने वा राष्ट्रिय सुरक्षाको उद्देश्यका लागि सङ्कलित सूचना बाहेक कुनै व्यक्तिले आफूसम्बन्धी सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्नका लागि अनुमति दिइएको छ। यसका अतिरिक्त, नावालिगका अभिभावक र शिक्षक, अशक्त मानिसलाई पढाइरहेका शिक्षक, सरकारी कर्तव्यका लागि आवश्यक भए अनुसार अधिकृतहरू तथा निजी कम्पनी एवं शिक्षा, स्वास्थ्य, संस्कृतिका क्षेत्रमा कानुनी करार अन्तर्गत कार्यरत कम्पनिहरू जस्ता थुप्रै पक्षलाई आफ्ना सेवा कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक भएको हदसम्म निजी र पारिवारिक सूचनामा पहुँचको अनुमति दिइएको छ। दफा ८.३ ले व्यक्तिगत विवरण सच्याउनका लागि पनि अवसर दिएको छ। यसले एक प्रकारको लघु-तथ्याङ्क संरक्षण व्यवस्था बनाएको छ। यो कानुनको एउटा जटिल क्षेत्र हो र उपयुक्त न्यायका लागि थप विस्तृत नियमहरू आवश्यक छन्। अन्य धेरै देशमा जस्तै यी प्रावधानलाई सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा समावेश नगरी पूर्ण तथ्याङ्क संरक्षण कानुनमा समावेश गरिएको भए अझ राम्रो हुन्थ्यो।

पुनरावेदन

सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधसन्दर्भमा त्यसलाई कार्यान्वयनमा नलगेको अभियोग लगाउँदै कसैले पनि सूचना आयुक्त वा अदालतसमक्ष उजुरी दर्ता गराउन सक्दछ। त्यस्ता उजुरीमा उजुरीकर्ताको नाम र ठेगाना, अनुरोधसम्बन्धी सूचना र आरोपित त्रुटीसम्बन्धी विवरण उल्लेख गर्नुका साथै सार्वजनिक निकायबाट अनुरोधका सम्बन्धमा दिइएका जबाफ जस्ता प्रासङ्गिक सहयोगी प्रमाणसमेत संलग्न गरिएको हुनुपर्दछ (दफा ४९)। सूचना आयुक्तले दश कार्य दिनभित्र उजुरीका सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्नेछ तर उजुरीलाई प्रक्रियामा लानका लागि थप स्पष्टीकरण, विवरण वा कागजात आवश्यक रहेको अवस्थामा उजुरीकर्तालाई लिखित सूचना उपलब्ध गराएर अतिरिक्त दश कार्य दिन थप गर्न सकिन्छ (दफा ५०)।

६६

अज्ञात व्यक्तिबाट प्राप्त भएको, सम्बन्धित सार्वजनिक निकायका गतिविधिसँग सम्बन्धित नभएको, 'दोहोरिएको, आधारहीन र पूर्वाग्रही' रहेको, मुद्दाका सम्बन्धमा अदालतबाट निर्णय भएको वा समस्यालाई आन्तरिक रूपमै समाधान गर्न उजुरीकर्ताले उपलब्ध संयन्त्र प्रयोग नगरेको भएमा उजुरीलाई अस्वीकार गर्न सकिन्छ। अन्य सबै अवस्थामा आफ्नो उजुरीमा उचित निर्णय पाउने अधिकार उजुरीकर्तामा निहित रहन्छ (दफा ५१)।

सम्बन्धित मन्त्रालयबाट मनोनीत तीन जनामध्येबाट मिल्लि मजलिस (संसद्) द्वारा निर्वाचित गरी 'सूचना मामिलासम्बन्धी आधिकारिक प्रतिनिधि' (सूचना आयुक्त) नियुक्त गर्ने व्यवस्था सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनको दफा ४३ ले गरेको छ। उच्च शिक्षा प्राप्त, शैक्षिक क्षेत्रमा अनुभवी तथा 'उच्चतम नैतिकता' भएको व्यक्तिलाई सूचना आयुक्तका रूपमा निर्वाचित गर्नसकिन्छ। वैज्ञानिक, अध्यापन वा सिर्जनात्मक कार्यबाहेक विदेशी राष्ट्रको दायित्व अन्तर्गत लाभको पदमा रहेका, कारागारको सजाय पाएर सजाय भुक्तान गरी नसकेका वा अदालतले अक्षम भनेर घोषणा गरेका व्यक्तिलाई उक्त पदमा नियुक्त गर्न नसकिने प्रावधान पनि कानुनमा राखिएका छन्। सूचना आयुक्तले राजनीतिमा संलग्न हुन, कुनै राजनैतिक दलको प्रतिनिधि हुन वा गैरसरकारी संस्थामा कुनै पदधारण गर्न पाउँदैन। सूचना आयुक्तको पदमा निर्वाचित व्यक्तिले सात दिनभित्र ती नियमप्रति स्वीकृति जनाइसक्नुपर्दछ। उनको कार्यावधि पाँच वर्षको हुन्छ र उक्त दमा एउटै व्यक्तिलाई एक पटक मात्र पुनःनिर्वाचन गर्नसकिन्छ। दफा ४४ अनुसार कार्यालयको कानुनी हैसियत हुन्छ र उक्त कार्यालयको सञ्चालन राष्ट्रको बजेटबाट भए पनि त्यसका आफ्नै कर्मचारी हुनुपर्दछ। सम्बन्धित मन्त्रालयबाट पारित नियमहरू अनुसार यसको सञ्चालन गरिन्छ तर यसलाई स्पष्ट भने पारिएको छैन।

सम्बन्धित मन्त्रीद्वारा सूचना आयुक्तलाई पदबाट हटाउनका लागि गरिएको सिफारिशलाई संसद्द्वारा पारित गरिएमा सूचना आयुक्तलाई कार्यावधि समाप्त हुनभन्दा अगावै पनि पदबाट हटाउनसकिने व्यवस्था दफा ४५ ले गरेको छ। सूचना आयुक्त सूचनाको हकसम्बन्धी कानुन अन्तर्गत दायित्व निर्वाह गर्न असफल भएमा,

आफ्नो कर्तव्य पूरा गर्ने क्षमतामा कमी भएमा, मृत्यु भएमा वा पद त्याग गरेमा वा अदालतले आदेश दिएमा त्यस्तो अवस्था आउनसक्दछ। आयुक्त हटाइएको अवस्थामा प्रतिस्थापन कार्य पन्ध्र दिनभित्र गरिसक्नुपर्दछ। सामान्यतः यी नियमले सूचना आयुक्तको स्वतन्त्रताका लागि राम्रो संरक्षण उपलब्ध गराएको छ तर यस प्रक्रियामा नागरिक समाजको सहभागिताका लागि स्पष्ट व्यवस्था हुन सकेमा यसलाई थप सबलीकृत गर्न सकिन्छ।

सार्वजनिक निकायले सूचनाको हकसम्बन्धी कानून अन्तर्गतका दायित्वलाई निर्वाह गरेको सुनिश्चित गर्नका लागि सूचना आयुक्तसँग सामान्य अधिकार हुन्छ। उजुरी प्राप्त भएपछि वा आफ्नै प्रयासका आधारमा आयुक्तले अनुसन्धान आरम्भ गर्नसक्दछ। निवेदनहरूलाई ठीक रूपमा दर्ता गरिएको छ वा छैन, उचित प्रक्रियाहरू पालना गरिएको छ वा छैन, सूचना प्रवाह गर्न जनाइएको अस्वीकृति वैध छ वा छैन, कागजातको गोपनीयतासम्बन्धी समयसीमा उपयुक्त छ वा छैन, सार्वजनिक निकायले अग्रसक्रिय रूपमा सूचना प्रवाह गर्नेसन्दर्भमा आफ्नो दायित्व पूरा गरेको छ वा छैन, इन्टरनेटमा सूचना उपलब्ध गराउन उपयुक्त कदम चालिएको छ वा छैन जस्ता विभिन्न कार्य गरिएका छन् वा छैनन् भन्ने विषयमा सोधपूछ अनुसन्धान अन्तर्गत गरिन्छ (दफा ४६)। सूचनाको हकसम्बन्धी कानून कार्यान्वयन गर्नेसन्दर्भमा सार्वजनिक निकायको कुनै पनि असफलतामाथि निरीक्षण गर्नका लागि सूचना आयुक्तलाई व्यापक शक्ति उपलब्ध गराइएको छ।

अनुसन्धान सञ्चालन गर्दा कुनै पनि सार्वजनिक निकायबाट गोप्य कागजातलगायतका विभिन्न कागजात तथा स्पष्टीकरणका लागि अनुरोध गर्ने र प्राप्त गर्ने अधिकार सूचना आयुक्तमा रहन्छ (दफा ४८)। सूचना आयुक्तले अनुसन्धानका आधारमा गरिने कुनै निर्णयसम्बन्धी सूचना सम्बन्धित सार्वजनिक निकाय र उजुरीकर्तालाई सूचना दिनसक्नेछ र उक्त निर्णयलाई इन्टरनेटमार्फत् पनि सार्वजनिक गर्नसक्नेछ (दफा ४७.२ र ४७.३)। सम्बन्धित सार्वजनिक निकायले पाँच दिनभित्र समस्या सुल्झाउनका लागि सूचना आयुक्तबाट प्राप्त निर्देशनहरू पालना गर्नुपर्नेछ र त्यससम्बन्धमा चालिएका कदमसम्बन्धी लिखित सूचना आयुक्तलाई दिनुपर्नेछ र त्यससम्बन्धी सूचनालाई इन्टरनेटमा राख्नुपर्नेछ। सूचना आयुक्तको निर्णयका सम्बन्धमा सार्वजनिक निकायले अदालतमा पुनरावेदन भने गर्नसक्नेछ (दफा ५३)। सार्वजनिक निकाय समयमै आवश्यक उपाय अवलम्बन गर्न असफल भएमा सूचना आयुक्तले सार्वजनिक निकायको सर्वोच्च सञ्चालक समितिमा उजुरी दर्ता गर्न सक्दछ वा अदालतमा सम्बन्धित कागजात प्रस्तुत गर्न सक्नेछ। पहिलो अवस्थामा सर्वोच्च निकायले यस मामिलाको समीक्षा गर्नेछ र अवलम्बन गरिएका उपायसम्बन्धमा सूचना आयुक्तलाई सूचना दिन्छ (दफा ४८ र ५४)।

६८

प्रतिबन्ध र संरक्षण

अजरबैजानको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पहुँचमा अवरोध सिर्जना गर्न नपाइनेसम्बन्धी वा असल नियतले कार्यरत अधिकारी वा सुराकीको संरक्षणसम्बन्धी कुनै प्रावधान समावेश गरिएको छैन। यसका प्रावधानमा छुटेको यो महत्वपूर्ण विषय हो। सूचनाको हकसम्बन्धी 'प्रशासकीय अपराध संहिता'मा गरिएका थुप्रै संशोधनले यस कमजोरीलाई आंशिक रूपमै भए पनि सम्बोधन गरेको छ।^{१६४} उदाहरणका लागि, यस कानूनको दफा १८१-३ ले हाल अन्यायपूर्वक सूचनाको हकलाई सीमित गरेमा वा गलत सूचना उपलब्ध गराएमा वा सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउन अस्वीकार गरेमा वा सूचनाका लागि लिखित अनुरोध लिन अस्वीकार गरेमा वा अभिलेख व्यवस्थापनसम्बन्धी नियम उल्लङ्घन गरेमा वा सार्वजनिक हितका विषयवस्तु बनेका अपराधसम्बन्धी सूचना सार्वजनिक गर्न अस्वीकार गरेमा सम्बन्धित अधिकारलाई जरिमाना गर्नसकिने व्यवस्था गरेको छ। यी प्रतिबन्धलाई कार्यान्वयन गर्ने एक्वद्ध अभ्यास भने अहिलेसम्म विकसित भइसकेको छैन।

प्रवर्धनात्मक पहल

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा प्रवर्धनात्मक पहलका सम्बन्धमा तुलनात्मक रूपमा कमजोर व्यवस्था गरिएको छ। जिम्मेवार मन्त्रीले 'सूचनाको भण्डारण, फाइलिङ र संरक्षण'सम्बन्धी नियमहरू स्थापित गर्ने र ती नियम पालना गर्न सार्वजनिक निकाय जिम्मेवार हुन्छन् भनेर दफा ८ ले अभिलेख व्यवस्थापन प्रणालीसम्बन्धमा निकै सामान्य व्यवस्था गरेको छ।

दफा १०.२ ले सार्वजनिक निकायले सूचना अधिकृत वा विभागको व्यवस्था गर्नुपर्ने दायित्व सिर्जना गरेको छ। 'विभागको व्यवस्था' शब्दावलीले सम्भवतः सामान्य रूपमा एकभन्दा बढी व्यक्तिलाई सूचनासम्बन्धी जिम्मेवारी दिइएको परिस्थितिलाई बुझाउँछ। दफा १०.३ ले सूचना अधिकृतको नियुक्तिको आवश्यकताको अनुभव किन गरियो भन्ने स्पष्ट नगरे पनि त्यस नियुक्तिलाई सूचनामा पहुँच अस्वीकार गर्ने आधारका रूपमा प्रयोग गर्न नहुने उल्लेख गरेको छ। दफा १०.५ ले सूचना अधिकारीको कर्तव्यका रूपमा सूचनाका लागि प्राप्त अनुरोधहरूलाई प्रक्रियामा लाने, सूचना आयुक्तसँग सम्पर्क गर्ने, गुनासोहरूसम्बन्धी काम गर्ने तथा सूचनासँग सम्बन्धित अन्य दायित्व निर्वाह गर्ने जस्ता काम तोकेको छ। उजुरीकर्तालाई सहयोग गर्ने जस्ता सूचना अधिकृतहरूले गर्ने केही सामान्य कार्यलाई अन्य सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले भने दफा १०.४ अनुरूप सार्वजनिक निकायलाई प्रत्यक्ष रूपमा सुम्पेको देखिन्छ।

दफा १०.६ का अनुसार सार्वजनिक निकायले सूचनासम्बन्धी गतिविधिहरूको प्रतिवेदन अर्धवार्षिक वा सूचना आयुक्तले अनुरोध गरेको समयमा सूचना आयुक्तसमक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्दछ। त्यसपछि सूचना आयुक्तले सूचनाको हकसम्बन्धी कानून कार्यान्वयनसम्बन्धमा संसद्समक्ष वार्षिक प्रतिवेदन गर्नुपर्दछ। उक्त प्रतिवेदनमा कार्यान्वयन गरिएका गतिविधिको सारांश, कानून उल्लङ्घन, उजुरी, निर्णयसम्बन्धी सूचना तथा सम्बन्धित अन्य विषय समावेश हुनुपर्दछ। प्रतिवेदनलाई इन्टरनेट र आमसञ्चारका माध्यमबाट सार्वजनिक गर्नुपर्दछ (दफा ५३)।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने, सूचना खोजिरहेका व्यक्तिलाई कानुनी सहायता उपलब्ध गराउने, कानूनलाई थप प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्ने प्रयासलाई प्रवर्धन गर्न सार्वजनिक निकायलाई सुझाव दिने, तालिम र जनचेतना अभिवृद्धिसम्बन्धी क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने तथा सूचनाका लागि नमुना अनुरोध तयार गर्नेलगायतका थुप्रै प्रवर्धनात्मक भूमिका पनि सूचना आयुक्तलाई दिइएको छ (दफा ४७)।

बुल्लोरिया

परिचय

गणतन्त्र बुल्लोरियाको संविधान-१९९१^{१६५} को धारा ४१ (२) ले सूचनाको हकलाई यसरी प्रत्याभूति दिएको छ - 'राज्य वा सरकारी गोपनीयताका रूपमा नरहेका तथा अरूको अधिकारलाई प्रभावित नपार्ने वैध अभिरूचिका कुनै पनि विषयवस्तुसम्बन्धी सूचना राज्यका निकाय र संस्थाबाट प्राप्त गर्ने अधिकार नागरिकलाई हुन्छ।'।

यस संवैधानिक प्रत्याभूतिको व्यावहारिक कार्यान्वयनका लागि सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी बुल्गेरियाली ऐन (सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन)^{१६६} लाई सन् २००० को जुन २२ मा पारित गरिएको थियो । यस कानूनलाई धेरै पटक संशोधन गरिएको छ । सन् २००२ र हालै सन् २००७ मा गरिएको महत्वपूर्ण परिवर्तन यसका केही उदाहरण हुन् । यसका अतिरिक्त वर्गीकृत सूचनाको संरक्षणसम्बन्धी कानूनका रूपमा गोपनीयतासम्बन्धी कानून^{१६७} सन् २००२ मा पारित गरिएको थियो । सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले गोप्य सूचनाको परिभाषालाई अन्य कानूनको जिम्ममा छोड्ने गरेको परिप्रेक्ष्यमा यो महत्वपूर्ण उपलब्धि हो ।

बुल्गेरियाली कानूनमा धेरै वटा सकारात्मक विशेषता छन् । यसको उदाहरणका रूपमा अग्रसक्रिय सूचना प्रवाहका लागि नवीन र अग्रगामी पद्धति तथा र राम्रो प्रक्रियागत प्रत्याभूतिलाई लिन सकिन्छ । सोही समयमा, अपवादसम्बन्धी पूर्ण परिपक्व प्रणालीको व्यवस्था नहुनुलाई एउटा महत्वपूर्ण कमजोरीका रूपमा लिन सकिन्छ भने कुनै पुनरावेदनका लागि प्रशासकीय तह नतोकिनु र कानूनमा प्रवर्धनात्मक पहल सीमित मात्र समावेश हुनुलाई अन्य कमजोरीका रूपमा लिन सकिन्छ ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनका अग्रगामी व्यवस्थाहरूमा पानी फेर्ने प्रयासहरू सन् २००७ लगायत हालैका समयमा भएका थिए तर ती प्रयासलाई अन्ततः परित्याग गरिए ।^{१६८} प्रतिष्ठित बुल्गेरियाली गैरसरकारी संस्था सूचनामा पहुँच कार्यक्रम (एआईपी)ले सन् २००६ को आफ्नो वार्षिक प्रतिवेदनमा भनेको छ - “बारम्बार राजनैतिक नेतृत्वमा भएका परिवर्तनका कारण राम्रा अभ्यासमा उतारचढाव आए र कहिलेकाहीं त तिनीहरूलाई पूर्णतः उन्मूलन नै गरियो ।”^{१६९} अर्को शब्दमा, समयक्रममा खुलापनका सकारात्मक संरचनालाई कायम गर्नु एउटा निरन्तर सङ्घर्षको विषयवस्तु बन्यो । यस प्रक्रियामा विशेष गरी अपवादलाई व्याख्या गर्नेसन्दर्भमा अदालतले अत्यन्त महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ ।^{१७०}

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

यस कानूनको दफा ४ का अनुसार अर्को कानूनले सूचना प्राप्त गर्न विशेष प्रक्रिया नतोकेको अवस्थामा नागरिकहरूका साथै मुलुकभित्र बसोबास गरिरहेका विदेशीहरू तथा कानूनी संस्था निर्धारित शर्त र प्रक्रियालाई अपनाएर ‘सार्वजनिक सूचना’मा पहुँच पाउन हकदार हुन्छन् । पछिल्लो व्यवस्था भने दुर्भाग्यपूर्ण रहेको छ किनभने सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनलाई कमजोर पारी कम प्रभावकारी वा बढी महङ्गो पहुँच दिने व्यवस्था भएको अर्को कानून बन्नसक्ने सम्भावनालाई यसले मार्गप्रशस्त पारेको छ ।

सार्वजनिक सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउने सामाजिक सम्बन्धको नियमावली बन्नुलाई आफ्नो समग्र उद्देश्यका रूपमा कानूनले उल्लेख गरेको छ (दफा १) । दफा ६ ले सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सिद्धान्तहरू निर्धारण गरेको छ । यिनीहरूमा सूचनाको खुलापन र सत्यतालाई सुनिश्चित गर्ने, समान पहुँचका लागि शर्तहरू निश्चित गर्ने, सूचनामा पहुँच पाउने अधिकारलाई संरक्षण गर्ने तथा समाज र राष्ट्रको सुरक्षालाई प्रत्याभूति गर्ने रहेका छन् । कानूनको उद्देश्यका सन्दर्भमा यो उपयोगी व्यवस्था भए पनि गोपनीयता र खुलापन दुवै अस्तित्वमा रहेको समयमा यी प्रतिस्पर्धी स्वार्थबीच कसरी सन्तुलन कार्य गर्ने भन्नेबारे यसले पर्याप्त निर्देशन उपलब्ध गराएको छैन ।

कानूनद्वारा समेटिएका सार्वजनिक निकायबारे आफ्नो विचार निर्धारण गर्नका लागि नागरिकहरूलाई अवसर प्रदान गर्ने भौतिक रूपमा जसरी भण्डारण गरिएको भए पनि सामाजिक जीवनसँग सम्बन्धित सूचना नै सार्वजनिक सूचना हो भनी कानूनले परिभाषित गरेको छ (दफा २ (१)) । सामाजिक जीवनसम्बन्धी धारणाको

विषयगत व्याख्याको समस्याका कारण सन् २००१ मा यसलाई संशोधन गर्न प्रस्ताव गरिएको थियो र संसदले पहिला त यसलाई पारित पनि गरिसकेको थियो तर पछि उक्त संशोधनलाई परित्याग गरियो । सामाजिक जीवन वा अन्य योग्यतासँग सम्बन्धित शर्तबन्धेज राख्नुभन्दा सबै सूचनालाई कानुनको दायराभित्र समेट्नु राम्रो हुन्छ र त्यसपछि कुनै गोपनीयतासम्बन्धी कुनै वैध स्वार्थलाई संरक्षण गर्न अपवादसम्बन्धी विस्तृत प्रणालीको व्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

दफा ३ ले सार्वजनिक निकायका दुई वटा समूह निर्धारण गरेको छ । पहिलोमा 'राज्यस्तरीय निकाय तथा स्थानीय स्वशासित निकायहरू' रहेका छन् भने दोस्रोमा सार्वजनिक कानुन आकर्षित हुने निकायहरू र केन्द्रीय बजेट उपलब्ध गराइएका व्यक्तिगत तथा कानुनी निकायहरू बजेट उपलब्ध गराइएको हदसम्म छन् । यो विस्तृत परिभाषा हो तर सार्वजनिक लगानी नभए पनि सार्वजनिक कार्य गरिरहेका निजी निकाय यसमा पर्दछन् वा पर्दैनन् भन्नेबारे यो स्पष्ट छैन । कानुन आकर्षित हुने संस्थाका रूपमा सञ्चार माध्यमलाई पनि समावेश गरिएको छ । समाजमा सूचनाको स्वतन्त्र प्रवाहलाई प्रवर्धन गर्नमा सञ्चारमाध्यमको महत्वपूर्ण भूमिका भए पनि ती विशेष निजी निकायमाथि विशेष दायित्वहरू थोपर्नु उपयुक्त देखिँदैन । सञ्चारमाध्यमलाई विशेष सूचना प्रवाह गर्ने दायित्व अन्तर्गत समेट्ने अभ्यास अन्य देशमा छैन ।^{१७०}

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

उल्लेख गरिए अनुसार नागरिक वा निवासीले सूचनाका लागि अनुरोध गर्न सक्दछन् । अनुरोधहरू मौखिक वा लिखित रूपमा गर्न सकिन्छ तर मौखिक अनुरोध अमान्य हुने अवस्थामा लिखित अनुरोध गर्नुपर्ने हुन्छ । मौखिक अनुरोध गर्दा कुनै अनपेक्षित परिणाम आएर हानि हुनसक्ने सम्भावनाबाट बच्नका लागि यसो गरिएको हुनसक्दछ । निवेदनमा निवेदकको नाम, सम्पर्क विवरण, खोजिएको सूचनाको विवरण र सूचनामा पहुँचका लागि चाहेको स्वरूपबारे उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ । निवेदनहरूलाई सम्बन्धित सार्वजनिक निकायले दर्ता गर्नुपर्दछ (दफा २४ र २५) । खोजिएको सूचनाको वर्णन पर्याप्त स्पष्ट रूपमा नगरिएको अवस्थामा उक्त समस्या सुल्झाउन निवेदकलाई ३० दिनसम्मको समय दिइन्छ र यस समायावधिलाई अनुरोधको जवाफ उपलब्ध गराउने समयसीमाको अंशका रूपमा गणना गरिने छैन (दफा २९) ।

निवेदकको निवेदनसम्बन्धमा कुनै निर्णय भएमा जतिसक्दो चाँडो वा कुनै पनि हालतमा १४ दिनभित्र निवेदकलाई लिखित रूपमा सूचित गरिनुपर्दछ तर निकै धेरै दस्तावेजका लागि निवेदन दिइएको छ र जवाफ दिन बढी समय लाग्ने भएमा १० दिन बढाउन सकिन्छ । यसो गर्दा निवेदकलाई सूचित गरिनुपर्दछ (दफा २८ र ३०) । आवश्यक दस्तुर भुक्तानी नगरेकोमा पहुँच प्रदानमा ढिलाइ गर्न सकिन्छ (दफा ३५) ।

मूल अनुरोध गरिएको निकायसँग सम्बन्धित सूचना छैन तर त्यस निकायलाई उक्त सूचना कुन निकायसँग छ भन्ने थाहा छ भने निवेदनलाई उक्त निकायमा १४ दिनभित्र पठाउनुपर्दछ । सूचना कुन निकायसँग छ भन्ने कुरा थाहा नभएमा निवेदकलाई १४ दिनभित्र त्यसबारे सूचना दिनुपर्दछ (दफा ३२) ।

सूचना प्रवाहका लागि तेस्रो पक्षको सहमति आवश्यक भएको अवस्थामा फरक फरक समयसीमा र प्रक्रियाहरूको व्यवस्था कानुनमा गरिएको छ ।^{१७१} त्यस्तो अवस्थामा समयसीमालाई अर्को १४ दिनका लागि थप गर्न सकिन्छ र तेस्रो पक्षलाई सात दिनभित्र सम्पर्क गरिनुपर्दछ । तेस्रो पक्षले सहमति दिनका लागि राखेका सबै शर्तलाई सूचना प्रवाहका क्रममा पालना गर्नुपर्दछ । सूचना प्रवाहका सम्बन्धमा तेस्रो पक्षले सहमति दिन अस्वीकार गरेमा तेस्रो पक्षको हितमाथि प्रभाव नपर्ने गरी उपलब्ध गराउन सकिने दस्तावेजका अंशहरूलाई अलग्याएर सो सूचना उपलब्ध गराउन सकिन्छ (दफा ३१) ।

सूचनामा पहुँच दिनका लागि स्वीकार गरिएको अवस्थामा दिइने सूचनामा प्रवाहित गरिने सूचनाको क्षेत्र, निवेदकले सूचनामा पहुँच प्राप्त गरिनुपर्ने समय (यो समयावधि कम्तीमा ३० दिनको हुनुपर्दछ), पहुँच पाउने स्थान, पहुँचको स्वरूप र लागतबारे उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ। तोकिएको समयभित्र सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्न नसकिएमा सोही सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्नका लागि नयाँ निवेदन दिनुपर्ने हुन्छ। पहुँच दिन अस्वीकार गरिएको पत्रमा 'अस्वीकृतिका लागि कानुनी र तथ्यपरक आधार' का साथै पुनरावेदन गर्नसक्ने मिति र अधिकारबारे पनि उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ। यी दुवै परिस्थितिमा सूचनामा निवेदकद्वारा हस्ताक्षर गरिएको हुनुपर्दछ वा त्यसलाई हुलाकबाट रजिस्टर गरेर पठाइएको हुनुपर्दछ। यो प्रक्रिया निकै औपचारिक देखिन्छ। विशेष गरी पहुँचका लागि स्वीकृति दिइएको अवस्थामा उक्त सूचनालाई ई-मेल वा अन्य सरल माध्यमलाई अपनाए पनि पर्याप्त हुनेसन्दर्भमा त्यस्तो अनुभूति हुनसक्दछ (दफा ३४, ३८ र ३९)।

उपलब्ध गराइने सूचनालाई चार भिन्न स्वरूपमा उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था कानूनमा गरिएको छ। ती हुन् - अभिलेखको निरीक्षण, मौखिक वर्णन, कागजी प्रतिलिपि वा अन्य प्रकारका प्रतिलिपि। सन् २००१ को जनवरीमा अर्थ मन्त्रीद्वारा पारित गरिएको आदेशबाट यस सूचीमा अर्को एउटा लिखित व्याख्या थपिएको छ र त्यसलाई हाल सार्वजनिक निकायले व्यवहारमा कार्यान्वयन गरिरहेका छन्। प्राविधिक रूपमा सम्भव भएसम्म, लागत अनुचित रूपमा वृद्धि नभएसम्म वा प्रतिलिपि अधिकार उल्लङ्घन हुने नभएसम्म सूचनालाई अनुरोध गरिएको स्वरूपमा उपलब्ध गराइनुपर्दछ। पहिलो दुई स्वरूपमा पहुँच उपलब्ध गराइन्छ भने दस्तुर लिइनुहुँदैन र अन्य दुई स्वरूपमा पहुँच उपलब्ध गराउँदा अर्थ मन्त्रालयद्वारा तोकेको सूचीका आधारमा वास्तविक लागतभन्दा बढी नहुने गरी दस्तुर लिन सकिन्छ। यसमा प्रतिलिपि निकाल्न र प्रवाहित गर्नलाग्ने लागत मात्र यस दस्तुरमा समावेश गर्ने हो वा कर्मचारी खर्च पनि समावेश गर्ने हो भन्ने कुरा कानूनले स्पष्ट प्रकाश पारेको छैन तर सन् २००१ को आदेशले सामग्री खर्च मात्रै यसमा समावेश गर्न सकिन्छ र कर्मचारी खर्च उठाउन मिल्दैन भन्ने कुरा स्पष्ट गरेको छ। उक्त आदेशले प्रत्येक प्रतिलिपिका लागि ०.०९ बुल्गेरियाली लेभा (करिब ०.०७ अमेरिकी डलर) दस्तुर निर्धारण गरेको छ। कुनै पनि दस्तुरसम्बन्धी कारण निवेदकलाई स्पष्ट पारिनुपर्दछ। निवेदकहरूले पहुँचका स्वरूपहरू र तिनीहरूमा लाग्ने दस्तुरबारे स्थलगत रूपमै सूचित गर्नुपर्दछ। अशक्त व्यक्तिहरूले उनीहरूका सुविधा अनुसारका स्वरूपमा पहुँचका लागि अनुरोध गर्न सक्दछन् (दफा २०, २१ र २७)।

प्रकाशनसम्बन्धी दायित्व

बुल्गेरियाली सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा प्रकाशनसम्बन्धी दायित्वबारे कडा व्यवस्था गरिएको छ। सार्वजनिक निकायले उनीहरूका औपचारिक दस्तावेजमा रहेका औपचारिक सूचनाका साथै कानूनद्वारा प्रकाशित गर्न आवश्यक ठानिएका विभिन्न किसिमका सूचनालाई 'सार्वजनिक' गर्नुपर्दछ (दफा १२)। सार्वजनिक निकायले आफ्ना गतिविधिसम्बन्धी सूचना पनि प्रकाशनका माध्यमबाट वा घोषणामार्फत् सम्प्रेषण गर्नुपर्दछ (दफा १४)। सार्वजनिक निकायले आफ्ना अधिकार, संरचना, कार्यहरू र जिम्मेवारीहरू, आफ्नो अधिकारक्षेत्रभित्र जारी गरिएका औपचारिक दस्तावेजको सूची तथा सूचनाका लागि अनुरोध स्वीकार गर्नका लागि तोकिएको नाम, सम्पर्क विवरण र कार्यालय समयलगायतका सम्बन्धमा सूचना नियमित रूपमा प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था कानूनले गरेको छ (दफा १५)। राज्य प्रशासन मन्त्रालयले यो सूचनाको सारांश वार्षिक रूपमा प्रकाशन गर्नुपर्ने र त्यसलाई 'नागरिक समीक्षाका लागि हरेक प्रशासन क्षेत्रमा उपलब्ध गराइनुपर्ने' व्यवस्था गरिएको छ (दफा १६)।

दफा १४ (२) ले जीवन, स्वास्थ्य, सुरक्षा वा सम्पत्तिविरुद्धको खतरालाई रोकथाम गर्ने, पहिले गलत रूपमा प्रसार गरिएको सूचनामा संशोधन गर्ने वा अन्य कानूनले प्रसारित गर्न आवश्यक ठहर्‍याएका सूचनाको प्रसार

सार्वजनिक निकायले अग्रसक्रिय रूपमा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसले सार्वजनिक हितका सूचनाको प्रसारका लागि पनि आह्वान गरेको छ । प्रकाशनसम्बन्धी यी दायित्वको क्षेत्र स्पष्ट छैन । 'सार्वजनिक हित'को सूचनाको अर्थ निकै व्यापक हुनसक्दछ र यो कुरा व्यवहारमा यसलाई कसरी व्याख्या गरिएको छ भन्नेमा भर पर्दछ । सूचना प्रविधिको क्षेत्रमा भएको व्यापक प्रगतिले हाल सम्भव भएका व्यावहारिक रूपमा कसैले पनि पहुँच पाउन चाहने सबै सूचनालाई अग्रसक्रिय रूपमा प्रकाशन गर्नेतर्फको अग्रसरताका रूपमा कानूनको यस व्यवस्थालाई लिन सकिन्छ । प्रकाशन गर्ने दायित्वका सम्बन्धमा सार्वजनिक हितप्रति दिइएको महत्ता अन्य कतिपय कानूनमा समेत नपाइने चाखलाग्दो नवीनता हो । बुल्गेरियाली सूचनाको हकसम्बन्धी कानून सूचनाका लागि गरिने अनुरोधका सन्दर्भमा भने सार्वजनिक हितलाई महत्व प्रदान गर्नमा असफल हुनु भने रोचक रहेको छ ।

अपवाद

बुल्गेरियाको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा अपवादको विस्तृत सूची समावेश छैन । अन्य सूचनासम्बन्धी कानूनको तुलनामा यो पृथक विशेषता हो । यसको सट्टा अन्य कानूनमा गोप्य भनी वर्गीकृत गरिएका सूचनालाई सार्वजनिक सूचनाको परिभाषाबाट अलग्याइएको छ र कानूनले विशेष रूपमा यस्ता सूचनालाई सार्वजनिक गरिनु हुँदैन भनेको छ ।^{१७२} यो दुर्भाग्यपूर्ण कुरा हो र अन्य धेरै देशमा भइरहेका अभ्यास र अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डविपरीत पनि हो । अन्य कतिपय देशका कानूनले गोपनीयतासम्बन्धी कानूनलाई स्थान नदिएका भए पनि धेरैले कम्तीमा अपवादको आफ्नै सूचीलाई समावेश गरेका हुन्छन् । गोपनीयतासम्बन्धी कानूनलाई छाड्नुको एउटा समस्या के हो भने तिनीहरू अपवादसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय वा उत्कृष्ट रूपमा प्रचलित मापदण्डसँग विरलै मिल्दछन् । विशेष रूपमा, सूचनालाई रोक्नुपूर्व हानिको जोखिम हुनुपर्ने व्यवस्था केहीले मात्र गरेका छन् ।

63

गोपनीयतासम्बन्धी कानून वा ऐतिहासिक समयसीमामा सार्वजनिक हितको महत्व हुँदैन । वर्गीकृत सूचनाको संरक्षणसम्बन्धी कानूनले भने वर्गीकरणको स्तरका आधारमा दुई, पाँच, १५ वा ३० वर्षको समयसीमालाई सिफारिश गरेको छ (दफा ३४ (२)) । सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले पहुँ पूर्ण वा आंशिक हुनसक्ने भन्दै उन्मुक्ति सूचनाको विभाज्यताको व्यवस्था गरेको छ (दफा ७ (२) र ३७ (१)) ।

कानूनमा छरिएको अवस्थामा थुप्रै अपवादसम्बन्धी व्यवस्थाहरू छन् । सामान्यतया: यिनीहरू हानि परीक्षणको अधीनमा छैनन् भने यिनीहरूमध्ये कुनै पनि जनहितको महत्वका अधीनमा पनि छैनन् । दफा २ (३) मा व्यक्तिगत विवरणका सम्बन्धमा कानून लागू नहुने व्यवस्था गरेको छ । विशेष गरी जनहितको अग्राधिकार वा अन्य सीमाको अभावमा यो दुर्भाग्यपूर्ण कुरा हो । सार्वजनिक निकायमा प्रशस्त मात्रामा व्यक्तिगत विवरण हुन्छन् र सूचना प्रवाह गर्दा न्यायोचित गोपनीयताको चाहनामा वास्तवमै हानि पुऱ्याउने सूचनाको प्रवाहमा मात्र अपवाद लागू भएको भए यो स्वीकार्य हुनसक्थ्यो । दफा ८ ले प्रशासकीय सेवाका क्रममा हासिल गर्न सकिने तथा राज्यको अभिलेखालयमा राखिएका सूचनालाई छोडेको छ । विशेष रूपमा पहिलो व्यवस्थाले न्यायोचित गोपनीयताको हित नभएका धेरै सूचनालाई समेटेको हुन्छ ।

दफा ५ ले पहुँचसम्बन्धी अधिकार अर्काको अधिकार वा प्रतिष्ठा, राष्ट्रिय सुरक्षा, सार्वजनिक व्यवस्था, राष्ट्रिय स्वास्थ्य वा नैतिक मापदण्डलाई होच्याउने किसिमबाट अभ्यास गर्न नपाइने व्यवस्था गरेको छ । यो अत्यन्त व्यापक र अस्पष्ट बन्देज हो । यो व्यवस्था अन्य मुलुकको अभ्याससँग मेल खाँदैन । यसैगरी व्यवहारमा पहुँचका सन्दर्भमा यो महत्वपूर्ण अवरोध प्रमाणित भएको नदेखिए पनि यसले गम्भीर दुरुपयोगको

सम्भावनालाई बढाउँछ। सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँच र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताबीच भिन्नता छ र सूचनामा पहुँचका लागि आवश्यक नरहेको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतामा नियन्त्रण आवश्यक छ भन्ने गलत धारणामा यो आधारित भएको पनि देखिन्छ।

प्रशासकीय सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धमा दफा १३ (२) ले केही अवरोधको व्यवस्था गरेको छ। यी सूचना सरकारी दस्तावेजको तयारीसँग सम्बन्धित रहेको अवस्थामा तथा आफैँमा कुनै महत्व नभएका भए पनि यी अवरोध लागू हुने व्यवस्था छ (संशोधित व्यवस्थाले भने दस्तावेज पारित भइसकेको पछि त्यस्ता सूचना प्रकाशित गर्न आवश्यक बनाएको छ)। यही दफाले जारी छलफलसम्बन्धी सूचनालाई पनि अलग राखेको छ। यो अत्यन्त व्यापक व्यवस्था हुनुका साथै कुनै विशेष हानिसँग पनि सम्बन्धित रहेको देखिँदैन। सन् २००२ मा गरिएको संशोधनको फलस्वरूप दुवै अपवादलाई दुई वर्षसम्ममा सीमित भएका छन्।

सार्वजनिक कानूनको अधीनमा रहेका निकाय तथा सरकारी बजेटबाट सञ्चालनमा रहेका निजी संस्थासँग भएका सूचनामा पहुँच दफा १७ (२) को अधीनमा रही विना अवरोध उपलब्ध गराइनुपर्ने व्यवस्था दफा १७ ले गरेको छ। दफा १७ (२) मा अस्वच्छ प्रतिस्पर्धातर्फ अग्रसर गराउनसक्ने वाणिज्य गोपनीयतालाई सार्वजनिक गर्नबाट प्रतिबन्ध लगाइएको छ। यी अपवादमा अर्को एउटा थप्दै दफा ३७ ले सूचना उपलब्ध गराउन सहमति नदिने तेस्रो पक्षको हितमा प्रभाव पार्ने सूचना प्रवाहित गर्न नहुने व्यवस्था गरेको छ (यसको प्रक्रियागत पक्षको विवरणका लागि माथि हेर्नुहोस्)। 'प्रभाव' शब्दको क्षेत्रलाई परिभाषित गरिएको छैन तर यो निकै व्यापक हुने सम्भावना छ। सूचनाको हकसम्बन्धी कतिपय कानूनले सम्बन्धित तेस्रो पक्षको न्यायोचित हितमाथि हानि पुग्नसक्ने विश्वासका कारण मात्र दिइएको सूचनालाई प्रवाहित गर्नेसन्दर्भमा मात्र यस अपवादलाई सीमित पारेका छन्।

६४

सूचना पहिल्यै प्रकाशित भइसकेको अवस्थामा सार्वजनिक निकायले निवेदकलाई आफैँले सूचना दिनुको सट्टा त्यही सूचना हेर्न निर्देशित गर्न सक्दछ (दफा १२ (४))।

बुल्गेरियाली सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा व्यवस्था गरिएको अपवादको क्षेत्र अत्यन्त विस्तृत छ। अधिकांश भागमा, यो कानून अन्य कानूनमा व्यवस्था गरिएको अपवादमा भर परेको छ। ती व्यवस्थाले खुलापनसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डलाई सम्मान गर्ने आशा गर्न सकिँदैन। यसका अतिरिक्त, यसले आफ्नैतर्फबाट पनि धेरै वटा अपवाद थपेको छ। तीमध्ये केही हानिमा आधारित छन् र तीमध्ये कतिपय सामान्यतः निकै विस्तृत छन्। केही अवस्थामा अदालतले अपवादको क्षेत्रलाई साँघुरो बनाएको छ भने तेस्रो पक्षको हित र वाणिज्य गोपनीयताको सुरक्षासम्बन्धी मुद्दाहरूमा यो कानूनलाई निकै विस्तृत रूपमा व्याख्या गरेको छ।

पुनरावेदन

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले कुनै प्रकारको आन्तरिक वा प्रशासकीय पुनरावेदनको व्यवस्था गरेको छैन। यो गम्भीर कमजोरी हो किनभने आन्तरिक रूपमा सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधलाई अस्वीकार गरिएको अवस्थामा निवेदकलाई अदालत जानु बाहेक अन्य विकल्प हुँदैन र यो विकल्प निकै समय खाने र खर्चिलो हुन्छ।

कानूनले अदालतमा पुनरावेदन गर्नपाउने व्यवस्था गरेको छ। अदालतसँग मूल निर्णयलाई बदर गर्ने वा संशोधन गर्ने अधिकार हुन्छ। त्यसो गरेको अवस्थामा अदालतको आदेशबाट सूचनामा पहुँच उपलब्ध हुनसक्दछ। पुनरावेदन गरिएको अवस्थामा अदालतले सम्बन्धित सूचना र सम्पूर्ण प्रमाणसम्बन्धमा बन्द इजलासमा जाँचबुझ गर्नसक्दछ (दफा ४० र ४१)।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले निजामती कर्मचारीले तोकिएको समयसीमाभित्र जवाफ दिन नसकेमा, पहुँच उपलब्ध गराउनेसम्बन्धी अदालतको आदेशलाई पालना गर्न असफल भएमा, तेस्रो पक्षद्वारा सहमतिका लागि प्रस्तुत गरेका शर्तलाई पालना नगरेमा वा सार्वजनिक कानून अन्तर्गत पर्ने निकाय तथा राष्ट्रिय बजेटबाट सञ्चालित निजी निकायहरूका सन्दर्भमा सार्वजनिक सूचना उपलब्ध गराउन असफल भएमा प्रतिबन्धसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। उनीहरूमाथि अन्य कानून अन्तर्गत पहिल्यै कठोर सजाय भइसकेको अवस्थामा बाहेक ती अपराधका लागि विभिन्न किसिमका जरिमाना लगाउने व्यवस्था कानूनले गरेको छ (दफा ४२)। कानून अनुसार वा सुराकीका रूपमा असल नियतका साथ गरिएको सूचना प्रवाहका लागि कानूनले कुनै संरक्षण उपलब्ध गराएको छैन।

प्रवर्धनात्मक पहल

कानूनले केही प्रवर्धनात्मक पहलको व्यवस्था गरेको छ। निश्चित सार्वजनिक निकाय, विशेष गरी दफा ३ मा पहिलो समूहका रूपमा परिभाषित गरिएका निकाय अर्थात् सरकारी निकाय, उनीहरूका भौगोलिक एकाइ तथा स्थानीय स्वशासित निकायहरूले सन् २००७ को संशोधन अनुसार पहुँच उपलब्ध गराउने अन्तरोधसम्बन्धी काम गर्ने जिम्मेवारीसहित सूचना अधिकृत नियुक्त गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।^{१७३} अन्य निकायलाई भने यसो गर्नुपर्ने वाध्यता सिर्जना गरिएको छैन। यस प्रकारले यस दायित्वलाई किन सीमित पारियो भन्ने स्पष्ट भने छैन।

सूचनाको हक उपभोग गर्ने तरिकासम्बन्धमा सर्वसाधारणलाई निर्देश गर्ने निर्देशिका तयार गर्ने, अभिलेख व्यवस्थापनसम्बन्धी नियम तयार गर्ने, सरकारी अधिकारीलाई तालिमको व्यवस्था गर्ने वा कानून कुन रूपमा कार्यान्वयन भइरहेको छ भन्नेबारे पारदर्शिता सुनिश्चित गर्न प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्ने दायित्व जस्ता अन्य सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा व्यवस्था भएका धेरै वटा प्रवर्धनात्मक पहल यसमा समावेश गरिएको छैन।

भारत

परिचय

भारतको संविधानले थाहा पाउन पाउने अधिकारलाई स्पष्ट रूपमा संरक्षण उपलब्ध गराएको छैन। सन् १९८२ मा भने सर्वोच्च अदालतले संविधानको धारा १९ द्वारा संरक्षित वाक् तथा अभिव्यक्तिसम्बन्धी स्वतन्त्रताको सामान्य प्रत्याभूतिमै सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँच पाउने अधिकार पनि अन्तर्निहित हुने र गोपनीयता भनेको 'जनहितका लागि अत्यन्त आवश्यक भएको अवस्थामा मात्र न्यायसङ्गत हुने एक अपवाद' हो

भन्ने निर्णय गरेको थियो ।^{१७४} यो स्पष्ट आदेश भए पनि केही समय अघि मात्र सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित गरिएको थियो ।

धेरै वर्षको सार्वजनिक बहसपछि र भारतका धेरै वटा राज्यमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित भइसकेपछि मात्रै राष्ट्रिय स्तरमा सन् २००२ को डिसेम्बरमा सूचना स्वतन्त्रता ऐन-२००२^{१७५} पारित गरिएको थियो ।^{१७६} उक्त कानून कमजोर थियो र त्यसको व्यापक आलोचना पनि भयो । सरकारी राजपत्रमा प्रकाशन गर्न सरकार असमर्थ भएका कारण उक्त कानून कहिल्यै कार्यान्वयनमा आउन सकेन । सरकारमा सन् २००४ मा भएको परिवर्तनसँगसँगै नागरिक समाजको संयुक्त अभियानपछि सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन-२००५^{१७७} पारित गरियो । उक्त कानूनलाई त्यसै वर्ष राष्ट्रपतीय लालमोहर प्राप्त भयो । यसमै भएका प्रावधान अनुसार यस कानूनलाई चरणबद्ध रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइयो तर सबै प्रावधान सन् २००५ को अक्टोबरदेखि मात्र लागू भएका थिए ।

ती दुई कानूनबीचको भिन्नतालाई सम्भवतः उनीहरूकै नामबाट पनि अनुभूति गर्न सकिन्छ । भारतमा, विशेष गरी उक्त कानूनका लागि अभियान सञ्चालन गर्नेहरूबीच निकै लोकप्रिय शब्दावली अर्थात् 'सूचनाको हक'को प्रयोग पछिल्लो कानूनले गरेको छ । अघिल्लो कानूनको तुलनामा सन् २००५ को कानून उल्लेख्य रूपमा बढी अग्रगामी छ । यी कानूनमा विद्यमान महत्वपूर्ण भिन्नताहरूका रूपमा अग्रसक्रिय प्रकाशनसम्बन्धी निकै विकसित पद्धति, स्वतन्त्र अनुगमन निकायको थप व्यवस्था, दह्रो प्रवर्धनात्मक पहलको व्यवस्था तथा निकै साँघुरो अपवादको व्यवस्थालाई लिन सकिन्छ । सोही समयमा उक्त कानूनमा कमजोरी नै नभएका होइनन् । विभिन्न गुप्तचर तथा सुरक्षा निकायलाई आफ्नो क्षेत्रबाट ऋण्डै पूर्ण अलग राखिएको जस्ता कमजोरी यसमा पाउन सकिन्छ ।

७६

भारतीय सूचनाको हकसम्बन्धी कानून राष्ट्रिय र राज्य सरकार दुवैका लागि बाध्यकारी छ र यसका विविध प्रावधानमा यो द्वैतावस्था प्रतिबिम्बित भएको छ । उदाहरणका लागि, कानूनले केन्द्र र राज्य स्तर दुवैमा सार्वजनिक सूचना अधिकृत नियुक्ति गर्नुका साथै केन्द्र र राज्य स्तर दुवैमा सूचना आयुक्त स्थापना गर्ने र पछिल्लो व्यवस्था हरेक राज्यमा लागू गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

प्रशासकीय अवरोधका सूचना अझै पनि निरन्तर आइरहेको भए पनि प्रारम्भिक सङ्केतहरूका अनुसार कानूनको कार्यान्वयन सकारात्मक रहेको छ । कानून लागू भएको दुई वर्ष पछि नागरिक समाजद्वारा गरिएको एक सर्वेक्षणले कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित तीन वटा मुख्य समस्यालाई सङ्केत गरेको छ -नागरिक र अधिकारी दुवै स्तरमा कानूनसम्बन्धी चेतनाको न्यून स्तर, कानून कार्यान्वयनका लागि राजनीतिक तथा प्रशासनिक क्षेत्रको कमजोर इच्छाशक्ति तथा सूचना आयोगहरूलाई सरकारबाट सहयोगमा कमी । सोही समयमा उक्त सर्वेक्षणले यसका सकारात्मक पक्षमाथि पनि प्रकाश पारेको थियो । 'दुर्गम गाउँलेहरूदेखि शहरी सम्भ्रान्तसम्म' ले भ्रष्टाचारविरोधी पहलका रूपमा मात्र नभई व्यक्तिगत समस्याहरू समाधान गर्नुका अतिरिक्त बृहद् सामाजिक एवं नीतिगत मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्ने जस्ता अनेकौँ किसिमका उद्देश्यका लागि कानूनको प्रयोग भइरहेको कुरा उक्त प्रतिवेदनमा औँल्याइएको थियो । विशेष चाखलाग्दो कुरा त के थियो भने उक्त कानूनको प्रयोग शिकायतलाई सम्बोधन गर्न संयन्त्रका रूपमा भइरहेको थियो । साँच्चिकै, सरकारले सूचनाका लागि गरिएका अनुरोधको जवाफ दिनका लागि तोकिएको ३० दिनको अवधिभित्रै अन्तर्निहित गुनासालाई सुल्झाउँदै प्राप्त अनुरोधहरूको नियमित रूपमा जवाफ दिइरहेको छ ।^{१७८}

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ३ ले यसका प्रावधानको अधीनमा रही सबै नागरिकले सूचनाको हक उपभोग गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ। दफा २ (अ) मा सूचनाको हकलाई कानून अन्तर्गत प्राप्त गर्न सकिने सूचनाको हकका रूपमा परिभाषित गरिएको छ। घुमाउरो तरिकाले उल्लेख गरिएको भए पनि यो सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारको प्रत्याभूति भने होइन।

यस कानूनको उद्देश्यसम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छैन तर यसको पूर्ण शीर्षकले यसलाई पारदर्शिता र विश्वसनीयता प्रवर्धन गर्न सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि व्यावहारिक पद्धति निर्माण गर्ने कार्यसँग सम्बन्धित बनाएको छ। यसका अतिरिक्त यसको प्रस्तावनाले लोकतन्त्र, भ्रष्टाचार नियन्त्रण र सरकारी उत्तरदायित्वलाई सुनिश्चित गर्नका लागि पारदर्शिता र सूचित नागरिकको महत्वलाई मान्यता प्रदान गरेको छ। यसले सूचनामा पहुँच र अन्य जनहितका कुराबीच द्वन्द्व हुनसक्ने कुरालाई स्वीकार गर्दै 'लोकतान्त्रिक आदर्शको सर्वोच्चतालाई संरक्षित गर्दा यी द्वन्द्वात्मक हितबीच पनि सौहार्द्रता कायम राख्नु' आवश्यक छ भन्ने मान्यता राखेको छ। यिनीहरूलाई समग्र रूपमा हेर्दा, सूचनाको हकको महत्वसम्बन्धमा सशक्त र सन्तुलित यी कथनले कानूनलाई राम्रो व्याख्यात्मक आधार उपलब्ध गराएको देखिन्छ।

कुनै अन्य कानून अन्तर्गत सार्वजनिक निकायले पहुँच प्राप्त गर्नसक्ने कुनै निजी निकायसँग सम्बन्धित सूचनाका साथै कुनै पनि स्वरूपका कुनै पनि सामग्रीलाई समेट्नका लागि सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा २ (च) ले सूचनाका सम्बन्धमा बृहद् रूपमा परिभाषा गरेको छ। यो पछिल्लो परिभाषा केही हदसम्म सीमित रहेको देखिन्छ र सम्भवतः सेवाहरूलाई करारमा दिने चलन व्याप्त रहेको आजको आधुनिक विश्वको सामान्य अवस्थामा सार्वजनिक निकायले करार अन्तर्गत प्राप्त गर्न सक्ने सूचना जस्ता सूचनाका सन्दर्भमा लागू हुन नसक्ने देखिन्छ। यसले सार्वजनिक निकायसँग प्रत्यक्ष रूपमा भएका सम्पूर्ण सूचनालाई भने कम्तीमा समेटेको छ।

'स्मरणपत्र, ई-मेल, सुभाष, लगबुक, विद्युतीय रूपमा राखिएका तथ्याङ्कका साथै नमुनासमेत' लगायतका सूचना अभिलेख राख्ने सम्भावित स्वरूपका उदाहरणको लामो सूची कानूनमा प्रस्तुत गरिएको छ। अभिलेखका सम्बन्धमा छुट्टै परिभाषा दफा २ (भ) मा गरिएको छ। उक्त दफाका अनुसार अभिलेख भनेको कुनै दस्तावेज वा पाण्डुलिपि, माइक्रोफिल्म वा फ्याक्स, कम्प्युटरबाट उत्पादन गरिएका कुनै सामग्री वा प्रतिलिपि हो। यो परिभाषा सूचनाको परिभाषाको तुलनामा प्रष्ट रूपमा साँघुरो छ। उदाहरणका लागि, यसले नमुनाहरू समेट्ने देखिँदैन। कानूनद्वारा परिभाषित गरिए अनुरूप पहुँचको प्राथमिक अधिकार सूचनाका सन्दर्भमा लागू हुने भएकोले भने यसले व्यवहारमा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई सीमित नगर्ला।

दफा २ (ज) मा परिभाषित गरिए अनुसार सार्वजनिक निकाय (कानूनमा प्रयोग गरिएको शब्द 'सार्वजनिक प्राधिकरण') भनेको संविधान, संसद् या राज्य विधानसभाद्वारा पारित गरिएका कुनै कानूनद्वारा वा त्यस अन्तर्गत वा सरकारबाट कुनै सूचना जारी गरेर बनाइएका कुनै 'प्राधिकरण वा निकाय वा स्वशासित सरकारका संस्था' र गैरसरकारी संस्थालगायत सरकारको स्वामित्वमा रहेका, नियन्त्रित वा उल्लेख्य रूपमा लगानी गरिएका निकाय हो। सूचनाको हकसम्बन्धी अन्य केही कानूनले जस्तै यसले सार्वजनिक लगानी नभए पनि सार्वजनिक कार्य गरिरहेका निजी निकायलाई समावेश नगरे पनि यो आफैमा एउटा विस्तृत परिभाषा भएको छ।

माथि औल्याइएजस्तै नागरिकको पहुँचसम्बन्धी अधिकार क्षेत्र सीमित रहेको छ (दफा ३)। कानूनको दफा १ (२) ले भौगोलिक सीमिततालाई समेत समेटेको छ। यसलाई जम्मु काश्मीर राज्यलाई छोडेर पूरै भारतमा

फैलाइएको छ । यसका निश्चित संवैधानिक कारणहरू छन्^{१९९} तर यो महत्वपूर्ण सीमितता हो । जम्मु काश्मीरको आफ्नै सूचनाको हकसम्बन्धी कानून 'जम्मु र काश्मीर सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन-२००४' छ ।^{१९०}

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

दफा ६ का अनुसार निवेदन अङ्ग्रेजी, हिन्दी वा स्थानीय आधिकारिक भाषामा लिखित वा विद्युतीय साधनमार्फत् उपयुक्त सूचना अधिकारी (केन्द्र वा राज्यस्तरीय)समक्ष प्रस्तुत गर्नसकिन्छ । निरक्षरता जस्ता कुनै कारणवश लिखित निवेदन दिन सम्भव नभएको अवस्थामा सूचना अधिकृतले निवेदकलाई सम्पूर्ण उचित सहायता उपलब्ध गराउनुपर्दछ । कानूनको दफा ५ (३) अन्तर्गत सूचना अधिकृतहरूले निवेदकलाई 'उचित सहायता' उपलब्ध गराउनुपर्दछ । सूचना अधिकृतहरूले निरीक्षणलगायतका माध्यमद्वारा सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्न मा सक्षम बन्नका लागि सघाउन 'मानसिक रूपमा अशक्त' लाई पनि सहयोग उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा ७ (४)- (६)) । निवेदन दिनका लागि कुनै कारण खुलाइरहनु आवश्यक छैन र निवेदकलाई सम्पर्क राख्नका लागि आवश्यक बाहेक कुनै पनि प्रकारका व्यक्तिगत विवरण माग नगरिने व्यवस्था नियमहरूले गरेका छन् ।

निवेदनसम्बन्धमा जतिसक्दो चाँडो र कुनै पनि परिस्थितिमा ३० तीस दिनभित्र जवाफ दिनैपर्दछ, तर सूचनासम्बन्धी वास्तविक उपलब्धता दस्तुरको भुक्तानीमा निर्भर रहन्छ । सूचना जीवन वा व्यक्तिको स्वतन्त्रतासँग सम्बन्धित भएमा ४८ घण्टाभित्र जवाफ उपलब्ध गराउनुपर्दछ । यी समयसीमाभित्र उपलब्ध गराउन असफल हुनुलाई अनुरोधप्रति भिनो अस्वीकार जनाइएको अर्थमा लिन सकिन्छ (दफा ७ (१) र (२)) । जीवन वा स्वतन्त्रतासम्बन्धी सूचनाका लागि छोटो समयसीमाको व्यवस्था गरिनुलाई सकारात्मक उपायका रूपमा लिन सकिन्छ । त्यस्तो व्यवस्था सूचनाको हकसम्बन्धी थोरै कानूनमा मात्र छ ।

७८

अनुरोध गरिएको सूचना अर्को सार्वजनिक निकायसँग भएमा वा त्यस निकायको कार्यसँग निकट रूपमा सम्बन्धित भएमा सूचना अधिकृतले अनुरोधलाई ती निकायमा पठाउनुपर्दछ र त्यसबारे निवेदकलाई तुरुन्तै सूचित गर्नुपर्दछ (दफा ६ (३)) । तेस्रो पक्षबाट प्राप्त भएका वा तेस्रो पक्षसँग सम्बन्धित तथा तेस्रो पक्षबाट गोप्य भनिएको सूचना सूचना अधिकृतले सार्वजनिक गर्ने मनसाय राख्यो भने निवेदन प्राप्त भएको पाँच दिनभित्र उक्त सूचनालाई सार्वजनिक गर्न लागिएकोबारे सूचना तेस्रो पक्षलाई दिनुपर्दछ र उक्त विषयका सन्दर्भमा आफ्नो प्रतिनिधित्व दश दिनभित्र उपलब्ध गराउन अवसरसमेत दिनुपर्दछ । दफा ७ मा व्यवस्था गरिएको समयसीमा यस्ता मुद्दामा लागू हुँदैन र त्यसको सट्टा ४० दिनभित्र जवाफ उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ (दफा ७ (७) र ११) ।

सूचनाका लागि दिइएको निवेदन स्वीकृत भएमा लाग्ने दस्तुरसम्बन्धी सूचनाका साथै दस्तुरबापत्को रकम गणनाको आधार, लगाइएको दस्तुरलाई चुनौती दिनसक्ने निवेदकको अधिकार तथा चुनौती दिने प्रक्रियासम्बन्धी सूचना निवेदकलाई दिनुपर्दछ (दफा ७ (३)) । निवेदन अस्वीकृत भएमा निवेदकलाई अस्वीकारको कारण र त्यस निर्णयविरुद्ध पुनरावेदन गर्ने प्रक्रियाबारे सूचित गर्नुपर्दछ (दफा ७ (८)) । चाखलाग्दो कुरा के छ भने अभिलेखको केही अंशमा मात्र पहुँच दिइएको अवस्थामा अस्वीकार गरिएको निवेदनको अंशका साथै स्वीकृति नदिनुको कारणबारे मात्र नभई सम्बन्धित सामग्रीमा पाइएका कुरा एवं उक्त निर्णय गर्ने व्यक्तिको नाम र पदलगायतका थप विस्तृत सूचना दिनुपर्दछ (दफा १० (२)) ।

सार्वजनिक निकायको स्रोतलाई अनुचित रूपमा अर्कैतिर लैजाने वा अभिलेखको संरक्षण वा सुरक्षामा हानि पुऱ्याउने भएमा बाहेक सामान्यतः सूचनालाई निवेदकले तोकेको स्वरूपमा उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा ७ (

९)) । दफा २ (ब) ले कार्य वा अभिलेखको प्रत्यक्ष निरीक्षण, सार्ने वा प्रमाणित प्रतिलिपि प्राप्त गर्ने, प्रमाणित नमुना लिने र विद्युतीय वा मुद्रितलगायतका अन्य अभिलेख स्वरूपसमेतका रूपमा सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्ने धेरै स्वरूप तोकेको छ । कार्यलाई निरीक्षण गर्ने र प्रमाणित नमुना लिने अधिकारलार्थ समावेश गरिनु भारतीय सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको विशेष नवीनता हो । सार्वजनिक निर्माण योजनामा न्यूनस्तरका कार्य वा सामग्रीको उपयोग गर्ने गरिएको अवस्थालाई सम्बोधन गर्ने चाहनाबाट यो व्यवस्था आंशिक रूपमा उत्प्रेरित छ ।

विद्युतीय स्वरूपमा उपलब्ध गराएको सूचनाका लागि समेत दस्तुरको भुक्तानी भएपछि मात्र सूचना उपलब्ध गराइनेछ तर त्यस्तो दस्तुर 'उचित' हुनुपर्दछ । गरिबीको रेखाभन्दा तल रहेकालाई कुनै दस्तुर लिइने छैन । सूचनालाई समयमै उपलब्ध गरिने सुनिश्चित गर्नमा सहयोगी हुनसक्ने अग्रगामी नियम के हो भने निर्धारित समयसीमालाई सम्मान गर्न सार्वजनिक निकाय असफल भएको अवस्थामा कुनै पनि दस्तुर लिइने छैन । सरकारले दस्तुर लिनेसम्बन्धमा नियम बनाउन सक्दछ (दफा २७ (२) (ख)) । यस्ता नियम केन्द्र र सबै राज्य तहमा बनाइएका छन् भने केही अदालतसमेत बनाएका छन् । केन्द्रीय नियमले निवेदनका लागि दस्तुर भारु. १० (करिब ०.२५ अमेरिकी डलर), ए-४ साइज वा लेटर साइजको प्रतिलिपिका लागि भारु. २ (०.०५ अमेरिकी डलर), नमुना वा ढाँचाको वास्तविक लागत र एउटा डिस्केटका लागि भारु. ५० तोकेको छ । निरीक्षणको पहिलो घण्टा निःशुल्क हुन्छ र त्यसपछिका हरेक घण्टाका लागि भारु. ५ दस्तुर लिइन्छ ।^{१९१}

प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य

भारतीय सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा अग्रसक्रिय वा नियमित प्रकाशनसम्बन्धी निकै विस्तृत दायित्व समावेश गरिएको छ । कानून लागू भएको १२० दिनभित्र र त्यसपछि वार्षिक रूपमा हरेक सार्वजनिक निकायले निम्नलिखितलगायतका थुप्रै विषयवस्तुमा अद्यावधिक सूचना प्रकाशन गर्नेपर्दछ - संस्थाको विवरण, कार्य र कर्तव्य; कर्मचारीका अधिकार तथा कर्तव्य; निर्णय प्रक्रियामा अपनाइएका प्रक्रिया; कार्यसञ्चालनका क्रममा अपनाइएका मान्यता; नियम, नियमावली, निर्देशन र निर्देशिका; आफूसँग भएका कागजातका किसिम, विद्युतीय स्वरूपमा रहेका सूचना; नीति निर्माण वा कार्यान्वयनसम्बन्धी सार्वजनिक परामर्श व्यवस्था; सञ्चालक समिति, परिषद्, समिति र अन्य सबै निकायको विवरण र बैठक वा निर्णय पुस्तिका खुला छ वा छैन; सबै कर्मचारीको सूची र उनीहरूका पारिश्रमिक; यसका हरेक निकाय र सबै योजनाका शीर्षकहरूका लागि छुट्याइएको बजेट, प्रस्तावित खर्च र भुक्तानीसम्बन्धी प्रतिवेदन; अनुदान योजना कार्यान्वयन र लाभकर्ताहरूसम्बन्धी सूचना; उन्मुक्ति, अनुमति वा अन्य अधिकार प्राप्त गर्नेको विवरण, सूचना प्राप्त गर्न नागरिकलाई सुविधा (अध्ययन कक्षहरूसमेत); सबै सूचना अधिकृतको सम्पर्क विवरण; र यस्तै तोकिएका अन्य सूचना । सर्वसाधारणलाई प्रभाव पार्ने किसिमका नीति निर्माण वा निर्णय गर्दा सार्वजनिक निकायले सबै सम्बन्धित तथ्य अनिवार्य रूपमा सार्वजनिक गर्नुपर्दछ र ती प्रभावितलाई प्रशासकीय वा अर्ध-न्यायिक निर्णयका कारण उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा ४ (१)) ।

सूचना प्राप्त गर्न सर्वसाधारण आफैले निवेदन दिइरहनुपर्ने आवश्यकतामा कमी ल्याउनका लागि सार्वजनिक निकायले सम्भव भएसम्म अग्रसक्रिय रूपमा बढीभन्दा बढी सूचना उपलब्ध गराउन 'निरन्तर प्रयास' गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सूचनालाई व्यापक रूपमा र यसमा सहजै पहुँच हुने किसिमले प्रसार गरिनुपर्दछ । लागत प्रभावकारिता, स्थानीय भाषा तथा प्रसारका लागि स्थानीय क्षेत्रमा उपलब्ध प्रभावकारी सञ्चार साधनलाई विचार गर्दै सम्भव भएसम्म विद्युतीय रूपमा सूचना उपलब्ध गराइनुपर्दछ । यी नियम अन्तर्गत समेटिएका सूचना निःशुल्क वा लागत खर्चमै उपलब्ध गराइनुपर्दछ (दफा ४ (२)- (४)) ।

अग्रसक्रिय प्रकाशनसम्बन्धी यी नियम व्यापक र अग्रगामी दुवै छन् । सम्प्रेषणको प्रश्न निकै महत्वपूर्ण छ र सूचनाको हकसम्बन्धी भारतीय ऐनले यसलाई सम्बोधन पनि गरेको छ । कानूनले अग्रसक्रिय प्रकाशनको हद र निवेदन गर्नुपर्ने आवश्यकताबीचको अन्तरसम्बन्धलाई समेत सम्मान गरेको छ । आधुनिक सञ्चार प्रविधिहरूका कारण सार्वजनिक निकाय अपवादसम्बन्धी व्यवस्थामा नसमेटिएका कुनै पनि प्रकारका सूचना अग्रसक्रिय रूपमा उपलब्ध गराउन अहिले सक्षम छन्समावेश हुन सक्दछन् ।

अपवाद

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ८ मा मुख्य अपवादहरू समेटिएका छन् । यसले विभिन्न सार्वजनिक र निजी गोपनीयतासम्बन्धी हितको संरक्षणका लागि विस्तृत प्रणालीको व्यवस्था गरेको छ । दफा २४ ले कतिपय गुप्तचर तथा सुरक्षा निकाय सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको घेराबाट पूर्ण रूपमा मुक्त रहने व्यवस्था गरेको छ । ऐनको दोस्रो अनुसूचीमा सूचिकृत यी निकायमा गुप्चर विभाग, लागूऔषध नियन्त्रण विभागलगायतका १८ वटा निकाय छन् । सरकारले सूचना जारी गरेर दोस्रो अनुसूचीमा संशोधन गर्नसक्दछ । यो संशोधनलाई संसद् मा प्रस्तुत गर्नेपर्दछ । राज्य सरकारहरूले समेत सरकारी राजपत्रमा गुप्तचर र सुरक्षा निकाय तोक्नसक्दछ र त्यस प्रस्तावलाई राज्य विधानसभामा प्रस्तुत गर्नसक्दछ । कानूनको परिधिबाट यी निकायलाई अलग राखिनु दुर्भाग्यपूर्ण र अनावश्यक कुरा हो । सोही समयमा, भ्रष्टाचार र मानव अधिकार उल्लङ्घनका अभियोगसम्बन्धी सूचनाका लागि एउटै भए पनि अपवादको व्यवस्था गरिएको छ । मानव अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धमा सूचना यी निकायसँग सूचना माग गरिएको अवस्थामा सम्बन्धित सूचना आयोग (केन्द्रीय वा राज्य) को स्वीकृतिपश्चात् मात्र उपलब्ध गराउन सकिन्छ र दफा ७ मा समयसीमासन्दर्भमा जेसुकै लेखिएको भए पनि ४५ दिनभित्र सूचना उपलब्ध गराउनुपर्दछ । भ्रष्टाचारको अभियोगसम्बन्धी सूचना भएमा अपनाउनका लागि निश्चित प्रक्रिया उल्लेख गरिएको छैन ।

१०

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा २२ ले 'लागू भएको समयावधिका लागि' अन्य कानूनमा भएका अस्थिर व्यवस्थाहरूमाथि अग्राधिकार प्राप्त गरेको छ र त्यस्तो एउटा कानूनका रूपमा यसमा सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐन-१९२३ उल्लेख गरिएको छ । सबै नभए पनि अधिकांश अपवादमा कुनै न कुनै किसिमको हानि परीक्षण समावेश गरिएको हुन्छ । कानूनमा सशक्त जनहित अग्राधिकारलाई समावेश गर्दै सूचना प्रवाह गर्दा हुने जनहित संरक्षित हितलाई पुग्ने हानिभन्दा वजनदार भएको अवस्थामा अपवादहरूमा मात्र नभई सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी कानूनमा जेसुकै उल्लेख गरिएको भए पनि सूचनालाई सार्वजनिक गरिनुपर्दछ (दफा ८ (२)) । यतिले पनि असन्तुष्ट मस्यौदाकारहरूले निश्चित अपवादका अगाडि निश्चित जनहितले अग्राधिकार पाउने पनि उल्लेख गरेका छन् । (हेर्नुहोस्, तल) ।

दफा १० (१) मा अपवादले सूचनाको केही अंशलाई मात्र समेटेको अवस्थामा अभिलेखको आंशिक सूचनालाई प्रवाहित गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ (पृथकतायोग्य) । कानूनले ऐतिहासिक सूचना प्रवाह गर्न सकिने पनि व्यवस्था गरेबाट अनुरोध गरिएको समयभन्दा २० वर्षपूर्व भएको कुनै घटनासँग सम्बन्धित सूचनाका सन्दर्भमा अपवाद लागू हुँदैन तर सार्वभौमसत्ता, सुरक्षा, रणनीतिक हित, अन्य राज्यसँगको सम्बन्ध, संसद्को विशेषाधिकार र मन्त्रिमण्डलका कागजपत्रहरूसम्बन्धी अपवादका सन्दर्भमा यो लागू हुँदैन (दफा ८ (३)) । ऐतिहासिक सूचना प्रवाहको महत्वमा वृद्धि गर्दै यो ऐतिहासिक सीमा निकै बढी दुरुपयोग हुने खालका यी अपवादमा पनि लागू भएको भए अझ बढी स्वीकारयोग्य हुने थियो ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले निम्नलिखित विशेष अपवादको व्यवस्था गरेको छ :

- पक्षपातपूर्ण किसिमबाट मुलुकको सार्वभौमसत्ता वा अखण्डता, सुरक्षा, रणनीतिक, वैज्ञानिक वा आर्थिक हित वा विदेशी राष्ट्रसँगको सम्बन्धमा प्रभाव पार्ने वा कुनै अपराधप्रति उक्साउने सूचनाको प्रवाह (दफा ८ (१) (क) ।
- अदालतद्वारा अभिव्यक्त रूपले प्रतिबन्ध लगाएको सूचनाको प्रकाशन वा अदालतको मानहानि हुने सूचनाको प्रवाह (दफा ८ (१) (बी) ।
- संसद् वा कुनै राज्य विधानमण्डलको विशेषाधिकार भङ्ग गर्ने सूचनाको प्रवाह (दफा ८ (१) (ग) ।
- व्यापक जनहितका लागि प्रवाहित गर्नेपर्ने अवस्था नआएसम्म तेस्रो पक्षको प्रतिस्पर्धी अवस्थालाई हानि पुऱ्याउने व्यापारिक गोपनीयतासम्बन्धी सूचनाको प्रवाह (दफा ८ (१) (घ) र ११ (१)) ।
- व्यापक जनहितका लागि प्रवाहित गर्नेपर्ने अवस्था नआएसम्म कुनै व्यक्तिलाई उनको विश्वासी नातेदारबाट उपलब्ध सूचनाको प्रवाह (दफा ८ (१) (ङ)) ।
- कुनै विदेशी राष्ट्रबाट विश्वासका आधारमा प्राप्त सूचना (दफा ८ (१) (च)) ।
- कुनै व्यक्तिको जीवन वा शारीरिक सुरक्षा खतरामा पार्ने वा कानुन कार्यान्वयन वा सुरक्षासम्बन्धी सूचनाको गोप्य स्रोतको पहिचान गराउने सूचनाको प्रवाह (दफा ८ (१) (छ)) ।
- अपराधीसम्बन्धीमा अन्वेषण, पक्राउ वा अदालती कारवाहीमा बाधा सिर्जना गर्ने सूचनाको प्रवाह (दफा ८ (१) (ज)) ।
- निर्णय भइसकेपछि 'र कामकुरा पूर्ण वा सम्पन्न भइसकेपछि' अन्य अपवादको अधीनमा रहेर सार्वजनिक गर्नुपर्ने नै भए पनि मन्त्रपरिषद्मा भएका विचारविमर्शको अभिलेखलगायतका कागजपत्र (दफा ८ (१) (झ)) ।
- विस्तृत जनहितका लागि सूचना प्रवाहित गर्नु आवश्यक छ वा उक्त सूचना संसद्लाई उपलब्ध गराउन इन्कार गर्न सकिँदैन भन्ने कुरामा सूचना अधिकृत वा पुनरावेदन अधिकारी सन्तुष्ट नभएसम्म कुनै सार्वजनिक गतिविधि वा हितसँग सम्बन्ध नभएका व्यक्तिगत सूचना वा गोपनीयतामाथि अनावश्यक अतिक्रमण हुने सूचनाको प्रवाह (दफा ८ (१) (ञ)) ।
- राज्यबाहेक कुनै व्यक्तिमा निहित प्रतिलिपि अधिकार उल्लङ्घन हुने सूचनाको प्रवाह (दफा ९) ।

यी अपवाद अधिकांश रूपमा अन्य सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा भएका व्यवस्थासँग मेल खान्छन् । कुनै अपराध गर्न उक्साउने तथा कुनै व्यक्तिलाई उनको विश्वासिलो नातेदारबाट प्राप्त सूचनाको प्रवाह जस्ता केही अपवाद भने अन्य कानुनका तुलनामा भिन्न छन् । अपवादको सूचीमा सार्वजनिक निकायको आन्तरिक विचारविमर्शसम्बन्धी आम अपवादलाई समावेश गरिएको छैन । महत्वपूर्ण हुनसक्ने भए पनि धेरै देशमा यो अपवादको औसत दुरुपयोग हुने गरेको छ । अधिकांशमा कानुनमा अभिव्यक्त वा अप्रत्यक्ष रूपमा हानि परीक्षण समावेश गरिएको हुन्छ तर मन्त्रिमण्डलका कागजपत्रसम्बन्धी अपवाद र विदेशी राष्ट्रबाट विश्वासका आधारमा प्राप्त सूचनासम्बन्धी अपवाद भने समावेश गरिएको हुँदैन । उल्लेख गरिएको हानिको स्तर भने धेरै उच्च छ । अधिकांश अवस्थामा वास्तवमै हानि सूचना प्रवाहकै परिणामस्वरूप उत्पन्न भएको हुनुपर्दछ ।

व्यक्तिगत सूचनासम्बन्धी अपवादको शब्द संरचना अस्पष्ट छ। यसको पहिलो अंश सार्वजनिक गतिविधि र हितसँग सम्बन्धित सूचनासम्म विस्तारित नभएको भए पनि यसमा हानि परीक्षण समावेश गरिएको छैन। त्यसकारण गोपनीयता अतिक्रमण नगर्ने केही व्यक्तिगत सूचनालाई रोक्न सकिन्छ। अर्कोतर्फ, अपवादको दोस्रो अंशका अनुसार समग्र जनहितको पक्षमा नभएसम्म सार्वजनिक गतिविधिसँग सम्बन्ध भएका गोपनीयता अतिक्रमण गर्ने सूचनालाई सार्वजनिक गर्नु हुँदैन। केही कानूनले सही रूपमा निजी प्रकृतिका सूचनालाई उन्मुक्ति दिएका छन् र सार्वजनिक अधिकारीका कामसँग सम्बन्धित निजी सूचनालाई हटाएका छन्। भारतीय सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा भएको व्यवस्थाभन्दा यो बढी नै दृढो देखिन्छ तर व्यवहारमा दुवै पक्षका लागि हानि हुनुपर्ने भनी यस व्यवस्थाको व्याख्या भइरहेको छ।

पुनरावेदन

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा १९ अनुसार निश्चित समयसीमाभित्र निर्णय प्राप्त गर्न नगर्ने वा कानून अन्तर्गतको निर्णयबाट दुःखित भएको तेस्रो पक्ष वा कुनै व्यक्तिले ३० दिनभित्र जिम्मेवार सूचना अधिकृतभन्दा माथिल्लो तहको अधिकृतसमक्ष आन्तरिक पुनरावेदन गर्नसक्नेछ। दोस्रो पुनरावेदन ९० दिनभित्र वा आवश्यक ठानिएको अवस्थामा अवधि थप गरेर सम्बद्ध सूचना आयोगमा दिन सकिन्छ (हेर्नुहोस्, तल)। पहिलो पुनरावेदनसम्बन्धी निर्णय ३० दिनभित्र वा थप समयावधि ४५ दिनसम्म गरिसक्नुपर्दछ। समयवाधि थप्नका लागि लिखित रूपमा कारणहरू दिनुपर्दछ। सूचना उपलब्ध गराउन अस्वीकार गर्ने सूचना अधिकारीले नै आफ्नो अस्वीकृतिलाई पुष्टि गर्ने दायित्व सम्हाल्नुपर्दछ (दफा १९)। अत्यधिक दस्तुर वा अनावश्यक ढिलाइ जस्ता अन्य विषयवस्तुसँग सम्बद्ध उजुरीको जवाफ दिने जिम्मेवारी पनि सूचना अधिकृतले नै बहन गर्नुपर्ने व्यवस्था दफा २० (१) ले गरेको छ।

८२

पुनरावेदनको अधिकार क्षेत्रलाई दफा १८ (१) मा प्रस्ट्याइएको छ। यसमा सूचना आयोगले निम्नलिखित विषयवस्तुसम्बन्धमा उजुरी प्राप्त गर्नुपर्ने र छानविन गर्नुपर्ने दायित्व निर्धारण गरिएको छ - सूचना अधिकृतको नियुक्ति भई नसकेको जस्ता कारण निवेदन दिन नसकिएको; सूचना प्रवाहित गर्न अस्वीकार गरिएको; निर्धारित समयसीमाभित्र निवेदनको जवाफ नदिएको; लगाइएको दस्तुर; अपूर्ण, भ्रामक वा गलत सूचना उपलब्ध गराइएका अभियोगहरू वा अभिलेखमा पहुँच प्राप्तिका लागि गरिएको अनुरोधसम्बन्धी अन्य कुनै पनि विषयवस्तु। उजुरीका लागि यो निकै बृहद् आधार हुन्।

पुनरावेदनसम्बन्धमा निर्णय दिनका लागि सूचना आयोगले 'अनुसन्धान आरम्भ' गर्नसक्दछ। त्यस्तो अवस्थामा कानून कार्यविधि संहिता-१९०८ अन्तर्गत अदालती कार्यवाही चलाउँदा देवानी अदालतलाई हुने निम्नलिखित अधिकार यसलाई पनि हुन्छ - साक्षी भिकाउने र उनीहरूलाई प्रमाण दिन बाध्य पार्ने; सार्वजनिक अभिलेखलगायतका दस्तावेज प्रस्तुत गर्न लगाउने; प्रमाण लाग्ने कागजपत्र भिकाउने एवं तोकिएका अन्य कुनै अधिकार (दफा १८ (२)- (३)।

सूचना आयोगका निर्णय बाध्यकारी छन्। कुनै विषयमा निर्णय गर्ने क्रममा सूचना आयोगसँग व्यापक उपचारात्मक अधिकार हुन्छ। यी अधिकार प्रयोग गरी सूचना आयोगले सूचना अधिकृत नियुक्ति गरेर, निश्चित सूचना प्रकाशन गरेर, अभिलेख व्यवस्थापन प्रणालीमा सुधार गरेर, आफ्ना कर्मचारीलाई तालिम दिने प्रावधानमा अभिवृद्धि वा आयोगलाई वार्षिक प्रतिवेदन उपलब्ध गराएर निश्चित स्वरूपमा सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराएर कानूनको पालना भएको सुनिश्चित गर्नका लागि आवश्यक कदम चाल्न सार्वजनिक निकायलाई आदेश दिनसक्दछ; उजुरीकर्तालाई सार्वजनिक निकायबाट क्षतिपूर्ति दिलाउन लगाउने; वा पहुँचमा

अवरोध सिर्जना गरेबापत सूचना अधिकृतलाई सजाय गर्ने जस्ता कानूनले तोकबमोजिमको सजाय दिने जस्ता उपचार उपलब्ध गराउन सक्दछ (दफा १९ (७) (८) ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले केन्द्रीय र राज्यस्तरीय सूचना आयोगको नियुक्ति र स्वतन्त्रतासम्बन्धमा विस्तृत प्रावधान समेटेको छ (तल गरिएको वर्णन केन्द्रीय सूचना आयोगसँग मात्र सम्बन्धित छ) । दफा १२ अनुसार आयोगमा प्रमुख सूचना आयुक्त र दश जनासम्म केन्द्रीय सूचना आयुक्त रहन्छन् र उनीहरूलाई प्रधानमन्त्री, विपक्षी दलको नेता र प्रधानमन्त्रीले नियुक्त गरेका एक मन्त्रीसमेत रहेको सिफारिस समितिको सिफारिसका आधारमा राष्ट्रपतिले गर्नेछ । निर्णयमा सत्तारूढ दलको पूर्ण प्रभाव हुनबाट यसले बचाउ गर्ने भए पनि यो अझ पनि उच्च राजनैतिक प्रक्रिया हो । वर्तमान प्रमुख सूचना आयुक्त वजाहात हबिबुल्लाहले भने यो पदमा पुग्ने क्रममा स्वतन्त्रता प्रदर्शन गर्नुभएको छ ।

आयुक्तहरू सूचिकृत क्षेत्रमा 'व्यापक ज्ञान र अनुभव कमाएका ख्यातिप्राप्त सार्वजनिक व्यक्तित्व' हुनुपर्दछ । उनीहरू संसद् सदस्य वा लाभको पद सम्हालिरहेका वा कुनै राजनैतिक दलसँग जोडिएका वा कुनै व्यवसाय गरिरहेका वा अन्य कुनै पेशामा संलग्न हुनुहुँदैन (दफा १२) । यो पछिल्लो शर्त केही कठोर देखिन्छ, र यसले गर्दा आयुक्तहरू आंशिक समयसमेत आफ्नो व्यवसायमा संलग्न हुनबाट बञ्चित भएका छन् ।

आयुक्तहरूको कार्यावधि पाँच वर्षको हुन्छ भने उनीहरूलाई पुनर्नियुक्ति दिन नमिल्ने तथा ६५ वर्षको उमेर पूरा भएपछि निवृत्त हुने व्यवस्था गरिएको छ । आयुक्तहरूले अनुसूची १ मा दिइए अनुसार संविधानप्रति पूर्ण प्रतिबद्ध रहने, भारतको सार्वभौमसत्ता र अखण्डतालाई अनुमोदन गर्ने र आफ्नो क्षमताले भ्याएसम्म 'डर वा पक्षपात, प्रेम वा गलत मनसाय' नराखी उत्कृष्ट कर्तव्य निर्वाह गर्ने सपथग्रहण गर्नुपर्दछ । आयुक्तको तलब निर्वाचन आयोगका आयुक्त सरह हुन्छ, तर उनीहरूले कुनै सरकारी निवृत्तिभरण प्राप्त गरिरहेको भए त्यसलाई तलब रकममा कट्टा गरिन्छ (दफा १३) । पछिल्लो व्यवस्था अन्यायपूर्ण देखिन्छ किनभने अन्य निवृत्तिभरण पाइरहेकाको तुलनामा सरकारी निवृत्तिभरण पाइरहेकाहरूलाई यसबाट बेफाइदा हुने देखिन्छ ।

दफा १४ ले आयोगका कामबाट आयुक्तलाई हटाउनेसम्बन्धी प्रश्नलाई सम्बोधन गरेको छ । प्रश्न उठाइएका आयुक्त आफ्नो कर्तव्य पालनका क्रममा लाभान्वित भइरहेको वा अक्षमताबाट पीडित भएको वा गलत व्यवहारमा संलग्न भएको आधारमा सर्वोच्च अदालतद्वारा गरिएको निर्णय अनुसार राष्ट्रपतिबाट आदेश भएपछि यो दफा लागू गरिन्छ । सर्वोच्च अदालत निर्णय गर्ने क्रममा रहेको समयमा राष्ट्रपतिबाट आयुक्त निलम्बन हुनसक्दछ । टाट पल्टेको घोषित भएका; राष्ट्रपतिको विचारमा नैतिकहीन कार्यमा संलग्न भएका कारण दोषी ठहरिएका, लाभको रोजगारीमा संलग्न, शारीरिक वा मानसिक अशक्तताका कारण कार्यालयमा निरन्तरता दिन अक्षम भएका; वा आयुक्तका रूपमा गरिने काममा पूर्वाग्रही ढङ्गले प्रभाव पार्नसक्ने वित्तीय वा अन्य लाभ प्राप्त गरेका अवस्थामा राष्ट्रपतिको आदेशबाट आयुक्तलाई पदबाट हटाउन सकिन्छ ।

संयुक्त रूपमा हेर्दा यी अत्यन्त बलिया प्रावधान हुन् तर राष्ट्रपतिले सोभै हटाउनसक्ने आधार भने विस्तृत छन् र अन्य मुद्दामा सर्वोच्च अदालतको सिफारिश आवश्यक रहने गरेको कुरालाई विचार गर्दा उक्त व्यवस्थासँग यो प्रावधान बाभिएको देखिन्छ (त्यसकारण अक्षमतासम्बन्धी निर्णय सर्वोच्च अदालतले मात्र गर्नुपर्दछ र मानसिक अक्षमताका कारण पदबाट हटाउने निर्णय भने राष्ट्रपति एकलैले गर्नसकोस्) ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा २३ ले यस कानून अन्तर्गत गरिएका कुनै पनि आदेशका सन्दर्भमा अदालतको क्षेत्राधिकारलाई नाघ्ने नियत राखेको छ । यो अभ्यासको प्रभाव भने निर्णय सच्याउनका लागि तल्लो अदालतमा कोही पनि नजाओस् भन्ने मात्रै हो किनभने उच्च र सर्वोच्च अदालतमा पहुँचलाई संवैधानिक प्रत्याभूति प्राप्त छ र सूचनाको हकसम्बन्धी कतिपय मुद्दाको निर्णय यिनै अदालतबाट भइसकेका छन् ।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा प्रतिबन्धको विकसित व्यवस्था गरिएको छ। दफा २० अनुसार सूचना अधिकृतले उपयुक्त कारणविना अनुरोध अस्वीकार गरेको, तोकिएको समयसीमाभित्र सूचना उपलब्ध गराउन असफल भएको, गलत मनसाय राखेर अनुरोधलाई अस्वीकार गरेको, नियतवश गलत, अपूर्ण वा भ्रामक सूचना दिएको, अनुरोधसँग सम्बन्धित सूचनालाई नियतवश नष्ट गरेको वा कुनै तरिकाबाट सूचनाका पहुँचमा अवरोध सिर्जना गरेको सूचना आयोगलाई लागेमा सूचना उपलब्ध नगराउँदासम्म प्रतिदिन भारु २५० जरिमाना गर्न सकिन्छ र यो जरिमाना बढीमा २५ हजार भारुसम्म हुनसक्दछ। समस्या समाधानै गर्न नसकिने अवस्थामा पुगेको छ भने जरिमानाको रकम स्वतः अधिकतम हुन्छ। यसको उदाहरणका रूपमा सूचना नष्ट गरिएको अवस्थालाई लिन सकिन्छ। त्यस्तो प्रतिबन्ध लगाउनुपूर्व आयोगले सूचना अधिकृतलाई मुद्दाका सम्बन्धमा स्पष्टीकरण दिने अवसर प्रदान गर्न सक्दछ। अपराध हुनका लागि न्यायोचित कारणको अभाव भए पुग्ने र सारभूत अंशका रूपमा मिहिनेतको अभाव आवश्यक नभए पनि यस दफाले आफूले 'उचित वा मिहिनेत' साथ कार्य गरेको प्रमाण प्रस्तुत गर्ने दायित्व सूचना अधिकृतमै रहने व्यवस्था गरेको छ। बारम्बार अपराध गर्नेहरूका सन्दर्भमा आयोगले अनुशासनात्मक कारवाही गर्न सिफारिस गर्दछ। यस दफामा उल्लेख गरिएको गलत कार्यको सूची अत्यन्त विस्तृत छ।

अर्कोतर्फ, कानून अन्तर्गत गरिएको वा गर्न खोजिएको कार्यका लागि कुनै व्यक्तिमाथि कुनै कानुनी कारवाही गर्ने व्यवस्था छैन (दफा २१)। कानूनले सुराकीहरूका लागि कुनै संरक्षण उपलब्ध गराएको छैन।^{१९२}

८४

प्रवर्धनात्मक पहल

दफा ५ (१) अनुसार हरेक सार्वजनिक निकायले अनुरोध गरिएका सूचना उपलब्ध गराउन आवश्यक सङ्ख्यामा यस अधि केन्द्रीय वा सरकारी सार्वजनिक सूचना अधिकृतका रूपमा उल्लेख गरिएका सूचना अधिकृतहरू नियुक्त गर्नुपर्दछ। यी सूचना अधिकृतले अन्य कुनै पनि अधिकृतको सहायता लिनसक्दछन् र सूचना अधिकृतलाई सहयोग गर्नु अन्य कुनै पनि अधिकृतको कर्तव्य हुन्छ (दफा ५ (५))।

दफा ४ (१) (क) मा अभिलेख व्यवस्थापनसम्बन्धमा प्रारम्भिक नियमको व्यवस्था गर्दै हरेक सार्वजनिक निकायले आफ्ना अभिलेखलाई 'सूचनाको हकलाई सहज पार्ने शैली र स्वरूपमा पूर्णतया सूचिकृत गर्नुका साथै सङ्केत दिएर' राख्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ। यो व्यवस्था उपयोगी भए पनि कानूनले नै अभिलेख व्यवस्थापन मापदण्ड स्थापना र कार्यान्वयन गर्ने प्रणालीको व्यवस्था गरिएको भए अझ राम्रो हुने थियो। कम्प्युटरमा राख्न सकिने प्रकृतिका अभिलेखहरूलाई विद्युतीय रूपमै उपलब्ध गराइनुपर्दछ र साधनस्रोतको उपलब्धताका आधारमा त्यसलाई राष्ट्रव्यापी सञ्जालमा जडान गरिनुपर्दछ। अग्रसक्रिय रूपमा उपलब्ध गराइनुपर्ने सूचना बाहेक अन्य सूचनाका सन्दर्भमा यो सञ्जाल सरकारका लागि आन्तरिक हुन्छ।

सरकारसमक्ष वार्षिक रूपमा प्रतिवेदन बुझाउनुपर्ने सूचना आयोगको दायित्वको व्यवस्था कानूनको दफा २५ मा गरिएको छ र ती प्रतिवेदनलाई हरेक संसद् वा राज्य विधानसभामा समान रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्दछ। प्रत्येक मन्त्रालय वा विभागले आफ्ना क्षेत्राधिकार अन्तर्गतका सार्वजनिक निकायसम्बन्धी सूचना सम्बन्धित आयोगलाई उपलब्ध गराउनुपर्दछ, किनभने सूचना आयोगले त्यससम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्दछ। प्रतिवेदनमा कम्तीमा निम्नलिखित सूचना समावेश हुनुपर्दछ - प्रत्येक सार्वजनिक निकायमा दर्ता भएका अनुरोधको सङ्ख्या, अस्वीकृत अनुरोधको सङ्ख्या, आधार लिइएका कानुनी व्यवस्थाहरू र प्रत्येक व्यवस्थाको सहयोग लिइएको पटक, सूचना आयोगमा गरिएको पुनरावेदनको सङ्ख्या र त्यसको नतिजा, अधिकृतहरूविरुद्ध भएका

अनुशासनात्मक कारवाहीको विवरण, सङ्कलन गरिएको दस्तुर, सोचिए जस्तै गरी कानून कार्यान्वयनका लागि भएका प्रयाससम्बन्धी तथ्यहरू र सुधारका लागि कुनै सिफारिसहरू ।

कानूनलाई प्रयोग गर्ने विधिसम्बन्धी पहुँचयोग्य निर्देशिका प्रयोग हुनसक्ने आधिकारिक भाषामा तयार गरेर त्यसलाई आवश्यकता अनुसार अद्यावधिक बनाउँदै लाने दायित्व पनि यस ऐनले सरकारका विभिन्न तहमाथि सिर्जना गरेको छ । त्यस्तो निर्देशिकामा अन्य कुराका अतिरिक्त कानूनका उद्देश्य, प्रत्येक सूचना अधिकृतको सम्पर्क विवरण र निवेदन प्रस्तुत गर्नका लागि अपनाइने प्रक्रिया र स्वरूपको विवरण, सूचना अधिकृत र सूचना आयोगहरूबाट उपलब्ध हुनसक्ने सहायता, कानून कार्यान्वयन हुन नसक्दाका उपचार र पुनरावेदन दर्ता गर्ने तरिका, सूचनाको अग्रसक्रिय प्रवाहका नियम, दस्तुरसम्बन्धी नियमहरू र कानून कार्यान्वयनका लागि जारी गरिएका कुनै नियमावली वा परिपत्र (दफा २६ (२)- (४)) ।

अन्त्यमा, सरकारले आफ्नो स्रोतले भ्याएसम्म सर्वसाधारणलाई कानून अन्तर्गत व्यवस्था भएका उनीहरूका अधिकारका सम्बन्धमा शिक्षा दिन र सूचना अधिकृतहरूलाई तालिम उपलब्ध गराउन कार्यक्रमहरू तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था यसले गरेको छ ।

प्रवर्धनात्मक पहलको यो राम्रो विस्तृत प्याकेज हो । यसमा छुटेको एउटा कुरा के हो भने कानूनले जनशिक्षा र तालिम जस्ता बढी आम किसिमका प्रवर्धनात्मक पहलका लागि केन्द्रीय जिम्मेवारी तोक्न वा जिम्मेवारी स्थलको व्यवस्था गर्न कानून असफल रहेको छ । यसको परिणामस्वरूप यी कुरा हाल अत्यन्त सामान्य र स्वेच्छिक रूपमा मात्र उपलब्ध भइरहेका छन् ।

जमैका

परिचय

जमैकाको संविधान-१९६२ को धारा २२ ले अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतालाई प्रत्याभूति गरेको छ, र यसमा विचार र सूचना प्राप्त गर्ने र प्रदान गर्ने अधिकार निहित हुने व्याख्या गरेको छ । यो अधिकार कानूनले तोकेको अवस्थामा विभिन्न सार्वजनिक र निजी हितलाई संरक्षण गर्न उचित रूपमा आवश्यक प्रतिबन्धको अधीनमा रहन्छ । सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई तोकेरै प्रत्याभूति गरिएको भने छैन ।^{१८३}

जमैकाको सूचनामा पहुँचसम्बन्धी ऐन-२००२^{१८४} लाई सन् २००२ जुलाईमा राजकीय अनुमति प्राप्त भएको थियो र यसको कार्यान्वयन चार चरणमा गरियो । सन् २००४ को जनवरीबाट केही सार्वजनिक निकायका सन्दर्भमा यो ऐन लागू गरिएको थियो भने त्यसपछि यो लागू हुने क्षेत्रलाई बढाउँदै सन् २००४ को नोभेम्बरसम्ममा यसलाई पूर्ण कार्यान्वयनमा ल्याइएको थियो ।^{१८५} यस ऐन निर्माण गर्न लामो समय लागेको थियो । सन् १९९९

तिरै यससम्बन्धमा नागरिक समाजको छलफल थालिएको थियो भने सबै सार्वजनिक निकायका सन्दर्भमा यो कानून लागू हुनुभन्दा करिब दश वर्षपूर्व अर्थात् सन् १९९५ मा हरितपत्र^{१५६} प्रकाशित गरिएको थियो।^{१५७}

ऐनमा सशक्त प्रक्रियागत प्रत्याभूति, अपवादसम्बन्धी तर्कसङ्गत रूपमा खँदिला प्रावधान र पुनरावेदनसम्बन्धी राम्रा पद्धति राखिएका छन्। अग्रसक्रिय सूचना प्रवाहसम्बन्धी प्रावधानहरू सीमित छन् भने यस क्षेत्रको अभ्यास पनि कमजोर छ। कानूनको क्षेत्रलाई पनि केही अनावश्यक रूपमा सीमित पारिएको छ। सूचनामा पहुँचसम्बन्धी व्यवस्था गर्नुका अतिरिक्त ऐनमा व्यक्तिगत अभिलेख अद्यावधि बनाउने र सच्याउनेसम्बन्धमा विस्तृत पद्धति राखिएका छन्।

उक्त ऐनको कार्यान्वयनसम्बन्धी निरीक्षण गर्ने कार्यादेशसहित जमैका अभिलेखालय तथा अभिलेख विभागको सूचनामा पहुँच एकाइ सन् २००३ को जनवरीमा प्रधानमन्त्रीको कार्यालयमा स्थापित गरिएको थियो। अधिकारीहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू र व्यापारीहरू सहभागी रहेको स्वयंसेवी समूह सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सरोकारवालाहरूको सल्लाहकार समूहले पनि ऐन कार्यान्वयनको अनुगमन गर्दछ।^{१५८} सूचनामा पहुँचसम्बन्धी एकाइको वेबसाइटमा उपलब्ध पछिल्लो प्रतिवेदन 'कार्यान्वयनको अवस्थासम्बन्धी निर्देशकको प्रतिवेदन' मा सन् २००५ को पहिलो चौमासिक अवधिमा १३५ वटा अनुरोध प्राप्त भएका, ७५ वटाको पूर्ण जवाफ दिइएको, १० वटालाई अन्यत्र पठाइएको र भण्डै ८४ प्रतिशतलाई कानुनी समयसीमाभित्रै जवाफ दिइएको उल्लेख छ।^{१५९}

८६

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

ऐनको दफा ६ (१) ले पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई स्पष्ट रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। यसमा उल्लेख गरिएको छ, "निषेध गरिएका कागजातमा बाहेकका सरकारी दस्तावेजमा पहुँच प्राप्त गर्ने अधिकार प्रत्येक व्यक्तिलाई हुन्छ।" ऐनको दफा २ मा उल्लेख गरिए अनुसार यसका उद्देश्य विशेष गरी "सरकारी जबाफदेहीता, पारदर्शिता र राष्ट्रिय निर्णय प्रक्रियामा सर्वसाधारणको सहभागिता" जस्ता "संवैधानिक लोकतन्त्र आधारित भएर रहेका निश्चित आधारभूत सिद्धान्तलाई लागू गर्ने तथा थप प्रभाव बनाउने" रहेका छन्। निश्चित सरकारी, व्यापारिक वा व्यक्तिगत सूचनाको गोपनीयतासम्बन्धी जनहितसम्बन्धी अग्राधिकारसँग सन्तुलन कायम गर्ने अपवादहरूको अधीनमा रही सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी आम अधिकार उपलब्ध गराएर यी उद्देश्य हासिल गर्न सकिन्छ। यसले ऐनका लागि राम्रो पृष्ठभूमि उपलब्ध गराउँछ र व्याख्याका लागि सकारात्मक र उद्देश्यमूलक पद्धति अपनाउन सुझाव दिन्छ।

माथि भनिए जस्तै ऐन प्रत्येक व्यक्तिका हकमा लागू हुन्छ र निवेदन दिनेहरूको राष्ट्रियता, नागरिकता वा आवासका आधारमा प्रतिबन्ध लगाइने छैन।

पहुँचसम्बन्धी अधिकार सूचनामै नभई दस्तावेजहरूका सन्दर्भमा लागू हुन्छ। दफा ३ मा दस्तावेजको विस्तृत परिभाषा गर्दै दस्तावेज भन्नाले कुनै पनि दस्तावेज, नक्सा, योजना, रेखाचित्र वा चित्र, तस्बिर तथा प्रतिलिपि गर्न सकिने ध्वनी, दृश्य वा अन्य तथ्याङ्क अभिलेखीकृत यन्त्र भन्ने बुझ्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ। पहुँचसम्बन्धी अधिकारसँग औपचारिक सम्बन्ध रहेका (माथि हेर्नुहोस्) 'सरकारी दस्तावेज' भन्नाले कुनै सार्वजनिक निकायले 'आफ्ना कार्यका सन्दर्भमा' आफूसँग राखेका कुनै पनि दस्तावेज हो भनी परिभाषित गरिएको छ। ती दस्तावेज सार्वजनिक निकाय आफैले उत्पादन गरेका वा नगरेका र ऐन लागू हुनुभन्दा पहिले सिर्जना गरिएका वा नगरिएका हुनसक्दछन्। यस सन्दर्भमा 'राखेको' भन्नाले सार्वजनिक निकायको कब्जा, रक्षा वा नियन्त्रणमा रहेको भन्ने बुझिन्छ।

दफा ५ (१) (ग) अनुसार ऐन जारी भएको दिनबाट ३० वर्ष वा कम समय पहिलेदेखि सार्वजनिक निकायले उत्पादन गरेका वा राखेका आधिकारिक दस्तावेजहरूका सन्दर्भमा मात्र उक्त ऐन लागू हुन्छ। ऐनका लागि जिम्मेवार मन्त्री अर्थात् अहिलेका सन्दर्भमा सूचना मन्त्रीले नकारात्मक आदेश आकर्षित हुने आदेश^{१९}द्वारा सार्वजनिक निकायले ३० वर्षभन्दा पहिले सिर्जना गरेका वा राखेका दस्तावेजका सन्दर्भमा पनि यसलाई लागू गर्नसक्दछ।

अन्त्यमा, अर्को कानूनका अनुसार सर्वसाधारणका लागि पहुँचयोग्य दस्तावेज भएको अवस्थामा वा अन्यथा भएको अवस्थामा वा खरिद गर्न उपलब्ध भएको अवस्थामा यस ऐनमा व्यवस्था गरिएका नियमलाई हटाउनका लागि ती पहुँचका माध्यम लागू हुने व्यवस्था दफा ६ (४) मा गरिएको छ।

समेटिएका दस्तावेजका दृष्टिकोणबाट ऐनको क्षेत्रका सन्दर्भमा दुई वटा महत्वपूर्ण सीमितता छन्। पहिलो, दस्तावेज रहेको सार्वजनिक निकायका कार्यसँग उक्त दस्तावेज सम्बन्धित हुनुपर्दछ। सार्वजनिक निकायले आफ्ना कार्यसँग असम्बन्धित दस्तावेजहरू किन राख्लान् र भनेर प्रश्न उठाउन सकिन्छ भने सूचनामा पहुँच उपलब्ध नगराउनका लागि आधारका रूपमा यसको दुरुपयोग हुनसक्ने सम्भावना पनि उत्तिकै छ। दोस्रो, तीस वर्षभन्दा पुराना दस्तावेजका सन्दर्भमा यो ऐन प्रभावकारी हुँदैन। यो दुर्भाग्यपूर्ण कुरा हो र सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अन्य कानूनले यसलाई आवश्यक व्यवस्था मानेको पाइँदैन। अभिलेख ऐनले निश्चित शर्तहरूका आधारमा सरकारी दस्तावेजहरूलाई तीस वर्षपछि सार्वजनिक गरिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ तर यो सीमित छ र सूचनाको हकसम्बन्धी स्वीकृत मापदण्डसँग मेल खाँदैन।^{१९}

सार्वजनिक निकाय (ऐनमा 'सार्वजनिक प्राधिकरण' भनिएको)को परिभाषा कुनै मन्त्रालय, विभाग, कार्यकारी संस्था वा अन्य सरकारी संस्था, कुनै कानुनी निकाय, गाउँ परिषद् (स्थानीय परिषद्), किङ्स्टन र सेन्ट एन्ड्रयु कर्पोरेसनका नगर परिषद् र सरकारको वा अन्य कुनै निकायको ५० प्रतिशत वा त्योभन्दा बढी लगानी भएका कुनै सरकारी संस्थानका रूपमा गरिएको छ। यसको विपरीत सरकारी संस्थानलाई कम्पनी ऐन अन्तर्गत दर्ता भएका र सरकार वा त्यसका निकायले नीतिगत प्रभाव पार्नसक्ने निकायका रूपमा परिभाषित गरिएको छ।

सकारात्मक प्रस्तावको अधीनमा रहने आदेशका आधारमा मन्त्रीले ऐनको प्रयोगलाई अन्य सरकारी संस्थान (अर्को शब्दमा भन्ने हो भने सरकारको ५० प्रतिशतभन्दा कम लगानी भएका निकाय) वा मन्त्रीले उपयुक्त सम्झे अनुसारको सीमितताका अधीनमा रहने गरी जमैकाली समाजको 'भलाईका लागि आवश्यक' देखिएका सार्वजनिक प्रकृतिका सेवा प्रदान गर्ने अन्य कुनै निकायका सन्दर्भमा पनि विस्तार गर्नसक्दछ (दफा ५ (३)- (४))। सकारात्मक प्रस्तावको अधीनमा रहने गरी उनले कुनै कानुनी निकायमाथि ऐन लागू नहुने (दफा ५ (६) (घ) वा उपयुक्त थानिए अनुसार मुख्य परिभाषाले समेटेका सरकारी संस्थान (अर्थात्, सरकारको ५० प्रतिशत वा त्यसभन्दा बढी लगानी भएका निकाय)माथि ऐनको प्रयोगलाई सीमित गर्न पनि सक्दछ (दफा ५ (५))।

निश्चित सार्वजनिक निकायलाई आफ्नो क्षेत्रबाट पूर्ण रूपमा बाहिर राख्ने व्यवस्था समेत ऐनले गरेको छ। विशेष गरी त्यस्तो व्यवस्था संविधान वा अन्य कानूनले प्रदान गरेका वा सिर्जना गरेका अधिकार र कर्तव्यका सम्बन्धमा गभर्नर-जनरलका सन्दर्भमा र रणनीतिक र कार्यगत गोप्य सूचना सङ्कलनसम्बन्धी कारवाहीका सम्बन्धमा सुरक्षा र गुप्तचर सेवाका सन्दर्भमा लागू हुन्छ। अन्त्यमा, अदालतका न्यायिक कार्य वा न्यायिक कार्यालयको हकमा पनि यो ऐन लागू हुँदैन तर अदालतमा रहेका प्रशासकीय प्रकृतिका दस्तावेजका सन्दर्भमा भने यो ऐन लागू हुन्छ (दफा ५ (६)- (घ))।

यसरी यो ऐन सार्वजनिक निकायका सन्दर्भमा व्यापक रूपमा लागू हुन्छ र सरकारको प्रभाव रहेका निजी संस्थानहरू तथा अत्यावश्यक सेवा सञ्चालन गरिरहेका अन्य निजी निकायमाथि पनि ऐनको प्रयोगलाई

विस्तार गर्न मन्त्रीलाई अनुमति दिइएको छ। यस्तै, सरकारी संस्थान र कानुनी हैसियतप्राप्त सार्वजनिक निकायमाथि यो ऐनको प्रयोगलाई नियन्त्रण गर्नसक्ने अधिकार पनि मन्त्रीलाई दिइएको छ। यो दुर्भाग्यपूर्ण छ र यो व्यवस्थाले राजनैतिक आधारमा ऐनको क्षेत्रबाट कुनै पनि निकायलाई अलग पार्नसक्दछ। यसरी ऐनको क्षेत्रबाट विभिन्न निकायलाई अलग पार्ने व्यवस्था अन्य कानूनमा पनि नभएका होइनन् तर यो व्यवस्था अनावश्यक छ। सबै सार्वजनिक निकायलाई समेटेर कुनै न्यायोचित गोपनीयता हितलाई संरक्षण गर्नका लागि उपयुक्त अपवादको व्यवस्था गर्नु बरु राम्रो हुनसक्दछ।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

कसैले पनि कुनै दस्तावेजमा पहुँचका लागि लिखित रूपमा, टेलिफोन गरेर वा अन्य विद्युतीय माध्यमबाट निवेदन दिन सक्दछन् (दफा ७ (२))। सूचनाका लागि अनुरोध गर्दा कुनै कारण दिनु आवश्यक छैन (दफा ६ (३))। निवेदनका लागि एउटै मात्र औपचारिक शर्त के छ भने सार्वजनिक निकायलाई निवेदकद्वारा खोजिएको दस्तावेज सहजै पहिचान गर्न सक्षम बनाउन त्यसबारे निवेदकहरूले पर्याप्त स्पष्ट ढङ्गबाट वर्णन गरिएको हुनुपर्दछ र अनुरोध गरिएको अवस्थामा दस्तावेज पहिचान गर्न सम्भव भएसम्म सहायता समेत उपलब्ध गराइनुपर्दछ। त्यसका अतिरिक्त खोजिएको दस्तावेज पहिचानका लागि निवेदकले उपलब्ध गराएको सूचना पर्याप्त नभएको अवस्थामा सार्वजनिक निकायले निवेदकलाई दस्तावेज पहिचान गर्नका लागि परामर्शको अवसर समेत उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा ७ (२) र (३), र १० (१))।

८८

सन् २००३ को नियमालीमा लिखित अनुरोधका लागि सामान्य फारम उपलब्ध गराइएको छ (अनुसूचीको फारम नं. १) तर यस फारमको प्रयोगलाई अनिवार्य गरिएको छैन। नियम ८ (१) अनुसार टेलिफोन वा विद्युतीय रूपमा निवेदन गरिएको अवस्थामा जिम्मेवार अधिकृतले फाराम नं. १ मा त्यसको अभिलेख राख्न र भण्डार गर्न आवश्यक उपाय अबलम्बन गर्नेछ। नियम ९ ले सीमित भाषिक क्षमता वा अशक्तताका कारण लिखित अनुरोध गर्न अक्षम निवेदकलाई निवेदन दिनेसम्बन्धमा आवश्यक सहयोग जिम्मेवार अधिकृतले गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। प्रत्येक अनुरोधलाई 'तोकिएको शैलीमा' स्वीकार गरिनुपर्दछ (दफा ७ (३) (ख)) र यो कार्य नियमावलीका अनुसार 'जिम्मेवार अधिकृत'बाट कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ (हेर्नुहोस्, नियम ४ (क))।

निवेदनको जवाफ जतिसक्दो चाँडो र कुनै पनि परिस्थितिमा ३० दिनभित्र दिइसक्नुपर्दछ। 'उचित कारण' भएमा निवेदकलाई कारण सहितको सूचना दिएर यस अवधिलाई अरु ३० दिन बढाउन सकिन्छ (दफा ७ (४) र (५))। अनुरोध गरिएको दस्तावेज अर्को सार्वजनिक निकायसँग भएको अवस्थामा वा अर्को निकायको कामसँग बढी निकट रहेका दस्तावेज भएको अवस्थामा जतिसक्दो चाँडो त्यस्तो अनुरोधलाई स्थानान्तरण गरिनुपर्दछ र कुनै पनि हालतमा १४ दिनभित्र त्यस्तो स्थानान्तरण गरिसक्नुपर्दछ। त्यस्तो अवस्थामा निवेदन स्थानान्तरण गरिएको सूचना निवेदकलाई तत्काल उपलब्ध गराइनुपर्दछ र त्यसको जवाफ दिनुपर्ने समयावधि अर्थात् ३० दिनको गणना उक्त निवेदन स्थानान्तरण गरिएको निकायले उक्त निवेदन प्राप्त गरेको समयबाट शुरु हुन्छ (दफा ८ र ७ (४))। उपयुक्त समयावधिभित्र कुनै जवाफ नदिइएको परिस्थितिमा निवेदनलाई अस्वीकार गरिएको रूपमा लिएर निवेदकले पुनरावेदन गर्नसक्दछ (दफा ३० (३))।

कुनै दस्तावेजमा पहुँचलाई तार्न सकिने थुप्रै अवस्थाबारे दफा १० (२) मा सूचना दिइएको छ। कुनै अर्को कानूनले कुनै दस्तावेजको प्रकाशन निश्चित समयावधिभित्र गर्नुपर्दछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ भने त्यस्तो समयावधि समाप्त नहुँदासम्म, संसद् वा कुनै विशेष व्यक्ति वा निकायमा प्रस्तुतीकरणका लागि दस्तावेज तयार गरिएको छ र संसद् वा उक्त व्यक्ति/समक्ष प्रस्तुत गर्नका लागि उपयुक्त समय उपलब्ध नगराइसम्म, वा

अपरिपक्व प्रकाशन जनहितसंग बाभिने भएमा जनहितसंग अब बाभिदै न भन्ने समय नआएसम्म दस्तावेजमा पहुँचलाई तार्न सकिन्छ। पहुँचमा ढिलाइ गर्नेसम्बन्धमा निर्णय भएको १४ दिनभित्र निवेदनकलाई त्यससम्बन्धमा सूचित गरिनुपर्दछ (दफा १० (३))।

यी प्रावधानमा धेरै समस्या छन्। पहुँचसम्बन्धी कानूनमाथि प्रकाशन हाबी हुनुपर्ने कानुनी व्यवस्थालाई काम गर्न दिनका लागि यो उचित छ भने प्रकाशनका लागि उचित रूपमा छोटो समयावधिसहितको व्यवस्थामा मात्र त्यस्तो हुनसक्दछ। माथि उल्लेख गरिएको नियम अनुसार प्रकाशन वर्षको मितिसमेतले दस्तावेजको सार्वजनिककरणलाई रोक्नसक्दछ। दस्तावेजहरू अरुका लागि तयार पारिदैको अवस्थामा पहुँचमा ढिलाइ गर्न सकिन्छ भन्ने नियम तुलनात्मक रूपमा अनौठो छ। 'आन्तरिक विचारविमर्श'सम्बन्धी आम अपवाद को अनुपस्थितिको क्षतिपूर्तिका एउटा रूप यो हुनसक्दछ। त्यस्तो व्यवस्था पहुँचसम्बन्धी अन्य धेरै कानूनमा पाउन सकिन्छ (हेर्नुहोस् तल, अपवाद अन्तर्गत)। सोही समयमा, कम्तीमा हानि पक्षलाई पनि यसैमा समावेश गरिएको अवस्थामा ढिलाइको यो आधार श्रेयस्कर हुने थियो। यसो भए सूचना प्रवाहबाट कुनै किसिमको हानि हुने अवस्थामा मात्र सूचना प्रवाह नगर्नुलाई न्यायोचित ठहर्‍याउन सकिन्छ। जनहित प्रतिकूल रहेको अपरिपक्व सूचना प्रवाहसम्बन्धी नियम भण्डै भण्डै दुरुपयोगलाई निम्त्याउनु जतिकै छ। अन्य कानूनमा जनहितले अपवादमा अवरोध सिर्जना गर्न र सूचना प्रवाहलाई न्यायोचित ठहर्‍याउन सघाउँदछ, यहाँ प्रस्तुत गरिएको अवस्थामा जस्तो विपरीत परिस्थिति सिर्जना गर्न होइन। अन्त्यमा, सार्वजनिक निकायले सूचना प्रवाहमा ढिलाइ गर्ने निर्णय गरिसकेपछि त्यसबारे निवेदनकलाई सूचित गर्न १४ दिन पर्खिनुपर्ने व्यवस्था त्यति आवश्यक छैन। यसको बदलामा निवेदनकलाई यससम्बन्धमा तत्काल सूचित गरिनुपर्दछ।

नियम १८ मा अनुरोध गरिएको दस्तावेजमा पहुँच उपलब्ध गराउँदा तेस्रो पक्षको व्यक्तिगत गोपनीयता प्रभावित हुनसक्दछ भने उनीहरूलाई सूचना दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। पहुँच दिनुपर्ने परिस्थितिमा तेस्रो पक्षलाई त्यसको एक प्रति उपलब्ध गराइनुपर्दछ।

८९

निवेदनकलाई उनीहरूका अनुरोधका सम्बन्धमा गरिएका निर्णयबारे सूचना उपलब्ध गराउनैपर्दछ। पूरै वा आंशिक रूपमा पहुँच दिन अस्वीकार गर्ने वा ढिलाइ गर्नेसम्बन्धमा निर्णय भएको भए पनि त्यससम्बन्धमा निवेदनकलाई सूचना दिनुपर्दछ र त्यसका साथमा कारण र निर्णयमा समीक्षा गराउन 'पीडित निवेदनकका लागि उपलब्ध विकल्पहरू' पनि उपलब्ध गराइनुपर्दछ (दफा ७ (५) र ११ (२))। पहुँच उपलब्ध गराइएको अवस्थामा पहुँचको स्वरूप, लाने दस्तुर र दस्तावेजको प्रत्यक्ष निरीक्षण गर्ने स्थानका विषयमा निवेदनकलाई सूचित गर्नुपर्दछ (नियम १४ (२))।

निवेदनकबाट तोकिएको ढाँचामा पहुँच दिइनुपर्ने व्यवस्था ऐनको दफा ९ मा गरिएको छ र ढाँचाका विकल्पका रूपमा उपलब्ध गराइएको सूची यिनीहरू पनि समावेश छन् - दस्तावेजको निरीक्षण गर्ने वा सुन्ने वा हेर्ने अवसर; विधिवत् प्रमाणित गरिएको दस्तावेजको प्रतिलिपि (उदाहरणका लागि, सार्वजनिक निकायको आधिकारिक छाप लगाएको); वा आवाज, चित्र वा सङ्केतका रूपमा रहेका दस्तावेजका शब्द रूपान्तरण। अनुरोध गरिएको स्वरूपमा दिइने पहुँचले दस्तावेजमा हानि पुर्‍याउने, अनुपयुक्त वा प्रतिलिपि अधिकारको उल्लङ्घन हुने भएमा पहुँचलाई अर्कै स्वरूपमा उपलब्ध गराउन सकिन्छ। यसका अतिरिक्त दफा १६ अनुसार मूल दस्तावेजबाट नराम्रो प्रतिलिपि मात्र निस्कने जस्तो भएमा निवेदनकलाई यसबारे सूचना दिनुपर्दछ र विकल्पहरूबारे सुझाव दिइनुपर्दछ।

ऐनको दफा १२ मा निवेदनकले दस्तावेजको प्रतिलिपि निकाल्नका लागि भएको आफै व्यहोर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ तर सम्बन्धित सार्वजनिक निकायका प्रमुखले त्यस्तो दस्तुर मिनाहा वा कम गर्न सक्दछ। दफा १३ ले भने 'पहुँचको उपलब्ध गराउँदा सार्वजनिक निकायबाट गर्नुपरेको खर्च भुक्तानी गरेको अवस्थामा' पहुँच दिन सकिने

व्यवस्था गर्नुका साथै अन्य दस्तुरसमेत लिन सकिने व्यवस्था गरेको छ । नियमहरूले पटकपटक प्रतिलिपि खर्चलाई मात्र सङ्केत गरेको छ (हेर्नुहोस्, नियम १० (क), १४ (२)(ख), २० र २१ (१)) र व्यवहारमै पनि यही खर्च र सम्प्रेषणमा लाग्ने खर्च मात्र दस्तुरका रूपमा लिइन्छ । नियम २० मा दस्तुर घटाउने वा मिनाहा गर्नका लागि मन्त्रीसमक्ष निवेदन दिनुसकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य

ऐनको दफा ४ का अनुसार पहिलो अनुसूचीमा सूचिकृत सूचनालाई अग्रसक्रियतापूर्वक प्रकाशन गर्नुपर्दछ, र यो कार्य प्रारम्भिक चरणमा मन्त्रीले तयार गरेको सूत्रका आधारमा गर्नुपर्दछ । यसमा सूची सार्वजनिक निकायको 'विषय क्षेत्र'को वर्णन; यसका विभाग र निकाय तथा तिनीहरूले हेर्ने विषयहरू, तिनीहरूको स्थान, खुला रहने समयको सूची; मुख्य अधिकृतको पद र व्यावसायिक ठेगानालगायतका कुरा सूचिकृत गरिएको छ । यो सूचनालाई तोकिएको ढाँचा र शैलीमा प्रकाशन र अद्यावधिक गरिनुपर्दछ । नियम ६ (ख) ले सार्वजनिक निकायका कार्य वा उनीहरूले सम्हालिरहेका विषयवस्तुमा परिवर्तन भयो भने त्यसबारे वक्तव्य प्रकाशित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

पहिलो अनुसूचीमा प्रकाशित गर्नुपर्ने केही जटिल प्रकृतिका वक्तव्यको विवरण पनि राखिएको छ । सार्वजनिक निकायद्वारा सञ्चालित कुनै योजना वा कार्यक्रम अन्तर्गतका अधिकार, विशेषाधिकार, लाभ, दायित्व तथा यस्तै कुरासम्बन्धमा निर्णय वा सिफारिस गर्न प्रयोग गरिने व्याख्या, अभ्यास, नियम, नजीरलगायतका कुरा भएका निर्देशिका वा अन्य दस्तावेजको सूची यस विवरणमा उपलब्ध गराइनुपर्दछ । यस विवरणमा सूचिकृत दस्तावेजहरू निरीक्षण र खरिदका लागि उपलब्ध गराइनुपर्दछ, र यी विवरणलाई कम्तीमा वर्षमा एक पटक अद्यावधिक गर्नुपर्दछ, र राजपत्रमा प्रकाशित गरिनुपर्दछ । उक्त विवरणमा उन्मुक्ति दिइएका सूचना पनि छन्, भने यिनीहरूलाई उपलब्ध गराउनु आवश्यक हुँदैन तर व्यावहारिकताको हदसम्म उन्मुक्ति प्राप्त सूचना नराखिएको अर्को दस्तावेज भने उपलब्ध गराइनुपर्दछ ।

सकारात्मक प्रस्तावको अधीनमा रही मन्त्रीले पहिलो सूचीलाई संशोधन गर्न सक्दछ । अन्यथा, ऐनले प्रकाशन गर्नुपर्ने सूचनामा कुनै परिवर्तन गर्नसकिने व्यवस्था गरेको छैन । यो अग्रसक्रिय प्रकाशनसम्बन्धी नियमको अत्यन्त ठीकैको समूह हो । विशेष गरी धेरै कम दस्तावेज मात्र अग्रसक्रिय रूपमा प्रकाशन गर्नु जरुरी हुन्छ । यसैगरी, माथि वर्णन गरिएका दस्तावेजको विवरणलाई प्रकाशन गर्नुपर्ने आवश्यकता यसलाई कति व्यापक रूपमा बुझिएको छ भन्ने आधारमा निकै महत्वपूर्ण हुनसक्दछ । यसका लागि सर्वसाधारणलाई सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्न अग्रसक्रिय रूपमा सहभागी भने बनाउनु आवश्यक छ ।

आधारभूत सूचनालाई अग्रसक्रिय रूपमा प्रवाहित गर्ने अभ्यास व्यवहारमा निकै थोरै छ । प्रकाशित गरिने विवरण दस्तावेजहरू कहाँ छन् भन्ने थाहा पाउनका लागि उति उपयोगी छैनन् । गत वर्ष कानूनको समीक्षा गर्ने संयुक्त छनोट समितिसमक्ष प्रस्तुत गरिएका सुझावमध्ये एउटा परिमार्जित प्रकाशन कार्यक्रमको आवश्यकतासम्बन्धमा पनि थियो तर विगत १८ महिना यता ती सुझावका सन्दर्भमा कुनै कार्य गरिएको छैन (हेर्नुहोस्, तल) ।

अपवाद

ऐनको भाग ३ मा अपवादको विस्तृत व्यवस्था राखिएको छ । दफा ३५ (२) का अनुसार सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐन बाहेक कुनै पनि अर्को ऐनमा समाविष्ट गोपनीयताको व्यवस्थालाई यस ऐनका कुनै पनि कुराले कुनै प्रभाव पार्ने छैन र दफा ३५ (३) सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐन सूचनामा पहुँचसम्बन्धी ऐनको प्रतिकूल प्रदान गरिएको कुनै पनि सूचना प्रवाहमा लागू हुन्छ । यी दुई व्यवस्थाको संयुक्त रूपमा सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐन बाहेक अन्य कानूनमा रहेका गोपनीयतासम्बन्धी व्यवस्था सूचनामा पहुँचसम्बन्धी ऐनमा व्यवस्था गरिएको पहुँचसम्बन्धी अधिकारको तुलनामा महत्वपूर्ण हुने अर्थ लगाएको देखिन्छ भने सूचनामा पहुँचसम्बन्धी ऐनद्वारा अनुमति प्रदान नगरिएका सूचना प्रवाह सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐनका अनुसार दण्डयोग्य हुन्छ । सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐन र सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार ऐनबीचको द्वन्द्वलाई कसरी समाधान गर्न सकिन्छ भन्नेसम्बन्धमा ऐन प्रष्ट छैन ।

अधिकांश अपवाद हानि परीक्षणको अधीनमा रहेका हुन्छन् तर यसको राम्रो प्रति-उदाहरण बृहद् रूपमा परिभाषित गरिएको मन्त्रपरिषद्का दस्तावेज हो । यसैगरी ऐनको दफा २३ ले कुनै दस्तावेज वा त्यसको कुनै भागलाई उन्मुक्ति दिइएको प्रभाव दिने प्रमाणपत्रको बृहद् पद्धति व्यवस्था गरेको छ र त्यस्तो प्रमाणपत्र उक्त तथ्यको ठोस प्रमाण हो । प्रधानमन्त्रीले उन्मुक्ति दिइएको मन्त्रपरिषद्को दस्तावेज हो भनी प्रमाणपत्र जारी गर्नसक्दछ एवं सम्बन्धित मन्त्रीले सुरक्षा, रक्षा वा अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्ध; कानून कार्यान्वयन; वा अर्थतन्त्रको व्यवस्थापनबारे प्रमाणपत्र जारी गर्न सक्दछ । त्यस्तो प्रमाणपत्रको ढाँचा नियमावलीको अनुसूचीमा उपलब्ध गरिएको छ भने नियम १७ (३) ले राजपत्रमा प्रत्येक प्रमाणपत्रसम्बन्धी सूचना प्रकाशित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । प्रमाणपत्रको दुरुपयोग हुनसक्ने दरिलो सम्भावना छ । आदर्श रूपमा भन्ने हो भने त्यस्ता प्रमाण कुनै पनि हालतमा उपलब्ध गराइनु हुँदैन । उपलब्ध गराउन अनुमति दिइए पनि उक्त व्यवस्था बाह्य निकायलाई देखाउनका लागि निकै गोप्य ठानि उच्च संवेदनशील सामग्रीका सन्दर्भमा सीमित गरिनुपर्दछ ।

९१

ऐनले जनहितलाई अग्राधिकार प्रदान गरेको छैन तर आश्चर्यजनक रूपमा मन्त्रपरिषद्का केही निश्चित दस्तावेजका सम्बन्धमा एउटा आंशिक अग्राधिकारको व्यवस्था गरिएको छ । वातावरण जोगाउनेसम्बन्धी अपवादका सन्दर्भमा पनि एक ठाउँमा जनहितलाई अग्राधिकार प्रदान गरिएको छ । ऐनको दफा ११ (१) ले उन्मुक्ति दिइएका केही सामग्री समाविष्ट रहेको दस्तावेजको छुट नगरिएको अंशको व्यवस्था वा अलग्याउनेसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । दफा ६ (२) ले २० वर्ष वा त्योभन्दा बढी पुरानो दस्तावेजका सन्दर्भमा अपवाद लागू नहुने व्यवस्था गरेको छ तर सकारात्मक प्रस्तावको अधीनमा रही मन्त्रीले अवधिलाई छोड्याउन वा बढाउन सिफारिस गर्नसक्दछ । यो सकारात्मक व्यवस्था हो तर त्यसको प्रभाव सीमित छ किनभने ३० वर्षभन्दा पुराना दस्तावेजका सम्बन्धमा ऐन लागू हुँदैन ।

ऐनमा तोकिएका निश्चित अपवादहरू निम्नानुसार छन् :

- कुनै दस्तावेजलाई सार्वजनिक गर्दा सुरक्षा, रक्षा वा अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्धमा खतरा सिर्जना गर्छ वा ती दस्तावेजमा अर्को राष्ट्र वा अन्तरराष्ट्रिय संस्थाले विश्वासका आधारमा सम्प्रेषण गरिएका सूचना समावेश छन् भने त्यस्ता दस्तावेज (दफा ४);
- प्रकाशित नगरिएका वा पूर्णतया तथ्यपूर्ण, वैज्ञानिक वा प्राविधिक प्रकृतिका नभएका मन्त्रपरिषद्का दस्तावेज (व्यापक रूपमा परिभाषित गरिएको); मन्त्रपरिषद्का लागि तयार गरिएका धारणा, सल्लाह वा सिफारिस वा विचारविमर्शको अभिलेख जस्ता मन्त्रपरिषद्का दस्तावेज समग्र जनहितसँग सम्बन्धित भएमा त्यसलाई प्रवाहित गरिनुपर्दछ (दफा १५ र १९);

- कानून कार्यान्वयनसँग सम्बद्ध कुनै दस्तावेजलाई सार्वजनिक गरिँदा जीवन वा सुरक्षालाई सङ्कटमा पार्दछ, कुनै अनुसन्धान वा निष्पक्ष मुद्दाको सुनुवाइलाई पक्षपाति बनाउँछ, सूचनाको गोप्य स्रोतलाई सार्वजनिक गर्दछ, कानूनको अवहेलनालाई रोक्न, पहिल्याउन वा त्यसबारे अनुसन्धान गर्नका लागि अबलम्बन गरिने उपायको प्रभावकारितालाई कमजोर बनाउँछ, थुनाबाट भाग्न सहज पार्छ, वा सुरक्षा वा सुधारात्मक सुविधालाई जोखिममा पार्दछ भने त्यस्ता दस्तावेज (दफा १६);
- कुनै दस्तावेज कानुनी रूपमा विशेषाधिकारयुक्त छन् र तिनीहरूलाई सार्वजनिक गर्दा विश्वासको सङ्कट, अदालतको मानहानि वा संसद्को विशेषाधिकार उल्लङ्घन हुन्छ भने त्यस्ता दस्तावेज (दफा १७);
- कर, ब्याज दर वा मौद्रिक नीति जस्ता क्षेत्रसँग सम्बन्धित सरकारी दस्तावेजहरूलाई सार्वजनिक गर्दा अर्थव्यवस्थामा वा त्यसलाई व्यवस्थित गर्ने सरकारको क्षमतामा 'ठोस नकारात्मक प्रभाव' पार्ने अनुमान उचित रूपमा गरिएको छ भने त्यस्ता दस्तावेज (दफा १८);
- सार्वजनिक गर्दा व्यापारिक हितलाई हानि गर्ने अनुमान उचित रूपमा गरिएका वाणिज्य गोपनीयता वा सूचना (दफा २०);
- सार्वजनिक गर्दा सांस्कृतिक, ऐतिहासिक वा वातावरणीय स्रोतको संरक्षणमा हानि पुऱ्याउने अनुमान उचित कारणसहित गरिएका दस्तावेज (दफा २१);
- कुनै दस्तावेजमा पहुँच उपलब्ध गराउँदा अनुचित रूपमा निजी सूचना सार्वजनिक हुन्छ भने त्यस्ता दस्तावेज (दफा २२);

अधिकांश रूपमा अपवादहरू राम्रा अन्तरराष्ट्रिय अभ्यास अनुरूप छन् तर केही अवस्थामा तिनीहरूलाई भाषाको होशियारीपूर्ण प्रयोग वा अपवादमाथिको अपवाद प्रयोग गरेर साँघुरो बनाउन सकिन्थ्यो । आन्तरिक विचारविमर्शका प्रक्रियालाई संरक्षण गर्न कुनै आम अपवाद समाविष्ट नभएको पक्ष भने महत्वपूर्ण छ (मन्त्रपरिषद्का दस्तावेजको संरक्षणलाई छोडेर) । यस्ता अपवाद सूचनामा पहुँसम्बन्धी अधिकांश ऐनमा पाइए पनि प्रायः यिनीहरूको गम्भीर दुरुपयोग हुनसक्दछ ।

पुनरावेदन

ऐनले आन्तरिक समीक्षा र स्वतन्त्र सूचना पुनरावेदन विशेष अदालतमा पुनरावेदन गर्नसकिने व्यवस्था गरेको छ । सार्वजनिक निकायले दस्तावेजको पूर्ण वा आंशिक खण्ड उपलब्ध गराउन ढिलाइ वा अस्वीकार गरेमा वा निवेदकको विचारमा उनलाई अनुचित दस्तुर लगाएको जस्तो लागेमा आन्तरिक समीक्षाका लागि निवेदन दिन सकिन्छ । मूल निर्णय गरिएको ३० दिनभित्र आन्तरिक समीक्षाका लागि अनुरोध गरिसक्नुपर्दछ र त्यससम्बन्धी निर्णय अर्को ३० दिनभित्र गरिसक्नुपर्दछ । दफा १४ (रक्षा र अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्ध), दफा १५ (मन्त्रपरिषद्का दस्तावेज), दफा १६ (कानून कार्यान्वयन) वा दफा १८ (आर्थिक) सँग सम्बन्धित अपवाद भएमा सम्बन्धित मन्त्रीले आन्तरिक समीक्षा गर्नेछ र अन्य विषयसम्बन्धी समीक्षा सार्वजनिक निकायका मुख्य अधिकृतबाट गरिनुपर्दछ । आन्तरिक समीक्षाबाट कुनै पनि निर्णय हुनसक्दछ र उक्त निर्णय पहिले निवेदन दिँदाको निर्णयसँग मेल खान पनि सक्दछ (हेर्नुहोस्, दफा ३०-३१) ।

आन्तरिक समीक्षाको निर्णयविरुद्ध (वा तोकिएको समयावधिभित्र त्यस्तो निर्णय दिन असफल भएमा), आन्तरिक समीक्षाका लागि सुविधा नभएको अवस्थामा मूल निर्णयविरुद्ध निर्णय भएको ६० दिनभित्र पुनरावेदन विशेष अदालतमा पुनरावेदन लाग्दछ। त्यस्तो पुनरावेदनमा, आफ्नो मूल निर्णय न्यायोचित रहेको प्रमाणित गर्ने जिम्मेवारी सार्वजनिक निकायमा रहन्छ। विशेष अदालतबाट कुनै पनि निर्णय हुनसक्दछ र उक्त निर्णय पहिले निवेदन दिँदाको निर्णयसँग मेल खान पनि सक्दछ तर त्यसले दस्तावेजलाई मुक्त गरिएकोसम्बन्धी प्रमाणपत्रलाई निष्प्रभावी पार्न भने सक्ने छैन। विशेष अदालतले मुक्त रहेको भनी दाबी गरिएका कुनै पनि दस्तावेजको निरीक्षण गर्नसक्नेछ र त्यस्तो गर्ने क्रममा दस्तावेजमा सर्वसाधारणको पहुँच नहुने कुरालाई सुनिश्चित गरिनेछ (दफा ३२)। विशेष अदालतसँग हुने अन्य कुनै अधिकार र सुनुवाइ सञ्चालनका तरिकासम्बन्धमा ऐन मौन छ। ती विषयवस्तुलाई सूचनामा पहुँचसम्बन्धी (पुनरावेदन विशेष अदालत) नियमावली-२००४ मा सम्बोधन गरिएका छन्। उक्त नियमावलीले पक्षहरूलाई सुनुवाइसम्बन्धी अधिकार प्रदान गरेको छ र विशेष अदालतले साक्षीहरू राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ।

ऐनको दोस्रो अनुसूचीमा पाँच सदस्यीय पुनरावेदन विशेष अदालतको नियुक्तिको व्यवस्था गरिएको छ। तीमध्ये एक जना सदस्यलाई प्रधानमन्त्री र विपक्षी दलका नेतासँगको परामर्शमा गभर्नर-जनरलबाट अध्यक्ष नियुक्ति गरिन्छ। सदस्यहरूको पदावधि पाँच वर्षको हुन्छ र उनीहरूलाई पुनर्नियुक्ती गरिने छैन। सदस्यले कुनै पनि समयमा लिखित राजीनामा गर्नसक्दछ वा कुनै सदस्यको मानसिक अवस्था अस्वस्थ भएमा वा आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्न अक्षम भएमा; टाट पल्टेमा; मृत्युदण्ड वा कारागारको सजाय पाएमा; बेइमानीको कुनै अपराधमा दोषी प्रमाणित भएमा; वा ऐनका अनुसार आफ्ना जिम्मेवारी निर्वाह गर्न अक्षम भएमा प्रधानमन्त्री र विपक्षी दलका नेतासँगको परामर्शमा गभर्नर-जनरलले उनलाई पदबाट हटाउनसक्दछ। सदस्यको तलब जनसेवासम्बन्धी मन्त्रीले निर्धारण गर्दछ।

९३

माथि व्याख्या गरिएका सदस्यसम्बन्धी नियमहरूले विशेष अदालतको स्वतन्त्रताका लागि महत्वपूर्ण संरक्षण उपलब्ध गराएको छ। सोही समयमा, त्यसलाई अझ सुधार गर्न सकिन्छ। दल्लो राजनैतिक सम्बन्ध भएकालाई नियुक्ति दिन नपाइने व्यवस्था गर्नुलाई एउटा उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ। केही प्रतिवेदनका अनुसार आफ्ना काम प्रभावकारी रूपमा गर्नका लागि विशेष अदालतसँग पर्याप्त कर्मचारी छैन।^{१९२}

प्रतिबन्ध र संरक्षण

ऐनका अनुसार आवश्यक छ भन्ने सदाशयी विश्वासका आधारमा दस्तावेजमा पहुँच उपलब्ध गराइएको अवस्थामा सार्वजनिक निकायको कुनै अधिकृत वा दस्तावेजका लेखकविरुद्ध मानहानि वा विश्वासोल्लङ्घन वा प्रतिलिपि अधिकार उल्लङ्घनसम्बन्धी कुनै कारवाही नगरिने व्यवस्था दफा ३३ (२) ले गरेको छ। त्यसैगरी, ऐन वा पहुँच उपलब्ध गराइनुलाई ती गल्ती गर्न वा पहुँच दिइएको व्यक्तिलाई दस्तावेज प्रकाशित गर्न दिइएको अनुमतिको रूपमा अर्थ्याउन मिल्दैन (दफा ३३ (१) र (३))। ऐन गरेको व्यवस्था अनुसार उपलब्ध गराइएको पहुँचबाट कुनै अपराधिक कार्य हुन नहुने व्यवस्था ऐनले गरेको छ तर निश्चित सूचनालाई सार्वजनिक गर्नुलाई अपराध मान्ने सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐन भने सूचनामा पहुँचसम्बन्धी ऐन उल्लङ्घन गरी गरिएको सूचना प्रवाहमा लागू हुन्छ (दफा ३५)। यसरी सदाशयतापूर्वक सूचना प्रवाह गर्नेहरूलाई ऐनले केही संरक्षण उपलब्ध गराएको छ तर सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐन उल्लङ्घन हुने गरी गल्ती गर्नमा भने उनीहरूलाई संरक्षण गरिएको देखिँदैन। यो दुर्भाग्यपूर्ण छ किनभने यसले गर्दा सूचना प्रवाह गर्दा अधिकारीहरू अनावश्यक रूपमा होशियार बन्नपुग्छन्। सुराकीका लागि ऐनमा कुनै संरक्षणको कुनै व्यवस्था गरिएको छैन।

ऐनको दफा ३४ का अनुसार सूचना प्रवाहलाई रोक्ने नियतका साथ ऐनले पहुँचसम्बन्धी अधिकार प्रदान गरेका दस्तावेज (अर्थात् उन्मुक्तिविहीन सरकारी दस्तावेज) परिवर्तन गर्ने, हानि पुऱ्याउने, रोक्ने, मेट्ने, नष्ट गर्ने वा लुकाउने जस्ता कार्यलाई ऐनले आपराधिक कार्य भनेको छ ।

प्रवर्धनात्मक पहल

ऐनमा केही प्रवर्धनात्मक पहल समावेश गरिएका छन् । नियम ३ र त्यसपछिका व्यवस्थामा अनुरोधहरूलाई प्रक्रियामा लाने, ऐन तथा अन्य सान्दर्भिक नियमसम्बन्धी ज्ञानलाई कायम राख्ने, सूचनाको अग्रसक्रिय प्रकाशनलाई समन्वय गर्ने तथा ऐनको उचित कार्यान्वयनलाई सामान्यतः सुनिश्चित गर्ने कार्यादेशसहितको 'जिम्मेवार अधिकृत' नियुक्त गर्नसकिने प्रावधान राखिएको छ ।

ऐनले संसद्को दुवै सदनको प्रतिनिधित्व रहेको एउटा समितिबाट 'समय समयमा' आफ्नो समीक्षा गरिनुपर्ने र यो ऐन कार्यान्वयनमा आएपछिको दुई वर्षभित्रै पहिलो समीक्षा समीक्षा गरिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ (दफा ३८) । सोही व्यवस्था अनुसार सूचनाको पहुँचसम्बन्धी संयुक्त छनोट समिति सन् २००५ को डिसेम्बरमा गठन गरियो र त्यसले सन् २००६ को जनवरीदेखि सुनुवाइ प्रारम्भ गर्‍यो । त्यस समितिले सन् २००६ को मार्चमा सुनुवाइ समाप्त गर्‍यो तर त्यसको प्रतिवेदनले अन्तिम रूप लिनुपूर्व नै सरकार ढल्यो र त्यस प्रतिवेदनको अवस्था हाल स्पष्ट छैन ।

९४

ऐनको दफा ३६ का अनुसार मन्त्रीले ऐनको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा वार्षिक प्रतिवेदन तयार पार्नुपर्दछ र त्यसलाई प्रतिनिधिसभा र राष्ट्रियसभामा प्रस्तुत गर्नुपर्दछ । प्रतिवेदनमा पहुँचका लागि प्राप्त निवेदनको सङ्ख्या, अनुमति प्रदान गरिएको सङ्ख्या, ढिलाइ भएको सङ्ख्या र अस्वीकृत गरिएको सङ्ख्या, पूर्ण रूपमा सूचना उपलब्ध गराइएको हो वा आंशिक रूपमा उपलब्ध गराइएको हो, पहुँच उपलब्ध गराउनका लागि आधारका रूपमा लिइएका अपवाद र तिनीहरूलाई प्रयोग गरिएको सङ्ख्या र आन्तरिक समीक्षा र पुनरावेदन तथा तिनीहरूको उपलब्धिसम्बन्धी सूचनाहरू रहन्छ । प्रतिवेदन तयारीमा मन्त्रीलाई सहयोग गर्न हरेक सार्वजनिक निकायले सान्दर्भिक सूचना उपलब्ध गराउनुपर्दछ । पछिल्लो अर्थात् सन् २००५ को पहिलो चौमासिकको प्रतिवेदन अनलाइनमा उपलब्ध छ ।^{१९२}

जापान

परिचय

सन् १९४६^{१९४} मा पारित गरिएको जापानको संविधानमा सूचनाको हकलाई विशेष प्रत्याभूति प्रदान गरिएको नभए पनि त्यसको धारा २१ मा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतालाई आम संरक्षणको व्यवस्था गरिएको छ र त्यसले 'वाक्, प्रेस तथा सबै किसिमका अभिव्यक्ति' को स्वतन्त्रतालाई प्रत्याभूति गर्दछ र पूर्वप्रतिबन्धलाई निषेध गरेको

छ। सन् १९६९ सालतिर जापानको सर्वोच्च अदालतले दुई वटा उच्चस्तरका मुद्दाका सन्दर्भमा सिरु केन्री (थाहा पाउन पाउने अधिकार) धारा २१ द्वारा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतालाई प्रदान गरिएको प्रत्याभूतिबाटै संरक्षित रहेको सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको थियो।^{१९४}

तैपनि प्रशासकीय अङ्गसँग रहेका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी राष्ट्रिय कानून^{१९५} (सूचनाको हकसम्बन्धी कानून) पारित हुन भण्डै ३० वर्ष लाग्यो। नागरिक समाजको लामो सङ्घर्षपश्चात् सन् १९९९ को मई महिनामा पारित भएको यो कानून दुई वर्षपछि सन् २००१ को अप्रिलमा कार्यान्वयनमा आयो। आर्थिक चमत्कार लड्खडाउन थालेको समयमा सरकारको असफलताप्रति जापानी जनताको हित बढिरहेको सन्दर्भमा त्यसलाई उदाङ्गो पार्न र जनताले सामना गरिरहेको सरकारी गोपनीयताको पर्खाल भत्काउनका लागि सार्वजनिक सूचनामा पहुँच महत्वपूर्ण भएको पाइयो। यो कुरा ऐनको उद्देश्यसम्बन्धी पहिलो दफामा प्रतिविम्बित भएको छ। त्यसमा उल्लेख गरिए अनुसार यस ऐनको खुलापनसम्बन्धी लक्ष्य सरकार आफ्ना विभिन्न क्रियाकलापका लागि जनताप्रति उत्तरदायी भएको सुनिश्चित गर्नु, र नागरिकहरूको उपयुक्त बुझाइ तथा आलोचनाको पालना गर्ने स्वच्छ तथा लोकतान्त्रिक प्रशासनको प्रवर्धनमा योगदान पुऱ्याउनु हो। सरकारका स्थानीय स्तरहरूबाट सूचनाको हकसम्बन्धी थुप्रै नियमावली पारित भएपछि यस राष्ट्रिय कानून पारित गरिएको थियो र केही हदसम्म राष्ट्रिय कानून पारित गर्ने कार्य स्थानीय स्तरमा बनाइएका नियमावलीबाट उत्प्रेरित पनि रहेको थियो। वास्तवमै, सन् १९९९ मा राष्ट्रिय कानून पारित हुँदासम्ममा नौ सयभन्दा बढी नगरपालिकाले यस्ता नियमावली पारित गरिसकेका थिए।^{१९६}

जापानी कानून प्रयोगको दृष्टिले व्यापक छ भने यसमा केही निश्चित अपवाद पनि छन्। यसमा अनुरोधहरूलाई राम्ररी प्रक्रियामा लगिने प्रत्याभूति उपलब्ध गराइएको छ भने अपवादसम्बन्धी औचित्यपूर्ण कसिलो व्यवस्था गरिएको छ तर यसलाई अझ साँघुरो बनाउन भने सकिन्छ। मुख्य रूपमा अग्रसक्रिय प्रकाशनको दायित्व थप्ने र अनुगमन निकायलाई मन्त्रिपरिषद् कार्यालयबाट बाहिर निकाल्ने जस्ता विभिन्न पहल अपनाएर त्यसलाई सबलीकृत गर्न सकिन्छ।

जापानमा सार्वजनिक निकायले प्रति वर्ष सूचनाका लागि गरिएका करिब ५० हजार अनुरोध प्राप्त गर्दछन्। अधिकांश रूपमा कार्यान्वयनको अवस्था सकारात्मक छ। आर्थिक वर्ष २००६ मा कुल अनुरोधमध्ये करिब ४० प्रतिशतलाई पूर्ण सूचना उपलब्ध गराइएको थियो भने करिब ९० प्रतिशत अनुरोधलाई पूर्ण वा आंशिक सूचना उपलब्ध गराइएको थियो। सन् २००५ को अप्रिलमा कार्यान्वयनमा आएको सूचनाको हकसम्बन्धी परिमार्जित कानूनका कारण पुनरावेदन निकाय सञ्चालनसम्बन्धी छुट्टै कानून पारित गर्ने बाटो खोल्थ्यो।^{१९७} त्यसका अतिरिक्त पुनरावेदन निकायको दायित्वको क्षेत्रलाई विस्तार गरी व्यक्तिगत सूचना संरक्षण कानून अन्तर्गत दर्ता गरिएका पुनरावेदनलाई पनि यसै अन्तर्गत हेरिने व्यवस्था गरियो। नयाँ कानूनका रूपमा आएको व्यक्तिगत सूचना संरक्षण कानूनलाई पनि सोही दिनमा कार्यान्वयनमा ल्याइएको थियो।

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ३ मा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई समेटिएको छ। उक्त दफामा कुनै पनि व्यक्तिलाई प्रशासकीय कागजातसम्बन्धी सूचना प्रवाहका लागि सार्वजनिक निकायका प्रमुखसमक्ष अनुरोध गर्ने अधिकार हुने व्यवस्था गरिएको छ। अनुरोध प्राप्त गरेपछि सार्वजनिक निकायका प्रमुखले अपवादसम्बन्धी व्यवस्थालाई ध्यानमा राखी सूचना सार्वजनिक गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ (सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ५ मा निर्धारित)।

उल्लेख गरिए अनुसार दफा १ मा कानुनको उद्देश्यबारे जानकारी दिँदै उक्त कानुन जनतामा सार्वभौमसत्ता निहित हुने सिद्धान्तमा आधारित हुने जनाइएको छ। जनताप्रति सरकारको जबाफदेहीता अभिवृद्धि गर्ने र प्रशासनसम्बन्धमा व्यापक जनचेतना र आलोचना प्रवर्धन गर्ने विचारसहित सार्वजनिक निकायद्वारा गरिने सूचना प्रवाहलाई प्रवर्धन गर्नुलाई कानुनको समग्र लक्ष्यका रूपमा उल्लेख गरिएको छ।

आफ्नो कार्यको सिलसिलामा कुनै कर्मचारीले तयार पारेको वा प्राप्त गरेको चित्र वा विद्युत्चुम्बकीय अभिलेखहरू सार्वजनिक निकायले 'आफ्नो कर्मचारीबाट सङ्गठनात्मक प्रयोग' का लागि राखेको अवस्थामा त्यस दस्तावेजलाई 'प्रशासकीय दस्तावेज' भनिन्छ भनी कानुनले परिभाषा गरेको छ। अरु नै रूपमा पनि सूचना राखिएको हुनसक्ने र यसले बढीमा कार्यालय प्रयोजनका लागि राखिएका अभिलेख मात्रलाई समेट्ने भएकोले यो परिभाषा सीमित छ। यसमा दुई वटा कुरा छुटेका पनि छन्। पहिलो छुटेको कुरा सामान्य बिक्रीका लागि प्रकाशित अभिलेखसँग सम्बन्धित छ भने दोस्रो छुटेको कुरा मन्त्रपरिषद्को आदेशबाट प्राज्ञिक अनुसन्धानका लागि ऐतिहासिक वा सांस्कृतिक सामग्रीका रूपमा विशेष रूपमा व्यवस्थित गरी राखिएका अभिलेखसँग सम्बन्धित छ (दफा २ (२))। सूचना प्रवाहसम्बन्धी एउटै नियम अन्तर्गत सबै दस्तावेजलाई समेटिएको भए अझ उपयुक्त हुने भए पनि यस्ता सूचना उपलब्ध गराउन वर्तमान प्रणाली नै पर्याप्त रहेको निर्णय सांसदहरूले गरेका थिए।

कानुनद्वारा समेटिएका 'प्रशासकीय अङ्ग' भनेर परिभाषित गरिएका निकाय :

- मन्त्रपरिषद्का निकाय वा कानुनद्वारा निर्माण गरिएका मन्त्रपरिषद्को नियन्त्रणमा रहेका निकाय;
- अन्य विभिन्न कानुनद्वारा परिभाषित प्रशासकीय निकायहरू; र
- लेखापरीक्षण समिति (दफा २ (१))।

९६

जापानमा सार्वजनिक संस्थानहरूमध्ये अत्यधिकले अन्य सेवाका अतिरिक्त आधारभूत सेवा उपलब्ध गराइरहेका छन्। ती संस्थान विधायिकी निकाय र अदालतजस्तै कानुनको घेराभन्दा बाहिर छन् तर सर्वोच्च अदालतले सूचनाका लागि अनुरोध गर्ने प्रक्रिया निर्धारण गर्दै आफ्नै नियम अपनाएको छ।^{१९९} कानुनले यसको स्वीकृतिको दुई वर्षभित्र सार्वजनिक संस्थानका सूचनालाई सार्वजनिक गर्ने दायित्व कार्यान्वयनका लागि छुट्टै कानुन पारित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ (अतिरिक्त व्यवस्था २)। त्यस दायित्वलाई स्वतन्त्र प्रशासकीय एकाइसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी कानुन पारित गरी पूरा गरिएको थियो र यो कानुन सन् २००२ अक्टोबर १ देखि कार्यान्वयनमा आयो।^{२००}

गैर-नागरिकसमेत कुनै पनि व्यक्तिले सूचनाको हकसम्बन्धी कानुन अन्तर्गत सूचनाका लागि अनुरोध गर्न अधिकार राख्दछन्।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

अनुरोध अनिवार्य रूपमा लिखित वा विद्युतीय स्वरूपमा हुनुपर्दछ र त्यसमा निवेदकको नाम (वा संस्थागत निवेदनका हकमा प्रतिनिधिको नाम), ठेगाना र खोजिएको सामग्री सहजै फेला पार्न सम्भव बनाउनका लागि सम्बन्धित सामग्रीको पर्याप्त विवरण उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ। सूचनामा पहुँचका लागि निवेदन दिँदा त्यसमा सूचना खोजी गर्नुको कारण उल्लेख गर्नु आवश्यक छैन। निवेदनमा पर्याप्त सूचना नभएको अवस्थामा सार्वजनिक निकायले निवेदकलाई सूचित गर्छ र समस्या सुल्झाउनका लागि उपयुक्त समयावधि दिन्छ भन्ने

सहायता उपलब्ध गराउनका लागि 'प्रयास' पनि गर्नेछ (दफा ४) । सार्वजनिक निकायका प्रमुखले निवेदकलाई उपयोगी हुने सूचना उपलब्ध गराउनुपर्दछ र सहायताका लागि अन्य पहलसमेत अपनाउनुपर्दछ (दफा २३) ।

सूचना प्रवाहसम्बन्धी निर्णय सामान्यतः ३० दिनभित्र गरिसक्नुपर्दछ । सच्याउन वा स्पष्टीकरण उपलब्ध गराउनका लागि निवेदन निवेदकलाई फिर्ता गरिएको परिस्थितिमा निवेदनलाई परिमार्जन गर्नका लागि लागेको समयलाई ३० दिनको समयावधिभित्र समाविष्ट गरिने छैन । 'कार्यसञ्चालनका कारण उत्पन्न कठिनाइ जस्ता न्यायोचित आधार भएको अवस्थामा' यो अवधिलाई अर्को ३० दिनसम्म बढाउन सकिन्छ तर त्यसका लागि निवेदकलाई उपयुक्त कारणसहित समयावधि बढाइएकोसम्बन्धमा लिखित सूचना दिनुपर्दछ (दफा १०) । अनुरोध गरिएको सूचनामा 'प्रशासकीय दस्तावेजको ठूलो परिमाण' समेटिएको छ र ती सबै सूचना ६० दिनको अवधिभित्र उपलब्ध गराउने प्रयासका क्रममा सार्वजनिक निकायको कार्यसम्पादनमा 'उल्लेख्य बाधा' पुग्ने जोखिम भएमा सार्वजनिक निकायका प्रमुखले उक्त समयावधिभित्र 'न्यायोचित अंश' मात्र उपलब्ध गराउनसक्दछ र बाँकी सूचनालाई 'न्यायोचित समयावधि'भित्र उपलब्ध गराउन सक्दछ । यस्तो अवस्थामा यस नियमको प्रयोग र बाँकी दस्तावेजका लागि थपिएको समयसीमाबारे समेत लिखित सूचना निवेदकलाई दिइनुपर्दछ । निवेदकलाई आफैले तोकेको समयसीमाभित्र सार्वजनिक निकायले सूचना उपलब्ध गराउन नसकेको अवस्थामा पनि कुनै सजायको व्यवस्था भने गरिएको छैन (दफा ११) ।

यी नियमले सूचना प्रवाहमा ढिलाइ गर्न सार्वजनिक निकायलाई उल्लेख मात्रामा स्वविवेक प्रयोग गर्ने उन्मुक्ति दिएका छन् । बढीमा ३० दिनसम्मका लागि पहिलो पटक थपिने म्यादले 'न्यायोचित आधार'को न्यून अवरोधलाई मात्र पालना गर्दछ र अर्को ढिलाइ 'न्यायोचित' रहेसम्म पनि लम्बिन सक्दछ र यो न्यायोचित हुनसक्ने अवस्थाहरूबारे कानूनमा परिभाषा गरिएको छैन । सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकांश कानूनले यस्तो अनिश्चित विस्तारलाई अनुमति दिएका छैनन् तर अनुरोधलाई सम्बोधन गर्नका लागि 'कडा' समग्र समयसीमाको व्यवस्था गरेका छन् । सूचना उपलब्ध गराउने सन्दर्भमा अनिश्चितकालका लागि ढिलाइ गर्न सकिनेसन्दर्भमा कानूनमा रहेको कमजोरीको फाइदा विदेश मन्त्रालयले उठाएको देखिन्छ । उदाहरणका लागि, सन् २००३ मा मन्त्रालयले १८१ वटा अनुरोधलाई ३० दिनको सामान्य समयसीमाभित्र जबाफ दिएको थियो तर झण्डै चारगुणा बढी अर्थात् ७०५ वटा अनुरोधलाई पूरा गर्नका लागि समयसीमा थप गरेको थियो । ती अनुरोधमध्ये पनि करिब आधालाई मात्र मन्त्रालयले आफैले समयसीमा थप गरेको थियो र तीमध्ये १२९ अनुरोधका लागि थपिएको समय एक वर्षभन्दा बढी थियो । सूचना प्रवाह गर्नमा अनुचित रूपमा ढिलाइ गरेको भन्दै केही निवेदकले क्षतिपूर्ति माग गर्दै मुद्दा पनि दर्ता गरेका थिए ।^{२०१}

अनुरोध गरिएको दस्तावेज अर्को निकायले तयार गरेको जस्तो 'न्यायोचित आधार' भएमा कुरा निवेदकलाई लिखित सूचना दिएर अनुरोधलाई अर्को निकायलाई हस्तान्तरण पनि गर्न सकिन्छ (दफा १२ र १२-२) । अनुरोध स्थानान्तरणका लागि यो न्यूनस्तरको व्यवस्था हो । सूचनाको हकसम्बन्धी कतिपय कानूनमा अर्को निकायको कामसँग उक्त दस्तावेजको निकटतापूर्ण सम्बन्धमा भएको अवस्थामा मात्रै यसो गर्न अनुमति दिने गरेको पाइन्छ ।

अनुरोध गरिएको सूचना तेस्रो पक्षसँग सम्बन्धित भएमा उनीसँग परामर्श गनुपर्नेसम्बन्धी विस्तृत व्यवस्था कानूनमा गरिएको छ । यस्ता पक्षलाई प्रतिनिधि तोक्ने अवसर दिन सकिन्छ । तेस्रो पक्षले सूचना प्रवाहलाई विरोध गरेको अवस्थामा सूचना प्रवाह गर्ने निर्णय गरिएको समय र ती निर्णय कार्यान्वयन गरिने समय अर्थात् वास्तवमै सूचना उपलब्ध गराइने समयबीच दुई हप्ताको समयावधि राखिनुपर्दछ । सूचना सार्वजनिक गर्ने निर्णय गरिएको अवस्थामा तेस्रो पक्षले चाहेमा त्यस निर्णयविरुद्ध पुनरावेदन गर्नसकोस् भन्ने उद्देश्यले उक्त निर्णयबारे तेस्रो पक्षलाई तत्कालै सूचित गरिनुपर्दछ (दफा १३) ।

सूचना सार्वजनिक गर्ने निर्णय गरिएको अवस्थामा निवेदकलाई त्यस विषयमा लिखित सूचना दिनुपर्दछ र सो जानकारीका साथमा सूचना प्रवाह गरिने स्वरूपसम्बन्धी सान्दर्भिक कुराहरूबारे पनि उल्लेख गरिनुपर्दछ। सार्वजनिक निकायसँग सूचना नभएकोलगायतका कारणले सूचना उपलब्ध गराउन नसकिने निर्णय भएको अवस्थामा पनि त्यसबारे निवेदकलाई सूचित गरिनुपर्दछ तर कानूनमा त्यस्तो सूचनामा के के समावेश गरिनुपर्दछ भन्नेबारे तोकिएको छैन (दफा ९)। प्रशासकीय प्रक्रिया ऐनको दफा ८ मा भने कारण खुलाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ^{२०२} र प्रशासकीय तथा अदालती गरी दुवै किसिमका पुनरावेदन गर्ने अधिकारसम्बन्धी सूचना पनि उपलब्ध गराउनुपर्दछ।^{२०३}

कानूनको दफा १४ ले पहुँच उपलब्ध गराउन सकिने विभिन्न माध्यमबारे व्यवस्था गरेको छ। निवेदकले मन्त्रपरिषद्को आदेशद्वारा तोकिएबमोजिम अभिलेख निरीक्षण गर्न, त्यसको प्रतिलिपि उपलब्ध गराइदिन वा विद्युत्चुम्बकीय अभिलेखमा पहुँचका लागि अन्य स्वरूपका लागि अनुरोध गर्न सक्दछन् र उनीहरूका अनुरोधलाई सामान्यतः सम्मान गरिनुपर्दछ। अभिलेखको परीक्षणका लागि अनुरोध गरिएको छ तर त्यसबाट अभिलेखलाई हानि पुग्ने जोखिम भएमा त्यस्ता अभिलेखको प्रतिलिपि मात्र उपलब्ध गराएर अनुरोध पूरा गरिन्छ।

मन्त्रपरिषद्का आदेश अनुसार अनुरोधलाई प्रक्रियामा लानका लागि तथा सूचना उपलब्ध गराउनका लागि दस्तुर लगाउन सकिन्छ र उक्त दस्तुर वास्तविक लागतभन्दा बढी हुनुहुँदैन। दस्तुर संरचना बनाउँदा 'त्यस रकमलाई सम्भव भएसम्म थग्नसक्ने बनाउनमा ध्यान' दिइन्छ र फेरि पनि मन्त्रपरिषद्को आदेश अनुसार सार्वजनिक निकायका प्रमुखले आर्थिक कठिनाइ वा अन्य विशेष कारण भएको परिस्थितिमा त्यस्तो दस्तुर कम गर्न वा मिनाहा गर्न सक्दछ (दफा १६)। सूचना प्रवाह कार्यान्वयन आदेशको दफा १३ र १४ का अनुसार विद्युतीय स्वरूपमा राखिएका सूचनाका लागि गरिएको अनुरोध दर्ता गर्न ३०० येन (करिब २.६० अमेरिकी डलर) वा २०० येन लाग्दछ भने निरीक्षण गर्नका लागि एक सय पृष्ठका लागि १०० येन र प्रतिलिपि बनाउन प्रति पृष्ठको १० येन (करिब ०.०९ अमेरिकी डलर) लाग्दछ। मिनाहा गरिएका घटना अत्यन्त विरलै छन्।^{२०४}

९८

प्रकाशन गर्ने दायित्व

सूचनाको हकसम्बन्धी जापानी कानूनले निश्चित वर्गका सूचनालाई अग्रसक्रिय रूपमा प्रकाशन गर्नुपर्ने दायित्वको व्यवस्था गरेको छैन। कतिपय अधिकारक्षेत्रमा अग्रसक्रिय सूचना प्रवाहले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको अवस्थामा यो गम्भीर छुट हो।

अपवाद

जापानको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ५ मा निवेदकबाट विभिन्न छ किसिमका सूचना उपलब्ध नगराउन पाइने व्यवस्था गरिएको छ। सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनकै पूरकका रूपमा जारी गरिएको एउटा अर्को कानूनले सूचनाको हकसम्बन्धी कानून लागू नहुने अन्य कानूनको सूची उपलब्ध गराएको छ। त्यस सूचीमा सूचनामा पहुँचका लागि वैकल्पिक उपायहरूको व्यवस्था गरेका थुप्रै कानूनबारे उल्लेख गरिएको छ, उदाहरणका लागि, मुद्दामामिलाका दस्तावेजसम्बन्धी आपराधिक प्रक्रिया संहिता, अचल सम्पत्ति दर्ता कानून र अन्य। यी नियम प्रचलित मान्यताप्राप्त सूचनाको हक मापदण्डसँग मेल खानै पर्दछ भन्ने छैन। असमानताको

अवस्थामा सूचना कानुनले ती अन्य कानुनको तुलनामा अग्राधिकार पाएको भए राम्रो हुने थियो तर हाल यसको उल्टो भइरहेको छ ।

अधिकांश अपवाद हानि परीक्षणको अधीनमा रहेका हुन्छन् । केही अवस्थामा सूचना प्रवाहबाट यथार्थमै हानि सिर्जना भएको हुनुपर्ने व्यवस्था छ तर केही अवस्थामा सार्वजनिक निकायले हानि हुने 'पर्याप्त कारण' रहेको मूल्याङ्कन गरे पनि पुग्छ । अन्यमा हानिको जोखिम मात्र भए पनि पर्याप्त हुन्छ ।

'जनहित अग्राधिकार दुई किसिमका छन् । दफा ७ ले 'विशेष जनहितको आवश्यकता' रहेको अवस्थामा सामान्य सर्वसाधारणको हितलाई अग्राधिकार हुने व्यवस्था गरेको छ तर त्यस्तो अवस्थामा सार्वजनिक निकायको प्रमुखले सूचनालाई सार्वजनिक 'गर्नसक्ने' उल्लेख गरेर त्यसलाई स्वेच्छिक रूपमा मात्र आत्मसात् गरिएको छ । यसका अतिरिक्त, नियमको प्रयोग सामान्य रूपमा बढी महत्वपूर्ण हितमा भन्दा पनि स्पष्ट रूपमा अग्राधिकारयुक्त हितमा मात्र होस् भन्ने उद्देश्यले निवेदनको स्तरलाई उच्च बनाइएको देखिन्छ । त्यसका अतिरिक्त, व्यक्तिगत सूचना र वाणिज्य सूचनाका लागि अपवादभित्र निश्चित किसिमका हानिलाई बढी निश्चित अग्राधिकारको व्यवस्था गरिएको छ (हेर्नुहोस्, तल) ।

दस्तावेजको कुनै अंश मात्र अपवादद्वारा समेटिएको अवस्थामा दस्तावेजको बाँकी भागलाई सार्वजनिक गर्नुपर्दछ तर त्यो अर्थपूर्ण भने हुनुपर्दछ (दफा ६) । कानुनमा ऐतिहासिक सूचना प्रवाहका सम्बन्धमा कुनै व्यवस्था गरिएको छैन ।

दफा ५ मा उल्लेख गरिएको पहिलो अपवाद पहिचान गर्न सम्भव भएको वा सम्भव नभएको व्यक्ति तथा सूचना प्रवाह गर्दा 'अधिकारमा हानि पुनसक्ने' व्यक्ति सम्बन्धी सूचनासँग सम्बन्धित छ । यसलाई सामान्यतः 'व्यक्तिगत सूचना' अपवाद भनिन्छ । विशेष रूपमा न्यायोचित गोपनीयता हितलाई हानि गर्ने किसिमका सूचनालाई भन्दा व्यक्तिको पहिचानसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण सूचनालाई समेट्ने वा त्यो निजी हितसँग पनि सम्बन्धित हुनसक्ने भएकोले यो निकै विस्तृत अपवाद हो । त्यससँगै, यस अपवादको एक अंश 'व्यक्तिको पहिचान' हानि परीक्षण अन्तर्गत आउँदैन । यसलाई केही हदसम्म अपवादको सीमितताबाट न्यूनीकरण गरिएको छ, उदाहरणका लागि, कानुनका आधारमा वा परम्पराका आधारमा सूचना सार्वजनिक गर्न आवश्यक रहेको अवस्थामा वा कसैको जीवन, स्वास्थ्य, जीवनयापन वा सम्पत्तिलाई रक्षा गर्न सूचना प्रवाहित गर्न आवश्यक भएमा माथि उल्लेख गरिए बमोजिम आन्तरिक जनहितले अग्राधिकार पाउँछ । यो अपवाद सार्वजनिक अधिकारीको आम गतिविधिसँग सम्बन्धित सूचनामा पनि लागू हुँदैन । यो आफ्नो क्षेत्रमा महत्वपूर्ण सीमितता हो । सूचना प्रवाहलाई अस्वीकार गरिएका अधिकांश अवस्थामा सरकारी अधिकारीहरूले व्यक्तिगत सूचना अपवादलाई उद्धृत गरेका छन् ।

दफा ५ मा रहेको दोस्रो अपवाद अधिकार, प्रतिस्पर्धी अवस्था वा संस्थानको अर्को न्यायोचित हितमा हानि पुग्ने अवस्थामा संस्थागत सूचनाका सन्दर्भमा लागू हुन्छ । यसैगरी संस्थागत सूचना विश्वासमा र गोपनीयताको शर्तमा उपलब्ध गराइएको छ र सबै परिस्थितिमा यो 'उचित' छ भने पनि यो अपवाद लागू हुन्छ । कसैको जीवन, स्वास्थ्य, जीवनयापन वा सम्पत्तिलाई संरक्षण गर्नका लागि सूचना प्रवाह आवश्यक रहेको अवस्थामा यो अपवाद लागू हुँदैन ।

कुनै सूचना प्रवाहित गर्दा राष्ट्रको सुरक्षा वा अर्को मुलुकसँगको सम्बन्ध वा अन्तरराष्ट्रिय संस्थामा जोखिम सिर्जना हुने वा अर्को मुलुक वा अन्तरराष्ट्रिय संस्थासँगको सौदाबाजीमा बेफाइदा पुऱ्याउने कुरामा विश्वास गर्ने 'न्यायोचित आधार' सार्वजनिक निकायको प्रमुखलाई भएमा तेस्रो अपवाद लागू हुन्छ ।

कुनै सूचना प्रवाहित गर्दा 'अपराधको संरक्षण, दमन वा अनुसन्धान, अदालती कारवाहीको निर्वाह, सजायको कार्यान्वयन र सार्वजनिक सुरक्षा तथा सार्वजनिक शान्तिसँग सम्बन्धित अन्य विषयवस्तु'मा बेफाइदा पुऱ्याउने कुराको 'न्यायोचित आधार' भएमा त्यस्ता सूचनाका सन्दर्भमा चौथो अपवाद लागू हुन्छ ।

आन्तरिक सरकारी विचारविमर्श वा परामर्शसम्बन्धी सूचना प्रवाहबाट विचारको प्रस्ट आदानप्रदान वा निर्णय प्रक्रियाको तटस्थतालाई अन्यायपूर्ण रूपमा जोखिममा पार्ने, अनावश्यक रूपमा द्विविधा सिर्जना गर्ने वा कसैलाई गलत फाइदा वा बेफाइदा पुऱ्याउने जोखिम सिर्जना गर्ने भएमा पाँचौँ अपवाद लागू हुन्छ । सूचनामा पहुँचलाई सीमित बनाउनका लागि न्यायोचित आधारका रूपमा सामान्यतया नलिइने द्विविधा निम्त्याउने कुरादेखि बाहेक यो अपवाद अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डसँग मिल्दो छ । आंशिक रूपमा 'द्विविधा' अत्यधिक रूपमा विषयगत अवधारणा भएकोले र आंशिक रूपमा यस प्रकृतिको अपवाद सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको मुख्य मनसाय जनताको हातमा शक्ति पुऱ्याउनुभन्दा विपरित पितृसत्तावादी हुने भएकोले यस्तो भएको हो ।

छैटौँ अपवादले सार्वजनिक निकायबाट गरिने व्यापारको सञ्चालनलाई हानि गर्नबाट संरक्षण गर्ने उद्देश्य राखेको छ । यसमा असमावेशी दिने हानिको लामो सूची समावेश गरिएको छ । यस सूचीमा अन्य कुराका अतिरिक्त अनुसन्धानमा अवरोध, न्यायोचित व्यापारिक हितमा हानि, कर्मचारी व्यवस्थापनको अवहेलना, करार वा मध्यस्थतामा मुलुकको हितलाई हानि र गलत वा गैरकानुनी कार्यहरूलाई सहजीकरण गर्ने कुराहरू समावेश छन् । यो सूची केही मात्रामा स्थगन गर्ने खालको छ तर वास्तवमा अधिकांश बुँदा आफैमा न्यायोचित छन् ।

900

पुनरावेदन

पूर्ण वा आंशिक अनुरोधलाई अस्वीकार गरिएमा निवेदकले त्यस्तो अस्वीकृतिलाई उल्टाउन तत्कालै अदालतसमक्ष मुद्दा दर्ता गर्न सक्दछन् एवं उनीहरूले प्रशासकीय पुनरावेदनसमेत दर्ता गर्न सक्दछन् । पछिल्लोका सम्बन्धमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले सार्वजनिक निकाय प्रमुखसमक्ष पुनरावेदन गर्नसकिने व्यवस्था गरेको छ । ती अधिकारीले पुनरावेदन गैरकानुनी नभएको वा दस्तावेजलाई सार्वजनिक गर्ने कुनै निर्णय भई नसकेको अवस्थामा निवेदनलाई मन्त्रिपरिषद् कार्यालयसँग आबद्ध अनुगमन निकायको रूपमा रहेको सूचना प्रवाह तथा व्यक्तिगत सूचना संरक्षण समीक्षा समितिसमक्ष पठाउनुपर्दछ । त्यस्तो गर्न कुनै बाध्यकारी समयसीमा छैन र त्यसरी नपठाइएका वा एक वर्षभन्दा बढी समयको अवधिसम्म पनि ढिलाइ गरिएको उदाहरणहरू पनि छन् । यस्तो अवस्थामा समितिलाई काम गर्ने कुनै अधिकार रहँदैन । पुनरावेदन गर्न चाहेका निवेदक र प्रतिनिधि नियुक्त गरेका तेस्रो पक्षलाई कुनै पनि पुनरावेदनका सम्बन्धमा सूचित गरिनुपर्दछ (दफा १८-१९) ।

समीक्षा समिति मन्त्रिपरिषद् कार्यालय अन्तर्गत नै भए पनि त्यो स्वतन्त्र भएको सुनिश्चित गर्न केही प्रयास भएका छन् । यो हाल १५ जना सदस्यबाट बनेको छ र पुनरावेदनलाई तीन सदस्यीय प्यानलले हेर्दछ ।^{२०५} समितिका पाँच सदस्य पूर्णकालीन हुन्छन् र तीमध्ये एक एक जनाले एक एक वटा प्यानलको अध्यक्षता गर्दछन् । ती सदस्य अवकाशप्राप्त सरकारी अधिकारीहरू हुन्छन् । अन्य दश सदस्य अंशसमय काम गर्दछन् र उनीहरूमा प्राज्ञहरू, व्यावसायिक वकीलहरू र समुदायका सदस्यहरू हुन्छन् । समितिका अध्यक्षमा पुनरावेदन अदालतका अवकाशप्राप्त न्यायाधीशलाई नियुक्त गरिन्छ (यस्ता न्यायाधीशको अवकाश प्राप्त गर्ने उमेरको अनिवार्य हद ६५ वर्ष तोकिएको छ) । प्रधानमन्त्रीले सर्वसाधारणमध्ये संसद्को दुवै सदनबाट स्वीकृति प्राप्त 'उच्च गुणस्तरका' सदस्यहरूलाई नियुक्त गर्दछ । यो प्रक्रियाले कम्तीमा खुलापन र राजनैतिक निष्पक्षता सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । यिनीहरूको कार्यावधि तीन वर्षको हुन्छ र सदस्यहरूको पुनःनियुक्ति हुनसक्दछ । संसद्को

दुवै सदनबाट स्वीकृति प्राप्त भएमा सदस्यहरूलाई प्रधानमन्त्रीले हटाउनसक्नेछन् । अवकाशका आधारलाई अक्षमता, गलत व्यवहार वा औपचारिक कर्तव्य प्रतिकूल कार्यसम्पादनमा सीमित गरिएको छ ।

पदमा रहँदा सदस्यहरूले राजनैतिक दल वा संस्थाहरूको जिम्मेवारी सम्हाल्नु हुँदैन । सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले सदस्यको तलब अर्को कानूनबाट निर्धारित हुने उल्लेख गरेको छ । प्रधानमन्त्रीले अनुमति दिएको अवस्थामा बाहेक पूर्णकालीन सदस्यहरू अन्य वैतनिक कार्यमा संलग्न हुनसक्दैनन् । यसबाट स्पष्ट रूपमा राजनैतिक दुरूपयोग हुनसक्ने सम्भावना छ र कानूनमा प्रत्यक्ष रूपमै यससम्बन्धी कानूनको कुनै रूपरेखा समावेश गरिएको भए वा अनुमति दिने अधिकार प्रधानमन्त्रीलाई नदिई अरु नै कसैलाई दिइए राम्रो हुन्थ्यो । अध्यक्षको नियुक्ति सदस्यहरूले आफैँमध्येका सदस्यबाट गर्छन् । समितिलाई सहयोग गर्न एउटा सचिवालयको व्यवस्था पनि कानूनले गरेको छ ।

समितिले कुनै पनि विषयमा विचार गर्दा तीन जनाको समूहमा गर्दछ तर सबै सदस्य भएको पुनरावेदन निकाय पनि स्थापना गर्न सकिन्छ (समीक्षा समिति स्थापना गर्ने कानूनको दफा ६) । पुनरावेदनमाथि विचार गर्दा समितिले सार्वजनिक निकायलाई विवादित अभिलेख उपलब्ध गराउन अनुरोध गर्नसक्दछ वा निवेदक वा अन्य पक्षलाई थप सूचना प्रस्तुत गर्नका लागि अनुरोध गर्नसक्दछ (समीक्षा समितिसम्बन्धी कानूनको दफा ९) । समीक्षा समितिसम्बन्धी कानूनले प्रतिनिधित्व र अनुसन्धानलगायत पुनरावेदनको प्रक्रियाबारे विस्तृत व्यवस्था गरेको छ । सम्बन्धित पक्षहरूले समितिसमक्ष लिखित सामग्री प्रस्तुत गर्न सक्दछन् वा मौखिक प्रस्तुति दिनसक्नेछन् (दफा १०-११) ।^{२०६}

समितिद्वारा गरिएका निर्णयसम्बन्धी पुनरावेदनलाई जिल्ला अदालतमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

जापानको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले सूचनामा पहुँचमा नियतपूर्ण अवरोधमाथि प्रतिबन्ध लगाएको छैन वा इमानदारीपूर्वक सूचना सार्वजनिक गर्नेलाई संरक्षणको व्यवस्था गरेको छैन । यस कानूनले समितिका सदस्यहरूले सदस्यका हैसियतले प्राप्त गरेका गोप्य सूचनालाई सार्वजनिक गर्नुलाई भने अपराध मानेको छ र त्यसो गर्ने सदस्यलाई एक वर्षसम्मको सश्रम कारावास दण्ड दिन सकिने वा तीन लाख येनसम्मको जरिमाना भराउन सकिने व्यवस्था गरेको छ । सूचना सार्वजनिक गरेकोमा सार्वजनिक अधिकारीमाथि प्रतिबन्ध लगाउनुभन्दा यो केही फरक भए पनि यो उचित देखिन्छ । जरिमाना भने केही कठोर छ ।

प्रवर्धनात्मक पहल

कानूनमा सामान्य र विशेष प्रवर्धनात्मक पहल समावेश गरिएका छन् । 'प्रशासकीय अङ्गसँग भएका सूचनासम्बन्धी व्यवस्थाहरूसम्बन्धी पहललाई अभिवृद्धि गर्न आवश्यक प्रयास' सरकारले गर्नुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गरिएको छ । स्थानीय सार्वजनिक एकाइहरूले सूचना सार्वजनिक गर्ने उपायहरू निर्माण र कार्यान्वयन गर्नमा प्रयत्नशील हुनु पनि आवश्यक छ (दफा २५ र २६) ।

सार्वजनिक निकायका प्रमुखले आफूसँग रहेका अभिलेखबारे सूचना उपलब्ध गराएर तथा अन्य 'उपयुक्त पहल' गरेर सूचना सार्वजनिक गर्ने कार्यलाई सहजीकरण गर्नुपर्दछ । सार्वजनिक निकायले सूचना अधिकृतहरूको

नियुक्ति गर्नुपर्ने व्यवस्था नगरिए पनि व्यवस्थापन तथा समन्वय संस्थाका महानिर्देशकले 'कानूनको सहज कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्न सूचना प्रवाहसम्बन्धी अनुरोधसँग सम्बन्धित वृहद् सूचना केन्द्र' स्थापना गर्नसक्छ (दफा २३) ।

सार्वजनिक निकायका प्रमुखले मन्त्रिपरिषद्को आदेश अनुरूप दस्तावेजको सही व्यवस्थापनका लागि नियमहरू बनाउनुपर्दछ र ती नियमलाई सार्वजनिक गरिनुपर्दछ । मन्त्रिपरिषद्को आदेशले 'प्रशासकीय दस्तावेजहरूको वर्गीकरण, तयारी, संरक्षण र धुलाई' का लागि सामान्य स्तर तोकन सक्दछन् (दफा २२) । मन्त्रिपरिषद् ले सार्वजनिक निकायसँग कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदनका लागि अनुरोध गर्नसक्छ र वार्षिक रूपमा ती प्रतिवेदनको सारांशको सङ्कलन र प्रकाशन गर्नसक्छ (दफा २४) ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानून कार्यान्वयनमा आएको करिब चार वर्षपछि सरकारले त्यसको प्रभावकारिताको परीक्षण गर्नुपर्ने र सूचना प्रवाहको अवस्थामा सुधार गर्न आवश्यक उपाय अपनाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ (अतिरिक्त व्यवस्था २) । माथि औल्याइएजस्तै यस कानूनलाई सन् २००४ मा संशोधन गरिएको थियो ।^{२०९}

किर्गिजस्तान

१०२

परिचय

किर्गिजस्तानको संविधान-२००३ को धारा १६ (६) ले गोपनीय अवस्था रहेका बाहेक व्यक्तिगत सूचनामा पहुँचको सीमित अधिकारलाई मान्यता प्रदान गरेको छ । राष्ट्रपति बाकिभले सन् २००७ सेप्टेम्बर २१ मा नयाँ संवैधानिक प्रस्तावका लागि जनमतसङ्ग्रह गर्न आह्वान गरिसकेपछि किर्गिजस्तानमा हाल संविधान संशोधनको प्रक्रिया चलिरहेको छ । संविधानमा सन् २००६ मा गरिएका संशोधनलाई संवैधानिक अदालतले लत्याएपछि सन् २००३ को फेब्रुअरीको जनमत सङ्ग्रहबाट जारी गरिएको संविधानलाई पुनःस्थापना गर्नेतर्फ यो राष्ट्र अग्रसर रहेको छ ।^{२०५}

किर्गिजस्तानले सन् १९९७ मा सूचनामा पहुँचको प्रत्याभूति र स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानून पारित गरेको थियो ।^{२०९} यस कानूनले सूचनामा पहुँचका लागि आधारभूत संरचना उपलब्ध गराएको भए पनि यसले स्पष्ट रूपमा अपवादका सीमा तोकेको थिएन, यसले गोपनीयतालाई वर्गीकृत गर्नका लागि जिम्मेवार अधिकारीहरूलाई उन्मुक्ति दिएको थियो तथा आम जनतामाथि त्यसलाई सामाजिकीकरण गर्ने प्रयास सीमित थियो ।^{२१०} धेरै पक्षबाट आएका दबावका कारण नयाँ कानून निर्माण गरियो । यो कानूनको निर्माण सञ्चार, व्यापारिक, गैसस र सरकारी प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा बनेको विज्ञ समूहले गरेको थियो । सन् २००७ को प्रारम्भमै आएको किर्गिज गणतन्त्रका सरकारी निकायहरू र स्थानीय स्वायत्त-सरकारी निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी कानून (सूचनाको हकसम्बन्धी कानून)^{२११} मा विगतका सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको तुलनामा महत्वपूर्ण सुधार भएका छन् ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा धेरै वटा सकारात्मक विशेषता छन्। यसमा विशेष गरी विस्तृत प्रक्रियागत प्रत्याभूतिहरू छन्। सरकारले यस कानूनलाई यसको भावना अनुरूप कार्यान्वयन गर्नेछ, भन्ने विषयमा विश्वासको कमीका कारण तथा अधिकारीहरूले कानूनको फाइदा उठाइरहेकोसम्बन्धी अनुभवका कारण यस्तो व्यवस्था अस्तित्वमा ल्याइएको हुनसक्दछ। सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकांश कानूनमा नपाइने खुला छलफलसम्बन्धी व्यवस्था यस कानूनमा गरिएको छ। अन्त्यमा, नयाँ पुस्ताका सूचनाको हकसम्बन्धी केही कानूनमा जस्तै यसमा अग्रसक्रिय सूचना प्रवाहसम्बन्धी अत्यन्त विस्तृत व्यवस्था गरिएको छ।

त्यसैगरी, यसमा केही ठूलै कमजोरी पनि छन्। तीमध्ये सबैभन्दा गम्भीर कमजोरी विद्यमान गोपनीय कानूनसँग सम्बन्धित अपवादको व्यवस्था हो। सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा निहित खुलापनको सिद्धान्तलाई यिनीहरूले प्रतिबिम्बित नगर्ने भएकोले यो समस्यामूलक छ। सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पुनरावेदनसम्बन्धी कमजोर व्यवस्था, इमानदारीपूर्ण सूचना प्रवाहका लागि सुरक्षामा कमी तथा सीमित प्रवर्धनात्मक पहल जस्ता कमजोरीबाट ग्रसित पनि छ।

स्वतन्त्र मानव अधिकार समूह (आईएचआरजी)ले यस कानूनको परीक्षण गर्दै कार्यान्वयनमा मिश्रित सफलता प्राप्त भएको उल्लेख गरेको छ। विभिन्न सार्वजनिक निकायमा सन् २००५ को जुनदेखि सन् २००७ को सेप्टेम्बरसम्ममा सूचनाका लागि ६५ वटा अनुरोध दर्ता गरिएकोमा करिब ४० प्रतिशतलाई समयमै सूचना उपलब्ध गराइएको थियो र अर्को १४ प्रतिशतलाई समयसीमा नाघेपछि जवाफ दिइएको थियो। प्राप्त अनुरोधमध्ये करिब २३ प्रतिशतलाई सूचना उपलब्ध गराउन अस्वीकार गरिएको थियो भने २५ प्रतिशतलाई कुनै पनि उत्तर दिइएको थिएन। सार्वजनिक निकायले कहिलेकाहीं कानुनी पुनरावेदन दर्ता गरिएपछि मात्र सूचना उपलब्ध गराएका थिए। अदालतले भने सूचनाका लागि अनुरोध गर्नेका लागि विरलै मात्र समाधान उपलब्ध गराएका थिए। अनुरोधका लागि कुनै प्रकारको उत्प्रेरणा उल्लेख गरिरहन आवश्यक नभएकोबारे सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ९ मा गरिएको व्यवस्थासँग बाभिने गरी निवेदकलाई सूचनामा निश्चित कानुनी हित नभएको आधार देखाउँदै अदालत बारम्बार पुनरावेदन अस्वीकार गर्ने गरेको पाइएको थियो।^{१९२}

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा १ ले 'सरकारी निकायहरू र स्थानीय स्वायत्त-सरकारसँग रहेका सूचनामा पहुँच तथा उच्चतम सूचनामूलक खुलापन, प्रचार प्रसार र पारदर्शीता प्राप्तीको अधिकार' को कार्यान्वयन तथा रक्षालाई यस कानूनको उद्देश्यका रूपमा प्रस्तुत गरेको छ। यसलाई दफा २ (२) र दफा ४ (१) बाट थप सबलीकृत गरिएको छ। दफा २ (२) मा राज्य र स्थानीय स्वायत्त-सरकारी निकायहरूले सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ भने दफा ४(१) मा राज्य र स्थानीय स्वायत्त-सरकारी निकायहरूका गतिविधिहरू 'खुला, पारदर्शी र सार्वजनिक' हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ।

दफा ३ ले राज्य र स्थानीय स्वायत्त-सरकारी निकायहरूसँग भएका सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्ने सबैको अधिकार रहने व्यवस्था स्पष्ट रूपमा गर्दै यसमा निहित 'सूचनाको पहुँचनीयता, उद्देश्यपरकता, सामयिकता, खुलापन र सत्यता' जस्ता सिद्धान्तको व्याख्या गरेको छ। कानूनद्वारा मात्र प्रतिबन्ध लगाउन सकिन्छ र सूचना खोज्ने, प्राप्त गर्ने, अनुसन्धान गर्ने, उत्पादन गर्ने, उपलब्ध गराउने र सम्प्रेषण गर्ने' हरेकको अधिकारलाई राज्यले रक्षा गर्नेछ।

यी व्यवस्थाले पहुँचको स्पष्ट अधिकारलाई स्थापित गरेको छ तथा व्याख्या, विशेष गरी उच्चतम खुलापनको धारणालाई निर्देशन गर्ने सशक्त सिद्धान्तलाई मान्यता प्रदान गरेको छ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ६ ले सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउने प्रकाशन, अनुरोधको जवाफ, सूचनाको प्रसार, दस्तावेज र सामग्रीमा प्रत्यक्ष पहुँच तथा कानूनद्वारा निषेध नगरिएका अन्य साधन जस्ता धेरै किसिमका माध्यमलाई मान्यता प्रदान गरेको छ। शायद् यस्तै हुनुपर्दछ भन्ने जरुरी त छैन तर सार्वजनिक निकाय आफूखुशी गैरगोप्य सूचना सार्वजनिक गर्न स्वतन्त्र रहेको मानिएकाले यस व्यवस्थाका कारण सार्वजनिक निकायलाई कम्तीमा यी विभिन्न माध्यममार्फत् सूचना प्रसार गर्न केही विश्वस्तता प्रदान गरेको छ।

सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकांश कानूनले व्यवस्था गरेजस्तै यस कानूनले वास्तवमै सूचनालाई परिभाषित गरेको छैन। यो महत्वपूर्ण रूपमा समस्यामूलक छ किनभने परिभाषाको अनुपस्थितिलाई ई-मेल जस्ता निश्चित प्रकार र स्वरूपमा रहेका सूचनामा पहुँचलाई अस्वीकार गर्नका लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ।

दफा २ (२) मा सरकारी निकायहरू भन्नाले संविधान वा अन्य कानून वा आज्ञापितद्वारा स्थापित निकायहरू, व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिका निकायहरू, माथि उल्लेखित निकायका निर्णय कार्यान्वयन गर्ने निकायहरू, मुलुकको बजेटबाट लगानी गरिएका एवं केन्द्रीय राज्यका दायित्व निर्वाह गरिरहेका स्थानीय निकाय ('क्षेत्रीय उपविभाजन') बुझिने परिभाषा गरिएको छ। स्थानीय मुद्दाहरूलाई स्थानीय तहमै समाधान गर्न सर्वसाधारणले निर्माण गरेका 'प्रतिनिधिमूलक, कार्यकारी-प्रशासकीय तथा अन्य निकाय'लाई सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले निरन्तर रूपमा राज्य र स्थानीय स्वायत्त-सरकारका रूपमा उल्लेख गर्ने गरेको स्थानीय स्वायत्त-सरकार निकायहरूका रूपमा परिभाषित गरिएको छ। 'राज्य र स्थानीय स्वायत्त-सरकारका निकायहरू' शब्दावलीमा सङ्घीय वा स्थानीय बजेटबाट लगानी गरिएका राज्य शक्ति वा स्वायत्त-शासनका साथै 'स्वास्थ्य, शैक्षिक, सूचनामूलक, तथ्याङ्क, सल्लाहकार वा ऋण मुद्दा'मा केन्द्रित निकायसँग 'असम्बन्धित' कार्यलाई कार्यान्वयन गर्ने संस्था पनि समेटिएको हुन्छ।

सार्वजनिक कोषबाट आर्थिक सहयोग नगरिएका तर सार्वजनिक कार्य गरिरहेका निजी निकायलाई सूचनाको हकसम्बन्धी कतिपय कानूनमा समावेश गर्ने गरिएको भए पनि सार्वजनिक निकायसम्बन्धमा गरिएको यो परिभाषा तुलनात्मक रूपमा व्यापक देखिन्छ।

दफा ३ मा परिभाषित गरिए अनुसार पहुँचसम्बन्धी अधिकार हरेकका लागि लागू हुन्छ र त्यसैले यो नागरिक वा निवासीमा मात्रै सीमित हुने देखिँदैन। 'बैठकमा भाग लिन पाउने अधिकार' जस्ता कानूनमा समेटिएका अन्य केही विशेष प्रावधान नागरिकको क्षेत्रमा सीमित भएबाट यहाँ गरिएको बृहद् व्यवस्था नियतपूर्ण देखिन्छ।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

माथि उल्लेख गरिएजस्तै सूचनाको हकसम्बन्धी किर्गिज कानूनका प्रक्रियागत प्रावधानहरू निकै विवरणात्मक छन् र कुनै कुनै प्रावधान चार पृष्ठका पनि छन्। दफा ७ (१) का अनुसार अनुरोध मौखिक रूपमा, टेलिफोनद्वारा वा व्यक्तिगत रूपमा बुझाएर, हुलाक, कुरियर वा विद्युतीय माध्यमबाट लिखित रूपमा दिन सकिन्छ (हेर्नुहोस्, दफा ९ पनि)। दफा ८ मा मौखिक अनुरोधसम्बन्धीलाई अगाडि बढाउनका लागि स्पष्ट नियमहरू व्यवस्था गरिएका छन्। दफा ८ (२) मा 'छोटो सूचना'का लागि गरिएको मौखिक अनुरोधलाई लिखित अनुरोध गरिरहनु नपर्ने गरी मौखिक रूपमै जवाफ दिन सकिन्छ। निवेदक मौखिक जवाफबाट पूर्ण रूपमा सन्तुष्ट नभएको अवस्थामा उनलाई कानून अन्तर्गत लिखित रूपमा अनुरोध गर्ने प्रक्रिया वा सूचना प्राप्त गर्ने अन्य माध्यमबारे सूचित गरिन्छ। मौखिक अनुरोधलाई निवेदक र अनुरोधको जवाफ दिने अधिकारीसम्बन्धी जानकारीसमेत राखेर दर्ता गर्नुपर्दछ।

दफा ९ का अनुसार लिखित अनुरोधमा अनुरोध गरिएको सार्वजनिक निकाय र अधिकारीको नाम, निवेदकको नाम, जन्ममिति र वतन (वा कानुनी निवेदकका सन्दर्भमा यस्तै अन्य सूचना) तथा सूचना पहिचान गर्न सजिलोका लागि पर्याप्त वर्णन अनिवार्य रूपमा समाविष्ट हुनुपर्दछ। ती कुरा स्पष्ट नभएमा अनुरोधसम्बन्धमा निवेदकसँग सम्पर्क राखेर वा अन्य साधनबाट स्पष्ट गर्ने दायित्व अनुरोध प्राप्त गर्ने अधिकारीको हुन्छ। अन्यथा निवेदकको सहायताका लागि कानुनले केही गर्नसक्ने छैन। सूचनाका लागि अनुरोध गर्दा कारणहरू दिइराख्नु आवश्यक छैन। सार्वजनिक निकायका साथै हुलाकमा अनुरोध फारमहरू उपलब्ध गराइनुपर्दछ र फारमको पृष्ठभागमा फारम भर्ने विधि, प्रक्रिया र दस्तुरसम्बन्धी विस्तृत जानकारी दिइनुपर्दछ।

दफा ११ (३) ले सूचनाका लागि निवेदकले पटकपटक अनुरोध गर्न नपरोस् भन्ने उद्देश्यले अनुरोधको जवाफमा उपलब्ध गराइने सूचना पूर्ण हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। यसलाई ११ (४) (२) मा पनि दोहोर्‍याइएको छ। यसका अतिरिक्त, अनुरोधलाई प्रक्रियामा लाने अधिकारीले निवेदकलाई सूचना प्रयोगको मनसाय सोध्नसक्ने छैन। सूचनाको हकसम्बन्धी कतिपय कानुनमा सामान्यतः नपाइने यी दुवै नियमले अधिकारीबाट नियमको उचित उपयोग नहुनेसम्बन्धी विशेष शङ्कालाई प्रतिबिम्बित गर्दछ।

दफा ११ (१) ले सार्वजनिक निकायले प्राप्त गर्ने लिखित अनुरोधलाई सोही निकायले दर्ता गर्नुपर्ने र अभिलेखमा अनुरोध प्राप्त गरिएको मिति, निवेदकसम्बन्धी जानकारी, अनुरोध गरिएको विषयको सङ्क्षिप्त वर्णन, अनुरोध लिने अधिकारीको नाम र पद, सूचना उपलब्ध नगराउने कुनै कारण, दस्तुरको भुक्तानी, अनुरोधलाई स्थानान्तरण गर्नेसम्बन्धी जानकारी, निवेदकलाई जवाफ दिइएको मिति र जवाफको तयारीका मुख्य चरणहरूबारे उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। सम्भवतः अनुरोधलाई प्रक्रियामा लिएपछि दर्ता तयार गरिन्छ। राम्ररी कार्यान्वयन गरिएमा यसले अनुरोधसम्बन्धमा भएका प्रगतिको राम्रो अभिलेख उपलब्ध गराउन सकिन्छ।

दफा १० का अनुसार लिखित अनुरोधको जवाफ अनुरोध प्राप्तीको मितिबाट गणना गरी र जवाफ पठाइएको मितिसम्मको समयावधि गरी दुई हप्ताभित्र दिइनुपर्दछ (हुलाकबाट पठाउन लाग्ने समयसमेत गरी)। अर्को सार्वजनिक निकायमा अनुरोध पठाउनुपर्ने अवस्थामा अर्को सार्वजनिक निकायले अनुरोध प्राप्त गरेको मितिबाट दुई हप्ताको अवधि प्रारम्भ हुन्छ। दुई हप्ताभित्र अनुरोधको जवाफ दिन नसकिएमा (यससन्दर्भमा कुनै शर्त उल्लेख गरिएको छैन) सार्वजनिक निकायले निवेदकलाई सूचना उपलब्ध गराएर जवाफ दिने समयावधिलाई अर्को दुई हप्तासम्म थप्न सक्दछ। समयमै जवाफ दिन असफल भएमा त्यसलाई अनुरोधको अस्वीकृतिका रूपमा लिइन्छ।

अनुरोध गरिएको सूचना सार्वजनिक निकायसँग नभएको अवस्थामा त्यससम्बन्धी जानकारी निवेदकलाई दिइनुपर्दछ तथा अर्को सार्वजनिक निकायसँग सूचना भए अनुरोधलाई त्यही निकायमा पठाउनुपर्दछ। सूचना पहिले नै प्रकाशित गरिसकिएको भए अनुरोधलाई प्रक्रियामा लगिरहेका अधिकारीले निवेदकलाई सूचना उपलब्ध रहेको स्थानबारे जानकारी दिनुपर्दछ (दफा १२)।

अनुरोधको जवाफ दिने क्रममा उपलब्ध गराइएको सूचनामा अनुरोधलाई प्रक्रियामा लग्ने अधिकारीको नाम र पद, अनुरोधको विषयवस्तुको सङ्क्षिप्त वर्णन, उपलब्ध गराइएको अभिलेखको सूची, सूचना तयार गरेको मिति र अनुरोधलाई प्रक्रियामा लाने अधिकारीको हस्ताक्षर हुनुपर्दछ। त्यसमा 'लाग्नसक्ने लागत र सूचना सेवाहरूको मूल्यसूची'का साथै त्यस क्षेत्रमा मानव अधिकार, पुस्तकालय सेवाहरू र सूचनाको व्यवस्थासम्बन्धमा कार्यरत मुख्य सरकारी निकायहरूको नाम र सम्पर्क सूचनाको सूचीसमेत समाविष्ट हुनुपर्दछ (दफा ११ (४))। अस्वीकृत भएको अवस्थामा पठाइएको जवाफमा कुन किर्गिज कानुनका आधारमा अस्वीकार गरिएको हो र कसरी पुनरावेदन गर्ने भन्नेसम्बन्धी जानकारी अनिवार्य रूपमा समावेश हुनुपर्दछ (दफा १५ (३))। अग्रगामी

प्रावधानका रूपमा कानूनले पहुँचको अस्वीकृतिसम्बन्धी कुनै निर्णयको आधार खुला हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ (दफा ४ (४)) ।

दफा ७ (२), ७ (३), ८ (१) र १४ ले अनुरोधको सन्तुष्टीसम्बन्धी शैलीसम्बन्धी प्रश्नलाई सम्बोधन गरेको छ । अनुरोधसम्बन्धी जवाफ सामान्यतया अनुरोधकै स्वरूपमा (जस्तै, मौखिक, लिखित, विद्युतीय वा अन्य स्वरूपमा) उपलब्ध गराइनुपर्ने र यो प्राविधिक रूपमा सम्भव पनि हुनुपर्ने व्यवस्था ती दफाको गरिएको छ । विद्युतीय जवाफ उपलब्ध गराउँदा दस्तावेजलाई फाइलको रूपमा संलग्न गरेर वा त्यसका लागि उपयुक्त वेबसाइट ठेगाना उल्लेख गरिनुपर्दछ । फ्याक्सबाट पठाइएका अनुरोधको जवाफ सामग्रीको परिमाणले असम्भव नबनाएमा सोही माध्यमबाट दिइनुपर्दछ । दफा ७ (३) का अनुसार दस्तावेजहरू एकभन्दा बढी भाषामा रहेको भए निवेदकले चाहेको भाषामा उपलब्ध गराइनुपर्दछ ।

दफा १३ (१) ले सूचनाका लागि प्राप्त अनुरोधको जवाफ सामान्यतः निःशुल्क हुनुपर्ने सामान्य नियम बनाएको छ तर दफा १३ (२) ले निवेदकबाट हुलाक खर्च भराइने व्यवस्था गरेको छ । दफा १३ (३) का अनुसार पाँच पृष्ठभन्दा बढी प्रतिलिपि बनाउनुपर्ने भएमा प्रतिलिपि बनाउँदा लाग्ने खर्च वास्तविक लागतभन्दा बढी हुनुहुँदैन र केन्द्र सरकारको मूल्यसूचीका आधारमा दस्तुर लगाइनुपर्दछ । गरिबका लागि भने दस्तुर मिनाहा गर्न सकिन्छ ।

यी नियम अधिकांश रूपमा अन्य देशका राम्रो अभ्यास अनुरूप नै छन् ।

प्रकाशनको दायित्व

सूचना

सूचनाको हकसम्बन्धी किर्गिज कानूनको भण्डै आठ पृष्ठमा खाने करिब १२ वटा दफाले अग्रसक्रिय सूचना प्रवाहका लागि निकै व्यापक र विस्तृत व्यवस्थाहरू गरेका छन् । दफा १६-१७ ले प्रकाशित गर्नुपर्ने सूचनाका विविध प्रकारबारे व्याख्या गरेको छ । यस्ता सूचनामा कानूनहरू, तात्कालिक निर्णय र सरकारी कार्यक्रमसम्बन्धी सूचना, सार्वजनिक निकायका वार्षिक प्रतिवेदन, सार्वजनिक निकाय प्रमुखको बहाली वा राजीनामा, राष्ट्रिय र स्थानीय बजेटको अनुमोदन, दर वा करमा परिवर्तन, सार्वजनिक सम्पत्ति व्यवस्थापनसम्बन्धी कानुनी कार्यहरू, विदेशीहरूको स्वामित्वमा रहेका घरजग्गाको व्यवस्था, अन्तरराष्ट्रिय सन्धिहरूमा हस्ताक्षर तथा विपत्तिलाई सम्बोधन गर्ने उपायहरू रहेका छन् । दफा १८ का अनुसार राष्ट्रपतिको वार्षिक सन्देश, संवैधानिक अदालत र ओम्बुद्सम्यान (छानविन अधिकारी)को प्रतिवेदनका साथै र सरकारी निकायहरूको 'रिपोर्टिङ अवधि'का मुख्य तथाङ्गीय सूचनालगायतका गतिविधिसम्बन्धी प्रतिवेदन प्रकाशित गर्नुपर्दछ । दफा १९ र २१ मा सामग्रीलाई आमसञ्चार माध्यम र कार्यसारांशसहित पहुँचयोग्य निर्देशिकामार्फत् वितरण गर्नुपर्ने व्यवस्था उल्लेख गर्नुका साथै आफ्ना गतिविधिसम्बन्धमा आमसञ्चार माध्यमलाई सूचना उपलब्ध गराउने आम दायित्व सार्वजनिक निकायलाई दिइएको छ ।

दफा २० मा वार्षिक रूपमा प्रकाशित गर्नुपर्ने सूचनाका ३६ वटा वर्गको लामो सूची उपलब्ध गराइएको छ । यस सूचीमा सार्वजनिक निकायका कार्य र संरचनासम्बन्धी सूचना, यस्ता निकायमा व्यक्ति संलग्न हुने प्रक्रिया, निकायसँग भएका दस्तावेजसम्बन्धी सूचना तथा सूचना व्यवस्थापन गर्ने पद्धति, निकायबाट कार्यान्वयन भइरहेका योजनासम्बन्धी सूचना, बजेट र विदेशी निकायबाट प्राप्त सहयोगसम्बन्धी वित्तीय सूचना तथा टेण्डर एवं खुला प्रतिस्पर्धासम्बन्धी विस्तृत सूचना रहेका छन् ।

दफा २२-२५ ले सरकारी कागजातमा प्रत्यक्ष पहुँचसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। दफा २३ मा सरकारी सरकारी प्रतिष्ठानका माध्यमबाट प्रत्यक्ष पहुँच तथा यसलाई सञ्चालन गर्नका लागि व्यवस्था गरिएका सर्वसाधारणले अध्ययन गर्नसक्ने गरी दस्तावेज राख्ने विशेष स्थान स्थापना गर्ने दायित्व, सूचना उपलब्ध गर्ने समयसीमा (उदाहरणका लागि, हस्ताक्षर गरिएका कानुनी कार्य र अन्य दस्तावेजका लागि एक हप्ता) तथा अन्य जस्ता नियमबारे उल्लेख गरिएको छ। दफा २४ का अनुसार सार्वजनिक निकायले सरकारी प्रतिवेदन, निर्देशिका र अन्य सरकारी सूचना पुस्तकालयमा पठाउनुपर्दछ। दफा २५ मा सार्वजनिक निकायले कम्तीमा हाल कार्यान्वयनमा आएका कानूनको पूर्ण सूचीसमेत सूचनाको विद्युतीय तथ्याङ्कभण्डार विकसित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। यस्ता विद्युतीय तथ्याङ्कभण्डारमा पहुँचलाई निःशुल्क र स्वतन्त्र गरिनुपर्दछ। दफा ३१ ले यसको पूरक व्यवस्थाका रूपमा सार्वजनिक निकायले यस्ता विद्युतीय तथ्याङ्कभण्डारलाई सार्वजनिक सूचना सञ्जालमा जोड्नुपर्ने, अनुरोधहरू विद्युतीय स्वरूपमै प्राप्त गर्न र जवाफ दिन ई-मेलको व्यवस्था गर्नुपर्ने तथा व्यावहारिक रूपमै विद्युतीय पहुँचलाई सहजीकरण गर्न 'सरकारी भवनहरू, पुस्तकालयहरू, हुलाक कार्यालयहरू जस्ता' नागरिकको सहजै पहुँच हुने स्थानहरूमा प्रयोगस्थल बनाउनुपर्ने उल्लेख गरेको छ। दफा ३० ले सूचना व्यवस्थासम्बन्धी काम गर्न सार्वजनिक निकायले विशेष एकाइहरू स्थापना गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ।

एकातर्फ यिनीहरू व्यक्तिहरूले दस्तावेज अध्ययन गर्नसक्ने र विद्युतीय तथ्याङ्कभण्डारमा पहुँच पाउनसक्ने स्थानमा पहुँच उपलब्ध गराउने जस्तो व्यावहारिक पद्धतिसँग जोडिएका विस्तृत र अग्रगामी दायित्वहरू हुन् भने अर्कोतिर अग्रसक्रिय सूचना प्रवाहसम्बन्धी दायित्वको वास्तविक हद भने धेरै प्रस्ट छैन। कानुनी कार्य, सरकारी निकायको सम्पर्क विवरण र विदेशी प्रतिनिधिहरूको सूची जस्ता धेरै मुलुकमा अनलाइनमा राखिने सूचनासम्बन्धी सन्दर्भहरू बारम्बार दोहोरिएबाट यी दायित्व प्रारम्भमा देखिएजस्तै विस्तृत हुन सक्ने देखिँदैनन्। टेण्डरसम्बन्धी विशेष सूचना प्रवाह दायित्व प्रभावशाली छ तर 'बजेटको कार्यान्वयनसम्बन्धी सूचना' जस्ता अन्य वित्तीय सूचनालाई निकै सामान्य शब्दावलीमा व्याख्या गरिएको छ भने अन्य देशमा पाइने निजामती कर्मचारीको सूची र उनीहरूको तलब जस्ता केही सूचनासम्बन्धी सूचना प्रवाह दायित्व छुटेका छन्।

१०६

खुला बैठक

सूचनाको हकसम्बन्धी किर्गिज कानून सार्वजनिक बैठकमा पहुँचसम्बन्धी पद्धति स्थापना गर्नमा सापेक्षिक रूपमा विशिष्ट छ।^{११३} दफा २६ ले बन्द बैठकबाहेक सार्वजनिक निकायका 'सत्रहरू'मा नागरिक र स्थानीय प्रतिनिधिका लागि खुला रहने आधारभूत सिद्धान्त स्थापित गरेको छ। 'सत्र' शब्दले के बुझाउँछ भन्ने कुरा त स्पष्ट छैन तर कानूनले सत्र भन्नाले 'कार्यकारी निकायका सत्रहरू' बुझिनेछ भन्दै त्यसले वरिष्ठ र औपचारिक निर्णय लिने बैठकलाई मात्र समेट्छ भनी पछि व्याख्या गरेको छ। यही दफामा दफा ५ ले तोकेका अपवाद अनुरूप बैठक बन्द अवस्थामा हुने उल्लेख गरिएको छ (हेर्नुहोस्, तल) र बैठकमा भाग लिने व्यक्तिले निवेदन दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। दफा २७ मा बैठकका योजनालाई बैठकको कार्यसूची, मिति, समय र स्थानबारे मासिक आधारमा सञ्चार माध्यममा सूचना प्रकाशन गर्नुपर्ने र बैठक आयोजना हुनुभन्दा कम्तीमा एक हप्तापूर्व बैठक हुने स्थलबारे सूचना दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। दफा २८ मा बैठकमा भाग लिनका लागि दिने निवेदनको प्रक्रियाका साथै सामान्य सार्वजनिक निकायको बैठकका हकमा कम्तीमा पाँच स्थान र प्रतिनिधिमूलक (निर्वाचित) निकायको हकमा १० स्थान उपलब्ध हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। अन्त्यमा, दफा २९ ले नियमहरू मान्न अस्वीकार गर्ने व्यक्तिलाई बाहिर निकाल्ने व्यवस्था गरेको छ र बैठकमा अवरोध नपुग्दासम्म टिपोट लेख्ने, तस्वीर खिच्ने र दृश्य छायाङ्कन गर्ने सहभागीहरूको अधिकार पनि प्रदान गरिएको छ।

यी व्यवस्थाको समावेश अत्यन्त स्वागतयोग्य छ र यसले बैठकलाई खुला राख्ने मनसायलाई प्रष्ट प्रकट गरेको छ तर नियमहरूलाई थप व्याख्या गर्नुपर्ने आवश्यकता भन्ने छ। नियमले समेट्ने बैठकका प्रकारका सम्बन्धमा समेत विस्तृत गर्नु आवश्यक छ। उन्मुक्ति दिइएका सूचनासम्बन्धमा उल्लेख गरिएको दफा ५ मा बैठकलाई बन्द राख्ने निश्चित विषयमा त्यति राम्ररी उल्लेख नभएकोले बन्दको आधारलाई विस्तृत व्याख्या गर्नु आवश्यक छ।

अपवाद

सूचनाको हकसम्बन्धी किर्गिज कानूनमा अपवादको विस्तृत सूची समावेश गरिएको छैन तर त्यसको सट्टामा यसले गोपनीयतासम्बन्धी कानूनको सन्दर्भलाई दिएको छ। सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकांश कानूनमा भएका व्यवस्थाको तुलनामा यो फरक छ। दफा २ (३) ले सूचनाको हकसम्बन्धी कानून नागरिकद्वारा सार्वजनिक निकायमा दिइएको सुझाव, सिकायत र याचिकामा रहेका सूचना वा अन्य सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा सार्वजनिक निकायको पहुँचका सन्दर्भमा लागू हुँदैन। यिनीहरूलाई एकमुष्ट रूपमा कानूनबाट अलग पारिएको देखिन्छ भने दुवैको औचित्य अस्पष्ट छ।

दफा ४ मा व्यवस्था गरिए अनुसार दफा ५ सँग मिलेको अवस्थामा मात्र सूचनामा पहुँचमाथिको प्रतिबन्ध वैध हुनसक्दछ र पहुँच दिनका लागि गरिएको अस्वीकार दफा १५ बाट उत्प्रेरित र त्यसमा आधारित हुनुपर्दछ। दफा ५ (१) ले गोपनीय सूचनाको दुई वटा श्रेणीलाई मान्यता प्रदान गरेको छ -किर्गिज कानून अनुसारका सरकारी गोपनीयता र किर्गिज कानून अनुसारका सरकारी वा निजी गोपनीय सूचना। दफा ५ (२) ले सरकारी गोपनीयतालाई सार्वजनिक निकायका 'कार्यहरूको प्राविधिक-संस्थागत नियमहरूको संरक्षण' र बन्द बैठक र मतदानका क्रममा अधिकारीले सम्हालेको पदका साथै 'बन्द सुनुवाइ र बैठकको ठोस सामग्री' भनी परिभाषित गरेको छ। दफा ५ (३) ले अन्य कानूनले व्यवस्था गरे अनुसार गोपनीयता, व्यापारिक हित र व्यावसायिक गोपनीयता जस्ता निजी हितलाई संरक्षण गर्नका लागि निश्चित सूचनालाई गोप्य राख्नु अधिकारीहरूको दायित्व हो भनेको छ।

यो अंशका सन्दर्भमा दफा १५ ले सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधलाई गोपनीयतासम्बन्धी कानूनको आधारमा अस्वीकार गर्नसक्ने केही अवस्था तोकेको छ। यस्ता अवस्थामा मौखिक अनुरोधसम्बन्धी नियमसँग अनुरोधको तालमेल नभएको अवस्था (दफा ८ मा व्यवस्था गरिए अनुसार), उही विषयमा उही व्यक्तिले दिएको अनुरोधका सम्बन्धमा उही सार्वजनिक निकायले पहिल्यै विचार गरिरहेको अवस्था वा निवेदन दिइएको निकायमा उक्त सूचना छैन र उक्त सूचना राख्ने दायित्व पनि त्यसको नभएको अवस्था रहेका छन्। गोपनीय कानूनसम्बन्धी नियमका अतिरिक्त अनुरोधलाई अस्वीकार गर्नका लागि यिनीहरू न्यायोचित आधार हुन्।

अपवादको सामग्रीका लागि गोपनीयतासम्बन्धी कानूनको सन्दर्भ अधिकांश रूपमा लिइएको अवस्थामा दफा ५ (२) केही हदसम्म दफा १५ समेत) मा व्यवस्था गरिए अनुसारको अपवादसम्बन्धी धारणा धेरै किसिमबाट समस्यामूलक छ। सबैभन्दा महत्वपूर्ण तथ्य के छ भने वर्तमान गोपनीयतासम्बन्धी कानूनहरूले सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकारमा निहित खुलापनको मापदण्डलाई मान्यता दिने देखिँदैन। अपवादको क्षेत्र स्पष्ट र साँघुरो हुने नदेखिए पनि कुनै हानिको जोखिम नभए पनि सूचना प्रवाहलाई अस्वीकार गर्न सकियोस् भनी हानि परीक्षण आवश्यक नभएका केही अपवादको व्यवस्था गरिएको छ र गोपनीय कानूनले जनहित अग्राधिकारलाई समावेश गर्ने देखिँदैन (समग्र रूपमा जनहितको पक्षमा भएको अवस्थामा वैधानिक गोपनीय हितमाथि हानि पार्ने भए पनि सूचनालाई सार्वजनिक गर्नेपर्ने पर्दछ)।

दफा ५ मा रहेका अतिरिक्त अपवादहरू, विशेष गरी सार्वजनिक निकायको कार्यलाई प्राविधिक-संस्थागत नियमहरूमार्फत् संरक्षण गर्ने उद्देश्यसहितको अपवाद अत्यन्त समस्याग्रस्त रहेको कुरामा समेत ध्यान दिनुपर्दछ। धेरै सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पाइने 'आन्तरिक विचारविमर्श'सम्बन्धी अपवादसँग समानान्तर रहेको यो अपवाद होशियारीपूर्वक मस्यौदा नगरेको अवस्थामा खुलापनप्रति आक्रामक रहने अधिकारीबाट गम्भीर दुरुपयोग हुने गरेको छ। किर्गिज कानून धेरै व्यापक देखिन्छ र त्यसैकारण यस्ता दुरुपयोग हुने सम्भावना पनि धेरै देखिन्छ।

सकारात्मक कुरा के भने दफा ४ (४) ले प्रतिबन्धित सूचना रहेको दस्तावेजका हकमा त्यस दस्तावेजमा प्रतिबन्ध नभएका सूचनालाई भने सार्वजनिक गरिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। त्यसका अतिरिक्त, दफा ६ (३) मा विभिन्न माध्यमबाट पहिल्यै सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराइएको छ भने त्यो अवस्था अनुरोध अस्वीकृतिका लागि आधार हुन नसक्ने शर्त राखेको छ।

पुनरावेदन

सूचनाको हकसम्बन्धी किर्गिज कानूनको दफा ३५ मा पुनरावेदनका सम्बन्धमा सङ्क्षिप्त उल्लेख गरेको छ। सूचना उपलब्ध गराउने सन्दर्भमा व्यक्त कुनै किसिमको अस्वीकृति वा कानुनी व्यवस्थाको कुनै उल्लङ्घनविरुद्ध विद्यमान कानून अन्तर्गत वरिष्ठ अधिकृतहरू, ओम्बुद्सम्यान (छानबिन अधिकारी) वा अदालतसमक्ष पुनरावेदन गर्नसकिने व्यवस्था त्यसमा गरिएको छ।

यसरी उक्त दफाले वरिष्ठ अधिकृतसमक्ष आन्तरिक पुनरावेदन दर्ता गर्ने अधिकारको व्यवस्था गरेको छ। विशेष गरी सूचनाको हकसम्बन्धी नयाँ पद्धति प्रारम्भ गर्न लागिएको समयमा तल्लो तहका अधिकृतहरू स्थापित प्रचलनलाई परिवर्तन गर्न र बढी खुला रूपमा कार्य गर्न हिच्किचाउने अवस्थामा धेरै प्रकारका समस्या समाधान गर्नका लागि यो उपयोगी तरिका हुनसक्दछ। तिनीहरू कम्तीमा न्यूनतम मापदण्ड अनुसारका छन् भन्ने सुनिश्चित गर्न यस्ता गुनासालाई प्रक्रियामा लानेसँग सम्बन्धित आधारभूत प्रक्रियागत नियमहरू उपयोगी पहल हुन सक्दछन्। केही सस्तो, पहुँचयोग्य र छिटो समेत हुने दृष्टिकोणबाट ओम्बुद्सम्यान (छानबिन अधिकारी)समक्ष पुनरावेदन गर्ने अधिकार पनि सकारात्मक मान्न सकिन्छ। त्यसैगरी, अधिकांश दृष्टान्तका आधारमा भन्ने हो भने ओम्बुद्सम्यान (छानबिन अधिकारी)को अधिकार सीमित हुन्छ र उनीहरूले विशेष गरी सूचनालाई जारी गराउने आदेश दिन सक्दैनन् तर सामान्यतः सिफारिस गर्न भने सक्दन्।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ३६ ले सामान्य रूपमा कानून अन्तर्गत आफ्नो कर्तव्य नियतवश वा गैरनियतवश ठीक ढङ्गबाट कार्यान्वयन गर्न असफल भएमा वर्तमान कानून अनुसार 'आपराधिक, प्रशासकीय, नागरिक, अनुशासनात्मक वा भौतिक दायित्व' बाट दण्डित हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। कानूनमाथि अवरोध सिर्जनासम्बन्धमा यो अत्यन्त सामान्य स्वरूपको प्रतिबन्ध हो। प्रतिबन्धलाई आकर्षित गर्नसक्ने 'सूचना प्रवाहमा रोक लगाउने मनसाय राखी दस्तावेजलाई नियतवश नष्ट गर्ने' जस्ता निश्चित किसिमका व्यवहारबारे तोकेर उल्लेख गरिएको भए यो व्यवस्था अझ स्पष्ट हुनसक्थ्यो।

कानूनका अनुसार गरिएको इमानदारीपूर्ण सूचना प्रवाह वा गलत कार्यलाई उदाङ्गो पार्ने कार्य (सुराकी)का लागि संरक्षण प्रदान गर्ने कार्य यसले गरेको छैन।

प्रवर्धनात्मक पहल

माथि उल्लेख गरिएका अग्रसक्रिय सूचना प्रवाहका सन्दर्भमा आवश्यक व्यापक उपायहरूका अतिरिक्त सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा प्रवर्धनात्मक पहलका निकै आधारभूत प्रणालीहरू समेटिएको छ। दफा ३२ का अनुसार सार्वजनिक निकायले सूचनाको हकलाई कार्यान्वयन गर्न, कानून अन्तर्गतका दायित्व पालना गर्न, सात कार्य दिनभित्र गलत सूचनालाई सच्याउन र आफूले प्रस्तुत गर्नुपर्ने दायित्व भएका सबै दस्तावेजको अभिलेखलाई व्यवस्थित अवस्थामा राख्न का लागि सामान्यतः संस्थागत र अन्य शर्तको व्यवस्था गर्नुपर्दछ।

दफा ३३ मा सार्वजनिक निकायले सूचना अधिकृतहरूको अनिवार्य नियुक्तिका साथै सूचनाको हकसम्बन्धमा सङ्क्षिप्त टेलिफोन सन्देश उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। दफा ३४ ले सर्वसाधारणलाई सूचित गर्नुका साथै आमसञ्चार माध्यमसँग सहकार्य गरेर कानून कार्यान्वयनको प्रयासलाई प्रवर्धन गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्नुका साथै आमसञ्चार माध्यममा आफूले गरेका कार्यान्वयन प्रयासहरूसम्बन्धी प्रतिवेदन प्रकाशन गर्न सार्वजनिक निकायलाई आह्वान समेत गरेको छ। अन्त्यमा दफा ३७ ले कानून पारित भएको तीन महिनाभित्र सरकारले संसद् (जोगोर्बु केनेस)समक्ष अन्य कानूनलाई सूचनाको हकसम्बन्धी कानून अनुरूप बनाउनका लागि सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने, कानून कार्यान्वयनका लागि सङ्गठनात्मक उपायहरूसम्बन्धी सिफारिसहरू राष्ट्रपतिसमक्ष प्रस्तुत गर्ने, सूचनाको हकसम्बन्धी कानून अनुरूपका आफ्नै नियमहरू तयार गर्ने तथा कानून कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पहल अवलम्बन गर्न स्थानीय स्वायत्त-सरकारसमक्ष सिफारिस प्रस्तुत गर्ने जस्ता दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ।

११०

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले अन्य देशमा उपयोगी पाइएका कानून प्रयोगसम्बन्धी निर्देशिका प्रकाशन गर्ने, सार्वजनिक सूचना व्यवस्थापनका लागि प्रणालीको विकास गर्ने, सार्वजनिक अधिकारीका लागि तालिम सञ्चालन गर्ने वा सूचनाको हकसम्बन्धी कानून कार्यान्वयनमा केन्द्रीय रूपमा विधायिकासमक्ष सार्वजनिक निकायले प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्ने जस्ता अन्य प्रवर्धनात्मक पहल भने समेटेको छैन।

मेक्सिको

परिचय

सन् २००२^{२१४} मा संविधानको धारा ६^{२१५} ले सूचनाको हकसम्बन्धमा सामान्य प्रत्याभूति प्रदान गर्दै उल्लेख गरेको छ - 'राज्यद्वारा सूचना स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति गरिन्छ।' मेक्सिकोको काङ्ग्रेसका दुवै सदन तथा १६ राज्यका विधायिकाको^{२१६} समेत सर्वसम्मतिबाट पारित गरी धारा ६ मा गरिएको विस्तृत संशोधनले सूचनाको हकका लागि संवैधानिक संरक्षणलाई महत्वपूर्ण रूपमा विस्तार गरेको छ।^{२१७}

व्यक्तिगत सूचनालाई संरक्षण गरिनुपर्ने भए पनि कानूनमा व्यवस्था गरिएबमोजिम जनहितका लागि पहुँचमा लगाइएका अस्थायी प्रतिबन्धका अधीनमा रही सबै सूचना सार्वजनिक गरिने व्यवस्था नयाँ प्रत्याभूतिले गरेको।

सूचनामा पहुँचका लागि तीव्र पद्धतिलाई उपयोगमा ल्याइनुपर्दछ, र तिनीहरूलाई स्वतन्त्र निकायबाट अनुगमन गरिनुपर्दछ। यो कानून कार्यान्वयनमा आएको एक वर्षभित्र सरकारका सबै तह र शाखाका सूचना प्रणालीमा पहुँचलाई यस नियम अनुरूप बनाइनेछ।^{२१५} स्विडेन^{२१६} पश्चात् विश्वमै सूचनाको हकसम्बन्धमा प्रदान गरिएको सम्भवतः यो सबैभन्दा विस्तृत र व्यापक संवैधानिक प्रत्याभूति हो।

मेक्सिको दक्षिण अमेरिकामा सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित गर्ने अग्रणी राष्ट्र हो। सङ्घीय पारदर्शिता तथा सार्वजनिक सरकारी सूचनामा पहुँचसम्बन्धी कानून (सूचनाको हकसम्बन्धी कानून)^{२२०} मा राष्ट्रपति फक्सले सन् २००२ जुनमा हस्ताक्षर गरेका थिए। संवैधानिक संशोधनजस्तै यस कानूनलाई पनि काङ्ग्रेसका दुवै सदनले सर्वसम्मतिबाट स्वीकृति जनाएका थिए र यो मेक्सिकोमा भ्रष्टाचारमाथि नियन्त्रण कायम गर्ने र लोकतन्त्रको विकासलाई बढावा दिने नयाँ प्रशासनको प्रतिबद्धताको एक अंश हो। कानून अन्तर्गत रहेर वर्गीकरणलगायत धेरै किसिमका नियम तयार गर्नसक्ने अधिकार अनुगमन निकायसँग रहेको छ। सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई) ले (हेर्नुहोस्, तल) सन् २००३ को जुनमा धेरै विषयलाई सम्बोधन गर्दै एउटा नियम स्वीकृत गरेको थियो।^{२२१} मेक्सिकोका ३१ वटै राज्यका साथै सङ्घीय जिल्ला (मेक्सिको सिटी) ले समेत सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित गरिसकेको छ।

विश्वका अन्य सूचनासम्बन्धी कानूनमध्ये यो बढी नै अग्रगामी कानून हो। यसमा दरिलो प्रक्रियागत प्रत्याभूति, संवैधानिक स्थिति जे भए पनि सम्पूर्ण सार्वजनिक निकायमा लागू हुने सुनिश्चिततातर्फको नौला पद्धति तथा मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन र मानवताविरुद्धका अपराधसम्बन्धी अनसन्धानका लागि आवश्यक पर्ने सूचनालाई वर्गीकृत गर्नमा प्रतिबन्धलगायतका धेरै सकारात्मक विशेषता छन्। यसले अत्यन्त दरिलो र स्वतन्त्र छानविन संयन्त्र सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई) स्थापना गरेको छ।^{२२२} ह्युमन राइट वाचले यस कानूनको प्रशंसा यसरी गरेको छ :

सन् २००० को चुनावयता लोकतन्त्रतर्फको रूपान्तरणका क्रममा मेक्सिकोले लिएको सबैभन्दा महत्वपूर्ण कदम पारदर्शिता कानून हुनसक्दछ।^{२२३}

कानूनको कार्यान्वयन सामान्य रूपमा सकारात्मक छ। ओपन सोसाइटी जस्टिस इनिसिएटिभबाट गरिएको एक अध्ययनका अनुसार अध्ययन गरिएका १३ राष्ट्रमध्ये मेक्सिकोमा 'मौन अस्वीकृति' (अनुरोधप्रति कुनै उत्तर उपलब्ध नगराइएको) को दर कम पाइएको छ।^{२२४} सूचनाका लागि गरिएका अनुरोधलाई सकारात्मक जवाफ दिइएको प्रतिशतका दृष्टिकोणबाट पनि मेक्सिकोको कार्यसम्पादन अन्यको तुलनामा राम्रो पाइएको थियो। त्यसैगरी, आईएफएआई र मेक्सिकोमा पारदर्शिताको संस्कृति प्रवर्धनसम्बन्धी एक प्रतिवेदनमा भनिएको छ - "विश्वभरिकै सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानूनको परिवारमा मेक्सिको अगुवा हो।"^{२२५}

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

कानूनले दफा २ मा सामान्य रूपमा सरकारसँग भएका सम्पूर्ण सूचना व्यक्तिहरूले प्राप्त गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ। दफा १ मा सरकार, स्वायत्त संवैधानिक वा अन्य कानुनी निकाय वा अन्य सङ्घीय एकाइसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई प्रत्याभूति गर्नुलाई कानूनको उद्देश्यका रूपमा उल्लेख गरिएको छ। दफा ४ ले कानूनका छ वटा 'लक्ष्य' अर्थात् सरल र शीघ्र प्रक्रियामार्फत् सूचनामा पहुँचलाई सुनिश्चित गर्ने, जनप्रशासनको पारदर्शिता प्रवर्धन गर्ने, व्यक्तिगत जानकारीको संरक्षण गर्ने, सार्वजनिक जवाफदेहिता प्रवर्धन गर्ने, अभिलेख व्यवस्थापनलाई सुधार गर्ने र मेक्सिकोमा प्रजातान्त्रीकरण तथा विधिको शासनका लागि

योगदान गर्नेबारे थप व्याख्या गरिएको छ। अन्त्यमा, दफा ६^{२२६} ले कानुनको व्याख्या गर्ने क्रममा सार्वजनिक निकायको पारदर्शिताको सिद्धान्तको पक्ष लिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। संविधान, मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र^{२२७}, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय अनुबन्ध^{२२८} लगायतका अन्तरराष्ट्रिय सम्झौताहरू र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतालाई प्रत्याभूति गर्ने प्रमुख राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार सन्धिको आधारमा कानुनलाई व्याख्या गरिनुपर्ने व्यवस्था यसमा छ।

समग्रमा यिनीहरूले कानुनका लागि राम्रो पृष्ठभूमि र यसलाई कार्यान्वयन गर्नेहरूका लागि दरिलो निर्देशन उपलब्ध गराएका छन्।

सार्वजनिक निकायले तयार गरेका, प्राप्त गरेका, हासिल गरेका, रूपान्तरण वा सुरक्षा गरेका दस्तावेजमा रहेका सबै कुरालाई सूचना भनी कानुनले परिभाषा गरेको छ। कुनै पनि स्रोत, सिर्जना गरिएको मिति वा स्वरूपको भए पनि सार्वजनिक निकाय र निजामती कर्मचारीका कार्य वा गतिविधि सञ्चालनसँग सम्बन्धित कुनै पनि स्वरूपको कुनै पनि अभिलेख नै दस्तावेजहरू हुन् भनी परिभाषित गरिएको छ। सापेक्षिक रूपमा यो विस्तृत परिभाषा हो तर सार्वजनिक निकायका कार्य वा गतिविधिसम्बन्धी दस्तावेजमा मनासिव प्रतिबन्ध लगाएर यसलाई सीमित पारिनु भने दुर्भाग्यपूर्ण कुरा हो (दफा ३)।

कानुनले सार्वजनिक निकायको दायित्वलाई दुई समूहमा अलग अलग रूपमा परिभाषित गरेको छ। 'कानुनद्वारा बाध्यकारी बनाइएका विषयवस्तु' का रूपमा परिभाषित सम्पूर्ण सार्वजनिक निकायको परिभाषा गरिएपछि 'संस्था तथा निकाय' नाम दिइएको त्यसका उपसमूहको समेत परिभाषा गरिएको छ। कानुनले 'संस्था तथा निकाय' (आधारभूत रूपमा सरकारको कार्यकारी निकाय) का लागि बढी कठोर दायित्वको व्यवस्था गरेको छ भने 'अन्य' सार्वजनिक निकायका लागि कम विस्तृत दायित्वहरू तोकेको छ।

'कानुनद्वारा बाध्य पारिएका विषयवस्तुहरू' (सार्वजनिक निकाय) मा निम्नलिखित निकायहरू समेटिएका छन् :

- सङ्घीय कार्यकारी शाखा र सङ्घीय जनप्रशासन;
- तल्लो सदन, माथिल्लो सदन, स्थायी आयोग तथा अन्य निकायलगायतको सङ्घीय व्यवस्थापिका शाखा;
- सङ्घीय न्यायिक शाखा र सङ्घीय न्यायाधीकारी परिषद्;
- स्वायत्त संवैधानिक निकायहरू;
- सङ्घीय प्रशासनिक विशेष अदालत; र
- अन्य सङ्घीय निकाय।

स्वायत्त संवैधानिक निकायहरूमा सङ्घीय निर्वाचक संस्थान, मानव अधिकार राष्ट्रिय आयोग, बैङ्क अफ मेक्सिको, विश्वविद्यालयहरू र संविधानमा व्यवस्था गरिएका अन्य निकाय जस्ता निकाय रहने थप व्याख्या गरिएको छ।

माथि उल्लेख गरिएको पहिलो बुँदा 'संस्था तथा निकायहरू' मा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय जस्ता राष्ट्रपति र विकेन्द्रित प्रशासकीय संस्थाहरूलगायतका संवैधानिक सङ्घीय जनप्रशासन कानुनद्वारा तोकिएका निकाय समावेश रहने व्याख्या गरिएको छ।

समग्र रूपमा सार्वजनिक निकायको परिभाषा विस्तृत छ र यसले सरकारका सबै शाखा र तहलाई समेटेको छ । त्यसैगरी, सरकारद्वारा लगानी गरिएका निजी निकाय वा सार्वजनिक कार्य गर्ने निजी निकायलाई यसले समेट्नेपर्दछ भन्ने छैन ।

कानूनको पहिलो भाग सबै सार्वजनिक निकायका लागि लागू हुन्छ । आईएफएआईलगायतका अनुगमन पद्धतिका साथै अधिकांश प्रक्रियागत व्यवस्था समेट्ने दोस्रो भाग संस्था तथा निकायहरू, विशेष गरी सरकारका कार्यकारी शाखाहरूका लागि मात्र लागू हुन्छ । मुख्य रूपमा सरकारका विधायिकी र न्यायपालिकाका शाखाहरू जस्ता अन्य सार्वजनिक निकायका साथै पाँच वटा स्वायत्त निकायलाई समेट्ने तेस्रो भाग केही सङ्क्षिप्त छ । यसमा दुई वटा दफा मात्र रहे पनि भाग दुईमा व्यवस्था गरिएका कतिपय दायित्व तथा अनुगमन कार्यहरूलाई कार्यान्वयन गराउन यसले खोजेको छ । अधिकारको संवैधानिक पृथकीकरणलाई सम्मान गर्दै सरकारका तीनवटै अङ्गलाई एउटै कानून अन्तर्गत समेट्ने यो नवीन पद्धति हो । त्यसैगरी, कार्यकारी शाखा (संस्था तथा निकायहरू) बढी स्वतन्त्र निकायबाट बढी कठोर अनुगमन हुने व्यवस्था गर्दै यो कानूनको भिन्न प्रयोगतर्फ अग्रसर भएको छ ।

कानूनजस्तै यो परिच्छेद संस्था तथा निकायको कर्तव्यमा केन्द्रित भएको छ ।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

कुनै पनि व्यक्तिले सूचनामा पहुँचका लागि सार्वजनिक निकायले अनिवार्य रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने सम्पर्क शाखाहरू (हेर्नुहोस् तल, प्रवर्धनात्मक पहल अन्तर्गत)मा चिठीमार्फत् (विद्युतीय स्वरूपमा समेत) वा स्वीकृत फारम भरी निवेदन प्रस्तुत गर्नसक्दछन् । ती निवेदनमा निवेदकको नाम र ठेगाना, खोजिएको सूचनाको स्पष्ट व्याख्या, अन्य प्रासङ्गिक तथ्य र निवेदकले चाहेको सूचनाको स्वरूप उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ । खोजिएको सूचना सार्वजनिक गर्ने वा नगर्नेसम्बन्धमा गरिएको निर्णयसँग निवेदनको उद्देश्य प्रासङ्गिक नरहने स्पष्ट व्यवस्था कानूनले गरेको छ । सूचनाको स्पष्ट व्याख्या पर्याप्त रूपमा गरिएको छैन वा कुनै व्यक्तिलाई निरक्षरतासमेतका कारणले अनुरोध प्रस्तुत गर्न अप्ठ्यारो परेको छ भने सम्पर्क शाखाले मद्दत गराउनुपर्दछ (दफा ४०-४१ र अल्पकालीन व्यवस्था आठौँ) ।

निवेदनसम्बन्धमा भएको निर्णयसम्बन्धी सूचना जतिसक्दो चाँडो कुनै पनि परिस्थितिमा २० कार्य दिनभित्र निवेदकलाई उपलब्ध गराउनुपर्दछ र निवेदकले कुनै दस्तुर तिर्नुपर्ने भएमा त्यो बुझाएपछि अर्को १० कार्य दिनभित्र सूचना उपलब्ध गराइनुपर्दछ (दफा ४४) । एउटा असामान्य व्यवस्थाल निर्णयलाई समयसीमाभित्रै उपलब्ध नगराइएमा निवेदन स्वीकार गरिएको रूपमा बुझिने व्यवस्था गरेको छ र आईएफएआईले गोप्य भनी निर्णय नगरेको अवस्थामा संस्थाले अर्को १० दिनभित्र सूचना निःशुल्क रूपमा उपलब्ध गराउनुपर्ने दायित्व सिर्जना हुन्छ (दफा ५३) ।

सूचनालाई वर्गीकृत वा गोपनीय सम्भकेको अवस्थामा उक्त वर्गीकरणलाई पारित गर्नुपर्ने हो वा उल्टाएर सूचनामा पहुँच प्रदान गर्नुपर्ने हो भन्नेबारे निर्णय गर्न सम्पूर्ण संस्था र निकायमा अनुगमन एकाइका रूपमा कार्यरत समिति (हेर्नुहोस्, तल)लाई तत्कालै वर्गीकरणका कारणहरूसमेत त्यसका तथ्यबारे सूचित गरिनुपर्दछ । त्यसैगरी, दस्तावेज नभेटिएको परिस्थितिमा समितिलाई सूचित गरिनुपर्दछ र 'उपयुक्त पहल' अवलम्बन गर्दासमेत सूचना प्राप्त गर्न असफल भएमा संस्था वा संस्थसँग सूचना छैन भनेर निश्चित गरिनुपर्दछ (दफा ४४-४६) ।

संस्थालाई आफूसँग भएका सूचनामा मात्र पहुँच उपलब्ध गराएपुग्छ (दफा ४२) । आफूसँग नभएका सूचनाका लागि निवेदन प्राप्त गरेको खण्डमा संस्थाले निवेदकलाई त्यस्तो सूचना भएको निकायसम्बन्धी जानकारी ठीक ढङ्गले उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा ४०) । कानूनमा तेस्रो पक्षलाई दिनुपर्ने सूचनासम्बन्धी धेरै व्यवस्था समावेश गरिएको छैन तर पुनरावेदन दायर गर्दाको दस्तावेजले कुनै तेस्रो पक्षलाई सङ्केत गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई पुनरावेदनको सुनुवाइका क्रममा सामान्यतया तेस्रो पक्षलाई निश्चित अधिकार प्रदान गरिएको रूपमा बुझिन्छ (दफा ५४ र ५५) । कानूनले सामान्यतया निवेदनलाई प्रक्रियामा लानका लागि 'आन्तरिक प्रक्रियाहरू' को व्यवस्था नियमावलीले गर्ने व्यवस्था पनि गरेको छ (दफा ४४) ।^{२२९}

निवेदन सन्तोषजनक रहेको अवस्थामा निवेदकलाई लागत र पहुँचको स्वरूपका सम्बन्धमा सूचित गरिनुपर्दछ (दफा ४४) । निवेदन अस्वीकृत भएमा र त्यसलाई समितिले पुष्टि गरेको अवस्थामा निवेदकलाई समयसीमाभित्रै अस्वीकृतिको कारण तथा निर्णयसम्बन्धमा पुनरावेदन गर्ने तरिकासमेत उल्लेख गरी सूचित गरिनुपर्दछ (दफा ४५) । निवेदकले खोजेको सूचना संस्थामा नरहेको अवस्थामा त्यसबारे पनि निवेदकलाई जानकारी गराइनुपर्दछ (दफा ४६) ।

दस्तावेजको प्रकृतिले सम्भव पारेसम्म सूचना प्रवाह अनुरोध गरिएको स्वरूपमै गरिनुपर्दछ (दफा ४२) । अन्यथा, नियमहरूबाट विविध किसिमका पहुँचका स्वरूपको व्यवस्था गर्न सकिन्छ (दफा ४४) ।

दस्तुरसम्बन्धी कानुनी व्यवस्थाहरू अग्रगामी छन् । सङ्घीय कर्तव्य कानून^{२३०} मा अनिवार्य रूपमा उल्लेख गरिनुपर्ने सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्नका लागि तिर्नुपर्ने दस्तुर सूचनाको प्रतिलिपि निकाल्दा लाग्ने लागत तथा पठाउँदा लाग्ने खर्चको जोडभन्दा बढी हुनुहुँदैन । सूचनाको खोजी र तयारीमा लाग्ने खर्चलाई असुल गरिँदैन (दफा २७) । व्यक्तिगत विवरणमा पहुँच निःशुल्क प्राप्त हुन्छ तर ती सूचना पठाउन लाग्ने खर्च भने उठाइन्छ (दफा २४) । हाल अनुमति दिइएको दस्तुर अनुसार एक पृष्ठ प्रतिलिपिका लागि एक पेसो (अमेरिकी डलर ०.०९) र प्रमाणित प्रतिका लागि २० पेसो पर्दछ ।^{२३१}

माथि उल्लेख गरिएको प्रक्रिया संस्था र निकायका हकमा मात्र लागू हुन्छ र अन्य सार्वजनिक निकायका हकमा लागू हुँदैन । सार्वजनिक निकायले पनि 'कानूनमा व्यवस्था गरिएका सिद्धान्त तथा समयसीमा पालना गर्ने सामान्य प्रकृतिका नियम वा सम्झौता अनुसार सूचनामा निजी व्यक्तिहरूलाई पहुँच उपलब्ध गराउने व्यवस्था, आधार तथा संस्थागत प्रक्रिया आ-आफ्ना क्षेत्रमा स्थापित गर्नुपर्ने' आवश्यकता सिर्जना गरेर समान चलनमा निवेदनलाई प्रक्रियामा लाने अभ्यासमा अन्य सार्वजनिक निकायलाई सहभागी गराउने सामान्य प्रयास दफा ६१ मा गरिएको देखिन्छ । एक वर्षभित्रै यी उद्देश्यका लागि उनीहरूले पद्धतिहरू तथा निकायहरूका साथै सम्पर्क शाखा र सूचनामा पहुँचका लागि प्रक्रियाहरू स्थापित गरिसक्नुपर्ने विशेष आवश्यकता सिर्जना गरिएको छ । तिनीहरूले सूचनामा पहुँच दिइएको सुनिश्चित गर्नका लागि सञ्चालन गरिएका क्रियाकलापसम्बन्धी वार्षिक प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्दछ (दफा ६२ र अल्पकालीन व्यवस्था चौथो) ।

एक चाखलाग्दो नवीन पहलका रूपमा कानूनले सूचनाका लागि गरिएका अनुरोध तथा त्यसप्रतिको जवाफलाई प्रकाशित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ (दफा ४७) । व्यवहारमा, सम्पूर्ण अनुरोध प्रक्रियालाई छुट्टै वेबसाइट भएको विद्युतीय प्रणाली सिस्टम फर इन्फर्मेसन रिक्वेस्ट (सिसि) मार्फत् सञ्चालन गर्न सकिन्छसमेत छ ।^{२३२} यसमा प्रश्न राख्ने र उत्तर प्राप्त गर्ने सुविधा समावेश छ । यसले सन् २००३ यता पहुँच उपलब्ध गराइएका सम्पूर्ण विद्युतीय दस्तावेजमा पनि पहुँच दिइरहेको छ ।

प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य

कानूनको दफा ७ ले अपवाद क्षेत्रको अधीनमा रहने गरी प्रकाशनसम्बन्धी व्यापक कर्तव्यको व्यवस्था गरेको छ। सार्वजनिक निकायले आईएफएआईले पारित गरेको नियमावली बमोजिम (संस्था तथा निकायका लागि) वा अन्य सम्बद्ध अनुगमन निकाय (आपनै व्यवस्थाहरू स्थापना गर्नुपर्ने वा तोक्नुपर्ने अन्य सार्वजनिक निकायका लागि) ले पहुँचयोग्य र विस्तृत रूपमा १७ किसिमका सूचना प्रकाशित गर्नेपर्ने व्यवस्था गरेको छ।^{२३३} उक्त सूचीमा निकायको सामान्य सञ्चालनसम्बन्धी सूचना, तिनीहरूले प्रदान गर्ने सेवाहरू, प्रक्रिया र स्वरूप, अनुदान कार्यक्रम, आबद्ध सम्झौताहरू र तयार प्रतिवेदनहरू र सहभागिताको अवसरसम्बन्धी सूचना प्रकाशित गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ। महत्वपूर्ण रूपमा, दफा १२ ले कानूनको एउटा महत्वपूर्ण उत्प्रेरणाका रूपमा रहेको भ्रष्टाचारप्रतिको चिन्ताग्रस्ततालाई प्रतिबिम्बित हुने गरी तिनीहरू जिम्मेवार रहेका सार्वजनिक स्रोतका रकम तथा प्राप्तकर्तासम्बन्धी सूचनालाई सार्वजनिक निकायले प्रकाशन गर्नेपर्ने व्यवस्था गरेको छ।

दुर्गम स्थानमा समेत पहुँच हुने गरी विद्युतीय माध्यम तथा स्थानीय प्रणाली मार्फत्समेत सूचना कसरी उपलब्ध गराउनुपर्दछ भन्नेबारे निश्चित शर्तहरू कानूनमा समावेश गरिएको छ। एउटा महत्वपूर्ण नियम के छ भने अग्रसक्रिय सूचना प्रवाहको अधीनमा रहने सूचनामा पहुँचलाई सहजीकरण गर्ने उद्देश्यका लागि हरेक संस्थाले प्रिन्ट गर्ने सुविधा सहितको कम्प्युटर सर्वसाधारणलाई उपलब्ध गराउनुपर्दछ तथा आवश्यक परेको अवस्थामा प्रयोगकर्ताहरूलाई मद्दत गर्नुपर्दछ (दफा ९)।

सूचनाको प्रकाशनसम्बन्धमा केही विशेष निर्देशनसमेत कानूनमा समावेश गरिएको छ। दफा ८ का अनुसार व्यक्तिहरूले आफ्ना व्यक्तिगत सूचना सार्वजनिक गरेकोप्रति आपत्ति गर्नसक्ने भए पनि न्यायिक निकायले आफ्ना सबै निर्णयलाई सार्वजनिक गर्नुपर्दछ। संस्था तथा निकायहरूले सबै नियम तथा औपचारिक प्रशासकीय व्यवस्थालाई यिनीहरूको सफल कार्यान्वयनमाथि नकारात्मक प्रभाव पर्ने अवस्था नभएसम्म लागू गर्नुभन्दा २० दिन अगावै प्रकाशन गर्नुपर्दछ। सङ्घीय निर्वाचक संस्थानसमक्ष राजनैतिक दल तथा समूहहरूले प्रस्तुत गरेका प्रतिवेदनहरूका साथै औपचारिक लेखापरीक्षणसम्बन्धी प्रतिवेदनहरूलाई अन्तिम रूप दिइएपछि सकेसम्म चाँडो प्रकाशित गर्नुपर्दछ (दफा १०-११)। संस्थाहरूले पनि उनीहरूले वर्गीकृत गरिएका फाइलको सङ्केत सूचीलाई निर्माण गर्ने एकाइ, वर्गीकरण गरिएको मिति र लम्बाइसम्बन्धी सङ्केतसहित अर्धवार्षिक रूपमा प्रकाशित गर्नुपर्दछ र यस सङ्केतलाई कुनै पनि हालतमा वर्गीकृत जानकारीका रूपमा लिइनुहुँदैन (दफा १७)।

अपवाद

कानूनमा वर्गीकरणको पद्धतिमार्फत् सञ्चालित उचित रूपमा स्पष्ट अपवादको व्यवस्था समावेश गरिएको छ तर त्यस पद्धतिमा थुप्रै सम्भावित कमजोरी नभएका होइनन्। दफा १४ का अनुसार अर्को कानूनद्वारा अभिव्यक्त रूपमा गोप्य राखिनुपर्ने सूचना अपवादमध्येका एक हुन्। यस अन्तर्गत पर्ने विषयवस्तुहरूका रूपमा व्यापारिक, औद्योगिक, कर, बैङ्क र मौद्रिक गोपनीयतालाई विशेष रूपमा उल्लेख गरिएको छ। त्यसैले वर्तमान गोपनीयतासम्बन्धी व्यवस्थालाई यथावत् राखिएको छ।

केही अपवादलाई मात्र हानि परीक्षणको अधीनमा राखिएका छन् र हानिको आवश्यक मापदण्ड विविधतापूर्ण छ। दफा १३ ले सामान्यतया अपवादमा राख्नका लागि सूचना प्रवाहले नकारात्मक परिणाम सिर्जना 'गर्नसक्ने' हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ तर हानिको स्तर उल्लेख्य रूपमा फरक हुन्छन्। यो स्तर 'सम्झौता', 'हानि', वा 'विकृत' देखि 'गम्भीर रूपमा पक्षपाती' सम्म हुनसक्दछ। दफा १४ अन्तर्गत व्यवस्था गरिएका अधिकांश रूपमा अन्य कानून, कुनै निर्णय हुनुपूर्वको अनुसन्धान र आन्तरिक विचारविमर्श (हेर्नुहोस्, तल) लाई संलग्न गराउने अपवादहरूका लागि हानि परीक्षणको व्यवस्था गरिएको छैन। सन् २००३ मा आईएफएआईद्वारा

स्वीकृत नियम अनुसार सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा १३, १४ वा १८ का अन्तर्गत दस्तावेजलाई वर्गीकृत गर्न विचार गर्दा सार्वजनिक निकायका प्रमुखले त्यस्ता दस्तावेज सार्वजनिक गर्दा हुने त्रुटिका सम्बन्धमा ध्यान दिनुपर्दछ ।

आईएफएआई (वा यसको क्षेत्राधिकारभन्दा बाहिर पर्ने सार्वजनिक निकायका लागि अनुगमन निकाय) लाई सूचनालाई वर्गीकरण गर्ने र वर्गीकरणबाट हटाउनका लागि मापदण्ड स्थापना गर्ने जिम्मेवारी सुम्पिएको छ^{१३४} । यसका साथै सार्वजनिक निकायको सूचना राख्ने अङ्गका रूपमा परिभाषित प्रशासकीय एकाइका प्रमुख वास्तविक वर्गीकरणका लागि जिम्मेवार रहेको अवस्थामा पद्धतिको अनुगमनका लागि पनि त्यसलाई जिम्मेवार बनाइएको छ । आईएफएआईले ठीक ढङ्गले वर्गीकृत गरिएको छ वा छैन भनेर निश्चित हुनका लागि कुनै पनि समयमा वर्गीकृत सूचनामा पहुँच राख्न सक्दछ (दफा १५-१७) ।

जनहित अग्राधिकारसम्बन्धी कुनै व्यवस्था यस कानूनमा छैन । दफा १४ मा भने 'मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन वा मानवताविरोधी अपराधसम्बन्धी अनुसन्धान जोखिममा रहेको अवस्थामा' सूचनाको वर्गीकरणलाई निषेध गर्ने विशिष्ट र अत्यन्त सकारात्मक प्रावधान छ । यसले मानव अधिकार र मानवीय कार्यलाई सहजीकरण गर्नुपर्दछ ।

दफा ४३ ले 'सूचना पाइएको दस्तावेजले वर्गीकृत अंश वा भागलाई रोक्ने अनुमति दिएसम्म' आंशिक सूचना प्रवाह (विभाज्यता) गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ ।

दफा १३ र १४ अन्तर्गत वर्गीकरणको समयसीमा १२ वर्षको मात्र हुनसक्ने कडा व्यवस्था गरिएको छ । सूचनालाई वर्गीकरण गरिराख्नुपर्ने आधार समाप्त भइसकेको अवस्थामा वा वर्गीकरणको समयसीमा नाधिसको अवस्थामा अन्य कानूनप्रति पक्षपाति नभई त्यसलाई वर्गीकरणमुक्त गरिनुपर्दछ । विशिष्ट रूपमा, मूल वर्गीकरण अझै पनि उपयुक्त रहेको आधारमा त्यसको समयसीमालाई आईएफएआई वा सम्बद्ध अनुगमन निकायले बढाउन सक्दछ (दफा १५) । व्यवहारमा यो सापेक्षिक रूपमा विरलै हुने गरेको छ ।

दफा ४८ मा व्यवस्था गरिएको एक सामान्य अपवादका अनुसार अनुरोध आपत्तिजनक भएमा वा उही व्यक्तिबाट प्राप्त अनुरोधलाई पहिल्यै तामेली गरिसकेको भएमा त्यस्तो अनुरोधलाई पुनः प्रक्रियामा लगिराख्नु आवश्यक छैन । यहाँ कस्तो प्रकारको आपत्तिजनक कुरालाई सन्दर्भ लिइएको भन्ने अस्पष्ट छ; अन्य केही सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले समस्याग्रस्त अनुरोधबारे उल्लेख गरेका छन् । अर्को सामान्य अपवादका रूपमा पहिल्यै प्रकाशित भइसकेका सूचना निवेदकलाई उपलब्ध गराइरहन आवश्यक नहुने व्यवस्था गरिएको छ, तर यस्तो अवस्थामा सम्पर्क शाखाले प्रकाशित सूचना प्राप्त गर्न निवेदकलाई मद्दत गर्नुपर्दछ (दफा ४२) ।

दफा १३ ले सूचनाको प्रवाहबाट निम्नानुसारका अवस्था सिर्जना हुने भएमा त्यसलाई विशेष अपवादका रूपमा व्यवहार गर्नसकिने व्यवस्था गरेको :

- राष्ट्रिय वा जनसुरक्षा, रक्षाका सन्दर्भमा सम्भौता गर्ने,
- अन्य राष्ट्र वा अन्तरराष्ट्रिय सङ्गठनहरूबाट गोपनीय ढङ्गबाट उपलब्ध गराइएका सूचनालाई सार्वजनिक गर्ने जस्ता काम भई जारी छलफल वा अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्धलाई कमजोर पार्ने;
- मुलुकको वित्तीय वा आर्थिक स्थिरतालाई हानि पुऱ्याउने;
- व्यक्तिको जीवन, सुरक्षा वा स्वास्थ्यलाई जोखिममा पार्ने;

- अपराधको रोकथाम वा अदालती कारवाही, न्याय प्रशासन, कर सङ्कलन वा आप्रवास नियन्त्रणलगायतका कानून कार्यान्वयन कार्यमा नराम्रोसँग प्रभाव पार्ने ।

सूचना सार्वजनिक गर्न अस्वीकार गर्नका लागि यिनीहरू वैधानिक आधार हुन् र धेरैजसो सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा यस्तो व्यवस्था हुन्छ ।

अन्य कानूनद्वारा व्यवस्था गरिएका यी अपवाद (माथि उल्लेख गरिएका)मा थप गर्दै दफा १४ ले पूर्व अनुसन्धान^{२३४}, आदेश जारी गर्नुपूर्वका सुनुवाइसम्बन्धी फाइलहरू, आदेश जारी गर्नुपूर्व निजामती कर्मचारीविरुद्ध गरिएका कारवाही र अन्तिम निर्णय पारित गर्नुपूर्व विचारविमर्श प्रक्रियाको अंशका रूपमा अधिकारीहरूद्वारा उपलब्ध गराइएका धारणा, सुभाष वा दृष्टिकोणलाई पनि अपवादका रूपमा तोकेको छ । यी अपवाद व्यापक हुनुका साथै यसमा हानि परीक्षण लागू नगरिने हुनाले समस्यामूलक छन् ।

दफा १८ र १९ ले निजी सूचनालाई संरक्षणको व्यवस्था पनि गरेको छ । सार्वजनिक निकायसमक्ष कुनै निजी व्यक्तिले सूचना उपलब्ध गराउँदा सार्वजनिक निकायले गोप्य राख्नुपर्ने अंशहरू तोक्नुपर्दछ (उनीहरूमा कानुनी अधिकारसमेत निहित रहेको अवस्थामा मात्र त्यसो गर्नसक्दछन्) र त्यसपछि ती सूचनालाई व्यक्तिको अनुमति लिएर मात्र सार्वजनिक गर्न सकिन्छ । दफा ३ (२) मा परिभाषित गरिए अनुसार भौतिक व्यक्तिको पहिचान गराउनसक्ने तथा उनको 'जातीय उद्गम वा उनको शारीरिक, नैतिक वा भावनात्मक चरित्रसँग सम्बन्धित, उनको भावना र पारिवारिक जीवन, वतन, टेलिफोन नम्बर, पत्रिक सम्पत्ति, विचारधारा र राजनैतिक दृष्टिकोण, धार्मिक वा दार्शनिक आस्था वा दृढता, उनको स्वास्थ्यको शारीरिक वा मानसिक अवस्था, उनको यौन प्राथमिकता वा उनको गोपनीयतामाथि प्रभाव पार्नसक्ने कुनै पनि व्यक्तिगत जानकारी' जस्ता सूचनाको संरक्षणप्रति समर्पित भाग १ को परिच्छेद ४ ले यसलाई थप टेवा दिएको छ । यस्ता सूचनालाई सम्बद्ध व्यक्तिको अनुमति विना सार्वजनिक गर्न सकिँदैन तर यसका पनि अपवाद छन् । उदाहरणका लागि, औषधि उपचारका लागि वा सार्वजनिक निकायबीच उनीहरूको शक्ति उपयुक्त प्रयोग अन्तर्गत यस्ता सूचना आदानप्रदान गर्न सकिन्छ । परिच्छेद ४ ले व्यक्तिगत विवरणलाई सच्याउने अधिकारसमेत प्रदान गरेको छ (दफा २१ र २५) ।

११६

पुनरावेदन

संस्थासम्बन्धी उजुरीहरू प्रथमतः सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई) मा पर्दछ र त्यसपछि अदालतमा लाग्दछ । पूर्ण वा आंशिक रूपमा सूचना उपलब्ध गराउन अस्वीकार गरिएको अवस्थामा, व्यक्तिगत सूचना सच्याउने कार्य अस्वीकृत गरिएको अवस्थामा वा पहुँचको सामयिकता, स्वस्म वा लागतसमबन्धमा समीक्षा गर्नका लागि पहुँच उपलब्ध गराउन अस्वीकृत गरिएको सूचना प्राप्त भएको १५ दिनभित्रै उजुरी दर्ता गरिसक्नुपर्दछ (दफा ५०) । यो अत्यन्त छोटो समयसीमा हो र यसले केही निवेदकलाई पुनरावेदन दर्ता गर्न अक्षम बनाउनसक्दछ । उजुरीमा संस्था वा निकाय, उजुरी गर्ने व्यक्ति र/वा तेश्रो पक्षको नाम, उजुरी गरेको मिति र कारण, उजुरीको विषयवस्तु, मुद्दासँग सम्बन्धित तर्कहरू र कुनै औपचारिक दस्तावेज (जस्तै, पहुँच दिन अस्वीकार गरिएको सूचना) भए त्यसको प्रतिलिपि संलग्न गरिएको हुनुपर्दछ (दफा ५४) । उजुरीलाई संस्थाको सम्पर्क शाखामा दर्ता गर्न सकिन्छ र त्यस शाखाले उजुरीलाई अर्को दिन सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)मा पठाउनुपर्दछ (दफा ४९) । उजुरीहरू सोभै सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)मा वा सूचना अनुरोध प्रणाली (एसआईएसआई)मार्फत् दर्ता गर्न पनि सकिन्छ र त्यसले स्वस्फूर्त रूपमा सार्वजनिक निकायमा सूचना पठाउँछ र सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)भित्र प्रक्रिया थालनी गराउँछ ।

एक जना आयुक्तले दाबीका सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्नुपर्दछ र सम्पूर्ण आयुक्तलाई ३० कार्य दिनभित्र त्यसबारे जानकारी गराउनुपर्दछ तथा अर्को २० दिनभित्र निर्णय गरिनुपर्दछ। यस समयसीमालाई उचित कारणका आधारमा दोब्बर पार्न पनि सकिन्छ (दफा ५५)। कुनै संस्था समयसीमाभित्र जवाफ दिन असफल भएको अवस्थामा सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)ले उजुरीसम्बन्धी प्रक्रियालाई तीव्र पार्नमा सहयोग पुऱ्याउँदछ (दफा ५४)। समयसीमाभन्दा पछि दर्ता गरिएको, सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)ले पहिल्यै आदेश सुनाइसकेको, समितिबाट गरिएका निर्णयसँग सम्बन्धित नभएको वा अदालतमा पुनरावेदनको सुनुवाइ भइरहेको अवस्थामा उजुरीलाई अस्वीकृत गर्न सकिन्छ (दफा ५७)।

सार्वजनिक निकायबाट भएको पहिलो निर्णयलाई सदर गर्दै सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)ले गरेको निर्णय एक वर्ष पुरानो भएपछि निवेदकले सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)सँग त्यस निर्णयको समीक्षा गर्नका लागि अनुरोध गर्नसक्दछ र त्यस्तो अनुरोध प्राप्त भएको ६० दिनभित्रै दोस्रो निर्णय जारी गर्नुपर्दछ (दफा ६०)।

दफा ३३ ले सूचनाको हक प्रवर्धन गर्ने, सूचना सार्वजनिक गर्न अस्वीकृत भएको अवस्थामा उजुरी निकायका रूपमा कार्य गर्ने तथा व्यक्तिगत सूचनाको संरक्षण गर्ने जिम्मेवारीसहित स्वतन्त्र सार्वजनिक निकायका रूपमा सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)को स्थापनासम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ। कानूनमा सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)को स्वतन्त्रता प्रवर्धन गर्न धेरै प्रावधान समेटिएका छन्। कार्यकारीणी अङ्गबाट पाँच जना आयुक्त मनोनीत गरिन्छ तर सिनेट वा स्थायी आयोगबाट ३० दिनभित्र बहुमतद्वारा मनोनयनमाथि निषेधाधिकार प्रयोग गर्न सकिन्छ र त्यसलाई ३० दिनभित्र टुङ्ग्याइन्छ। गैरनागरिक, ठगीको अपराधमा दण्डित, कम्तीमा ३५ वर्ष नभएको, ज्यादा राजनैतिक सम्बन्ध नभएको र 'व्यावसायिक गतिविधिमा उच्चस्तरीय प्रतिभा प्रदर्शन नगरेका' व्यक्तिहरूलाई आयुक्तका रूपमा नियुक्ति दिन सकिँदैन (दफा ३४ र ३५)।

आयुक्तहरूको पदावधि सात वर्षको हुन्छ तर संविधान वा सूचनाको हकसम्बन्धी कानून वा संविधानको गम्भीर वा पटकपटक उल्लङ्घन गरेमा, उनीहरूका क्रियाकलाप वा काम गर्ने अक्षमताले सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)को कार्यलाई हानि पुऱ्याएमा वा कारागारमा राखिने सजाय हुनसक्ने अपराधमा दोषी पाइएमा उनीहरूलाई पदमुक्त गर्न सकिन्छ (दफा ३४)। मूल पाँच जना आयुक्तमध्ये दुई जनालाई अर्को सात वर्षसम्मका लागि पुनर्नियुक्ति दिनसकिने गरी चार वर्षका लागि नियुक्त गरिएको थियो (अल्पकालीन व्यवस्था पाँचौँ)।

सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)ले उजुरी स्वीकार वा अस्वीकार गर्न वा परिमार्जन गर्नसक्दछ र उनीहरूका आदेश समयसीमाभित्र पालना गरिनुपर्ने हुन्छ (दफा ५६)। संस्थाका लागि उक्त आदेश अन्तिम हुन्छ तर निवेदकले सङ्घीय अदालतसमक्ष पुनरावेदन गर्नसक्दछन् (दफा ५९)।

संस्था र निकायका लागि सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)मार्फत् उपलब्ध गराइएका उजुरीको प्रक्रिया अनुरूपकै प्रक्रिया अन्य सार्वजनिक निकायले समेत अपनाउनुपर्ने दायित्व उनीहरूमाथि रहन्छ (दफा ६१)।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

निजामती कर्मचारीले 'सूचना नष्ट गर्ने, हेलचेक्राइँ, जालसाजी वा दुर्नियतपूर्वक सूचनामा पहुँच उपलब्ध नगराउने, गोप्य नरहेका सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउन नियतपूर्वक अस्वीकार गर्ने वा समिति वा सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)द्वारा आदेश गरिए पनि सूचना सार्वजनिक गर्न अस्वीकार गर्ने' जस्ता काम गरेर कानुन पालना गर्न असफल भएमा उनीहरू प्रशासकीय रूपमा जिम्मेवार हुन्छन् । यी गल्तीका साथै कानुनका अन्य प्रावधानलाई सम्मान गर्न असफल भएमा निजामती कर्मचारीलाई प्रशासकीय दायित्वसम्बन्धी सङ्घीय कानुन अनुसार दण्डित गरिन्छ । गल्ती दोहोर्‍याइएमा दण्डको प्रयोजनका सन्दर्भमा 'गम्भीर' मानिन्छ (दफा ६३) ।

वर्गीकृत गरिएका वा गोप्य सूचनालाई सार्वजनिक गरेमा पनि सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनले सोही आधारमा अधिकारीहरूलाई जिम्मेवार बनाउने व्यवस्था गरेको छ । कानुनमा रहेको यो व्यवस्थाले गोपनीयताको पक्षमा गल्ती गर्न अधिकारीलाई प्रेरित गरेर खुलापनको संस्कृति विकासमा अवरोध पुर्‍याउनसक्दछ (दफा ६३) । धेरै सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनले इमानदारीपूर्वक ऐन अनुसार सूचना सार्वजनिक गर्ने अधिकारीलाई संरक्षण उपलब्ध गराउने गरेको छ ।

प्रवर्धनात्मक पहल

मेक्सिकोको सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा पहुँचसम्बन्धी अधिकारको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि धेरै वटा रोचक प्रक्रियागत संयन्त्र व्यवस्था गरिएका छन् । सम्पूर्ण सार्वजनिक निकायले 'सम्पर्क शाखा' स्थापित गर्नुपर्दछ । यसलाई अन्य कतिपय कानुनमा 'सूचना अधिकारी' पनि भनिएको छ । अग्रसक्रिय प्रकाशनसम्बन्धी दायित्वहरू पालना गरिएको छ भन्ने सुनिश्चित गर्ने, सूचनामा पहुँचका लागि तथा निवेदकलाई मद्दतका लागि परेका निवेदन बुझिलिने र कार्यान्वयनको प्रक्रियामा लाने, प्रक्रियाहरू पालना गरिएको सुनिश्चित गर्ने, निवेदनहरू प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाइएको सुनिश्चित गर्ने आन्तरिक प्रक्रिया प्रस्ताव गर्ने, तालिम सञ्चालन गर्ने तथा सूचनाका लागि प्राप्त निवेदनहरू र तिनीहरूका उपलब्धिसम्बन्धी अभिलेख राख्ने जस्ता विभिन्न जिम्मेवारी उक्त शाखालाई दिइएको हुन्छ । कानुन कार्यान्वयनमा आएपछिको छ महिनाभित्र यी शाखा स्थापित गरिनुपर्दछ र अर्को छ महिनाभित्र सञ्चालनमा ल्याउनुपर्ने व्यवस्था कानुनमा गरिएको छ (दफा २८ र ६२, अल्पकालीन व्यवस्था तेस्रो र चौथो) ।

केही अपवादसहित कानुनले हरेक संस्था र निकायमा सूचना समिति बनाउनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ, र त्यसमा निजामती कर्मचारी, सम्पर्क शाखाको प्रमुख र आन्तरिक अनुगमन निकायको प्रमुख रहने व्यवस्था गरेको छ । सूचनासम्बन्धी गतिविधिको संयोजन र अनुगमन गर्न, सूचना प्रक्रिया स्थापित गर्न, वर्गीकरणको निरीक्षण गर्न, सम्पर्क शाखासँगको सहकार्यमा खोजिएका सूचना भएका दस्तावेज फेला परेको सुनिश्चित गर्न, दस्तावेज सम्भारका आधार स्थापित गर्न र तिनीहरूको कार्यान्वयनसम्बन्धमा निरीक्षण गर्न तथा सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)को वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशनका लागि आवश्यक सूचना उपलब्ध गराउनका लागि उक्त समिति जिम्मेवार बनाइएको हुन्छ (हेर्नुहोस् तल, दफा २९-३१) ।

सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)को कामको सूची लामो छ। माथि उल्लेख गरिएका बाहेक कानूनलाई प्रशासकीय नियमका रूपमा व्याख्या गर्ने, कानून कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने र पालना नगरिएको अवस्थामा सुभाष दिने, व्यक्तिहरूलाई सुभाष दिने, सूचनाका लागि अनुरोध गर्नका लागि फाराम तयार गर्ने, तालिम प्रवर्धन गर्ने तथा कानून प्रयोग गर्ने विधिसम्बन्धमा सामान्य निर्देशिका तयार गर्ने जस्ता काम यसले गर्नुपर्दछ (दफा ३७ र ३८)।

दफा ९ मा अभिलेख व्यवस्थापनसम्बन्धी सामान्य नियमको व्यवस्था गर्दै संस्था र निकायले सूचनासम्बन्धी कामहरू सम्हाल्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ। यस अन्तर्गत सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)बाट लागू गरिएका नियम अनुरूप सूचनालाई अनलाइनमा राख्नेलगायतका काम पर्दछन्। दफा ३२ मा गरिएको व्यवस्था अनुसार 'अभिलेखहरूलाई व्यवस्थित राख्नुका साथै प्रशासकीय दस्तावेजको सूची बनाउन, तिनीहरूलाई वर्गीकृत गर्न र सुरक्षित गर्न आधार' तयार गर्ने कार्यमा सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)ले राष्ट्रिय अभिलेखालयलाई मद्दत गर्नुपर्दछ।

सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)ले काङ्ग्रेससमक्ष वार्षिक प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्दछ। उक्त प्रतिवेदनमा कम्तीमा 'प्रत्येक संस्था र निकायमा सूचनामा पहुँचका लागि प्राप्त निवेदनको सङ्ख्या तथा त्यसको नतिजा; जबाफ दिन लागेको समय; संस्थानको संलग्नता रहेका विषयवस्तुको सङ्ख्या र नतिजा; आन्तरिक अनुगमन निकायसमक्ष प्रस्तुत गरिएका गुनासोको अवस्था तथा कानून कार्यान्वयनका क्रममा साक्षात्कार गरिएका कुनै समस्या' समावेश हुनुपर्दछ। यस उद्देश्यका लागि दफा २९ (७) अनुसार विभिन्न संस्थाका समितिले सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)लाई उपलब्ध गराउनुपर्ने सूचनाका सम्बन्धमा निर्देशिका जारी गर्नुपर्दछ (दफा ३९)। सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)को आवश्यकता अनुसार अन्य सार्वजनिक निकायले पनि आफ्नो प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्दछ र त्यसको एक प्रति सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएआई)लाई उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा ६२)।

१२०

नेपाल

परिचय

व्यवस्थापिका संसद्द्वारा २०६३ साल माघ १ गते पारित गरेको नेपालको अन्तरिम संविधान-२०६३ को धारा २७ ले अघिल्लो संविधान नेपाल अधिराज्यको संविधान-२०४७ मा गरिएजस्तै सूचनासम्बन्धी अधिकारको प्रत्याभूति गरेको छ। उक्त धारामा उल्लेख गरिएको छ - "प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना माग्ने वा पाउने हक हुनेछ। तर, कानूनद्वारा गोप्य राख्नुपर्ने सूचना प्रवाह गर्न कसैलाई कर लगाएको मानिने छैन।" सकारात्मक भए पनि यो प्रत्याभूति नागरिकहरूमा र 'सार्वजनिक सरोकार'का सूचनामा मात्र सीमित रहेको छ भने यसलाई कुनै पनि गोप्यतासम्बन्धी कानूनले बदर गर्नसक्छ।

नेपाल अधिकाराज्यको संविधान-२०४७ पारित भएदेखि नै प्रत्याभूति हुँदै आएको सूचनासम्बन्धी अधिकार 'सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन-२०६४'^१ पारित भएपछि २०६४ सालको साउनदेखि मात्र लागू भएको थियो। सूचनासम्बन्धी कानूनको मस्यौदा नेपाली कानून सुधार आयोगद्वारा सन् २००३^२ मा प्रस्तुत गरिएको थियो तर २०६२ सालको वैशाखमा लोकतन्त्र बहाली भइसक्दासम्ममा केही थप काम भइसकेका थिए। उच्चस्तरीय मिडिया आयोगद्वारा सन् २००६ को सेप्टेम्बरमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित गर्नका लागि आह्वान गर्दै एक प्रतिवेदन प्रकाशित गरिएको थियो र त्यसपछि सूचनाको हकसम्बन्धी एक कार्यदल गठन गरिएको थियो। उक्त कार्यदलले एउटा मस्यौदा तयार गर्‍यो र पछि गएर पारित गरिएको कानूनको आधार सोही मस्यौदा बन्न पुग्यो। सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनले व्यवस्था गरेको राष्ट्रिय सूचना आयोग सन् २००८ मा मात्र गठन भयो र यो लेख्दाको समयसम्ममा यसलाई सञ्चालन गर्ने नियमावलीको मस्यौदा तयार भइसकेको भए पनि पारित भने भइसकेको छैन।

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐन एउटा राम्रो कानून हो र यसलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिएमा सार्वजनिक निकायहरूसँग भएका सूचनामा नेपाली नागरिकहरूले पहुँच पाउने अधिकार सुरक्षित गर्ने दिशामा यो अग्रसर हुनेछ। यसका सकारात्मक विशेषताहरूका रूपमा रहेका विभिन्न कुराहरूमध्ये एउटा के हो भने यसले नागरिकहरूको सूचनाको हकलाई सम्मान गर्ने र प्रवर्द्धन गर्नेसन्दर्भमा सार्वजनिक निकायहरूको दायित्वलाई निश्चित रूपमा सिर्जना गरेको छ भने यसले स्वतन्त्र राष्ट्रिय सूचना आयोगको व्यवस्था गरेको छ।

यस कानूनमा अबैध थप सुधार गर्न सकिने ठाउँ बाँकी नै छ। माथि उल्लेख गरिएका संवैधानिक सीमितताहरूलाई केही हदसम्म प्रतिविम्बित गर्ने गरी यस कानूनमा केही समस्याहरू रहेका छन्। तिनीहरूमध्ये केही प्रमुख समस्या यसप्रकार छन् - यो कानून प्रत्येकका लागि लागू हुनुमा भन्दा नागरिकहरूको क्षेत्रमा सीमित छ, सूचनाका लागि निवेदन दिनेहरूले सूचनाका लागि अनुरोध गर्नुका कारणहरू पनि प्रस्तुत गर्नुपर्दछ, समग्र रूपमा सार्वजनिक हितको पक्षमा भएका छूट सूचना प्रवाह गर्ने अधिकारको अभाव यसमा छ, र यसको प्रवर्द्धनात्मक पहलहरू कमजोर छन्।

पहुँचको अधिकार

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गरेको ऐनको दफा ३ मा प्रत्येक नेपाली नागरिकहरूलाई उक्त कानूनको अधीनमा रही सूचना प्राप्त गर्ने अधिकार हुनुका साथै सार्वजनिक निकायमा रहेको सूचनामा पहुँच हुने उल्लेख गरिएको छ। दफा २ (ड) ले सूचनाको हकलाई अन्य कुराका अतिरिक्त सार्वजनिक निकायसँग रहेको सार्वजनिक महत्वको सूचना माग्ने र पाउने अधिकारका साथै सूचना प्राप्त गर्ने विभिन्न माध्यमहरूका रूपमा परिभाषित गरेको छ। केही मात्रामा सीमित नै भए पनि यो संवैधानिक प्रत्याभूतिसहित (नागरिकका लागि तथा सार्वजनिक सरोकारका सूचनाका लागि) अधिकारसम्बन्धी स्पष्ट व्यवस्था हो। दफा ४(१) ले प्रत्येक सार्वजनिक निकायले नागरिकको सूचनाको हकको सम्मान र संरक्षण गर्नु गराउनु पर्ने उल्लेख गरेर हकसम्बन्धी यो व्यवस्थालाई टेवा दिएको छ भने दफा ४(२) ले अन्य कुराका अतिरिक्त सार्वजनिक निकायले आफ्नो काम कारवाही खुला रूपमा गर्नुपर्ने दायित्व सिर्जना गरेको छ। अन्त्यमा, दफा ३० ले सार्वजनिक निकायमा बहाल रहेका व्यक्तिहरूलाई उनीहरूका सूचनामा पहुँच हुने तथा अबैध सामान्य रूपमा सार्वजनिक निकायमा रहेका आफूसँग सम्बन्धित विषयको सूचनामा सरोकारवाला व्यक्तिको पहुँच हुने व्यवस्था गरेको छ।

^१ २०६४ साल साउन ४ मा पारित।

^२ यस मस्यौदाको विश्लेषणका लागि अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था आर्टिकल १९ द्वारा तयार गरिएको 'सार्वजनिक सूचना ऐनसम्बन्धी नेपालको मस्यौदाबारे स्मरणपत्र' हेर्नुहोला। यो <http://www.article19.org/pdfs/analysis/nepal-information-act-jan-2004.pdf> मा उपलब्ध छ।

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गरेको ऐनमा उद्देश्यसम्बन्धी दफा खासै नभए पनि यसको प्रस्तावनाले ऐनका लागि प्रशस्त आधार उपलब्ध गराएको छ । यिनीहरूमा लोकतन्त्रको प्रवर्द्धनजस्तो आम आधारका अतिरिक्त राज्यलाई नागरिकहरूप्रति जवाफदेही बनाउने तथा नागरिकहरू सुसूचित रहेको सुनिश्चित गर्ने जस्ता थप विशिष्ट औचित्य रहेका छन् । प्रस्तावनाले राज्य र नागरिकको हितमा प्रतिकूल असर पार्ने संवेदनशील सूचनाको संरक्षण गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई पनि स्वीकारेको छ ।

सूचनालाई सार्वजनिक निकायबाट कार्यान्वयन भएका 'सार्वजनिक महत्वका काम, तत्सम्बन्धी कारवाही वा निर्णयसँग सम्बन्धित लिखित सामग्री वा अन्य जानकारी'का रूपमा परिभाषित गरिएको छ । 'सार्वजनिक महत्व' शब्दावलीलाई सार्वजनिक सरोकारसँग प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित विषयका रूपमा परिभाषित गरिएको छ । अन्त्यमा, 'लिखित' को परिभाषा "लिपिवद्ध भएको जुनसुकै किसिमको लिखित मात्र नभई कुनै यन्त्रको माध्यमबाट सङ्कलन गरिएको 'मुद्रित वा पुनः प्रस्तुत गर्न सकिने सूचना'का रूपमा गरिएको छ (दफा २(ख) - (घ)) । यो परिभाषा सूचनाको अभिलेख तयार पार्नका लागि प्रयोग गरिने कुनै माध्यमका सन्दर्भमा मात्र लागू हुने देखिनसक्छ । सोही समयमा, यो सार्वजनिक निकायका कार्यहरू, कारवाही वा निर्णयहरूसँग सम्बन्धित सूचनासम्म र त्यसपछि संविधानमा उल्लेख भएभैं सार्वजनिक सरोकारका सूचनासम्म मात्र विस्तारित हुने भएकोले यो महत्वपूर्ण सीमाहरूको अधीनमा रहेको छ । यिनीहरू अधिकारमाथि लगाइएका अनावश्यक शर्तहरू हुन् र सूचनामा पहुँच नदिनका लागि अधिकारीहरूले यिनीहरूको दुरुपयोग गर्नसक्छन् ।

ऐनको दफा २ (क) मा सार्वजनिक निकायहरूका विभिन्न वर्गको लामो सूची राखिएको छ । यी निकायहरू ('एजेन्सीहरू', 'सङ्गठनहरू' र 'प्रतिष्ठानहरू')का रूपमा संविधान वा कुनै ऐनद्वारा स्थापित निकाय, प्रचलित कानून बमोजिम दर्ता भएका राजनीतिक दलहरू तथा राजनीतिक सङ्गठनहरू, नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व वा नियन्त्रणमा रहेको वा अनुदानमा सञ्चालित वा नेपाल सरकारको अनुदान प्राप्त सङ्गठित संस्था, नेपाल सरकारद्वारा स्थापित निकायले गठन गरेको सङ्गठित संस्था, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा नेपाल सरकार वा विदेशी राष्ट्र वा अन्तरराष्ट्रिय संस्थाबाट रकम प्राप्त गरिरहेका गैरसरकारी संस्थाहरू र नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी सार्वजनिक निकाय भनी तोकेका अन्य निकाय वा संस्थालाई समावेश गरिएको छ । यो निकै विस्तृत सूची हो तर यसमा सरकारी आर्थिक सहयोगबाट सञ्चालित नभएका सार्वजनिक कार्यहरू गरिहेका निजी निकायहरूलाई भने समेटिएको छैन । यसमा नेपाल सरकारबाट आर्थिक सहयोग प्राप्त गरिरहेको नभए पनि गैरसरकारी संस्थाहरूलाई कानूनको अधीनमा रहने निकायका रूपमा निश्चित रूपमा उल्लेख गरेकोले यो सूची केही हदसम्म अस्वाभाविक पनि देखिन्छ ।

माथि उल्लेख गरिएभैं, यो अधिकार नागरिकहरूमा मात्र सीमित पारिएको छ । अधिकांश सूचनाको हकसम्बन्धी प्रगतिशील कानूनहरूमा नपाइने यो सीमा दुर्भाग्यपूर्ण छ तर यो सीमितता सोही प्रभावयुक्त संवैधानिक सीमाबाट सिर्जना गरिएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

प्रक्रियागत प्रत्याभूतिहरू

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनको दफा ४ (२) ले सार्वजनिक निकायहरूले सामान्यतया सूचनामा नागरिकको पहुँच 'सरल र सहज' भएको सुनिश्चित गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । सूचना प्राप्त गर्नका लागि अपनाउनुपर्ने प्रमुख प्रक्रियाहरूको निर्धारण दफा ७ - ८ मा गरिएको छ । कुनै सूचना प्राप्त गर्न चाहने नेपाली नागरिकले सम्बन्धित सूचना अधिकारीसमक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ । निवेदन कस्तो किसिमको हुनुपर्नेछ,

निवेदन मौखिक रूपमा दिइनुपर्ने हो वा लिखित रूपमा दिनुपर्ने हो, वा त्यसलाई कसरी प्रस्तुत गरिनुपर्ने हो, उदाहरणका लागि हुलाकबाट पठाइनुपर्ने हो वा विद्युतीय माध्यमबाट पठाउनुपर्ने हो जस्ता कुराहरूमा भने कानुन आफै स्पष्ट छैन । मस्यौदा नियमावलीमा भने निवेदन लिखित फारम भरेर गरिनुपर्ने सङ्केत गरिएको छ ।

असामान्य रूपमा वा दुर्भाग्यपूर्ण रूपमा सूचनाका लागि अनुरोध गर्दा सूचना प्राप्त गर्नपर्नुका कारणहरू पनि निवेदकले खुलाउनुपर्ने निश्चित व्यवस्था कानुनले गरेको छ । अन्य राष्ट्रहरूमा अभ्यासमा रहेका प्रचलनसँग यो व्यवस्था मेल खाँदैन भने सूचनाको हकको उपभोग गर्नका लागि कारण खुलाउनुपर्ने आवश्यकता हुनु नपर्नेसम्बन्धी विचारसँग पनि यो विरोधाभाषयुक्त रहेको छ । निवेदकहरूलाई सघाउनेसम्बन्धी कुनै व्यवस्था गरिएको छैन ।

दफा ७ (२) मा गरिएको व्यवस्था अनुसार सूचना अधिकारीले तत्काल उपलब्ध गराउन सकिने प्रकृतिको सूचना भए तत्काल उपलब्ध गराउनुपर्नेछ र तत्काल उपलब्ध गराउन नसकिने प्रकृतिको सूचना भए निवेदन प्राप्त भएको मितिले १५ दिनभित्र निवेदकलाई सूचना उपलब्ध गराउनुपर्नेछ । सामान्यतया सूचना सकेसम्म चाँडो उपलब्ध गराउनुपर्छ वा पर्दैन भन्नेबारे ऐन स्पष्ट छैन । जे भए पनि दफा ७ (३) मा गरिएको एक मौलिक व्यवस्थाले भने तत्काल सूचना उपलब्ध गराउन नसकिने भएमा सूचना अधिकारीले सोको कारणसहितको जानकारी तुरुन्त निवेदकलाई गराउनुपर्नेमा जोड दिएको छ । यसका अतिरिक्त, कुनै व्यक्तिको जीउ-ज्यानको सुरक्षासँग सम्बन्धित सूचना माग गरेको रहेछ भने माग गरेको चौबीस घण्टाभित्र त्यस्तो सूचना निवेदकलाई उपलब्ध गराउनुपर्नेछ । निर्धारित समयभित्र सूचना उपलब्ध गराउन नसकिएमा सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधलाई अस्वीकार गरिएको ठानिने छ वा ठानिने छैन भन्नेबारे ऐनले स्पष्ट पारेको छैन ।

१२३

सूचना उपलब्ध गराउनका लागि निवेदन प्राप्त गरेको सार्वजनिक निकायसँग उक्त सूचना नभई अर्कै सार्वजनिक निकायसँग भएको अवस्थामा सम्बन्धित स्पष्ट नियमहरू ऐनमा देखिँदैन । प्राप्त निवेदन जाँचबुझ गर्दा निवेदकले माग गरेको सूचना आफ्नो निकायसँग 'सम्बन्धित नदेखिएमा' सूचना अधिकारीले सो कुराको जानकारी तुरुन्त निवेदकलाई दिनुपर्नेछ सामान्य व्यवस्था दफा ७ (८) मा गरिएको छ । सम्भवतः यसलाई सार्वजनिक निकायसँग सम्बन्धित सूचनासम्म मात्र सीमित पहुँचको हकको क्षेत्रसँग जोडेर बुझ्नुपर्ने हुन्छ । सूचना अधिकारीले निवेदकलाई सूचना उपलब्ध रहेको निकायतर्फ निर्देशित गर्नुपर्ने वा निवेदनलाई नै सिधै उक्त निकायमा पठाउनुपर्ने व्यवस्था ऐनले गर्नु बढी श्रेयस्कर हुनेथियो । सूचनाका लागि दिइएको निवेदन उक्त सूचनासँग सम्बन्धित वा त्यससँग सरोकार राख्ने तेश्रो पक्ष भएको अवस्थामा त्यस्ता पक्षको अधिकारबारे ऐनमा केही उल्लेख गरिएको छैन ।

सूचनाका लागि निवेदकले गरेको अनुरोध अस्वीकृत भएमा त्यससम्बन्धमा कुनै जानकारी निवेदकलाई दिइनुपर्ने व्यवस्था सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनमा गरिएको नभए पनि दफा ७ (३) मा गरिएको व्यवस्था बमोजिम निवेदकलाई तत्काल सूचना उपलब्ध गराउन नसकिएको अवस्थामा कम्तीमा त्यससम्बन्धी केही जानकारी तुरुन्त निवेदकलाई गराइने आशा गर्न सकिन्छ । सूचनाका लागि दिइएको निवेदन अस्वीकृत भएको अवस्थामा त्यससम्बन्धी जानकारी गराउनुपर्ने कुनै अनिवार्यताको अभाव हुनु उक्त ऐनको महत्वपूर्ण कमजोरी हो ।

सामान्यतया अनुरोध गरिएको स्वरूपमा सूचना प्राप्त गर्ने अधिकार निवेदकलाई भए पनि निवेदकले माग गरेको स्वरूपमा सूचना उपलब्ध गराउँदा सूचना 'विग्रने, भत्कने वा नष्ट हुने' सम्भावना भएमा उक्त सूचना 'उपयुक्त स्वरूप' त्यसो गर्नपर्नुको कारणबारे समेत जानकारी गराई निवेदकलाई सूचना उपलब्ध गराउन सकिनेछ ।

दफा २ (ड) मा दिइएको सूचनाको हकसम्बन्धी परिभाषा पहुँचको स्वरूपसम्बन्धी प्रश्नसँग सान्दर्भिक छ, किनभने उक्त दफाले लिखतको प्रमाणित प्रतिलिपि प्राप्त गर्ने, कागजपत्रको निरीक्षण गर्ने हक, सूचना प्राप्त गर्न सान्दर्भिक यन्त्र प्रयोग गर्ने र सार्वजनिक महत्वको निर्माण कार्य भइरहेको स्थलको भ्रमण गर्ने नमूना लिने जस्ता विभिन्न किसिमका पहुँचबारे उल्लेख गरेको छ। सूचनाको हकसम्बन्धी भारतीय कानूनमा पनि उपलब्ध यो प्रावधानले पहुँचको हकसम्बन्धी विचारको प्रगतिशील विस्तारको प्रतिनिधित्व गर्दछ। कुनै लिखतको अध्ययन वा अवलोकन गर्न वा त्यसको नमूना लिनका लागि कुनै व्यक्तिले निवेदन दिएमा सूचना अधिकारीले त्यसका लागि 'उपयुक्त समय' उपलब्ध गराउनुपर्छ।

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनको दफा ८ ले सूचना प्राप्त गरेबापत् लाग्ने दस्तुरसम्बन्धी व्यवस्था गर्दै उक्त दस्तुर 'सूचना उपलब्ध गराउँदा लाग्ने वास्तविक लागत' भन्दा बढी हुन नहुने उल्लेख गरेको छ। यसले समेट्न खोजेको कुरा के हो भन्ने ठ्याक्कै स्पष्ट नभए पनि मस्यौदा नियमावलीमा व्यवस्था भए अनुसार सूचनाको प्रतिलिपि निकाल्नका लागि प्रति पृष्ठ एक रुपियाँ दस्तुर तोकिएको छ। ऐनले दस्तुरको निर्धारण केन्द्रीयस्तरबाटै हुनुपर्नेसम्बन्धमा निश्चित व्यवस्था गरेको नभए पनि मस्यौदा नियमावलीको आशय त्यस्तो गर्ने रहेको छ। गरिब निवेदकहरू जस्ताका लागि समेत दस्तुर छुट दिने व्यवस्था सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनमा गरिएको छैन। सूचना प्राप्तिका लागि लिइने दस्तुरका सन्दर्भमा अन्य कानूनमा कुनै निश्चित व्यवस्था भएको अवस्थामा सोही अनुसार दस्तुरहरू तोकिनुपर्ने व्यवस्था पनि सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनले गरेको छ।

१२४

प्रकाशनसम्बन्धी जिम्मेवारी

अनुरोध नगरिएको अवस्थामा पनि सार्वजनिक निकायले सूचना सम्प्रेषण गर्नुपर्ने जिम्मेवारीसम्बन्धमा आधारभूत प्रावधानहरू मात्र सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनमा समेटिएका छन्। दफा ४ मा सार्वजनिक निकायहरूले सूचना अद्यावधिक गरी तिनीहरूलाई 'सार्वजनिक, प्रकाशन तथा प्रसारण गर्नु गराउनुपर्ने' र सूचना सार्वजनिक, प्रकाशन वा प्रसारण गर्दा विभिन्न राष्ट्रिय भाषा तथा आमसञ्चारका माध्यमबाट गर्न सक्नेसम्बन्धमा सामान्य व्यवस्था गरिएको छ। यसैगरी दफा ६ मा सूचना प्रवाहका लागि सूचना अधिकारी जिम्मेवार हुने र सूचना प्रवाह गर्ने प्रयोजनका लागि सार्वजनिक निकायका प्रमुखले सूचना नियमित रूपमा सूचना अधिकारीलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने उल्लेख गरिएको छ।

ऐन प्रारम्भ भएको मितिले तीन महिनाभित्र र त्यसपछि प्रत्येक तीन महिनामा अद्यावधिक गरी सार्वजनिक निकायले सम्प्रेषण गर्नुपर्ने सूचनाका किसिमहरूको सूची दफा ५ मा प्रस्तुत गरिएको छ। उक्त सूचीमा सूचिकृत सूचनाहरूमा अन्यका अतिरिक्त निकायको स्वरूप र प्रकृति; निकायको काम, कर्तव्य, जिम्मेवारी र अधिकारहरू; यसका 'ऐन, नियम, विनियम वा निर्देशिका'को सूची; यसका आम्दानी, खर्च तथा आर्थिक कारोबारसम्बन्धी विवरण; निर्णय गर्ने प्रक्रिया र त्यसका लागि जिम्मेवार अधिकारीका साथै निर्णयविरुद्ध उजुरी गर्न सकिने कुनै अवसर; कर्मचारी सङ्ख्या र कार्य विवरण; प्रदान गरिने सेवासम्बन्धी जानकारीका साथै सेवा प्रदान गर्नका लागि जिम्मेवार अधिकारी र सेवा प्राप्त गर्न लाग्ने दस्तुर र अवधि; र प्रमुख एवं सूचना अधिकारीको नाम र पद रहेका छन्।

सार्वजनिक निकायहरूले तोकिए बमोजिमका अन्य विवरण पनि सम्प्रेषण गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि दफा ५ ले गरेको छ, भने निश्चित सूचना सार्वजनिक गर्नका लागि सार्वजनिक निकायहरूलाई आदेश दिन राष्ट्रिय सूचना आयोगसम्बन्धी व्यवस्था दफा १९ ले गरेको छ। सार्वजनिक निकायहरूले यस क्षेत्रमा क्षमता अभिवृद्धि गरेपछि, तथा अनुभव हासिल गरेपछि, भविष्यमा समेटिएका सूचनाको क्षेत्र विस्तार हुने अनुमान गर्न सकिन्छ।

सक्रियतामुखी प्रकाशन दायित्वको यो सराहनीय सूची हो तर यस सूचीमा रहेका कतिपय बुँदाहरू निकै अस्पष्ट छन् र यिनीहरूका भिन्नाभिन्नै व्याख्या हुन सक्छ। उदाहरणका लागि, आर्थिक कारोवारसम्बन्धमा कति विस्तृत मात्रामा प्रकाश पार्न खोजिएको हो भन्ने कुरा स्पष्ट छैन। विशेषगरी कार्यान्वयनका प्रारम्भिक चरणमा त्रैमासिक रूपमा प्रकाशित गरिने सूचनालाई अद्यावधिक बनाउनुपर्ने आवश्यकता पनि केही हदसम्म यथार्थपरक देखिँदैन। यसका अतिरिक्त, सूचनालाई कसरी सम्प्रेषण गर्ने भन्नेसम्बन्धमा कुनै निर्देशिका उपलब्ध गराउनमा पनि ऐन असफल रहेको छ। उदाहरणका लागि, कुनै निर्णय वा क्रियाकलापबाट विशेष रूपमा प्रभावित व्यक्ति दुर्गम क्षेत्रमा बस्दै आएको छ वा उनी निरक्षर छ भने उनीसम्म कसरी सूचना सम्प्रेषण गर्ने भन्ने कठिनाई विद्यमान देखिन्छ।

अपवादहरू

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनमा उपलब्ध गराइएको अपवादहरूको व्यवस्था सापेक्षिक रूपमा सङ्क्षिप्त छ र पहुँचसम्बन्धी प्रणालीको यस महत्वपूर्ण पक्षसँग सामान्यतया सम्बन्धित विस्तृत विवरणको अभाव यसमा पाइन्छ। अपवादहरूको एउटा सूची दफा ३(३) मा प्रस्तुत गरिएको छ। सूचना उपलब्ध गराउनेसन्दर्भमा जनाइएको अस्वीकृतिलाई अरु कुनै कारणका आधारमा जायज ठहर्‍याउन नसकिने भएकोले यस दफा वृहद् देखिन्छ।

दफा ३(३) मा वर्णन गरिएको जानकारीलाई संरक्षण गर्न दफा २७ ले एउटा वर्गीकरण समितिको व्यवस्था गरेको छ। नेपाल सरकारको मुख्य सचिव अध्यक्ष रहने उक्त समितिको सदस्यहरूका रूपमा 'सम्बन्धित मन्त्रालय'का सचिव र अध्यक्षले तोकेको सम्बन्धित विषयका एक विशेषज्ञ रहने व्यवस्था गरिएको छ। उक्त समितिले सूचनालाई गोप्य राख्नुपर्ने अवधिका साथै सूचनालाई संरक्षण गर्ने तरिका समेत निर्धारण गर्नुपर्दछ र सोको जानकारी आयोगलाई दिनुपर्दछ। सूचनालाई बढीमा तीस वर्षको अवधिसम्म गोप्य राख्न सकिन्छ। गोप्य राख्नुपर्ने सूचना गोप्य राखिराख्नु पर्ने वा नपर्नेसम्बन्धमा समितिले प्रत्येक दस वर्षमा पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ। समितिले गरेको वर्गीकरणमा चित्त नबुझे व्यक्तिले आयोगमा पुनरावलोकनका लागि निवेदन दिन सक्दछ र आयोगले पुनरावलोकनपछि सो सूचना गोप्य राख्नुपर्ने नदेखिएमा सार्वजनिक गर्न आदेश दिनसक्छ।

प्रत्येक मन्त्रालयका लागि भिन्नाभिन्नै समितिहरू हुने भएकोले यो प्रणाली व्यवहारमा कसरी कार्यान्वयन हुने हो भन्ने कुरामा ऐन स्पष्ट छैन। यसका अतिरिक्त, ऐनले समेटेका सार्वजनिक निकायहरूको व्यापकतालाई त छोडिदिऊँ, मन्त्रालयहरूको अधिनमा रहेका सम्पूर्ण जानकारीहरूलाई वर्गीकरण गर्न यस प्रकारको समितिका लागि अव्यावहारिक देखिन्छ। सूचनाको वर्गीकरणका सन्दर्भमा मापदण्ड निर्धारण गर्नका लागि एउटा केन्द्रीय समिति गठन गरिनु उपयुक्त हुनसक्छ; यस अवस्थामा यस समितिका निर्णयहरूबारे आयोगलाई सूचित मात्र गरिनुभन्दा समितिमै आयोगको प्रतिनिधित्व गराउनु उपयुक्त हुनसक्छ।

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनमा गोप्यतासम्बन्धी कानूनहरूसँगको यसको सम्बन्धबारे वर्णन गरिएको छैन वा अर्को कानूनमा विद्यमान गोप्यतासम्बन्धी प्रावधान र यसका प्रावधानबीच विरोधाभाष भएको अवस्थामा के गर्ने भन्नेसम्बन्धमा केही उल्लेख गरिएको छैन। दफा ३(३) मा निर्धारण गरिएका अपवादहरूमध्ये सबै नभए पनि अधिकांश कुनै न कुनै किसिमका क्षति परीक्षणको अधीनमा रहेका छन्। गम्भीर रूपमा खतरामा पार्नेदेखि संरक्षित सरोकारमा सामान्य हस्तक्षेप गर्नेसम्मका मापदण्डका दृष्टिकोणबाट भने तिनीहरूमा भिन्नता पाइन्छ। सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउन अस्वीकार गर्नका लागि 'उपयुक्त तथा पर्याप्त' कारण नभएसम्म त्यसो नगर्नका लागि सार्वजनिक निकायहरूलाई आग्रह गरिएको छ। समग्र जनहितमा भएको अवस्थामा अपवादले समेटेका सूचनालाई प्रकाशमा ल्याउन व्यवस्था गरिएको जनहितसम्बन्धी अधिकारको अभावलाई

एउटा गम्भीर छूट मान्न सकिन्छ । अपवादले कुनै लिखतलाई आंशिक रूपमा मात्र समेटेको अवस्थामा उक्त लिखतलाई आंशिक रूपमा सार्वजनिक गर्नका लागि व्यवस्था गरिएको दफा ३(४) एउटा कठोर दफा हो । दफा २७ मा रहेका वर्गीकरणसम्बन्धी नियमहरू गोप्यताका लागि तीस वर्षको समग्र सीमाको व्यवस्थाका लागि बनाइएको देखिन्छ तर प्रावधानहरूबाट यो पूर्ण रूपमा स्पष्ट हुनसकेको देखिँदैन ।

दफा ३(३) द्वारा संरक्षित गरिएका निश्चित हितहरू निम्नानुसार छन् :

- “सार्वभौमसत्ता, अखण्डता, राष्ट्रिय सुरक्षा, सार्वजनिक सुरक्षा, सार्वजनिक शान्ति, स्थायित्व तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध”मा गम्भीर खलल पार्ने सूचनाको प्रवाह,
- अपराधको “अनुसन्धान, तहकिकात तथा अभियोजन”मा प्रत्यक्ष असर पुऱ्याउने सूचनाको प्रवाह,
- “आर्थिक, व्यापारिक वा मौद्रिक हित वा बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण वा बैङ्किङ्ग वा व्यापारिक गोपनीयता”मा गम्भीर आघात पार्नसक्ने सूचनाको प्रवाह,
- “विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायबीच विद्यमान हार्दिकतापूर्ण सम्बन्धमा प्रत्यक्ष रूपमा खलल पार्ने सूचनाको प्रवाह,
- व्यक्तिगत गोपनीयता वा “व्यक्तिको जीउ, ज्यान, सम्पत्ति वा स्वास्थ्यको सुरक्षा”मा खतरा पुऱ्याउने सूचनाको प्रवाह ।

१२६

दफा २८ ले सूचना प्रवाहका लागि सम्बन्धित व्यक्तिको सहमति प्राप्त नभएसम्म व्यक्तिगत प्रकृतिका सूचनाहरूका सम्बन्धमा झण्डै एकमुष्ट प्रतिबन्ध लगाएको देखिन्छ । कुनै व्यक्तिको जीवन वा शरीर, वा सर्वसाधारणको स्वास्थ्य वा सुरक्षामा रहेको गम्भीर खतराको निवारण गर्न आवश्यक भएमा, कानून बमोजिम प्रकट गर्न आवश्यक भएमा, वा भ्रष्टाचारसम्बन्धी अनुसन्धानसँग सम्बन्धित भएमा भने सूचनालाई प्रकट गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । व्यक्तिगत प्रकृतिका सूचनाहरूको संरक्षणसम्बन्धी अधिकारका सन्दर्भमा पछिल्लो व्यवस्था सकारात्मक अपवाद हो ।

यो बृहद् भए पनि अपवादको अचाक्ली चर्को सूची भने होइन । ‘असर पुऱ्याउने’ र ‘आघात पार्नसक्ने’ जस्ता शब्दहरू क्षति परीक्षणका लागि उपयुक्त छन् वा छैनन् भन्ने कुरा स्पष्ट छैन तर अनुवादलाई ध्यानमा राख्दा यिनीहरू उपयुक्त हुनसक्छन् । सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनहरूमा छुटाइएका कानुनी हैसियतयुक्त सूचनाहरू संरक्षित गरिएका देखिँदैनन् । अर्कोतिर, व्यक्तिगत प्रकृतिका सूचनाको पक्षमा रहेको प्रतिबन्ध निकै प्रगतिशील कानूनहरूमा जस्तै अनुचित प्रवाहमा मात्र सीमित छैन । हार्दिकतापूर्ण सम्बन्धहरूको पक्षमा रहेको प्रतिबन्ध संवेदनशील जनजातीय वा वर्गीय सम्बन्ध भएका राष्ट्रहरूलगायतका अन्य राष्ट्रहरूमा आवश्यक ठानिएको छैन । प्रसङ्गमा रहेको सूचना भनेको सार्वजनिक निकायसँग रहेको सूचना हो, जसलाई प्रवाहित गर्दा जातीय मनमुटावलाई विरलै प्रवर्द्धन गर्छ भन्ने कुरालाई मनमा राख्नु आवश्यक छ ।

पुनरावेदन

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनको दफा ९-१० मा उजुरी तथा पुनरावेदनसम्बन्धी प्रमुख प्रावधानहरू राखिएका छन् । दफा ९ मा सूचना अधिकारीले सूचना उपलब्ध नगराएमा वा सूचना दिन अस्वीकार गरेमा, वा गलत सूचना दिएमा सम्बन्धित व्यक्तिले सार्वजनिक निकायका प्रमुखसमक्ष आन्तरिक

उजुरी दिनसक्छ । त्यस्तो उजुरी सात दिनभित्र हालिसक्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था भए पनि त्यसको समाधानका लागि कुनै समयसीमा तोकिएको छैन । उजुरी जाँचबुझ गर्दा सूचना दिनुपर्ने देखिएमा प्रमुखले निवेदकद्वारा माग भए बमोजिमको सूचना उपलब्ध गराउन आदेश दिनुपर्छ र सूचना उपयुक्त रूपमा उपलब्ध नगराइएको देखिएमा प्रमुखले सोको कारणसहितको जानकारी निवेदकलाई दिनुपर्छ ।

सार्वजनिक निकायका प्रमुखले गरेको निर्णय निवेदकलाई चित्त नबुझेमा उनले ३५ दिनभित्र आयोगसमक्ष पुनरावेदन दिनसक्छ र आयोगले पुनरावेदन परेको ६० दिनभित्र सो पुनरावेदनसम्बन्धमा अन्तिम निर्णय गर्नुपर्दछ । यससन्दर्भमा आयोगलाई अनुसन्धान सञ्चालन गर्ने अधिकार हुन्छ । अनुसन्धानका क्रममा आयोगले कुनै लिखत पेश गर्नका लागि आदेश दिन तथा सोसम्बन्धमा साक्षी प्रमाण बुझ्न सक्दछ, र वस्तुस्थितिलाई स्पष्ट पार्नका लागि सार्वजनिक निकायका प्रमुख वा सूचना अधिकृतलाई एउटा मौका प्रदान गर्नसक्दछ । पुनरावेदनसम्बन्धी कारवाहीका क्रममा तोकिए बमोजिमको कार्यविधि अपनाइन्छ र यससम्बन्धी केही नियमहरू मस्यौदा नियमावलीले निर्धारण गरेको छ । निवेदकलाई सूचना उपलब्ध गराउन सार्वजनिक निकायलाई आदेश दिने वा पुनरावेदनलाई खारेज गर्ने अधिकार आयोगलाई हुन्छ । पुनरावेदन मनासिब देखिएमा विना शुल्क सूचना उपलब्ध गराउनुपर्छ । दफा ८ अनुसार सार्वजनिक निकायद्वारा तोकिएको दस्तुर चित्त नबुझेमा सम्बन्धित व्यक्तिले आयोगसमक्ष पुनरावेदन दिन सक्नेछ र आयोगले उपयुक्त अवस्थामा त्यस्तो दस्तुर पुनरावलोकन गर्न सक्दछ ।

दफा ३३ अनुसार सार्वजनिक निकाय सूचना उपलब्ध गराउन असफल भएको, आंशिक रूपमा वा गलत सूचना दिएको, वा सूचना नष्ट गरेको कारणले कुनै व्यक्तिलाई वास्तविक हानी नोक्सानी पर्न गएमा त्यस्तो व्यक्तिले तीन महिनाभित्र आयोगसमक्ष क्षतिपूर्तिको लागि निवेदन दिनसक्छ र आयोगले निवेदकलाई जिम्मेवार सार्वजनिक निकायबाट क्षतिपूर्ति भराई दिनसक्छ । अन्य कैयौँ सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा नदेखिएको यो सिर्जनशील र प्रगतिशील प्रावधान हो ।

यी प्रावधानहरूलाई दफा १९ ले पनि सघाएको छ । यस दफाले निवेदकलाई सार्वजनिक निकायबाट सूचना उपलब्ध गराउन समयसीमा सिफारिश गर्ने अधिकारका साथै ऐन अन्तर्गतका कर्तव्यहरू पूरा गर्न 'सम्बन्धित पक्षहरू'लाई आदेश दिने तथा सूचनाको हकको संरक्षण एवं प्रवर्द्धन गर्नेसम्बन्धी 'अन्य उपयुक्त आदेशहरू' दिने आम अधिकार प्रदान गरेको छ । दफा २४ ले आयोगको काम कारवाहीमा सहयोग गर्नुलाई सार्वजनिक निकायको सामान्य कर्तव्यका रूपमा स्थापित गरेको छ ।

यिनीहरू पुनरावेदनसम्बन्धी न्यायोचित बृहद् व्यवस्थाहरू हुन् । आन्तरिक उजुरीहरूसम्बन्धमा निर्णय गर्नका लागि समयसीमा निर्धारण नहुनु भने ऐनको एउटा कमजोरीका रूपमा रहेको छ । अर्को कमजोरी पुनरावेदनका लागि उपलब्ध सापेक्षिक रूपमा सीमित आधारहरू हुन् । पहुँच प्रदान गरिएको स्वरूपमा आधारित पुनरावेदन यसमा समावेश नहुनु वा अझ, कम्तीमा स्पष्ट रूपमा, उजुरीलाई सम्बोधन गर्नका लागि समयसीमाको उल्लङ्घन जस्ता कुरालाई नसमेटिनु रहेका छन् ।

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनको एक महत्वपूर्ण अंशका रूपमा परिच्छेद ३ रहेको छ । यसमा आयोगको स्थापनासम्बन्धी व्यवस्थाहरू समेटिएको छ । दफा ११ मा एक स्वतन्त्र राष्ट्रिय सूचना आयोग गठन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । आयोगमा प्रमुख सूचना आयुक्त र अन्य दुई जना सूचना आयुक्तहरू रहने र तीमध्ये कम्तीमा एक जना महिला हुनुपर्ने उल्लेख उक्त दफामा गरिएको छ । सभामुखको अध्यक्षतामा सूचना तथा सञ्चार मन्त्री र नेपाल पत्रकार महासङ्घका सभापति सदस्य रहेको एक समितिको सिफारिशमा सरकारले तीनै जनाको नियुक्ति गरिन्छ । नियुक्तिको सिफारिस गर्दा अपनाउने कार्यविधि सिफारिस समिति आफैले निर्धारण गर्दछ तर सिफारिश गर्दा समावेशी सिद्धान्तहरू अनुशरण गरिन्छ ।

सूचना आयुक्तहरू मान्यताप्राप्त विश्वविद्यालयबाट कम्तीमा स्नातकोपाधि हासिल गरेका र आमसञ्चार वा कानून जस्ता सान्दर्भिक क्षेत्रहरूको सूचीमध्ये एउटामा कम्तीमा पन्ध्र वर्षको अनुभव हासिल गरेका नेपाली नागरिक हुनैपर्छ (दफा १२) । अर्कोतिर, नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसूरमा अदालतबाट दोषी ठहरी सजाय पाएको, सरकारी वा सार्वजनिक संस्थाको बहालवाला कर्मचारी, कुनै राजनैतिक पदमा बहाल रहेको वा प्रचलित कानून बमोजिम नियुक्तिको लागि अयोग्य भएको कसैलाई पनि उक्त समितिमा नियुक्त गर्न मिल्दैन (दफा १३) ।

पदाधिकारीहरूको पदावधि पाँच वर्ष हुन्छ र उनीहरूलाई सो पदमा पुनः नियुक्त हुन सकिँदैन । आयोगको सूचना आयुक्तलाई भने प्रमुख सूचना आयुक्तको पदमा नियुक्त गर्न सकिन्छ । आयोगका पदाधिकारीमध्ये कसैको मृत्यु भएमा, ६५ वर्ष उमेर पूरा भएमा, प्रधानमन्त्रीसमक्ष आफ्नो पदबाट राजीनामा प्रस्तुत गरे, पदावधि पूरा भएमा, नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसूरमा दोषी ठहरिएमा वा पदबाट हटाइएमा सम्बन्धित पद रिक्त भएको मानिनेछ (दफा १५) । दफा १६ अनुसार व्यवस्थापिका-संसद्को सम्बन्धित समितिको सम्पूर्ण सदस्य सङ्ख्याको कम्तीमा दुई तिहाई सदस्य उपस्थित भई बसेको बैठकको दुई तिहाई बहुमतबाट कार्यक्षमताको अभाव वा खराब आचरण भएको वा इमानदारीपूर्वक आफ्नो पदीय कर्तव्यको पालना नगरेको आधारमा पदमा रहिरहनु उपयुक्त छैन भनी निर्णय भएको प्रस्ताव व्यवस्थापिका-संसद्को बैठकबाट पारित भएको आधारमा त्यस्तो प्रमुख सूचना आयुक्त वा सूचना आयुक्तलाई पदबाट हटाइनेछ तर त्यस्तो आरोप लागेको प्रमुख सूचना आयुक्त वा सूचना आयुक्तलाई आफ्नो सफाई पेश गर्न मनासिब मौका प्रदान गरिने छ । आयुक्तहरूले आफ्नो कार्यभार समाल्नु अघि नागरिकहरूको सूचनाको हकप्रति सम्मान गर्नेलगायतका बुँदाहरू समावेश गरिएको सपथ ग्रहण गर्नुपर्छ (सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनको दफा १८ र अनुसूची) । आयुक्तहरूको सेवा शर्तहरूको व्यवस्था तोकिए बमोजिम हुन्छ (दफा १७) । ती शर्तहरूलाई मस्यौदा नियमावलीमा औल्याइएको छ तर तिनीहरूलाई ठ्याक्कै परिभाषित गरेको छैन ।

१२८

आयोगका लागि आवश्यक कर्मचारीहरू र खर्चको व्यवस्था सरकारले गर्दछ । आयोगले आफूलाई आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत अन्य क्षेत्रबाट पनि प्राप्त गर्नका लागि नेपाल सरकारको पूर्वस्वीकृति लिनुपर्दछ (दफा २२ र २३) । अन्त्यमा, आयोगले नेपाल सरकारसँग सम्पर्क राख्दा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयमार्फत् राख्नुपर्ने व्यवस्था सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनले गरेको छ (दफा २६) ।

यी व्यवस्थाहरूले स्वतन्त्रताका केही सशक्त प्रत्याभूतिहरू र यससम्बन्धी केही गम्भीर कमजोरीहरूको मिश्रित तस्विर प्रस्तुत गरेका छन् । नियुक्ति समितिमा नागरिक समाजबाट कम्तीमा एक जना प्रतिनिधिलाई सम्मिलित गराइनु सकारात्मक कुरा हो तर यो सङ्ख्या निकै कम छ र सन्तुलनका सन्दर्भमा समिति सरकारको आधिपत्यमा रहेको देखिन्छ । सदस्यताका लागि शर्तहरू, र विशेषगरी निजामती कर्मचारीहरू तथा राजनीतिक जिम्मेवारी बहन गरेकाहरूलाई समावेश नगरिनुले स्वतन्त्रताका साथै आयुक्तलाई पदबाट हटाउनेसम्बन्धी सापेक्षक रूपमा कडा प्रक्रियालाई सशक्त पार्नुपर्छ । सेवा शर्तहरू अभै पनि निर्धारण गरिएका छैनन्; सिद्धान्ततः प्रारम्भिक कानूनमै यिनीहरूलाई समावेश गरिनु र न्यायिक पदाधिकारी जस्ता विद्यमान निजामती सेवाका पदसँग जोर्नु उपयुक्त हुने थियो ।

आयोगका कर्मचारीहरू नियुक्त गर्ने तथा आयोगका लागि आवश्यक बजेट निर्धारण गर्ने अधिकार सरकारसँग रहने व्यवस्थाका कारण यसको स्वतन्त्रतामाथि गम्भीर खतरा सिर्जना भएको छ । आयोगका लागि एक जना सचिव नियुक्त सरकारले गर्ने तथा उनका सेवा शर्तको निर्धारण पनि सरकारले गर्ने व्यवस्था गरिएको मस्यौदा नियमावलीमा यो देखिएको छ । मस्यौदा नियमावलीले त आयोगका क्रियाकलापहरू सञ्चाचलन गर्ने व्यापक अधिकार पनि सचिवलाई दिने उद्देश्य राखेको छ । एउटा विशेष मन्त्रालयमार्फत् आयोगले सरकारसँग सम्बन्ध राख्नुपर्ने व्यवस्था दुर्भाग्यपूर्ण छ । एउटा निर्धारित मन्त्रालयमार्फत् प्रतिवेदनहरू प्रस्तुत गर्ने व्यवस्था उपयुक्त हुनसक्छ तर आवश्यकता अनुसार सरकारका विभिन्न निकायहरूसँग उचित स्वतन्त्र रूपमा अन्तरक्रिया गर्न आयोग सक्षम हुनुपर्छ ।

कारवाही तथा संरक्षणहरू

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनमा सूचना उपलब्ध गराउनमा अवरोध सिर्जना गर्नेहरूलाई कारवाही गर्नेसम्बन्धमा केही व्यवस्थाहरू समेटिएका छन् । दफा ९ (३) का अनुसार आन्तरिक सिकायत प्रक्रियाका रूपमा, जाँचबुझ गर्दा सूचना अधिकारीले जानी-जानी वा 'बदनीयतपूर्वक' सूचना दिन अस्वीकार गरेको वा आंशिक रूपमा मात्र सूचना दिएको वा गलत सूचना दिएको देखिएमा सार्वजनिक निकायका प्रमुखले त्यस्तो सूचना अधिकारीमाथि 'विभागीय कारवाही' गर्नसक्छ ।

दफा ३२ अनुसार सार्वजनिक निकायको प्रमुख वा सूचना अधिकारीले मनासिब कारण विना सूचना दिन इन्कार गरेको, आंशिक रूपमा वा गलत सूचना दिएको वा सूचना नष्ट गरेको देखिएमा आयोगले त्यस्तो प्रमुख वा सूचना अधिकारीलाई एक हजारदेखि २५ हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्नसक्छ । यस्तो अवस्थामा उपयुक्तता हेरी आयोगले त्यस्तो प्रमुख वा सूचना अधिकारीलाई 'विभागीय सजाय'का लागि सम्बन्धित सार्वजनिक निकायमा लेखी पठाउन सक्छ । आयोगबाट विभागीय कारवाहीका लागि लेखी आएमा सार्वजनिक निकायले तीन महिनाभित्र त्यस्तो प्रमुख वा सूचना अधिकारीलाई विभागीय कारवाही गरी सोको जानकारी आयोगलाई दिनुपर्छ । सूचना उपलब्ध गराउनमा ढिलाई गरिएमा आयोगले जिम्मेवार व्यक्तिलाई प्रति दिन दुई सय रुपैयाँको दरले ढिलाई भएको दिन बराबर जरिवाना गर्नसक्छ । अन्त्यमा, आयोगले आफूले दिएको आदेश पालना नगर्ने व्यक्तिलाई दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्नसक्छ । आयोगले गरेको निर्णय चित्त नबुझेमा त्यस्तो निर्णयविरुद्ध पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्नसकिन्छ (दफा ३४) ।

यी प्रावधानहरू स्वागतयोग्य छन् र यिनीहरूबाट सूचनामा पहुँचमाथि औपचारिक अवरोध सिर्जना हुन नदिनका लागि सहयोग पुग्छ । यी प्रावधानहरू सूचना दिन अस्वीकार गरिएको तथा ढिलाई गरिएको सन्दर्भमा मात्र लागू हुन्छन् र पहुँचका लागि बढी दस्तुर लिइएको वा अनुरोध गरिएको स्वरूपमा पहुँच दिन अस्वीकार गरेको जस्ता अवस्थामा भने लागू हुँदैनन् भन्ने कुरा भने विचारणीय छ । यसका अतिरिक्त, यस किसिमका कारवाहीहरू सम्भवतः पहुँचमा अवरोध सिर्जना गर्नका लागि अधिकारीले बदनीयतपूर्वक वा जानी जानी काम गरेका अवस्थाहरूमै सीमित पारिनुपर्छ (दफा ९ का कारवाहीहरूसँग सम्बन्धित केसहरूमा जस्तै) ।

सार्वजनिक निकायबाट प्राप्त गरेको सूचनालाई 'दुरुपयोग' गर्नमा सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनले प्रतिबन्ध लगाएको छ । सूचनाको दुरुपयोग गरिएको पाइएमा सम्बन्धित सार्वजनिक निकायले सोसम्बन्धमा आयोगसमक्ष उजुरी गर्नसक्छ र उक्त उजुरी प्रमाणित भएमा आयोगले दुरुपयोग गर्ने व्यक्तिमाथि पाँच हजारदेखि पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्नसक्छ (दफा ३१ र ३२) । सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकांश कानूनहरूमा नभएका यी अपवादपूर्ण व्यवस्थाहरू हुन् । सूचनाको दुरुपयोगमाथि आम प्रयोगका कानूनहरूले पहिल्यै प्रतिबन्ध लगाइसकेकाले यी व्यवस्थाहरू आवश्यक छैनन्, र नागरिकहरूले सूचनाका लागि गर्ने अनुरोधमा यिनीहरूले गम्भीर चिसो प्रभाव पार्ने देखिन्छ ।

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनले सदाशयपूर्वक सूचना प्रवाह गर्ने अधिकारीहरूलाई कानुनी मुद्दा तथा सजायबाट संरक्षण प्रदान गरेको छ । अनुरोध अनुसारका सूचना नहिच्काईकन प्रवाह गर्नका लागि अधिकारीहरूलाई सहयोग गर्नेसन्दर्भमा यो सकारात्मक व्यवस्था हो । सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनले आफ्नो प्रगतिशील दफा २९ मा सूचनादातालाई पनि संरक्षण उपलब्ध गराएको छ । यो दफामा उल्लेख भए अनुसार सार्वजनिक निकायमा भइरहेका वा हुनसक्ने भ्रष्टाचार, 'अनियमितता' वा कानूनको उल्लङ्घनबारे सूचना उपलब्ध गराउनु सम्बन्धित कर्मचारीको दायित्व हो । त्यस्ता सूचना दिने सूचनादाताको

पहिचान गोप्य राख्नु सूचना प्राप्तकर्ताको कर्तव्य हो । सूचनादातालाई कुनै किसिमको कानुनी दायित्वबाट संरक्षण प्रदान गरिएको छ र सूचना दिने काम गरेबापत उनीहरूलाई कुनै सजाय गरिएमा क्षतिपूर्ति तथा आफ्नो पदमा पुनःबहालीको मागसहितको उजुरी आयोगमा गर्नसक्छ ।

प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरू

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनले थुप्रै प्रवर्द्धनात्मक कार्यहरूलाई समेटेको छ । सरकार तथा अन्य निकायहरूसमक्ष सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने तथा सूचनाको हकको संरक्षणसम्बन्धमा उपयुक्त आदेशहरू दिने सामान्य कार्याधिकार आयोगलाई दिइएको छ (दफा १९) । यस ऐन अन्तर्गत आयोगलाई सामान्य प्रवर्द्धनात्मक आदेश दिइएको छ वा छैन भन्ने कुरा भने यसबाट स्पष्ट छैन ।

सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनमा पूर्ण अभिलेखयुक्त व्यवस्थापन प्रणालीको व्यवस्था छैन । दफा ५ मा व्यवस्था गरिए अनुसार सार्वजनिक निकायले सम्भव भएसम्म उक्त ऐन लागू हुनुभन्दा कम्तीमा २० वर्ष अघिसम्मका आफ्नो निकायसँग सम्बन्धित सूचना अद्यावधिक गरी राख्नुपर्छ । आयोगलाई सार्वजनिक निकायमा रहेका अभिलेख, लिखत वा अन्य सामग्रीको सूचीलाई 'व्यवस्थित' रूपमा मिलाई राख्न सार्वजनिक निकायलाई आदेश दिने अधिकार दिइएको छ । यिनीहरू सकारात्मक प्रावधानहरू हुन् तर यसमा अभिलेख व्यवस्थापन मापदण्ड निर्धारण गर्न तथा कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक प्रणालीबाट युक्त भएको पूर्णतः विकसित अभिलेख व्यवस्थापन प्रणाली स्थापनाको अभाव छ ।

१३०

प्रत्येक सार्वजनिक निकायले आफ्ना कर्मचारीहरूलाई 'उपयुक्त' प्रशिक्षण उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा ४ (२(घ)) । दफा ६ का अनुसार सार्वजनिक निकायहरूले सूचना अधिकारीहरू नियुक्त गर्नुपर्छ र सूचना प्रवाह प्रयोजनका लागि सूचना शाखाहरू स्थापना गर्नुपर्नेछ । सूचनाको हकसम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको ऐनको दफा ३५ ले गरेको व्यवस्था अनुसार सार्वजनिक निकायमा रहेको कुनै विषयको सूचना गलत छ भन्ने कुरा कुनै व्यक्तिलाई लागेमा त्यस्तो व्यक्तिले सो सूचना सच्याउनका लागि सम्बन्धित प्रमुखसमक्ष निवेदन दिनसक्छ र दावी पुष्टि भएमा सात दिनभित्र त्यस्तो सूचना सच्याई सोको जानकारी निवेदकलाई दिनुपर्नेछ । यी प्रावधानहरू स्वागतयोग्य छन् ।

आयोगले प्रत्येक वर्ष आफूले गरेका काम कारवाहीको वार्षिक प्रतिवेदन प्रधानमन्त्रीमार्फत् व्यवस्थापिका-संसद् मा प्रस्तुत गर्नुपर्ने र उक्त प्रतिवेदनलाई सार्वजनिक रूपमा प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यवस्था दफा २५ ले गरेको छ । उक्त प्रतिवेदनमा के के कुराहरू समावेश गरिनुपर्छ भन्नेबारेमा कुनै विस्तृत विवरण दिइएको छ । उक्त ऐनलाई कसरी प्रयोग गर्ने भन्नेसम्बन्धमा सर्वसाधारणका लागि निर्देशिका तयार गर्ने वा ऐनसम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धिका लागि अन्य कुनै पहल गर्ने जिम्मेवारी पनि आयोगलाई दिइएको छैन ।

परिचय

पेरूको संविधान-१९९३ ले सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई प्रत्याभूति गरेको छ।^{१३६} प्रत्याभूतिले सूचनामा पहुँचका लागि दिइएको निवेदनमा कुनै कारण उल्लेख गर्नु नपर्ने शर्त राखेको छ तर यो व्यवस्था 'आवश्यक' सूचनामा सीमित छ। संविधानले 'बैङ्कसम्बन्धी गोपनीयता र करसम्बन्धी गोपनीयता' का साथै निजी र पारिवारिक सूचनालाई पनि विस्तृत संरक्षण प्रदान गरेको छ।^{१३७} संवैधानिक प्रत्याभूतिलाई कानुनी प्रभावकारिता प्रदान गर्ने सन् २००२ मा पारित पारदर्शिता र सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी कानुन आवश्यक सूचनामा सीमित छैन।^{१३८} विशेष गरी अपवादको सीमा व्यापक पारिएकोसम्बन्धमा यसको आलोचना गरिएको थियो र त्यसलाई ओम्बुद्सम्यानको कार्यालयबाट कानुनी चुनौती पनि दिइएको थियो।^{१३९} त्यसैको परिणामस्वरूप यो ऐन कार्यान्वयनमा आउनासाथ ती चासोलाई सम्बोधन गर्न सहयोग पुग्ने गरी सन् २००३ को फेब्रुअरीमा यसमा संशोधन गरिएको थियो।

पेरूको सूचनाको हकसम्बन्धी कानुन अग्रगामी छ। यसले अधिकतम सूचना प्रवाहसम्बन्धी सिद्धान्त अनुरूप सूचनाको हकलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि आवश्यक सबैजसो प्रमुख विशेषतालाई समेटेको छ। केही क्षेत्रमा यसका प्रावधान उपयुक्त भए पनि सङ्क्षिप्त छन् र अन्य कानुनमा भएका केही प्रावधानलाई छुटाइएका छन्। अर्कोतर्फ अग्रसक्रिय सूचना प्रवाह, विशेष गरी वित्तीय सूचना प्रवाहका सम्बन्धमा यसमा गरिएका व्यवस्था अन्य कुनै पनि सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनको तुलनामा सम्भवतः सबैभन्दा विस्तृत हुनुपर्दछ।

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

पेरूको सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनले सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई स्पष्ट रूपमा स्थापित गरेको छ। दफा १ ले कानुनको उद्देश्य 'राज्यका काममा पारदर्शिता प्रवर्धन गर्नु' तथा संविधानद्वारा व्यवस्था गरिए अनुरूप सूचनाको हकलाई नियमन गर्नु रहेको उल्लेख गरेको छ। दफा ७ ले हरेक व्यक्तिलाई सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनाका लागि निवेदन गर्ने र प्राप्त गर्ने अधिकार रहेको उल्लेख गरेको छ। त्यसलाई दफा ३ ले समर्थन गर्दै अपवादमा समेटिएका बाहेक राज्यसँग रहेका सबै सूचना सार्वजनिक गरिनुपर्ने र 'सार्वजनिक सूचना प्रवाह सिद्धान्त' अनुरूप अनुरोध गरिए सूचना उपलब्ध गराउनु राज्यको दायित्व हो भनेको छ। कानुनले खुलापनको पक्षमा उल्लेख गरिएका यी सामान्य भए पनि दरिलो वक्तव्यका क्रममा आफ्नो प्रयोजनका बारेमा पनि स्पष्ट वर्णन गरेको छैन।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा समेटिएका सूचनाको क्षेत्रसम्बन्धी विस्तृत व्याख्या दफा १० मा गरिएको छ। यसमा उल्लेख गरिए अनुसार सार्वजनिक निकायले आफूसँग भएका 'लिखित दस्तावेज, तस्वीर, रेकर्डिङ, चुम्बकीय वा डिजिटल उपकरण वा अन्य कुनै स्वरूप' मा राखिएका सूचना सार्वजनिक गर्नुपर्दछ तर ती सूचना त्यही संस्थाले उत्पादन गरेको वा प्राप्त गरेको तथा सोही संस्थाको स्वामित्व वा नियन्त्रणमा रहेको हुनुपर्दछ। त्यसका अतिरिक्त, सरकारी बजेट लगानी भएका र कुनै प्रशासकीय प्रकृतिको निर्णयमा आधारित दस्तावेजहरूका साथै सरकारी बैठकका निर्णय सार्वजनिक सूचना हुन्। दफा ३ ले यसको विस्तृत व्याख्या गर्दै सार्वजनिक निकायका सबै गतिविधि र नियम सार्वजनिक सूचना प्रवाह सिद्धान्त अन्तर्गत पर्ने उल्लेख गरेको छ।

यसमा रहेका सीमितताले पार्ने प्रभावबारे या समग्रमा स्पष्ट नभए पनि यो विस्तृत परिभाषा हो । सार्वजनिक निकायद्वारा 'निर्माण गरिएका वा प्राप्त गरिएका' भन्ने शब्दावलीले सार्वजनिक गरिनुपर्ने विचार गरिएका अधिकांश सूचनालाई समेट्ने देखिन्छ । निजी निकायसँग भएका सूचनामा समेत सार्वजनिक निकायको पहुँच भएसम्म सार्वजनिक निकायको नियन्त्रणमा हुनुपर्ने र त्यसलाई सङ्कलन गरिराख्नुपर्ने विचार गरिएसम्म सूचनामा सार्वजनिक निकायको स्वामित्व वा नियन्त्रणमा रहनैपर्ने प्रावधान उचित छ, ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा २ ले प्रारम्भिक कानून सङ्ख्या २७.४४४ अर्थात् सामान्य प्रशासकीय प्रक्रियासम्बन्धी कानूनको दफा १ मा समावेश गरिएका निकायलाई नै सार्वजनिक निकायका रूपमा परिभाषित गरेको छ । उक्त कानूनले सरकारका तीनवटै अङ्ग मन्त्रालय र विकेन्द्रित सार्वजनिक निकायसहितको कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिकाका साथै क्षेत्रीय र स्थानीय सरकारहरू, संविधान वा अन्य कानूनद्वारा स्वायत्त बनाइएका कुनै निकाय, अन्य 'प्रशासकीय अधिकारका आधारमा गतिविधिहरू कार्यान्वयन गरिने राज्यका निकाय, अङ्ग, योजना तथा कार्यक्रम' तथा 'राज्यद्वारा अधिकृत गरिएको उन्मुक्ति, प्रत्यायोजन वा अधिकार' का आधारमा प्रशासकीय हैसियतमा सार्वजनिक सेवा गर्ने निजी कानुनी निकायलाई सार्वजनिक निकायका रूपमा परिभाषित गरेको छ ।

दफा ८ ले राज्यको स्वामित्वमा रहेका उद्यम पनि 'यस कानूनमा स्थापित प्रक्रियाको अधीनमा' हुने उल्लेख गरेको छ भने दफा ९ ले 'प्रारम्भिक कानून सङ्ख्या २७.४४४ को दफा १ को उपदफा ८ मा उल्लेख गरिए अनुसार' (हेर्नुहोस्, तल) निजी कानुनी निकाय 'उनीहरूले सम्पादन गर्ने सार्वजनिक सेवाहरूका विशेषता, लागत र प्रशासकीय कार्यहरूबारे सूचित गर्नका लागि उत्तरदायी हुन्छन्' भनेको छ । अन्य सार्वजनिक निकायका सन्दर्भमा लागू हुने दायित्वका तुलनामा यो सीमित छ ।

१३२

पहुँचसम्बन्धी अधिकार हरेक व्यक्तिका सन्दर्भमा लागू हुन्छ (हेर्नुहोस् दफा ७) । यो पर्याप्त रूपमा स्पष्ट नभएमा दफा १३ ले सूचनाका लागि प्रस्तुत निवेदनलाई निवेदकको परिचयकै आधारमा अस्वीकार गर्न नसकिने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ ।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

सूचनाका लागि प्राप्त अनुरोधहरू सामान्यतः सार्वजनिक निकायबाट तोकिएका अधिकारीतर्फ निर्देशित हुनुपर्दछ । कुनै व्यक्तिलाई नतोकिएको अवस्थामा सूचना राख्ने अधिकारी वा उनीभन्दा लगत्तै माथिको अधिकारीतर्फ निर्देशित हुनुपर्दछ (दफा ११ (क)) । सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधमा कुनै पनि कारण उपलब्ध गराइनु आवश्यक छैन (दफा ७) । सूचना राख्ने अधिकारीसमक्ष निवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्ने आवश्यकता केही हदसम्म समस्यामूलक देखिन्छ, किनभने अधिकांश निवेदकलाई ती व्यक्तिको पहिचान गर्न कठिनाइ पर्दछ ।

निवेदनको जवाफ सात कार्य दिनभित्र दिनुपर्दछ । सूचना सङ्कलन गर्न कठिनाइ भएमा त्यस समयावधिमा अर्को पाँच कार्य दिन थप गर्न सकिन्छ । त्यस्तो अवस्थामा सार्वजनिक निकायले पहिलो सात कार्य दिन समाप्त हुनुपूर्व नै निवेदकलाई लिखित रूपमा सूचित गर्नुपर्दछ (दफा ११ (ख)) । सूचनाको हकसम्बन्धी अन्य अधिकांश कानूनको तुलनामा यो धेरै छोटो समयसीमा हो । वास्तवमै अनुचित रूपमा छोटो समयसीमा भएकोले यसको आलोचना हुनसक्दछ, त्यसैले यसको पालना गर्न पनि कठिन हुनसक्दछ । समयसीमा उल्लङ्घन भएको अवस्थामा निवेदन अस्वीकृत भएको बुझ्नुपर्दछ (दफा ११ (ख), (घ) र (ङ)) । सार्वजनिक निकायको जवाफ अत्यन्त अस्पष्ट भएको परिस्थितिमा पनि अनुरोधलाई पालना नगरिएको विचार गर्नसकिन्छ (दफा

१३) । सार्वजनिक निकायसँग सूचना नरहेको तर कहाँ प्राप्त गर्न सकिन्छ, भन्ने जानकारी भएको अवस्थामा त्यससम्बन्धी जानकारी निवेदकलाई दिइनुपर्दछ (दफा ११ (ख)) ।

दफा १३ का अनुसार सूचनामा पहुँच दिनका लागि गरिएको कुनै पनि अस्वीकृति दफा १५-१७ मा समाविष्ट अपवादमा आधारित हुनुपर्दछ र त्यसो गर्दा अस्वीकृतिको कारणसहित सूचना गोप्य रहने अवधिका सम्बन्धमा पनि निवेदकलाई जानकारी दिइनुपर्दछ । यिनीहरू, विशेष गरी सूचना गोप्य रहने समय तोक्ने आवश्यकतासम्बन्धी व्यवस्था सकारात्मक छ । सोही समयमा, पेरुको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा व्यवस्थित अन्य केही प्रक्रियागत व्यवस्था जस्तै यिनीहरू बढी विस्तृतसमेत हुनसक्दछन् । उदाहरणका लागि, सूचनामा पहुँचलाई अस्वीकृत गरिएकोसम्बन्धी सूचनामा समावेश गर्न सकिने अन्य विवरण तोकेर यिनीहरू थप विस्तृत हुनसक्दछन् । यसका अतिरिक्त, धेरै अनुरोधलाई सामान्यतया मौन रूपमा अस्वीकृत गर्ने गरिएकोले व्यवहारमा यिनीहरूलाई प्रायः उल्लङ्घनजत्तिकै मानिन्छ ।

कानूनको दफा २० ले दस्तुरसम्बन्धमा नियम बनाएको छ । निवेदकले अनुरोध गरेको सूचनाको प्रतिलिपि निकाल्न लाग्ने खर्च व्यहोर्नुपर्दछ तर कुनै अतिरिक्त खर्चलाई प्रतिबन्धसम्बन्धी व्यवस्था आकर्षित हुने गरी पहुँचसम्बन्धी अधिकारमा अवरोधका रूपमा लिइन्छ (हेर्नुहोस्, तल) । हरेक सार्वजनिक निकायले आफ्नो 'प्रशासकीय प्रक्रियासम्बन्धी नियम (टुपा)' मा स्वीकृत दस्तुरका विषयमा उल्लेख गर्नुपर्दछ । सूचना प्रतिलिपि निकाल्नका लागि लाग्ने लागतभन्दा बढी दस्तुर लगाउन नहुने व्यवस्थाका कारण यो नियम अत्यन्त अग्रगामी छ । सोही समयमा, दस्तुरको केन्द्रीय अनुसूचीको व्यवस्था भएकोले विभिन्न सार्वजनिक निकायले असुल गर्ने विभिन्न किसिमका दस्तुरमा असमानतको सम्भावनालाई रोक्छ भने दस्तुर मिनाहासम्बन्धमा, उदाहरणका लागि गरिबका लागि, पनि विचार गर्न सकिन्छ ।

१३३

सूचनाको हकसम्बन्धी अन्य कतिपय कानूनले अस्पष्ट छोडेका विषयलाई पेरुको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले खुलस्त पारेको छ । मुख्य रूपमा यसमा सार्वजनिक निकायले आफूसँग नभएका वा रानुपर्ने दायित्व नभएका सूचनाको निर्माण वा उत्पादन गर्न आवश्यक नभएको व्यवस्था गरेको छ तर यससम्बन्धमा निवेदकलाई जानकारी भने दिइनुपर्दछ । सार्वजनिक निकायले सूचनाको मूल्याङ्कन वा विश्लेषण पनि उपलब्ध गराउनुपर्दैन (दफा १३) । यो अनुचित भने होइन तर अन्य अवस्थामा सामान्यतया सूचनाको हक अन्तर्गत समेटिएको रूपमा बुझिने तथ्याङ्कभण्डारबाट स्वचालित रूपमा निश्चित स्वरूपमा सूचना भिक्ने जस्ता उल्लेख्य रूपमा प्राविधिक किसिमका कार्य गर्नबाट नकार्नका लागि आधारका रूपमा यसको भर पर्ने सम्भावना भने हुन्छ ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा सामान्यतया सम्बोधन गरिने थुप्रै प्रक्रियागत विषयवस्तुसम्बन्धी व्यवस्था पेरुको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा समावेश गरिएको छैन । यस कानूनले 'निरक्षर वा अशक्त भएका वा आफूले खोजेको सूचनालाई पर्याप्त विस्तृत रूपमा व्याख्या गर्न अक्षम जस्ता' सूचनाका लागि निवेदन दिन सहयोग आवश्यक पर्ने निवेदकहरूलाई सार्वजनिक निकायले मद्दत गर्नुपर्ने व्यवस्था नगर्नुका साथै निवेदन प्राप्त भएपछि प्राप्ती स्वीकार गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि गरेको छैन । तेस्रो पक्षसँग सम्बन्धित सूचनाका लागि अनुरोध आए पनि उनीहरूसँग परामर्श गर्नुपर्ने आवश्यकता पनि यसले सिर्जना गरेको छैन । 'विद्युतीय स्वरूपमा, प्रतिलिपि स्वरूपमा र अन्य स्वरूपमा जस्ता' आफूले सूचना प्राप्त गर्न चाहेको स्वरूपमा सम्बन्धमा निवेदकले तोक्न पाउने व्यवस्था समेत कानूनले गरेको छैन तर निवेदकहरूलाई कार्यालय समयवधिमा सूचनामा 'प्रत्यक्ष र तात्कालिक पहुँच' दिनुपर्ने व्यवस्था भने यसले गरेको छ र यो अग्रगामी र व्यावहारिक नियम हो ।

प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य

पेरुको सूचनाको हकसम्बन्धी कानून अत्यन्त विस्तृत अग्रसक्रिय प्रकाशनसम्बन्धी व्यवस्थाका लागि उल्लेखनीय छ। यसका विभिन्न ठाउँमा गरिएका केही व्यवस्थाका अतिरिक्त 'सार्वजनिक वित्तको व्यवस्थापनका लागि पारदर्शिता' शीर्षक दिइएको परिच्छेद ४ का १४ वटै दफा यसै विषयमा समर्पित रहेको छ।

दफा ५ ले बजेट उपलब्धताका आधारमा सरकारी विभागहरूले इन्टरनेटमार्फत् विभाग, सम्पूर्ण कर्मचारीको पारिश्रमिकलगायतका बजेटसम्बन्धी जानकारी, वस्तु र सेवा प्राप्तीसम्बन्धमा विस्तृत जानकारी तथा उच्च तहका अधिकारीहरूको संलग्नता रहेका सरकारी क्रियाकलापसम्बन्धी जानकारी जस्ता विभिन्न किसिमका सूचना प्रवाहित गर्नुपर्नेसम्बन्धमा अग्रगामी व्यवस्था गरेको छ। यसका अतिरिक्त, सार्वजनिक निकायले आफ्ना वेबसाइट निर्माणका लागि जिम्मेवार अधिकारीलाई सार्वजनिक रूपमा परिचित गराउनुपर्दछ। दफा ६ ले वेबसाइट निर्माणका लागि समयसीमा तोकेको छ (उदाहरणका लागि, केन्द्रीय सरकारी विभागहरूका लागि सन् २००३ जुलाई १) र बजेट बनाउने निकायले स्रोत विनियोजन गर्दा यससम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ।

परिच्छेद ४ मा सार्वजनिक वित्तको क्षेत्रमा केन्द्रित हुँदै अत्यन्त विस्तृत र व्यापक अग्रसक्रिय प्रकाशन दायित्वहरूको व्यवस्था गरिएको छ। यसले गर्दा विशेष गरी सार्वजनिक वित्तको क्षेत्रमा सबैभन्दा वजनदार व्यवस्था भएका विश्वका सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमध्ये यो पनि एउटा बन्न पुगेको छ। यसमा आफ्नै उद्देश्य र परिभाषासम्बन्धी दफा (दफा २३) र सूचना प्रकाशनसम्बन्धी संयन्त्रहरूको व्यवस्था गरिएको छुट्टै दफा (दफा २४)को पनि व्यवस्था गरिएको छ। पछिल्लो दफा स्रोतको उपलब्धताका आधारमा वेबसाइटमा वा प्रमुख समाचारपत्रहरूका माध्यमबाट गरिने प्रकाशन तथा वासिन्दाहरूको सङ्ख्या सानो रहेको अवस्थामा गरिने प्रकाशनसम्बन्धी नियमहरूसँग सम्बन्धित छ। सूचनाको सही विश्लेषणका लागि सूचना सङ्कलन गर्दा अपनाइने विधिबारे उल्लेख गरिनुपर्ने र दस्तावेजमा प्रयोग गरिएका शब्दावलीको विस्तृत व्याख्या गरिनुपर्ने व्यवस्था यसमा गरिएको छ। साथै तुलनात्मक अध्ययनको उद्देश्यका लागि त्रैमासिक रूपमा प्रकाशित सूचनालाई प्रत्येक त्रैमासिक अवधि समाप्त भएको ३० दिनभित्र अघिल्लो दुई वटा त्रैमासिक अवधिका सूचनासहित प्रकाशित गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि गरिएको छ।

अर्थ तथा सार्वजनिक वित्त मन्त्रालय, राज्य उद्यम गतिविधिमा लगानीका लागि राष्ट्रिय कोष र राज्य करार तथा अधिग्रहण उच्च परिषद् जस्ता केही निश्चित निकायका लागि विशेष दायित्वहरूको व्यवस्था गरिएको छ। परिच्छेद ४ मा तोकिएका विशेष दायित्वलाई विस्तृत रूपमा व्याख्या गर्नु यो पुस्तकको क्षेत्रमा पर्दैन। तिनीहरू व्यापक छन् र तिनीहरूमा बजेटसम्बन्धी जानकारी, कर्मचारीसम्बन्धी सूचना, आयोजना, करार र अधिग्रहण, समष्टिमूलक अर्थिक सूचनाका साथै आर्थिक प्रक्षेपण (जस्तै, करको दरमा परिवर्तनका कारण सार्वजनिक बजेट र सामाजिक आर्थिक अवस्थामा पर्ने सम्भावित प्रभाव)लाई समेत समेटिएको छ। वर्तमान प्रशासनको कार्यावधिमा भएका उपलब्धिबारे समीक्षा तथा आगामी पाँच वर्षका लागि बजेट प्रक्षेपण जस्ता केही निश्चित सूचना आम चुनाव हुनुभन्दा कम्तीमा तीन महिनापूर्व प्रकाशित गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि नियममा गरिएको छ।

अपवाद

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा १५-१७ मा पहुँचसम्बन्धी अधिकारका अपवाद समेटिएका छन्। दफा १५ अधिकांश रूपमा सैनिक र गुप्तचरसम्बन्धी 'गोप्य सूचना'सँग सम्बन्धित छ; दफा १६ अधिकांश रूपमा प्रहरी

र न्याय प्रणालीसम्बन्धी 'आरक्षित सूचना' सँग सम्बन्धित छ; दफा १७ अन्य धेरै किसिमका सूचना समेटिएको 'गोपनीय सूचना'सँग सम्बन्धित छ भने दफा १८ मा यी अपवादसम्बन्धी शर्तहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

दफा १८ का अनुसार दफा १५-१७ ले पहुँच उपलब्ध गराउन अस्वीकार गर्न सकिने आधार मात्र उपलब्ध गराएका छन् । यिनीहरूलाई 'कम स्तरको व्यवस्था' बाट रोक लगाउन सकिदैन र यिनीहरूलाई प्रतिबन्धात्मक शैलीमा व्याख्या गरिनुपर्दछ । यिनीहरू सामान्य अग्रगामी नियम हुन् । दफा १७ (६) ले भने काङ्ग्रेस वा संविधानद्वारा पारित कानूनद्वारा संरक्षण दिइएको सम्पूर्ण सूचनाका लागि एउटा अपवादको व्यवस्था गरेको छ । दफा १७ (२) वैङ्कट, कर तथा यस्तै अन्य विभिन्न क्षेत्रमा विद्यमान कानुनी नियमबाट संरक्षित गोपनीय सूचना स्थान प्रदान गरेर अझ एक कदम अगाडि बढेको छ ।^{२४०} परिणामस्वरूप, सूचनाको हकसम्बन्धी कानून काङ्ग्रेसले पारित गरेका अन्य कानूनमा रहेका गोपनीय प्रावधानलाई मात्र नभई तल्लो वर्गका कानुनी नियममा रहेका गोपनीयतासम्बन्धी प्रावधानलाई समेत रोक लगाउन असफल भएको छ ।

पेरुको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले वर्गीकरण पद्धतिसँग जटिल सम्बन्ध स्थापित गरेको छ । यसले विभागका प्रमुखहरू वा उनीहरूले मनोनित गरेका अधिकारीहरूले मात्र सूचना वर्गीकरण गर्न पाउने व्यवस्था गरेको छ । यसले त्यसपछि सूचनालाई वर्गीकृत गर्न सकिने अवस्थाहरूको सूची तयार गरेको छ र यसले गर्दा अपवादको थुप्रो लागेको छ । सम्भवतः यी नियम उल्लङ्घन गरेर वर्गीकृत गरिएका सूचना पनि सूचना प्रवाहको विषय हुनसक्दछ ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा भएका धेरै अपवादमा स्पष्ट हानिको आवश्यकतालाई समेटिएको छ । राष्ट्रिय अनुसन्धान परिषद् (सीएनआई) को जासुसी र प्रतिजासुसी गतिविधिलाई भने स्पष्ट हानिसम्बन्धी व्यवस्था लागू नगरी कानूनको परिधिबाट पूर्ण रूपमा बाहिर राखिएको छ (दफा १५) । त्यसका अतिरिक्त, कानूनमा सैनिक वर्गीकरणका रूपमा व्याख्या गरिएको राष्ट्रिय रक्षासँग सम्बन्धित अधिकांश अपवादमा हानि परीक्षणलाई समावेश गरिएको छैन तर केहीले भने गरेको छ । उदाहरणका लागि, सूचना सार्वजनिक गर्दा हानि गर्ने वा नगर्ने जे भए पनि यो वर्गमा सैनिक शिविरहरू, राष्ट्रिय सुरक्षासँग सम्बन्धित प्राविधिक विकास र यस्तै अन्य विषयका लागि रक्षा योजना समाविष्ट छन् । तुलनात्मक रूपमा जासुसीसम्बन्धी अपवादहरू (सीएनआईको अपवादसँग, माथि औल्याइएजस्तै)का साथै आरक्षित र गोपनीय सूचनाको वर्गमा कुनै न कुनै किसिमको हानिलाई समावेश गरिएको छ । केही अवस्थामा भने 'खतरामा पार्नसक्ने' वा 'जोखिममा पार्नसक्ने' जस्ता शब्दावली प्रयोग गरेर न्यून मापदण्ड अपनाइएको छ ।

महत्वपूर्ण रूपमा, आन्तरिक विचारविमर्शको पक्षमा रहेका अपवादमा हानि परीक्षण समावेश गरिएकोले सल्लाह, सिफारिस वा धारणाहरूलाई समेट्ने सबै सूचनालाई विचारविमर्शका प्रक्रियाका रूपमा गोप्य मानिएको छ । निर्णय भइसकेपछि यो अपवादलाई 'अन्त्य' गर्न सकिन्छ, तर सार्वजनिक निकायले सल्लाह, सिफारिस वा धारणालाई सन्दर्भको रूपमा लिएपछि मात्र त्यस्तो गर्न सकिन्छ । परिणामस्वरूप, पार्श्ववर्ती दस्तावेजहरू तिनीहरूसँग सम्बन्धित मामिला पूर्ण भइसक्दा पनि गोपनीय रहन सक्दछन् ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले जनहित अग्राधिकारलाई समेटेको छैन । दफा १८ ले भने जनहित प्रकृतिका दुई वटा अग्राधिकारलाई समेटेको छ । पहिलो अग्राधिकारका रूपमा मानव अधिकार वा सन् १९४९ को जेनेभा महासन्धि उल्लङ्घनसँग सम्बन्धित सूचनालाई गोप्य सूचनाका रूपमा लिन सकिने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसका अतिरिक्त, अपवादको प्रयोग गर्दा पेरुको संविधानका प्रावधानलाई वेवास्ता गर्न सकिने छैन ।

दोस्रो अग्राधिकारका रूपमा 'काङ्ग्रेस, न्यायिक निकाय, महानियन्त्रक तथा मानव अधिकार ओम्बुद्सम्यान (छानबिन अधिकारी)' जस्ता धेरै पक्षलाई विभिन्न परिस्थिति अन्तर्गत उन्मुक्ति दिइएका सूचना, मुख्य रूपमा

उनीहरूका आफ्ना कार्य उपयुक्त रूपमा गर्नका लागि आवश्यक सूचनामा पनि पहुँचसम्बन्धी अधिकार रहन्छ । उदाहरणका लागि, न्यायाधीशहरूले कुनै विशेष मुद्दामा आफ्नो न्यायाधिकार प्रयोग गर्दा र सत्य प्राप्तीका लागि आवश्यक भएको अवस्थामा र ओम्बुद्सम्यान (छानबिन अधिकारी)ले मानव अधिकारको रक्षा गर्न अत्यावश्यक रहेको अवस्थामा गोप्य सूचनामा पहुँच प्राप्त गर्न सक्दछन् ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा १९ ले पृथकीकरणसम्बन्धी नियमको व्यवस्था गरेको छ । यस व्यवस्था अन्तर्गत कुनै दस्तावेजको केही अंश गोपनीय भए पनि उन्मुक्ति नदिइएको अवस्थामा त्यसलाई सार्वजनिक गरिनुपर्दछ ।

दफा १५ ले ऐतिहासिक सूचना प्रवाहसम्बन्धी नियमको व्यवस्था गरेको छ तर यो व्यवस्था आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने उन्मुक्त सूचना, मुख्य रूपमा रक्षा तथा जासूसीसम्बन्धी सूचनाका सन्दर्भमा मात्र लागू हुन्छ । यस पद्धतिले पाँच वर्ष वा सोभन्दा बढी समयसम्म वर्गीकरणमा परिसकेका सूचनाका लागि अनुरोध भएको अवस्थामा सम्बन्धित विभागीय प्रमुखले उक्त सूचना प्रवाहित गर्दा सुरक्षा, भौगोलिक अखण्डता वा लोकतन्त्रलाई हानि गर्दैन भनेर घोषित गरेको अवस्थामा उक्त अनुरोध अनुसार सूचना उपलब्ध गराउन सकिन्छ । यस्ता सूचनाका लागि प्राप्त कुनै निवेदनलाई अस्वीकृत गरिएमा प्रमुखले लिखित रूपमा त्यस्तो गर्नुको कारण खुलाउनुपर्दछ र त्यसलाई मन्त्रपरिषद्मा पठाउनुपर्दछ र त्यसपछि मन्त्रपरिषद्ले सूचनालाई वर्गीकरणबाट हटाउन सक्दछ ।

पेरुको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा व्यवस्था गरिएका विशेष अपवादहरू निम्नानुसार छन् :

- सेनासम्बन्धी कारणले गर्दा वर्गीकृत सूचना र व्याख्या गरिएका त्यसका विभिन्न उप-वर्ग (दफा १५ (१)),
- जासूसीका आधारमा वर्गीकृत सूचना तथा त्यसका सूचिकृत विभिन्न उप-वर्ग (दफा १५ (२))
- अपराध नियन्त्रण र त्यसविरुद्ध सङ्घर्षसँग सम्बन्धित सूचना तथा यससम्बन्धी विविध उप-वर्ग (दफा १६ (१)),
- प्रवाहित गर्दा छलफल प्रक्रियालाई हानि पुऱ्याउने अन्तरराष्ट्रिय छलफलसम्बन्धीत सूचना वा प्रवाहित गर्दा वैदेशिक सम्बन्धमा नकारात्मक प्रभाव पार्ने सूचना (दफा १६ (२)),
- आन्तरिक विचारविमर्शसम्बन्धी सामग्री, माथि व्याख्या गरिए अनुरूप (दफा १७ (१)),
- बैङ्क, कर, व्यापारिक, औद्योगिक, प्राविधिक र धितोपत्र विनिमयसम्बन्धी नियमहरूबाट संरक्षित सूचना (दफा १७ (२)),
- प्रशासनबाट प्रतिबन्धित अधिकारको प्रयोगसम्बन्धमा जारी अनुसन्धानसँग सम्बन्धित सूचना तर मामिलाको समाधान भएपछि वा अनुसन्धान शुरु भएवाट छ महिनासम्मका लागि मात्र (दफा १७ (३)),
- प्रकाशित गर्दा कानुनी रणनीतिमाथि प्रकाश पार्ने सरकारी कानुनी सल्लाहकारबाट तयार गरिएका सूचना, वा कानुनी अधिकारबाट समेटिएका सूचना तर सूचनासँग सम्बन्धित कानुनी प्रक्रिया जारी रहेको अवस्थासम्मका लागि मात्र (दफा १७ (४)),
- प्रवाहित गर्दा गोपनीयतालाई अतिक्रमण गर्नसक्ने व्यक्तिगत सूचना (दफा १७ (५)), र
- कुनै अन्य कानूनद्वारा गोप्य ठहऱ्याइएका सूचना (दफा १७ (६)) ।

पुनरावेदन

पेरुको सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा पुनरावेदनसम्बन्धी आधारभूत व्यवस्था गरिएको छ। दफा ११ (ड) का अनुसार सूचनाको निवेदन अस्वीकृत गरिएमा वा कुनै जवाफ दिने समयावधि समाप्त भएका कारण सूचना प्रदान गर्न अस्वीकार गरिएको बुझिएमा सम्बन्धित सार्वजनिक निकाय 'माथिल्लो विभागको अधीनमा रहेको' अवस्थामा निवेदकले त्यस निर्णयविरुद्ध माथिल्लो निकायसमक्ष पुनरावेदन दायर गर्न सक्दछ। दफा ११ (च) का अनुसार पुनरावेदन अस्वीकार गरिएमा वा दश कार्य दिनभित्र कुनै जवाफसमेत प्राप्त नभएमा सम्पूर्ण प्रशासकीय प्रक्रिया समाप्त भएको मानिन्छ र त्यसबाट कानुनी पुनरावेदनका लागि मार्गप्रशस्त गर्दछ। कानुनले दश दिनभित्र जवाफ दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको भए अझ राम्रो हुन्थ्यो तर स्थिति करिब करिब उस्तै नै हुन्थ्यो।

आन्तरिक पुनरावेदनका रूपमा रहेको माथिका व्यवस्था बाहेक सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनले सूचना आयुक्त वा ओम्बुद्सम्यान (छानबिन अधिकारी) जस्ता स्वतन्त्र प्रशासकीय निकायमा पुनरावेदनका लागि अवसर उपलब्ध गराएको छैन।

दफा ११ (छ) ले प्रशासकीय कानुनी प्रक्रिया वा संविधानको धारा २०० (३) र कानुनद्वारा संरक्षित 'बन्दी तथ्याङ्क (Habeas Data)'^{२४१}को संवैधानिक प्रक्रिया अनुसार कानुनी पुनरावेदन गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनको दफा ४ का अनुसार सार्वजनिक निकायले कानुनी प्रावधानलाई सम्मान गर्नुपर्दछ। 'कानुनद्वारा नसमेटिएका निजी निकायका नभई सार्वजनिक निकायका कर्मचारी' अर्थात् अधिकारीहरू वा निजामती कर्मचारीले कानुनलाई पालन नगरेमा उनीहरूलाई ओहोदाको दुरुपयोगसम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको दण्डसंहिताको दफा ३७७ का अनुसार 'गम्भीर अपराध गरेको दोषारोपण गरी' दण्डित गरिन्छ। कुनै पनि जिम्मेवार अधिकारीले सूचनामा पहुँचलाई 'नियतपूर्वक अवरुद्ध' पारेमा, निवेदनको जवाफ अपूर्ण रूपमा दिएमा वा कानुन कार्यान्वयनमा अवरोध सिर्जना गरेमा दफा ४ का अनुसार जवाफदेही ठहर्‍याइने व्यवस्था गरेर दफा १४ को व्यवस्थालाई थप बलियो बनाएको छ।

दफा ४ ले कानुनको पालना गरेबापत् सूचना उपलब्ध गराउने जिम्मेवार अधिकारीविरुद्ध 'प्रतिशोध' साधने काम गरिनु हुँदैन। अर्कोतर्फ, दफा १८ ले दफा १५-१७ मा गोपनीय भनी अपवादले समेटेका सूचनालाई अधिकारीहरूले राख्नुपर्ने र कुनै प्रकारले ती सूचना नचुहाउनका लागि उनीहरू जिम्मेवार हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यी दुई प्रावधानबीच कसरी सामान्जस्यता हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा स्पष्ट छैन। दफा ४ दफा १८ को अधीनमा प्रयोग हुनसक्ने सम्भावना भने देखिन्छ। अर्को शब्दमा भन्ने हो भने अधिकारीहरूले अपवादको क्षेत्राधिकारभित्र सूचना नरहेको अवस्थामा अनुरोध गरिए अनुसारको सूचना सार्वजनिक गरेमा अधिकारीहरूलाई दण्डित गरिँदैन। राम्ररी पालना गरिएको सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा अधिकारीहरूले खुलापनको संस्कृतिलाई प्रवर्धन गर्न सहयोग पुग्ने गरी इमानदारीपूर्वक सूचना जारी गरेसम्म सूचना जारी गरेबापत् उनीहरूलाई दण्डित गरिँदैन।

पेरुको सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनले सुराकीका लागि संरक्षणको व्यवस्था गरेको छैन।

प्रवर्धनात्मक पहल

पेरुको सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा आधारभूत प्रवर्धनात्मक पहल मात्र समाविष्ट छन् । दफा ३ अनुसार सार्वजनिक निकायले सूचनाका अनुरोधलाई जवाफ दिन जिम्मेवार अधिकारी नियुक्त गर्नुपर्दछ । यस दायित्वबारे पुनःउल्लेख गर्दै त्यस्तो अधिकारीको पहिचान नभएको अवस्थामा उक्त जिम्मेवारी 'महासचिव' वा त्यस निकायका मुख्य व्यक्तिमा रहने उल्लेख गरिएको दफा ८ ले उक्त दफालाई थप बल पुऱ्याएको छ ।

दफा ३ ले अन्य दुई वटा सामान्य सकारात्मक दायित्व पनि सिर्जना गरेको छ । उक्त दफाका अनुसार जिम्मेवार अधिकारीले 'सूचनालाई व्यवस्थित, क्रमबद्ध पार्नुका साथै प्रकाशन' गर्नका लागि 'पर्याप्त संरचना' का लागि योजना बनाउनुपर्दछ र सम्बन्धित निकायले 'पारदर्शिता प्रत्याभूति गर्ने र प्रवर्धन गर्ने आधारभूत उपायहरू' लाई अनुमोदन गर्नुपर्दछ । ती दायित्व कतिसम्म विस्तारित हुनसक्दछन् र यिनीहरूलाई कसरी व्यवहारमा लागू गर्न सकिन्छ भन्नेबारे यहाँ प्रस्ट पारिएको छैन ।

दफा २१ ले सूचनाको हकको राम्रो अभ्यासलाई सुनिश्चित गर्न आफ्ना अभिलेखलाई व्यावसायिक तरिकाबाट तयार गर्न तथा सम्भार गर्नु राष्ट्रको दायित्व हुने उल्लेख गरेको छ । सार्वजनिक निकायले 'कुनै पनि परिस्थितिमा' सूचना नष्ट गर्न नपाउने व्यवस्था गर्दै कानुनद्वारा तोकिएका समयावधिभित्रै राष्ट्रिय अभिलेखालयमा सबै सूचनालाई स्थानान्तरण गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि यसमा गरिएको छ । राष्ट्रिय अभिलेखालयले आन्तरिक नियमहरूका आधारमा सान्दर्भिकतामा कमी देखिएका सूचनालाई नष्ट गर्न सक्दछ तर उचित समयावधिमा उक्त सूचनाका लागि अनुरोध नआएको अवस्थामा मात्र अभिलेखालयले त्यसो गर्नसक्दछ । यी सकारात्मक दायित्व हुन् तर अभिलेखसम्बन्धी उपयुक्त व्यवस्थापनलाई सुनिश्चित गर्ने विशेष पद्धतिको व्यवस्था गरेर यिनीहरूलाई अझ सबलीकृत गर्न सकिन्छ । यसका अतिरिक्त, सार्वजनिक निकायले कुनै सूचना नष्ट गर्नु हुँदैन र सबै सूचनालाई अभिलेखालयमा स्थानान्तरण गर्नुपर्दछ भन्ने धारणा ई-मेल तथा कम्प्युटरमा हुने कुकजहरू जस्ता कुरालाई पनि समेट्ने 'सूचना'को अनुचित रूपमा सङ्कीर्ण अवधारणामा आधारित भएको देखिन्छ ।

कानुनको दफा २२ ले सूचनाका लागि प्राप्त अनुरोध, उत्तर दिइएका अनुरोध र अस्वीकृत गरिएका अनुरोधलाई सङ्केत गर्दै मन्त्रिपरिषद्दे काङ्ग्रेससमक्ष वार्षिक प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्ने दायित्व सिर्जना गरेको छ । मन्त्रिपरिषद् ले प्रतिवेदन तयार गर्नका लागि सार्वजनिक निकायबाट सूचना सङ्कलन गर्नुपर्दछ । सकारात्मक भए पनि यस्ता प्रतिवेदनमा समावेश गर्नुपर्ने सूचनाका वर्गहरूबारे थप विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको भए अझ सहयोग पुग्नेथियो ।

दक्षिण अफ्रिका

परिचय

दक्षिण अफ्रिकी गणतन्त्रको संविधान-१९९६ ले राज्यद्वारा राखिएका सूचनाको हकको पहुँचलाई प्रत्याभूति मात्र नगरी कुनै अधिकारको अभ्यास वा संरक्षण गर्नका लागि आवश्यक परेको अवस्थामा निजी निकायद्वारा राखिएका सूचनामा समेत पहुँच प्रदान गर्दछ ।^{२४२} संविधानले महत्वपूर्ण रूपमा यी अधिकारलाई प्रभाव दिने

गरी सरकारले संविधान कार्यान्वयनमा आएको तीन वर्षभित्र कानून पारित गर्न आवश्यक छ।^{१२४३} यो अत्यन्त व्यावहारिक प्रावधान हो जसले सरकारलाई समयमै विधेयकलाई स्वीकृत गर्न दबाव दियो जुन करिब तोकिएको समयमा विधिभिन्न सम्पन्न भएको थियो ।

सूचनामा पहुँचको प्रवर्धन ऐन (सूचनाको हकसम्बन्धी कानून) सन् २००१ मार्चमा कार्यान्वयनमा आयो।^{१२४४} यो विश्वमै सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनका क्षेत्रमा बढी नै अग्रगामी छ, यद्यपि रङ्गभेद युगमा जनतामा सरकारमाथिको अविश्वासको प्रतिबिम्ब त्यसमा ज्यादा परेको थियो । त्यसमा दरिलो प्रक्रियागत प्रत्याभूतिहरू हुनुका साथै अपवादका कलापूर्ण सङ्कीर्ण रूपका समूह छन् । दक्षिण अफ्रिकी कानूनमा देखिएको मुख्य कमजोरी भनेको पुनरावेदनका लागि प्रशासकीय तह उपलब्ध नहुनु हो । त्यसको परिणामस्वरूप, सार्वजनिक निकायले अनुरोधलाई अस्वीकृत गरेमा अदालतले मात्र त्यसलाई समीक्षा गर्न सक्दछ । त्यसमा अग्रसक्रिय प्रकाशन गर्ने कुनै व्यवस्थासमेत छैन जुन हालका सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनहरूमा व्यापक रूपमा ध्यानाकर्षण भएको छ र यो अनुरोध-मुखी पहुँचतर्फको महत्वपूर्ण सन्तुलनसमेत हो ।

महत्वपूर्ण रूपमा कार्यान्वयनको अवस्था कमजोर रहँदै आएको छ । एउटा अध्ययनले निवेदनमध्येका ६२ प्रतिशतमा 'मौन अस्वीकृत' वा उत्तर दिइएन र सूचनाको हकसम्बन्धी कानून कार्यान्वयनका आएका देशको अध्ययनमा समेटिएका देशको भन्दा यो सबैभन्दा उच्च हो।^{१२४५} अध्ययनले तादात्म्यताको सम्बन्धमा (निवेदनको जवाफमा सूचनाको वास्तविक व्यवस्था) दक्षिण अफ्रिकामा 'सूचनाको स्वतन्त्रता कानूनको सात वटा देशको अनुगमनमा सबैभन्दा तल्लोस्तरको गणना थियो।'^{१२४६} त्यस तथ्यलाई बुझ्न सन् २००५-२००६ को दक्षिण अफ्रिकी मानव अधिकार आयोगको वार्षिक प्रतिवेदनले समेत मद्दत गर्दछ । त्यसले भनेको छ: 'दफा २२ का अनुसारको प्रतिवेदन बुझाउने सार्वजनिक निकायको सङ्ख्या (कानून अन्तर्गत उनीहरूको प्रगति) घट्ने क्रम जारी रहेको र उनीहरूको प्रतिवेदन अधिल्लो रिपोर्टिङ अवधिको तुलनामा प्रतिवेदन प्राप्तीसमेत घट्दै गएको छ।'^{१२४७} सार्वजनिक निकायले स्पष्ट, उच्चतम रूपमा देखिने गरी र सरकारको अनुगमन गर्ने कानुनी दायित्व जस्तो रिपोर्टिङ कार्य नगर्नु स्पष्ट रूपमा समस्या हो ।

१३९

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ११ (१) मा सार्वजनिक अभिलेखको पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई व्यवस्थित गरिएको छ जसले कानून का अनुसारको प्रक्रियागत आवश्यकताहरूमा तादात्म्य राखेको र कुनै प्रकारको अपवादबाट मुक्त भएको अवस्थामा कुनै निवेदकलाई (निवेदनकर्ताको रूपमा लिइएको) अभिलेखमा पहुँच दिइन्छ । निजी निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई कानूनको दफा ५० (१) मा व्यवस्था गरिएको छ र यो महत्वपूर्ण रूपमा सार्वजनिक निकायका लागि परिभाषित गरिएको जस्तै अधिकारयुक्त छ तर यहाँ महत्वपूर्ण भिन्नता अधिकारको प्रयोग वा संरक्षणका लागि सूचना जरुरत परेको अवस्थामा मात्र बाध्यकारी हुन्छ । यो परिच्छेदले सार्वजनिक निकायसँग सम्बन्धित पहुँचसम्बन्धी अधिकारसँग केन्द्रित गरेको र निजी निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचका लागि समानान्तर र समान किसिमका प्रावधान कानूनमा समावेश छ ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनका 'सामग्री' दफा ९ मा समावेश छ । तिनीहरूमा: 'गोपनीय, वाणिज्य गोपनीयता र प्रभावकारी, तीव्र र सुशासनको उचित संरक्षण गर्ने उद्देश्य' समेतका न्यायोचित सीमाहरूका अधीनमा रहेर सूचनाको पहुँचको संवैधानिक अधिकार प्रदान गर्ने, निजी निकायद्वारा राखिएका सूचनामा सार्वजनिक निकायबाट पहुँच उपलब्ध गराउन अनुमति दिनेसमेतका मानव अधिकार संस्कृतिलाई प्रवर्धन गर्ने संवैधानिक

दायित्वलाई प्रभाव दिने, 'सम्भव भएसम्म उचित ढङ्गबाट छिटो, सस्तो र प्रयासरहीत रूपमा' पहुँचसम्बन्धी अधिकार प्रदान गर्न व्यावहारिक संयन्त्र स्थापित गर्ने र सार्वजनिक शिक्षासमेतबाट पारदर्शिता, जबाफदेहीता र असल सुशासनलाई सामान्यतया प्रवर्धन गर्ने रहेका छन् ।

दफा १ मा सार्वजनिक वा निजी निकायको अभिलेखलाई जुनसुकै रूप र माध्यममा रहेको भए पनि र कुनै निकायले सिर्जना गरेको वा नगरेको तर आफ्नो स्वामित्वमा रहेका अभिलेखित सूचना भनी परिभाषित गरेको छ । त्यस्ता अभिलेख कहिले उत्पत्ति भएका हुन् र अभिलेखहरू आफ्नो स्वामित्व वा नियन्त्रणमा रहेका भए त्यसलाई सार्वजनिक निकायका अभिलेखको रूपमा विचार गरिन्छ (दफा ३) । यो सजिलो परिभाषाले कुनै पनि सार्वजनिक वा निजी निकायमा रहेका सम्पूर्ण सूचनालाई समेटेको छ र त्यसबाट अत्यधिक सूचना प्रवाहको सिद्धान्तलाई महत्व दिने विश्वास गरिन्छ ।

कानूनको दफा १ मा सार्वजनिक निकायको परिभाषा दिइएको छ जस अन्तर्गत राष्ट्रिय, प्रान्तीय वा नगर क्षेत्रमा आबद्ध राज्य वा प्रशासनका विभाग तथा संविधान वा प्रान्तीय संविधान अन्तर्गतको शक्ति प्रयोग गर्ने अन्य कुनै संस्था वा कुनै कानुनी आधारमा सार्वजनिक शक्तिको प्रयोग गरिरहेका वा सार्वजनिक कार्य गरिरहेका हुने बुझाउँछ । तिनीहरूका कर्तव्यलाई कानुनी अभिव्यक्ति नदिएसम्म त्यसले निजी निकायलाई समावेश गरेको देखिन्छ जसका लागि महत्वपूर्ण रूपमा सार्वजनिक तहबाट लगानी गरिएका समेत छन् । दफा ८ का अनुसार एउटै निकायलाई केही सूचनामा सार्वजनिक निकाय र केही सूचनाका लागि निजी निकायको रूपमा व्यवहार गरिन्छ । यो कानून मन्त्रपरिषद् वा त्यसका समिति, अदालतका न्यायिक कार्य र ती अदालतका न्यायिक अधिकृत वा संसद् सदस्यका हकमा लागू हुँदैन (दफा १२) । अधिकांश अन्य सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा नपाइने यी दुर्भाग्यपूर्ण कमजोरी हो, यद्यपि धेरै कानूनमा मन्त्रपरिषद्का दस्तावेजको पक्षमा अपवाद रहेको हुन्छ ।

१४०

कानूनले निजी निकाय अन्तर्गत जन्मजात व्यक्ति वा साभेदारीमा सञ्चालित कुनै वाणिज्य, व्यापार वा व्यवसाय वा कुनै पूर्व वा वर्तमान कानून विज्ञका क्रियाकलाप रहेका छन् ।

कसैले पनि सूचनामा पहुँचका लागि निवेदन गर्नसक्दछ । कानूनले विशेष रूपमा निजी निकायका सूचनाका लागि सार्वजनिक निकायले निवेदन गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । तर निजी निकायले सार्वजनिक निकायबाट सूचनाका लागि निवेदन गर्न कानूनले अधिकांशत निषेध गरेको छ ।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

निवेदनलाई सूचना अधिकृतका ठेगाना, फ्याक्स नम्बर वा ठेगानामा विद्युतीय मेल तोकिएको रूपमा^{२४८} तथा कम्तीमा निवेदन गरिएको अभिलेख पहिचान गर्नसक्ने एवं कुन भाषा र रूपमा सूचना खोजिएको हो तोक्नुपर्दछ । लिखित निवेदन प्रस्तुत गर्न नसक्ने निवेदकले मौखिक निवेदन प्रस्तुत गर्नसक्ने र सूचना अधिकृतले त्यसलाई लिखित रूपमा परिणत गरी निवेदकलाई उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा १८) । अभिलेखको सूचना निवेदन गर्दा पहुँचका लागि निवेदकको चाहना वा सूचना अधिकृतको धारणा बाहेक अन्य कुनै पनि अपवादको व्यवस्था गरिएको छैन (दफा ११ (३)) ।

सूचना अधिकृतहरूले निवेदकलाई अनुरोध गर्नेतर्फ 'सक्षम बनाउने गरी निःशुल्क यस्ता उपयोगी मद्दत' गर्नुपर्दछ । निवेदकलाई त्यस्तो मद्दत उनीहरूले पहिले अनुरोध नगरी निवेदनलाई अस्वीकृत गर्न सकिने छैन (दफा १९) । दफा २१ ले सूचना अधिकृतहरूले निवेदन अन्तर्गत परेका कुनै अभिलेखलाई उचित रूपमा संरक्षण

गर्नुपर्ने भएमा र अनुरोध अन्ततः पहिचान गरिएपछि, यस्ता कदम चाल्नु आवश्यक हुने व्यवस्था गरेको छ । कुनै निवेदनका सम्बन्धमा जतिसक्दो चाँडो निर्णय गरिनुपर्दछ र कुनै पनि अवस्थामा ३० दिनभित्र यो कार्य गरिनुपर्दछ (दफा २५) ।

निवेदनले ठूलो सङ्ख्याको अभिलेखलाई आकर्षित गर्ने भएमा, ३० दिनभित्रको समयवधिले कुनै निकायका काममा अनुचित ढङ्गबाट अवरोध गर्ने परिस्थिति भएमा, विभिन्न शहरमा खोजी गर्नुपर्ने भएमा वा अन्तर-संस्था परामर्शलाई ३० दिनभित्र पूरा गर्न नसकिने भएमा यो अवधिलाई अरु ३० दिन बढाउन सकिन्छ । निवेदकलाई समयसीमा कुनै रूपमा वृद्धि गरिएको सम्बन्धमा सूचित गर्नुपर्दछ (दफा २६) । तेस्रो पक्षको हित उत्पन्न भएको अवस्थामा विभिन्न समयसीमाको प्रयोग हुनसक्दछ (हेर्नुहोस्, तल) । दफा २७ का अनुसार तोकिएको समयभित्रै निवेदनको जवाफ दिन नसकेको अवस्थामा पहुँचलाई अस्वीकार गरिएको रूपमा मानिन्छ । चाखलाग्दो पक्ष के भने कानून कार्यान्वयनको पहिलो बर्ष निवेदनमाथि निर्णय गर्न ९० दिन र दोस्रो वर्षका लागि ६० दिन राखिएको थियो (दफा ८७) । निवेदकलाई लागेको कुनै दस्तुर तिरेमा अनुमति प्रदान गरिएको अवस्थामा तत्कालै पहुँच दिइन्छ ।

पहिलो निवेदन दर्ता गरेको बाहेक वा अर्को निकायसँग त्यस्ता निवेदनको सम्बन्ध निकट रहेको अवस्था भएर प्रश्न उब्जेका अभिलेख सार्वजनिक निकायको स्वामित्वमा रहेको अवस्थामा कानूनमा निवेदनको स्थानान्तरणका सम्बन्धमा विस्तृत प्रावधानहरू समावेश रहेका छन् । त्यस्ता स्थानान्तरणलाई जतिसक्दो चाँडो अर्थात् कुनै पनि परिस्थितिमा १४ दिनभित्र टुङ्गे लगाउनुपर्दछ । निवेदनको जवाफका लागि उपलब्ध भएको समयसीमामा यो थप अवधि भने होइन । निवेदकलाई स्थानान्तरणका सम्बन्धमा जानकारी दिइनुपर्दछ (दफा २०) । दफा २३ ले अभिलेख नभएको वा नपाइएकोसम्बन्धी परिस्थितिमा निवेदकलाई त्यस तथ्यका साथै अभिलेखलाई प्राप्त गर्ने कदमसम्बन्धी जानकारी दिने व्यवस्था गरेको छ । यो सूचनालाई पुनरावेदनको पहुँचमा अस्वीकृति भएको उद्देश्यका रूपमा विश्वास गरिन्छ ।

दक्षिण अफ्रिकी कानूनको भाग २ परिच्छेद ५ मा तेस्रो पक्षको सूचना र हस्तक्षेपका सम्बन्धमा विस्तृत प्रावधान समावेश छ । विशेष गरी गोपनीयता वा वाणिज्य गोपनीयताको संरक्षण जस्तो तेस्रो पक्षको निश्चित अपवादहरू रहेको अवस्थामा खोजिएको सूचनासँग सम्बद्ध कुनै तेस्रो पक्ष र निवेदकलाई जतिसक्दो चाँडो अर्थात् कुनै पनि परिस्थितिमा निवेदन गरेको २१ दिनभित्र कुनै सम्भावित जनहित अवरोधको प्रयोगसमेत खुलाएर सूचित गरिनुपर्दछ (दफा ४७) । तेस्रो पक्षलाई त्यसपछि निवेदन किन अस्वीकृत गरिएको भनेर प्रतिनिधि तोकन वा अभिलेखको सूचना प्रवाहको सहमतिका लागि २१ दिनको समय दिनुपर्दछ (दफा ४८) । सूचना प्रवाहको निर्णय ३० दिनभित्र तेस्रो पक्षलाई जानकारी दिइनुपर्दछ र तिनीहरूलाई निर्णयका सम्बन्धमा सूचित गरिनुपर्दछ । तेस्रो पक्षले निर्णयका विरुद्धमा पुनरावेदन दायर नगरेमा पहुँचका लागि अनुमति दिने निर्णय भएको अवस्थामा निवेदकलाई अरु ३० दिनभित्र पहुँच दिइन्छ (अर्थात् निवेदन दायर गरेको ८१ दिनभित्र) (दफा ४९) ।

निवेदनको अनुमति प्रदान गरिएकोमा निवेदकलाई लाग्ने दस्तुर, पहुँचको रूप र पुनरावेदनको अधिकार, पहुँचको रूप र दस्तुरको विरुद्धमा समेत राखेर सूचना उपलब्ध गराइन्छ । पूर्ण वा आंशिक रूपमा निवेदन अस्वीकृत भएमा अस्वीकृतिको कारण, कानूनी आधार र पुनरावेदनको अधिकारसम्बन्धी कुरा सूचनामा पर्याप्त आधारको व्यवस्था समावेश हुनुपर्दछ (दफा २५) ।

कानूनले पहुँचको रूपका सम्बन्धमा केही विस्तृत गरी निवेदकले प्रतिलिपिसमेत अभिलेख, ट्रान्सक्रिप्ट, विद्युतीय सामग्री वा मेसिनद्वारा अभिलेख गरिएकोबाट सूचना निकाल्नेसमेतको निरीक्षण वा अवलोकन गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । निवेदकलाई सार्वजनिक निकायको सञ्चालनमा अनुपयुक्त ढङ्गबाट अवरोध नगरेको अवस्थामा, अभिलेखको संरक्षणमा हानि नपुऱ्याएमा वा प्रतिलिपि अधिकार उल्लङ्घन नगरेमा निवेदन गरिएको रूपमा पहुँच

दिइन्छ । कानुनले अशक्त व्यक्तिलाई कुनै अतिरिक्त दस्तुर नलिई पहुँचको विशेष व्यवस्था गर्दछ । अन्ततः निवेदकहरूले अभिलेखलाई कुनै निश्चित भाषाका लागि अनुरोध गर्न सक्दछन् र अभिलेख उपलब्ध भएको अवस्थामा उही भाषामा पहुँच दिइन्छ (दफा २९ र ३१) ।

अभिलेखको प्रतिलिपि र खोजी तथा तयारीका लागि निवेदकमाथि अनुरोधका लागि दस्तुर लिन सकिन्छ । यी दस्तुर तोकिएको सीमाभन्दा बढी हुने देखिएमा निवेदकलाई थप रकम जम्मा गर्न पहिल्यै भनिन्छ । कानुनले विशेष रूपमा मन्त्रीले कुनै व्यक्तिको दस्तुर भुक्तानीलाई मिनाहा गर्न, कम गर्न र दस्तुर गणना गर्ने प्रक्रिया संशोधन गर्न, अभिलेखका केही श्रेणीलाई दस्तुर नलाग्ने बनाउन तथा दस्तुर उठाउन लाग्ने खर्चभन्दा उठेको दस्तुर कम भएकोमा त्यसलाई मिनाहा गर्न सक्दछन् (दफा २२) ।

न्याय तथा संवैधानिक विकास मन्त्रीले सन् २००२ को फेब्रुअरीमा अङ्गीकार गरेको नियमले पहुँचका लागि दस्तुरको अनुसूची सार्वजनिक गरी सार्वजनिक निकायमा अनुरोध प्रस्तुत गरेमा अनुरोध प्रशोधन गर्न लाग्ने दस्तुर आर ३५ (करिब ५.३० अमेरिकी डलर) तथा पहुँचका लागि प्रतिलिपि बनाउन प्रति पृष्ठको आर ०.६० (करिब ०.१० अमेरिकी डलर), फ्लपी डिस्कका लागि आर ५ (करिब ०.७० अमेरिकी डलर) र कम्प्याक्ट डिस्कका लागि आर ४० (करिब ५.७ अमेरिकी डलर) थिए । रकम जम्मा गर्न भनिए पछि कर्मचारीका लागि छ घण्टाको सीमा व्यवस्था गरिएको छ ।^{२४९} सन् २००५ को अक्टोबरको सरकारी सूचनामा न्याय मन्त्रीले वार्षिक रूपमा आर १४,७१२ (करिब २,१०१ अमेरिकी डलर)^{२५०} भन्दा कम आर्जन गर्ने निवेदकलाई माथि तोकिएका पहुँच वा प्रतिलिपिमा लाग्ने दस्तुर मिनाहा गरेका थिए । त्यसै सूचनाले सूचना सङ्कलनमा लाग्ने खर्च दस्तुरभन्दा बढी भएमा वा व्यक्तिगत जानकारीको अनुरोधका लागि दस्तुर नलिइने व्यवस्था गरेको छ ।^{२५१}

१४२

अर्को कानुनद्वारा पहिल्यै समेटिएको नभएको अवस्थामा कानुनले व्यक्तिगत विवरण सच्याउने व्यवस्था गरेको छ (दफा ८८) ।

प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य

दक्षिण अफ्रिकी सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा त्यतिकै प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य समावेश गरेको छैन र यो गम्भीर कमजोरी हो । त्यसले कम्तीमा हरेक सार्वजनिक निकायले वार्षिक प्रतिवेदन प्रशासनसम्बन्धी मन्त्रीसमक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । प्रतिवेदनमा अनुरोध नगरिएको अवस्थामा कस्ता श्रेणीका अभिलेख निरीक्षण, खरिद वा निःशुल्कसमेतमा स्वचालित रूपमा उपलब्ध हुन्छन् भन्ने विस्तृत कुराहरू समावेश हुनुपर्दछ । त्यसपछि मन्त्रीले राजपत्रमा यी जानकारीलाई प्रकाशन गर्नुपर्दछ (दफा १५) । निजी निकायले समेत त्यस्तो सूची मन्त्रीसमक्ष प्रस्तुत गर्न सक्दछन् र त्यस्तो अवस्थामा उनले राजपत्रमा त्यसलाई प्रकाशन गर्नुपर्दछ (दफा ५२) ।

दक्षिण अफ्रिकाको कानुनमा समेत अनौठो प्रावधान समेटिएको छ जसअन्तर्गत सरकारले हरेक सार्वजनिक निकायका सूचना अधिकृतको नाम र सम्पर्क विवरणलाई चलनचल्तीमा रहेको टेलिफोन डाइरेक्ट्रीमा राखेर प्रकाशित गरिन्छ (दफा १६) ।

अपवाद

दक्षिण अफ्रिकी सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा धेरै विस्तृत, व्यापक र अपवादको सङ्गीर्ण अवस्था समाविष्ट छ। महत्वपूर्ण रूपमा, दफा ५ का अनुसार सूचना प्रवाहमा निषेध वा अवरोध गर्ने तथा कानूनको विशेष प्रावधानसँग नमिल्ने जस्ता अन्य कुनै कानूनलाई हटाउन लागू हुन्छ। तर, देवानी वा फौजदारी मुद्दाहरू प्रारम्भ भए पछि अभिलेख अनुरोध गरिएको र अन्य कानूनमा पहुँच उपलब्ध गराइएको अवस्थामा कानूनको क्षेत्रबाट हटाइन्छ (दफा ७)।

कानूनमा रहेका अधिकांश अपवादमा हानि परीक्षणको रूप समावेश छ, यद्यपि केहीमा त्यो छैन। अधिकांश रूपमा मापदण्ड 'उचित रूपमा आशातित रहने' कुराले हानिमा प्रश्न उठाउँछ र व्याख्यामा निर्भर रहने यो विषय सापेक्ष रूपमा कमजोर मापदण्ड हो। केही अपवादमा मापदण्ड सापेक्ष रूपमा 'हुनसक्ने' रूपमा उच्च छ। कानूनले गोपनीयताको प्रमाणपत्र जारी गर्नेकुरा उपलब्ध गराउँदैन।

सम्पूर्ण अपवाद जनहित अवरोधको सिद्धान्तमा आधारित छन्। अभिलेखको सूचना प्रवाह गर्दा अवरोधहरू कानूनको विशेष रूपमा उल्लङ्घन वा असफल हुने प्रमाण देखिएको परिस्थिति, सर्वसाधारणको सुरक्षा वा वातावरण तथा जनचासोको सूचना प्रवाहले हानिलाई 'स्पष्ट रूपमा वृद्धि गर्ने' तत्कालिन र गम्भीर जोखिम बढाउँछ (दफा ४६)। तोकिएका सार्वजनिक हितको सीमित श्रेणीका कारण यो केही रूपमा सीमित अवरोध हो।

कानूनको दफा २८ मा पृथकीकरणसम्बन्धी प्रावधान समावेश छ, जसमा सूचना राखिएका कुनै पनि अभिलेखको कुनै अंश आवश्यक पर्दछ र त्यसलाई बाँकी भागबाट उचित रूपमा पृथकीकरण गर्न सकिन्छ, र यिनीहरूलाई सार्वजनिक गर्न सकिन्छ। त्यस्तो अवस्थामा विभिन्न सूचना आवश्यकता अभिलेखका विभिन्न भागमा लागू हुन्छ।

कानूनमा अभिलेखको ऐतिहासिक सूचना प्रवाहमा सामान्य प्रावधानसमेत समावेश छैन। तर, केही विशेष अपवादको रूपमा ऐतिहासिक सीमाहरू लगाइएका छन्। उदाहरणका लागि, २०-वर्षीय समयसीमा अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्धका बारेमा अपवाद लागू हुन्छ, र यही कुरा आन्तरिक निर्णय-निर्माणमा लागू हुन्छ। कानूनले सामान्यतः दुई वटा अपवादलाई समेट्दछ र केही अन्य विशेष किसिमका छन्। कुनै अभिलेखलाई ९० दिनभित्र प्रकाशित गरिनु पर्ने अवस्थामा समेत अभिलेखको पहुँचमा 'उपयुक्त अवधिसम्मका लागि' ढिलाइ गर्न सकिन्छ, जसमा निवेदकलाई अभिलेख तोकिएको समयभन्दा अघि आवश्यक परेमा प्रतिनिधि नियुक्त गर्न सक्दछन् र पहुँच उपलब्ध गराइन्छ (दफा २५)। दोस्रो, अनुरोधहरू 'स्पष्ट रूपमा सामान्य वा भेक्सिसियस' रहेको वा त्यसको प्रशोधन 'महत्वपूर्ण रूपमा र अनुचित ढङ्गबाट सार्वजनिक निकायको स्रोतलाई मोड्ने' गर्दा अस्वीकृत गर्न सकिन्छ (दफा ४५)।

मुख्य अपवादहरू परिच्छेद ४ मा व्यवस्था गरिएको छ। दक्षिण अफ्रिकी कानून केही हदमा अद्वितीय छ किनभने यो पहुँच कानून र गोपनीय कानून दुवै हो। त्यसलाई केही अपवाद उपलब्ध गराएर हासिल गर्न सकिन्छ, सार्वजनिक निकायले पहुँचमा अस्वीकार गरेकै हुनुपर्दछ, जबकी अन्यका लागि पहुँचलाई अस्वीकार गर्न सकिन्छ भनेर सामान्य भाषा प्रयोग गरिन्छ। कानूनले धेरै विस्तृत र सङ्गीर्ण अपवादको व्यवस्था गरेको छ। यो धेरै विषयमा अपवाददेखि अपवादहरू मिलाउँदा गैर-सूचना प्रवाहको क्षेत्रलाई थप सीमित गरेको छ।

दफा ३४ ले एउटा अपवादको व्यवस्था गरेको छ, जसले अभिलेखमा पहुँच दिँदा 'तेस्रो पक्षका सम्बन्धमा व्यक्तिगत सूचनाको अनुचित सूचना प्रवाह' समावेश हुने गर्दछ। तर, व्यक्तिले अनुमति दिए पनि, सूचना

उपलब्ध गराउँदा व्यक्ति सूचित भएको वा सूचना पहिलेनै सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध भइसकेको अवस्थामा यो अपवाद धेरै परिस्थितिमा लागू हुँदैन । महत्वपूर्ण रूपमा, सार्वजनिक अधिकारीको आधिकारिक क्षमताका बारेका सूचनामा समेत अपवाद लागू हुँदैनन् । विशिष्ट अपवादको रूपमा कर सङ्कलन कानूनलाई कडाईको रूपमा लागू गर्ने उद्देश्य सहितका दक्षिण अफ्रिकी राजश्व सेवाद्वारा हासिल गरिएका सूचनासँग जोडेको छ (दफा ३५) । यो अपवाद कुनै हानि परीक्षण अन्तर्गत छैन ।

दफा ३६ ले वाणिज्य गोपनीयता, त्यसको सूचना प्रवाहले तेस्रो पक्षको वाणिज्य हितलाई हानि गर्ने सम्भावना रहेका सूचना तथा विश्वासका आधारमा उपलब्ध गराइएका सूचना, त्यसको सूचना प्रवाहले तेस्रो पक्षलाई 'उचित आशा गरिएको' बेफाइदामा पार्ने वाणिज्य सूचनालाई संरक्षण गर्दछ । दफा ३७ ले अझ सूचनालाई हटाउँदछ जसको सूचना प्रवाहले विश्वासको कारवाहीयोग्य उल्लङ्घन गर्नुका साथै विश्वासका आधारमा उपलब्ध गराइएका सूचना जसको सूचना प्रवाहले भविष्यमा सूचना उपलब्ध गराउँदा पक्षपात गर्ने उचित रूपमा आशा गरिएको हुन्छ र यो जनहितमा हुनुपर्दछ र भविष्यमा त्यसलाई आपूर्ति भइरहेको होस् ।

दफा ३६ र ३७ का अपवादहरू तेस्रो पक्षको सूचना प्रवाहको अनुमति वा सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध भइसकेको सूचनाका सम्बन्धमा लागू हुँदैन । महत्वपूर्ण रूपमा, दफा ३६ को अपवाद अन्तर्गत गम्भीर सार्वजनिक सुरक्षा वा वातावरणीय जोखिम रहेकालाई सार्वजनिक गर्ने उत्पादन वा वातावरणीय परीक्षणका परिणाम रहेका सूचनामा समेत लागू हुँदैन । सूचना जसको सूचना प्रवाहले उचित रूपमा जीवन वा भौतिक सुरक्षा, भवनको सुरक्षा, प्रणाली, अन्य सम्पत्ति वा यातायातको साधन, वा व्यक्ति, सम्पत्ति वा प्रणालीको संरक्षणसम्बन्धी प्रणालीलाई सङ्कटमा पार्ने आशा गरिएको हुन्छ । यस्ता सूचना अपवादको अधीनमा आउँछन् (दफा ३८) ।

१४४

दफा ३९ ले केही विस्तृत रूपमा कानून कार्यान्वयन र कानुनी प्रक्रिया, यिनीहरूको सूचना प्रवाहले कानून कार्यान्वयन पद्धतिलाई वेवास्ता गर्दछ वा प्रसिक्त्युसन, अनुसन्धान वा अपराधको संरक्षणसँगसम्बन्धी अपवादको व्यवस्था गरेको छ । यद्यपि, त्यसले थुनामा रहेको व्यक्तिको थुनाको अवस्थाका बारेका सूचनामा लागू हुँदैन । यो स्वागतयोग्य हो तर त्यसको किन आवश्यक प्यो भनेर यो स्पष्ट छैन जबकी यो सूचनाले कानून कार्यान्वयनलाई पहिलो चरणमै प्रभाव पार्नु हुँदैन । कानुनी अधिकारद्वारा समेटिएका सूचनालाई समेत हटाइएको छ नत्र विशेषाधिकारका लाभकर्ताले त्यसलाई बन्देजमुक्त गर्दछन् (दफा ४०) ।

दफा ४१ ले सुरक्षा र अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्धसँग सम्बन्धित छ, र स्वतन्त्र पारिएका सूचना जसको सूचना प्रवाहले प्रतीरक्षा, सुरक्षा वा अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्धमा 'उचित रूपमा पक्षपात गर्ने विश्वास' गरिन्छ । अन्तरराष्ट्रिय कानून वा अन्तरराष्ट्रिय सम्झौतासम्बन्धी विश्वासका आधारमा उपलब्ध गराइएका स्वतन्त्र सूचना वा अर्को राष्ट्र वा अन्तरसरकारी सङ्गठनहरूले उपलब्ध गराएका सूचनाको रिभिल गर्ने तथा कुनै सूचना २० वर्षभन्दा बढी समयसम्म गोपनीय रहेको अवस्थामा यो लागू हुँदैन । त्यस अपवादको पछिल्लो भागमा हानि परीक्षण समावेश छैन जुन दुर्भाग्यपूर्ण छ । यही दफामा त्यस अपवादले समेट्ने विस्तृत तर गैर-विशिष्ट सूचीलाई समावेश गर्दछ जसमा विशेष गरी सैनिक सूचना । त्यसैगरी, त्यस सूचीमा असम्भव रूपमा व्यापक श्रेणीहरू छन्, जस्तै हतियारको जोखिमपनसम्बन्धी सूचना । यो विषय वैधानिक क्षेत्रभित्र पर्ने मात्र होइन महत्वपूर्ण सार्वजनिक बहसको विषय हो ।

दफा ४२ ले सूचना जसको सूचना प्रवाहले 'भौतिक रूपमै जोखिम गर्ने आर्थिक हित वा दक्षिण अफ्रिकाको वित्तीय कल्याण वा अर्थतन्त्रलाई व्यवस्था गर्न सरकारको क्षमता' लाई स्वतन्त्र गर्दछ । पुनः एक पटक तोकिएको सूची उपलब्ध गराइएको छ जुन सैनिक सूचनाको सूचीका कारण केही हदसम्म सङ्कीर्ण छ । यही दफाले सरकारी वाणिज्य गोपनीयता वा सूचना जसको सूचना प्रवाहले सार्वजनिक निकायको वाणिज्य हितलाई हानि गर्ने सम्भावना रहने भए पनि मुक्त गर्दछ । अपवादको यो पछिल्लो भागमा उत्पादन वा वातावरणीय

परीक्षणको परिणामहरू समावेश रहेका सूचनामा लागू हुँदैन र त्यसले गम्भीर सार्वजनिक सुरक्षा वा वातावरणीय जोखिलाई सार्वजनिक गर्दछ।

दक्षिण अफ्रिकी कानूनमा रहेको अर्को विशिष्ट अपवाद तेस्रो पक्ष वा सार्वजनिक निकायका अनुसन्धानसँग लागू हुन्छ जसको सूचना प्रवाहले तेस्रो पक्ष वा सार्वजनिक निकाय वा अनुसन्धान वा विषयवस्तुलाई बाहिर ल्याउँदा 'गम्भीर बेफाइदा' हुने सम्भावना रहन्छ (दफा ४३)। यो अपवादलाई सामान्य रूपमा गोप्य अपवादको रूपमा रहेकोतर्फ विचार गरिन्छ, र त्यसलाई छुट्टै रूपमा विस्तृत गर्ने कुरा स्पष्ट छैन।

दक्षिण अफ्रिकी कानूनमा सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकांश कानूनजस्तै आन्तरिक निर्णय-निर्माण प्रक्रियाहरूको प्रभावकारी रूपमा संरक्षण गर्ने गरी अपवाद राखिएको छ। दफा ४४ ले विचार, सल्लाह, सिफारिस वा परामर्शको विवरण वा कुनै नीति निर्माणका लागि भएको छलफलसम्बन्धी अभिलेखलाई मुक्त गर्दछ। यो अर्को अपवाद हो जसलाई हानि परीक्षणको अधीन राखिएको छैन, जसको परिणामस्वरूप यो महत्वपूर्ण रूपमा यो विस्तृत छ। यद्यपि त्यसलाई अझै पनि जनहित अवरोधको रूपमा दफा ४६ (हेर्नुहोस्, तल) को अधीनमा राखिएको छ। दफा ४४ ले सूचना जसको सूचना प्रवाहले उचित रूपमा सरकारभित्र हुने खुला छलफलमा व्यक्त दृष्टिकोण र धारणा वा सफलतासँग जोडिएको नीतिको अपरिपक्व अवस्थामै विचारविमर्शमा नैराश्य ल्याउने भए पनि त्यसलाई मुक्त गर्दछ। अपवादको यो भाग २० वर्षभन्दा बढीको अभिलेखहरूमा लागू हुँदैन। अन्त्यमा, दफा ४४ ले सूचना जसको सूचना प्रवाहले परीक्षण, विश्वासमा उपलब्ध गराइएका सामग्रीको मूल्याङ्कन र प्रारम्भिक मस्यौदालाई उचित रूपमा जोखिममा पार्ने आशा गरिएका सूचनालाई मुक्त गर्दछ।

दक्षिण अफ्रिकी अपवादको क्षेत्र सामान्यतः सीमित भएको कारण राम्रो छ। हानि र जनहित परीक्षणहरू जति दरिलो हुनुपर्ने हो त्यति छैन र त्यहाँ केही जोडी अनावश्यक अपवाद छन्। अर्कोतर्फ, अपवादलाई वैधानिक रूपमा गोप्य ढङ्गका सूचनालाई मात्र गोप्य राख्नेतर्फ सुनिश्चित गर्ने गरी सङ्कीर्ण रूपमा स्पष्ट ढङ्गबाट समेट्ने प्रयास गरिएको छ।

१४५

पुनरावेदन

दक्षिण अफ्रिकी सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले दुई तहको पुनरावेदन, सार्वजनिक निकायभित्र आन्तरिक रूपमा र अदालती प्रक्रियाबाट उपलब्ध गराएको छ। स्वतन्त्र प्रशासकीय निकायमा पुनरावेदन गर्ने प्रावधान छैन जुन गम्भीर कमजोरी हो किनभने अदालतको पुनरावेदनका लागि दस्तुर महङ्गो पर्दछ र समयसमेत बढी लाग्दछ। निवेदक वा तेस्रो पक्षले सूचनामा पहुँच, दस्तुर, समयसीमाको वृद्धि वा पहुँचको रूप जस्ता विभिन्न विषयमा आन्तरिक पुनरावेदन गर्न सक्दछन्। पुनरावेदन गर्दा तोकिएको ढाँचामा ६० दिनभित्र (वा तेस्रो पक्षको सूचना आवश्यक परेको अवस्थामा ३० दिनभित्र) र लाग्नसक्ने दस्तुरसमेत संलग्न गरेर दायर गर्नुपर्दछ। पुनः एक पटक, तेस्रो पक्षको हस्तक्षेपका लागि विस्तृत प्रावधानसमेत छन् (दफा ७४-७६)। आन्तरिक पुनरावेदनका सम्बन्धमा प्रभावकारी ढङ्गबाट तीस दिनभित्र निर्णय गरिसक्नुपर्दछ र निर्णयका सम्बन्धमा निवेदक र कुनै तेस्रो पक्षका साथै उनीहरूको अदालतमा पुनरावेदन गर्ने अधिकारसमेत राखेर सम्बद्ध लिखित सूचना उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा ७७)।

अदालतको पुनरावेदन आन्तरिक पुनरावेदनजस्तै आन्तरिक पुनरावेदनमा भएको निर्णय प्राप्त गरेको र आन्तरिक पुनरावेदनको प्रक्रिया समाप्त भएको ६० दिनभित्र दर्ता गरिसक्नुपर्दछ (वा तेस्रो पक्षको सूचना चाहिएमा ३० दिनभित्र)। सार्वजनिक निकायको अस्वीकृतिसँग सम्बन्धित कुनै उजुरीसमेत आन्तरिक पुनरावेदनका लागि

उपलब्ध भएका ती आधार समावेश गर्नुपर्दछ। कानुनमा सार्वजनिक निकायले अदालतबाट अनुरोध गरिएका अभिलेख उपलब्ध गराउन आवश्यक रहने व्यवस्था गरेको छ तर अदालतले मुक्त गरिएका दस्तावेजलाई सार्वजनिक गर्न आदेश गर्नसक्दछ (दफा ७८-८०)।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

दक्षिण अफ्रिकाको कानुनमा प्रतिबन्ध र संरक्षण दुवै छन्। पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई अस्वीकार गर्ने मनसाय राखी कुनै अभिलेखलाई नष्ट, नोक्सान, सच्याउने, लुकाउने वा भुठो बनाउनु अपराधिक कार्य हो र त्यस्तो गर्नेमाथि एकदेखि दुई वर्षको कारागारको सजाय हुन्छ (दफा ९०)। न्याय मन्त्रीले २००६ को अक्टोबरमा जारी गरेको नियमले कानुनको दफा १४ मा उपलब्ध भएअनुरूप सूचना अधिकृतले आवश्यक निर्देशिका बनाउन असफल भएमा, निर्देशिकाको निरीक्षण वा प्रतिलिपिका लागि निवेदकमाथि दस्तुर लगाउन वा तोकिएकोभन्दा बाहिरका दस्तुर लिएमा अपराध मानी जरिमाना वा थुनामा राख्न सकिन्छ।^{२५२}

अर्कोतर्फ, इमानदारीपूर्वक कानुन अन्तर्गत 'अभ्यास वा कार्यसम्पादन वा इच्छाइएको अभ्यास वा कुनै शक्ति वा कर्तव्यको कार्यसम्पादन' कुनै कुरा गरेमा जिम्मेवार ठहर्‍याइन्छ (दफा ८९)। सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनले सुराकीका लागि संरक्षण प्रदान गर्दैन तर त्यही उद्देश्यका लागि तयार गरिएका कानुन अन्तर्गत संरक्षण गरिन्छन्।^{२५३}

१४६

प्रवर्धनात्मक पहल

दक्षिण अफ्रिकी सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा धेरै वटा प्रवर्धनात्मक पहल समावेश छन्। सूचना अधिकृतले दफा १ अन्तर्गत सार्वजनिक निकायको प्रमुख मातहत रहन्छन् र दफा १७ का अनुसार हरेक सार्वजनिक निकायले 'आवश्यकता का अनुसार सार्वजनिक निकायका अभिलेखहरूमा निवेदकलाई सम्भव भएसम्म चाँडो सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउन नायव सूचना अधिकृतहरू तोकनसक्नेछ।'

हरेक सार्वजनिक निकायले कानुन कार्यान्वयनको छ महिनाभित्र कम्तीमा तीन वटा आधिकारिक भाषामा आफ्नो सूचना प्रवाहसम्बन्धी सूचनासम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्न निर्देशिका बनाउनुपर्दछ। निर्देशिकामा राखिनु पर्ने सामग्रीको सम्बन्धमा दफा १४ मा व्यवस्था गरिएको छ जसमा निकायको संरचनासम्बन्धी जानकारी, सूचना अनुरोध कसरी प्रस्तुत गर्ने, सर्वसाधारणका लागि उपलब्ध सेवाहरू, कुनै परामर्श वा सहभागितामूलक प्रक्रियाहरू तथा सम्पूर्ण उपचारको व्याख्या हुनुपर्दछ। निर्देशिकालाई वार्षिक रूपमा दुरुस्त गर्नुपर्दछ र नियमको मातहत रहेर प्रसारित गर्नुपर्दछ। सन् २००२ को नियममा यस्ता निर्देशनको प्रसार गर्दा विस्तृत शर्तहरूलाई समावेश गरिनुपर्दछ र त्यसलाई 'कानुनी स्थलहरू', मानव अधिकार आयोग र सार्वजनिक निकायका कार्यालयमा समेत उपलब्ध गराउनुपर्दछ।^{२५४} यस्तै दायित्वहरू दफा ५१ का अनुसार निजी निकायले समेत वहन गर्नुपर्दछ जुन समस्याग्रस्त प्रमाणित भएका छन् किनभने यी निकायले आफूलाई यो समस्या भएको दाबी गरेका छन् र केहीले मात्र वास्तवमै निर्देशिका छापेका छन्।

मानव अधिकार आयोगलाई समेत कानुन प्रयोग कसरी गर्ने भनेर सबै एघार आधिकारिक भाषामा निर्देशिका प्रकाशन गर्ने कार्यभार दिइएको छ। दफा १० ले निर्देशिकामा हरेक सार्वजनिक निकायका सूचना अधिकृतको नाम र सम्पर्क विवरण, सूचनाका लागि अनुरोध गर्ने प्रक्रिया तथा आयोगबाट उपलब्ध हुनसक्ने मद्दतसमेत

राखेर विस्तृत रूपमा समावेश गर्नुपर्दछ। आवश्यकता अनुरूप हरेक दुई वर्षमा निर्देशिकालाई दुरुस्त बनाउनुपर्दछ। सन् २००२ को नियमले निर्देशिकाको कानुनी स्थलहरू र हरेक सार्वजनिक निकाय तथा राजपत्र र आयोगको वेबसाइटसमेतमा व्यापक तवरले प्रसारप्रचार गर्ने व्यवस्था गरेको छ।^{२५५}

सार्वजनिक निकायले मानव अधिकार आयोगसमक्ष वार्षिक रूपमा सूचना अनुरोधको सङ्ख्याको विस्तृत विवरण, तिनीहरूलाई अनुमति दिइएको छ वा छैन, पहुँच अस्वीकार गर्न सहारा लिइएको कानुनी प्रावधान, पुनरावेदन र त्यस्तै अन्यसमेत प्रस्तुत गर्नुपर्ने आवश्यकता छ (दफा ३२)। त्यसपछि मानव अधिकार आयोगले कानूनको कार्यान्वयन, कुनै सुझाव र हरेक सार्वजनिक निकायसँग सम्बन्धित विस्तृत सूचना, प्राप्त गरेका अनुरोध, उपलब्ध गराइएका, अस्वीकृत गरिएका, पुनरावेदन गरिएका र त्यस्तै अन्यसम्बन्धी जानकारी समेटेर राष्ट्रिय सभामा वार्षिक प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्ने दायित्व छ (दफा ८४)।

मानव अधिकार आयोगलाई वित्तीय र अन्य स्रोतले भ्याएसम्म अन्य किसिमका धेरै कार्यभार जिम्मा दिइएको छ :

- शैक्षिक र तालिम कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- सही सूचनाको प्रसारलाई समयमै प्रवर्धन गर्ने,
- सर्वजनिक नियकासमेत कानूनको कार्यलाई सुधार गर्न सुझाव दिने,
- कानून अन्तर्गत व्यक्तिलाई आफ्नो अधिकारमा सहयोग गर्ने (दफा ८३)।

१४६

स्विडेन

परिचय

सूचनाको हकका लागि स्विडेनमा विस्तृत संवैधानिक संरक्षण छ। स्विडेनको संविधान निर्माण गर्ने चार वटा दस्तावेजमध्ये एउटा सरकारी दस्तावेजको भाग २ को दफा १ मा भनिएको छ :

हरेक नागरिकलाई सार्वजनिक संस्थानसँग सम्बन्धित निम्नलिखित अधिकार र स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति हुनेछ :

..

- (२) सूचना स्वतन्त्रता : यसको अर्थ आफूलाई अरुको अभिव्यक्तिसँग परिचित नबनाएसम्म सूचनाको उपलब्ध गराउने र प्राप्त गर्ने वा त्यसको उल्टोसम्बन्धी स्वतन्त्रता।^{२५६}

सूचनाको हकसम्बन्धी कानून स्विडेनको संविधानको अंशका रूपमा रहेकोले उक्त देश एक प्रकारले विशिष्ट रहेको छ। संविधान निर्माण गर्ने चार वटा दस्तावेजमध्येको अर्को दस्तावेज प्रेस स्वतन्त्रता ऐनको 'सरकारी

दस्तावेजको सार्वजनिक प्रकृतिसम्बन्धी' शीर्षक रहेको अध्याय २ नै स्विडेनको सूचनाको हकसम्बन्धी कानून हो ।^{२५७}

सन् १७६६ मा ल्याइएको मूल प्रेस स्वतन्त्रता ऐनमा सूचनाको हकसम्बन्धी प्रावधानलाई समेट्दै सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचको अधिकार व्यक्तिलाई उपलब्ध गराउने कानून पारित गराउने विश्वकै पहिलो राष्ट्र भएका कारण पनि स्विडेन आफैमा विशिष्ट रहेको छ । व्यक्तिगत अभिलेखमा पाउने र सच्याउने अधिकार व्यक्तिगत अभिलेख ऐनद्वारा उपलब्ध गराइएको छ ।^{२५८} गोपनीयतासम्बन्धी ऐनलाई सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा अपवादको क्षेत्रका रूपमा प्रभावकारी रूपमा समेटिएको छ^{२५९} र यसमा सरकारी दस्तावेजमा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई विचार गर्दै दस्तावेज दर्ता गर्नुपर्ने र तथ्याङ्कभण्डार व्यवस्थित पार्नुपर्ने दायित्व जस्ता सूचनाको हक कार्यान्वयन गराउने विविध प्रावधान राखिएका छन् ।

स्विडेनको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा धेरै सबल र कमजोर पक्ष छन् । सूचना प्रवाहको अग्रसक्रिय दायित्व, स्वतन्त्र प्रशासकीय पुनरावेदनको प्रावधान र खुलापनलाई प्रवर्धन गर्ने अग्रसक्रिय पहल जस्ता पछिल्ला धेरै सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पाइने प्रावधानको त्यसमा अभाव छ । सार्वजनिक निकायसँग भएका सम्पूर्ण सूचनासमेतलाई अपवादको पद्धतिको अधीनमा रहेको भन्दै त्यसले कानूनको क्षेत्रबाट धेरै दस्तावेजलाई अलग राखेको छ । त्यसैसँगै, त्यस कानूनमा धेरै अग्रगामी नियमसमेत छन् । सम्पूर्ण गोपनीयता प्रावधानलाई केन्द्रीय कानूनमा व्यवस्था गर्नु आवश्यक छ । सार्वजनिक निकायले आफूसँग राखेका सम्पूर्ण दस्तावेजको सार्वजनिक रजिष्टर निर्माण गर्ने दायित्व समावेश गर्ने दरिलो प्रक्रियागत प्रत्याभूतिहरू त्यसमा समावेश छन् ।

सूचनाको हकको अनुभव रहेको २०० वर्ष पछि स्विडेनमा खुलापनको संस्कृति सामान्यतः अत्यन्त दरिलो र स्थापित रहेकोमा समेत सहमति जनाइएको छ । स्वानस्ट्रोमका अनुसार यो मूल रूपमा राजनैतिक दलहरूबीचको सहमतिमा आधारित थियो । खुलापनले आजको आधुनिक लोकतन्त्रमा परिपक्व दृष्टिकोण बनाउन उनीहरूलाई शक्तिमा नभएको अवस्थामा समेत सन्तुलित धारणा प्रवर्धनमा सहयोग गर्दछ ।

त्यसैगरी, युरोपेली सङ्घसँग द्वन्द्व र गोपनीयतासम्बन्धी कानूनको क्षेत्रलाई विस्तृत गर्ने विषयमा बारम्बार संशोधन भए पछि निरन्तर चुनौती उत्पन्न भएका र त्यसले कहिलेकाहीँ अत्यन्त न्यूनस्तरको पद्धतिको आधारमा स्विडेनको खुलापनलाई सीमित गर्न खोजिएका छन् ।^{२६०}

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

कानूनको परिच्छेद २ को दफा १ मा भनिएको छ - 'विचारको निर्वाध आदानप्रदान र सर्वसाधारणलाई सूचित गर्नेतर्फ प्रोत्साहित गर्ने उद्देश्यले हरेक स्वीडिस नागरिकलाई सरकारी दस्तावेजमा निर्वाध पहुँचसम्बन्धी अधिकार छ ।' त्यसले कानूनका लागि सामान्य तर महत्वपूर्ण व्याख्यात्मक पृष्ठभूमि उपलब्ध गराउँछ ।

स्विडेनको कानूनको परिच्छेद २ ले सरकारी दस्तावेजको रूपमा के रहने र के नरहने भनेर ठीक ढङ्गबाट प्रशस्त ध्यान केन्द्रित गरेको छ । दस्तावेजको ढाँचालाई विस्तृत रूपमा परिभाषित गरी त्यसमा 'पढ्न, सुन्न वा प्राविधिक सहयोगबाट बुझ्न सकिने कुनै अभिलेख' भनी समावेश गरिएको छ ।

दफा ३ ले सरकारी दस्तावेजको क्षेत्रका सीमा तोकेको छ, जसअनुसार सरकारी दस्तावेज हुनका लागि 'सरकारी निकायको कब्जामा रहेका तथा दफा ६ र ७ बमोजिम प्राप्त गर्न सकिने, तयार गर्न सकिने वा हटाइएका' हुनुपर्दछ । व्यावहारिक रूपमा सम्पूर्ण सूचना समावेश गरी त्यसलाई निकायबाट ट्रान्सक्रिप्सन बनाउन उपलब्ध

हुने कुनै अभिलेखलाई सार्वजनिक निकायद्वारा 'राखिएको' मानिन्छ । कहिले विद्युतीय दस्तावेजहरू 'उपलब्ध' हुने भनी विस्तृत नियमहरूले शासन गर्दछन् ।^{२९१} कानुनले विशेष रूपमा सरकारी विषय उल्लेख गरी निजामती कर्मचारीतर्फ सम्बोधित हुने चिठी र अन्य सञ्चार सरकारी दस्तावेज हुन् भनी औल्याउँछ (दफा ३ र ४) ।

दफा ६ ले कहिले तिनीहरू निकायमा आइपुगेका हुन् वा प्रभावकारी अधिकारीका हातमा कहिले परेको हो भन्ने समेतका सार्वजनिक निकायबाट 'प्राप्त' विचार गरिएका दस्तावेजका सम्बन्धमा व्याख्या गर्दछ । त्यसमा सार्वजनिक अधिकारीले आफ्ना निजी ठेगानामा प्राप्त गरेका सरकारी दस्तावेजहरूसमेत समावेश हुन्छन् । प्रतिस्पर्धाका लागि दर्ता गरिने बन्दी खाममा प्राप्त हुने बोलपत्रहरूलाई खोलिनु अगावैका समयमा सरकारी अधिकारीले प्राप्त गरेको मानिदैन । त्यसका अतिरिक्त, सार्वजनिक निकायबाट दस्तावेजको प्राविधिक प्रशोधनसम्बन्धी उपायहरू त्यसै निकायबाट प्राप्त भएका दस्तावेजले योग्य बनाएको मान्न सकिन्छ । यो मुल रूपमा विद्युतीय अभिलेखमा लागू हुन्छ । तर, परिभाषा अझै पनि केही व्यापक छ ।

दफा ७ ले दस्तावेजलाई सार्वजनिक निकायबाट 'हटाइएको' रूपमा लिइन्छ जब त्यसलाई पठाइएको वा अन्तिम रूप दिइएको गरिन्छ । निकायबाट दस्तावेज बाहिर पठाइएको छ भने पहिलो नियम लागू हुन्छ । दस्तावेजसँग सम्बद्ध रहेको सामग्रीलाई 'अन्ततः अधिकारीबाट मिलाउने कार्य' गरिएको, 'अन्ततः निरीक्षण र स्वीकृत गरिएको', वा 'अन्य कुनै तरिकाबाट टुङ्ग्याइएको' लाई पछिल्लो शर्तमा लागू हुन्छ । अन्यथा बाहेक, हटाइएका दस्तावेज रहने त्यस नियमको प्रभाव अपवादबाट केही रूपमा अपवादद्वारा लेजर वा सूचीलाई नियमित आधारमा र अदालतको आदेशसँग सम्बद्ध समेतमा संशोधित गरिएको छ । अन्तिम नियमको तेस्रो अपवाद निरीक्षण गरिएका र स्वीकृति प्राप्त अभिलेख र स्मरणपत्रसँग सम्बन्धित छ तर त्यसमा 'संसदीय समितिबाट राखिएका बैठकका मस्यौदा, संसदीय लेखा परीक्षक वा स्थानीय अधिकारीका लेखा परीक्षक, सरकारी आयोग वा स्थानीय निकाय निर्णयका विषय तयार गर्नेहरू' समावेश छैन ।

यी प्रावधानले धेरै कार्यमूलक दस्तावेजलाई कानुनको प्रयोगबाट हटाउने अभिप्राय रहेको छ, यद्यपि निश्चित भएको अधिकांश सूचना प्रवाहको अधीन अन्तर्गत रहेका विषयवस्तु सम्बद्ध छन् । अन्तिम संस्करणमा प्रयोग नगरिएका तर तयारीका क्रममा रहेका दस्तावेजलाई अझ पनि त्यस नियमअन्तर्गत सार्वजनिक गर्न सकिने छैन ।

अर्को सार्वजनिक निकायमा स्थानान्तरण गरिएका दस्तावेजलाई समेत प्राप्त भएको वा हटाइएको रूपमा विचार गरिने छैन ।

फाइलमा राख्न स्वीकार गरिएको वा तथ्यगत सूचना समावेश नरहेसम्म नपठाइएका स्मरणपत्र सरकारी दस्तावेज होइनन् । त्यसको लागि, स्मरणपत्र मुद्दा वा विषयवस्तु तयारी गर्ने उद्देश्य रहेका बुँदा वा अन्य टिपोट हुन् । त्यस्तै, प्रारम्भिक खाका वा मस्यौदाहरू फाइलिङका लागि स्वीकार नगर्दासम्म सरकारी दस्तावेज हुँदैनन् । धेरै सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा पाइने यो आन्तरिक कार्य दस्तावेज अपवाद उदाहरणीय छ तर यो हानि परीक्षणको परिभाषाभित्र पर्दैन । अर्को निकायका लागि प्राविधिक भण्डारमा राखिएका दस्तावेजहरू भण्डार गर्ने निकायको हकमा सरकारी दस्तावेज मानिदैन (दफा ९-१०) ।

दफा ११ ले सरकारी दस्तावेजको रूपमा मान्न नसकिने धेरै वटा दस्तावेजको श्रेणीलाई व्यवस्थित गरेको छ । त्यसमा निम्नलिखित समेत छन् :

- सार्वजनिक निकायबाट उपलब्ध गराइएका वा हटाइएका चिठीपत्रहरू, टेलिग्राम र त्यस्तै अन्य जसको प्रयोजन सञ्चार उद्देश्य मात्र हुन्छ,

- सार्वजनिक निकायको आवधिक रूपमा प्रकाशित गर्ने उद्देश्य रहेका दस्तावेज, तथा
- पुस्तकालयको अंशको रूपमा रहेका वा सार्वजनिक निकायमा वा अनुसन्धानको भण्डारका लागि राखिएका दस्तावेज तथा यी दस्तावेजसँग सम्बद्ध अभिलेखहरू ।

यीमध्येको पहिलोले चिठीपत्र, टेलिग्राम र अन्य सन्देशलाई विशेष रूपमा समावेश गर्दछ, जसलाई हुलाक र टेलिग्राफ सेवा जस्तै सार्वजनिक निकायबाट सर्वसाधारणका लागि वितरण गरिन्छन् । तर, यी कार्य अहिले निजीकरण गरिएको छ, त्यसकारण यो प्रावधानको प्रयोजन अप्रचलित छ । सरकारी दस्तावेजसम्बन्धी विस्तृत परिभाषासँग विरोधाभाषी रहेको दफा २ ले सार्वजनिक निकायको सम्बन्धमा सामान्य ध्यानतर्फ समर्पित गरेको छ । दफा ५ ले औल्याएको छ कि 'निर्णय निर्माणको शक्तिका लागि अधिकार प्राप्त संसद् र कुनै स्थानीय सरकारी बैठकलाई सार्वजनिक अधिकारसँग बराबरी ठहर्‍याइन्छ ।' तर, स्विडेनको कानून मन्त्रालयले सार्वजनिक निकायलाई परिभाषित गरेको छ :

'... राज्य र नगर प्रशासनसँग सम्बद्ध ती संस्था हुन् । सरकार, केन्द्रीय सार्वजनिक अधिकारी, वाणिज्यसम्बन्धी सार्वजनिक संस्था, अदालत र नगर समितिहरू सार्वजनिक अधिकारीका उदाहरण हुन् । तर, राज्य वा नगरपालिकाको पूर्ण स्वामित्वमा वा नियन्त्रणमा रहेको भए पनि कम्पनीहरू, संस्थाहरू र प्रतिष्ठानहरू सार्वजनिक संस्था होइनन् ।'^{१६२}

त्यसले प्रष्ट गरेजस्तै राज्यको स्वामित्व वा नियन्त्रण रहेका भए पनि कम्पनीहरू सार्वजनिक निकाय होइनन् । आधुनिक युगमा कम्पनीहरूको विशेष गरी सार्वजनिक कार्यमा व्यापक सहभागिता रहेको अवस्थामा यो महत्वपूर्ण सीमितता हो । तर, सार्वजनिक निकायको अधिकार प्रयोग गर्न वा कोष वितरण गर्न अधिकारप्राप्त केही कम्पनी र अन्य कानुनी व्यक्तिको गोपनीयतासम्बन्धी कानूनको परिशिष्टमा सूचिकृत गरिएको छ र अन्य सार्वजनिक निकायजस्तै तिनीहरू सूचना प्रवाह दायित्वको अधीनमा रहन्छन् ।

प्रेससँग सान्दर्भिक रहेको कानूनको शीर्षक र स्विडेनको विषयवस्तु बुझाउने परिच्छेद २ को दफा १ भए पनि हरेकले सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारका लागि दावी गर्न सक्दछन् । परिच्छेद १४ को दफा ५ (२) को सामान्य प्रावधानसम्बन्धी व्यवस्थाले कानूनमा अन्य कुनै रूपमा उपलब्ध गराइएको बाहेक विदेशी नागरिकहरू स्विडेनका नागरिक समान हुने व्यवस्था गरिएको छ । युरोपेली सङ्घको दस्तावेजको पहुँचका लागि स्विडेनले राम्रो मुलुक रहेको प्रतिष्ठा विकसित गरेको छ ।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

कुनै दस्तावेजमा पहुँचका लागि त्यस्तो दस्तावेज राख्ने निकायसमक्ष निवेदन दिनुपर्दछ, र त्यसपछि यस्ता अनुरोधमाथि सामान्यतः निर्णय गरिन्छ । तर, 'विशेष कारणहरू उपलब्ध गराइएको' प्रावधान वा विशेष रूपमा अधिकार दिइएको अवस्थामा अर्को निकायद्वारा अनुरोधको प्रशोधन गर्नका लागि गोपनीयतासम्बन्धी कानूनले अनुमति दिन सक्दछ । 'अधिराज्यको सुरक्षाका लागि विशेष महत्व' को दस्तावेजमा त्यसका विषयवस्तुमा विशेष सन्दर्भ छ । दस्तावेजको सूचना प्रवाह गर्न आवश्यक हो होइन भन्ने विषयमा सुनिश्चित गर्नुबाहेक सार्वजनिक निकायले दस्तावेजको अनुरोधका लागि व्यक्तिको उद्देश्यसम्बन्धी आशय खोज्न अवरोध पुऱ्याउँदैन (दफा १४) । उदाहरणका लागि, सूचना गोप्य भएको अवस्थामा पनि यो विषय आउन सक्दछ, तर त्यसलाई केही निश्चित उद्देश्यका लागि मात्र निवेदकले प्रयोग गर्न सक्दछन् जसले हानिको जोखिम सिर्जना गर्दैन (तल अपवादहरू हेर्नुहोस्) ।

स्विडेनको कानुनले निवेदकलाई सहायताका लागि सार्वजनिक निकायमाथि कुनै दायित्व सुम्पेको छैन । तर, सार्वजनिक निकायमाथि प्रशासकीय प्रक्रिया ऐनले व्यवस्था गरे अनुसार सर्वसाधारणका सम्पूर्ण कार्यमा मद्दत गर्न र सेवा प्रदान गर्नसक्ने दायित्व सुम्पिएको छ ।

निरीक्षण गर्न सकिने ठाउँमा पहुँचलाई 'तत्कालै, वा जतिसक्दो चाँडो' उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा १२) जबकी ट्रान्सक्रिप्ट वा प्रतिलिपिको अनुरोधलाई 'समयमै' उपलब्ध गराउनुपर्दछ । कुनै पनि अन्य विषयमा समयसीमा तोकिएको छैन, यद्यपि अधिकांश अनुरोधलाई छिटो रूपमा समाधान गरिएको देखिन्छ ।^{२६३}

माथि व्यवस्था गरिएका नियमबाहेक, निकायले अनुरोध प्राप्त भए पछि सामान्यतया प्रशोधन गर्नेपर्ने हुन्छ । कानुनले अनुरोधको स्थानान्तरण गर्ने वा तेस्रो पक्षसँग परामर्श गर्ने व्यवस्था गरेको छैन ।

दस्तावेजको सम्पूर्ण भाग वा त्यसको केही अंश वा दस्तावेजमा सूचनामा पहुँच अस्वीकृत भएमा निवेदकले त्यस तथ्यको लिखित सूचना प्राप्त गर्नुपर्दछ र त्यसका साथमा अस्वीकार भएको विशेष आधारसमेत समावेश हुनुपर्दछ ।^{२६४}

सूचना प्रवाहको अधीनमा रहेका कुनै पनि सरकारी दस्तावेज कसैलाई पनि पढ्न, हेर्न र अन्य तरिकाबाट निःशुल्क रूपमा राखिएकै ठाउँमा निरीक्षणका लागि उपलब्ध हुनुपर्दछ । आवश्यक परेको अवस्थामा यस्ता उद्देश्यका लागि उपलब्ध साधनहरू समावेश छन् । तर, यी दायित्वमा 'गम्भीर जटिलता प्रस्तुत भएमा' वा निवेदकलाई गम्भीर समस्या नदिई 'स्थानीय तहमा रहेको' सार्वजनिक निकायबाट पहुँच उपलब्ध गराइन्छ (दफा १२-१३) । तोकिएको दस्तुर लिएर दस्तावेजलाई प्रतिलिपि बनाउन वा प्रतिलिपि गर्न सकिन्छ, यद्यपि विद्युतीय दस्तावेज बनाएर उपलब्ध गराउने सार्वजनिक निकायको दायित्व भने हुँदैन ।

१५१

दस्तावेजको निःशुल्क निरीक्षण उपलब्ध हुन्छ । नौ पृष्ठभन्दा बढी भएको अवस्थामा दस्तावेजको प्रतिलिपि बनाउन केन्द्रीय कानुनी दरको प्रावधान लागू हुन्छ ।^{२६५}

गोपनीयतासम्बन्धी ऐन-१९८१ को परिच्छेद १५ मा व्यवस्था भएबमोजिम सम्पूर्ण सार्वजनिक निकायका लागि उनीहरूले प्राप्त गरेका वा त्यागेका सबै दस्तावेजको रजिष्टर राख्न आवश्यक रहनु स्विडेनको सूचनाको हक पद्धतिका विशेष विशेषताहरू छन् ।

त्यस नियम अन्तर्गत चार वटा अपवाद छन्:

- कम महत्वका दस्तावेज, जस्तै प्रेस कटिड
- गोप्य नरहेका दस्तावेज तथा सार्वजनिक निकायले प्राप्त गरेका वा त्यागेका भनी प्रष्ट भत्किने गरी राखिएका सामग्री
- उन्मुक्ति प्राप्त हुने ठूलो सङ्ख्याका दस्तावेज, र
- केन्द्रीय रजिष्ट्रीमा राखिएका विद्युतीय अभिलेख ।^{२६६}

रजिष्ट्रीमा दस्तावेज प्राप्त भएको वा त्यागेको मिति, रजिष्ट्रेसन नम्बर वा अन्य पहिचानका शीर्षक, प्रासङ्गिक रहेसम्म कोबाट दस्तावेज प्राप्त भएको वा पठाइएको र दस्तावेजको सङ्क्षिप्त व्याख्या राख्नुपर्दछ । सामान्यतया,

रजिष्टरका जानकारीहरू सर्वसाधारणका लागि निरीक्षण गर्न खुला हुन्छ, यद्यपि विशेष परिस्थितिमा सरकारी दस्तावेजजस्तै निश्चित सूचनालाई गोपनीयताका प्रावधानबाट समेटिन सक्दछन् ।

प्रकाशनको दायित्व

स्विडेनको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा रहेको महत्वपूर्ण कमजोरी नै त्यसमा कुनै विशेष अग्रसक्रिय प्रकाशनको दायित्व समाविष्ट छैन । व्यवहारमा, अधिकांश स्विडेनका सार्वजनिक निकायले अग्रसक्रिय आधारमा व्यापक सूचना उपलब्ध गराउँदछन्, विशेष गरी उनीहरूका वेबसाइटमार्फत् ।

त्यसका अतिरिक्त, धेरै अन्य कानून र नियममा रहेका प्रावधानले सार्वजनिक निकायले निश्चित अग्रसक्रिय प्रकाशन दायित्वहरू समेटेका छन् । सरकारले सम्पूर्ण कानून प्रकाशन गर्नेपर्दछ र नियमहरू स्वीकार गरिएका शक्ति प्रदत्त राज्य निकायहरूले समेत प्रकाशन गर्नुपर्दछ । सरकारी समितिका प्रस्ताव जस्ता कानूनको आधार निर्माण गर्ने सामग्रीहरूलाई संसद्मा सरकारले प्रस्ताव गर्नुअघि सार्वजनिक परामर्श थालनी गर्दा नियमित प्रकाशन गर्नुपर्दछ ।

विदेश मामिला मन्त्रालयले उत्पादन गरेको स्विडेन र अन्य राष्ट्र वा अन्तरराष्ट्रिय सङ्गठनबीच हुने सम्झौतालाई विशेष रूपमा प्रकाशन गरिन्छ । 'पोस्ट-ओच इन्क्राइस टिडनिन्गार' (पिओआइटी) सार्वजनिक निकाय र सूचना प्रकाशनका लागि कानुनी दायित्व रहेका अन्यबाट हुने घोषणाहरूको प्रसारका लागि आधिकारिक प्रकाशन हो । त्यसमा सेयरहोल्डर रहेका कम्पनी र अन्य सङ्घका बारेका सूचना, सेयरहोल्डरको बैठकमा रहभागितासम्बन्धी सूचना, दम्पतिबीचको संयुक्त सम्पत्तिको विभाजन, क्रेडिटरका लागि सूचना र दिवालीयापनको फैसला समावेश हुन्छ । सन् १९४५ मा स्थापित र आजभोलि विशेष रूपमा इन्टरनेटमा प्रकाशित हुँदै आएको पिओआइटी विश्वकै सबैभन्दा पुरानो जीवित समाचारपत्र भनी दावी गरिएको छ ।

१५२

अपवाद

माथि औल्याइएजस्तै कानूनको परिच्छेद २ को दफा २ मा अपवादसम्बन्धी व्यवस्थाले दस्तावेज सरकारी भए नभएको परिभाषाले पहुँचको सीमिततालाई टुङ्गो लगाउँछ । स्विडेनको कानूनमा अपवादलाई सम्बोधन गर्ने र अन्य कानूनसँगको सम्बन्धका बारेमा नौला साधन छन् । दफा २ (२) ले 'कानूनको विशेष ऐनको प्रावधानमा सावधानीपूर्वक तोकिएका' कुनै बन्देज जसअन्तर्गत सरकारले विस्तृत नियमहरू जारी गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । विशेष कानून नै गोपनीयतासम्बन्धी कानून हो जसले गोपनीयताका लागि विस्तृत आधार स्थापित गरेको छ । त्यसले अन्य कानून र सरकारी नियमहरूलाई समेत सान्दर्भिक गर्दछ ।^{२६७}

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा २ (१) ले सात वटा विशेष हितसम्बन्धमा 'आवश्यक' अवरोधहरू उपलब्ध गराएको छ । सूचनाको कानुनी नियम अवरोध अन्तर्गत मात्र सार्वजनिक गर्न सकिने अर्थमा गोपनीयतासम्बन्धी कानून अन्तर्गत अधिकांश प्रावधानमा हानि परीक्षणका ढाँचा उपलब्ध गराइएको छ, यद्यपि केही अपवाद अनिवार्य छन् (उदाहरणका लागि, सूचनामा पहुँचका लागि अदालतलाई अनुमति दिने) । बाँकी अपवादलाई दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । पहिलोले सार्वजनिक निकायले हानि हुने परिणाम देखाउने सूचना जसले खुलापनको पद्धतिलाई उपयुक्त अनुमान गरेको हुन्छ । दोस्रो श्रेणीमा सूचना प्रवाहको पक्षमा सामान्यत उल्टाइन्छ, र कुनै हानि हुने अवस्था नआएसम्म दस्तावेज गोप्य रहन्छ ।^{२६८}

न त प्रेसको स्वतन्त्रता ऐन न त गोपनीयतासम्बन्धी ऐनले सामान्य जनहित अवरोध उपलब्ध गराएका छन् । तर, उपभोक्ता संरक्षण तथा स्वास्थ्य र सुरक्षाको क्षेत्रमा केही गोपनीयता प्रावधानमा आन्तरिक जनहित परीक्षण समावेश छन् । त्यसका अतिरिक्त, विशेष मुद्दाहरूमा गोपनीयतासम्बन्धी ऐनका केही प्रावधानले विशेष सरकारी दस्तावेजहरू सार्वजनिक गर्न सरकारलाई अधिकार दिने प्रावधान राखेको छ जुन जनहित अवरोधसँग अनुरूप छ ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले दस्तावेजलाई अलग्याउनका लागि समेत व्यवस्था गरेको छ जहाँ दस्तावेजको अंशलाई अपवादद्वारा मात्र समेटिएको छ (दफा १२) । गोपनीयतासम्बन्धी ऐनसँग जोडिएको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले पनि केही मुद्दामा गोपनीयताको अधीनमा रहेका दस्तावेजलाई निश्चित अपवादहरूका अधीनमा उपलब्ध गराइने विचार गरेको छ । उदाहरणका लागि, प्रकाशनमा निषेध वा अनुसन्धान बाहेक अन्यत्र प्रयोग गर्ने जहाँ यिनीहरूले हानिको जोखिमलाई खत्तम गर्नेछन् ।^{२६९}

यस्तै अपवादलाई व्यक्तिद्वारा बल प्रयोग गर्न सकिन्छ जब दस्तावेज दिने उद्देश्यका लागि व्यक्तिगत गोपनीयताको अधिकारलाई मिनाहा गरिन्छ ।

अन्ततः, गोपनीयतासम्बन्धी ऐनले समय सीमालाई दस्तावेजको संरक्षणमा प्रभावित गर्दछ जुन २ देखि ७० वर्षको हुनसक्दछ । उदाहरणका लागि, गोपनीयता र निजी हितको संरक्षणले सामान्यतः ५० देखि ७० वर्षका लागि गोपनीयतातर्फ आकर्षित गर्दछ जबकी सार्वजनिक वा निजी वाणिज्य हितको संरक्षणमा २० वर्षका लागि मात्र प्रायशः सीमित गरिएको छ ।^{२७०}

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनद्वारा संरक्षित गरिएका सात किसिमका विशेष हित छन् जसलाई गोपनीयतासम्बन्धी ऐनको छुट्टै परिच्छेदमा समेत व्यवस्था गरिएको छ । जुन निम्नलिखित छन् :

१५३

- सुरक्षा वा विदेशी राष्ट्र वा अन्तरराष्ट्रिय सङ्गठनसँगको सम्बन्ध,
- केन्द्रीय वित्तीय नीति, मौद्रिक नीति वा विदेशी विनिमय नीति,
- निरीक्षण, नियन्त्रण वा अन्य अनुगमन कार्यहरू,
- व्यक्तिगत ईमानदारी र आर्थिक गोपनीयताको संरक्षण, र
- जनावर वा विरुवाका जातिको संरक्षण ।

यिनीहरूमध्ये केही रूपमा नौलो लाग्ने अन्तिमको बाहेकका अन्य सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा सामान्य रूपमा प्राप्त हुने प्रतिबन्ध हुन् । सरकारी दस्तावेजको पहुँचमा अवरोध गर्ने यी मात्र आधार हुन् र दस्तावेज गोप्य रहेको अवस्थामा दस्तावेजमा टिपोट उपलब्ध गराइनुपर्दछ र त्यसमा कुन प्रावधानबाट प्रतिबन्ध लगाइएको हो बुझिने गरी लेख्नुपर्दछ (दफा १६) ।

पुनरावेदन

कुनै पहुँच उपलब्ध गराउन वा सीमित गर्न अस्वीकृति जनाएमा व्यक्तिले पुनरावेदन गर्न सक्दछ । पुनरावेदनहरू अधिकांश अवस्थामा प्रशासकीय अदालतमा दायर गरिन्छन् । गोपनीयतासम्बन्धी ऐनले कसरी यस्ता पुनरावेदन

दायर गर्न सकिन्छ, भनेर 'विस्तृत रूपमा आवश्यक' कुरा देखाएको र त्यसमाथि 'सदैव समयमै ध्यान दिइने' उल्लेख गरेको छ। संसद्को संस्थाद्वारा पुनरावेदनका विरुद्ध भएको निर्णयमा विशेष प्रावधानबाट सञ्चालन गरिन्छ (दफा १५)। स्वतन्त्र प्रशासकीय निकायमा त्यहाँ कुनै प्रकारको बाध्यकारी पुनरावेदनको प्रावधान छैन जुन स्विडेनको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा रहेको अर्को गम्भीर कमजोरी हो।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

कानूनले त्यसका प्रावधानको उल्लङ्घनका लागि स्वीकृत प्रदान गर्दैन। तर, अदालतसँग कानूनको प्रावधानलाई वेवास्ताका कारण गोपनीय दस्तावेजलाई सार्वजनिक गरी वेवास्ता गर्ने व्यक्ति वा पहुँचका लागि अनुरोधको गलत परिचालन गर्नेमाथि दण्ड संहिता अन्तर्गत कारवाही गर्ने अधिकार छ।^{२७} कानूनले इमानदारीपूर्ण अनुरोध अन्तर्गत सूचना सार्वजनिक गर्नेलाई संरक्षण प्रदान गर्दैन। प्रेसको स्वतन्त्रता ऐनको परिच्छेद ७ 'प्रेसको स्वतन्त्रताविरुद्धका अपराधहरू' शीर्षकले विना अधिकार तर विदेशी शक्तिलाई सहयोग गर्ने सहयोगमा मनसायमा कमी देखिएको अवस्थामा व्यक्तिहरूका लागि समेत संवेदनशील सुरक्षा सूचना जम्मा गर्ने वा 'गम्भीर होशियारीबेगर' दिइएमा कारवाही गर्नसक्छ ((दफा ४ (४) र (५))। यही परिच्छेदको दफा ५ ले नै सार्वजनिक सेवाको सिलसिलामा प्राप्त गोपनीय सरकारी दस्तावेज प्रकाशन गर्ने वा गोपनीयताको कर्तव्यलाई अपमानित गर्ने गरी जानीबुझी गरिएको अपराधको रूपमा लिन्छ।

१५४

प्रवर्धनात्मक पहल

स्विडेनको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले प्रवर्धनात्मक पहल लागि सार्वजनिक निकायमा दायित्व रहने कुनै प्रावधान राख्न असफल भएको छ। त्यसैगरी, लामो समयदेखि थाँती रहेको खुलापनको संस्कृति धेरै प्रवर्धनात्मक पहलको अभ्यासको कार्यान्वयन लगायतको व्यवस्था कानूनद्वारा आवश्यक कम महत्वपूर्ण रहन्छ जुन आजभोलिका सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनसमेतका विषय भएका छन्।

थाइल्याण्ड

परिचय

सन् १९९० को अन्ततिर दशककै सबैभन्दा खराब आर्थिक सङ्कटको कारण थाइल्याण्डको राजनीतिमा ठूलो प्रभाव पाउँदै अक्टोबर सन् २००७ मा नयाँ संविधान ल्याउनु पयो जसले दरिलो अधिकार प्रत्याभूति प्रदान गर्‍यो। कानूनद्वारा उपलब्ध गराइएका मुलुकको सुरक्षा, सार्वजनिक सुरक्षा वा अन्यको हितसम्बन्धी केही सीमित अपवादलाई छोडेर सन् १९९७ को संविधानले सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी

अधिकारलाई प्रत्याभूति गरेको थियो।^{२७२} वातावरण, स्वास्थ्य, जीवनस्तर वा कुनै भौतिक चाहनामा असर पार्ने अनुमति दिइनु अघि कुनै प्रकारका क्रियाकलापलाई यही संविधानले सार्वजनिक निकायबाट सूचना प्राप्त गर्ने अधिकारलाई पनि प्रत्याभूत गरेको थियो।^{२७३} यस्तै प्रत्याभूति जनमत सङ्ग्रहद्वारा स्वीकृत सन् २००७ को संविधानमा समेत प्रत्याभूती गरिएका छन्।^{२७४}

आर्थिक सङ्कट उत्पन्न गर्न सरकारको भ्रष्टाचार र पारदर्शिताको अभाव रहेकोप्रति जनतामा उत्पन्न क्रोधले सन् १९९७ को संविधान जारी हुनु तीन महिना पहिले सन् १९९७ को डिसेम्बर ९ मा सरकारी सूचनासम्बन्धी ऐन आएको थियो।^{२७५}

निवेदनको व्यापक क्षेत्र, अधिकांश रूपमा राम्रो प्रक्रियागत प्रत्याभूतिहरू र अपवादको उचित रूपमा सीमित विषयहरू रहेको कारण सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा धेरै सकारात्मक विशेषता छन्। त्यसैगरी, सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधलाई जवाफ दिन दरिलो समयसीमाको अभाव, अनुगमन निकायको स्वतन्त्रतामा कमी र केही मात्र प्रवर्धनात्मक पहल त्यसमा रहेका धेरै गम्भीर कमजोरी हुन्।

यद्यपि सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनलाई हौसला र केही महत्वपूर्ण सफलताका^{२७६} रूपमा प्रारम्भमा स्वागत गरिएको भए पनि कमजोर कार्यान्वयन र विशेष गरी अनुरोधको प्रशोधनमा हुने लामो ढिलाइका कारण चाँडै यो घट्टै गएको छ। सरकारी सूचना आयोग^{२७७}को अंग्रेजी भाषाको वेबसाइटमा सन् २००७ मा २१४ वटा उजुरी र १३५ वटा पुनरावेदन दर्ता भएको अभिलेख राखिएको छ (सार्वजनिक निकायका लागि अनुरोधको कुल सङ्ख्या राखिएको छैन), यद्यपि त्यसको नतिजा के आएको थियो भनेर देखाएको छैन।^{२७८}

१५५

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

थाइल्याण्डको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ११ मा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई सूचनाको लागि अनुरोध गर्न प्रक्रियागत अधिकारको रूपमा लिइएको र अनुरोधमा निश्चित न्यूनतम मापदण्ड पूरा भएमा (जस्तै प्राप्त गर्न चाहेको सूचनालाई पर्याप्त रूपमा विस्तृत ढङ्गबाट व्याख्या गरिएको) सार्वजनिक निकायले निर्देशित सूचना उपलब्ध गराउनुपर्दछ।

कानूनमा उद्देश्य वा अभिप्रायको कुनै विवरण समावेश छैन।

सूचनालाई व्यापक रूपमा परिभाषित गरी कुनै पनि किसिमको सामग्रीको सरोकार नराखी त्यसको सञ्चार गर्नु हो भनिएको छ। पहुँचसम्बन्धी अधिकार लागू हुने सरकारी सूचना भनेको राज्यको निकायमा (सार्वजनिक निकायको रूपमा व्याख्या गर्ने शब्दावली) रहेका ती सूचनालाई मानिन्छ, जसको सम्बन्ध राज्य वा निजी व्यक्तिमा सञ्चालनमा रहेका किन नहून् (दफा ४)। सार्वजनिक निकायलाई दफा ४ मा व्यापक रूपमा परिभाषित गरी भनेको छ: 'केन्द्रीय प्रशासन, प्रान्तीय प्रशासन, स्थानीय प्रशासन, राज्यका उद्यम, राष्ट्रिय सभासँग आबद्ध सरकारी निकाय, मुद्दाको तहकीकात वा निर्णयबाहेक अन्य कार्य गर्ने अदालतहरू, व्यावसायिक प्रशासकीय सङ्गठन, राज्यका स्वतन्त्र निकाय र मन्त्रीमण्डलको नियमका अनुसार तोकिएका अन्य निकाय।' (दफा ४)। त्यसले विधायिकी र न्यायिक अङ्गका प्रशासकीय कार्यका साथै सार्वजनिक निकायका धेरै क्षेत्रलाई समेटेको छ। तर, त्यसले सरकारको प्रशस्त लगानी भएका निजी निकायलाई समेट्न सकेको छैन। दफा ११ मा भनिएजस्तै पहुँचसम्बन्धी अधिकार कुनै पनि व्यक्तिलाई उपलब्ध छ। तर, थाइल्याण्ड नागरिकता नभएका र थाइल्याण्डमा बसोबास नगर्ने विदेशी व्यक्ति, कम्पनी र संस्थाहरूका हकमा मन्त्रिस्तरीय नियमहरूबाट मात्र उपलब्ध हुन्छ (दफा ९ र ११)।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

प्रकाशित गर्नुपर्ने र निरीक्षणका लागि उपलब्ध गराइने दस्तावेजमा बाहेक अन्य सूचनाका लागि निवेदन दिन सकिन्छ र सूचना उपर्युक्त समयभित्र उपलब्ध गराइन्छ। सूचना उचित समयावधिभित्र उपलब्ध गराइन्छ तर कानुनमा वास्तविक रूपमा तोकिएको भने छैन। त्यसबाट केही अवस्थामा ढिलाइ गरिरहेको पाइन्छ र यो कानुनको मुख्य कमजोरी पनि हो। पहुँच उपलब्ध गराउँदा अभिलेख विग्रने अवस्था भएमा सार्वजनिक निकायले सूचना उपलब्ध गराउने अवधिलाई लम्ब्याउन सक्दछन् (दफा ११)। यो असामान्य प्रावधान हो र कानुनमा पहिल्यै समस्या देखिएकोले अभिलेखको अखण्डता संरक्षण गर्न समयसीमा बढाउन किन आवश्यक छ भनेर त्यसमा स्पष्ट छैन।

सार्वजनिक निकायले निवेदनमा अनुरोध गरिएको सूचना आफूसँग नभएमा अर्को सार्वजनिक निकायमा निवेदन स्थानान्तरण गर्ने सल्लाह दिन्छ। अर्को सार्वजनिक निकायले सूचना तयार गरेको र त्यस निकायले गोप्य भनेर चिन्ह लगाएको भएमा निर्णयका लागि त्यही निकायमा अनुरोधहरू पठाउनुपर्नेछ (दफा १२)। यो अनुपयुक्त नभए पनि समयसीमा भने छैन।

कानुनमा तेस्रो पक्षलाई दिइने सूचनाको विस्तृत विवरण दिइएको छ। आफ्नो हित प्रतिकूल हुने सम्भावना रहेका समेतका तेस्रो पक्षलाई १५ दिने सूचना दिई लिखित रूपमा असहमति जनाउने अवसर दिनुपर्नेछ। असहमतिमा विचार गरिन्छ र उसलाई निर्णयको सूचना उपलब्ध गराउनुपर्दछ। सूचना सार्वजनिक गर्न १५ दिनसम्म अवधि लम्ब्याउन सकिन्छ र त्यस अवधिमा पुनरावेदन दायर गर्न सकिन्छ।

१५६

निवेदकलाई कुनै पनि प्रकारको अस्वीकृतिसम्बन्धी सूचित गर्नुपर्दछ र त्यसमा अनुरोधको किसिम र सूचना प्रवाह नगर्नुको कारण खुलाइन्छ (दफा १५)। यो उपयोगी छ तर सूचनामा सूचना प्रवाह नगर्ने आधारलाई थप विस्तार गर्न र पुनरावेदनको अधिकारसमेत तोक्नुपर्दछ।

वितरण गर्न ठीकक पारिएका सूचना उपलब्ध गराइन्छ ताकि तयारी, विश्लेषण वा संयोजनका लागि थप आवश्यकता नपरोस्। तर, उदाहरणका लागि दृश्य वा श्रव्य रेकर्डिङ प्रणाली जस्ता विद्युतीय माध्यमबाट उत्पादित सूचनामा भने सामान्यतया यो लागू हुँदैन। त्यसका अतिरिक्त, खोजिएका सूचनाको व्यापारिक प्रयोजन नभएको तर निवेदकको अधिकार र स्वतन्त्रताको संरक्षणका लागि वा सर्वसाधारणको हितका लागि आवश्यक भएको अवस्थामा सार्वजनिक निकायले थप प्रशोधन आवश्यक पर्ने भए पनि सूचना उपलब्ध गराउन्छ। अभिलेख विग्रने अवस्था भएमा अभिलेखलाई सुरक्षित गर्न प्रतिलिपि उपलब्ध गराइन्छ (दफा ११)। अन्यथा, निवेदकलाई निरीक्षण गर्ने, प्रतिलिपि प्राप्त गर्ने वा अभिलेखको प्रमाणित प्रति प्राप्त गर्ने अधिकार रहन्छ (दफा ९)।

कानुनले सार्वजनिक निकायबाट लिइने दस्तुरको व्यवस्था गरेको छ तर त्यसका लागि सरकारी सूचना आयोगको स्वीकृति प्राप्त हुनुपर्दछ। त्यसका अतिरिक्त, कम आम्दानी हुने व्यक्तिका हकमा भने दस्तुरमा उपयुक्त उन्मुक्तिको व्यवस्था गर्न सकिन्छ (दफा ९)।

कानुनको परिच्छेद ३ 'व्यक्तिगत सूचना' एक किसिमले मिनी-डाटा संरक्षणको व्यवस्था गरेको छ जसले व्यक्तिगत विवरणको सङ्कलन, सूचना प्रवाह र सच्याउने नियमलाई समेटेको छ। यद्यपि त्यसको अधिकांश भाग सूचनाको हक सिद्धान्तसँग मेल खाँदैन र यो जटिल विषय पनि हो। त्यसलाई पूर्ण रूपमा तथ्याङ्क संरक्षण ऐनमा समायोजन गरेको भए राम्रो हुने देखिन्छ।

प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य

थाइल्याण्डको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले सूचनालाई सरकारको राजपत्रमा प्रकाशित गर्न र केही निश्चित सूचना निरीक्षणका लागि सर्वसुलभ गराउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । तर यी दायित्व अर्को कानूनद्वारा विवरण वा सार्वजनिक गर्नुपर्ने सूचनामा लागू हुँदैन (दफा १०) वा यी दायित्व कानून कार्यान्वयनमा आउनु अघिको परिस्थितिमा लागू हुँदैनन् (दफा ४२) । दफा ७ मा उल्लेखित पहिलो दायित्व जसमा निकायको संरचना र सङ्गठन समेटिएका सूचना, निवेदन प्रयोजनका सम्पर्क ठेगाना, उपनियमहरू, नियमहरू र नीतिहरू तथा सरकारी सूचना आयोगबाट निर्धारित अन्य त्यस्तै सूचना पर्दछन् ।

दफा ९ का अनुसार केही अपवादमा बाहेक सार्वजनिक निकायले निम्नलिखित सूचना निरीक्षणका लागि उपलब्ध गराइन्छ :

- कुनै व्यक्तिमा प्रत्यक्ष असर पर्ने निर्णयहरू
- दफा ७ मा नपरेका नीति तथा व्याख्या
- कार्ययोजना र वार्षिक व्ययको अनुमान
- व्यक्तिको अधिकार कर्तव्यलाई प्रभाव पार्ने कामका निर्देशिका वा आदेश
- सार्वजनिक निकायको शक्ति र कर्तव्यसम्बन्धी प्रकाशित सामग्री
- एकाधिकारयुक्त करार र संयुक्त लगानी
- कानूनद्वारा स्थापित सरकारी निकायका निर्णय
- सरकारी सूचना आयोगद्वारा निर्धारित अन्य सूचना ।

सरकारी सूचना आयोगले दफा ९ का अनुसारको निरीक्षणमार्फत् पहुँचका सम्बन्धमा नियम र प्रक्रिया निर्धारण गर्नसक्नेछ । सूचनाका लागि अनुरोध गर्दा यी दस्तावेजको पहुँच आयोगद्वारा स्वीकृत दस्तुर भुक्तानी अनुरूप हुन्छन् ।

अपवाद

थाइल्याण्डको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा अपवादको पूर्ण व्यवस्था समावेश छ । ऐनको दफा ३ का अनुसार त्यस कानूनसँग अन्य कानून बाभेमा बाभिएको हदसम्म त्यसले प्रतिस्थापित गर्नेछ तर दफा १५ (१) (६) का अनुसार कानूनद्वारा सार्वजनिक नगर्ने गरी संरक्षित सूचना उन्मुक्तिभिन्न पर्दछन् । यसर्थ दफा ३ अपवादमा लागू हुन सक्दैन भन्न सकिन्छ र त्यसको परिणामस्वरूप सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनद्वारा गोपनीयतासम्बन्धी कानूनहरू प्रभावकारी रूपमा संरक्षित छन् । त्यसका अतिरिक्त, सार्वजनिक निकायले सूचनाको गैर-अधिकृत सूचना प्रवाह रोक्न सरकारी गोपनीयता संरक्षणसम्बन्धी नियम अनुरूप पद्धति र नियमहरू बनाउनुपर्दछ (दफा १६) ।

अधिकांश अपवादमा हानि परीक्षण समावेश हुनैपर्दछ, यद्यपि त्यसका लागि हानिको सम्भावना (हानि गर्ने) देखि हानिको निश्चितता (परिणाम)सम्म समावेश हुनुपर्दछ। हानि आधारित नभएका दुई मुख्य अपवादमा आन्तरिक धारणा वा सल्लाह, यद्यपि त्यसले प्राविधिक र तथ्यगत प्रतिवेदनलाई कम्तीमा समावेश गर्नुपर्दछ र विश्वासमा उपलब्ध गराइएका सूचना छन्। यी अत्यन्त महत्वपूर्ण अपवाद हुन्। ऐनमा प्रमाणपत्रको व्यवस्था छैन, यद्यपि शाही घोषणाद्वारा सूचनालाई गोप्य राख्ने अनुमति प्राप्त हुनसक्दछ (हेर्नुहोस्, तल)।

मुख्य अपवादको प्रावधान समेटिएको दफा १५ ले सार्वजनिक निकायले आफ्नो कर्तव्य, जनहित र निजी हित समेतलाई ध्यानमा राखी केही निश्चित प्रकारका सूचना सार्वजनिक गर्नमा प्रतिबन्ध लगाउनसक्नेछ। यहाँ उल्लेखित जनहित अर्को जनहितको सर्वोच्चताभन्दा फरक अनिवार्य अर्थमा प्रयोग गरिएको छ र विचार गर्दा एउटा पक्षलाई मात्र ध्यान दिनु हुँदैन। दफा २० मा दरिलो जनहित प्रधानतासम्बन्धी विषय राखिएको छ। असल भावनाले गरिएको सूचना प्रवाह, जनहितका लागि गरिएको सूचना प्रवाह र औचित्यपूर्ण रूपमा सार्वजनिक गरेकोमा अधिकारीमाथि कुनै दायित्व सिर्जना हुँदैन। सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकांश कानूनमा रहेका जनहित प्रधानताबाट फरक छ, जसले संरक्षित हित र समग्र जनहितलाई हानिबीचको सन्तुलन उपलब्ध गराउँछ। विरोधाभाषपूर्ण ढङ्गबाट थाइल्याण्डको कानून जनहित प्रधानता र इमानदारी सूचना प्रवाहको संरक्षणबीचको संयोजन हो।

कानूनमा पृथकीकरणका सम्बन्धमा प्रष्ट छैन तर दफा ९ (२) को मनसाय यही हुनुपर्दछ।

कानूनले सूचना प्रवाह नगर्नेसम्बन्धमा समयसीमासमेत उपलब्ध गराएको छ। कानूनमा राजसंस्थासँग सम्बन्धित सूचना ७५ वर्षपछि मात्र सार्वजनिक गर्न मिल्ने र अन्य सूचना २० वर्षपछि सार्वजनिक गर्न मिल्ने व्यवस्था छ तर सार्वजनिक निकायलाई २० वर्षभित्रमै सूचना सार्वजनिक गर्नु पर्दैन भन्ने लागेमा पाँच वर्ष थप गर्न सकिन्छ। त्यसपछि ती सूचना राष्ट्रिय अभिलेखालय विभागमा स्थानान्तरित गरिन्छन् वा अन्य उपयुक्त अभिलेखालयमा पठाइन्छ, जसले दस्तावेज नष्ट गर्ने नियम अनुरूप काम गर्दछ (दफा २६)।

विशेष अपवादका सम्बन्धमा दफा १४ मा भनिएको छ - 'राजसंस्थामा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने आधिकारिक सूचना सार्वजनिक गरिने छैन।' यो हानि परीक्षणभित्र पर्ने भए पनि त्यसमा समेटिने विषयहरू स्पष्ट पारिएको छैन। व्यवहारमा, राजपरिवारसँग सम्बन्धित गोपनीयता यथार्थमा धेरै कतचप्लनभतल छ।

दफा १५ मा अपवादको श्रेणीलाई निम्नु अनुसार व्यवस्था गरिएको छ :

- राष्ट्रिय सुरक्षा, अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्ध वा राष्ट्रिय आर्थिक सुरक्षामा प्रभाव पार्ने सूचना प्रवाह,
- कानूनको कार्यान्वयनलाई अवमूल्यन गर्ने खालका सूचना,
- प्राविधिक वा तथ्यगत पृष्ठभूमिमा आधारित नभई गरिएका आन्तरिक विचार वा परामर्श,
- कुनै व्यक्तिको जीवन वा सुरक्षामा प्रभाव पार्ने सूचना,
- गोपनीयताको हकमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने व्यक्तिगत सूचना,
- कानूनद्वारा संरक्षित वा विश्वासमा उपलब्ध गराइएका सूचना, र
- शाही घोषणाबाट संरक्षित अन्य सूचना।

त्यसमा रहेका अधिकांश भाग अन्य मुलुकका सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पहिचान गरिएका अपवादको श्रेणीजस्तै छन् । राजसंस्था र शाही घोषणाबाट सूचना संरक्षण गर्ने राजाको शक्ति भने दुई वटा फरक अपवाद हुन् ।

पुनरावेदन

कसैलाई सार्वजनिक निकाय सूचना प्रकाशित गर्न असफल भएको लागेमा वा सूचना उपलब्ध गराउन नसकेको वा निवेदन बमोजिम सूचना दिन नसकेको भन्ने लागेमा सरकारी सरकारी सूचना आयोगमा उजुरी दायर गर्नसक्नेछ । सार्वजनिक निकायले कुनै सूचनाको उन्मुक्तिको घोषणा गरेकोमा वा तेस्रो पक्षको आपत्तिलाई हानि गरेमा वा व्यक्तिगत तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्न इन्कार गरेको घोषणा गरेको जस्ता केही निश्चित विषयमा यो अधिकार लागू हुँदैन । यी सीमाले पुनरावेदन गर्ने अधिकारको प्रभावकारिताको अवमूल्यन भएको छ र त्यसकारण अपवादको प्रयोगका सम्बन्धमा आयुक्तले छानविन गर्न सक्दैनन् । तर, यस्ता अवस्थामा सूचना प्रवाह विशेष अदालतमा समक्ष पुनरावेदनको अधिकार भने उपलब्ध छ । आयोगले ३० दिनभित्र निर्णय दिनुपर्दछ र निवेदकलाई सूचना दिएर अरु ३० दिन थप गर्न सकिनेछ (दफा १३) ।

ऐनका अनुसार सूचना सार्वजनिक गर्नका लागि सचिवहरूको सहितको सरकारी सूचना आयोग गठन गर्नुपर्नेछ जसमा रक्षा, कृषि र वाणिज्य सचिवहरू सदस्यका रूपमा रहन्छन् भने प्रधानमन्त्रीबाट नियुक्त मन्त्री अध्यक्ष र मन्त्रिमण्डलबाट सार्वजनिक वा व्यक्तिगत जीवनका क्षेत्रमध्येबाट नियुक्त गरिएका ९ जना सदस्य हुने गर्दछन् (दफा २७) । आयोगका सदस्यको पदावधि तीन वर्षको हुन्छ जुन थप गर्न पनि सकिन्छ भने अक्षमता, अनुचित व्यवहार वा जेल सजाय भएकोमा हटाउन सकिन्छ (दफा २९ र ३०) । त्यस प्रणालीले आयोगको स्वतन्त्रतालाई सुनिश्चित गर्न असफल भएको देखिन्छ, किनभने त्यसमा धेरैजसो सरकारी अधिकारी रहनुका साथै अध्यक्षता मन्त्रीले गरेका छन् ।

आयोगको बैठकका सम्बन्धमा कानूनले धेरै प्रकारका प्रक्रियागत नियम स्थापित गरेको छ (दफा ३१) । आयोगले सार्वजनिक निकायले आफ्ना अधिलिखित सूचना प्रस्तुत गर्न लगाउने शक्तिका साथै सार्वजनिक निकायको स्थलगत निरीक्षण गर्नसक्नेछ (दफा ३२ र ३३) । आयोगको आदेशलाई निर्णय वा सूचनाको उत्पादनसँग सम्बन्धित उल्लङ्घन गरेमा तीन महिनासम्मको जेल सजाय वा जरिमाना गर्नसक्नेछ (दफा ४०) तर, कानूनले उजुरीलाई समाधान गर्न आयोगको शक्तिसम्बन्धमा स्पष्ट गरेको छैन ।

निवेदक तथा अन्य व्यक्तिले १५ दिनभित्र सूचना सार्वजनिक नगर्ने वा तेस्रो पक्षको आपत्तिलाई ईन्कार गरेमा उक्त निर्णय उपर आयोगमार्फत् सूचना प्रवाह विशेष अदालतमा पुनरावेदन गर्नसक्नेछ (दफा १८) । आयोगले विवादित सूचनाको आधारमा सुरक्षा, अर्थ वा कानून कार्यान्वयनसम्बन्धी विशिष्टीकृत विशेष अदालत गठन गर्नेछ, त्यसको गठन आयोगको सिफारिसका आधारमा मन्त्रपरिषदले गर्नेछ । सरकारी अधिकारीहरू सचिव र सहायक सचिव भएको विशेष अदालतमा तीन जना सदस्य रहन्छन् । आयोगको स्वतन्त्रताको कमी हुनु भनेको विशेष अदालतको आफ्नो संरचनागत संरक्षणमा स्वतन्त्रतामा कमी हुनु पनि हो । त्यसैगरी, विशेष अदालतले पुनरावेदनका सम्बन्धमा सात दिनभित्र निर्णय गर्नेछ र त्यसको निर्णय अन्तिम हुन्छ (दफा ३६ र ३७) । विशेष अदालतको अधिकार र कर्तव्यका साथै प्रक्रियागत विषयहरू आयोगद्वारा स्वीकृत नियमहरू र सरकारी राजपत्रमा प्रकाशित भएबमोजिम हुन्छ ।

आयोग, विशेष अदालत वा अदालतले विवादको समाधान गर्ने क्रममा गोप्य मानेर चिन्ह लगाएको सूचनामा पहुँच दिँदा विवादित सूचना मानी सार्वजनिक गर्न निषेध गरिएको छ (दफा १९) ।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पहुँचको स्वेच्छिक अवरोधलाई स्वीकृति दिने कुरा समावेश छैन । दफा २० ले, जनहित प्रधानतासम्बन्धी माथि औल्याइएजस्तै, दफा १६ सँग सम्बन्धित वर्गीकृत नगरिएका सूचनालाई सार्वजनिक गर्ने अधिकारको संरक्षण गर्दछ र दफा १५ मा व्यवस्थित अपवाद जस्ता सूचना प्रवाहलाई उल्लङ्घन गर्नसमेत सक्दछन् । त्यसका अतिरिक्त, मन्त्रीस्तरीय नियमद्वारा तोकिएजस्तै निश्चित तहका अधिकारीले जनहितका सूचना सार्वजनिक गरेमा कानुनी दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउँछन् । तर, त्यस परिस्थितिमा समेत सार्वजनिक निकाय कानुनी दायित्वको अधीनमा आउनेछ । परिणामस्वरूप त्यस्तो अधिकारको प्रयोग विरलै गरिन्छ भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ ।

प्रवर्धनात्मक पहल

थाइल्याण्डको ऐनमा थोरैमात्र प्रवर्धनात्मक पहल रहेका छन् । ऐनको एउटा परिच्छेदमा व्यक्तिगत तथ्याङ्कको संरक्षण, सङ्ग्रहमा सीमित गर्ने, भण्डार गर्ने र यी तथ्याङ्कको प्रयोग गर्ने विषयहरू उल्लेख छ । यी व्यवस्थाले केही अपवादलाई छोडेर आफ्नो व्यक्तिगत अभिलेखमा पहुँचको अनुमति प्रदान गर्दछ (दफा २१-२५) । उजुरी प्राप्त गर्ने म्यान्डेट बाहेक आयोगको सरकारी अधिकारी र सार्वजनिक निकायलाई सल्लाह दिनु, कानून अन्तर्गतका नियम विनियमको प्रयोगका सम्बन्धमा सिफारिस गर्नु, कानून कार्यान्वयनको वार्षिक प्रतिवेदन मन्त्रपरिषद्लाई उपलब्ध गराउनु तथा मन्त्रपरिषद् वा प्रधानमन्त्रीद्वारा विश्वास गरिएका अन्य दायित्वको म्यान्डेट दिइएको छ (दफा २८) ।

१६०

युगान्डा

परिचय

युगान्डाको संविधान-१९९५ को धारा ४१ (१) ले कुनै सूचना जारी गर्दा मुलुकको सुरक्षा वा सार्वभौमसत्तालाई कमजोर पार्ने भएमा वा व्यक्तिको गोपनीयतासम्बन्धी अधिकारमाथि हस्तक्षेप हुने भएमा त्यस्ता सूचना बाहेक राज्यसँग भएका अन्य सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार हरेक नागरिकलाई हुने प्रत्याभूति गरेको छ । उल्लेख्य रूपमा, धारा ४१ (२) ले यस अधिकार अन्तर्गत समेटिएका सूचनाको वर्ग निर्धारण गर्नुकय साथै ती सूचनालाई सार्वजनिक गर्ने प्रक्रियासम्बन्धी कानून संसदले बनाउनुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गरेको छ ।

यी दरिला प्रत्याभूतिको व्यवस्था संविधानमा गरिएको भए पनि दश वर्षपछि मात्र सन् २००५ जुलाई ७ मा मात्र सूचनाको हकसम्बन्धी युगान्डाली ऐन-२००५^{२९} मा हस्ताक्षर भयो भने त्यसको नौ महिनापछि अर्थात् २०

अप्रिल २००६ देखि मात्र यसलाई कार्यान्वयनमा ल्याइयो । नागरिक समाजले सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनका लागि सन् २००३ देखि नै सक्रियतापूर्वक वकालत गर्दै आएका थिए र सरकारले कम्तीमा भ्रष्टाचारविरुद्ध सङ्घर्ष गर्ने इच्छा आंशिक रूपमा निहित एउटा कानून ल्याउने प्रतिबद्धता सोही वर्ष व्यक्त गरेको थियो ।

अपवादसम्बन्धी अधिकांश व्यवस्थाको मस्यौदा होशियारीपूर्वक गरिनुका साथै अपवादका पनि अपवादहरू निर्धारण गरिनुलाई कानूनका निकै सकारात्मक केही पक्षका रूपमा लिन सकिन्छ । प्रक्रियागत प्रत्याभूतिहरूसम्बन्धी व्यवस्था पनि राम्रोसँग गरिएको छ र अधिकांश व्यवस्थालाई अग्रगामी बनाइएको छ । विशेष गरी, सूचनालाई हरेक चरणमा बढी विस्तृत रूपमा प्रकाशमा ल्याइनुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गरिएको छ । कानूनमा सुराकी वा गलत कार्यसम्बन्धी प्रमाण सार्वजनिक गर्नेहरूका लागि सुरक्षा उपलब्ध गराउनेसम्बन्धमा गरिएको व्यवस्था उल्लेखनीय छ । अर्कोतर्फ, सूचनाको हकसम्बन्धी पछिल्ला कानूनमा देखिएको प्रवृत्तिसँग नमिल्ने किसिमबाट युगाण्डाको कानूनमा सूचनालाई अग्रसक्रिय वा नियमित रूपमा प्रकाशन गर्नेसम्बन्धमा निक्कै सीमित व्यवस्था गरिएको छ । स्वतन्त्र अनुगमन संयन्त्र स्थापना गर्नेसन्दर्भमा पनि कानून असफल रहेको छ र यसले गर्दा सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउन अस्वीकार गरिएको अवस्थामा उपचारको उपाय न्यायिक पद्धति मात्र उपलब्ध भएको छ । यस कानूनमा प्रवर्धनात्मक पहलको अत्यन्त आधारभूत व्यवस्था मात्र गरिएको छ र यसले गर्दा कानूनलाई सफल रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि अवरोध सिर्जना हुनसक्दछ ।

वास्तवमै, कानूनको कार्यान्वयन भ्रम पार्ने खालको रहेको छ । कानून स्वीकृत भएको दुई वर्ष बितिसक्दा पनि यो पुस्तक मुद्रणका लागि जाँदासम्ममा पनि यस कानूनलाई कार्यान्वयन गर्ने नियमहरू पारित गरिएका छैनन् र यसले गर्दा यसको उपयुक्त कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । ती नियम पारित गर्नका लागि प्रयासहरू हाल जारी छन् तर ती नियम प्रभावकारी हुने हुन् वा होइनन् र हुने भए पनि कहिले हुने हुन् भन्ने कुरा हेर्न बाँकी नै छ ।

१६१

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

संविधानको धारा ४१ लाई प्रतिध्वनित गर्दै सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ५ (१) ले स्पष्ट रूपमा पहुँचसम्बन्धी अधिकारको व्यवस्था गरेको छ । सूचना सार्वजनिक गर्दा सुरक्षा वा सार्वभौमसत्तालाई कमजोर बनाउने वा व्यक्तिको गोपनीयताको हक हनन हुने अवस्थामा बाहेक हरेक नागरिकलाई सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचना र अभिलेखमा पहुँच प्राप्त गर्ने अधिकार हुने व्यवस्था उक्त दफामा गरिएको छ । दफा ५ (२) ले माथिको व्यवस्थाको परिपूरक व्यवस्थाका रूपमा नागरिकको पहुँचसम्बन्धी अधिकार भएका सूचना सही र अद्यावधिक हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यससम्बन्धी थप र महत्वपूर्ण व्याख्या दफा २४ (१) मा गरिएको छ । यस दफामा अपवादहरूको व्यवस्था गर्दै उल्लेख गरिए अनुसार कानूनी आवश्यकताहरू पूरा गरिएको अवस्थामा र कानूनको भाग ३ ले पहुँच दिनमा प्रतिबन्ध लगाएको नभएमा सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचना र अभिलेखमा पहुँच दिइनुपर्दछ । सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारमाथि न्यायोचित अग्राधिकार दावी गर्नसक्ने सार्वजनिक तथा निजी हितलाई संरक्षण गर्न संविधान तथा दफा ५ (१) मा निश्चित रूपमा उल्लेख गरिएका सीमित अपवादहरू अपर्याप्त रहेकाले यो व्यवस्था महत्वपूर्ण छ ।

दफा ३ ले कानूनको उद्देश्यसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । सो दफामा उल्लेख भए अनुसार अन्य कुराका अतिरिक्त सरकारको 'कुशलता, प्रभावकारिता, पारदर्शिता र जवाफदेहिता' प्रवर्धन गर्नु, संविधानको धारा ४१ लाई प्रभावकारी बनाउनु, सरकारद्वारा गरिएका गलत कार्यको प्रमाण सार्वजनिक गर्ने व्यक्तिलाई संरक्षण प्रदान गर्नु, सर्वसाधारणलाई समसामयिक र सही सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराएर राज्यका अङ्गमा पारदर्शिता

र जबाफदेहीता प्रवर्धन गर्नु तथा आफूलाई प्रभाव पार्ने सरकारी निर्णयहरूमाथि निरीक्षण गर्नुका साथै त्यसमा सहभागी हुनका लागि सर्वसाधारणलाई सशक्त पार्नु यस कानूनका उद्देश्य हुन् । सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार दिने अन्य कुनै कानूनमा भएका प्रावधानलाई यस कानूनमा भएका कुनै पनि व्यवस्थाले अवमूल्यन गर्न नसक्ने थप व्यवस्था दफा २ (३) मा गरिएको छ ।

यी सबै अत्यन्त सकारात्मक उद्देश्य हुन् र यिनीहरूलाई समग्र रूपमा लिँदा कानूनको राम्रो व्याख्यात्मक पृष्ठभूमि उपलब्ध हुन्छ ।

दफा ५ मा व्यवस्था गरिएको पहुँचसम्बन्धी अधिकार सूचना र अभिलेख दुवैका सन्दर्भमा लागू हुन्छ । दफा ४ मा गरिएको परिभाषा अनुसार सूचना अन्तर्गत लिखित, दृश्य, श्रव्य र विद्युतीय सूचना पर्दछन् । सार्वजनिक निकाय आफैले उत्पादन गरेको भए पनि वा नगरेको भए पनि उक्त निकायको स्वामित्वमा रहेका 'विद्युतीय माध्यमलगायत कुनै पनि स्वरूपमा कुनै अभिलिखित सूचना'लाई अभिलेखका रूपमा परिभाषित गरिएको छ । यी परिभाषाले सार्वजनिक निकायसँग भएका सम्पूर्ण सूचनालाई समेट्ने देखिन्छ ।

पहुँचसम्बन्धी अधिकार राज्य वा अन्य कुनै सार्वजनिक निकायसँग भएका सम्पूर्ण सूचना र अभिलेखका सन्दर्भमा लागू हुन्छ । दफा ४ ले सार्वजनिक निकायलाई 'सरकार, मन्त्रालय, विभाग, कानुनी संस्थान, प्राधिकरण वा आयोग' का रूपमा परिभाषित गरेको छ भने दफा २ (१) ले 'सरकारका मन्त्रालयहरू, विभागहरू, स्थानीय सरकारहरू, कानुनी संस्थानहरू र निकायहरू, आयोगहरू तथा अन्य सरकारी अङ्गहरू र निकायहरू'सँग भएका सूचनाका सन्दर्भमा कानून लागू हुने उल्लेख गरेको छ । यो व्यवस्था केही व्यापक रहेको देखिन्छ । जे भए पनि, राज्यद्वारा लगानी गरिएका वा नियन्त्रित निकायहरूका साथै सार्वजनिक कार्य सम्पादन गरिरहेका निजी निकायलाई समेत समेट्ने सूचनाको हकसम्बन्धी अन्य केही कानूनका तुलनामा भने यो कानून विस्तृत मान्न सकिँदैन ।

उल्लेख गरिए अनुसार, पहुँचसम्बन्धी अधिकार नागरिकका लागि मात्र लागू हुने व्यवस्था गरिएको छ । व्यावसायिक निकायलगायत प्रत्येकका लागि लागू हुने व्यवस्था गरिएका राम्रा कानूनसँग यो व्यवस्था विरोधाभाषयुक्त बन्न पुगेको छ ।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

अनुरोधलाई लिखित रूपमा तोकिएको ढाँचामा उपलब्ध गराउनुपर्दछ । सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले विद्युतीय माध्यमबाट अनुरोधलाई दायर गर्ने वा नगर्ने भन्नेमा तोकेको छैन । अनुभवी अधिकृतले पहिचान गर्न अनुमति दिने, निवेदकको पहिचान र ठेगाना खुल्ने तथा सञ्चार गर्न सजिलोका लागि निवेदकले चाहेको माध्यमसमेत राखी अनुरोधलाई पर्याप्त विस्तृत गरी सूचना वा अभिलेखको व्याख्या उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा ११) । निरक्षरता वा असक्तताका कारण निवेदकले लिखित प्रस्तुत गर्न अक्षम भएमा अनुरोधलाई मौखिक रूपमा गर्न सकिन्छ । त्यस्तो अवस्थामा सूचना अधिकृतले त्यसलाई लिखित बनाउने र निवेदकलाई प्रतिलिपि उपलब्ध गराउनेछन् ।

दफा १२ ले सूचना अधिकृतहरूले अर्को सार्वजनिक निकायमा रहेको सूचनासमेतका लागि निःशुल्क रूपमा सूचना उपलब्ध गराउन सहयोग गर्ने दायित्व रहन्छ । माथि व्याख्या गरिएका सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधलाई समेट्न नसकिने भएमा सूचना अधिकृतले निवेदकलाई जानकारी दिनुपर्नेछ र समस्या समाधानका लागि सहयोग गर्नुपर्दछ । दफा ६ अनुरूप पहुँचसम्बन्धी अधिकार कुनै पनि कारणबाट प्रभावित हुने छैन ।

कानूनमा कुनै कारण खोल्नुपर्ने आवश्यकता नरहेकोतर्फ ध्यान दिन सकेको भए राम्रो हुने थियो जुन व्यवस्था अन्य मुलुकका धेरै सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पाइन्छन् ।

दफा १४ ले सार्वजनिक निकायले उचित प्रयास गर्दा समेत अनुरोध गरिएको अभिलेखहरू राखेको वा कुन सार्वजनिक निकायमा अभिलेख छ भन्ने थाहा नभएमा अभिलेख प्राप्त गर्न विविध चरणसमेत राखेर निवेदकलाई लिखित रूपमा त्यससम्बन्धमा जानकारी दिनुपर्दछ । पुनरावेदनको उद्देश्यको लागि समेत दिइने सूचनाले अनुरोधलाई अस्वीकृत गरेको मानिन्छ । त्यस दफाले सूचना प्राप्त होस् भन्नका लागि निवेदकलाई उपलब्ध गराउने पर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

निवेदकलाई अनुरोध स्वीकृत गर्ने वा नगर्ने विषयमा सामान्यतः २१ दिनभित्र सूचित गरिन्छ (दफा १६ (१)) । ठूलो सङ्ख्याको अनुरोधको अभिलेख वा ठूलो सङ्ख्याको अभिलेखबाट खोज्नु पर्ने र तोकिएको २१ दिनभित्र सूचना उपलब्ध गराउँदा कार्यालयको काममै बाधा उत्पन्न गर्ने भएमा वा खोजिएको सूचना विभिन्न स्थलबाट सङ्कलन गर्नुपर्ने भएमा र त्यस्तो कार्य तोकिएको समयसीमामा गर्न सम्भव नभएमा वा निवेदकले लिखित रूपमै समयावधि थप गर्न स्वीकृति जनाएमा त्यसलाई २१ दिन थप गर्न सकिन्छ । त्यस्तो अवस्थामा सूचना अधिकृतले निवेदकलाई समयावधि वृद्धि भएको, कारण र पुनरावेदन दायर गर्ने अधिकारसम्बन्धी सूचना दिन्छन् (दफा १७) । दफा १८ का अनुसार सम्बन्धित समयसीमामा कार्य गर्न नसक्नुलाई अनुरोधको अस्वीकृतिको रूपमा लिइन्छ । यी प्रावधानले छोटो समयसीमाको आवश्यकता र यति छोटो समयसीमा नचाहिनेबीच राम्रो सन्तुलन उपलब्ध गराउँछन् ।

दफा १५ का अनुसार अभिलेखलाई ९० दिनभित्र प्रकाशित गर्नुपर्ने भएमा, कानूनद्वारा अभिलेख प्रकाशित गर्नुपर्ने आवश्यकता परेमा वा अभिलेख प्रस्तुत गर्न (सार्वजनिक निकायमा, सरकारी अधिकृत वा विशेष व्यक्ति) का लागि तयार गरिएको अवस्थामा तर प्रस्तुत गरी नसकेको अवस्थामा अभिलेखको पहुँचमा ढिलाइ पनि हुन सक्दछ । त्यस्तो अवस्थामा निवेदकलाई ढिलाइ हुनसक्ने अवधिसम्बन्धी सूचित गरिन्छ र ती सूचना तोकिएको समय अगावै किन आवश्यक छन् भनेर सूचना अधिकृतका लागि प्रतिनिधि तोकने अवसर दिइन्छ । प्रस्तावित ढिलाइबाट 'महत्वपूर्ण रूपमा हानिबाट पीडित हुने उपयुक्त आधार रहेकोमा विश्वास लागेमा' सूचना अधिकृतहरूले अभिलेखमा पहिल्यै पहुँचका लागि अनुमति दिनु आवश्यक छ । धेरै सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले त्यस्तो परिस्थितिमा ढिलाइ गर्नसक्ने व्यवस्था गरेका छन् । यी प्रावधानसँग रहेका समस्या भनेको कठिन समयसीमाको अभाव हो । उदाहरणका लागि, कुनै कानूनले निश्चित सामग्रीहरूको प्रकाशन आवश्यक पर्दछ तर त्यसका लागि विशेष समयसीमा दिनु पर्दैन वा दुई वर्षको समय हुनसक्दछ । सार्वजनिक निकायसमक्ष भविष्यमा प्रस्तुत गर्न कुनै अभिलेख तयार गर्न सकिन्छ वा यो वास्तवमै प्रस्तुत नगर्न पनि सकिन्छ र त्यस्तो अवस्थामा दफा १५ को व्यवस्थाले अनिश्चितकालसम्म ढिलाइ गर्न मद्दत गर्दछ ।

दफा १३ ले सम्पर्क गरिएको सार्वजनिक निकायले सूचना नराखेको वा सूचनाको विषयवस्तु अर्को सार्वजनिक निकायसँग निकट सम्बन्धित भएमा अनुरोधको स्थानान्तरण गर्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तो स्थानान्तरणमा जतिसक्दो चाँडो काम गरिन्छ तर कुनै पनि अवस्थामा २१ दिनभित्र गरिन्छ र त्यस्तो अवस्थामा निवेदकलाई स्थानान्तरणको तथ्य, त्यसको कारण र अनुरोधका सम्बन्धमा कार्य गर्न लाग्ने समयावधिसम्बन्धी जानकारी दिइन्छ । यी प्रावधान अन्य सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पाइने समकक्षी छन्, यद्यपि स्थानान्तरणका लागि दिइएको २१ दिनको समयसीमा अनुरोधको प्रशोधन गर्न उस्तै छ जुन यस्ता सापेक्ष रूपमा सामान्य विषयमा बढी देखिन्छ ।

दफा ३५ मा सूचना अधिकृतले अभिलेख सार्वजनिक गर्न चाहना राखेमा तेस्रो पक्षलाई २१ दिनभित्रै लिखित रूपमा जानकारी दिनुपर्दछ र त्यस अभिलेखमा रहनसक्ने तेस्रो पक्षको वाणिज्य गोपनीयता, तेस्रो पक्षबाट

उपलब्ध गराइएका गोप्य वित्तीय, व्यापारिक, वैज्ञानिक वा प्राविधिक सूचना रहन सक्दछन् वा यस्ता सूचना प्रवाहले तेस्रो पक्षलाई व्यापारिक हानि गर्ने हुनसक्दछ । त्यस्तो अवस्थामा तेस्रो पक्षले आफ्ना प्रतिनिधि तोकेर २० दिनभित्र किन सूचना सार्वजनिक नगर्ने हो जानकारी गराउन लगाउनुपर्दछ र सूचना अधिकृतले अर्को २१ दिनभित्र अभिलेख सार्वजनिक गर्ने वा नगर्ने निर्णय गर्नुपर्दछ (दफा ३६ (१)) । त्यस्तो समयसीमालाई बचत गर्ने प्रकारको प्रावधान सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा सामान्य छ, जुन लामो छ र दफा १६ र १७ मा व्यवस्था गरिएबमोजिमको आवश्यकतासँग मेल खाँदैन (किनभने त्यस दफामा गरिएको धेरै अवधिको सूची ६० दिनभन्दा बढी छ) । अनुरोधमा निर्णय गर्न अनुमति दिइएकोमा तिर्नुपर्ने दस्तुर, पहुँचको प्रस्तावको ढाँचा र प्रस्तावित दस्तुर तथा पहुँचको ढाँचाका विरुद्धमा पुनरावेदन गर्ने निवेदकको अधिकारका साथै त्यस्तो पुनरावेदन गर्ने प्रक्रियासमेत उल्लेख गरी सूचना दिनुपर्नेछ (दफा १६ (२)) । निवेदन अस्वीकृत भएको अवस्थामा सूचनामा त्यसबारे कारण दिनुपर्दछ जसमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको प्रावधान, निवेदकको पुनरावेदन गर्ने अधिकार र त्यसको प्रक्रियासमेत खुलाउनुपर्दछ (दफा १६ (३)) । अभिलेखको केही भागको अनुमति दिएको र केही अंश अस्वीकृत भएकोमा समेत निवेदकलाई सूचना उपलब्ध गराउनु पर्नेछ (दफा १९ (२)) ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पहुँचको ढाँचाका सम्बन्धमा विस्तृत प्रावधानहरू समावेश छन् । दफा २० (२) ले पहुँचको सम्भावित लामो सूची उपलब्ध गराएको छ जसमा अभिलेखको प्रतिलिपि (विद्युतीय माध्यमसमेत), अभिलेखको निरीक्षण (श्रव्य उपकरणसमेतबाट), सार्वजनिक निकायमा उपलब्ध सामग्रीको प्रयोग गरेर सूचना निकाल्ने र केही निश्चित शर्तको अधीनमा रहेर निवेदकलाई अभिलेखको प्रतिलिपि उपलब्ध समावेश गरिएको छ । सार्वजनिक निकायको कार्यमा अनुचित ढङ्गबाट अवरोध नगरेमा, अभिलेखको संरक्षणमा नोक्सान गर्ने भएमा वा प्रतिलिपि अधिकारको उल्लङ्घन नगरेको अवस्थामा अनुरोध गरिएको ढाँचामा सूचना उपलब्ध गराइन्छ । अनुरोध गरिएकोभन्दा फरक ढाँचामा पहुँच दिइएमा सूचना उपलब्ध गराउन पहिल्यै तोकिएकोभन्दा बढी दस्तुर लिइने छैन । कानूनमा अशक्त व्यक्तिलाई पहुँच दिनसम्बन्धमा विस्तृत प्रावधानहरू समावेश गरिएको छ र विस्तृत रूपमा खर्चिलो नहुँदाको अवस्थासम्ममा उनीहरूलाई उपयुक्त ढाँचामा उपलब्ध हुन्छ ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा दस्तुरका सम्बन्धमा नियमहरू समाविष्ट छन् । दफा २० (१) ले दस्तुर भुक्तानी गर्नासाथ जतिसक्दो चाँडो पहुँच उपलब्ध गराइन्छ । कानूनमा 'कुनै दस्तुरलाई मिनाहा गर्ने वा घटाउने प्रक्रिया र निर्देशिकाहरूसँग सम्बन्धित कुनै विषय' का सम्बन्धमा अधिकार दिइएका जिम्मेवार मन्त्रीलाई तोकेको अवस्थामा बाहेक कानूनमै दस्तुरको अन्य कुरा व्यवस्था छैन । तर, त्यस्तो दस्तुरले सूचनाको खोजी र प्रतिलिपिको वास्तविक खर्चलाई प्रतिनिधित्व गरेको हुनुपर्दछ (दफा ४७ (१) (ख) र (२)) । त्यस पद्धतिमा बलियो पक्ष र कमजोरीसमेत छन् । त्यसले कम्तीमा पनि त्यहाँ दस्तुरको केन्द्रीय नियमलाई सुनिश्चित गरेको छ जसले महत्वपूर्ण विषयहरूमा सार्वजनिक निकायमा दस्तुर मिनाहा गर्ने वा घटाउने लगायतका समानतालाई सुनिश्चितता कायम गरेको छ । अर्कोतर्फ सूचनाको खोजी समावेश गर्दा पहुँचको लागतमा महत्वपूर्ण रूपमा बढी हुने देखिन्छ । त्यसको अर्थ हो सार्वजनिक निकायबाट गरिने कमजोर अभिलेख व्यवस्थापनको परिणामका लागि केही रूपमा निवेदकलाई जिम्मेवार बनाइएको छ ।

प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य

कानून कार्यान्वयनमा आएको छ महिनाभित्र निर्देशिका तयार गर्नुपर्ने कुरा समेटिएको दफा ७ को व्यवस्था का अनुसार अग्रसक्रिय प्रकाशनसम्बन्धी मुख्य प्रावधानलाई कम्तीमा हरेक दुई वर्षमा अद्यावधिक गर्नुपर्दछ । त्यो निर्देशिका तोकिएको रूपमा उपलब्ध गराइन्छ र त्यसमा कम्तीमा निम्नलिखित कुरा हुनुपर्दछ : सार्वजनिक निकायको विवरण र कार्यहरू, हुलाक ठेगाना र प्रत्येक सूचना अधिकृत तथा नायब सूचना अधिकृतको सम्पर्क

विवरण, सूचनाको लागि सर्वसाधारणले निवेदन गर्ने सार्वजनिक निकायको ठेगाना, निवेदन गर्ने प्रक्रियाको जानकारी, निकायमा सूचना रहेको विषयवस्तु, नियमित रूपमा उपलब्ध गराइएका जानकारीको सूचीसम्बन्धी सूचना (दफा ८ मा उपलब्ध गराइएको रूपमा, तल हेर्नुहोस्), सर्वसाधारणलाई सार्वजनिक निकायले पु(याउँदै आएको सेवा र त्यसको पहुँचको प्रक्रिया, निर्णय-निर्माणमा सर्वसाधारणको अवसरसम्बन्धी व्यवस्था, सर्वसाधारणका लागि उपचारको व्यवस्था तथा सिफारिस गरिएका अन्य त्यस्तै सूचना ।

यो स्वागतयोग्य सूची हो तर हालका वर्षमा अनुमोदन गरिएका अन्य धेरै सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पाइने जस्तो विस्तृत भने छैन । विशेष रूपमा इन्टरनेटमार्फत् सूचनाको उपलब्धतालाई विरोध गरे पनि निर्देशिका मात्र छाप्ने धारणा सीमित छ । सूचना कसरी प्रसारित गर्ने भन्नेमा तदनुकुलका नियममा छोडेको छ ।

दफा ८ मा सार्वजनिक निकायले कम्तीमा हरेक दुई वर्षमा अग्रसक्रिय ढङ्गबाट सूचनाको समूहको विवरणलाई उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेको छ । दफा ९ मा सर्वसाधारणको प्रयोजनका लागि प्रकाशित हुने डाइरेक्ट्रीमा सूचना अधिकृतहरूको हुलाक ठेगाना र सम्पर्क विवरणलाई सार्वजनिक निकायले सुनिश्चित गर्नुपर्दछ । सूचनामा पहुँचको दृष्टिकोणबाट यो उपयोगी छ, यद्यपि सूचना अधिकृतहरूको निजी ठेगाना उपलब्ध गराउने विषयमा शङ्का उब्जाएको छ ।

अपवाद

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको भाग ३ मा अपवादको विस्तृत व्यवस्था समावेश छ । यो भागको दफा २३ मा आफ्नै व्याख्यात्मक निर्देशिकासमेत छ, जसले अन्य प्रावधानलाई नियन्त्रण गर्नेतर्फ उन्मुख छ । दफा २ (२) ले कानूनको दायराबाट पूर्ण रूपमा दुई वटा व्यवस्थालाई हटाएको छ । ती हुन्: मन्त्रपरिषद्का अभिलेखहरू (र त्यसका समितिका अभिलेख) र मुद्दाको फैसला हुनुअघि मुद्दासँग जोडिएका अदालती प्रक्रियासँग सम्बन्धित अभिलेखहरू । मन्त्रपरिषद्का दस्तावेजलाई दफा २५ समेतबाट संरक्षित गरिएका छन्, यद्यपि मन्त्रपरिषद्का अभिलेखको सम्बन्धमा पछिल्लो व्यवस्था अन्तर्गत अभिलेखको निश्चित श्रेणीलाई सूचना प्रवाह गर्न मन्त्रीलाई नियम बनाउने कम्तीमा अधिकार रहेको अनुमान गरिएको छ । यी अभिलेख सात, चौध र बीस वर्षपछि उपलब्ध हुनसक्नेछ । व्यवहारमा यी नियम कसरी प्रयोगमा आउँछन् भन्नेमा स्पष्ट छैन ।

कानूनमा अन्य कानूनसँगको सम्बन्धका बारेमा स्पष्ट छैन र विशेष गरी यो गोपनीयतासम्बन्धी कानूनसँग बढी छ । सामान्य नियमहरूको प्रयोग हुने अनुमान गरिएको छ र कुन कानूनको प्रयोग हुने हो भन्ने विषयमा विविध विषयलाई ध्यानमा राखिन्छ । अन्य कतिपय सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा जस्तै युगान्डाको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनसमेत गोपनीयतासम्बन्धी कानून हो र त्यसको तथ्यको रूपमा केही अपवाद बाध्यात्मक देखिएका छन् (जस्तै, सूचनाको सार्वजनिक गर्न अनुमति दिने मात्र नभई राखिएका सूचनालाई सार्वजनिक गर्नबाट अधिकारीहरूलाई निषेध गरिएको छ) । त्यस्तो अवस्था मन्त्रपरिषद्का अभिलेख, वाणिज्य संवेदनशील, अन्य तेस्रो पक्षका गोप्य सूचना, व्यक्तिको डरविरुद्धको संरक्षण, स्वतन्त्र सुनुवाइ र कानुनी अधिकारप्राप्त सूचनाका लागि छ (यी श्रेणीको विस्तृत व्याख्याका लागि तल हेर्नुहोस्) । यद्यपि त्यसमा सैद्धान्तिक रूपमा कुनै गल्ती छैन तर त्यसले सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको अनुमोदन गरेपछि सन्देश नराम्रो जाने देखिन्छ । त्यसले कानूनको इमानदारीको प्रयोगमा अधिकृतलाई कुनै संरक्षण (तल दिइएको प्रतिबन्ध र संरक्षण हेर्नुहोस्) को प्रयोगमा सूचना प्रवाहमा मात्र होइन सूचनालाई राख्नेतर्फ केन्द्रित छ (जस्तै, सूचना सार्वजनिक गर्न इमानदारीपूर्वक अस्वीकृति) ।

सार्वजनिक निकायको आन्तरिक विचारविमर्शसमेत मन्त्रिपरिषद् माइन्सूट र केहीसँग सम्बन्धितलाई छाडेर अधिकांश अपवादमा केही रूपमा हानि परीक्षण समावेश हुनुपर्दछ। व्यक्तिगत जानकारीका लागि 'अत्यधिक सूचना प्रवाह' आवश्यक पर्दछ र अन्य धेरै अन्य अपवादले सूचना प्रवाहबाट 'आशातित रूपमा तर्कसङ्गत' सूचिकृत रूपमा हानि गर्ने कुराको स्तरमा आधारित हुन्छन्। यो महत्वपूर्ण रूपमा अन्य कानूनमा पाइनेभन्दा कमजोर स्तर हो र त्यसलाई कति कडाईका साथ व्याख्या गरिन्छ, भन्नेमा त्यसको सफल कार्यान्वयनको कुरा जोडिन्छ। अपवादका धेरै विषय अपवाद नै छन् वा अपवादको प्रधानतासँगको परिस्थिति हुन्छ। सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा निश्चित अभिलेख अपवादको क्षेत्रभित्र पर्ने विषयमा विश्वास दिलाउने गरी मन्त्रीद्वारा प्रमाणपत्र जारी गर्ने व्यवस्था छैन।

दफा ३४ मा जनहित प्रधानता समावेश छ, जसअन्तर्गत सूचनालाई अपवादको क्षेत्रमा परेको भएपनि कानूनको गम्भीर उल्लङ्घन भएको वा सर्वसाधारणको सुरक्षा, सार्वजनिक स्वास्थ्य वा वातावरणीय हानि जस्ता परिस्थितिमा सार्वजनिक गरिनुपर्दछ। यद्यपि कानूनको उल्लङ्घन र अन्य यस्तै परिस्थितिमा यो सूचिकृत हानिको क्षेत्रमा सीमित गरिएको छ।

दफा १९ (१) मा पृथकीकरणको व्यवस्था समावेश छ, जसले अपवादबाट समेटिएबाहेकका अभिलेखहरूको कुनै अंशलाई सार्वजनिक गर्न सकिन्छ। कानूनले गोपनीयता सम्बन्धी समयसीमाको ऐतिहासिक कुरा समावेश गरेको छैन तर त्यस्तो सीमा प्रतिरक्षा, अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्ध र सार्वजनिक निकायको आन्तरिक विचारविमर्शका हकमा लागू हुन्छ (हेर्नुहोस्, तल)।

विशेष अपवादहरू निम्न बमोजिम छन् :

१६६

- मन्त्रिपरिषद्का माइन्सूट र अन्य अभिलेख (दफा २ (२) र २५ (१)),
- सम्बन्धित व्यक्तिको स्वीकृति नलिई, सूचना दिनुअघि व्यक्तिलाई सूचना नदिइएको, सूचना पहिल्यै उपलब्ध भइसकेको, वा सार्वजनिक अधिकारीको कार्यसँग सम्बन्धित सूचना भएसम्म व्यक्तिगत सूचना वा व्यक्तिगत स्वास्थ्य अभिलेखको अनुचित सूचना प्रवाह (दफा २१ र २६),
- वाणिज्य गोपनीयता, प्रतिलिपि अधिकार, अधिकार पत्र (पेटेन्ट) र त्यस्तै सूचना जसको सूचना प्रवाहले सार्वजनिक निकायको हित वा उपयुक्त कार्यमा हानि गर्दछ तथा विश्वासका आधारमा उपलब्ध गराइएका सूचना, सूचना पहिल्यै सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध भएको, तेस्रो पक्षले सार्वजनिक गर्न अनुमति दिएको, वा सर्वसाधारणको सुरक्षा वा स्वास्थ्यमा गम्भीर हानि पुऱ्याउने, उत्पादन वा वातावरणीय परीक्षणको परिणाम रहेका सूचना जसको सूचना प्रवाहले तेस्रो पक्षको व्यापारिक बेफाइदा हुन्छ (दफा २७),
- सूचना जसको सूचना प्रवाहले कानुनी विश्वास वा विश्वासका आधारमा उपलब्ध गराइएका सूचनाको उल्लङ्घन हुन्छ (दफा २८),
- सूचना जसको सूचना प्रवाहले व्यक्तिको जीवन वा शारीरिक सुरक्षामा सङ्कट निम्त्याउने हुन्छ वा भवन वा सम्पत्तिको सुरक्षामा हानि गर्दछ (दफा २९),
- सूचना जसको सूचना प्रवाहले व्यक्तिलाई सुनुवाइमा असर पार्दछ, थुना वा कानूनको उल्लङ्घनको अनुसन्धान वा अपराधी माथिको अभियोग वा न्यायको असफलता वा सूचनाको स्रोतको गोपनीयता

देखाउने, साक्षीलाई डरधम्की वा अपराधका लागि आयोगलाई सहजीकरण गर्दछ तर यी आधारमा थुनाको अवस्थासम्बन्धी सूचना दिइने छैन (दफा ३०),

- तोकिएको व्यक्तिले वेवास्ता गरेको अवस्थामा कानुनी कारवाहीमा उत्पादनबाट विशेषाधिकारप्राप्त सूचना (दफा ३१),
- सूचना जसको सूचना प्रवाहले प्रतीरक्षा, सुरक्षा, सार्वभौमसत्ता वा अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्धमा त्वनि पुऱ्याउँछ वा अभिलेख २० वर्षभन्दा बढी नहुँदासम्म अर्को मुलुक वा अन्तरराष्ट्रिय सङ्गठनबाट विश्वासका आधारमा उपलब्ध गराइएका सूचना सार्वजनिक गराउँछ (दफा ३२), र
- सल्लाह वा सिफारिस रहेका सूचना वा परामर्श वा बहसको अवस्था, यस्ता सूचना प्रवाहले धारणा, प्रतिवेदन वा सिफारिसलाई जानीबुझी कुण्ठित गराउने दुरासय राखेर गरिने प्रक्रिया वा दश वर्षभन्दा बढी नहुँदासम्म परामर्श वा बहसको सञ्चालन (दफा ३३) ।

सामान्यतया, यी अपवाद स्वीकृत मापदण्ड अनुरूप नै छन् यद्यपि केही बुँदा प्रासंगिक छन् । पहिलो, आन्तरिक विचारविमर्शको महत्वपूर्ण कुरा अन्तर्गत कुनै हानि गर्नु हुँदैन - सम्पूर्ण सल्लाह र सिफारिसहरू समेटिएका छन् - जसले पहुँचसम्बन्धी अधिकारमा महत्वपूर्ण रूपमा ठूलो विभाजन देखापर्दछ । त्यस्तो अवस्था मन्त्रपरिषद् का अभिलेखहरूको अपवादमा देखापर्दछ । दोस्रो, कानुनले प्रतीरक्षा सूचनाको उदाहरणका रूपमा रहेका गैर-निवारक सूची उपलब्ध गराएको छ । उदाहरणका लागि, हतियारको गुणस्तर, विशेषता वा जोखिमपनसम्बन्धी सूचना त्यस सूचीमा राखिएका छन् जबकी यस्ता विषयमा सार्वजनिक बहस गर्नु वैधानिक हुन्छ । यद्यपि प्रतीरक्षाको क्षेत्रका अपवादको सूची साँघुरो बनाउने प्रयास हो तर त्यसले आफ्नो उद्देश्य प्राप्त गर्न असफल भएको छ ।

१६६

पुनरावेदन

युगान्डाको सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनले स्वतन्त्र प्रशासकीय निकायसमक्ष पुनरावेदन गर्ने व्यवस्था गरेको छैन । यो प्रष्टै देखिने कमजोरी हो र अन्य देशमा रहेको स्वतन्त्र पुनरावेदनको महत्वले समेत त्यसलाई प्रमाणित गरिसकेका छन् । तर, कानुनमा अदालतसमक्ष पुनरावेदन गर्ने नियमहरूलाई विस्तृत रूपमा व्यवस्था गरिएको छ । दफा ३७ ले प्रमुख मजिस्ट्रेटसमक्ष व्यक्तिले पहुँच दिन इन्कार गरेको, निवेदनमाथि जवाफ दिन ढिलाइ गरेमा वा अनुरोध गरिएको ढाँचामा पहुँच दिन अस्वीकृत गरेमा विरुद्धमा उजुरी दायर गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । दफा ३८ का अनुसार प्रमुख मजिस्ट्रेटको निर्णयबाट कोही व्यक्ति मर्माहत भएमा २१ दिनभित्रै उच्च अदालतसमक्ष पुनरावेदन गर्नसक्नेछ । नियम समिति^{२५०} ले यी उजुरीको प्रशोधन गर्नका लागि बनाइने नियमहरूलाई अनुमोदनसमेत गर्नुपर्दछ (दफा ३९) ।^{२५१}

दफा ४० ले उजुरीको सुनुवाइ गर्दा अदालतले सूचनाको हकसम्बन्धी कानुन वा अन्य कुनै कानुनमा जेकुरा भए पनि सार्वजनिक निकायसँग भएका अभिलेखको निरीक्षण गर्नसक्नेछ र सूचनाको हकसम्बन्धी कानुन वा कुनै अन्य कानुनद्वारा अभिव्यक्त रूपमा पहुँचमा निषेध गरिएको बाहेक कुनै पनि आधारमा ती अभिलेखलाई हटाइन्छ । यो केही हदसम्म कन्प्युज छ र मस्यौदाकारको मनसाय स्पष्ट देखिदैन । त्यसको अर्थ कानुनले विशेष रूपमा अस्वीकार नगरेको अवस्थासम्म अदालतलाई पहुँच हुन्छ । सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनका धेरै उत्कृष्ट अभ्यासले प्रशासकीय पुनरावेदन निकायको व्यवस्था गरेका छन् र अदालतलाई अभिलेखमा पूर्ण पहुँच दिइन्छ । अभिलेखमा पहुँच रहँदासम्म अदालतले पहुँच दिन अस्वीकृत भएका कुनै पनि अभिलेख सार्वजनिक

गर्ने छैन र त्यसलाई प्राप्त गर्न प्रतिनिधि छान्ने वा बन्द इजलासमा सुनुवाइ गरिन्छ। दफा २२ का अनुसार सार्वजनिक निकायले पुनरावेदन प्रक्रियाको टुङ्गो नलागेसम्म अभिलेखलाई संरक्षण गर्नुपर्दछ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानून अन्तर्गतको कुनै पनि सुनुवाइको अवस्थामा दीवानी कारवाही हुन्छ, यद्यपि प्रमाणको भार प्रस्तुत गर्ने दायित्व कानून अन्तर्गतको सूचनामा पहुँच नपाएको भनेर निवेदन गर्नेमाथि रहन्छ (दफा ४१)। कानूनले सार्वजनिक निकायमाथि पूर्ण दायित्व प्रदान गरेको अवस्थामा त्यस्तो भार उनीहरूमाथि सामान्यतः पर्दछ। सूचनाको हकसम्बन्धी कानून अन्तर्गतको उजुरीको सम्बन्धमा निर्णय गर्दा अन्य कुरा बाहेक क्षतिपूर्ति, खर्च भुक्तानीको आदेशसमेत सार्वजनिक निकायबाट आवश्यक ठानिएमा अन्तरिम राहत जारी गर्न सक्दछ (दफा ४२)। कानूनको उपयुक्त कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गरी अदालतलाई सशक्त गर्न यो उपचारको विस्तृत व्यवस्था हो।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

युगान्डाको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा प्रतिबन्ध र संरक्षणका लागि दरिलो प्रावधान समावेश छ। दफा ४६ का अनुसार कुनै पनि व्यक्तिले पहुँचमा अस्वीकृत गर्ने मनसायबाट अभिलेख नष्ट गर्ने, नोक्सान गर्ने, परिवर्तन गर्ने, लुकाउने वा भुटो बनाउने कार्य गरेमा २४० युगान्डाली सिलिङसम्म जरिमाना गराइन्छ (अनुसूचीमा २०,००० युगान्डाली सिलिङ बराबर करिब ११.५० अमेरिकी डलर छ) वा तीन वर्षसम्मको जेल सजाय हुन्छ।

१६८

अर्कोतर्फ, कुनै पनि सार्वजनिक अधिकृतहरूले इमानदारीपूर्वक गरिएको कुनै पनि देवानी वा फौजदारी दायित्व लागू नगर्ने (दफा ४५)। त्यसरी अधिकृतहरूलाई इमानदारीपूर्वक सूचना सार्वजनिक गर्दा संरक्षण गरिएको छ। माथि औल्याइएजस्तै सूचना कानूनका आधारमा सूचना प्रवाह र संरक्षण दुवै पक्षलाई संरक्षण गर्दछ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ४४ ले गलत कार्यलाई सार्वजनिक गर्ने वा स्वास्थ्य, सुरक्षा वा वातावरणका सम्बन्धमा जानकारी बाहिर ल्याउने शङ्खघोषकका लागि कानुनी, प्रशासकीय वा रोजगारी-सम्बन्धित संरक्षण गर्ने व्यवस्था गरेको छ। तर यो कार्य गर्दा इमानदारी, सत्य सूचना र गलत कार्यको प्रमाण भने दिइनुपर्दछ। त्यस दफाको उद्देश्यका लागि गलत कार्यहरूमा फौजदारी अपराधका लागि आयोग, वा कानुनी दायित्वलाई मान्न नसकिने, न्यायको गलत व्याख्या, भ्रष्टाचार वा बेइमानी वा गलत प्रशासन समावेश छ। यो महत्वपूर्ण छ किनभने धेरै कम सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा सुराकीको संरक्षण गर्ने प्रावधान छन् यद्यपि त्यस विषयमा अलग कानूनको व्यवस्था गर्ने मुलुकहरूको सङ्ख्या बढ्दैछ।^{१२२}

प्रवर्धनात्मक पहल

युगान्डाको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा प्रवर्धनात्मक कार्यहरूमा धेरै कम व्यवस्था छ। दफा १० ले हरेक सार्वजनिक निकायको प्रमुख कार्यकारी आफूसँग रहेका अभिलेख पहुँचयोग्य भएकोमा जिम्मेवार रहनुपर्दछ। दफा ४ का अनुसार सूचनाको परिभाषाले प्रमुख कार्यकारीको अधिकारमा समावेश छ। कानुनी क्षेत्रमा सूचना अधिकृतले सार्वजनिक निकायको दायित्वमा रहने अधिकांशको कार्यान्वयनको प्रमुख जिम्मेवारी हुन्छ।

दफा ४३ अनुरूप हरेक मन्त्रीले सूचनाका लागि परेका निवेदन, पहुँच दिए नदिएको र नदिएमा त्यसको कारणसमेत उल्लेख गरेर आफूसँग सम्बन्धित सार्वजनिक निकायका वारेको वार्षिक प्रतिवेदन संसद्समक्ष

प्रस्तुत गर्नेछन् । त्यस्तो किसिमको व्यवस्था सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पाइनु सामान्य भएको छ तर धेरै यस्ता कानूनले युगान्डाको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको भन्दा बढी विस्तृत र व्यापक रूपमा उपलब्ध गराएको छ ।

युगान्डाको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले अन्य धेरै देशमा पाइने किसिमका प्रवर्धनात्मक क्रियाहरू समावेश गरेको छैन । त्यहाँ सर्वसाधारणले कसरी सूचनाका लागि निवेदन दिने भनेर निर्देशिका बनाउने दायित्व, प्रभावकारी अभिलेख व्यवस्थापन पद्धतिको प्रवर्धन वा सूचना प्रवाहसम्बन्धमा अधिकृतहरूलाई तालिम दिने दायित्व छैन । कानूनको ठीक ढङ्गबाट कार्यान्वयन गर्ने गरी प्रवर्धन गर्न सरकारभित्रैको जिम्मेवारीको विशेष व्यवस्था गर्नसमेत असफल भएको छ ।

संयुक्त अधिराज्य

परिचय

संयुक्त अधिराज्यमा संवैधानिक अधिकारपत्रको व्यवस्था गरिएको छैन र सूचनाको हकसम्बन्धमा संविधानले कुनै अभिव्यक्ति पनि दिएको छैन । मानव अधिकार ऐन-१९९८ औपचारिक रूपमा सामान्य कानूनको एक अंश भए पनि त्यसले केही रूपमा विशेष हैसियत प्राप्त गरेको छ र मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अभिसन्धिमा पाइने अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी प्रत्याभूतिलाई यसमा सम्मिलित गरिएको छ । मानव अधिकारसम्बन्धी युरोपेली अदालतले भने सामान्यतया प्रत्याभूति गरिने अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको अंशका रूपमा सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार रहेको कुरालाई मान्न अस्वीकार गरेको छ^{२५३} र बेलायती अदालतले यस अधिकारलाई व्यापकस्तरमा व्याख्या गर्ने सम्भावना छैन ।

गोपनीयताको संस्कृतिलाई बढावा दिने परम्परा निर्वाह गर्दै आएको सरकार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताप्रति सापेक्षिक रूपमा सशक्त सम्मानपूर्ण वातावरणमा सञ्चालन भइरहेको सञ्चार माध्यमबीच विद्यमान विरोधाभाषका कारण संयुक्त अधिराज्यमा सूचनाको स्वतन्त्रतासम्बन्धमा चाखलाग्दो समस्या देखिन्छ । अधिकांश स्थापित लोकतान्त्रिक मुलुकहरूमा सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी ऐन पारित भइसक्दा पनि संयुक्त अधिराज्यमा सन् २००० को नोभेम्बरसम्म^{२५४} पनि सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी ऐन-२००० (सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन) पारित नहुनुका पछाडि निहित अप्ठ्यारो स्थितिको चित्रण यसले गरेको छ । सन् २००५ को जनवरीसम्म पनि उक्त ऐन पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा आएको थिएन ।

स्थानीय नागरिक समाज समूहले दशकौँदेखि लामो अभियान सञ्चालन गर्दै आएको भए पनि सूचनाको हकसम्बन्धी कानून ढिलै मात्र कार्यान्वयनमा आएको थियो । सन् १९७८ मा विपक्षी दलका सांसदहरूले विधेयक प्रस्तुत गरी उक्त कानून पारित गराउन गरिएको प्रयास असफल भएको थियो । 'दौतरी राष्ट्रहरू' अस्ट्रेलिया, क्यानाडा र न्यूजिल्याण्डले सन् १९८० को प्रारम्भतिरै सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित गरिसकेको भए पनि बेलायत सरकारले उक्त कानून पारित गर्न अस्वीकार गरेको थियो । लामो समयसम्म कन्जरभेटिभ पार्टीले सरकार चलाएपछि आफ्नो चुनावी घोषणापत्रमै सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित गर्ने प्रतिबद्धता जनाउने

लेबर पार्टी सन् १९९७ मा सत्तामा आएपछि सन् २००० मा त्यस ऐनलाई पारित गरिएको थियो । संयुक्त राज्य अमेरिकामा सन् २००१ को सेप्टेम्बर ११ मा भएको आक्रमणको लगत्तै अक्टोबर ११ मा सरकारले सन् २००५ सम्मका लागि उक्त कानूनका प्रमुख बुँदाको कार्यान्वयनलाई स्थगित गर्‍यो ।

बेलायतको सूचनासम्बन्धी कानूनमा उचित प्रक्रियागत प्रत्याभूतिका अतिरिक्त अनेक नवीन प्रवर्धनात्मक पहलका साथै कार्यान्वयनका लागि व्यापक क्षेत्र समेटिएको छ । उदाहरणका लागि, यसले अग्रसक्रिय प्रकाशनका लागि प्रकाशन योजनाको अवधारणाबारे उल्लेख गरेर समय क्रममा प्रवाहित गर्नुपर्ने सूचनाको क्षेत्रलाई बढाउनका लागि लचकतापूर्ण उपाय उपलब्ध गराएको छ । सोही समयमा, यसमा रहेका अपवादसम्बन्धी विस्तृत व्यवस्थाका कारण यो कानून गम्भीर रूपमा छायाँमा पनि परेको छ । तिनीहरू आफैमा व्यापक मात्र नभई धेरैमा हानि परीक्षणको व्यवस्था गरिएको छैन भने जनहित अग्राधिकारको अधीनमा पनि यिनीहरूलाई राखिएको छैन ।

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

संयुक्त अधिराज्यको सूचनाको स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानूनको पहिलो प्रावधान दफा १ (१) का अनुसार सार्वजनिक निकायसमक्ष सूचनाका लागि निवेदन लिएर जाने व्यक्तिलाई सूचना उक्त निकायसँग भएको वा नभएकोबारे जानकारी दिइनुपर्दछ र सूचना भएमा उनलाई उक्त सूचना उपलब्ध गराइनुपर्दछ । उक्त अधिकारप्रति कानूनमा समेटिएका निम्नानुसारका कैयौँ प्रावधान आकर्षित हुने व्यवस्था पनि गरिएको छ :

- सूचना पहिचान गर्न र कहाँ छ भन्ने थाहा पाउनका लागि उक्त निकायले थप जानकारीका लागि गर्नसक्ने उचित अनुरोध,
- अपवादका व्यवस्थाहरू,
- दस्तुर भुक्तानी, र
- झर्कोलाग्दो वा दोहोऱ्याएर दिइएको निवेदनसम्बन्धी अपवाद (दफा १ (२) र (३)) ।

कानूनमा उद्देश्यसम्बन्धी दफा छैन तर यसको लामो शीर्षकले सामान्यतया यसको उद्देश्य 'सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचना उपलब्ध गराउनका लागि प्रावधान बनाउने' रहेको सङ्केत गरेको छ ।

ऐनले सूचनालाई सामान्य रूपमा निवेदन प्राप्त भएको समयमा सार्वजनिक निकायसँग भएको (दफा १ (४)) 'कुनै पनि स्वरूपमा अभिलिखित सूचना' का रूपमा परिभाषित गरेको छ (दफा ८४) । यसबाट के बुझ्न सकिन्छ भने सार्वजनिक निकायले तयार गरे वा नगरेको स्वरूप, अवस्था वा प्राप्त मिति जुनसुकै भए पनि सार्वजनिक निकायसँग रहेका सबै जानकारीलाई सूचनामा समेटिएको छ । सार्वजनिक निकायले अरु कसैका तर्फबाट राखेको वा सार्वजनिक निकायका तर्फबाट अरु कसैले राखेको अवस्थामा बाहेकका सूचनालाई सार्वजनिक निकायसँग भएको सूचना मानिने व्यवस्था कानूनले गरेको छ (दफा ३ (२)) । तसर्थ सूचनालाई अरु कसैलाई राख्न दिएकै आधारमा आधारमा सार्वजनिक निकाय आफ्नो दायित्वबाट पन्छिन सक्दैन ।

कानून अन्तर्गत सार्वजनिक निकायलाई जिम्मेवार बनाउनका लागि प्रयोग गर्नसकिने साधन अनुसूची १ मा दिइएको करिब १८ पृष्ठ लामो सूची हो । उक्त अनुसूचीमा सबै सरकारी विभाग, विभिन्न विधायिकी अङ्ग

(आफ्नै कानुन रहेको स्कटल्याण्डलाई भने यस कानुनले समेट्दैन)^{२५४}, सशस्त्र बल र नामै तोकेर सूचिकृत गरिएका अन्य थुप्रै निकायलाई सूचिकृत गरिएको छ। यसले विशेष सेनालाई भने समेटेको छैन र कानुनको परिधिबाट त्यसलाई पूर्ण रूपमा मुक्त गरेको छ।

ऐनका अनुसार मन्त्रीले केही शर्तको अधीनमा रही अनुसूची १ मा राखिएको सूचीमा कुनै निकायलाई थप्न वा हटाउनसक्दछ (दफा ४) वा 'सार्वजनिक प्रकृतिका काम सम्पादन गर्ने' वा सार्वजनिक निकायलाई करार सेवा उपलब्ध गराउने निकायलाई थप सामान्य रूपमा सार्वजनिक निकायका रूपमा जिम्मेवार बनाउन सक्दछ (दफा ५)। दफा ४ का धेरै आदेश तयार गरिएका छन्।^{२५५}

अन्त्यमा, सरकारी विभागबाहेक राजप्रासाद वा सार्वजनिक निकायको पूर्ण स्वामित्वमा रहेको रूपमा परिभाषित सार्वजनिक स्वामित्वमा रहेका संस्थानलाई पनि सार्वजनिक निकाय मानिन्छ (दफा ६)। कुनै निकायलाई निश्चित सूचनाका सन्दर्भमा मात्र सार्वजनिक निकायका रूपमा तोकिएको छ भने सूचना सार्वजनिक गर्ने दायित्व पनि सोही सूचनासम्म मात्र सीमित हुन्छ (दफा ७)।

म्याकलिन विधेयक^{२५७} ल्याएर हालै कानुनको परिधिबाट संसद्लाई हटाउनका लागि प्रयास गरिएको थियो तर त्यसको चर्को विरोध भयो र अहिले यो मृत अवस्थामा छ।^{२५६} उत्साहप्रद कुरा त के छ भने सार्वजनिक कार्य गर्ने व्यापक निजी निकायलाई पनि कानुनको क्षेत्राधिकारभित्र समेट्नेसम्बन्धी विचारलाई सन् २००७ को अक्टोबर २५ मा घोषणा गरिएको थियो।^{२५७}

संयुक्त अधिराज्यको सूचनाको हकसम्बन्धी कानुन अन्तर्गत सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई बसोबास वा राष्ट्रियतामा सीमित गरिएको छैन।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

सूचनामा पहुँचका लागि निवेदकले आफ्नो नाम, ठेगाना र खोजिएको सूचनाको जानकारीसहित लिखित अनुरोध गर्नुपर्दछ। विद्युतीय माध्यमबाट प्राप्त भएको निवेदन सन्दर्भका रूपमा प्रयोग गर्न स्पष्ट र योग्य छ भने त्यसलाई पनि लिखित अनुरोध नै मानिन्छ (दफा ८)। कानुनले सूचनाका लागि अनुरोध गर्दा कारण खोल्नु आवश्यक छैन भनी स्पष्ट रूपमा उल्लेख नगरे पनि उपलब्ध गराउनैपर्ने विषयहरूको सूचीमा कारणहरूसम्बन्धमा उल्लेख नगरिएकोले यसलाई सोही अर्थमा लिनसकिन्छ।^{२५८} सार्वजनिक निकायले निवेदकलाई उपलब्ध गराउला भन्ने अपेक्षा गर्न सकिने उचित सहायता त्यसले उपलब्ध गराउनुपर्दछ (दफा १६)। यो दायित्वको हदलाई कानुनको दफा ४५ अनुरूप मन्त्रीद्वारा पारित आचार संहितामा वर्णन गरिएको छ।^{२५९} उक्त संहिता आफैमा औपचारिक रूपमा बाध्यकारी नभए पनि कानुनका बाध्यकारी प्रावधानहरूको आधिकारिक व्याख्याका रूपमा यसलाई लिइएको छ। सार्वजनिक निकायले आफ्ना अनुरोधलाई लिखित रूपमा प्रस्तुत गर्न नसक्ने निवेदकलाई सहयोग गर्ने निकाय देखाइदिएर वा निवेदन लेखिदिएर सहयोग गर्नुपर्दछ (अनुच्छेद ७)। निवेदनमा खोजिएको सूचनाबारे पर्याप्त रूपमा उल्लेख अवस्थामा समेत सहायता उपलब्ध गराउनुपर्दछ (अनुच्छेद ८-९)।

सार्वजनिक निकायले सामान्यतया सूचना उपलब्ध गराउनुपर्दछ वा अनुरोधलाई अस्वीकृत गरिएको अवस्थामा त्यसको जानकारी निवेदकलाई तुरुन्त वा कुनै पनि अवस्थामा २० कार्य दिनभित्र दिनुपर्दछ। उक्त २० दिनको गणना गर्दा निवेदकलाई भुक्तानी गर्नुपर्ने दस्तुरसम्बन्धमा जानकारी दिएको समय र उक्त दस्तुर भुक्तानी गरेको समयको बीचको अवधिलाई गणना गरिँदैन। मन्त्रीले नियमानुसार सूचनाको विभिन्न समूहका आधारमा ६० दिनसम्म विस्तार गर्नसक्दछ (दफा ६०)।^{२६०}

समग्र जनहितलाई विचार गरेर मात्र सूचना प्रवाहसम्बन्धी निर्णयमा गर्नुपर्ने भएमा अलिकति फरक नियम लागू हुन्छ।^{२९३} यस्तो अवस्थामा सार्वजनिक अधिकारीले 'परिस्थितिका आधारमा सुहाउँदो समय' नआएसम्म सूचना उपलब्ध गराउनुपर्दैन (दफा १०)। निवेदकलाई निवेदन विचाराधीन रहेको सूचना भने २० दिनभित्रै दिइनुपर्दछ र सूचनामा निर्णयका लागि लाग्ने अनुमानित समयसमेत उल्लेख गरिनुपर्दछ (दफा १७ (२))। त्यसप्रकारको ढिलाइ भएपछि पनि सूचना प्रवाह नगर्ने निर्णय गरिएमा त्यसको कारण खुलाई अर्को सूचना जारी गर्नुपर्दछ (दफा १७ (३))।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले अनुरोध हस्तान्तरण वा तेस्रो पक्षसँगको परामर्शबारे प्रत्यक्ष सम्बोधन गरेको छैन तर दफा ४५ अनुरूप आचार संहितामा यी विषयबारे विस्तृत वर्णनको व्यवस्था गरिएको छ। सामान्यतया खोजिएको जानकारी अर्को निकायसँगको भएको अवस्थामा त्यसबारे निवेदकलाई सूचित गर्नुका साथै अर्को निकायको सम्पर्क विवरण पनि उपलब्ध गराइनुपर्दछ। 'निकै उपयुक्त' अवस्थामा निवेदनलाई अर्को निकायमा सोभै हस्तान्तरण गर्न सकिन्छ तर उक्त निकायसँग सूचना भएको सुनिश्चित गर्न परामर्श गरिसकिएपछि र निवेदकबाट आपत्ति नहुने अवस्थामा मात्रै (वा अर्को निकायमा निवेदन हस्तान्तरणका लागि निवेदकको सहमति प्राप्त गरिएको अवस्थामा) त्यसो गर्न सकिन्छ। यस्तो अवस्थामा निवेदन हस्तान्तरणसम्बन्धी सूचना निवेदकलाई जतिसक्दो चाँडो दिनुपर्दछ र अर्को निकायले सूचनाका लागि अनुरोध गरिएको निवेदन प्राप्त गरेको मितिदेखि नै समयसीमा प्रारम्भ हुन्छ (आचार संहिताको भाग ३)।

आचार संहिताको भाग ४ ले तेस्रो पक्षसँगको परामर्शसम्बन्धी विषयलाई सम्बोधन गरेको छ र सूचना निवेदकबाहेक अन्यसँग सम्बद्ध रहेको अवस्थामा वा सूचना प्रवाहबाट तेस्रो पक्षको हितमाथि प्रभाव पर्ने अवस्थामा यो प्रक्रियालाई उच्च प्राथमिकता दिइएको छ। अर्को सार्वजनिक निकायबाट सूचना उपलब्ध गराइएको अवस्थामा सूचना सार्वजनिक गर्नुपूर्व त्यस निकायलाई सूचित गरिन्छ र उपयुक्त भएमा परामर्श पनि गरिन्छ।

सूचना प्रवाह नगरिने निर्णय गरिएमा आधार लिइएको अपवाद, कारण र आन्तरिक उजुरी प्रक्रियाको विवरण र सूचना आयुक्तसमक्ष उजुरी दायर गर्ने अधिकारबारे उल्लेख गरी निवेदकलाई सूचना दिनुपर्दछ (दफा १७)।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानून अन्तर्गत निवेदकले आफूले प्राप्त गर्न चाहेको सूचनाको स्वरूप निश्चित गर्नसक्दछ। निवेदकलाई सूचना उपलब्ध गराउन सकिने तीन वटा स्वरूप सूचिकृत गरिएका छन् - स्थायी वा अर्को स्वरूप, सूचना भएको अभिलेख निरीक्षण गर्ने अवसर वा स्थायी वा अन्य स्वरूपमा सूचनाको सारांश। सार्वजनिक निकायले लागतलगायत अन्य पक्षमा पनि ध्यान दिँदै 'उचित रूपमा व्यावहारिक' भएसम्म अनुरोध गरिएकै स्वरूपमा सूचना सार्वजनिक गर्नुपर्दछ (दफा ११)।

कानूनमा दस्तुरसम्बन्धी दुई भिन्न प्रकारका प्रणाली व्यवस्था गरिएको छ। एउटा प्रणाली 'सामान्य' निवेदनका लागि हो भने दोस्रो प्रणाली बढी जटिल किसिमका अनुरोधका सम्बन्धमा प्रयोग गरिन्छ। पहिलो प्रणालीका अनुसार सार्वजनिक निकायलाई दस्तुर बुझाएपछि मात्र सूचना सम्प्रेषण गर्नुसक्दछ र उक्त दस्तुर तीन महिनाभित्रै भुक्तान गर्नुपर्दछ (दफा ९ (२))। त्यस्तो दस्तुर मन्त्रीद्वारा बनाइएको नियम अनुसार निर्धारण गरिएको हुनुपर्दछ र ती नियमले मा निश्चित अवस्थामा दस्तुर छुट दिन सकिने, अधिकतम दस्तुर निर्धारण गर्ने र/वा दस्तुर गणना गर्ने तरिकाबारे सिफारिश गर्नसक्दछ। सन् २००४ मा पारित गरिएको नियमले आफूसँग सूचना रहेको जानकारी दिँदा र उक्त सूचना प्रवाह गर्दा लागेको लागत मात्र (प्रतिलिपि र हुलाक वा अन्य खर्च) दस्तुरका रूपमा असुल गर्न सकिने तर कर्मचारीसम्बन्धी खर्च असुल गर्न नहुने व्यवस्था गरेको छ।^{२९४}

यो व्यवस्था दोस्रो दस्तुर प्रणालीका सन्दर्भमा भने लागू हुँदैन। दफा १२ अनुसार दोस्रो दस्तुर प्रणाली सूचना उपलब्ध गराउँदाको लागत 'उपयुक्त सीमा' भन्दा बढी भएमा सिफारिश भए अनुसार लागू हुन्छ। सन् २००४

को नियमले यो सीमालाई केन्द्रीय सरकार र संसद्का लागि छ सय पाउण्ड (करिब १,२३४ अमेरिकी डलर) तोकेको छ भने बृहद् सार्वजनिक क्षेत्रका लागि चार सय पाउण्ड तोकेको छ। लागत गणना गर्दा सूचना आफूसँग भएको वा नभएको निर्धारित गर्नका लागि लागेको समय तथा सूचना रहेको स्थान पत्ता लगाउन, फेला गर्न र निकाल्नका लागि खर्च भएको समयबापत् प्रतिघन्टा २५ पाउण्ड (करिब ५४ अमेरिकी डलर) असुल गरिन्छ (परिच्छेद ४)। ६० कार्यदिनभित्र समान किसिमका सूचनाका लागि सहमतिमा वा अभियानकै रूपमा काम गरिरहेको देखिने उही व्यक्ति वा व्यक्तिहरूबाट दुई वा दुईभन्दा बढी निवेदन प्राप्त भएमा त्यस्ता धेरै वटा अनुरोधको लागतलाई एकत्रित पार्न सकिन्छ। दस्तुरले सीमा नाघेको अवस्थामा सार्वजनिक निकाय सूचना उपलब्ध गराउने दायित्व अन्तर्गत रहँदैन तर दफा १३ का अनुसार उक्त निकायले माथि उल्लेख गरिएको सीमाको गणना गर्न एवं सूचनाको प्रतिलिपि तयार गर्न र निवेदकलाई सूचना सम्प्रेषण गर्नका लागि लागेका सम्पूर्ण लागत असुल गरी सूचना उपलब्ध गराउन सकिन्छ (परिच्छेद ७)। स्वीकृतिसूचक भाषाको अर्थ के हो भने दफा १२ औपचारिक अपवाद मात्र हो र यसले सार्वजनिक निकायलाई ठूला सूचनाका लागि अनुरोध गरिएको निवेदन अस्वीकार गर्नसक्दछ।

दस्तुरसम्बन्धी नियमहरू, विशेष गरी अन्यसँग गरिने परामर्श गर्न र उपयुक्त सीमाको गणनाका सन्दर्भमा कुनै अपवाद लाग्छ वा लाग्दैन भन्ने विषयमा विचार गर्नमा लागेको समयको लागत जोड्न तथा 'सबै परिस्थितिमा उचित' रहेको अवस्थामा असम्बन्धित अनुरोधहरूलाई एकत्रित गर्न अनुमति दिनका लागि प्रतिगामी परिवर्तन लागू गर्न हालै प्रयास भएका थिए।^{१९५} यो पुस्तक मुद्रणका लागि जानलाग्दा मात्र त्यस पहललाई सरकारले फिर्ता लिएको छ।

प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य

संयुक्त अधिराज्यको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा अनुरोध नआए पनि प्रत्येक सार्वजनिक निकायले प्रकाशित गर्नुपर्ने सूचनाको सूचीको व्यवस्था गरिएको छैन। यस दृष्टिकोणबाट अन्य मुलुकका सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको तुलनामा यो कानून फरक छ। दफा १९ ले भने प्रत्येक सार्वजनिक निकायले आफूले प्रकाशित गर्ने सूचनाका समूह, प्रकाशित गर्ने स्वरूप र कुनै निश्चित प्रकाशनका लागि मूल्य तोकिने हो वा होइन जस्ता कुरा निर्धारण गरी प्रकाशन योजना तयार गर्नुपर्ने, प्रकाशित गर्नुपर्ने र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। योजना पारित गर्ने क्रममा सार्वजनिक निकायले आफूसँग रहेका सूचनामा पहुँच दिँदा र 'निकायले गरेका निर्णयका कारणको प्रकाशन' गर्दा हुने जनहितलाई ध्यान पुर्याउनुपर्दछ।

उक्त योजना सूचना आयुक्तबाट अनुमोदन गराउनुपर्दछ। आयुक्तले आफ्नो अनुमोदनको समयसीमा तोक्नसक्दछ र छ महिने सूचना जारी गरी आफ्नो अनुमोदन फिर्ता लिनसक्दछ (दफा १९)। त्यसका अतिरिक्त, विभिन्न वर्गका सार्वजनिक निकायका लागि आयुक्तले नमुना प्रकाशनसम्बन्धी योजना तयार गर्ने दायित्वको व्यवस्था कानूनले गरेको छ।^{१९६} योजना अनुमोदित रहेको समयसम्म सम्बन्धित वर्गका सार्वजनिक निकायले आफ्नै योजना तयार गर्नुभन्दा सामान्य रूपमा सोही योजनालाई लागू गर्नुपर्दछ (दफा २०)।

सार्वजनिक निकायले आफ्नो विशेष आवश्यकता अनुसार यस क्षेत्रको दायित्व कार्यान्वयन गर्न सकोस् भन्ने उद्देश्यले यस व्यवस्थाले अग्रसक्रिय प्रकाशनसम्बन्धी दायित्वका सन्दर्भमा एक हदसम्मको लचकता सिर्जना गरेको देखिन्छ। निकै धेरै सङ्ख्यामा रहेका सार्वजनिक निकायलाई ध्यानमा राख्दै आयुक्तमाथि निकै ठूलो भार नदिईकन उनले अनुगमन गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि कानूनले गरेको छ।

व्यवहारमा भने नमुना प्रकाशन योजनाको अनुशरण गर्नेहरूमा बाहेक विभिन्न निकायले आफैले तयार गरेका योजनामा कमै मात्र एकरूपता देखिन्छ । एकै किसिमका सार्वजनिक निकायले आफ्ना प्रकाशन योजना अन्तर्गत प्रकाशित गरेका सूचनामा पनि उल्लेख्य असमानता पाइन्छ । विशेष गरी सूचना आयुक्तले अनुमोदन प्रक्रियाका लागि खुकुलो पद्धति अपनाउने गरेको र एकै किसिमका निकायले उस्तै किसिमका सूचना प्रकाशित गर्ने सुनिश्चित गर्नका लागि प्रयास नगरिएको कारणले यस्तो भएको हो ।

सूचनको हकसम्बन्धी कानूनको दफा ४५ अनुसार मन्त्रीद्वारा प्रकाशित आचार संहिताले सूचनाका लागि अनुरोध गर्दा अपनाउनुपर्ने प्रक्रियाको प्रकाशनलगायत निश्चित अग्रसक्रिय प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्यको व्यवस्था गरेको छ (अनुच्छेद ४) ।

अपवाद

संयुक्त अधिराज्यको सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी ऐनमा सरकारमा विद्यमान गोपनीयतासम्बन्धी चिन्ता प्रतिविम्बित हुने गरी थुप्रै अपवादको व्यवस्था (कानूनमा 'उन्मुक्ति' शब्द प्रयोग गरिएको) गरिएका छन् । वास्तवमा अन्य रूपमा अग्रगामी यो कानूनको मर्मज्ञ हो । अधिकांश अपवाद तार्किक रूपमा स्पष्ट भए पनि धेरैजसो सङ्कीर्ण छन् भने कतिपय अवस्थामा अन्य देशमा आवश्यक मानिएको हदभन्दा बाहिर गएका छन् ।

युरोपेली सङ्घका दायित्व वा अदालतको अवहेलनासँग सम्बन्धित नियमहरूले सार्वजनिक गर्नबाट निषेधितका साथै अन्य कानूनमा रहेका गोपनीयतासम्बन्धी व्यवस्थालाई यस कानूनले सुरक्षित राखेको (दफा ४४) । यसले मन्त्रीलाई कम्तीमा सूचना प्रवाहमाथि प्रतिबन्ध लगाउने कानुनी आदेशलाई फिर्ता लिने वा संशोधन गर्ने सङ्क्षिप्त अधिकार भने दिएको छ । सैद्धान्तिक रूप यस व्यवस्थाले गोपनीयतासम्बन्धी कानूनहरूलाई यथास्थानमा छोड्ने निकै डरलाग्दो समस्यालाई न्यूनीकरण गर्न सघाउ पुऱ्याउने देखिन्छ । अहिलेसम्ममा यस अधिकार अन्तर्गत एउटा मात्र नियम पारित गरिएको छ^{२९७} र यो सकारात्मक भए पनि सबैभन्दा महत्वपूर्ण गोपनीयतासम्बन्धी कानूनका रूपमा रहेको सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐन-१९८९^{२९८} लाई सम्बोधन गर्न भने असफल रहेको छ । सोही समयमा, सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले यसमा रहेका कुनै पनि कुराले सार्वजनिक निकायको सूचना प्रवाहसम्बन्धी अधिकारलाई सीमित गर्ने रूपमा बुझ्न नहुने व्यवस्था गरेको छ (दफा ७८) । यसरी, सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकांश कानूनजस्तै यो कुनै हालतमा गोपनीयतासम्बन्धी कानून होइन र यो चासोलाई सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐन र अन्य गोपनीयतासम्बन्धी कानूनद्वारा पर्याप्त रूपमा पहिल्यै सम्बोधित गरिएका छन् ।

केही अपवाद हानि परीक्षणको अधीनमा रहेका छन् तर बहुसङ्ख्यक अपवाद भने त्यसो नभएर विशेष अपवादमा परेका छन् । संरक्षित हितलाई 'कमजोर पार्ने वा पार्नसक्ने' अपवादलगायतका केही अपवादका सन्दर्भमा हानि परीक्षणको आम तर्जुमा ठीकैको सशक्त व्यवस्था हो । कानुनी रूपमा विशेषाधिकारयुक्त सूचना जस्ता केही अवस्थामा अपवादहरूले प्रभावकारी रूपमा आन्तरिक हानि परीक्षण गर्दछन् ।

सुरक्षा निकाय (दफा २३), राष्ट्रिय सुरक्षा (दफा २४) र संसदीय विशेषाधिकार (दफा ३४) का साथै जनहित अग्राधिकारसँग सम्बन्धित अपवादसम्बन्धमा प्रमाणपत्रको परिकल्पना गरिएको छ (हेर्नुहोस्, तल) । सूचना यी अपवादका क्षेत्रमा पर्दछ भनी मन्त्रीले प्रमाणपत्र जारी गरेको अवस्थामा यो सूचना विशेष अदालतबाट गरिने विभिन्न स्तरका समीक्षाको अधीनमा रहने गरी (हेर्नुहोस्, तल) (दफा ६०) ।

कानूनले नकारात्मक रूपमै भए पनि 'विषयवस्तुसम्बन्धी सम्पूर्ण परिस्थितिमा सूचना प्रवाद गर्दा हुने जनहितका तुलनामा अपवादलाई निर्वाह गर्दा हुने जनहितको वजन बढी भएमा' सूचना सार्वजनिक गर्ने दायित्व लागू नहुने व्यवस्था गरेर नकारात्मक रूपमै भए पनि जनहित अग्राधिकारको व्यवस्था गरेको छ (दफा २ (२) (ख)। यसलाई राम्रो परीक्षण हो किनभने यसले सूचना प्रवाहविरुद्ध अपवादको वजन बढी देखाउनका लागि खुलाउनुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गरेको छ। यसलाई पनि दुई प्रमुख रूपबाट अवमूल्यन गरिएको छ। पहिलो, दफा २ (३) मा जनहित अग्राधिकार लागू नहुने अपवादहरूका अर्थमा 'पूर्ण' रहेका अपवादहरूको लामो सूची दिइएको छ। त्यस सूचीमा अन्य माध्यमबाट प्राप्त गर्न सकिने सूचना (दफा २९), सुरक्षा निकायसम्बन्धी सूचना (दफा २३), अदालतीय अभिलेख (दफा ३२), संसद्को विशेषाधिकार (दफा ३४), संसद्का दुवै सदनसँग सम्बन्धित सार्वजनिक गतिविधिसम्बन्धी आचार (दफा ३६), अत्यन्त व्यक्तिगत सूचना (दफा ४०), विश्वासमा उपलब्ध गराइएका सूचना (दफा ४९) र अन्य कानून वा युरोपेली सङ्घको दायित्वले सार्वजनिक गर्नबाट निषेधित सूचना (दफा ४४) राखिएको छ। यीमध्ये धेरैजसोमा हानि परीक्षण गर्नु नपर्ने भएकोले यिनीहरू आफै विशेष अपवादमा पर्दछन्।

जनहित अग्राधिकारसम्बन्धी अपवादहरू व्यापक हुन्छन् तर दफा ५३ मा व्यवस्था गरिएको जनहित अग्राधिकारलाई पराजित गर्ने अधिकार अझ बढी महत्वपूर्ण छ। जनहितका लागि सूचना प्रवाह गर्नुपर्नेबारे आयुक्तले निर्णय गरेको २० दिनभित्र यस दफामा समेटिएको कुनैपनि सार्वजनिक निकायका 'जिम्मेवार व्यक्तिहरू', सामान्यतया मन्त्रीले 'तर्कसङ्गत आधारहरूका आधारमा आफूले अनुरोध वा अनुरोधहरूका सन्दर्भमा कानून कार्यान्वयन गर्नमा कुनै कमी नभएको विचार बनाएको' प्रमाणपत्रमा हस्ताक्षर गर्ने अधिकार यस दफाले दिएको छ। यस्ता प्रमाणपत्रको प्रभावले जनहित अग्राधिकारसम्बन्धी आयुक्तको निर्णयलाई स्वतः बदर बनाउन सक्दछ। यो अधिकार सबै सरकारी विभागहरू, वेल्सको राष्ट्रियसभा र मन्त्रीबाट अधिकार प्राप्त सबैजसो सार्वजनिक निकायलाई प्रदान गरिएको छ। व्यवहारमा यसले जनहित अग्राधिकारसम्बन्धमा आयुक्तको अधिकार कार्यान्वयनलाई उल्लेख्य रूपमा अवमूल्यन गरेको छ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पृथकीकरणसम्बन्धमा प्रष्ट व्यवस्था गरिएको छैन। कानूनका प्रावधान दस्तावेजमा नभई सूचनामा लागू हुने भएकोले पृथकीकरण अन्तर्निहित रहेको छ। अर्को शब्दमा भन्ने हो भने अपवादहरू सूचना भएका दस्तावेजतर्फ नभई उनीहरूले वर्णन गर्ने सूचनासम्म मात्र विस्तारित हुन्छन्। त्यसैले अपवादद्वारा नसमेटिएका कुनै पनि सूचनालाई सार्वजनिक गर्नुपर्दछ।

केही अभिलेखलाई ३० वर्षभन्दा बढी समयका लागि संरक्षण गरिएको र अन्यलाई ऐतिहासिक सूचना प्रवाहको अधीनमा नराखिए पनि कानूनमा ३० वर्ष पुराना अभिलेखलाई ऐतिहासिक अभिलेखका रूपमा परिभाषित गरी यससम्बन्धमा विस्तृत व्यवस्था गरिएको छ। ऐतिहासिक प्रकाशन मितिपछि संयुक्त अधिराज्यभित्रको सम्बन्ध संरक्षण (दफा २८), अदालती सूचना (दफा ३२), सरकारका आन्तरिक प्रक्रियाहरू संरक्षण (दफा ३५) र वाणिज्यसम्बन्धी गोप्य सूचना (दफा ४३)सम्बन्धी लगायतका धेरै अपवाद लागू हुँदैनन्। यो ३० वर्षको सीमालाई कम गर्नेसम्बन्धी छलफलको घोषणा सन् २००७ को अक्टोबर २५ मा गरिएको थियो।^{२९९}

ऐनमा तीन वटा सामान्य र करिब बीस वटा विशेष अपवाद समावेश छन्। तीन वटा सामान्य अपवादमा भर्कोलागदो वा दोहो-य्याएर पर्ने निवेदन (दफा १४), भुक्तानी गर्नुपर्ने भएपनि पहिले नै प्रकाशित भई निवेदकलाई सहज रूपमा पहुँच भएका सूचना (दफा २१) र निवेदन अनुरूप प्रवाहित नगर्न उचित भए पनि प्रकाशित गर्ने विचार गरिएको तर प्रकाशनको मिति निश्चित नभइसकेका सूचना (दफा २२) पर्दछन्। निवेदनहरूलाई जवाफ दिनका लागि निर्धारण गरिएको सामान्य समयसीमाभन्दा निकै ढिला गर्नका लागि दुरुपयोग हुनसक्ने भएकोले पछिल्लो अपवाद विशेष रूपमा समस्यामूलक छ।

विशेष अपवादहरू निम्नानुसार छन् :

- सुरक्षा निकाय र तिनीहरूको अनुगमन गर्ने विशेष अदालतको लामो सूचीसँग सम्बन्धित वा तिनीहरूबाट प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा उपलब्ध गराइएका सूचना (दफा २३);^{३००}
- 'राष्ट्रिय सुरक्षाको सुरक्षाका लागि' दबाएर राख्नुपर्ने सूचना (दफा २४) वा प्रवाहित गर्दा रक्षा व्यवस्थालाई कमजोर पार्ने सूचना (दफा २६);
- प्रवाहित गर्दा अन्य मुलुक वा अन्तरराष्ट्रिय सङ्गठन वा विदेशमा संयुक्त अधिराज्यको हितलाई कमजारे पार्ने वा पार्नसक्ने वा अन्य मुलुक वा अन्तरसरकारी निकायबाट विश्वासका आधारमा दिइएको सूचना (दफा २७);
- प्रवाहित गर्दा संयुक्त अधिराज्यभित्रका विविध प्रशासनिक निकायलाई कमजोर पार्ने सूचना (दफा २८);
- प्रवाहित गर्दा संयुक्त अधिराज्यको आर्थिक हित वा सरकारको वित्तीय हितलाई कमजोर पार्ने सूचना (दफा २९);
- प्रवाहित गर्दा अपराध अनुसन्धानलाई कमजोर पार्ने सूचना (दफा ३०);
- प्रवाहित गर्दा सामान्यतया थुना, संरक्षण वा अपराधसम्बन्धी अदालती कारवाही वा न्याय प्रशासनलाई कमजोर बनाउने सूचना (दफा ३१);
- अदालती अभिलेख (दफा ३२);
- प्रवाहित गर्दा लेखापरीक्षण वा सार्वजनिक निकायको प्रभावकारिताको परीक्षणलाई कमजोर पार्ने सूचना (दफा ३३);
- संसदीय विशेषाधिकार अन्तर्गत समेटिएका सूचना (दफा ३४);
- सरकारको नीति निर्माण वा मन्त्रिस्तरीय सञ्चारसँग सम्बन्धित सूचना; यसले तथ्याङ्कीय सूचनामा रोक लगाए पनि नीति अनुमोदन भएपछि अन्य सूचनामा रोक लगाउँदैन (दफा ३५);
- प्रवाहित गर्दा मन्त्रीहरूको सामूहिक जिम्मेवारी वा स्वतन्त्र वा स्वच्छन्द सल्लाहलाई कमजोर बनाउने सूचना (दफा ३६);
- महारानीसँगको सञ्चारसम्बन्धी सूचना (दफा ३७);
- प्रवाहित गर्दा स्वास्थ्य वा सुरक्षामा हानि पुऱ्याउने वा पुऱ्याउनसक्ने सूचना (दफा ३८);
- वातावरणीय नियमहरू अन्तर्गत छुट्टै उपलब्ध गराइनुपर्ने सूचना (दफा ३९);
- व्यक्तिगत जानकारी (दफा ४०);
- प्रवाहित गर्दा विश्वासघात भएको प्रमाणित हुने सूचना (दफा ४१);

- कानुनी विशेषाधिकारयुक्त सूचना (दफा ४२);
- प्रवाहित गर्दा कुनै व्यक्तिको वाणिज्य हितलाई कमजोर तुल्याउने वाणिज्य गोपनीयता एवं सूचना (दफा ४३); र
- अन्य कानून वा युरोपेली सङ्घको दायित्वले प्रवाह गर्न निषेध गरिएका सूचना (दफा ४४) ।

समग्र रूपमा यो विस्तृत, दोहोरिएका र धेरै अर्थमा अनावश्यक अपवादहरूको डरलाग्दो सूची हो ।

पुनरावेदन

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा तीन तहको पुनरावेदनसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ - पहिलो पुनरावेदन सूचना राख्ने सार्वजनिक निकायसमक्ष गर्न सकिन्छ भने दोस्रो पुनरावेदन सूचना आयुक्तसमक्ष र तेस्रो पुनरावेदन विशेष सूचनासम्बन्धी विशेष अदालतमा गर्न सकिन्छ । पछिल्ला दुवै निकाय तथ्याङ्क संरक्षण ऐन-१९९८ अन्तर्गत क्रमशः तथ्याङ्क संरक्षण आयुक्त र तथ्याङ्क संरक्षण विशेष अदालतबाट स्थापित गरिएका हुन् । आयुक्तको नियुक्ति महारानीबाट हुन्छ^{३०१} र विशेष अदालतमा लर्ड चान्सलर (न्यायमन्त्री सरहको) द्वारा नियुक्त अध्यक्ष र केही उपाध्यक्ष रहन्छन् भने मन्त्रीबाट नियुक्त अन्य सदस्य पनि हुन्छन् ।^{३०२} नियुक्ति प्रक्रियाले दरिलो संरचनागत प्रत्याभूति उपलब्ध नगराउने भए पनि व्यवहारमा दुवै निकाय प्रभावकारी रूपमा स्वतन्त्र छन् ।

दफा ४५ मा व्यवस्था गरिए अनुसार मन्त्रीले सूचनाका लागि दिइएको निवेदनसम्बन्धी उजुरी हेर्ने आन्तरिक प्रक्रियाहरूलगायत विभिन्न विषयसम्बन्धमा काम गर्नका लागि आचारसंहिता प्रकाशित गर्नुपर्दछ । सन् २००४ को आचार संहिताले यससम्बन्धी विस्तृत प्रावधान भाग ६ मा समेटेको छ । निवेदकले असन्तुष्टी अभिव्यक्त गरेर दिएको कुनै लिखित प्रत्युत्तरलाई औपचारिक उजुरीका रूपमा लिइन्छ, प्राविधिक रूपमा यो उजुरी जस्तै हुनुपर्दछ भन्ने छैन । हरेक सार्वजनिक निकायले आफ्नै उजुरी प्रक्रियाको व्यवस्था गर्नुपर्दछ तर यो स्वच्छ हुनुपर्दछ र सम्भव भएसम्म वरिष्ठदेखि मुख्य निर्णयकर्ताबाट सम्बन्धित विषयवस्तुको विस्तृत र ताजा समीक्षा गरिनुपर्दछ । गुनासोलाई स्वीकारिनुपर्दछ र त्यसको समाधानका लागि अनुमानित समयबारे सङ्केत गरिनुपर्दछ । समयरेखा 'उचित' हुनुपर्दछ तर यति नै हुनुपर्दछ भनेर तोकिएको छैन । उजुरीकर्तालाई निष्कर्षसम्बन्धमा सधैं सूचना दिइनुपर्दछ र उजुरी अस्वीकृत भएको अवस्थामा त्यस निर्णयविरुद्ध पुनरावेदन गर्ने अधिकार भएको जानकारी उनलाई दिइनुपर्दछ । गुनासोमा प्रक्रियागत असफलता देखिएमा त्यस्तो गल्ती पुनः नदोहोरिने सुनिश्चितताका लागि पहल गरिनुपर्दछ ।

दफा ५० का अनुसार उजुरीकर्ताले आन्तरिक उजुरी प्रक्रियाहरू समाप्त नपारेसम्म, उजुरी गर्नमा अत्यधिक ढिलाइ भएको नभएसम्म वा उजुरी आफैँमा अर्थहीन नभएसम्म सूचना आयुक्तले सूचनाका लागि दिइएको निवेदनका सम्बन्धमा कानून अन्तर्गत भएका कारवाहीको शैलीसम्बन्धी सबै उजुरीमाथि विचार पुऱ्याउनुपर्दछ । उजुरी प्राप्त भएपछि आयुक्तले निर्णयको सूचना जारी गर्नुपर्दछ र सूचना सार्वजनिक गर्ने दायित्व, अनुरोध गरिएको स्वरूपमा सार्वजनिक गर्न असफल भएको वा सूचना प्रवाहित गर्न गरिएको इन्कारिका कारणसम्बन्धमा राम्ररी उल्लेख गर्न नसकेकोलगायतका भाग १ मा गरिएका व्यवस्था उल्लङ्घन भएमा उक्त सूचनाले सार्वजनिक निकायलाई समस्या समाधानका लागि कदम चाल्न निर्देशन दिनुपर्दछ ।

उजुरीसम्बन्धमा वा कानून अनुसार उक्त निकायले आफ्ना दायित्वहरू पूरा गरेको छ भन्ने सुनिश्चित हुनका लागि आफूलाई आवश्यक कुनै पनि सूचना उपलब्ध गराउन आयुक्तले कुनै पनि सार्वजनिक निकायलाई आदेश

दिन सकदछ (दफा ५१) । आयुक्तले उजुरी नपरेको अवस्थामा पनि सार्वजनिक निकायलाई ऐनबमोजिम दायित्व पूरा गर्न आवश्यक कदम चाल्न आदेश गर्न सकदछ (दफा ५२) ।

कुनै सार्वजनिक निकायले आयुक्तको आदेश अनुसारका कदम परिचालन नगरेमा आयुक्तले त्यसको जानकारी अदालतलाई दिनसकदछ र अदालतले त्यसको छानविन गर्नसकदछ । आदेशको बर्खिलाप काम गरेको पुष्टि भएमा अदालतको मानहानि गरेको सरह उक्त निकायमाथि कारवाही गरिन्छ (अर्थात् यसलाई अदालतको आदेश अवज्ञा गरिएको मानिन्छ) (दफा ५४) ।

सूचना आयुक्तको निर्णयविरुद्ध निवेदक वा सार्वजनिक निकाय कसैले पनि विशेष अदालतसमक्ष पुनरावेदन गर्नसकदछ । आयुक्तको निर्णयलाई तथ्य र कानुनी दुवै कोणबाट समीक्षा गर्ने अधिकार विशेष अदालतलाई हुन्छ (दफा ५७-५८) । माथि उल्लेख गरिएजस्तै मन्त्रीद्वारा गरिएका विभिन्न प्रमाणीकरणविरुद्धका पुनरावेदनका सन्दर्भमा विशेष अदालतलाई विभिन्न अधिकार हुन्छ । प्रमाणपत्रमा सूचना सुरक्षा निकायसँग सम्बन्धित भएको उल्लेख गरिएको अवस्थामा उक्त प्रमाणपत्रका गुणहरूबारे समीक्षा गर्ने पूर्ण अधिकार विशेष अदालतलाई हुन्छ र सूचना वास्तवमा उन्मुक्तिप्राप्त सूचना नभएमा मन्त्रीद्वारा जारी प्रमाणपत्रलाई रद्द गर्नसकदछ । राष्ट्रिय सुरक्षासम्बन्धी प्रमाणपत्रका सन्दर्भमा विशेष अदालतलाई न्यायिक समीक्षा गर्ने अधिकार मात्र हुन्छ, अर्थात् उक्त प्रमाणपत्र जारी जर्गनलाई मन्त्रीसँग उपयुक्त आधार नभएको अवस्थामा मात्र उनले उक्त प्रमाणपत्र रद्द गर्नसकदछ (दफा ६०) ।

अर्को पुनरावेदन विशेष अदालतका निर्णयमाथि कानुनी दृष्टिकोणबाट समीक्षा गर्न अदालतमा राख्न सकिन्छ (दफा ५९) ।

१७८

प्रतिबन्ध र संरक्षण

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा धेरै वटा प्रतिबन्ध र संरक्षण समाविष्ट छन् । सूचनाका लागि दिइएको निवेदनका सन्दर्भमा कुनै व्यक्तिले 'सूचनाको पूर्ण वा अंशलाई सूचना प्रवाहमा अवरोध सिर्जना गर्ने दुरासय राखेर कुनै सार्वजनिक निकायले उक्त निकायमा भएका अभिलेखमा परिवर्तन गर्नु, नोक्सान पुऱ्याउनु, अवरुद्ध पार्नु, मेटाउनु, नष्ट पार्नु वा लुकाउनु' अपराध हो र यस्तो कार्यका लागि जरिमाना गर्न सकिन्छ (दफा ७७) ।

द्वेषप्रेरित सूचना प्रवाहको अवस्था नहुँदासम्म तेस्रो पक्षबाट उपलब्ध गराइएको सूचना प्रवाहका सन्दर्भमा मानहानि मुद्दा नलाग्ने व्यवस्था कानूनले गरेको छैन (दफा ७९) । सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले सुराकीलाई संरक्षण उपलब्ध गराएको छैन तर अर्को कानूनले तथाकथित जनहितमा सूचना प्रवाहका लागि संरक्षणको विस्तृत योजनासम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ ।^{३०३}

प्रवर्धनात्मक पहल

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा धेरै किसिमका प्रवर्धनात्मक पहल समावेश छन् । निकै सामान्य रूपमा ऐनको उचित कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्नका लागि बजेट छुट्ट्याइएको हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ (दफा ८५) । सूचना अधिकृतको नियुक्तिको सम्बन्धमा प्रष्ट रूपमा उल्लेख नगरिए पनि सन् २००४ को आचार संहिताले

‘सम्भव भएसम्म व्यक्तिको नाम उल्लेख गरेर’ निवेदन दिने स्थानको ठेगाना र टेलिफोन नम्बरको व्यवस्था गर्नुपर्ने उल्लेख गरेको छ (अनुच्छेद ५) ।

कानूनको दफा ४५ द्वारा अधिकार प्रदान गरिएको आचार संहिताका अतिरिक्त दफा ४६ ले पनि लर्ड चान्सलर (न्याय मन्त्री) ले सार्वजनिक निकायका लागि अभिलेख राख्ने, व्यवस्थापन गर्ने र नष्ट गर्ने प्रक्रियासम्बन्धी निर्देशिकाको व्यवस्था गरेर आचार संहिता जारी गर्नुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गरेको छ । संहिताले अभिलेखलाई सरकारी अभिलेख कार्यालय (अभिलेखालय)मा स्थानान्तरण गर्नुका साथै स्थानान्तरित गर्नु नपर्ने दस्तावेजलाई नष्ट गर्ने विषयसँग पनि सम्बन्धित हुनेछ ।

संहिता कुनै पनि प्राविधिक रूपमा बाध्यकारी छैन तर केही हदसम्म तिनीहरूलाई प्राथमिक कानूनमा उल्लेख गरिएका बाध्यकारी दायित्वहरूलाई व्याख्या गर्नका लागि विचार गर्न सकिन्छ । सूचना आयोगले विशेष गरी सार्वजनिक निकायले पालना गरिरहेका प्रावधानका सन्दर्भमा आचारसम्बन्धी सिफारिशहरू जारी गरेर पालनालाई प्रवर्धन गर्ने अधिकार राखेको हुन्छ (दफा ४८) ।

आचारका सन्दर्भमा संवैधानिक मामिला विभागले कानून कार्यान्वयन गर्ने विधिबारे धेरै वटा निर्देशिका सरकारी अधिकारीहरूलाई उपलब्ध गराएको छ ।^{३०४} उक्त विभाग अहिले छैन र त्यसका जिम्मेवारी न्याय मन्त्रालयमा सरेको छ । मन्त्रालयले कानून कार्यान्वयनसम्बन्धी वार्षिक प्रतिवेदन जारी गर्दछ ।^{३०५}

सूचना आयुक्तलाई दफा ४७ का अन्तर्गत कानूनको पालना, दुई वटा आचार संहिता तथा सामान्यतया सूचनाको सम्भार र प्रवाहसम्बन्धीमा राम्रा आचार प्रवर्धन गर्ने सामान्य अधिकार हुन्छ । यस उद्देश्यका लागि सूचना आयुक्तलाई विशेष रूपमा आफ्ना कार्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयहरूमा सूचना उपलब्ध गराउने, कुनै पनि सार्वजनिक निकायको कामको मूल्याङ्कन गर्ने (दफा ४७) र संसद्समक्ष वार्षिक रूपमा तथा तदर्थ रूपमा प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने (दफा ४८) अधिकार हुन्छ ।^{३०६}

१७९

संयुक्त राज्य अमेरिका

परिचय

संयुक्त राज्य अमेरिकाको संविधानमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता अधिकारलाई दरिलो संरक्षण समावेश छ, साथै वाक् वा प्रेस स्वतन्त्रतालाई नियन्त्रण गर्ने कुनै कानून पारित गर्नबाट कङ्ग्रेसलाई निषेध गरी नकारात्मक स्वरूपको व्यवस्था पनि यसमा गरिएको ।^{३०७} संयुक्त राज्य अमेरिकाको सर्वोच्च अदालतले गरको निर्णय अनुसार यसले ‘सरकारको नियन्त्रणमा रहेका सरकारी सूचना वा सूचनाको स्रोतमा पहुँचसम्बन्धी अधिकारका लागि अनुमति प्रदान गर्दैन’ ।^{३०८}

संवैधानिक संरक्षणको अभाव भए पनि स्विडेन^{३०९} र फिनल्याण्ड^{३१०} पछि सूचनाको हकलाई अपनाउने पहिलो राष्ट्रमध्ये एउटा संयुक्त राज्य अमेरिका हो । यसले सूचना स्वतन्त्रता ऐन (सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन)

पारित गरेर यो अधिकारलाई सन् १९६६ देखि प्रभावकारी बनाएको थियो।^{३११} यो ऐन पारित भएपछि, यसमा धेरै पटक संशोधन गरिएको छ।^{३१२} यो पुस्तक मुद्रणका लागि जानलाग्दा पछिल्लो पटक सन् २००७ को डिसेम्बर १८ मा यसको संशोधन गरिएको थियो र यसलाई 'खुलापनले हाम्रो राष्ट्रिय सरकारको प्रभावकारिता प्रवर्द्धन गर्छ ऐन- २००७' (OPEN Government Act of 2007) का रूपमा स्वीकृत गरिएको थियो।^{३१३} विभिन्न आरोह अवरोह सामना गर्दागर्दै पनि त्यस समयदेखि सरकारमा खुलापनको महत्वपूर्ण संस्कृति विकास हुन थालेको थियो भन्दा अत्युक्ति नहोला। यो परिवर्तन ल्याउनमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको मात्र नभई सुराकीहरूका क्रियाकलाप^{३१४} का साथै गोपनीयतासम्बन्धी ऐन,^{३१५} सरकारमा खुलापन ऐन (The Government in the Sunshine Act),^{३१६} सङ्घीय सल्लाहकार समिति ऐन^{३१७} को पनि उल्लेखनीय भूमिका रहेको छ। गोपनीयतासम्बन्धी ऐनले सार्वजनिक निकायसँग रहेका व्यक्तिगत सूचनामा पहुँच प्रदान गरेको छ भने सरकारमा खुलापन ऐनले निश्चित निकायहरू, कार्यकारिणी समितिहरूमा भएका छलफललाई सार्वजनिक गर्नुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गरेको छ र सङ्घीय सल्लाहकार समिति ऐनले सङ्घीय निकायहरूलाई खुला रहन सल्लाह दिएको छ। त्यसको अतिरिक्त, यहाँका ५० वटै राज्यमा पनि आ-आफ्नै सूचनाको हकसम्बन्धी कानून छन्।

संयुक्त राज्य अमेरिकाको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा सबल पक्ष र कमजोरीहरू दुवै छन्। त्यसमा दस्तुरसम्बन्धी राम्रा प्रावधान, सूचनाको विद्युतीय माध्यमसम्बन्धी दरिला नियम र हालै लागू गरिएका थुप्रै राम्रा प्रवर्धनात्मक पहल छन्। सूचनालाई समयमै प्रक्रियामा लानुपर्नेसम्बन्धी छल्ल सकिने नियम, दस्तावेजहरूलाई वर्गीकृत गर्न अनुमतिको व्यवस्था र नियमहरूलाई राम्ररी लागू गर्नमा सार्वजनिक निकाय असफल हुँदा आउने गुनासाको सुनुवाइ गर्ने अधिकांसहितको स्वतन्त्र प्रशासकीय अनुगमन संयन्त्रको अभाव जस्ता कमजोरी पनि त्यसमा छन्।

पछिल्ला वर्षमा कानूनको कार्यान्वयनप्रति अवहेलना गरिएको छ। महान्यायाधिवक्ताद्वारा सन् २००१ को अक्टोबरमा जारी गरिएको स्मृतिपत्रले अधिल्लो पद्धतिलाई उल्टाएर अभिलेख सार्वजनिक गर्नेसन्दर्भमा आफ्नो तर्जबिज प्रयोग गर्न सार्वजनिक निकायलाई आह्वान गरिएको छ। यस्तै, सन् २००२ मार्चमा न्याय विभागद्वारा जारी स्मृतिपत्रले आम विनासकारी हतियार वा राष्ट्रिय सुरक्षा वा सार्वजनिक शान्तिसुरक्षालाई चुनौती दिनसक्ने दस्तावेजहरूमा थप प्रतिबन्ध लगाउने व्यवस्था लागू गरेको छ। पछिल्लो प्रतिवेदनमा रुखो ढङ्गाट भनिएको छ :

बितेका छ वर्षमा लोकतन्त्रको आधारका रूपमा रहेको खुलापनको आधारभूत सिद्धान्तलाई गम्भीर ढङ्गाट अवहेलना गरिएको छ।^{३१८}

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

ऐनको उप-अनुच्छेद (क) (३) (अ) ले निवेदनहरू निश्चित आधारभूत शर्त अनुरूप भएसम्म कानुनी व्यवस्थाहरूको अधीनमा रहने गरी कानूनमा समेटिएका निकायबाट सूचना माग गर्ने र तत्काल प्राप्त गर्नु व्यक्तिहरूको आधारभूत अधिकार हुने उल्लेख गरेको छ। कानूनमा उद्देश्यको आन्तरिक व्यवस्था वा व्याख्याका सामान्य सिद्धान्त समावेश गरिएको छैन। विद्युतीय सूचना स्वतन्त्रता ऐनमा सन् १९९६ मा गरिएको संशोधनको दफा २ मा “संस्थाका अभिलेख र सूचनामा सर्वसाधारणको पहुँचलाई सुनिश्चित गरी लोकतन्त्रलाई प्रवर्धन गर्न” र “संस्था अभिलेख तथा सङ्घीय सरकारबाट सङ्ग्रहित, सम्भार गरिएका, प्रयोग गरिएका, प्राप्त गरिएका र प्रसार गरिएका सूचनाको उपयोगितालाई अधिकतम पार्न” “कानुनी अपवादको अधीनमा रहने गरी सार्वजनिक

वा निजी उद्देश्यका लागि त्यस्ता निकायका अभिलेखमा पहुँच प्राप्त गर्नेसम्बन्धी कुनै व्यक्तिको अधिकारलाई स्थापित र सक्षम बनाउने”लगायतका ‘निष्कर्ष तथा उद्देश्यहरू’ निर्धारण गरिएको छ ।

नयाँ ‘खुलापनले हाम्रो राष्ट्रिय सरकारको प्रभावकारिता प्रवर्द्धन गर्छ, ऐन- २००७’ (OPEN Government Act of 2007) मा धेरै वटा नयाँ ‘निष्कर्ष’ समावेश गरिएको छ । ती निष्कर्षमा संवैधानिक लोकतन्त्र शासितको सूचित सहमतिमा निर्भर रहने, ‘ऐनको प्रमुख उद्देश्य गोपनीयता नभई सूचना प्रवाह हुने’ र महत्वपूर्ण रूपमा, कङ्ग्रेसले ‘जान्ने आवश्यकता’लाई नभई ‘थाहा पाउने आधारभूत अधिकार’ लाई प्रभावकारी बनाउन ऐनमा थप सुधार गर्न आवश्यक छ वा छैन भन्नेबारे निर्णय गर्न नियमित रूपमा समीक्षा गर्नुपर्ने लगायतका रहेका छन् (दफा २) । यसले अन्तरराष्ट्रिय कानून अन्तर्गत मान्यता प्रदान गरिएको रूपमा सूचनाको हकसम्बन्धी विचारलाई प्रभावकारी रूपमा मान्यता प्रदान गरेको छ ।

ऐनभरि नै अनुरोधसम्बन्धी प्रसङ्गलाई जनाउन प्रयोग गरिएको शब्द ले ‘अभिलेख’ लाई ‘संस्थाहरूले कुनै पनि ढाँचामा राखेको यो दफाका आवश्यकताको अधीन रहेका कुनै पनि सूचना’ भनी परिभाषित गरिएको छ (दफा अनुच्छेद ((च) (२)) । यसलाई संयुक्त राज्य अमेरिकाको सर्वोच्च अदालतले अनुरोध गरिँदा सम्बन्धित निकायको नियन्त्रणमा रहेका सम्बन्धित निकायले सिर्जना गरेको वा प्राप्त गरेको कुनैपनि अभिलेखलाई समेत समेट्ने गरी व्याख्या गरेको छ ।^{३१९} यस कानूनमा गरिएको पछिल्लो संशोधनले पनि सम्भौताबद्ध सार्वजनिक निकायले राखेका सूचनालाई पनि अभिलेखको यो परिभाषा अन्तर्गत पारेको छ (खुलापनले हाम्रो राष्ट्रिय सरकारको प्रभावकारिता प्रवर्द्धन गर्छ, ऐन- २००७ को दफा ९) ।

सूचना सार्वजनिक गर्ने दायित्व भएका सार्वजनिक निकायलाई जनाउने शब्द ‘संस्था’ ले ‘कुनै पनि कार्यकारी विभाग, सैनिक विभाग, सरकारी संस्थान, सरकार नियन्त्रित संस्थान वा सरकारको कार्यकारी अङ्गका संरचना (राष्ट्रपतिको कार्यकारी कार्यालयसमेत) वा कुनै स्वतन्त्र अनुगमन निकायहरू’ लाई समेट्दछ (अनुच्छेद (च) (१)) । यसरी यो ऐन आफ्ना सम्पूर्ण अभिव्यक्तिभरि नै निजी संस्थानहरूलाई नियन्त्रण गर्ने सरकारको कार्यकारी अङ्गहरूमा केन्द्रित रहेको छ । यसले विधायिकी अङ्ग ‘कङ्ग्रेस’ वा अदालतलाई भने समेटेको छैन ।^{३२०} यस्तै, राष्ट्रपतिको कार्यकारी कार्यालय, राष्ट्रिय सुरक्षा परिषद् र ट्वाइट हाउसका प्रमुख वकिलको कार्यालयलाई पनि समेटेको छैन । अन्त्यमा, यसले निजी क्षेत्रको लगानीमा चलेका वा सार्वजनिक कार्यहरू गर्ने निजी निकायलाई पनि समेटेको छैन । हालसालैका सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनहरूमा भएका व्यवस्थाका तुलनामा यसको क्षेत्र सापेक्षिक रूपमा सीमित छ ।

नागरिकता वा बसोबासका आधारमा सूचनाका लागि अनुरोध गर्न पाउने अधिकारलाई सीमित गरिएको छैन । विदेशीहरूले पनि प्रायशः यो कानूनको प्रयोग गर्दछन् । राष्ट्रिय सुरक्षा ऐन-१९४७^{३२१} को (दफा ३ (४)) ले परिभाषित गरे अनुसार ‘गुप्तचर समुदायको अङ्ग’ का रूपमा मानिने कुनै पनि सार्वजनिक निकायले भने कुनै पनि विदेशी सरकारका निकाय वा प्रतिनिधिलाई सूचना उपलब्ध नगराइने व्यवस्था गरी उप-अनुच्छेद (क) (३) (ड) ले यसलाई केही सीमित पारेको छ ।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

कसैले पनि सूचनाका लागि अनुरोध गर्नसक्दछ । निवेदनमा खोजिएको सूचनासम्बन्धमा पर्याप्त व्याख्या गरिएको छ र उक्त निवेदन समय, स्थान, दस्तुर र प्रक्रियासम्बन्धमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम छ भने अपवादको अधीनमा रही सार्वजनिक निकायले खोजिएको सूचना उपलब्ध गराउनुपर्दछ (उप-अनुच्छेद (क) (३))

(क)) । केही सीमित परिस्थितिमा मात्रै सार्वजनिक निकायले एउटै अनुरोधको रूपमा आउने गरी भिन्नाभिन्नै अनुरोधलाई एउटै अनुरोधका रूपमा एकत्रित गर्नसक्दछ (उपदफा (क) (६) (ख) (४) । निवेदकले सूचना माग्नुको कारण खुलाउन आवश्यक छैन तर त्यसो गर्नाले कुनै स्वविवेकीय अपवादबाट मुक्ति पाउन वा दस्तुर माफीका लागि निवेदन गर्न वा अनुरोधका सम्बन्धमा छिटो कारवाही अगाडि बढाउन मद्दत पुऱ्याउनसक्दछ । कानुनमा गरिएको माथि उल्लेखित पछिल्लो संशोधनले सार्वजनिक निकायले अनुरोधका सम्बन्धमा भएका कारवाहीको प्रगति अनुगमन पद्धति स्थापना गर्नुपर्ने र निवेदन दिइएको दश दिनभित्र निवेदकलाई प्रगति अनुगमन नम्बर उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।^{३२२}

यस कानुन अन्तर्गतको विधिशास्त्रका अनुसार सार्वजनिक निकायले सम्पूर्ण दस्तावेजलाई सार्वजनिक गर्नका लागि उचित खोजी गर्नुपर्दछ । सम्बन्धित सार्वजनिक निकायको काममा नै गम्भीर असर पर्ने अवस्थामा बाहेक उल्लेख्य खोजी प्रयास आवश्यक भएको अवस्थामा विद्युतीय स्वरूपमा रहेका अभिलेख खोजी गर्नुपर्ने कानुनी व्यवस्था हाल बनेको छ (उप-अनुच्छेद (क) (३) (ग) र (घ)) ।

सार्वजनिक निकायले निवेदकलाई कुनै प्रकारको मद्दत गर्नुपर्ने दायित्व कानुनले सिर्जना गरेको छैन । सन् २००५ डिसेम्बरमा पीरत कार्यकारी आदेश १३३९२^{३२३} ले निवेदनका सम्बन्धमा सार्वजनिक निकायले उपयुक्त रूपमा जबाफ दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । आदेशको दफा (१) (ख) मा भनिएको छ - “संस्थाहरूले सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी ऐन अन्तर्गत निवेदन गर्ने र आम सर्वसाधारणलाई सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी ऐनका प्रक्रियासम्बन्धमा, सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध निकायका अभिलेखसम्बन्धमा (जस्तै, संस्थाको वेबसाइटमा), व्यक्तिले सूचना स्वतन्त्रता ऐन अन्तर्गत दिएका निवेदनको अवस्थासम्बन्धमा तथा संस्थाको जबाफसम्बन्धी उपयुक्त सूचना नागरिक केन्द्रित तरिकाबाट उपलब्ध गराउनुपर्दछ ।”

१८२

कानुनमा समयसीमासम्बन्धमा विस्तृत नियमहरू समावेश गरिएको छ । अनुरोधलाई ‘तत्कालै’ सामान्यतया २० कार्यदिनभित्र जबाफ दिनुपर्दछ (उप-अनुच्छेद (क) (३) (क)) । ‘असामान्य परिस्थिति’ मा समयसीमा थप गरी १० दिन बढाउन सकिन्छ । यस्तो अवस्थामा सार्वजनिक निकायले निवेदकलाई सूचना पहिलो २० दिनभित्र उपलब्ध गराउन नसकिनेबारे सूचित गर्नुपर्दछ र निवेदकलाई अनुरोध गरिएको विषयवस्तुको क्षेत्र घटाउने वा वैकल्पिक समयसीमा निर्धारण गर्ने मौका प्रदान गर्नुपर्दछ । यी प्रयोजनहरूका लागि ‘असामान्य परिस्थिति’ भन्नाले अनुरोध, स्थलगत सुविधाहरूबाट अभिलेख खोजीसम्बन्धी आवश्यकता, अभिलेखहरूको डुङ्गुरबाट खोजीका लागि आवश्यकता वा अर्को सार्वजनिक निकायसँग वा सोही निकायका दुई वा सोभन्दा बढी शाखासँग परामर्श गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई उपयुक्त प्रक्रियामा लानका लागि उचित रूपमा आवश्यक हदसम्म भन्ने बुझ्नुपर्दछ (दफा (क) (६) (ख)) ।

कानुनले संलग्न कामको परिमाणका आधारमा अनुरोधसम्बन्धी प्रक्रियालाई अगाडि बढाउन ‘बहुमार्गीय’ पद्धतिका साथै निवेदकले ‘अत्यन्तै जरुरी भएको’ स्थिति प्रदर्शन गरेको अवस्थामा अनुरोधलाई तीव्र कारवाही प्रक्रियामा लाने व्यवस्था पनि गरेको छ । अत्यन्तै जरुरी भएको दावीलाई दश दिनभित्र निर्धारित गरिसक्नुपर्दछ र सोसम्बन्धी सूचना निवेदकलाई दिनुपर्दछ । कुनै अभिलेख प्राप्त गर्न नसक्दा जीवन वा सुरक्षामा तत्काल खतरा सिर्जना गर्नसक्ने वा सङ्घीय सरकारका क्रियाकलापसम्बन्धमा सर्वसाधारणलाई तत्काल जानकारी दिनुपर्ने अवस्थामा र निवेदकको प्रारम्भिक ध्यान सूचना सम्प्रेषणमा केन्द्रित भएको अवस्थामा बाध्यात्मक आवश्यकतासम्बन्धी व्यवस्था लागू हुने गर्दछ (उप-अनुच्छेद (क) (६) (ड) ।

उप-अनुच्छेद (क) (६) (ग) का अनुसार निवेदकलाई तोकिएको समयसीमाभित्र सार्वजनिक निकायले सूचना उपलब्ध गराउन नसकेमा उनको प्रशासकीय उपचारको बाटो समाप्त भएको ठान्नुपर्दछ (अस्वीकृत भएको ठानिने) । त्यस निकायले विशेष परिस्थिति रहेको र त्यसले अनुरोधका सम्बन्धमा उचित मिहिनेत गरिरहेको

प्रदर्शन गर्न सकेमा उक्त प्रक्रियालाई समीक्षा गरिरहेको अदालतले त्यस्ता निकायलाई अनुरोधको सन्तोषजनक जवाफ दिनका लागि अतिरिक्त समय उपलब्ध गराउन सक्दछ । त्यस्ता विशेष परिस्थिति अन्तर्गत अनुरोधलाई कार्यान्वयन गर्नका लागि पर्ने अनुमानित कार्यभारका कारण भएको ढिलाइ पर्दैन तर निवेदकले अनुरोधको क्षेत्रलाई परिमार्जन गर्न वा अनुरोधलाई पूरा गर्नका लागि वैकल्पिक समयसीमा तोक्न अस्वीकार गर्दा भने त्यससम्बन्धमा विचार गर्नसकिन्छ । व्यवहारमा यी नियमकै परिणामस्वरूप सूचनाको उपलब्धतामा गम्भीर ढिलाइ भइरहेको छ । सङ्घीय निरीक्षण विभाग (एफबीआई) जस्ता केही निकायले वर्षौंसम्म ढिलाइ गर्ने गरेका छन् र केही अवस्थामा त दशकौंसम्म पनि ढिलाइ गर्ने गरेका छन्^{३२४} । तीमध्ये कतिपय ढिलाइलाई अदालतले समेत मान्यता दिएको छ ।

कानूनमा गरिएको पछिल्लो संशोधनले यी समस्यालाई सम्बोधन गर्नका लागि केही पहल गरेको पाइन्छ । सार्वजनिक निकायले २० दिनसम्म समयसीमा विस्तार गर्नसक्ने व्यवस्था लागू गरिनेछ, समयसीमाभित्र काम हुन नसकेमा निश्चित दस्तुर मिनाहा दिइनेछ तथा विवाद समाधानका लागि निवेदकहरूलाई सहयोग गर्न सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी ऐन सार्वजनिक सम्पर्क अधिकारीको व्यवस्था गरिनेछ । त्यसका अतिरिक्त, सार्वजनिक निकायले अनुरोधलाई जवाफ दिनका लागि लागेको समयसम्बन्धी विस्तृत प्रतिवेदन महान्यायाधिवक्तासमक्ष बुझाइने प्रतिवेदनमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गरिएको छ (हेर्नुहोस्, तल प्रवर्धनात्मक पहल अन्तर्गत) (‘खुलापनले हाम्रो राष्ट्रिय सरकारको प्रभावकारिता प्रवर्द्धन गर्छ ऐन’को दफा ६ र ८) ।

कानूनले अर्को निकायमा अनुरोधलाई स्थानान्तरण गर्न वा तेस्रो पक्षसँग परामर्श गर्न अनुमति दिएको छैन । सन् १९८७ जुन २३ मा जारी गरिएको कार्यकारी आदेश-१२६००^{३२५} ले भने गोप्य व्यापारिक सूचना सार्वजनिक गर्नुपर्ने आवश्यक भएको अवस्थामा तेस्रो पक्षसँग परामर्शका लागि प्रक्रियाहरू स्थापित गर्नुपर्ने जिम्मेवारी सार्वजनिक निकायमाथि सिर्जना गरेको छ । त्यसका अतिरिक्त, दफा (क) (६) (ख) (३) (३) ले सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधलाई ढिलो जवाफ दिइएको सन्दर्भमा अन्य सार्वजनिक निकायसँग परामर्श गर्नसकिनेसम्बन्धमा उल्लेख गरेको छ । व्यवहारमा भने अनुरोधको स्थानान्तरण आम रूपमा भइरहेको छ ।

निवेदनसम्बन्धमा गरिएको निर्णयबारे सूचित गर्दा उक्त निर्णय गर्नुका कारणहरू उल्लेख गर्नुका साथै आन्तरिक पुनरावेदनसम्बन्धी अधिकारबारे पनि जानकारी दिइनुपर्दछ (दफा (क) (६) (क) (१)।^{३२६} अनुरोध गरिएको अनुरोधलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा अस्वीकार गरिएको अवस्थामा त्यससम्बन्धी सूचनामा उक्त अस्वीकृतिसम्बन्धी निर्णयका लागि जिम्मेवार कर्मचारीको नाम र पद वा दर्जा (उप-अनुच्छेद (क) (६) (ग) (१)) का साथै सार्वजनिक गरिएको सूचनाबाट आफैँ जानकारी गराउने अवस्थामा बाहेक सार्वजनिक गर्न अस्वीकार गरिएको सूचनाको परिमाणको उचित अनुमान पनि उपलब्ध गराइनुपर्दछ (उप-अनुच्छेद (क) (६) (च)) ।

उप-अनुच्छेद (क) (३) (ख) का अनुसार निवेदकलाई निश्चित स्वरूपमा पुनःउत्पादन गर्न सम्भव भएसम्म सोही स्वरूपमै प्रदान गर्नुपर्दछ । यो कर्तव्य परिपालनका लागि आफ्ना अभिलेख पुनःउत्पादन गर्न सकिने स्वरूपमा भएको सुनिश्चितका लागि कोशिस गर्नुपर्ने दायित्व निकायको हो ।

कानूनले सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधको जवाफ दिँदा लिइने दस्तुरसम्बन्धमा विस्तृत व्यवस्था गरेको छ । सार्वजनिक परामर्शपश्चात् प्रत्येक सार्वजनिक निकायले सूचना प्रदान गर्दा लाग्ने दस्तुरको सूची र त्यस्तो दस्तुर घटाउने वा पूरै माफी दिनेसम्बन्धी प्रक्रिया र निर्देशिका प्रकाशित गर्नुपर्दछ । सबै निकायका सन्दर्भमा लागू हुने एकरूपमतापूर्ण दस्तुरको सूची उपलब्ध गराउने व्यवस्थापन तथा बजेट कार्यालयका निर्देशकले सार्वजनिक परामर्शपश्चात् लागू गरेको निर्देशिकासँग उक्त दस्तुर सूची मिल्नुपर्दछ (दफा (क) (४) (क) (१)) ।^{३२७}

कानूनले विभिन्न प्रकारका निवेदनका सम्बन्धमा तीन किसिमका दस्तुर प्रणालीको व्यवस्था गरेको छ। व्यापारिक प्रयोजनका लागि गरिएको अनुरोधसम्बन्धमा 'अभिलेखको खोजी, प्रतिलिपि र समीक्षाका लागि उचित स्तरको दस्तुर' लगाउन सकिन्छ। गैरव्यापारिक उद्देश्ययुक्त शैक्षिक वा वैज्ञानिक संस्थाहरूका सन्दर्भमा 'अभिलेखको प्रतिलिपि बनाउनका लागि उचित स्तरको दस्तुर' मात्र लागूदछ भने अन्य सबै अनुरोधका सन्दर्भमा 'खोजी र प्रतिलिपिसम्बन्धी दस्तुर' लागूदछ (दफा (क) (४) (क) (२))। पछिल्ला दुई प्रकारका अनुरोधका लागि पहिलो दुई घण्टाको खोजी वा पहिलो एक सय पृष्ठको प्रतिलिपि निकाल्नका लागि कुनै दस्तुर लगाइँदैन र असुल गरिने दस्तुरभन्दा दस्तुर असुल गर्नका लागि लाग्ने खर्च बढी भएमा पनि कुनै दस्तुर लगाइँदैन (दफा (क) (४) (क) (४))।

सूचना प्रदान गर्दा प्रत्यक्ष रूपमा लाग्ने खर्च मात्र असुल गरिन्छ। 'समीक्षा'सम्बन्धमा लगाइने दस्तुरको हकमा अभिलेख सार्वजनिक गर्न हुन्छ वा हुँदैन भन्ने निर्णय गर्नका लागि गरिने प्रारम्भिक जाँचका लागि मात्र दस्तुर लगाइन्छ। त्यसका अतिरिक्त, सूचना प्रवाहित गर्दा 'सरकारका काम कारवाहीबारे सर्वसाधारणको चेतनामा अभिवृद्धि गर्नमा उल्लेख्य योगदान पुग्ने' भई जनहित हुने भएमा त्यस्ता सूचना निःशुल्क वा अन्य अवस्थामा लाग्नेभन्दा कम दस्तुरमा उपलब्ध गराइनुपर्दछ (दफा (क) (४) (क) (३))। यथार्थमा यो उन्मुक्ति सञ्चार क्षेत्रका साथै जनहितका लागि प्रयोग गर्ने गैरसरकारी संस्थाहरूलाई दिइएको देखिन्छ। अन्त्यमा, निवेदकले त्यसपूर्व पनि दस्तुर नतिरेको भएमा वा दस्तुर अमेरिकी डलर २५० भन्दा बढी हुने अनुमान सार्वजनिक निकायले गरेको अवस्थामा बाहेक कुनै पनि अग्रिम दस्तुर असुल गरिने छैन (दफा (क) (४) (क) (५))।

दस्तुरसम्बन्धी यो व्यवस्थाले सूचनाको हकका लागि कुनै कानुनी दस्तुरसम्बन्धी व्यवस्थालाई प्रतिस्थापित गर्दैन (दफा (क) (४) (क) (६))।

१८४

प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य

जनसाधारणलाई अग्रसक्रिय रूपमा सूचना उपलब्ध गराउने सन्दर्भमा कानूनले दुई वटा फरक फरक दायित्वको व्यवस्था गरेको छ। अनुच्छेद (क) (१) मा गरिएको व्यवस्था अनुसार प्रत्येक सार्वजनिक निकायले सङ्घीय राजपत्रमा केही निश्चित सूचना प्रकाशित गर्नुपर्दछ। तीमध्ये केही निम्नानुसार छन् :

- केन्द्र र स्थानीय सङ्गठनको विवरण,
- सूचनाका लागि कहाँ र कसलाई कुन तरिकाले अनुरोध गर्न सकिन्छ भन्ने जानकारी,
- यसका सामान्य कार्य तथा औपचारिक र अनौपचारिक कार्यविधिहरूको सिंहावलोकन,
- कार्यविधिका नियमहरू र उत्पादित सबै फारम र कागजातको विवरण,
- सामान्य प्रयोजनमा आउने कानुनी नियम तथा नीतिसम्बन्धी विवरणहरू, र
- माथिका कुनै विषयमा भएका संशोधन।

सूचना छिट्टै प्रकाशित हुने वा विक्रीमा राखिने अवस्थामा बाहेक सार्वजनिक निकायले प्रकाशित नियमानुसार विभिन्न सूचनालाई निरीक्षण र प्रतिलिपिका लागि उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था कानूनले गरेको छ। सन् १९९६ को नोभेम्बर १ पछि सिर्जना भएका उपलब्ध गराउनुपर्ने भनी तोकिएका अभिलेख विद्युतीय माध्यममा

उपलब्ध गराउनुपर्दछ । यस नियमले समेट्ने सूचनामा अन्तिम राय तथा आदेशहरू, नीतिगत घोषणा र व्याख्याहरू तथा प्रशासकीय कर्मचारी निर्देशिका पर्दछन् । उल्लेखनीय कुरा के छ भने यस नियमले अनुरोध अनुसार उपलब्ध गराइएका अभिलेखमध्ये कुनै अभिलेखका लागि पछि पनि प्रशस्त मात्रामा अनुरोध आएको वा आउने निश्चितता संस्थाले गरेमा त्यस्ता अभिलेखका साथै तिनीहरूको विषयसूचीलाई सम्बन्धित संस्थाले विद्युतीय माध्यममा उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था पनि गरेको छ । ती अभिलेखबाट 'व्यक्तिको गोपनीयतामा स्पष्ट रूपमा अनावश्यक दखल पुग्नबाट रोक्नका लागि आवश्यक हदसम्म' का सूचना हटाउन सकिन्छ तर यस्तो अवस्थामा त्यसको लिखित पुष्ट्याइँ गरिनुपर्दछ र सार्वजनिक नगरिएको सूचना सार्वजनिक हुने अवस्थामा बाहेक हटाइएको अंशसम्बन्धमा सङ्केत गरिनुपर्दछ । यो नियमले समेट्ने सबै अभिलेखको सूची सार्वजनिक निकायले राख्नुपर्दछ र कम्तीमा पनि त्रैमासिक रूपमा यसलाई प्रकाशित गर्नुपर्दछ (अनुच्छेद (क) (२)) ।

एकभन्दा बढी सदस्य रहेका प्रत्येक सार्वजनिक निकायले आफ्ना प्रत्येक कारवाहीमा प्रत्येक सदस्यले गरेको अन्तिम मतदान सार्वजनिक अवलोकनका लागि उपलब्ध राख्नुपर्दछ (अनुच्छेद (क) (५)) ।

अपवाद

अपवादको व्यवस्था (सामान्यतया उन्मुक्तिका रूपमा उल्लेखित) कानुनी व्याख्यामार्फत् समुचित रूपमा स्पष्ट गरिएको छ तर त्यसलाई उल्लेखनीय रूपमा सुधार गर्न सकिन्छ । उपदफा (घ) मा कानुनले तोकेको अवस्थामा बाहेक सूचना सार्वजनिक नगर्ने कुरालाई न्यायोचित नभएको र कङ्ग्रेसबाट सूचना प्राप्त गर्ने निकाय यो नभएको उल्लेख गरिएको छ । अर्को शब्दमा, कानुनमा रहेका अपवादले अन्य कुनै अपवादलाई मान्यता प्रदान नगर्ने भएकोले यो व्यवस्था व्यापक रहेको छ । अर्को उल्लेखनीय कुरा के छ भने अनुच्छेद (ख) (३) मा दिइएको तेस्रो अपवादले अन्य कानुनद्वारा सूचना सार्वजनिक नगर्न स्वविवेक प्रयोग नगरेसम्म वा सूचना रोकिराख्ने विशेष आधारहरू स्थापित गरेसम्म सूचना प्रवाहबाट उन्मुक्ति दिइएका सबै अभिलेखलाई ऐनको परिधिबाट बाहिर राखेको छ । यस प्रावधानले गोपनीयतासम्बन्धी केही व्यवस्थालाई अस्वीकार गरे पनि गोपनीयतासम्बन्धी प्रायः ऐनलाई यथावत राखेको छ ।

उपदफा (ख) मा उल्लेखित पहिलो अपवादमा राष्ट्रिय सुरक्षा वा विदेश नीतिसम्बन्धी प्रयोजनका लागि कार्यकारी आदेशमार्फत् स्थापित आधारहरू अन्तर्गत विशेष रूपमा गोप्य भनी वर्गीकृत गरिएका सबै सूचनालाई उक्त कार्यकारी आदेश अनुसार सही रूपमा वर्गीकृत गरिएको अवस्थासम्मका लागि समेटिएको छ । वर्गीकरणलाई कार्यकारी आदेश १२९५८ मा गरिएको संशोधनपछि आएको कार्यकारी आदेश १३२९२ अन्तर्गत समेटिएको छ । उक्त संशोधित कार्यकारी आदेश 'वर्गीकृत राष्ट्रिय सुरक्षा सूचना'लाई राष्ट्रपति बसले सन् २००३ को मार्च २५ मा पारित गर्नुभएको थियो ।^{३२८} सूचनाको वर्गीकरण कसले गर्ने (दफा १.३), कुन आधारमा गर्ने (दफा १.४) र कति समयसम्मका लागि गर्ने (दफा १.५) लगायतका कठोर वर्गीकरणविरुद्धका केही कार्यविधिगत प्रत्याभूतिलाई उक्त आदेशले सुनिश्चित गरेको छ । सामान्यतया, सूचना सार्वजनिक गर्दा राष्ट्रिय सुरक्षालाई क्षति पुग्ने भएमा उक्त आदेश अन्तर्गत मात्र सूचनालाई वर्गीकरण गर्न सकिन्छ तर विदेशी सरकारबाट उपलब्ध गराइएका सूचनालाई सार्वजनिक गर्दा भने हानि पुग्ने अनुमान गरिएको छ (दफा १.१) । आदेशले कानुनको उल्लङ्घनलाई लुकाउने, मानहानिलाई रोक्ने वा प्रतिस्पर्धालाई नियन्त्रण गर्ने जस्ता केही निश्चित परिस्थितिमा सूचनाको वर्गीकरणलाई निषेध गरेको छ (दफा १.७) ।

उपदफा (ख) अन्तर्गत पर्ने अधिकांश प्राथमिक अपवादलाई हानि परीक्षणको विषयवस्तु बनाइएको छैन । परिणामस्वरूप, सूचनाका लागि गरिएका धेरै अनुरोध 'स्वविवेकीय' वर्गमा परेका छन् । महान्यायाधिवक्ताद्वारा

सन् १९९३ अक्टोबर ४ मा जारी स्मृतिपत्रमा सार्वजनिक निकायलाई सूचना सार्वजनिक गर्नका लागि यो स्वविवेक प्रयोग गर्न आह्वान गरिएको थियो।^{३२९} सन् २००१ को अक्टोबर १२ मा महान्यायाधिवक्ताद्वारा जारी स्मृतिपत्रले सार्वजनिक निकायबाट कुनै स्वविवेकीय सूचना प्रवाह गर्दा सावधानीपूर्वक विचार गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई औल्याएर त्यसलाई उल्टाएको थियो। त्यसमा भनिएको छ :

सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी ऐन अन्तर्गत संरक्षित सूचना सार्वजनिक गर्न तपाईंको संस्थाबाट कुनै स्वविवेकीय निर्णय गर्नुपूर्व सूचना प्रवाहबाट संस्थागत, व्यापारिक र व्यक्तिगत गोपनीयतासम्बन्धी हितमा पर्ने प्रभावबारे पूर्ण र सोचविचारपूर्ण रूपमा विचार गरिनुपर्दछ।

पछिल्लो स्मृतिपत्रले पहिला प्रयोग गरिएको 'पूर्वानुमान गर्न सकिने हानि' परीक्षणलाई प्रतिस्थापित गर्दै सूचना रोक्नेसम्बन्धमा सार्वजनिक निकायद्वारा गरिएको निर्णयका लागि 'जायज कानुनी आधार' भएको अवस्थामा उनीहरूलाई कानुनी संरक्षण दिने वचनबद्धताको व्यवस्था गरेको छ।^{३३०}

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा जनहित अग्राधिकारसम्बन्धी कुनै प्रावधान छैन।

उपदफा (ख) ले सार्वजनिक गर्न नहुने सामग्रीबाट छुट्याउन सकिने सूचनालाई सार्वजनिक गरिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। यसले हटाइएको सूचना र प्राविधिक रूपमा सम्भव भएसम्म हटाइएको स्थानबारे समेत निवेदकलाई जानकारी दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ।

सङ्घीय राजपत्रमा पहिल्यै प्रकाशित गरी सकिएका वा सार्वजनिक अवलोकनका लागि उपलब्ध गराइनुपर्ने सूचनासम्बन्धी सामान्य अपवादहरूका अतिरिक्त उपदफा (ख) मा नौ वटा प्रारम्भिक अपवाद राखिएका छन्। वर्गीकृत सूचनासम्बन्धी पहिलो अपवादसम्बन्धमा माथि विस्तृत रूपमा उल्लेख गरी सकिएको छ।

दोस्रो अपवादमा 'नितान्त रूपमा संस्थाका कारोवार र आन्तरिक कर्मचारी व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित' अभिलेखहरू पर्दछन्। अपवादको दायरा आफैमा सापेक्षिक रूपमा साँघुरो भएपनि त्यसमा हानि परीक्षणको व्यवस्था गरिएको छैन। अन्य कानूनमा भएका गोपनीयतासम्बन्धी प्रावधानसँग सम्बन्धित तेस्रो अपवादबारे पनि माथि व्याख्या गरी सकिएको छ। चौथो अपवाद व्यापारिक गोपनीयताहरू तथा तेस्रो पक्षबाट प्राप्त गोपनीय वा विशिष्ट व्यापारिक वा वित्तीय सूचनाका सन्दर्भमा लागू हुन्छ। फेरि पनि, अपवादहरूमा शर्तहरू भए पनि यिनीहरूलाई हानि परीक्षणको विषयवस्तु बनाइएको छैन। पाँचौँ अपवाद मुद्दाका पक्षहरूलाई उपलब्ध नगराइने अन्तर संस्था टिप्पणीहरूका सन्दर्भमा लागू हुन्छ। यो प्रभावकारी रूपमा आन्तरिक विचारविमर्श वा 'सोच्नुपर्ने विषय' हो।

छैटौँ अपवादले 'सार्वजनिक गर्दा स्पष्ट रूपमा व्यक्तिगत गोपनीयतामा अनावश्यक हस्तक्षेप गर्ने' सूचनालाई समेटेदछ। यो सापेक्षिक रूपमा कडा हानि परीक्षण हो। व्यवहारमा अदालतहरूले गोपनीयतामाथि अनावश्यक हस्तक्षेप भएको छ वा छैन भन्ने निर्णय गर्न नरम जनहित परीक्षण गर्ने गरेका छन्। सातौँ अपवाद कानून कार्यान्वयन प्रयोजनका लागि सङ्ग्रह गरिएका अभिलेखसँग सम्बन्धित छन्। यस अन्तर्गतका सूचनाको गोप्य स्रोत संरक्षणसँग सम्बन्धित एउटा अभिलेखबाहेक अन्य सबैमा हानि परीक्षण अन्तरनिहित हुन्छ।

आठौँ अपवाद आर्थिक संस्थाहरूलाई नियमित पार्नका लागि जिम्मेवार सार्वजनिक निकायले तयार पारेका प्रतिवेदनसँग सम्बन्धित छ। फेरि एक पटक, हानि हुने अनुमान प्रायः गर्नसकिए पनि स्पष्टतः हानि परीक्षणको विषयवस्तु भएर यो अपवाद लाभान्वित नै हुन्छ। सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकांश कानूनमा नपाइन अन्तिम अपवाद इनारसम्बन्धी भौगर्भिक र भौगोलिक सूचनासँग सम्बन्धित छ। हानि परीक्षण अन्तर्गत नपर्ने यस अपवादको व्यवस्था 'तेल उद्यमीहरूको दबाव'का कारण थप गरिएको थियो। यी अन्तिम दुई अपवाद कमै

मात्र व्यवहारमा प्रयोग भएका छन् ।

उपदफा (ग) अनुसार केही निश्चित अभिलेखलाई कानूनको परिधिबाट पूर्ण रूपमा हटाइएको छ (यिनीहरूलाई सामान्यतया उन्मुक्तिहरूका रूपमा उल्लेख गरिएको छ) । कुनै अभिलेखसम्बन्धमा अनुसन्धान गर्दा तथा त्यसलाई सार्वजनिक गर्दा कानून कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रक्रियामा हस्तक्षेप हुने अपेक्षा उचित रूपमा गर्न सकिन्छ भन्ने विषयमा त्यस्तो काम गर्ने सचेत नभएको अवस्थामा फौजदारी कानूनको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित त्यस्ता अभिलेख, सुराकीको हैसियत सार्वजनिक नभएसम्म सुराकीको नाममा फौजदारी कानुनी निकायबाट राखिएका अभिलेख तथा सङ्घीय अनुसन्धान विभाग (एफबीआई)द्वारा राखिएका विदेशी गुप्तचर संस्था वा अन्तरराष्ट्रिय आतङ्कवादसँग सम्बन्धित अभिलेखहरू यस अन्तर्गत पर्दछन् ।

पुनरावेदन

सूचना प्रदान गर्नबाट इन्कार गरिएको अवस्थामा त्यसविरुद्ध निवेदकले प्रथमतः सोही संस्थाका प्रमुखसमक्ष पुनरावेदन गर्नुपर्दछ । यस्तो आन्तरिक पुनरावेदनका सन्दर्भमा २० कार्य दिनभित्र निर्णय गरिसक्नुपर्दछ । पुनरावेदनलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा अस्वीकार गरिएमा न्यायिक समीक्षाका सम्भावनाका सम्बन्धमा निवेदकलाई सूचित गरिनुपर्दछ (दफा (क) (६) (क) (२)) । असामान्य परिस्थितिमा मूल अनुरोधका सम्बन्धमा माथि उल्लेख गरिए अनुसार यो अवधिलाई लिखित सूचना दिएर बढीमा १० दिनका लागि बढाउन सकिन्छ (दफा (क) (६) (ख) (१)) । तोकिएको समयसीमाभित्र कुनै उत्तर नदिइएमा निवेदकले सीधै अदालतमा पुनरावेदन गर्नसक्दछ ।

पुनरावेदनसम्बन्धी स्वतन्त्र प्रशासनिक तहसम्बन्धमा कुनै व्यवस्था गरिएको छैन । कानूनमा भएको यो गम्भीर कमजोरी हो । यस कमजोरीलाई सम्बोधन गर्न हाल केही प्रयास भने भएका छन् । कानूनमा गरिएको सबैभन्दा पछिल्लो संशोधनले राष्ट्रिय अभिलेखालय एवं अभिलेख प्रशासन अन्तर्गत नयाँ सरकारी सूचना सेवा कार्यालय स्थापना गर्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यस कार्यालयले अन्य कुराका अतिरिक्त मुद्दामामिलासम्बन्धी भ्रमेलालाई निवारण गर्ने विचारसहित पद्धतिमा सुधारका लागि सिफारिस गर्ने तथा निवेदक र सार्वजनिक निकायबीच उत्पन्न विवादसम्बन्धमा मध्यस्थता गर्ने जस्ता काम गर्नेछन् ।^{३३१}

आन्तरिक पुनरावेदन पद्धतिको उपाय सकिएपछि निवेदकको छनोटका आधारमा विभिन्न अदालतमा पुनरावेदन लाग्दछ (उप-अनुच्छेद (क) (४) (ख)) । अपवादसम्बन्धी व्यवस्थाहरू आकर्षित हुने अवस्थामा बाहेक जवाफ दिन तोकिएको समय नाघेमा पनि अदालतमा पुनरावेदन दिन सकिन्छ (हेर्नुहोस् माथि, पद्धति अन्तर्गत) (दफा (क) (६) (ग) (१)) ।

प्रतिपक्षी सार्वजनिक निकायले उजुरीसम्बन्धी जानकारी पाएको ३० दिनभित्र जवाफ प्रस्तुत गर्नुपर्दछ (उप-अनुच्छेद (क) (४) (ग)) । अदालतले आवश्यकता अनुसार परीक्षणका लागि अभिलेखहरू, न्यायसङ्गत भएमा गोप्य इजलासमा प्रस्तुत गर्न आदेश दिन सक्दछ र उक्त सार्वजनिक निकायलाई अभिलेख सार्वजनिक गर्ने आदेश दिनसक्नेछ ।

अदालतले सामग्रीको ताजापन हेर्नेछ र सूचना सार्वजनिक नगरिएको कुरालाई न्यायोचित ठहर्‍याउने जिम्मा सार्वजनिक निकायमा रहन्छ । सूचना अपवादको सीमाभित्र पर्दछ वा पर्दैन भन्नेबारे सम्बन्धित सार्वजनिक निकायले प्रस्तुत गरेका प्रमाण लाने कागजातलाई भने अदालतले 'उचित महत्व' दिनुपर्दछ (उप-अनुच्छेद (क) (४) (ख)) । दस्तुर मिनाहासम्बन्धी पुनरावेदनका सम्बन्धमा विचार गर्दा अदालतहरूले सामग्रीको ताजापन हेर्नुपर्दछ तर त्यो प्रक्रिया सार्वजनिक निकायसँग भएको अभिलेखमा आधारित हुनुपर्दछ (दफा (क) (४) (क) (६)) ।

उजुरीकर्ता 'सारभूत रूपमा योग्य भएको' अवस्थामा अदालतले सरकारलाई वकिलको दस्तुर र मुद्दासम्बन्धी अन्य खर्च भुक्तानी गर्न आदेश दिन सक्दछ (उप-अनुच्छेद (क) (४) (ड)) । अदालतको आदेश नमानेमा जिम्मेवार अधिकृतलाई अदालतको मानहानिको अभियोगमा सजाय गर्न सकिन्छ (उप-अनुच्छेद (क) (४) (छ)) ।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

कानूनमा पहुँचमा अवरोधलाई सम्बोधन गर्ने प्रक्रिया समावेश गरिएको छ । सरकारले लागत व्यहोर्नुपर्ने मुद्दाका सन्दर्भमा सार्वजनिक निकायको कर्मचारीले सूचना रोक्नेसम्बन्धमा 'मनोमानी वा स्वेच्छाचारी ढङ्गबाट काम गरेको' छ वा छैन भन्ने प्रश्न सिर्जना भएमा विशेष कानुनी परामर्शदाताले अनुशासनको कारवाही गर्नु पर्ने वा नपर्ने भन्ने निर्णय गर्न कारवाही प्रारम्भ गर्नसक्नेछ । कारवाहीको निष्कर्षलाई सम्बद्ध सार्वजनिक निकायको प्रशासकीय अधिकारीका साथै सम्बन्धित अधिकृतसमक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ (उप-अनुच्छेद (क) (४) (च))^{३३२} यी प्रावधानलाई कहिल्यै प्रयोगमा ल्याइएको छैन । कानूनमा गरिएको सबैभन्दा पछिल्लो संशोधनले भने महान्यायाधिवक्ताले माथि उल्लेख गरिएका प्रत्येक मुद्दाका सम्बन्धमा विशेष कानुनी परामर्शदातालाई जानकारी दिनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ, भने महान्यायाधिवक्ता एवं कानुनी परामर्शदाता दुवैले त्यससम्बन्धमा कङ्ग्रेसमा वार्षिक प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ (खुलापनले हाम्रो राष्ट्रिय सरकारको प्रभावकारिता प्रवर्द्धन गर्छ, ऐनको दफा ६) ।

१८८

कानूनले अनुपयुक्त ढङ्गबाट सूचना सार्वजनिक गर्ने अधिकारीलाई कुनै प्रकारको संरक्षणको व्यवस्था गरेको छैन । कार्यकारी आदेश १३२९२ को दफा १.८ ले सूचनाको अनुपयुक्त वर्गीकरणविरुद्धको चुनौती बढावा दिएको छ र यस्ता चुनौती दिने अधिकारीमाथि बदला लिने जस्ता कार्यविरुद्ध भने संरक्षण प्रदान गरेको छ । सार्वनेस-अक्सले ऐन-२००२^{३३३} लगायतका विविध ऐनले सुराकीका लागि केही संरक्षण प्रदान गरेको छ, तर सुराकीलाई संरक्षण गर्नेसम्बन्धमा विस्तृत कानुनी व्यवस्था भने गरिएको छैन ।^{३३४}

प्रवर्धनात्मक पहल

सूचनाको हकसम्बन्धी कानून र सहायक नियमहरू अन्तर्गत विविध प्रवर्धनात्मक पहल अपनाउनुपर्ने आवश्यक सिर्जना गरिएको छ । सन् २००५ को डिसेम्बरमा पारित गरिएको कार्यकारी आदेश १३३९२^{३३५} मा सार्वजनिक निकायले कानूनको उपयुक्त कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्नका लागि कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने, आवश्यक परिमार्जनका लागि सिफारिसहरू प्रस्तुत गर्ने र अपवादका उद्देश्यका सम्बन्धमा सर्वसाधारणमा चेतना अभिवृद्धि गर्नेलगायतका विस्तृत जिम्मेवारी दिएर प्रमुख सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानून अधिकृत नियुक्त गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ (अनुच्छेद २ (क) र (ख)) । कानूनमा गरिएको सबैभन्दा पछिल्लो संशोधनमा यसलाई कानुनी तहमै संरक्षित गरिएको छ ।^{३३६} सार्वजनिक निकायले एक वा एकभन्दा बढी सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी ऐन अनुरोध सेवा केन्द्रहरू स्थापित गर्नुपर्दछ, र एक वा सोभन्दा बढी सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी ऐन जनसम्पर्क अधिकृतहरू नियुक्त गर्नुपर्दछ । सूचना खोजिरहेका निवेदकका लागि आफ्ना निवेदनको स्थितिका सम्बन्धमा जानकारी हासिल गर्ने पहिलो स्थान अनुरोध सेवा केन्द्र हो भने जनसम्पर्क अधिकृत भनेको निवेदकले आफ्नो चासो व्यक्त गर्ने अनुगमन अधिकृत हो (अनुच्छेद २ (ग)) ।

प्रत्येक सार्वजनिक निकायका प्रमुखले अभिलेखसम्बन्धी अनुरोध गर्ने प्रक्रियासम्बन्धी मार्गनिर्देशिका तयार गरी सार्वजनिक रूपमै उपलब्ध गराउनुपर्दछ भने त्यससँगै महत्वपूर्ण सूचना पद्धतिको अनुक्रमणिका, सूचना

पहिचान गर्ने मुख्य पद्धतिको व्याख्या र सार्वजनिक निकायबाट विविध प्रकारका सार्वजनिक सूचना प्राप्त गर्नका लागि निर्देशिका पुस्तिका पनि सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध गराउनुपर्दछ (कानूनको उपदफा (छ)) ।

सार्वजनिक निकायले आफ्ना काम कारवाहीसम्बन्धी वार्षिक प्रतिवेदन महान्यायाधिवक्तासमक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्ने व्यवस्था कानूनमा गरिएको छ र ती प्रतिवेदन विद्युतीय माध्यमलगायतका माध्यमबाट सार्वजनिक रूपमा प्राप्त गर्न सकिने बनाइनुपर्दछ । त्यस्ता प्रतिवेदनमा विशेष रूपमा देहायका कुरा पर्नुपर्दछ :

- सूचना सार्वजनिक गर्न इन्कार गरिएको सङ्ख्या र कारण,
- पुनरावेदनको सङ्ख्या, तिनीहरूको उपलब्धि र सूचना प्रवाह नगरिएका प्रत्येक पुनरावेदनका आधार,
- सूचना सार्वजनिक नगर्न आधार लिइएका सबै कानूनको सूची, सूचना प्रदान गर्न इन्कारी गरिएको निर्णयलाई अदालतले अनुमोदन गरेको छ वा छैन भन्ने जानकारी र उपलब्ध नगराइएको सूचनाको क्षेत्र,
- अनिर्णित अनुरोधहरूको सङ्ख्या र तिनीहरू अनिर्णित रहेका औसत दिन,
- प्राप्त भएका र प्रक्रियामा लिएका अनुरोधको सङ्ख्या र विभिन्न किसिमका अनुरोधलाई प्रक्रियामा लानका लागि लागेको औसत दिन,
- सङ्कलित कुल दस्तुर रकम, र
- सूचनामा पहुँच उपलब्ध गराउनका लागि पूर्ण समय काम गर्ने कर्मचारीहरूको सङ्ख्या (अनुच्छेद (ड) (१) र (२)) ।

१८९

महान्यायाधिवक्ताले सबै वार्षिक प्रतिवेदन केन्द्रीय वेबसाइटमा राख्नुपर्दछ र कङ्ग्रेसका विभिन्न समितिलाई तिनीहरूको उपलब्धताका सम्बन्धमा सूचित गर्नुपर्दछ (अनुच्छेद (ड) (३)) । महान्यायाधिवक्ताले व्यवस्थापन र बजेट कार्यान्वयन निर्देशकसँग परामर्श गरी वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्नका लागि प्रतिवेदन र कार्य सम्पादन निर्देशिका तयार गर्नुपर्दछ । साथै ऐन अन्तर्गत सिर्जना भएका मुद्दाको सङ्ख्या र प्रत्येक मुद्दाका सन्दर्भमा आधार लिइएका अपवाद, मुद्दाको प्रकृति तथा लगाइएका लागत, दस्तुर र जरिमानासमेत खुलाई प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्दछ (अनुच्छेद (ड) (४) र (५)) ।^{३३७}

कार्यकारी आदेश १३३९२ को दफा ३ ले सार्वजनिक निकायले सङ्ख्यात्मक मापदण्डसमेतका आधारमा सूचनाको हकसम्बन्धी कार्यसम्पादनको समीक्षा र मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने र बाँकी रहेका कार्यलाई सम्पन्न गर्ने वा न्यून गर्ने उपायको पहिचान गर्नुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गरेको छ । अनुरोध प्रक्रियाको सहारा लिन व्यक्तिहरूलाई बाध्य भइरहन नपर्ने वातावरण सिर्जना गर्नका लागि बढीभन्दा बढी अग्रसक्रियतापूर्वक सूचना सम्प्रेषणलगायतका काम गरेर उपयुक्त मापदण्ड अपनाइएको छ भन्ने सुनिश्चित गर्न योजना तयार गरिनुपर्दछ । उक्त योजनामा निश्चित समयरेखासहितका ठोस कोशेढुङ्गाहरू समावेश गरिएको हुनुपर्दछ र सन् २००५ र सन् २००६ मा सार्वजनिक निकायद्वारा प्रस्तुत गरिएका वार्षिक प्रतिवेदनमा योजना विकास तथा कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदन समावेश गरेर त्यसलाई अनुगमन गरिनुपर्दछ । आदेश पारित भएको दश महिनाभित्र त्यसको कार्यान्वयनका सम्बन्धी प्रतिवेदन महान्यायाधिवक्ताले राष्ट्रपतिसमक्ष बुझाउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । सन् २००६ को अक्टोबरमा प्रकाशित उक्त प्रतिवेदनमा सबै सार्वजनिक निकायले कानून अन्तर्गत आफ्ना कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कन गरेको र कार्यान्वयन योजना तयार गरेको उल्लेख गरिएको थियो ।^{३३८} यसैबीच प्रतिवेदनमा कतिपय

योजनामा देखापरेका समस्याबारे चर्चा गर्दै तिनीहरूलाई समाधान गर्ने उपायसमेत उल्लेख गरिएको थियो।^{२२९} व्यवहारमा योजनाको कतिको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुने हो भन्ने कुरा हेर्न बाँकी नै छ।

टिप्पणीहरू :

१६०. http://www.Antikorrupsiya.gov.Az/eng/img/Law_on_right_to_obtain_information_done.pdf मा यो कानून उपलब्ध छ।
१६१. http://www.ljnet.Org/Director.Asp?P=MediaLaw_s&ID=25178&LID=1 मा उपलब्ध छ।
१६२. बानिसार, डी., विश्वमा सूचना स्वतन्त्रता-२००६ : सरकारी सूचनामा पहुँचसम्बन्धी कानूनहरूसम्बन्धी विश्वव्यापी सर्वेक्षण (प्राइवेसी इन्टरनेशनल, सन् २००६), पृष्ठ ४७। <http://www.privacyinternational.Org/foi/foisurvey2006.pdf> मा उपलब्ध छ।
१६३. अजर्बेजानमा 'सूचना प्राप्त गर्ने'सम्बन्धी कानून कसरी काम गरिरहेको छ ? (सञ्चार अधिकार संस्थान, सन् २००७)। सञ्चार अधिकार संस्थान इन्टरन्युज अजर्बेजानद्वारा स्थापना गरिएको निकाय हो। हेर्नुहोस्, <http://www.Internews.Az/eng/media>।
१६४. यो ऐन सन् २००० को जुलाई ११ देखि लागू गरिएको थियो। यसमा सन् २००६ को अक्टोबर २० मा संशोधन गरिएको थियो।
१६५. <http://www.parliament.Bg/?page=const&lng=en> मा उपलब्ध छ।
१६६. <http://www.Aip-bg.Org/library/laws/apia.Htm> मा उपलब्ध छ।
१६७. http://www.Mvr.Bg/NR/rdonlyres/C4EA720F-B6D3-4316-A3F9-CB4BEB9251B1/0/06_Law_Protection_Classified_Information_EN.pdf मा उपलब्ध छ।
१६८. हेर्नुहोस्, http://www.Aip-bg.Org/documents/press_070607_eng.Htm।
१६९. हेर्नुहोस्, बुल्गेरियामा सूचनामा पहुँच : सन् २००६ (सूचनामा पहुँच कार्यक्रम - एआईपी, सन् २००७), भूमिका। <http://www.Aip-bg.Org/pdf/report2006-en-end.pdf> मा उपलब्ध छ।
१७०. 'सूचनामा पहुँच कार्यक्रम' एकलै १२० वटाभन्दा बढी अदालती पुनरावेदनहरूमा संलग्न रहेको छ।
१७१. यसको क्षेत्रबारे तल अपवादहरू अन्तर्गत छलफल गरिएको छ।
१७२. हेर्नुहोस्, धारा २ (१) र ७ (१)। हेर्नुहोस्, धारा ९ (२) पनि।
१७३. संशोधनहरूका अन्तरिम तथा अन्तिम प्रावधानहरू।
१७४. एस.पी.गुप्ताविरुद्ध भारतीय राष्ट्रपति (सन् १९८२) एआईआर (सर्वोच्च अदालत) १४९, पृष्ठ २३४। उत्तर प्रदेश राज्यविरुद्ध राजनारायण र अन्य, (१९७५) ४ एससीसी

- ४२८ र इण्डियन एक्सप्रेस न्यूजपेपर्स (बम्बई) प्रा.लि.विरुद्ध भारत (सन् १९८५) १ एससीसी ६४१ पनि हेर्नुहोला ।
१७५. सन् २००० को विधेयक सङ्ख्या ९८-सी । http://orissagov.Nic.In/e-magazine/orissaannualreference/ORA-2004/pdf/the_freedom_of_inf_act2002.pdf मा उपलब्ध छ ।
१७६. भारतमा विगतमा भएका क्षेत्रीय तथा राष्ट्रिय सूचनाको हकसम्बन्धी उपलब्धिहरूबारे विस्तृत समीक्षाका लागि हेर्नुहोस्, आर्टिकल १९, सेण्टर फर पोलिसी अल्टर्नेटिभ्स, राष्ट्रमण्डलीय मानव अधिकार पहल तथा पाकिस्तानी मानव अधिकार आयोग, सूचनाको हकसम्बन्धी विश्वव्यापी प्रवृत्ति : दक्षिण एसियाको सर्वेक्षण (लण्डन : सन् २००१ जुलाई) । <http://www.article19.Org/pdfs/publications/south-asia-foi-survey.pdf> मा उपलब्ध छ ।
१७७. सन् २००५ को सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, सङ्ख्या २२ । <http://persmin.Nic.In/RTI/WelcomeRTI.Htm> मा उपलब्ध छ ।
१७८. सन् २००७ को नोभेम्बर १३ मा शेखर सिंहद्वारा लेखकलाई उपलब्ध गराइएको जानकारी ।
१७९. भारतको संविधानको धारा ३७० ले जम्मू र काश्मीर राज्यलाई 'विशेष हैसियत' प्रदान गरेको छ र उक्त राज्यको सहमतिमा मात्रै संसदले त्यसका लागि कानून बनाउन सक्दछ ।
१८०. <http://jkgad.Nic.In/roi/JK-RTI-Act-2004.PDF> मा उपलब्ध छ ।
१८१. हेर्नुहोस्, सन् २००५ को सेप्टेम्बर १६ मा पारित गरिएको सूचनाको हक (दस्तुर तथा लागतको नियमावली) नियम-२००५ र सन् २००७ अक्टोबर २७ मा पारित गरिएको सूचनाको हक (दस्तुर तथा लागतको नियमावली) नियम-२००५ । दुवै <http://persmin.nic.In/RTI/WelcomeRTI.Htm> मा उपलब्ध छ ।
१८२. भारतमा सुराकीसम्बन्धी पूर्ण कानून छैन तर कर्मचारी, जनगुनासो र निवृत्तिभरण मन्त्रालयले सन् २००४ को अप्रिल २१ मा पारित गरेको प्रस्ताव सङ्ख्या ८९ ले उनीहरूलाई केही संरक्षण प्रदान गरेको छ ।
१८३. <http://pdba.georgetown.Edu/Constitutions/Jamaica/jam62.Html> मा उपलब्ध छ ।
१८४. http://www.jis.gov.jm/special_sections/ATI/ATIACT.pdf मा उपलब्ध छ ।
१८५. सन् २००३ को डिसेम्बरमा पारित सूचनामा पहुँच (संशोधित) ऐन-२००३ अनुरूप । http://www.jis.gov.jm/special_sections/ATI/Amendment.pdf मा उपलब्ध छ । विशेष गरी नयाँ दफा ५ (१) हेर्नुहोस् । उक्त ऐनका विभिन्न पक्षको कार्यान्वयनसम्बन्धी व्यवस्था गर्दै नियमावली सन् २००३ मा पारित गरिएको थियो । http://www.jis.gov.jm/special_sections/ATI/regulations.pdf मा उपलब्ध छ । सन्दर्भहरू संशोधित ऐनका भागहरूसँग सम्बन्धित छन् ।
१८६. नीतिगत प्रस्तावहरूलाई औपचारिक रूपमा श्वेतपत्र वा कानूनको मस्यौदामा परिणत गर्नुपूर्व सार्वजनिक सुभाष वा छलफलका लागि खुला राखिने छलफलमा ल्याइएको सरकारी दस्तावेज नै हरित् पत्र हो ।
१८७. काटी सुओमिनेनका का अनुसार उक्त कानून ११ वर्षसम्म रोक्का गरी राखिएको थियो र नागरिक समाजसँगको बृहद् परामर्शपछि पारित गरिएको थियो । हेर्नुहोस्, ल्याटिन अमेरिका तथा क्यारिबियनमा सूचनामा पहुँच, <http://www.juridicas.Unam.Mx/>

publica/librev/rev/comlawj/cont/2/arc/arc2.pdf मा उपलब्ध छ ।

१८८. यस समूहको शर्तनामालाई मन्त्रीद्वारा औपचारिक अनुमोदन प्राप्त छ, अन्यथा यसको कुनै आधिकारिक अधिकार छैन ।
१८९. http://jard.gov.jm/ati/index.php?option=com_docman&task=cat_view&Itemid=1&gid=70&orderby=dmdate_published&ascdesc=DESC मा प्रतिवेदन उपलब्ध छ ।
१९०. जमैकाको व्याख्या ऐनको दफा ३० (४) अनुरूप । यसको अर्थ के हो भन्ने संसद्को दुवै सदनसमक्ष सम्भव भएसम्म छिटो नियमावली प्रस्तुत गरिनुपर्दछ र दुईमध्ये एक सदनले २१ दिनभित्र त्यसलाई खारेज गर्नुपर्दछ । 'सकारात्मक प्रस्तावको अधीनमा रही' भन्ने शब्दावलीको अर्थ उक्त नियमावली संसद्का प्रत्येक सदनको प्रस्तावले यसलाई स्वीकृत प्रदान नगरेसम्म लागू हुनु हुँदैन ।
१९१. सन् १९८२ को ऐन सङ्ख्या २० । हेर्नुहोस्, उक्त ऐनको दफा १० । <http://www.Moj.gov.jm/laws/statutes/The%20Archives%20Act.pdf> मा उपलब्ध छ ।
१९२. हेर्नुहोस्, राष्ट्रमण्डल मानव अधिकार महलको सन् २००६ वसन्तमा प्रकाशित न्यूजलेटरमा प्रकाशित जमैकाको कानूनको समीक्षा, http://www.Humanrightsinitiative.Org/publications/nl/newsletter_spring_2006/article6.Htm मा उपलब्ध छ ।
१९३. हेर्नुहोस्, टिप्पणी १८९ ।
१९४. http://www.kantei.go.jp/foreign/constitution_and_government/frame_01.Html मा उपलब्ध छ ।
१९५. हेर्नुहोस्, रेपेटा, जापानमा स्थानीय सरकारको सूचना प्रवाह प्रणालीहरू, एसियाली अनुसन्धानसम्बन्धी राष्ट्रिय विभाग, पत्र सङ्ख्या १६, सन् १९९९ अक्टोबर, पृष्ठ ३, त्यस्तो एउटा मुद्दा हो - सुप्रीम कोर्ट क्रिमिनल केस रिपोर्टर, वर्ष २२, अङ्क २३ (सन् १९६९), पृष्ठ १४९० (हाकाटा स्टेशन चलचित्र मुद्दा) ।
१९६. सन् २००४ को कानून सङ्ख्या ८४ बाट संशोधित यो ऐन सन् २००५ अप्रिल १ देखि लागू भएको थियो । संशोधित संस्करण <http://www.Cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/AIHAO.pdf> मा उपलब्ध छ ।
१९७. हेर्नुहोस्, रेपेटा र स्कुल्ज, जापानी सरकार सूचना : पहुँचसम्बन्धी नयाँ नियमहरू, <http://www.gwu.Edu/~nsarchiv/nsa/foia/japanfoia.Html>
१९८. सूचना प्रवाह र व्यक्तिगत जानकारी संरक्षण समीक्षा समिति स्थापना गर्ने कानून, सन् २००३ को कानून सङ्ख्या ६०, सन् २००३ मई ३० मा पारित ।
१९९. लारेन्स रेपेटाको अप्रकाशित स्मरणपत्र, सन् २००७ अक्टोबर २ ।
२००. हेर्नुहोस्, रेपेटा र स्कुल्ज, टिप्पणी १९७ । यो कानून सरकारी निकायहरूमाथि नभई स्वतन्त्र सार्वजनिक निकायमाथि लागू हुने भए पनि यो सूचनाको हकसम्बन्धी कानून जत्तिकै प्रभावकारी छ ।
२०१. लारेन्स रेपेटाको अप्रकाशित स्मरणपत्र, सन् २००७ अक्टोबर २ ।
२०२. सार्वजनिक निकायले निवेदनमा अनुमति दिन अस्वीकार गर्दा उनीहरूले त्यसको कारण खुलाउनैपर्ने व्यवस्था सामान्य रूपमा यसमा गरिएको छ । प्रशासनिक प्रक्रिया ऐन <http://www.Cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/APA.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२०३. हेर्नुहोस्, प्रशासनिक पुनरावेदन परीक्षण कानूनको धारा ५७ र प्रशासनिक मुद्दामामिला

कानूनको धारा ४६ । लारेन्स रेपेटाको अप्रकाशित स्मरणपत्र, सन् २००७ अक्टोबर २ ।

२०४. सबै सार्वजनिक निकायबाट सामान्य रूपमा प्रति वर्ष दशभन्दा कम । ऐजन ।
२०५. सन् २००५ को अप्रिल १ देखि लागू नयाँ समीक्षा समितिसम्बन्धी कानून लागू भएपछि समिति सदस्यहरूको सङ्ख्या १२ जनाबाट बढाएर १५ जना पुऱ्याइएको थियो । हेर्नुहोस्, टिप्पणी १९८ ।
२०६. समीक्षा समितिसम्बन्धी जानकारी लारेन्स रेपेटाले सन् २००७ को नोभेम्बर १२ मा प्रस्तुत गरेको थियो ।
२०७. टिप्पणी १९६ ।
२०८. हेर्नुहोस्, <http://www.legislationline.Org/legislations.php?jid=29<id=14> ।
२०९. <http://www.legislationline.Org/upload/legislations/0b/b3/71bdeda3cd18a208b73f34711206.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२१०. हेर्नुहोस्, अल्माज कालेट, मध्य एसियाको किर्गिजस्तानमा सूचनामा पहुँच - भविष्यको रक्षाका लागि : बहुसांस्कृतिक तथा बहुभाषिक समाजहरूमा सञ्चार (युरोपेली सुरक्षा तथा सहयोग सङ्गठन-ओएससीई, सन् २००३) ।
२११. <http://www.Article19.Org/pdfs/analysis/kyrgyzstan-foi-06.pdf> मा उपलब्ध छ । विश्लेषणमा यो कानून परिशिष्टका रूपमा संलग्न गरिएको छ; यो पहिला मस्यौदा थियो तर पछि पारित गरिएको कानून विश्लेषण गरिएको कानूनसँग धेरै मिल्छ ।
२१२. मारिया लिसित्सिनाद्वारा सन् २००७ को नोभेम्बर ४ मा प्रस्तुत जानकारी । नुर्वेक तोक्टाकुनोभद्वारा लिखित स्वतन्त्र मानव अधिकार समूह (आईएचआरजी)को अध्ययनमा आधारित ।
२१३. केही राष्ट्रले खुला सभाहरू सञ्चालनसम्बन्धमै कानून बनाएका छन् । उदाहरणका रूपमा सनशाइन ऐन, ५ यू.एस.सी. ५५२बी मा संयुक्त राज्य सरकारलाई लिन सकिन्छ । <http://www.usdoj.gov/oip/gisastat.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२१४. मेक्सिकोमा सूचनाको हकसम्बन्धी राष्ट्रिय कानून पहिलो पटक पारित गरिँदा ।
२१५. <http://historicaltextarchive.com/sections.php?op=viewarticle&artid=93#T1C1> मा सन् २००२ को संविधानको स्वरूप उपलब्ध छ ।
२१६. संवैधानिक संशोधन पारित गर्नका लागि १६ वटा राज्यको समर्थन आवश्यक पर्दछ ।
२१७. सन् २००७ को जुलाई २० मा 'डायरियो अफिसियल डे ला फेडेरिसियो'मा प्रकाशित ।
२१८. त्यो हो - सन् २००८ को जुलाईसम्ममा ।
२१९. सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको सम्पूर्णतालाई संवैधानिक हैसियत दिनेसम्बन्धमा विचार भएका स्थानमा ।
२२०. <http://www.gwu.Edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB68/laweng.pdf> मा उपलब्ध छ । संशोधित रूपमा स्पेनी भाषामा <http://www.Diputados.gob.Mx/LeyesBiblio/pdf/244.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२२१. सन् २००३ को जुन ११ मा पारित Reglamento de la Ley Federal de Transparencia y Acceso a la Información Pública Gubernamental ।

- स्पेनी भाषामा http://www.Sre.gov.mx/transparencia/docs/reglamento_lftaipg.Htm मा उपलब्ध छ ।
२२२. सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान (आईएफएओ)सम्बन्धमा विश्व बैङ्कका पूर्व अध्यक्ष पाउल उल्फोविजको भनाइ छ, 'सर्वसाधारण नागरिकलाई सार्वजनिक सूचनामा पहुँच दिने स्वायत्त संस्था आईएफएओबाट म विशेष रूपमा प्रभावित छु ।'सन् २००६ को अप्रिल २६ मा मेक्सिकोको मोन्टेरीमा आयोजित पत्रकार सम्मेलन । <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/LACEXT/MEXICOEXTN/contentMDK:20903722~pagePK:1497618~piPK:217854~theSitePK:338397,00.html> मा उपलब्ध छ ।
२२३. सङ्क्रमणमा लुप्त : फ्याउरोको मुनि मानव अधिकारका लागि ठूला महत्वाकाङ्क्षा, सीमित परिणाम (लष्ट इन ट्रान्जिसन : बोल्ड एम्बिसन, लिमिटेड रिजल्ट्स फर ह्युमन राइट्स अण्डर फक्स) (ह्युमन राइट्स वाच, सन् २००६), पृष्ठ ४ । <http://hrw.org/reports/2006/mexico0506/mexico0506web.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२२४. हेर्नुहोस्, पारदर्शिता तथा मौनता : चौध राष्ट्रमा सूचनामा पहुँचसम्बन्धी कानून तथा अभ्यासको सर्वेक्षण (ओपन सोसाइटी जस्टिस इनिशियटिभ, सन् २००६), पृष्ठ ४३ । http://www.Soros.org/resources/articles_publications/publications/transparency_20060928 मा उपलब्ध छ ।
२२५. सोबेल, डी. र बोगादो, बी., मेक्सिकोमा सार्वजनिक सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान र पारदर्शिताको संस्कृति, सन् २००५ फेब्रुअरी, कार्यकारी सङ्क्षेप । <http://www.global.Asc.Upenn.Edu/index.php?page=32> मा उपलब्ध छ ।
२२६. धारा ६ सन् २००६ को जुन ६ मा संशोधन गरिएको थियो ।
२२७. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभा प्रस्ताव २१७ए (३), सन् १९४८ डिसेम्बर १०।
२२८. संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय महासभा प्रस्ताव २२००ए (२१), सन् १९६६ डिसेम्बर १६, सन् १९७६ मार्च २३ देखि लागू ।
२२९. अन्य कुराका साथै निवेदनहरूलाई प्रक्रियामा लाने विषयलाई सम्बोधन गरिएको नियमावली सन् २००३ जुनमा पारित गरिएको थियो ।
२३०. सन् १९८१ डिसेम्बर ३१ मा लागू भएको । <http://www.Diputados.gob.mx/LeyesBiblio/pdf/107.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२३१. विभिन्न निकायले यसलाई भिन्न भिन्न किसिमबाट व्याख्या गरेको पाइन्छ, कसैले पृष्ठको हिसाबबाट गर्छन् भने कसैले पूरै दस्तावेजलाई लिएर व्याख्या गर्नसक्छन् ।
२३२. हेर्नुहोस्, www.sisi.org.Mx ।
२३३. सन् २००३ को नियमावलीको धारा ८-२५ मा यसको थप वर्णन गरिएको छ, टिप्पणी २२१ ।
२३४. सन् २००३ को नियमावलीमा वर्गीकरणसम्बन्धी विस्तृत नियमहरू पनि राखिएको छ ।
२३५. यसको अर्थ अस्पष्ट छ ।
२३६. हेर्नुहोस्, धारा २ (५) । <http://www.Idlo.Int/texts/leg6577.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२३७. हेर्नुहोस्, धारा २ (५) र (६) ।

२३८. कानून सङ्ख्या २७.८०६। http://www.justiceinitiative.Org/db/resource2/fs/?file_id=15210 मा उपलब्ध छ।
२३९. हेर्नुहोस्, कमिटी टु प्रोटेक्ट जर्नलिष्ट, प्रेसमाथि आक्रमण-२००२, <http://www.Cpj.Org/attacks02/americas02/peru.Html>।
२४०. यो माथि उल्लेख गरिएजस्तै यस किसिमका सूचनालाई व्यापक संरक्षण प्रदान गर्ने संविधानको धारा २ (५) अनुरूप छ।
२४१. यो कुनै पनि व्यक्तिलाई हुने आफ्नै व्यक्तिगत जानकारीमा पहुँच पाउने अधिकार हो।
२४२. सन् १९९६ को ऐन सङ्ख्या १०८, भाग ३२। http://www.Acts.Co.za/constitution_of_the_republic_of_south_africa_1996.Htm मा उपलब्ध छ।
२४३. सन् १९९६ को संविधानको धारा ३२ (२) र अनुसूची ६, दफा २३।
२४४. सन् २००० को ऐन सङ्ख्या २। <http://www.gov.za/gazette/acts/2000/a2-00.pdf> मा उपलब्ध छ।
२४५. हेर्नुहोस्, पारदर्शिता तथा मौनता : चौध राष्ट्रमा सूचनामा पहुँचसम्बन्धी कानून तथा अभ्याससम्बन्धी सर्वेक्षण (ओपन सोसाइटी जस्टिस इन्सियटिभ, सन् २००६), पृष्ठ ४३। http://www.Soros.Org/resources/articles_publications/publications/transparency_20060928 मा उपलब्ध छ।
२४६. ऐजन्, पृष्ठ ६९।
२४७. परिशिष्ट, पृष्ठ ८५। http://www.Sahrc.Org.za/sahrc_cms/downloads/Annexures.pdf मा उपलब्ध छ।
२४८. यो सूचनामा पहुँच प्रवर्धनसम्बन्धी नियमावली, सङ्ख्या आर.१८७, सन् २००२ फेब्रुअरी १५ को परिशिष्ट 'ख'को फाराम 'क'मा निर्धारित गरिएको छ। http://www.Dme.gov.za/pdfs/about_dme/paia_regulations.pdf मा उपलब्ध छ।
२४९. ऐजन्, भाग २, परिशिष्ट क।
२५०. एकल निवेदकका लागि। विवाहित जोडीका लागि सीमा आर२७, १९२ मा निर्धारण गरिएको छ।
२५१. सूचनामा पहुँच प्रवर्धन ऐन-२०००, दफा २२ (८) को प्रयोजनका लागि अपवादहरू तथा निर्धारकहरू, सङ्ख्या आर.९९१, सन् २००५ अक्टोबर १४। <http://www.Info.gov.za/gazette/regulation/2005/28107.pdf> मा उपलब्ध छ।
२५२. सूचनामा पहुँच प्रवर्धन ऐन-२०००, सूचनामा पहुँच प्रवर्धन ऐनसम्बन्धी नियमावलीहरू, सङ्ख्या आर.९९०, सन् २००६ अक्टोबर १३। <http://www.Info.gov.za/gazette/regulation/2006/29278.pdf> मा उपलब्ध छ।
२५३. संरक्षित सूचना प्रवाह ऐन-२००० को सङ्ख्या २६।
२५४. टिप्पणी २४८, नियमावली ४ र ५।
२५५. ऐजन्, नियमावली २ र ३।
२५६. सरकारको दस्तावेज http://www.Riksdagen.Se/templates/R_Page_____6307.Aspx मा उपलब्ध छ।
२५७. http://www.Riksdagen.Se/templates/R_Page_____6313.Aspx मा

उपलब्ध छ ।

२५८. यो सन् १९९८ अक्टोबर २४ मा लागू भएको थियो । <http://www.Sweden.gov.Se/content/1/c6/01/55/42/b451922d.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२५९. सन् १९८० को ऐन सङ्ख्या १०० । स्विडिस भाषामा <http://www.Notisum.Se/index2.Asp?iParentMenuID=236&iMenuID=314&iMiddleID=285&top=1&sTemplate=/template/index.Asp> मा उपलब्ध छ । स्विडिस गोपनीयतासम्बन्धी कानूनको अङ्ग्रेजी रूपान्तरण पाउन लेखक असमर्थ रत्यो तर न्याय मन्त्रालयद्वारा प्रकाशित गरिएको सरकारी दस्तावेज 'स्विडिस निकायसँग भएका सूचना तथा गोपनीयतामा सर्वसाधारणको पहुँच' (सन् २००४ डिसेम्बर) को अध्याय ३ मा यसबारे केही विस्तृत रूपमा वर्णन गरिएको छ । <http://www.Sweden.gov.Se/content/1/c6/03/68/28/b8e73d81.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२६०. स्वानस्टम, के., सूचनामा पहुँच - सार्वजनिक शक्ति नियन्त्रणका लागि एउटा कुशल माध्यम । लेखकसँग भएको फाइलबाट ।
२६१. ऐजन, पृष्ठ ३ ।
२६२. स्विडिस निकायसँग भएका सूचना तथा गोपनीयतामा सर्वसाधारणको पहुँच, टिप्पणी २५९, अध्याय २.१ ।
२६३. स्वानस्टमका अनुसार सामान्य अवस्थामा सूचना दुई वा तीन दिनमा उपलब्ध गराइन्छ । टिप्पणी २६०, पृष्ठ ५ ।
२६४. ऐजन ।
२६५. ऐजन ।
२६६. स्विडिस निकायसँग भएका सूचना तथा गोपनीयतामा सर्वसाधारणको पहुँच, टिप्पणी २५९, अध्याय ३.६.१ ।
२६७. नियमावली गोपनीयता अध्यादेश, स्विडिस कानून संहिता सन् १९८०:६५७ । स्विडिस भाषामा <http://www.Notisum.Se/index2.Asp?iParentMenuID=236&iMenuID=314&iMiddleID=285&top=1&sTemplate=/template/index.Asp> मा उपलब्ध छ ।
२६८. स्विडिस निकायसँग भएका सूचना तथा गोपनीयतामा सर्वसाधारणको पहुँच, टिप्पणी २५९, अध्याय ३.३.२ ।
२६९. ऐजन, अध्याय ३.५.४ ।
२७०. ऐजन, अध्याय ३.३.३ ।
२७१. हेर्नुहोस्, बानिसार, डी., विश्वमा सूचना स्वतन्त्रता, सन् २००६ : सरकारी सूचनामा पहुँचसम्बन्धी कानूनसम्बन्धी विश्वव्यापी सर्वेक्षण, यसको उदाहरणका लागि पृष्ठ १४२ । <http://www.privacyinternational.Org/foi/foisurvey2006.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२७२. खण्ड ५८ । सन् १९९७ को संविधान http://www.Servat.Unibe.Ch/law/icl/th00000_.Html मा उपलब्ध छ ।
२७३. खण्ड ५९ ।
२७४. खण्ड ५६ र ५७ । सन् २००७ को संविधान <http://www.Asianlii.Org/th/legis/const/2007/> मा उपलब्ध छ ।

२७५. बी.ई. २५४० (सन् १९९७) । http://www.Oic.go.Th/content_eng/act.Htm मा उपलब्ध छ ।
२७६. हेर्नुहोस्, उदाहरणका लागि, सूचनाको हकसम्बन्धी कानून प्रयोग गरेर थाई विद्यालयहरूमा भइरहेका भ्रष्टाचारको रहस्योद्घाटनसम्बन्धी अध्ययन, आर्टिकल १९, सेण्टर फर पोलिसी अल्टरनेटिभ्स, राष्ट्रमण्डल मानव अधिकार पहल र पाकिस्तानी मानव अधिकार आयोग, सूचनाको हकसम्बन्धी विश्व प्रवृत्ति : दक्षिण एसियाको सर्वेक्षण (लण्डन : सन् २००१ जुलाई), पृष्ठ २३-२४ । <http://www.Article19.Org/pdfs/publications/south-asia-foi-survey.pdf> मा उपलब्ध छ । आधिकारिक सूचना आयोगको वेबसाइट http://www.Oic.go.Th/content_eng/default_eng.Asp पनि हेर्नुहोला ।
२७७. आधार लिइएको कानूनको अनुवादमा समितिका रूपमा उल्लेख गरिएको ।
२७८. हेर्नुहोस्, <http://www.Oic.go.Th/iwebstat/istatyear.Asp?language=En> ।
२७९. http://www.Freedominfo.Org/documents/uganda_ati_act_2005.pdf मा उपलब्ध छ ।
२८०. यो समितिको कार्यदेश के हो भन्ने कुरा पूर्ण रूपमा स्पष्ट छैन तर यो न्यायिक प्रणालीका लागि आन्तरिक नियमहरू निर्धारण गर्ने निकाय हो भन्ने अनुमान गरिएको छ ।
२८१. यस अध्यायका लागि आधार लिइएको कानूनको संस्करणको दफा ३९ ले खण्ड ३५ र ४० को सन्दर्भ लिएको छ तर हाम्रो विचारमा यो गल्ती हो किनभने पुनरावेदनसम्बन्धमा उल्लेख गरिएका दफा ३७ र ३८ हुन् ।
२८२. हेर्नुहोस्, उदाहरणका लागि, दक्षिण अफ्रिकी संरक्षित सूचना प्रवाह ऐन-२००० र संयुक्त अधिराज्यको जनहित सूचना प्रवाह ऐन-१९९८ ।
२८३. युरोपेली अदालतले कुनै कुनै अवसरमा अन्य अधिकारसम्बन्धी सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार स्थापित गरेको छ, उदाहरणका लागि, पारिवारिक जीवन वा गोपनीयतासम्बन्धमा । हेर्नुहोस्, यस पुस्तकको अन्तरराष्ट्रिय मापदण्ड तथा प्रवृत्तिसम्बन्धी अध्याय ।
२८४. <http://www.Cfoi.Org.Uk/foiact2000.Html> मा उपलब्ध छ ।
२८५. सूचना स्वतन्त्रता (स्कटल्याण्ड) ऐन-२००२ । <http://www.HmsO.gov.uk/legislation/scotland/acts2002/20020013.Htm> मा उपलब्ध छ ।
२८६. यिनीहरू <http://www.Dca.gov.Uk/foi/reference/legislation.Htm#coverage> मा उपलब्ध छन् ।
२८७. पहिला सूचना स्वतन्त्रता (संशोधन) अध्यादेश । <http://www.publications.parliament.Uk/pa/cm200607/cmbills/062/2007062.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२८८. हेर्नुहोस्, http://www.Bbc.Co.Uk/blogs/opensecrets/2007/06/maclean_bill_lacks_a_lords_spo.Htm । <http://www.Cfoi.Org.Uk/#other> पनि हेर्नुहोला ।
२८९. हेर्नुहोस्, <http://www.justice.gov.Uk/news/newsrelease251007c.Htm> ।
२९०. यो आचार संहितामा पनि अन्तर्निहित छ । निवेदकहरूलाई सहयोग उपलब्ध गराउनुको उद्देश्य निवेदकको उत्प्रेरणा निर्धारण गर्नु नभई निवेदनलाई स्पष्ट गर्नु हो भन्ने शर्त यससँग भएको छ (अनुच्छेद ९) ।

२९१. सन् २००४ नोभेम्बर २५ मा पारित । <http://www.Dca.gov.Uk/foi/reference/impred/codepafunc.Htm> मा उपलब्ध छ ।
२९२. डिसेम्बर सन् २००४ मा पारित सूचना स्वतन्त्रता (निवेदन कार्यान्वयनका लागि समय) नियमावली, सन् २००४ कानुनी दस्तावेज २००४ सङ्ख्या ३३६४ ले विभिन्न निकायका लागि समयसीमा बढाएको थियो । <http://www.Opsi.gov.Uk/si/si2004/20043364.htm> मा उपलब्ध छ ।
२९३. अपवाद अन्तर्गत तल हेर्नुहोला ।
२९४. सूचना तथा तथ्याङ्क संरक्षण स्वतन्त्रता (उपयुक्त सीमा तथा दस्तुर) नियमावली-२००४, सन् २००५ जनवरी १ मा पारित, अनुच्छेद ६ । <http://www.Opsi.gov.Uk/si/si2004/20043244.Htm> मा उपलब्ध छ ।
२९५. प्रस्तावहरू <http://www.Dca.gov.Uk/consult/dpr2007/cp2806-condoc.pdf> मा उपलब्ध छ ।
२९६. थुप्रै कार्यक्रम पारित गरिएका छन् र http://www.lco.gov.Uk/Home/what_we_cover/freedom_of_information/publication_schemes/model_schemes.AspX मा उपलब्ध छन् ।
२९७. सन् २००५ जनवरी १ देखि लागू सूचना स्वतन्त्रता (सूचना प्रवाहबाट कानुनी प्रतिबन्ध फुकुवा तथा उन्मुक्ति) आदेश-२००४ । <http://www.Opsi.gov.Uk/si/si2004/20043363.Htm> मा उपलब्ध छ ।
२९८. यो कानूनको व्यापक आलोचना भएको छ । हेर्नुहोस्, उदाहरणका लागि, आर्टिकल १९ र लिबर्टी, 'गोपनीयता, जासुसहरू तथा सुराकीहरू : संयुक्त अधिराज्यमा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा राष्ट्रिय सुरक्षा (सन् २०००, लण्डन, आर्टिकल १९ र लिबर्टी) ।
२९९. हेर्नुहोस्, <http://www.justice.gov.Uk/news/newsrelease251007c.Htm> ।
३००. ती सुरक्षा निकायका कानूनको सीमाबाट पूर्ण मुक्तिमा यो थप हो । हेर्नुहोस् माथि, कार्यक्षेत्र अन्तर्गत ।
३०१. तथ्याङ्क संरक्षण ऐन-१९९८, खण्ड ६ (२) ।
३०२. तथ्याङ्क संरक्षण ऐन-१९९८, खण्ड ६ (४) ।
३०३. जनहित सूचना प्रवाह ऐन-१९९८ को रूपमा, <http://www.Opsi.gov.Uk/acts/acts1998/19980023.Htm> मा उपलब्ध छ ।
३०४. <http://www.Dca.gov.Uk/foi/practitioner/index.Htm> मा उपलब्ध छ ।
३०५. <http://www.justice.gov.Uk/publications/freedomofinformationquarterly.Htm> मा सन् २००६ को वार्षिक प्रतिवेदन उपलब्ध छ ।
३०६. सन् २००७ को वार्षिक प्रतिवेदन http://www.lco.gov.Uk/upload/documents/library/corporate/detailed_specialist_guides/annual_report_2007.pdf मा उपलब्ध छ ।
३०७. पहिलो संशोधनमा, <http://www.Usconstitution.Net/const.Html#Am1> मा उपलब्ध छ ।
३०८. होउचिन्सविरुद्ध केक्यूईडी इन्क्वोरेसन, ४३८, यू.एस.१ (सन् १९७८), पृष्ठ १५ ।
३०९. स्विडेनले सन् १७७६ मा कानून पारित गरेको थियो ।

३१०. स्विडिस कानूनले मूल रूपमा फिनल्याण्डलाई समेटेको थियो र पछि स्विडिस शासित क्षेत्रलाई समेटेको थियो। सन् १९१९ मा फिनल्याण्ड स्वतन्त्र भएपछि सूचनाको हकसम्बन्धमा आफ्नै संरक्षणको व्यवस्था गरेको थियो भने सन् १९५१ मा यससम्बन्धी पूर्ण कानून पारित गरेको थियो।
३११. ५ यू.एस.सी. § ५५२। <http://www.Usdoj.gov/oip/foiastat.Htm> मा उपलब्ध छ।
३१२. सन् १९९६ मा सूचनाको विद्युतीय स्वतन्त्रता ऐनमा गरिएको संशोधन एउटा महत्वपूर्ण संशोधन थियो। http://epic.Org/open_gov/efoia.Html मा उपलब्ध छ।
३१३. एस. २४८८, ११०औं बैठक। <http://www.govtrack.us/congress/bill.xpd?bill=s110-2488> मा उपलब्ध छ। सन् २००७ डिसेम्बर ३१ मा राष्ट्रपतिले उक्त विधेयकलाई कानूनका रूपमा हस्ताक्षर गर्नुभएको थियो।
३१४. सुराकीसम्बन्धी विभिन्न कानूनसम्बन्धी जानकारीका लागि तल हेर्नुहोस्।
३१५. ५ यू.एस.सी. § ५५२क। <http://www.Usdoj.gov/oip/privstat.Htm> मा उपलब्ध छ।
३१६. ५ यू.एस.सी. § ५५२ख। <http://www.Usdoj.gov/oip/gisastat.pdf> मा उपलब्ध छ।
३१७. ५ यू.एस.सी. परिशिष्ट २। http://www.gsa.gov/gsa/cm_attachments/GSA_BASIC/without_annotations_R2G_b4T_0Z5RDZ_i34K_pR.pdf मा उपलब्ध छ।
३१८. बानिसार, डी., सरकारी गोपता : लोकतन्त्र विनाका निर्णयहरू (सन् २००७ : पिपल फर द अमेरिकन वे फाउण्डेसन र ओपन द गभर्नमेण्ट.अर्ग), कार्यकारी सङ्क्षेप, पृष्ठ ७।
३१९. न्याय विभागविरुद्ध कर विश्लेषकहरू, ४९२ यूएस १३६ (सन् १९८९), पृष्ठ १४४-१४५।
३२०. वास्तवमै, अनुच्छेद (च) (१)मा उल्लेखित ५ यू.एस.सी. § ५५१ (१)सम्बन्धी सन्दर्भमा यिनीहरू स्पष्ट रूपमा छुटाइएका छन्। <http://www.Archives.gov/federal-register/laws/administrative-procedure/551>. Html मा उपलब्ध छ।
३२१. http://www.Intelligence.gov/0-natsecact_1947.Shtml मा उपलब्ध छ।
३२२. खुला सरकार ऐनको दफा ७।
३२३. <http://www.Usdoj.gov/oip/executiveorder13392.Htm> मा उपलब्ध छ।
३२४. सन् २००६ मा राष्ट्रिय सुरक्षा अभिलेखालयद्वारा प्रकाशित 'सङ्घीय निकाय एफओआईए बक्यौतासम्बन्धी प्रतिवेदन'मा दश वर्षभन्दा बढी समयदेखि निवेदनहरूलाई अनिर्णित राख्ने कैयौं सार्वजनिक निकायको पहिचान गरिएको छ, एउटा निवेदन त १७ वर्ष पुरानो थियो। <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB182/index.Htm> मा उपलब्ध छ।
३२५. <http://www.Archives.gov/federal-register/codification/executive-order/12600>. Html मा उपलब्ध छ।
३२६. यससम्बन्धी नियमहरू तल पुनरावेदन अन्तर्गत वर्णन गरिएको छ।

३२७. 'सूचना स्वतन्त्रता सुधार ऐन-१९८६; सूचना स्वतन्त्रता एकरूपमा ऐन दस्तुर सूची तथा निर्देशिकालाई व्यवस्थापन तथा बजेट कार्यालयले सन् १९८७ मार्च २७ मा पारित गरेको थियो, ५२ फेड. रजिष्टर १००१२। http://www.whitehouse.gov/omb/inforeg/foia_fee_schedule_1987.pdf मा उपलब्ध छ।
३२८. http://www.Archives.gov/isoo/policy_documents/eo_12958_amendment.pdf मा उपलब्ध छ। राष्ट्रपति क्लिण्टनद्वारा सन् १९९५ अप्रिल १७ मा पारित मूल कार्यकारी आदेश १२९५८ <http://www.Fas.Org/sgp/clinton/eo12958.html> मा उपलब्ध छ।
३२९. <http://www.Fas.Org/sgp/clinton/reno.html> मा उपलब्ध छ।
३३०. स्मरणपत्रको विवरण <http://www.Usdoj.gov/oip/011012.htm> मा उपलब्ध छ।
३३१. ओपन सरकार ऐन, दफा १०।
३३२. यस किसिमका कार्य निकै कम देखिन्छ भने अदालतहरूको निर्णयमा त यस्ता कुरा निकै विरलै हुन्छन्।
३३३. <http://fl1.Findlaw.Com/news.Findlaw.Com/hdocs/docs/gwbush/sarbanesoxley072302.pdf> मा उपलब्ध छ।
३३४. संयुक्त राज्य अमेरिकामा सुराकीहरूको जटिल अवस्थासम्बन्धी सिंहावलोकनका लागि हेर्नुहोस्, <http://whistleblowerlaws.Com/protection.htm>।
३३५. <http://www.Usdoj.gov/oip/executiveorder13392.htm> मा उपलब्ध छ।
३३६. ओपन सरकार ऐन, दफा १०।
३३७. यी सबै http://www.Usdoj.gov/oip/04_6.html मा उपलब्ध छन्।
३३८. पृष्ठ ७। यो प्रतिवेदन http://www.Usdoj.gov/oip/ag_report_to_president_13392.pdf मा उपलब्ध छ।
३३९. पृष्ठ १३ र यसपछिका पृष्ठ।

तुलनात्मक विश्लेषण

माथिको अध्ययनले देखाएजस्तै विश्वभरिका सबैजसो देशले व्यक्तिहरूलाई सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार भएको र उक्त अधिकारलाई व्यावहारिक रूपमा प्रभावकारी बनाउन कानून आवश्यक भएको कुरालाई मान्यता दिँदै आएको छ। अध्ययनले कैयौँ क्षेत्रमा राष्ट्रिय कानून सापेक्षिक रूपमा समान भए पनि केही क्षेत्रमा भने फरक भएको देखाएको छ। यस अध्यायमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा समेटिएका सर्वसम्मत बुँदाका साथै विवादग्रस्त बुँदाहरू ओँल्याउँदै विभिन्न विषयमा चर्चा गरिएको छ। यसमा विभिन्न देशले अपनाएका अरु केही सिर्जनात्मक तथा नवीन अवधारणाका सम्बन्धमा समेत प्रकाश पारिएको छ।

पहुँचसम्बन्धी अधिकार

सूचनाको हकसम्बन्धी कानून बनाउनुको मूलभूत कारण सार्वजनिक निकायमा भएका सूचनामा पहुँचको हक सुनिश्चित गर्नु हो र प्रायःजसो कानूनमा यस हकलाई स्पष्ट रूपमा राखिएको छ। मेक्सिको र जमैका जस्ता मुलुकका कानूनमा यसलाई अपवादसम्बन्धी व्यवस्थाको अधीनमा रहने स्वतन्त्र अधिकारका रूपमा स्थापित गरिएको छ। थाइल्याण्ड र संयुक्त अधिराज्य जस्ता राष्ट्रका हकमा भने कुनै पनि व्यक्तिले सूचनाका लागि अनुरोध गर्नसक्ने तथा निश्चित प्रक्रियागत र स्वतन्त्र शर्तहरूका अधीनमा रही उनीहरूलाई सूचना उपलब्ध गराइनुपर्ने व्यवस्था गरेर सूचनाको हकलाई बढी प्रक्रियागत रूपमा ढालिएको छ। यसले व्यवहारमा कुनै फरक पर्दछ वा पर्दैन भन्ने कुरा स्पष्ट छैन तर बढी अधिकारमा आधारित पद्धति आउँदा दिनमा महत्वपूर्ण हुनसक्दछ।

दक्षिण अफ्रिका र जमैका जस्ता केही मुलुकका कानूनले अभिलेख वा दस्तावेजमा पहुँचको हक उपलब्ध गराउने व्यवस्था गरेका छन् भने अधिकांश अन्य मुलुकका कानूनले सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकारको व्यवस्था गरेका छन्। युगान्डा जस्ता थोरै राष्ट्रले यी दुवैमा पहुँचको हक हुने व्यवस्था गरेका छन्। सूचनाका लागि अनुरोध गर्दा अधिकांश निवेदकलाई खोजिएको सूचना रहेको कुन निश्चित दस्तावेजबारे जानकारी नहुनसक्ने भएकोले पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई दस्तावेजमा सीमित गर्नु समस्यामूलक हुनसक्दछ। यथार्थ रूपमा अनुरोधलाई जवाफ दिनका लागि भन्दा पनि अनुरोधलाई अस्वीकार गर्नका लागि दस्तावेजमा पहुँचसम्बन्धी अधिकारलाई अनुचित रूपमा कडा बुझाई प्रयोग गर्ने अधिकारीहरूका सन्दर्भमा केही अवस्थामा समस्या देखिएका छन्। यसैगरी, निवेदकले कुनै निश्चित अभिलेखलाई तोकेको निवेदन दिनसकेको अवस्थामा उनलाई निश्चय पनि त्यसमा पहुँच दिनुपर्दछ। यस सन्दर्भमा युगान्डाको पद्धतिमा केही फाइदा छन्।

धेरै मुलुकका कानूनमा सूचनामा पहुँचलाई व्यवस्थित गर्ने सिद्धान्तहरू समावेश गरिएका छन् वा यसका उद्देश्य वा कार्य निर्धारण गरिएका छन्। यिनीहरू कानूनका आधारलाई स्पष्ट गर्न उपयोगी हुनसक्दछन्

र खुलापन तथा अन्य जनहितवीच उत्पन्न हुनसक्ने अस्पष्टता वा द्वन्द्वलाई स्पष्ट पार्नका लागि सघाउन पुऱ्याउने व्याख्यात्मक साधनका रूपमा उपयोगी हुनसक्दछन् । पारदर्शी, जिम्मेवार र प्रभावकारी सरकारको प्रवर्धन, भ्रष्टाचार नियन्त्रण, जनसहभागिता अभिवृद्धि, सरकारी शक्तिको प्रयोगलाई ध्यानपूर्वक अवलोकन गर्ने सर्वसाधारणको क्षमतामा अभिवृद्धि, लोकतान्त्रिक र मानव अधिकार संस्कृति एवं विधिको शासनको प्रवर्धन, सार्वजनिक अभिलेख व्यवस्थापनमा सुधार तथा सर्वसाधारणमा समझदारी र सुसूचित नागरिक निर्माण जस्ता सिद्धान्त विविध कानुनमा बारम्बार दोहरिने गरेका पाइन्छ ।

केही कानुनका सिद्धान्तमा बढी नै व्यावहारिक 'निर्देशनहरू' पनि प्रशस्त मात्रामा समावेश गरिएका हुन्छन्, उदाहरणका लागि, सूचनामा पहुँचका लागि व्यावहारिक संयन्त्रको स्थापना र छिटो, कम खर्चिलो र अनावश्यक रूपमा बोझिलो नभएको पहुँचको सुनिश्चितता । अजरबैजानले पनि पहुँचसम्बन्धी अधिकारका निमित्त न्यायिक संरक्षण र कानुन उल्लङ्घनका निमित्त सार्वजनिक निकायको जिम्मेवारी जस्ता सिद्धान्त निर्धारण गरेको छ । युगान्डा र किर्गिजस्तानलगायतका केही देशले उपलब्ध गराइने सूचनाको गुणस्तरसम्बन्धी सिद्धान्तलाई उल्लेख गरेका छन् र विशेष गरी ती सूचना सही र विश्वसनीय हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ । सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनको मुख्य अभिप्राय सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचना सही भए पनि वा नभए पनि त्यसमा पहुँच उपलब्ध गराउनु भएकोले यी प्रसङ्ग उक्त अभिप्रायसँग त्यति मेल खाएको देखिँदैन ।

अन्त्यमा, केही अवस्थामा कानुनले विशेष गरी खुलापन र गोपनीयतासम्बन्धी हितवीच सन्तुलन हासिल गर्नुपर्ने उल्लेख पाइन्छ । उदाहरणका लागि, भारतको कानुनले आफ्नो प्रस्तावनामा 'लोकतान्त्रिक आदर्शको उत्कर्षलाई संरक्षण गर्दा यी आपसमा बाझिने हितवीच सौहार्द्रता कायम गर्न' आवश्यक भएको उल्लेख गरेको छ । अजरबैजानको कानुनले वर्गीकरणलाई अनावश्यक रूपमा व्यापक बनाउन नहुने बताएको छ । अन्य कानुनले सामान्य रूपमा पहुँचसम्बन्धी अधिकार र अग्राधिकारयुक्त जनहित वा निजी हितवीच सन्तुलन कायम गर्नुपर्ने आवश्यकताबारे उल्लेख गरेका छन् ।

विभिन्न कानुनमा सूचना वा अभिलेखलाई परिभाषित गरिएको तरिका असमान छन् । मुख्य परिभाषा सामान्यतया अधिकारको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित हुने गरेको छ र त्यो विषयवस्तु 'सूचना' वा 'अभिलेख' वा अन्य केही (जस्तै, 'सरकारी सूचना') मध्ये कुनै पनि हुनसक्दछ । केही कानुन, उदाहरणका लागि अजरबैजानको कानुनमा 'सूचना', 'निजी सूचना' र 'अभिलिखित सूचना'का सन्दर्भमा बहुपरिभाषा गरिएका छन् र तीमध्ये केही ठ्याक्कै सान्दर्भिक देखिँदैनन । यसले भ्रम सिर्जना गर्नसक्ने भएकोले यो समस्यामूलक छ ।

लिखित रूपमा वा विद्युतीय रूपमा वा अन्य कुनै भण्डारण पद्धतिमा सङ्ग्रह गरिएका सबै सामग्रीलाई समेट्नका लागि अधिकांश कानुनले सूचना र/वा अभिलेखलाई व्यापक रूपमा परिभाषित गरेका छन् । भारतको कानुनले त निश्चित रूपमा सूचनाको स्वरूपका रूपमा नमुनाहरूको सूची नै दिएको छ । केही अवस्थामा, उदाहरणका लागि स्विडेन र जापानका कानुनमा केही निश्चित विषयलाई सूचनाको परिभाषाबाट अलग पारिएको छ । वास्तवमै स्विडेनको कानुनले अन्तिम रूपमा सहमतिमा पुगिसकिएका विषयवस्तुलाई मात्र निश्चित अपवादहरूको अधीनमा रहने गरी समेट्ने व्यवस्था गरेर सूचनाको परिभाषालाई एक किसिमको प्रतिस्थापक आन्तरिक छलफल प्रक्रियासम्बन्धी अपवादका रूपमा प्रयोग गरेको छ । अपवादको व्यवस्थालाई एकै ठाउँमा राखिनु राम्रो हुन्छ । थप गम्भीर कुरा के छ भने परिभाषाको चरणमै कुनै सूचनालाई अलग पार्नुका अर्थ वैध हितमा हानि पुग्नुपर्ने आवश्यकता तथा जनहितको अग्राधिकार जस्ता विभिन्न सुरक्षकको प्रयोग नहुनु हुनसक्दछ ।

अधिकांश अवस्थामा यो अधिकारको व्यवस्था जुनसुकै उद्देश्यले गरिएको भए पनि सबै सूचनाका सन्दर्भमा यो अधिकार लागू हुन्छ । केही कानुन, उदाहरणका लागि जमैका, मेक्सिको र जापान जस्ता मुलुकका कानुनले

भने सरकारी प्रयोजन वा सार्वजनिक निकायका कार्यसँग सम्बन्धित सूचनाको क्षेत्रलाई खुम्च्याएको छ । सामाजिक जीवनसँग सम्बन्धित सूचनामा औपचारिक रूपमा सीमित भएर बुल्गेरियाको कानून अझ अगाडि गएको छ । यी अवरोधले सूचनाको हकलाई अनावश्यक रूपमा सीमित पार्दछन् । तिनीहरूमा बैधानिक आधार हुँदैन किनभने सूचनाको हक उपयोगिता वा सूचनाको भूमिकामा आधारित हुँदैन । यसका अतिरिक्त, सूचनामा पहुँचका सन्दर्भमा धेरै महत्वपूर्ण हुनसक्ने निर्णय गर्न तिनीहरूका निम्ति अधिकारीहरू आवश्यक पर्दछन् । यो दुवै रूपमा उनीहरूका निम्ति चाहना नगरिएको दायित्वसमेत हो र धेरै अवस्थामा दुरूपयोगका निम्ति एउटा अवसर पनि हो ।

सबै कानून सार्वजनिक निकायसँग वास्तवमा भएका सूचनाका सन्दर्भमा लागू हुन्छन् । केही कानून, उदाहरणका लागि पेरु र संयुक्त राज्य अमेरिकाका कानूनका अनुसार सूचना सार्वजनिक निकायको 'नियन्त्रण' मा पनि हुनु आवश्यक छ । यो व्यवस्था केही रूपमा साँघुरो रहेको देखिन्छ । स्विडेनको कानूनका अनुसार सरकारी सूचनाको क्षेत्रभित्र रहेसम्म कुनै अधिकारीको निजी ठेगानामा पठाइसकिए पनि सूचना 'राखिएकै' मानिन्छ । अन्य कानूनले सार्वजनिक निकायको पहुँच पुग्ने सबै सूचनालाई समेटेको छ । उदाहरणका लागि, भारतको कानून अनुसार कानूनले पहुँच प्राप्त गर्नसक्ने निजी निकायसँग भएका सूचनामा पनि कानून लागू हुन्छ भने संयुक्त अधिराज्यको कानून सार्वजनिक निकायका निम्ति अर्को निकायसँग राखिएका सूचनामा उक्त कानून लागू हुने व्यवस्था भएकोले यो व्यापक देखिन्छ । स्विडेनको कानून सार्वजनिक निकायबाट रूपान्तरणका निम्ति उपलब्ध गराइएका सम्पूर्ण सूचनामा लागू हुन्छ र पेरुको कानूनलाई सार्वजनिक बजेटबाट लगानी गरिएका सूचनासम्म पनि विस्तारित गरिएको छ ।

जमैकाको जस्तो केही कानूनले सर्वसाधारणका निम्ति पहिल्यै पहुँच प्राप्त भइसकेका सूचनालाई समेटेको छैन । विद्यमान सूचना प्रवाह पद्धतिलाई यथावत् छोड्नु उचित भए पनि यसका बेफाइदा छन् किनभने सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको तुलनामा ती कानूनमा पहुँचका शर्त बढी प्रतिबन्धात्मक वा बढी महँगो हुनसक्दछन् ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले कुन निकायलाई समेट्छ र कुनलाई समेट्दैन भन्ने व्याख्या गर्नुपर्दा मुख्यतः दुई किसिमका पद्धति रहेको पाइन्छ । पहिलो र सामान्य पद्धति अन्तर्गत कानूनमा समेटिएका संस्थालाई परिभाषित गरी अरु द्विविधाका कुरालाई विषयवस्तुपिच्छे अलग अलग रूपमा हेरिन्छ । दोस्रो पद्धति अन्तर्गत केही कानूनमा ऐनले समेट्ने संस्थाको सूची नै दिइएको हुन्छ । यसको राम्रो पक्ष स्पष्ट व्यवस्था हुनु हो तर यो अति नै सीमित र कठोर हुनसक्दछ र त्यसले गर्दा, समयान्तरमा समस्या उत्पन्न हुनसक्दछ । संयुक्त अधिराज्यको कानूनले सूची पद्धति प्रयोग गरेको छ तर मन्त्रीले अरु सार्वजनिक निकाय थप गर्नसक्ने व्यवस्था पनि गरेको छ । यस व्यवस्थाका कारण सूची पद्धतिमा हुने कठोरतालाई सम्बोधन गर्न सहायता पुगेको छ तर यसले गर्दा समेटिएका सार्वजनिक निकायका क्षेत्रमा राजनैतिक प्रभावको प्रवेश हुनसक्ने भएकोले यसका आफ्नै समस्या छन् । सबैतिर काम लाग्ने व्याख्याका साथै विशेष रूपमा समेटिएका संस्थाको सूची पनि समावेश गरेर यी दुवै पद्धतिलाई समेट्नु सम्भवतः उत्तम समाधान हुनसक्दछ ।

धेरै देशका सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको क्षेत्र अन्तर्गत सरकारका तीन वटै अङ्गहरू कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिकालाई समेटिएको हुन्छ भने संयुक्त राज्य अमेरिका र जापान जस्ता केही मुलुकमा कानूनको क्षेत्रलाई कार्यपालिकामा सीमित गरेको छ । जमैका, दक्षिण अफ्रिका र थाइल्याण्ड जस्ता केही मुलुकमा कानूनले अदालतलाई पनि समेट्छ तर यो समेटाइ उनीहरूको प्रशासनिक कार्यमा मात्र सीमित हुन्छ । अपवादको व्यवस्थाले वैध गोप्य सूचनालाई संरक्षित गरेसम्म र सरकारका तीन वटै अङ्गलाई समेट्ने मुलुकहरूका अनुभवले यस विचारलाई समर्थन गरेसम्म व्यवस्थापिका र न्यायपालिकालाई कानूनको दायरामा पार्न नहुनेसम्बन्धमा सिद्धान्ततः कुनै कारण छैन । यसका अतिरिक्त, सरकारका केही निश्चित अङ्गमा मात्र

कानूनलाई सीमित गर्नु सूचनामा पहुँचलाई मानव अधिकारका रूपमा आत्मसात् गर्ने अवधारणासँग पनि मेल खाँदैन । सूचनामा पहुँच मानव अधिकार हो भने यो सबै सार्वजनिक निकायका सन्दर्भमा लागू हुनुपर्दछ ।

कानूनमा कुन कुन विषयलाई समेट्ने भन्ने प्रश्नको बारेमा मेक्सिकोले एउटा नौलो पद्धतिलाई अनुसरण गरेको छ । त्यहाँको कानूनले प्रशासनिक निकायहरूको दायित्वसम्बन्धमा विस्तृत व्यवस्था गरेको छ, भने सरकारका व्यवस्थापिका र न्यायिक निकायहरूलाई वर्गीय दायित्वको व्यवस्था गरेर समान मापदण्ड हासिल गर्नका लागि प्रभावकारी रूपमा यथासम्भव कोशिस गर्नका लागि छोडेको छ, ती दायित्वहरू कसरी पूरा गर्ने भन्नेबारे विस्तृत व्याख्या गरिएको छैन । यो प्रयोग सफल हुने हो वा होइन भन्ने कुरा अहिलेसम्म अनिश्चित नै छ, तर यो व्यवस्था अन्य देशका लागि राम्रो नमुना बन्नेछ ।

राष्ट्रिय कानूनहरूको क्षेत्र संवैधानिक सीमितताहरूबाट प्रभावित हुनसक्दछ । उदाहरणका लागि, मेक्सिकोको पद्धतिले सरकारका अन्य शाखाहरू वा संवैधानिक रूपमा स्वतन्त्र निकायहरूमाथि नियमहरू लगाउन व्यवस्थापिकाको सीमित शक्तिलाई समायोजन गर्न खोजेको छ । अन्य देशमा भने यो समस्याको रूपमा देखिएको छैन । उदाहरणका लागि, पेरुको कानून स्वतन्त्र संवैधानिक निकायहरूमा लागू हुन्छ । कतिपय सङ्घीय राज्य, जस्तै संयुक्त राज्य अमेरिका र मेक्सिकोमा राष्ट्रिय कानून सङ्घीय सार्वजनिक निकायमाथि मात्र लागू हुने भएकोले शक्तिको राजनीतिक विभाजनसम्बन्धी मुद्दाको सामना गरिरहेका छन् । प्रायशः यो समस्यालाई मुलुकभित्रका हरेक राज्य वा प्रान्तले आफ्नै उप-राष्ट्रिय सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनलाई अपनाएर सम्बोधन गर्ने गरिएको छ । एउटा सङ्घीय मुलुक भारतमा भने कानून केन्द्रीय र राज्यस्तरीय सार्वजनिक निकाय दुवैमा लागू हुन्छ ।

२०८

अर्को विविधतापूर्ण अभ्यास भइरहेको क्षेत्र सार्वजनिक संस्थानसम्बन्धी क्षेत्र हो । अधिकांश देशमा कानून सार्वजनिक संस्थानहरूसम्म विस्तारित भएको छ । सबै अवस्थामा भने यस्तो हुने गरेको छैन । उदाहरणका रूपमा स्विडेनलाई लिन सकिन्छ । जापानमा सार्वजनिक संस्थानहरूमा छुट्टै र समानान्तर कानून लागू हुन्छ । संयुक्त अधिराज्यमा राज्यको पूर्ण स्वामित्वमा रहेका निकायलाई मात्र समेटिएको छ, भने जमैकामा ५० प्रतिशत स्वामित्व पनि पर्याप्त मानिन्छ । सिद्धान्ततः र सूचनासम्बन्धी मानव अधिकारको अवधारणा अनुरूप संस्थानको स्वरूपमा भए पनि नभए पनि सम्पूर्ण सार्वजनिक निकायलाई समेटिनुपर्दछ ।

धेरै कानूनको क्षेत्र सार्वजनिक संस्थानमा मात्र सीमित नभई यसले सरकारसँगको सम्भौताबाट कोष प्राप्त गर्ने वा सार्वजनिक काम सञ्चालन गर्ने निजी निकायसमेत यसमा समावेश हुने गरेको छ । उदाहरणका लागि, भारतको कानून सरकारको स्वामित्वमा रहेका, नियन्त्रणमा रहेका वा उल्लेख्य रकम लगानी गरिएका निकायमा लागू हुन्छ । दक्षिण अफ्रिकामा कुनै पनि कानून अन्तर्गत सार्वजनिक काम गर्ने वा सार्वजनिक अधिकार उपभोग गर्ने सम्पूर्ण निकायलाई कानूनमा समेटिएको छ । किर्गिजस्तानको कानूनले राज्यद्वारा लगानी गरिएका, विशेष गरी स्वास्थ्य, शिक्षा, सूचना गतिविधि र त्यस्तै अन्य कार्यमा केन्द्रित निकायलाई कानूनले समेटेको छ । बढी सीमित स्वरूपमै भए पनि शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा र संस्कृतिलगायतका विविध क्षेत्रमा सार्वजनिक सम्भौता अन्तर्गत कार्य गर्ने तथा प्रभावशाली वा एकाधिकारयुक्त बजार ओगट्ने कानुनी निकायहरूसमेतमा यो कानून लागू गरेर अजरबैजान अझ अगाडि बढेको पाइन्छ ।

संस्थानहरूमा राज्यको सहभागिताले सामान्यतया यसको सञ्चालनमा जनहितलाई प्रतिबिम्बित गर्नुपर्दछ । विशेष गरी ५० प्रतिशत स्वामित्व सुनिश्चित रहेको तर प्रायः शेयर स्वामित्वको निकै कम प्रतिशत रहेको अवस्थामा देखिने संस्थानमाथिको राज्यनियन्त्रणले यस सिद्धान्तलाई अपनाउनुपर्दछ । कानूनमा विशेष रूपमा अभिव्यक्त गरिए अनुरूप निजी संस्थाको सार्वजनिक भूमिका निक्यौलका लागि सरकारी कोषको उपयोग वा राज्यको अधिकारको प्रयोगमा यस्तै औचित्य लागू हुनुपर्दछ ।

धेरै देशमा कानुनबाट निश्चित उन्मुक्तिहरू व्यवस्था गरिएको हुन्छ। उदाहरणका लागि, जमैकामा गभर्नर-जनरल र सुरक्षा फौजलाई उन्मुक्ति प्रदान गरिएको हुन्छ भने संयुक्त अधिराज्यमा विशेष सेना (अर्थात् गुप्तचर सेवा)लाई उन्मुक्ति प्रदान गरिएको हुन्छ। दक्षिण अफ्रिकामा मन्त्रपरिषद् वा सांसदहरूलाई समेटिंदैन। यिनीहरू दुर्भाग्यपूर्ण उन्मुक्ति हुन्। कुनै पनि न्यायोचित गोपनीयतासम्बन्धी हितसम्बन्धी कार्य यसप्रकारको समग्र उन्मुक्तिबाट भन्दा पनि अपवादको व्यवस्थाबाट राम्ररी गर्न सकिन्छ।

अध्ययन गरिएका मुलुकमध्ये, अझ यस लेखकलाई जानकारी भएसम्म दक्षिण अफ्रिका विशिष्ट देखिन्छ। त्यहाँ अधिकारको संरक्षण तथा अभ्यासका लागि व्यापारिक संस्थाका रूपमा परिभाषित निजी निकायलाई पनि सूचना सार्वजनिक गर्नुपर्ने दायित्व दिइएको छ। निजी संस्थाहरूसँग जनहितका लागि पहुँच प्राप्त गर्नुपर्ने सूचनाको भण्डार हुन्छ। सोही समयमा, दक्षिण अफ्रिकामा निजी संस्थाहरूमा रहेका सूचनामा पहुँचको क्षेत्र र यसलाई प्रयोग गर्ने तरिका सार्वजनिक निकायको तुलनामा पृथक छ र यससन्दर्भमा केही शैशव समस्या पनि छन्।^{३४०} सूचना सार्वजनिक गर्नुपर्ने दायित्व निजी निकायहरूले पनि उपयुक्त र प्रभावकारी रूपमा निर्वाह गरिरहेका छन् भन्ने सुनिश्चित गर्नका लागि यससम्बन्धमा अझ बढी विचारविमर्श गर्नु जरुरी छ।

अधिकांश देशमा नागरिकता जहाँको भए पनि हरेकले यो अधिकार दावी गर्न पाउँछन्। केही देशमा भने यो अधिकार नागरिक वा स्थायी बासिन्दामा मात्र सीमित गरिएको छ। पेरुको कानुनले विशेष गरी निवेदकको परिचयकै आधारमा सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधलाई अस्वीकार गर्न नसकिने व्यवस्था गरेको छ। यो अधिकार सबैलाई दिइनुका पछाडि स्पष्ट र निश्चित कारण छन् र यस्तो व्यवस्था गरिएको देशका लागि यो उल्लेख्य अतिरिक्त खर्च लाग्ने वा वा भार पर्ने देखिएको छैन।

प्रक्रियागत प्रत्याभूति

सूचनाका लागि गरिएका अनुरोधलाई प्रक्रियामा लानेसन्दर्भमा विभिन्न देशका कानुनमा केही भिन्नता छन् तर समग्र रूपमा हेर्दा विभिन्न कानुनले सापेक्षिक रूपमा माथिल्लो स्तरको समानता प्रदर्शन गरेको क्षेत्र पनि यही हो। दृश्य रूपमा सबैले निवेदन लिखित वा विद्युतीय स्वरूपमा हुनुपर्ने र त्यसमा निवेदकले आफ्नो नाम र पूर्ण ठेगानाका साथै खोजिएको सूचना पहिचान गर्न सजिलो हुने गरी सूचनाको विस्तृत विवरण उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेका छन्। दक्षिण अफ्रिका, अजरबैजान र किर्गिजस्तान जस्ता केही मुलुकले निवेदकहरूले मौखिक वा टेलिफोनबाट समेत सूचनाका लागि अनुरोध गर्नसक्ने व्यवस्था गरेका छन्।

अधिकांश मुलुकमा सूचनाका लागि अनुरोध गर्दा कारण खुलाउनु पर्दैन। भारतको कानुनले निवेदकलाई सम्पर्क गर्नका लागि आवश्यक पर्ने बाहेक कुनै पनि किसिमका व्यक्तिगत विवरण दिन नपर्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ। किर्गिजस्तानमा अनुरोध गरिएको सूचनाको उपयोगसम्बन्धमा सार्वजनिक अधिकारीले प्रश्न गर्न मिल्दैन भने युगान्डामा अनुरोधको कारणका सम्बन्धमा अधिकारीको अनुमानलाई गणना गरिंदैन। अर्कोतर्फ, स्विडेन जस्ता केही देशमा भने निवेदनलाई प्रक्रियामा लानका लागि आवश्यक पर्ने अवस्थालाई, उदाहरणका लागि अपवाद लागू हुने हो वा होइन भन्ने निर्णय गर्नका लागि, विचार गर्दै अतिरिक्त सूचना पनि माग गर्न सकिने व्यवस्था छ। यस्ता अतिरिक्त सूचनामा निवेदन दिनुको कारण पनि पर्नसक्दछ।

कतिपय कानुनमा सूचना अधिकृत जस्ता तोकिएका अधिकारीसमक्ष अनुरोध पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ भने अन्यले सूचना भएको सार्वजनिक निकायसमक्ष निवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्ने सामान्य व्यवस्था गरेका छन्।

केही देशमा निवेदनलाई औपचारिक रूपमा स्वीकार्नुपर्ने तथा समस्या परेको अवस्थामा र पुनरावेदनसम्बन्धी

प्रयोजनका लागि तत्कालै कागजी प्रक्रिया अपनाउनुपर्ने व्यवस्था छ । अजरबैजान र किर्गिजस्तानमा निवेदन प्राप्त गर्ने अधिकारी, मिति र निवेदनलाई कसरी प्रक्रियामा लिएको थियो र अन्त्यमा के कारवाही भयो भन्नेबारे विस्तृत विवरण केन्द्रीय खातामा दर्ता गरिनुपर्दछ ।

अधिकांश कानूनमा निवेदकलाई उपलब्ध गराउनुपर्ने सहायतासम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरिएको हुन्छ । उदाहरणका लागि, खोजिएको सूचनाका सम्बन्धमा विस्तृत व्याख्या गर्न निवेदकलाई समस्या परेको अवस्थामा वा निरक्षरता वा अशक्तताका कारण लिखित निवेदन प्रस्तुत गर्न नसकेको अवस्थामा । भारतमा त्यस्ता अशक्त व्यक्तिलाई सहायता दिने क्रममा मागिएको सूचना सार्वजनिक भइसकेको भए पनि उअवस्थामा समेत उपलब्ध गराइन्छ । सहायताको स्तरमा विविधता हुन्छ तर धेरै कानूनले 'उचित' सहायता उपलब्ध गराइने उल्लेख गरेका छन् । किर्गिजस्तानमा संरचनागत व्यवस्था तयार गरी हुलाक कार्यालयमा समेत अनुरोधको निवेदन उपलब्ध हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

अधिकांश कानूनमा सूचनाको जवाफका निमित्त समयसीमा तोकेका छन् । यस्तो समयसीमा अजरबैजानमा सात दिन तोकिएको छ भने धेरैजसो देशमा ३० दिन तोकिएको छ । कतिपयले सकेसम्म छिटो सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने उल्लेख गर्दै अधिकतम अवधिको व्यवस्था गरेका छन् । अनुरोध जटिल भएमा वा मुख्य कार्यालयमा नरहेका अभिलेखमा खोज्नुपर्ने भएमा वा अन्त्यसँग परामर्श गर्नुपर्ने अवस्था आएमा प्रायः सबैजसोले समयसीमा बढाउन अनुमति दिएका छन् । प्रायः माग गरिएको स्पष्टीकरणको जवाफ फर्काउने वा दस्तुर भुक्तानी गर्ने जस्ता कामका लागि निवेदकलाई लागेको समयलाई सूचना उपलब्ध गराउनका लागि निश्चित गरिएको समयावधिमा गणना गरिँदैन । धेरै देशमा समयसीमाभित्रै जवाफ दिन असफल भएमा अनुरोधलाई अस्वीकार गरिएको रूपमा लिइन्छ । पेरुमा स्वीकारै गर्न नसकिने किसिमको अस्पष्ट जवाफलाई पनि अस्वीकृतिका रूपमा लिइन्छ ।

२०६

भारत र अजरबैजानलगायतका थुप्रै देशले विशेष अवस्थाहरूमा छोटो समयसीमाको व्यवस्था गरेका छन् । भारत र अजरबैजान दुवै देशमा जीवन वा स्वतन्त्रता संरक्षण गर्नका लागि सूचना आवश्यक परेको खण्डमा सूचना उपलब्ध गराउनका लागि ४८ घण्टाको समयसीमा तोकिएको छ र अजरबैजानमा सूचना तत्कालै चाहिएमा २४ घण्टाभित्र सूचना उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । संयुक्त राज्य अमेरिकामा जीवन वा सुरक्षामा खतरा जस्ता बाध्यात्मक आवश्यकता वा सरकारका गतिविधिसम्बन्धमा सर्वसाधारणलाई तत्काल जानकारी गराउनुपर्ने अवस्थामा विशेष समयसीमाको व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो अवस्थामा सूचना दश दिनभित्र उपलब्ध गराइनुपर्दछ ।

संयुक्त अधिराज्यको कानूनमा जनहितको अग्राधिकारबारे विचार भइरहेको अवस्थामा विशेष (लामो) समयसीमा तोकिएको छ । जापान, बुल्गेरिया र युगान्डालगायतका धेरै देशमा तेस्रो पक्षलाई सूचित गर्नुपर्ने आवश्यक रहेको अवस्थामा फरक (लामो) समयसीमा तोकिएको छ । जमैका र युगान्डालगायतका केही देशमा सूचना प्रकाशन हुनै लागेको अवस्थामा समयसीमा विस्तारित गर्नका लागि अवसरको व्यवस्था गरिएको छ । विस्तारित समयसीमालाई होसियारीपूर्वक सीमित नगरिएको अवस्थामा यस्तो व्यवस्थाले अनुरोधलाई कार्यान्वयन गर्नमा समस्यामूलक रूपमा ढिलाइ गर्नसक्दछ ।

अर्को सार्वजनिक निकायसँग तोकिएको सूचना भएको अवस्थामा अधिकांश मुलुकले अनुरोधलाई स्थानान्तरण गर्नसक्ने र निवेदकलाई त्यसबारे सूचित गर्नुपर्ने प्रावधान राखेका छन् । त्यस्तो स्थानान्तरणको व्यवस्था लागू हुने आधारहरूमा विविधता पाइन्छ । युगान्डा र बुल्गेरियामा पहिलो निकायसँग सूचना नभएको अवस्थामा यस्तो स्थानान्तरण गरिन्छ भने भारत र संयुक्त अधिराज्यमा सूचनाको निकटतम सम्बन्ध अर्को निकायको कामसँग भएमा यो व्यवस्था लागू गरिन्छ र जापानमा न्यायोचित ठहरिएको अवस्थामा यो उपाय लगाइन्छ ।

थाइल्याण्डमा अर्को निकायबाट सूचना तयार गरिएको हो वा होइन र अर्को निकायले गोप्य भनी चिन्ह लगाएको छ वा छैन भनी परीक्षण गरिन्छ। स्विडेनमा 'राज्यको सुरक्षा' जस्तो कानूनले विशेष रूपमा अपवादपूर्ण अवस्थाका रूपमा उल्लेख गरेकोमा बाहेक अनुरोध प्राप्त गर्ने निकायले त्यसको जवाफ दिनुपर्दछ। जमैका, दक्षिण अफ्रिका र थाइल्याण्ड जस्ता मुलुकमा पहिलो निकायले नै अर्को निकायमा अनुरोध स्थानान्तरण गरिन्छ भने मेक्सिको जस्ता मुलुकमा निवेदकलाई सूचित मात्र गरिन्छ। संयुक्त अधिराज्यमा अर्को निकायले आफूसँग सूचना रहेको पुष्टि गरेमा र स्थानान्तरणका निम्ति निवेदकले अस्वीकार नगरेमा मात्र सोभै स्थानान्तरण गर्न अनुमति दिइएको छ। अन्यथा निवेदकलाई सामान्य रूपमा सूचित मात्र गरिन्छ।

अधिकांश कानूनमा सार्वजनिक निकायले निवेदकलाई अनुरोधका सम्बन्धमा उनीहरूको लिखित जवाफ दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। सूचना उपलब्ध गराउन स्वीकृति दिन लागेको अवस्थामा अनुरोधको जवाफ दिँदा पहुँचका लागि लाग्ने कुनै दस्तुर र अनुरोध उपलब्ध गराउन लागिएको स्वरूपका साथसाथै सम्भवतः यी व्यवस्थाविरुद्ध पुनरावेदन गर्ने अधिकारका सम्बन्धमा पनि उल्लेख गरिनुपर्दछ। अनुरोध अस्वीकृत भएको अवस्थामा जवाफमा निर्णयको कानुनी आधार उल्लेख गरी अस्वीकृतिको कारणका साथै अस्वीकृतिविरुद्ध गर्नसकिने पुनरावेदनको अधिकारसम्बन्धी जानकारी समावेश गरिनुपर्दछ। यस्तो प्रावधानले निवेदकलाई पुनरावेदनमा जाने वा नजाने दुई विकल्पमध्येबाट एउटा छनोट गर्न र पुनरावेदन गर्नका लागि आधारसमेत उपलब्ध गराउँछ।

विभिन्न मुलुकमा थप निश्चित नियमहरू छन्। पेरुमा अस्वीकृतिको सूचना दिँदा उक्त सूचना गोप्य रहने अपेक्षित समयबारे समेत जानकारी दिनुपर्दछ। बुल्गेरियामा पहुँच उपलब्ध गराउने निर्णय गरिएको जानकारी दिइएको सूचनामा पहुँचका लागि 'दाबी' गरिसक्नुपर्ने समयसीमा तोक्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ भने अस्वीकृतिको जानकारी दिइएको सूचना निवेदकले हस्ताक्षर गरी बुझिलिएको हुनुपर्दछ वा त्यसलाई हुलाकबाट पठाइएको हुनुपर्दछ। संयुक्त राज्य अमेरिका र किर्गिजस्तान दुवै देशमा अस्वीकृतिको सूचनामा उक्त निर्णयका लागि जिम्मेवार अधिकारीको नाम उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ। अमेरिकामा पहुँच दिन इन्कार गरिएको सूचनाको परिणामसमेत उल्लेख गरिनुपर्दछ भने किर्गिजस्तानमा विशेष पुनरावेदन अधिकारसम्बन्धी विवरण मात्र नभई मानव अधिकार र सूचनासम्बन्धी विषय हेर्ने स्थानीय तहको निकायको विवरणसमेत उपलब्ध गराउनुपर्दछ।

धेरै देशमा निवेदकलाई दस्तावेजको निरीक्षण, रूपान्तरण, विद्युतीय प्रति, प्रतिलिपि वा आधिकारिक प्रति जस्ता विभिन्न पहुँचका स्वरूपमध्ये छनोट गर्न अनुमति दिइएको छ। भारतको कानूनले सार्वजनिक कार्यको निरीक्षण गर्ने र नमुना दिने व्यवस्था पनि गरेको छ भने बुल्गेरियाको कानूनमा मौखिक जवाफको पनि व्यवस्था गरिएको छ। तोकिएको स्वरूपमा पहुँच उपलब्ध गराउँदा अभिलेखमा क्षति पुग्ने वा सार्वजनिक निकायको स्रोत अनावश्यक रूपमा व्यय हुने वा प्रतिलिपि अधिकार उल्लङ्घन हुने जस्ता अवस्थामा तोकिएको स्वरूपमा पहुँच उपलब्ध गराउन प्रायः अस्वीकार गरिन्छ। दक्षिण अफ्रिका र अजरबैजानलगायतका केही मुलुकमा कानूनले निवेदकले चाहेको भाषामा अभिलेख उपलब्ध छ भने सोही भाषामा उनलाई पहुँच उपलब्ध गराउने विशेष व्यवस्था गरेको छ। युगान्डाको कानूनले अशक्त व्यक्तिका निम्ति विना दस्तुर विशेष पहुँचको व्यवस्था गरेको छ।

निवेदकले प्रयोग गर्नसक्ने स्वरूपमा सूचना प्रस्तुत गर्नका लागि सामग्री तयार गर्न वा सूचना राखिएका विभिन्न स्वरूपबाट सूचना निकाल्नका लागि सार्वजनिक निकायले कति प्रयास गर्नुपर्दछ भन्ने विषय जटिल छ। थाइल्याण्ड र पेरु जस्ता केही देशमा कानूनले विशेष रूपमा पहुँचसम्बन्धी अधिकार सूचनालाई प्रक्रियामा लाने कार्यमा विस्तारित नहुने उल्लेख गरेको छ भने दक्षिण अफ्रिकी कानूनले यसलाई मेसिनद्वारा सूचना भिक्ने

काममा सीमित गरेको छ । व्यवहारमा अधिकांश मुलुकले विद्युतीय स्वरूपबाट सूचना भिक्ने केही प्रयास गर्दछन् तर यो कार्य सीमाभित्र सीमित रही गरिन्छ ।

दस्तुरसम्बन्धमा विभिन्न परिपाटी रहेका छन् । सूचना उपलब्ध गराउने सन्दर्भमा लागू हुने दस्तुर मुख्यतया: चार किसिमका छन् । ती हुन्, सूचना खोज्ने दस्तुर, सूचना तयार गर्दा वा सूचनाबारे समीक्षा गर्दा लाग्ने दस्तुर, प्रतिलिपि बनाउँदा लाग्ने दस्तुर र निवेदकलाई सूचना पठाउँदा मा पहुँच प्रदान गर्दा लाग्ने दस्तुर र जरुरत परेमा निवेदकलाई सूचना पठाउँदा लाग्ने दस्तुर । मेक्सिको, जमैका र पेरु जस्ता केही देशमा सूचनाको प्रतिलिपिका लागि लाग्ने खर्चमा सम्पूर्ण दस्तुरलाई सीमित गरिएको छ भने पेरुमा अन्य दस्तुर लिँदा पहुँचमा अवरोध सिजर्ना हुने मानिन्छ र प्रतिबन्धसम्बन्धी व्यवस्था आकर्षित गर्दछ ।

भारत, जापान र स्विडेनलगायतका कतिपय देशका कानूनले दस्तुरहरूको अनुसूची तयार गर्ने केन्द्रीय निकायकै व्यवस्था गरेका छन् । उदाहरणका लागि, जापानमा यो निकाय मन्त्रिमण्डलको आदेशबाट स्थापित हुन्छ । यसले गर्दा विभिन्न सार्वजनिक निकायले भिन्नाभिन्नै तोक्ने दस्तुरहरूको टुक्रे व्यवस्थालाई रोक्दछ र बढ्दो दस्तुरको चापलाई सीमित गर्दछ । धेरै मुलुकले दस्तुर मिनाहासम्बन्धी विशेष प्रावधान राखेका छन्, उदाहरणका लागि कतिपय देशले गरिवहरूबाट दस्तुर असुल गर्दैन । दक्षिण अफ्रिकाले आयको विशेष स्तर तोकेर सोभन्दा कम आय गर्नेहरूबाट कुनै दस्तुर नलिने प्रावधान राखेको छ ।

केही देशमा विविध प्रकारका सूचनाका लागि विभिन्न दस्तुर लाग्ने व्यवस्था गरिएको छ, उदाहरणका लागि, मेक्सिकोमा व्यक्तिगत तथ्याङ्कमा पहुँच निःशुल्क गरिएको छ भने अजरबैजान, स्विडेन र बुल्गेरियामा सूचनाको अवलोकन वा आफैले प्रतिलिपि बनाउन कुनै दस्तुर लाग्दैन । केही देशमा वास्तविक लागत मात्र असुल गरिन्छ ।

१०८

संयुक्त राज्य अमेरिकाको कानूनमा दस्तुरका सम्बन्धमा विस्तृत प्रावधान समावेश गरिएको छ । व्यापारिक निवेदकबाट सूचना खोज्ने, प्रतिलिपि बनाउन र दस्तावेजको समीक्षा गर्नका लागि दस्तुर लिइन्छ भने शैक्षिक वा वैज्ञानिक संस्थाहरूबाट प्रतिलिपि बनाउनका लागि मात्र दस्तुर लिइन्छ तथा अन्य निवेदकबाट खोजी गर्ने र प्रतिलिपि बनाउनका लागि दस्तुर लिइने व्यवस्था गरिएको छ । पछिल्ला दुई वर्गका निम्ति पहिलो दुई घन्टासम्मको खोजी र एक सय पृष्ठसम्मको प्रतिलिपि बनाउन दस्तुर मिनाहा हुन्छ । अन्त्यमा, जनहितसँग सम्बन्धित निवेदनका निम्ति दस्तुरहरू मिनाहा गरिएको हुन्छ, यस व्यवस्थाले सञ्चारमाध्यम र धेरै गैरसरकारी संस्थालाई समेटेको हुन्छ । किर्गिजस्तान र स्विडेनलगायतका मुलुकहरूले पनि निश्चित समय र प्रतिलिपिको सुविधा निःशुल्क उपलब्ध गराउने गरेका छन् ।

दस्तुरका कारण कुनै पनि व्यक्तिको सूचनाका लागि अनुरोध गर्ने इच्छामा नकारात्मक प्रभाव नपरोस् भन्ने उद्देश्यले जुनसुकै पद्धति अपनाएको भए पनि दस्तुरको स्तर कमै राख्नु महत्वपूर्ण हुन्छ । यस विषयलाई उत्तम ढङ्गबाट सम्बोधन गर्ने कसरी गर्ने भन्ने कुरा आर्थिक अवस्था, सार्वजनिक क्षेत्रसँगको सहभागिता र त्यस्तै अन्य तत्वका आधारमा देशैपिच्छे, फरक हुन्छ ।

निकै थोरै मात्र महत्वपूर्ण दस्तावेजहरू जस्ता केही अपवादबाहेक आफूसँग भएका सबै दस्तावेजको अभिलेख सार्वजनिक निकायले तयार पारिराख्नुपर्ने व्यवस्था अपनाएर स्विडेनले यस सन्दर्भमा सापेक्षिक रूपमा विशिष्ट व्यवस्था थालेको छ । अजरबैजानले पनि आफ्नो कानूनमा यस्तै व्यवस्था ल्याएको छ । दर्ता पुस्तिका आफै पनि सामान्यतया अनलाईनमा उपलब्ध सार्वजनिक अभिलेख हो र यसले सूचनासम्बन्धी अनुरोधलाई व्यापक र स्पष्ट रूपमा सहजीकरण गर्दछ ।

प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्य

अध्ययन गरिएका स्विडेन, जापान र दक्षिण अफ्रिकाका अपवादलाई छोडेर अन्य सामान्य नियमसमेत लागने प्रायःजसो मुलुकका कानुनले कुनै अवरोध नभएमा पनि सार्वजनिक निकायले मुख्य मुख्य सूचना सार्वजनिक गर्नुपर्ने दायित्व तोकेका छन्। यसले थाहा पाउन पाउने हक अनुरोध भएपछि सूचना दिने जस्तो निस्क्रिय व्यवस्था नभई सार्वजनिक हितको विषयमा सूचना जारी गर्नुपर्ने अग्रसक्रियता लिनुपर्ने दायित्वलाई मान्यता दिइन्छ। वास्तवमा सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचनामा पहुँचलाई प्रवर्धन गर्न यो एउटा महत्वपूर्ण पद्धति रहेकोमा बहदो रूपमा पहिचान गरिन थालेको छ। पेरु (सन् २००२), अजरबैजान (सन् २००५), भारत (सन् २००५) र किर्गिजस्तान (सन् २००७) जस्ता मुलुकका नयाँ सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनमा अग्रसक्रियतापूर्वक वा नियमित प्रकाशन गर्नुपर्ने व्यापक नियमहरू छन्।

अधिकांश कानुनले अभिलेखको श्रेणीको सूची उपलब्ध गराएका छन् जसमा उनीहरूको सामान्य कामहरू, उनीहरूले उपलब्ध गराउने सेवाहरू तथा सूचनाका लागि कसरी अनुरोध गर्ने भन्नेबारे जानकारी छन्। विशेष सूची भने मुलुकैपिच्छे फरक छ र प्रत्येक मुलुकको विस्तृत विवरणलाई यहाँ दोहोर्‍याइने छैन। अधिकांश परिस्थितिमा अग्रसक्रिय प्रकाशनको अधीनमा पर्ने अभिलेखहरूसमेत अपवादको अधीनमा रहेका छन्।

संयुक्त अधिराज्यमा कानुनले सार्वजनिक निकायले प्रकाशन योजना सहित आउनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ, जसलाई त्यसपछि स्वतन्त्र सूचना आयुक्तले स्वीकृत गर्न आवश्यक छ। वैकल्पिक रूपमा आयुक्तले उपलब्ध गराएको उपयुक्त नमुना प्रकाशन योजनालाई समेत अनुसरण गर्न सक्दछन्। आयुक्तको स्वीकृतिमा समय सीमितता हुन सक्दछ वा यसलाई निषेध गर्न सकिन्छ र यसबाट समयान्तरमा अग्रसक्रियता सूचना प्रवाहलाई अनुमति दिँदै अग्रगामी अभिवृद्धि गर्न यो लचिलो अवधारणा हो। समयान्तरमा यसलाई परिवर्तनसमेत गर्न सकिन्छ। यसैगरी, यसप्रति स्वतन्त्र ढङ्गको अग्रसक्रिय अनुगमन निकायसमेत चाहिन्छ र त्यस्तो अवस्थामा सूचना आयुक्त नै आवश्यक पर्दछ र विविध सार्वजनिक निकायबाट प्रकाशित सूचनाको क्षेत्रमा विविधतातर्फ उन्मुख गराउन सक्दछन्। मेक्सिको जस्ता केही देशले आवश्यकीय रूपमा पहिलो कार्यविधि अपनाएका छन् तर स्वतन्त्र निकायबाट पद्धतिको अनुगमनको लागि उपलब्ध गराउँछ।

युगान्डा, किर्गिजस्तान, पेरु र भारतसमेतका धेरै कानुनले प्रकाशित सूचनाको नियमित रूपमा अध्यावधिक गरेका छन् र प्रायः वार्षिक रूपमा प्रकाशज गर्दछन्। पेरुमा त्रैमासिक रूपमा केही निश्चित वित्तीय सूचना प्रकाशन गर्न आवश्यक छ, जसमा तुलनात्मक अध्ययनका निमित्त पछिल्ला दुई वटा त्रैमासिक विवरणसमेत समावेश हुनुपर्दछ।

धेरै वटा कानुनले व्यापक रूपमा सूचनामा पहुँच हुने गरी प्रकाशन गर्नुपर्ने सवाललाई सम्बोधन गरेका छन्। थाइल्याण्डको कानुनले दोहोरो अवधारणा उपलब्ध गराएको छ। जसअन्तर्गत निश्चित सूचना सरकारी राजपत्रमा प्रकाशित हुनुपर्दछ भने अन्य सूचना अवलोकनका लागि उपलब्ध गराउनुपर्दछ। प्रकाशनसम्बन्धी कर्तव्यका लागि तीन तहको धारणा चाखलाग्दो छ, यद्यपि सरकारी राजपत्रमा प्रकाशन गर्दा यो व्यापक रूपमा जनतासम्म पुग्ने उत्तम तरिका भने होइन। संयुक्त राज्य अमेरिकाले समेत त्यस्तै अवधारणा अपनाएको छ तर सोही समयमा यस सूचनालाई विद्युतीय रूपमा समेत उपलब्ध गराइएको हुनुपर्दछ। मेक्सिकोको कानुन भने अझ अघि बढेको छ जसमा सर्वसाधारणलाई सूचनामा पहुँचका लागि सार्वजनिक निकायले कम्प्युटर उपलब्ध गराउनुपर्दछ र यसका साथमा प्रिन्टर र आवश्यक परेको अवस्थामा प्राविधिक सहायता दिनुपर्दछ। किर्गिजस्तान र अजरबैजानको कानुनले सार्वजनिक पुस्तकालय र इन्टरनेटमार्फत् प्रसारित गरिने व्यवस्था गरेको छ भने भारत र पेरुको कानुनमा सार्वजनिक निकायले प्रसारका उपयुक्त विधिको प्रयोग गर्न निर्देशनहरू समावेश छन्। यसमा ग्रामीण वा थोरै जनसङ्ख्या घनत्व भएका क्षेत्रसमेत समावेश छन्।

संयुक्त राज्य अमेरिकाको कानूनान्तर्गत कुनै अनुरोध का अनुसार सार्वजनिक गरिएको कुनै सूचना र यो अर्को अनुरोधको समेत पर्ने देखिएमा यस्ता अभिलेखको अनुक्रमणिकासमेत राखेर विद्युतीय माध्यमबाट उपलब्ध गराउनुपर्दछ। यसले पहिल्यै निर्माण भएको संयन्त्रलाई उपलब्ध गराउँछ, जसबाट महत्वपूर्ण सूचना नियमित रूपमा उपलब्ध गराउन सुनिश्चितता प्रदान गर्दछ। मेक्सिकोमा अनुरोधका जबाफमा दिइएका सम्पूर्ण सूचनालाई विद्युतीय माध्यममा उपलब्ध गराइन्छ।

बुल्गेरियाको कानूनमा नवीनता छ, किनभने यसले सार्वजनिक निकायले जीवन, स्वास्थ्य र सुरक्षा वा सम्पत्तिमाथि रहेको चेतावनीलाई नियन्त्रण गर्ने सूचनालाई प्रकाशन गर्नुपर्दछ, वा यो समग्र जनहितसँग सम्बन्धित छ, जुन महत्वपूर्ण रूपमा विस्तृत दायित्व हो। अजरबैजानको कानूनले समेत जीवन, स्वास्थ्य, सम्पत्ति वा वातावरणमाथि चेतावनी गर्ने वा अग्रसक्रिय आधारमा तत्कालै प्रसारित गरिनुपर्ने जनहितका महत्वपूर्ण विषयवस्तु समेटेको छ।

सर्वेक्षण गरिएको राष्ट्रमध्ये एकलो राष्ट्र किर्गिजस्तानको कानूनले खुला बैठकको प्रावधानलाई समेटेको छ, यद्यपि संयुक्त राज्य अमेरिकाजस्तै केही मुलुकमा यसलाई सम्बोधन गर्ने विशेष कानूनसमेत छन्। खुला बैठकहरू सार्वजनिक क्षेत्र वा खुलापनलाई प्रवर्धन गर्नका निम्ति महत्वपूर्ण संयन्त्र हुन् र यो पद्धतिलाई त्यसकारण commend गरिन्छ।

सबैजसो मुलुकमा पाइने प्रमुख प्रवृत्तिले अग्रसक्रिय रूपबाट बढीभन्दा बढी सूचना उपलब्ध गराउनु हो, विशेष गरी अनलाइन मार्फत्। यसले सार्वजनिक क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्न धेरै सहयोग गर्दछ, र साथै यसले राम्रो सेवा प्रावधानतर्फ उन्मुख गराई ई-सरकारको महत्वपूर्ण रूपतर्फ गएको छ। सापेक्षिक रूपमा सजिलो र इन्टरनेटमार्फत् अग्रसक्रिय प्रकाशन गर्दा न्यून लागत पर्ने भएकोले यसलाई प्रवर्धन गर्न सकिन्छ। अनुरोधको भार अग्रसक्रिय रूपमा अद्यावधिक गर्ने मुलुकहरूमा त्यस्तो समस्या कम छ, तर त्यस्तो कार्य नगर्नेमा बढी छ। भारतको कानूनले अभिव्यक्त रूपमै सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधको सङ्ख्यालाई न्यूनीकरण गर्न अग्रसक्रिय प्रकाशनको भूमिकालाई पहिचान गरेको छ, विशेष गरी सार्वजनिक निकायले अग्रसक्रिय प्रकाशनलाई बढावा दिन प्रयास गर्नुपर्ने आवश्यक छ।

अपवाद

अधिकांश कानूनमा अपवादहरू वा सूचना प्रवाह गर्न अस्वीकार गरिनुको आधारका विस्तृत सूची राखिएको हुन्छ, तर बुल्गेरिया र किर्गिजस्तानलगायत केही राष्ट्रका कानूनमा यसो नगरी यस उद्देश्यका लागि विद्यमान गोपनीयतासम्बन्धी कानूनलाई उल्लेख गरिएको छ। यो एकदमै विवादास्पद छ र खुलापनका व्यवस्थाहरूलाई यसले सम्भवतः गम्भीर चुनौति दिन्छ (हेर्नुहोस्, तल)।

प्रायः गरी सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा पहिचान गरिएका अपवाद न्यायोचित हितसँग सम्बन्धित छन्, तर कतिपय अवस्थाहरूमा तिनीहरूलाई अनावश्यक रूपमा बृहद् बनाइएको छ र यो कुरा कतिपय कानूनमा गम्भीर समस्याका रूपमा रहेको छ। थोरै मात्र कानूनमा दुर्लभ वा विशेष किसिमका अपवाद समेटिएका छन्। उदाहरणका लागि, संयुक्त अधिराज्य र थाइल्याण्डको कानूनमा राजपरिवारसँग सम्बन्धित अपवादहरू समावेश छन् भने दक्षिण अफ्रिकाको कानूनमा आन्तरिक राजस्व सेवा र तेस्रो पक्षद्वारा गरिने अनुसन्धानसम्बन्धी अपवाद राखिएका छन्। संयुक्त राज्य अमेरिकाको कानूनमा तेलका कुवासम्बन्धी एउटा अपवाद राखिएको छ। हल्ला के छ, भने त्यतिबेला त्यहाँका राष्ट्रपतिमा टेक्सासका लिण्डोन बी. जोन्सन रहनुभएकोले उक्त

अपवाद राखिएको थियो । भारतको सूचनासम्बन्धी एउटा अपवादका रूपमा अपराध गर्न उक्साउने सूचनालाई समावेश गरिएको छ । अधिकांश स्थानमा अपराधका लागि उक्साउनुलाई अपराधकै रूपमा मानिने भए पनि सार्वजनिक निकायसँग रहेका सूचनालाई सार्वजनिक गर्दा कसरी यस्तो परिणाम आउला भन्ने बुझ्न कठिन छ । सामान्यतः यस्ता 'विशेष' अपवादहरूसम्बन्धमा प्रश्न उठाउन सकिन्छ किनभने आधुनिक मुलुकहरूमा करिब करिब यस्तै प्रकारका (न्यायोचित) गोपनीयता आवश्यक छन् ।

अपवादहरूद्वारा संरक्षित हितका पछाडि संरक्षित हित र खुलापनको आवश्यकताबीच उपयुक्त सन्तुलन सुनिश्चित गर्ने कठिन कार्य रहेको छ । यसलाई सम्बोधन गर्ने थुप्रै उपाय विभिन्न कानूनमा छन् ।

धेरै कानूनले विभिन्न तरिकाबाट अपवादको क्षेत्रलाई साँघुरो बनाउन खोजेका छन् । धेरैमा अपवादका पनि अपवाद समाविष्ट छन् । यस्तो उपाय दक्षिण अफ्रिका र युगान्डाका कानूनमा व्यापक रूपमा प्रयोग गरिएको छ । उदाहरणका लागि जापानको कानूनमा जस्तै त्यहाँका कानूनका अनुसार सरकारी अधिकारीहरूका सरकारी भूमिकासम्बन्धी कुराहरूमा गोपनीयतासम्बन्धी अपवादमा लागू हुँदैन । सूचना सार्वजनिक हुनसक्नेसम्बन्धमा तेस्रो पक्षलाई पहिल्यै सचेत गराइएको छ भने उक्त सूचना अपवादको क्षेत्रभित्र नपर्ने व्यवस्था गरेर दक्षिण अफ्रिका र युगान्डाको कानूनले तेस्रो पक्षको समर्थनमा अपवादलाई सीमित पारेका छन् ।

थाइल्याण्ड र जमैकालगायतका थुप्रै देशले मन्त्रपरिषद् वा आन्तरिक विचारविमर्शसम्बन्धी अपवाद अन्तर्गत परेकाभन्दा बाहेकका तथ्यपरक वा प्राविधिक पृष्ठभूमिपत्रहरू सार्वजनिक गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेका छन् । कतिपय अवस्थाहरूमा कानूनहरूले पहिल्यै उन्मुक्ति दिइएका सूचनाहरूलाई पनि निर्णय गरिएपछि, अदालतद्वारा कुनै विवाद समाधान भइसकेपछि, अनुसन्धान पूरा गरिएपछि वा अन्य कुनै 'अन्तिम' चरणमा पुगेपछि सार्वजनिक गर्नसकिने व्यवस्था गरेका छन् । आर्थिक र वित्तीय सूचना, सर्वसाधारणलाई उपलब्ध गराइएको लाभसम्बन्धी सूचनालगायतका गोप्य सूचनाका रूपमा लिन नसकिने विभिन्न किसिमका सूचनाको लामो सूची अजरबैजानको कानूनमा उपलब्ध गराइएको छ ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानून र गोपनीयतासम्बन्धी कानूनबीचको सम्बन्ध एउटा कठिन मुद्दा हो । सैद्धान्तिक रूपमा, अपवादसम्बन्धी व्यवस्थाले खुलापनको आवश्यकतालाई ध्यान दिएसम्म र यो उपयुक्त क्षेत्रमा रहेसम्म यी दुई कानूनमध्ये कुनैमा पनि अपवादको व्यवस्था गर्दा केही फरक पर्दैन । व्यावहारिक रूपमा भने कतिपय गोपनीयतासम्बन्धी कानूनले उपयुक्त सन्तुलन उपलब्ध गराउँदैनन् । यसो हुनुको आंशिक कारण के हुनसक्छ भने तिनीहरूको मस्यौदा खुलापनको आवश्यकताले मान्यता पाउनुपूर्व नै गरिएका थिए । यसलाई भिन्नै किसिमबाट हेर्ने हो भने सूचनाको हकसम्बन्धी कानून पारित भएको समयमा पहिलेदेखि नै अस्तित्वमा रहेको गोपनीय व्यवस्थालाई कायमै राख्दा अनुचित गोपनीयताले प्रश्रय पाउने सम्भावना हुन्छ ।

माथि उल्लेख गरिएका कुराका विपरित अधिकांश मुलुकहरूमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले गोपनीय कानूनलाई हस्तक्षेप गर्ने गरेको छैन भने दक्षिण अफ्रिका र भारतलगायतका केही मुलुकका सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनमा सर्वोपरिताको क्षमता छ । विशेष रूपमा गोपनीयताको दृष्टिकोणबाट सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐन-१९२३ समस्यामूलक रहेको पहिचान गरिएकोले हुनसक्छ, भारतको सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनले सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐनको तुलना अग्राधिकार पाएको उल्लेख गरिएको छ । अजरबैजान र जमैका जस्ता केही देशमा सूचनाको हकसम्बन्धी कानून र गोपनीयतासम्बन्धी कानूनबीचको सम्बन्ध अस्पष्ट छ । गोपनीयतासम्बन्धी एउटै मात्र कानून गोपनीयता ऐनलाई वैध मानिएको स्विडेनमा भने मध्यपन्थी समाधान अपनाइएको छ । यसमा पारदर्शी हुने तथा बहुसङ्ख्यक मुलुकहरूका पुराना कानूनमा लुकेर रहेका गोपनीयतासम्बन्धी थुप्रै प्रावधानलाई हटाउने उद्देश्य रहेको पाइन्छ । केही फरक शैलीमा जापानको कानुनी व्यवस्थाले एउटा विशेष सूचीमा सूचिकृत कानूनहरूलाई मात्र सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनविरुद्ध अग्राधिकार

प्रदान गरिएको छ । गोपनीयतासम्बन्धी कानूनहरू यथास्थानमा रहने तर प्रासङ्गिक सूचनालाई प्रवाहित नगर्नेसम्बन्धमा आफ्नो स्वविवेक प्रयोग नगर्ने शर्त राखेर संयुक्त राज्य अमेरिकाको कानूनले लुकेर रहेका गोपनीयतासम्बन्धी कानूनको समस्याका लागि केही समाधानको व्यवस्था गरेको छ ।

अर्को सवाल सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनअन्तर्गत सूचना प्रवाहलाई निश्चित गर्न वर्गीकरणको भूमिका हो । अधिकांश अवस्थाहरूमा वर्गीकरण अप्रासांगिक र सूचनाको हकसम्बन्धी कानून वा सम्भवत गोपनीयतासम्बन्धी कानूनमा रहेका अपवादले सूचना प्रवाहसम्बन्धमा निर्णयका लागि आधार प्रदान गर्दछ । अर्कोतर्फ औपचारिक कानूनी नियमलाई छाडेर वर्गीकरणले प्रायश व्यवहारमा सूचना प्रवाहका सम्बन्धमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ र धेरै कानूनलाई यसले सीमित गर्न उपयोग गरिन्छ । उदाहरणका लागि, अजरबैजानको कानूनमा वर्गीकृत सूचनामा वर्गीकरणको समाप्तिसम्बन्धी मिति राख्नुपर्दछ । मेक्सिकोको कानून अन्तर्गत वर्गीकरणलाई समीक्षाको विभिन्न तहको अधीनमा रहने र यसमा स्वतन्त्र अनुगमन निकायसमेत पर्दछन् ।

सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको अपवादको तीन खण्डे परीक्षणलाई सूचनाको हकका विशेषताहरू परिच्छेदमा औल्याइएको थियो । यस परीक्षण अन्तर्गत (क) कानूनमा सूचिकृत गरिएका अपवादको क्षेत्रभित्र सूचना परेमा, (ख) सूचना प्रवाहबाट संरक्षित हितमाथि हानि हुने खतरा उत्पन्न भएमा, र (ग) सूचना प्रवाहबाट हुने हानि जनहितको विरुद्धमा भएको देखाउन सकेमा बाहेक सार्वजनिक निकायले सूचना सार्वजनिक गर्नुपर्दछ । यस पुस्तकमा अध्ययन गरिएका केही कानूनले परीक्षणका तीन वटा पक्षहरूलाई निश्चित रूपमा मानेको भए पनि धेरैले यसका प्रायजसो खण्डहरूलाई प्रतिबिम्बित गरेका छन् ।

२१२

विभिन्न कानूनमा रहेका अपवादमध्ये बहुसङ्ख्यकमा कुनै न कुनै प्रकारले हानि परीक्षण अधीनस्थ रहेको पाइन्छ वा कानूनतः विशेष सुविधा प्राप्त सूचनाजस्तै अन्तर्निहित रूपमा हानि परीक्षणका व्यवस्थाहरू गरिएका छन् । उदाहरणका लागि, कानूनी रूपमा विशेषाधिकारयुक्त सूचनाको हकसँग जोडिएका निश्चित अपवादहरूमा प्रभावकारी रूपको आन्तरिक हानि परीक्षण रहेको छ र कानूनी रूपमा विशेषाधिकारयुक्त सूचनाको परिभाषा विशेष गरी जनहित प्रधानतालाई संरक्षण गर्न विकसित गरिएको थियो । अन्यथा, हानिको स्तरमा विविधता पाइन्छ र सूचना प्रवाहमा महत्वपूर्ण मान्दा हानि उच्चस्तरको भएमा व्यवहारमा अपवाद साँघुरो बन्दछ । विभिन्न कानूनमा पाइएका हानिका केही उदाहरणहरूमा: 'पक्षपात गर्नसक्ने', 'नकारात्मक परिणामतर्फ उन्मुख गराउने', 'हानि हुने पर्याप्त कारण भएमा' र 'हानि हुने आशा गरिएका' पर्दछन् ।

स्विडेनमा अपवादहरूलाई दुई वर्गमा बाँडिएको छ, पहिलोमा हानिको अनुमान गरिन्छ भने दोस्रोमा हानिको विरुद्धमा अनुमान गरिन्छ । संयुक्त अधिराज्य र जमैका जस्ता केही देशमा निश्चित अधिकारीहरूले सूचना सार्वजनिक गर्दा संरक्षित हितलाई हानि गर्ने भनी प्रमाणपत्र जारी गर्नसक्ने अधिकार रहन्छ जसबाट सूचना गोपनीयतालाई प्रभावकारी ढङ्गबाट व्याख्या गर्न सक्दछन् ।

यी प्रमाणपत्रहरू खुलापनको दृष्टिकोणबाट अत्यन्त समस्याग्रस्त रहन सक्दछन् । तिनीहरूले सामान्यतया सूचना आयुक्त वा अदालत जस्ता पुनरावेदन निकायद्वारा समीक्षाको तहलाई सीमित गर्न सक्दछन् ।

धेरै कानूनले निश्चित कानूनको परिधिबाट पूर्ण रूपमा बाहिर राखेको पाइन्छ, जसले हानि परीक्षण मात्र नभई कुनै प्रकारको जनहित प्रधानतालाई छल्ने तथा सूचना बिल्कुलै सार्वजनिक नगर्ने विचारसमेतलाई आत्मसात गरेको छ । उदाहरणका लागि, सुरक्षा र अनुसन्धान निकायलाई संयुक्त अधिराज्य, भारत र पेरुमा निषेध गरिएको छ भने युगान्डामा मन्त्रिपरिषद् र अदालतलाई बाहिर राखिएको छ । महत्वपूर्ण रूपमा भारतमा भ्रष्टाचार वा मानव अधिकार दुर्व्यवहारसँग सम्बन्धित सूचनामा निषेध लागू हुँदैन ।

धेरै देशले समेत निश्चित प्रकारका अनुरोधलाई निषेध गरेका छन् । उदाहरणका लागि, मेक्सिकोको अफेन्सिभ अनुरोध वा पहिले नै विचार गरिएका अनुरोधलाई निषेध गरिन्छ । संयुक्त अधिराज्यमा भन्फटिलो वा दोहोरिने अनुरोध गरिएको, पहिले नै पहुँच दिइएका अनुरोध र प्रकाशित गर्ने मनसाय राखिएका सूचनाका लागि गरिएको अनुरोधलाई रोकिएको छ । दक्षिण अफ्रिकामा प्रकाशित हुनै लागेको सूचना र भन्फटिला अनुरोधहरू समेटिएको छ । दुवै निषेध सिद्धान्ततः कानुनी छन् । चालु प्रकाशन अवधारणालाई अनुरोधमुखी पहुँचको विकल्पका रूपमा लिइनु कुनै गल्ती हुने देखिन्छ जबसम्म समय वा पहुँचको लागत जस्ता कुराको स्तर एउटै रहेको हुन्छ । तर, त्यस्तो विषय नभएको अवस्थामा अनुरोधका प्रक्रियालाई सार्वजनिक निकायले सूचनाको प्रकाशनको प्रयोग गरेर हटाउन सक्दछन् । यसैगरी, भन्फटिला, होच्याउने वा दोहोरिने अनुरोधले सार्वजनिक निकायको लागत बढाउन सक्दछन् र सूचनाको हकलाई अधि बढ्ने परिस्थितिसमेत देखिन्छ । तर, यसलाई व्यापक रूपमा उपयोग गरिएमा वा अत्यधिक स्वविवेकीय सीमितताभिन्न राखिएमा समेत त्यो समस्याग्रस्त बन्दछ ।

संयुक्त अधिराज्य, दक्षिण अफ्रिका, युगान्डा, अजरबैजान र जापान जस्ता सर्वेक्षण गरिएका आधाजसो देशमा जनहित प्रधानता समावेश छ । दक्षिण अफ्रिका, युगान्डा र थाइल्याण्ड जस्ता मुलुकका केही सवालहरूमा जनहित प्रधानता केही निश्चित प्रकारका हितसँग सीमित गरिएको छ जसअन्तर्गत कानुनको उल्लङ्घन वा सार्वजनिक सुरक्षा वा वातावरणमा गम्भीर जोखिम छन् । यस अवधारणाको फाइदा भनेकै स्पष्ट हुनु हो । वास्तवमा यसमा समेत क्षेत्र साँघुरो छ र यसले व्यापक तहको महत्वपूर्ण जनहितलाई निषेध गरेको छ । धेरै वटा कानुनमा निश्चित अपवादका निम्ति विशेष किसिमका जनहित प्रधानता छन् । उदाहरणका लागि, मेक्सिको र पेरुले मानव अधिकार उल्लङ्घन वा मानवताविरुद्धको अपराधका सम्बन्धमा प्रधानता समावेश गरेका छन्, स्विडेनले उपभोक्ता संरक्षण र स्वास्थ्य तथा सुरक्षालाई प्रधानता दिएको छ । जमैकाले मन्त्रिपरिषद् अभिलेख र वातावरणलाई पहिचान गरेको छ । सम्पूर्ण सर्वेक्षण गरिएका कानुनले गोप्य रहेको अवस्थामा समेत अभिलेखलाई पृथक गरेर सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था गरेका छन् ।

३१३

अधिकांश कानुनले ऐतिहासिक सामग्रीको सूचना प्रवाह उपलब्ध गराएका छन् र यसमा प्रायशः अपवादको किसिमका आधारमा विभिन्न समय अवधि लागू हुन्छ । उदाहरणका लागि, अजरबैजानको कानुनले संरक्षित सूचना सर्वसाधारणको हितका आधारमा पाँच वर्षभित्र सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था गरेको छ भने युगान्डामा आन्तरिक विचारविमर्श अन्तर्गत संरक्षित अभिलेखहरू दश वर्षपछि सार्वजनिक गरिने र प्रतीरक्षा एवं अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्धका अपवादलाई २० वर्षको समाप्तिपछि सार्वजनिक गरिन्छ । अधिकांश अन्य कानुनमा अझ बढी समयको ऐतिहासिक सूचना प्रवाहको व्यवस्था गरेका छन् र यो उदाहरणका लागि २० देखि ३० वर्ष छ ।

यहाँ विशेष अपवादहरूको सूची प्रस्तावित छैन र यी विवरणहरू राष्ट्रहरूको विवरणमा समावेश छन् । तर, सामान्य भए पनि केही अपवाद भने समस्याग्रस्त छन् । उदाहरणका लागि, अधिकांश कानुनले आन्तरिक निर्णय-निर्माण वा व्याख्यात्मक प्रक्रियाहरूसम्बन्धी अपवादहरू छन् । सरकारले आफ्ना आन्तरिक क्रियाकलापहरू प्रभावकारी ढङ्गले चलाउनु पर्ने हुँदा यसलाई वैध मानिन्छ । विशेष गरेर देहायको हानिहरूलाई रोक्नुपर्ने हुन्छ :

- सरकारको नीतिको प्रभावकारी तर्जुमा वा विकासमा बाधा पार्ने कार्य,
- कुनै नीति तयारी अवस्थामा सार्वजनिक गरिदिएका कारण सफलतामा असन्तुष्टि हुने कार्य,
- स्वतन्त्र र स्पष्ट सुझाव दिने विचारहरूको आदानप्रदानमा अड्डुश लगाई सार्वजनिक संस्थामा हुने छलफल प्रक्रियालाई निस्तेज पार्ने,
- परीक्षण वा लेखा परीक्षणको प्रभावकारितामा कमी ल्याउने कार्य ।

यसका अतिरिक्त यस अपवादलाई अत्यन्त बृहत् हिसाबले लेखिएको छ, जसले अधिकतम सूचना प्रवाहको सिद्धान्तलाई गम्भीर रूपमा असर पार्न सक्दछ। परिणामतः विशेष रूपमा अपवादलाई स्पष्ट र साँघुरो रूपमा लेखिनु महत्वपूर्ण मानिन्छ र माथि उल्लेखित निश्चित हितहरूको रक्षा गर्ने हदमा मात्र सीमित भई जनहितको सर्वोपरिता अन्तर्गत रहनु जरुरी छ।

अर्को समस्या पर्ने अपवादमा अन्य राज्य वा अन्तरसरकारी सङ्गठनहरूसँगको असल सम्बन्ध पर्दछ। सिद्धान्ततः यो वैध भए पनि त्यस्तो विशेष सम्बन्धसँग न्यायाधीश वा सूचना आयुक्तहरू जस्ता असम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई सूचना सार्वजनिक गर्दा त्यस्तो सम्बन्धमा हानि पुऱ्याए वा नपुऱ्याएको अनुमान लाउन एकदमै गाह्रो हुन्छ। यसको अर्थ अपवादको क्षेत्र मूलतः कठिन परिस्थितिका समयमा सरकारी कर्मचारीको व्याख्यामा निर्भर गर्दछ।

राष्ट्रिय सुरक्षा अर्को समस्याग्रस्त अपवाद मानिन्छ। यससम्बन्धमा बनाइएका 'जोहानेसवर्ग सिद्धान्तः राष्ट्रिय सुरक्षा, अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता र सूचनामा पहुँच'सम्बन्धी सिद्धान्तहरूको प्रकाशनमा आर्टिकल १९ ले नेतृत्व गरेको थियो।^{३४१} मुलुकहरूले राष्ट्रिय सुरक्षालाई प्रभावित गर्दछ भन्ने आधारमा सूचनाको वर्गीकरणलाई बढी नै महत्व दिने गम्भीर प्रवृत्तिको प्रदर्शन गरेका छन्। यसका अतिरिक्त, अन्तरसरकारी सङ्गठनहरूमा जस्तै बाहिरका व्यक्तिहरूलाई कुन हदसम्मको सूचना सार्वजनिक गर्दा राष्ट्रिय सुरक्षालाई असर पर्दछ भन्न कठिन हुन्छ। यसका अतिरिक्त यो त्यस्तो क्षेत्र हो जहाँ अनावश्यक रूपमा गोपनीयता स्वीकार गरिएमा समेत तिनीहरूलाई पूर्णतः अनावश्यक हुन्छन्। स्मोल्लाले औल्याए जस्तै :

बाँच्नका निम्ति आपत्कालीन उपायहरू आवश्यक रहेको भन्दै अभिव्यक्ति दबाउनका निम्ति सरकारी प्रयासहरूको इतिहासका उदाहरण भरिभराउ छन् जुन वास्तवमै डरलाग्दो, ढोङ्गी वा हास्यास्पद छ।^{३४२}

दुर्भाग्यवश आतङ्कवादसँग धेरै राष्ट्रले जुध्नु परेको कारणले पनि खुलापनमार्फत् लोकतन्त्रलाई लाभ पुऱ्याउनुको सट्टा गोपनीयताको क्रम बढ्दो छ।

पुनरावेदन

आफूले सूचनाका निम्ति गरेको अनुरोधलाई ठीक प्रक्रियामा नलगिएको अनुभूति निवेदकलाई भएमा, विशेष गरी खोजिएको सूचनामा पहुँचलाई अस्वीकार गरिएको अवस्थामा उजुरी वा पुनरावेदन दायर गर्ने अधिकार उनलाई हुने कुरालाई व्यापक रूपमा स्वीकार गरिएको छ। उजुरीका सन्दर्भमा विभिन्न कानूनमा भिन्नाभिन्नै किसिमका विकल्पहरू व्यवस्था गरिएका छन्। आन्तरिक उजुरी एउटा आम उपाय हो भने उजुरीको अर्को स्थान स्वतन्त्र अनुगमन निकाय र/वा अदालतमा हो। स्वतन्त्र अनुगमन निकायको अनुपस्थितिमा सूचना सार्वजनिक गर्ने वा नगर्ने भन्ने निर्णय अन्ततः सरकारी अधिकारीको स्वविवेकमा भर पर्ने भएकोले कुनै न कुनै किसिमको एउटा स्वतन्त्र अनुगमन निकायको आवश्यकता स्पष्ट छ।

दक्षिण अफ्रिका, अमेरिका, पेरु, भारत र जमैकासमेतका धेरै कानूनले विशेष रूपमा आन्तरिक पुनरावेदन उपलब्ध गराएका छन् जसअन्तर्गत सामान्यतया प्रारम्भमा इन्कार गरिए पनि सोही निकायको माथिल्लो अधिकारीसमक्ष पुनरावेदन गर्न सकिन्छ। केही मुद्दाहरूमा संयुक्त अधिराज्यको जस्तै यस पुनरावेदनको पूर्णता नै उच्चतहको पुनरावेदन दायरको पूर्वशर्त हुन्छ।

दक्षिण अफ्रिका, संयुक्त राज्य अमेरिका, पेरु, भारत तथा जमैकालगायतका कतिपय राष्ट्रका कानूनमा सामान्यतया मूल रूपमा अनुरोधलाई अस्वीकार गर्ने निकायभित्रै त्यसभन्दा माथिको निकायमा आन्तरिक

पुनरावेदन हालन पाउने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ । केही अवस्थाहरूमा उच्चस्तरमा पुनरावेदन गर्नका लागि यस किसिमको पुनरावेदनको प्रक्रिया पहिला पूरा गर्नु जरुरी बनाइएको पाइन्छ । यस्तो व्यवस्था भएको राष्ट्रको उदाहरणका रूपमा संयुक्त अधिराज्यलाई लिन सकिन्छ ।

समीक्षा गरिएका अधिकांश कानूनले सूचनामा पहुँचसम्बन्धी उजुरीलाई समाधान गर्नमा भूमिका निर्वाह गर्नका लागि स्वतन्त्र अनुगमन निकायको व्यवस्था गरेका छन् । दक्षिण अफ्रिका, स्विडेन, युगान्डा, पेरु र बुल्गेरिया भने यससन्दर्भमा अपवादका रूपमा रहेका छन् । सूचनाको हकसम्बन्धी व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा क्रियाशील पार्नका लागि केन्द्रीय पक्षका रूपमा प्रमाणित भएको एउटा पाटो हो यो । अदालतमा गरिने पुनरावेदन सानो सङ्ख्याका निवेदकबाहेक सबैका निम्ति निकै समय लाग्ने र महङ्गो प्रक्रिया हो तैपनि पुनरावेदनमा जानका लागि एउटा बाह्यस्तर पनि उपलब्ध हुनु जरुरी छ । अनुगमन निकाय भएका वा नभएका मुलुकमा चालिएका कदममा यस आवश्यकतालाई आंशिक रूपमा प्रतिबिम्बित भएको छ । संयुक्त राज्य अमेरिकामा गरिएको पछिल्लो संशोधनले उजुरीलाई समाधान गर्ने अधिकारप्राप्त अनुगमन निकाय अन्ततः स्थापित गरेको छ भने दक्षिण अफ्रिकामा त्यस्तो निकायको स्थापना नागरिक समाजको प्रमुख मागका रूपमा रहँदै आएको छ ।

अधिकांश रूपमा यस उद्देश्यका निम्ति कानूनले निश्चित निकायहरू स्थापित गर्दछ तर केहीले भने विद्यमान निकायलाई यो कार्य सुम्पेका छन् । उदाहरणका लागि, किर्गिजस्तानको कानूनले यो कार्य ओम्बुद्सम्यान (छानबिन अधिकारी)लाई सुम्पेको छ । यसो गर्दा केही बेफाइदा हुनसक्छन् । यस्ता निकायको अधिकार सूचनासम्बन्धी पुनरावेदनका विशेष आवश्यकता अनुरूप तयार नगरिएको हुनसक्छ भने सूचनासम्बन्धी पुनरावेदनलाई राम्ररी प्रक्रियामा लानका लागि आवश्यक विशिष्टीकृत हासिल गर्नमा समेत उक्त निकाय अक्षम हुने सम्भावना पनि हुन्छ । सोही समयमा, यो व्यवस्था गरिब वा साना राष्ट्रका निम्ति आकर्षक विकल्प पनि हुनसक्दछ । संयुक्त अधिराज्य र थाइल्याण्ड जस्ता केही मुलुकहरूमा कानूनले थप सुनुवाइका लागि अधिकारसहित स्वतन्त्र अनुगमन निकाय र विशिष्टीकृत विशेष अदालत दुवै व्यवस्था गरेका छन् ।

गुनासो समाधान गर्ने भूमिकामा अनुगमन निकायहरूले कम्तीमा सर्वसाधारण र अधिकारीहरूबीच मध्यस्थता गर्नुपर्ने भएकोले उनीहरूलाई हस्तक्षेप, विशेष गरी राजनैतिक प्रकृतिका हस्तक्षेपबाट सुरक्षित राखिनुपर्दछ । यी निकायको स्वतन्त्रतालाई प्रत्याभूति गर्नका लागि विभिन्न कानूनले भिन्नाभिन्नै तरिका अपनाएका छन् । यस प्रत्याभूतिका सन्दर्भमा मुख्य बिन्दु भनेको स्पष्ट रूपमा नियुक्ति प्रक्रिया हो । जापानमा संसद्का दुवै सदनको स्वीकृतिमा प्रधानमन्त्रीबाट आयुक्तहरूको नियुक्ति हुन्छ । मेक्सिकोमा नियुक्तिहरू कार्यपालिकाबाट गरिन्छ तर यसबारे सिनेट वा स्थायी आयोगबाट निषेधाधिकार प्रयोग हुनसक्दछ । भारतमा राष्ट्रपतिले नियुक्ति गर्ने भए पनि त्यस्तो नियुक्ति प्रधानमन्त्री, विपक्षी दलको नेता र एक जना मन्त्री सम्मिलित तीन सदस्यीय समितिको सिफारिसमा मात्र गरिन्छ । यस्तै पद्धति जमैकामा पनि छ तर त्यहाँ मन्त्रीलाई सहभागी गराइँदैन । नियुक्ति प्रक्रियामा समाजका बढीभन्दा बढी क्षेत्रलाई सहभागी गराइनु नियुक्तिको स्वतन्त्रतालाई प्रवर्धन गर्ने एउटा महत्वपूर्ण उपाय हुनसक्दछ ।

सदस्यका रूपमा नियुक्त हुनका लागि विशेषज्ञता एवं दरिलो नैतिक आचरण हुनुपर्ने जस्ता योग्यता, दरिलो राजनैतिक सम्बन्ध हुन नहुने जस्ता पूर्वशर्त, बर्खास्तगीका लागि सीमित आधारहरू स्थापना गरी पदावधिको सुरक्षा तथा न्यायिक सेवाको समकक्षमा रहेका निजामती सेवाका तह बराबरको तलब बराबर सदस्यहरूका लागि पारिश्रमिकको व्यवस्था गरेर आर्थिक स्रोत संयन्त्रसम्बन्धमा विभिन्न कानूनमा विद्यमान अन्य थुप्रै व्यवस्थाहरू स्वतन्त्रता अभिवृद्धिका लागि सहायक हुनसक्छन् ।

कानूनलाई लागू गर्ने सन्दर्भमा विद्यमान सम्पूर्ण असफलतालाई समाधान गर्न सकियोस् भन्ने उद्देश्यले उजुरीका आधार व्यापक बनाइनुपर्दछ । विविध कानूनमा समेटिएका विशेष आधारका रूपमा निवेदन दर्ता

गर्न अक्षम हुनु, तोकिएको समयसीमाभित्र निवेदनलाई जबाफ दिन अक्षम हुनु, पूर्ण वा आंशिक रूपमा सूचना प्रवाह गर्न अस्वीकार गर्नु, चर्को दस्तुर लिनु तथा खोजिएको स्वरूपमा सूचना उपलब्ध नगराउनु रहेका छन् । अन्य असफलताहरूलाई समात्ने व्यवस्था पनि कतिपय कानुनमा गरिएको पाइन्छ । आफ्नो निर्णयको उल्लङ्घनसम्बन्धमा अनुसन्धान गर्ने अधिकार उक्त निकायलाई दिइनु पनि महत्वपूर्ण कुरा हो किनभने यसो गरिएमा अग्रसक्रिय प्रकाशनका नियमहरूलाई सम्मान गर्नमा भएको असफलता जस्ता व्यक्तिले उजुरी दायर गर्ने सम्भावना कम भएका आम असफलतालाई पनि सम्बोधन गर्न सकिन्छ ।

अधिकांश अवस्थाहरूमा सूचनासम्बन्धी उजुरीबारे पूर्ण अनुसन्धान गर्नका लागि आवश्यक साक्षीलाई भिकाउनेलगायतका अधिकार अनुगमन निकायहरूलाई दिइएको हुन्छ । अधिकांश अवस्थामा सार्वजनिक निकायद्वारा उपलब्ध गराउन अस्वीकार गरिएका सूचनालगायत कुनै पनि सूचना सार्वजनिक निकायबाट भिकाउने अधिकार उनीहरूलाई हुनु महत्वपूर्ण पक्ष हो । निर्णय नहुँदासम्म त्यस्ता सूचनाको गोपनीयतालाई संरक्षण गर्नका लागि आवश्यक भए तिनीहरूका लागि बन्द इजलासको व्यवस्था गर्न सकिन्छ । कहिलेकाहीं निर्णयहरू अदालतमा दर्ता गराएर कार्यान्वयन अधिकार पनि सामान्यतया उपलब्ध गराइएको हुन्छ । संयुक्त राज्य अमेरिका, युगान्डा, भारत र जमैकालगायतका धेरै देशमा गुनासो दर्ता गरिएको अवस्थामा सूचना उपलब्ध गराउन अस्वीकार गरिनुको औचित्य प्रमाणित गर्ने दायित्व सार्वजनिक निकायलाई हुने व्यवस्था गरिएको छ । यो सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनको अवधारणासँग मिल्दो छ । सूचनाको हकले सम्पूर्ण सूचना भनेको प्रवाहित गर्नका लागि हो र यसविपरित भएमा त्यसको औचित्य सिद्ध गरिनुपर्छ भने विचार स्थापित गरेको छ ।

२१६

अनुगमन निकायहरूलाई सार्वजनिक निकायले विशेष स्वरूपमा सूचना प्रवाह गर्नुपर्ने आवश्यकता सिर्जना गर्ने, दस्तुरलाई कम गर्ने वा निवेदकलाई क्षतिपूर्तिसमेत दिने, सूचना अधिकृतहरू नियुक्त गर्ने, आफ्ना अधिकारीहरूलाई तालिम दिने प्रावधानलाई बढावा दिने, केही सूचना अग्रसक्रिय आधारमा प्रकाशन गर्ने, आफ्ना अभिलेख व्यवस्थापन पद्धतिमा परिवर्तन गर्ने जस्ता उपचारात्मक उपायहरू लागू गराउने अधिकार दिन सकिन्छ । केही अवस्थाहरूमा भारतमा जस्तै अनुगमन निकायलाई जरिमाना गर्ने अधिकार पनि दिइएको हुन्छ ।

सम्पूर्ण नभए पनि सूचनाको हकसम्बन्धी अधिकांश कानुनले अन्तिम पुनरावेदन अदालतमा गर्नसकिने व्यवस्था गरेका छन् । पुनरावेदनहरूलाई विशेष रूपमा कानुनद्वारा निषेध गरिएका भारतमा जस्ता देशमा अदालतले प्रशासकीय कानुन अन्तर्गत कार्यक्षेत्र प्राप्त गरेका छन् । मेक्सिकोमा निवेदकले मात्र सूचनासम्बन्धी पुनरावेदन अदालतसमक्ष दिन सक्दछ, सार्वजनिक निकायले सक्दैन । यसले ढिलो गर्ने वा सूचना प्रवाहमा अवरोध सिर्जना गर्ने उनीहरूको विचारणीय अधिकार प्रयोग गर्नबाट सार्वजनिक निकायलाई रोक्छ ।

प्रतिबन्ध र संरक्षण

अधिकांश कानुनमा नियतवश सूचनामा पहुँचलाई अवरुद्ध पार्ने व्यक्तिका लागि कुनै न कुनै सजायको व्यवस्था गरिएको भए पनि थाइल्याण्ड र किर्गिजस्तानलगायतका केही राष्ट्रका कानुनमा भने यस्तो व्यवस्था छैन । केही राष्ट्रले भने यस्तो अवस्थामा सार्वजनिक निकायलाई प्रत्यक्ष जिम्मेवार बनाइने व्यवस्था गरिएका छन् । जमैका, बुल्गेरिया, दक्षिण अफ्रिका र पेरुलगायतका कतिपय देशमा सूचनामा पहुँचमा नियतवश अवरोध सिर्जना गर्नुलाई फौजदारी अपराध मानिन्छ र यस्तो अपराधमा प्रायः गरी जेलसजायसहितका फौजदारी सजाय हुन्छ । मेक्सिको जस्ता अन्य केही देशमा भने कानुनले प्रशासकीय दायित्व सिर्जना गरेको छ । भारतको

कानुनले अवरोध सिर्जना गरेको अवस्थामा जरिमाना गर्ने र पटक पटक त्यस्तो कार्य दोहऱ्याएमा अनुशासनको कारवाहीका लागि सिफारिस गर्ने अधिकार अनुगमन निकायलाई दिएको छ । यस्ता अवस्थाहरूमा अनुचित ढङ्गबाट काम नगरेको प्रमाणित गर्ने दायित्व सम्बन्धित कर्मचारीकै हुन्छ । कर्मचारीले सूचना रोक्नेसम्बन्धमा 'स्वेच्छाचारी वा सनकपूर्ण' रूपमा काम गरेकोसम्बन्धमा प्रश्न सिर्जना भएमा विशेष कानुनी परामर्शदाताबाट छानबिन गराउने व्यवस्था संयुक्त राज्य अमेरिकामा रहेको छ ।

अभिलेख नष्ट गर्ने, नोक्सान पुऱ्याउने, परिवर्तन गर्ने, लुकाउने वा भुठो बनाउने जस्ता व्यवहारका विभिन्न निश्चित स्वरूपलाई विभिन्न कानुनमा समावेश गरिएका छन् । अन्य कानुनले भने पहुँचमा अवरोधका स्वरूपलाई सामान्य सामूहिक रूपमा उल्लेख गरेका छन् ।

धेरै कानुनमा ऐनले कानुन अन्तर्गत असल नियतका साथ गरिएको सूचना प्रवाहलाई संरक्षणको व्यवस्था पनि गरेका छन् । मुलुकी ऐनको व्यवस्था भएका भारत, दक्षिण अफ्रिका र युगान्डालगायतका मुलुकहरूले कानुन अन्तर्गत कार्यसम्पादनका क्रममा वा कर्तव्यपालनका क्रममा गरिएका कार्यका लागि अधिकारीहरूले कुनै किसिमको दायित्व वहन गर्नु नपर्ने संरक्षण प्रदान गरेका छन् । संयुक्त अधिराज्यमा भने मानहानियुक्त कार्यका लागि सीमित संरक्षणको व्यवस्था छ भने जमैकामा त्यस्तो संरक्षण मानहानि कानुन, गोपनीयताको उल्लङ्घन र प्रतिलिपि अधिकार नियमहरूसम्म विस्तारित गरिएको छ ।

जापान र किर्गिजस्तानलगायतका धेरै देशमा असल नियतबाट गरिएको सूचना प्रवाहलाई संरक्षण प्रदान गरिएको छैन । केही मुलुकहरूले उन्मुक्तीयुक्त सूचनाको प्रवाहका लागि दायित्व सिर्जना गर्ने गरेका छन् । उदाहरणका लागि, स्विडेनको कानुनले दण्ड संहिता अन्तर्गत दायित्व सिर्जना गर्नुका साथै केही किसिमका प्रत्यक्ष दायित्व पनि सिर्जना गर्ने गरेको छ भने मेक्सिकोमा गलत किसिमबाट गरिएका सूचना प्रवाहका लागि जिम्मेवार अधिकारीलाई प्रशासनिक रूपमा जिम्मेवार बनाउने गरिएको छ र जमैकामा सूचनाको हकसम्बन्धी कानुन एवं अन्य सरकारी गोपनीयतासम्बन्धी ऐन विपरित सूचना प्रवाह गरिएमा सम्बन्धित अधिकारीलाई कानुनी रूपमा जिम्मेवार बनाइन्छ र उनीहरूलाई माथि उल्लेख गरिएका संरक्षण उपलब्ध गराइँदैन । यी व्यवस्थाले वास्तवमै सूचना प्रवाहलाई कमजोर बनाउँछ भने गोपनीयताको संस्कृतिलाई बढावा दिन्छ ।

सर्वेक्षण गरिएका कानुनमध्ये युगान्डाको ऐन एउटाले मात्रै सुराकीलाई विशेष संरक्षण उपलब्ध गराएको छ । अर्कोतर्फ, संयुक्त अधिराज्य, दक्षिण अफ्रिका र अमेरिकालगायतका अन्य कानुनले यस किसिमको संरक्षण उपलब्ध गराएका छन् । सुराकीको संरक्षण एउटा महत्वपूर्ण सुरक्षा व्यवस्था हो र यसले जनहितसम्बन्धी महत्वपूर्ण सूचना प्रवाह सुनिश्चित गर्नमा सहयोग समेत गर्दछ ।

प्रवर्धनात्मक पहल

प्रवर्धनात्मक पहलसम्बन्धी व्यवस्था विभिन्न कानुनमा विभिन्न किसिमका पाइएका छन् । स्विडेन, बुल्गेरिया र थाइल्याण्ड जस्ता मुलुकका कानुनमा प्रवर्धनात्मक व्यवस्था न्यून छ भने मेक्सिको, संयुक्त अधिराज्य, दक्षिण अफ्रिका र भारत जस्ता मुलुकमा प्रवर्धनात्मक व्यवस्थाहरू धेरै छन् ।

धेरै ऐनमा कानुन कार्यान्वयनलाई सघाउन सूचना अधिकृतहरू नियुक्त गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । ती अधिकारीहरू सूचनाका निम्ति आएका अनुरोधको प्रशोधन गर्नेदेखि अग्रसक्रिय प्रकाशन सुनिश्चित गर्ने, निवेदकलाई सहयोग गर्ने, कानुन कार्यान्वयनका लागि आन्तरिक कार्यविधिहरू प्रस्ताव गर्ने, तालिमको प्रबन्ध गर्ने, प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने आदि कार्यमा सहभागी हुन्छन् ।

युगान्डा र दक्षिण अफ्रिकामा सम्बन्धित सार्वजनिक निकायका प्रमुखले यो कार्य गर्दछन् तर उपप्रमुखलाई पनि यी दैनिक कार्यका निमित्त नियुक्ति गर्न सकिन्छ। भारतीय कानूनले आवश्यकता परेमा धेरैन्दा धेरै सूचना अधिकृतहरू नियुक्त गर्न सकिने प्रावधान राखेको छ। संयुक्त राज्य अमेरिकामा सूचना स्वतन्त्रता ऐनसम्बन्धी प्रमुख अधिकृतहरूका अतिरिक्त सार्वजनिक निकायले अनुरोध स्थितिसम्बन्धी सूचना उपलब्ध गराउन सूचना स्वतन्त्रता ऐनसम्बन्धी निवेदक सेवा केन्द्र स्थापित गर्नुका साथै आन्तरिक उजुरी व्यवस्थापनका लागि अनुगमन अधिकारीका रूपमा सूचना स्वतन्त्रता ऐनसम्बन्धी सम्पर्क अधिकृतहरूको नियुक्ति गर्नेपछि। मेक्सिकोमा सम्पर्क शाखाहरूले सूचना अधिकृतका अधिकांश कार्य गर्दछन् भने सूचना समितिले अन्य कार्यका अतिरिक्त वर्गीकरणको निगरानी गर्ने तथा दस्तावेज व्यवस्थापन आधारहरू तय गर्ने कार्य गर्दछन्।

कतिपय कानूनले सर्वसाधारणको सूचनामा पहुँचसम्बन्धी अधिकार र सूचना माग गर्ने तरिकासम्बन्धमा व्याख्या गरिएका निर्देशिका उत्पादन गर्नुपर्ने व्यवस्था पनि गरेका छन् भने अन्य देशमा उक्त प्रकाशन प्रचलित परम्पराका रूपमा गर्ने चलन छ। यी निर्देशिकामा कानूनको उद्देश्य, सूचना माग गर्ने व्यक्तिको अधिकार, सूचना अधिकृतको सम्पर्क विवरण, सूचना माग गर्ने तरिका, अनुरोध प्रशोधन गरिने प्रक्रिया, प्राप्त हुनसक्ने सहयोग, दस्तुर र कानून लागू नगरिएमा पुनरावेदन गर्नेलगायतका उपचारका व्यवस्थासम्बन्धी सूचना समावेश गरिएका हुन्छन्।

केही देशमा यो निर्देशिका केन्द्रीय निकायले उत्पादन गर्दछन्। भारत र मेक्सिकोमा केन्द्रीय निकाय भनेको क्रमशः सरकार र अनुगमन निकाय हुन्। अमेरिका र दक्षिण अफ्रिका जस्ता अन्य राष्ट्रमा प्रत्येक सार्वजनिक निकायले आफ्नै निर्देशिका तयार गर्नुपर्दछ। दक्षिण अफ्रिकामा मानव अधिकार आयोगले अतिरिक्त रूपमा एघार वटै राष्ट्रिय भाषामा राष्ट्रिय निर्देशिका प्रकाशन गर्नुपर्दछ।

२१८

निकै कम देशले अभिलेख व्यवस्थापनका निमित्त न्यूनतम मापदण्ड अपनाएका छन्। मेक्सिको, अजरबैजान र संयुक्त अधिराज्य जस्ता केही देशमा केन्द्रीय निकायलाई अभिलेख व्यवस्थापनसम्बन्धी मापदण्ड तयार गर्ने र सार्वजनिक निकायले ती मापदण्डलाई सम्मान गर्ने सुनिश्चित गर्ने कुनै प्रकारको पद्धतिलाई स्थापित गर्ने जिम्मेवारी दिइएको हुन्छ। मेक्सिकोमा सूचनामा पहुँचसम्बन्धी सङ्घीय संस्थान, अजरबैजानमा जिम्मेवार मन्त्री र संयुक्त अधिराज्यमा न्यायमन्त्रीलाई यो जिम्मेवारी दिइएको छ। यो राम्रो अवधारणा पनि हो किनभने यसले निजामती सेवामा बलियो र एकरूपतापूर्ण मापदण्ड सुनिश्चित गर्दछ।

अधिकांश देशमा कानून कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ। धेरै देशमा यो जिम्मेवारी एउटा केन्द्रीय निकायलाई सुम्पिएको हुन्छ र सम्पूर्ण सार्वजनिक निकायले उक्त केन्द्रीय निकायलाई नियमित रूपमा प्रतिवेदन उपलब्ध गराउनुपर्ने वा त्यसका लागि आवश्यक जानकारी उपलब्ध गराउनुपर्ने दायित्व निर्वाह गर्नुपर्दछ। भारत, अजरबैजान, थाइल्याण्ड, दक्षिण अफ्रिका र मेक्सिको जस्ता देशमा अनुगमन निकायले यो जिम्मेवारी वहन गर्दछ भने जापान र पेरु जस्ता देशमा यो कार्य मन्त्रपरिषद्बाट हुन्छ। युगान्डा र अमेरिकालगायतका अन्य मुलुकहरूमा भने प्रत्येक निकाय वा मन्त्रालयले आफ्ना सार्वजनिक प्रतिवेदन उपलब्ध गराउनुपर्दछ। अमेरिकामा महान्यायाधिवक्ताले यस्ता हरेक प्रतिवेदन केन्द्रीय वेबसाइटमा राख्नुपर्दछ र आफ्नो प्रतिवेदन कङ्ग्रेसमा पनि प्रस्तुत गर्नुपर्दछ।

प्रतिवेदनमा समावेश हुनुपर्ने कुराहरूमा भिन्नता हुनसक्दछ तर प्राप्त अनुरोधको सङ्ख्या, सूचना उपलब्ध गराइएका र अस्वीकृत भएका निवेदनको सङ्ख्या, अनुरोधलाई अस्वीकार गर्दा अपनाइएको कानुनी व्यवस्था र त्यस्तो कार्य कुन दरमा हुने गरेको छ, पुनरावेदन आन्तरिक निकायमा दिइएको छ वा अनुगमन निकायमा दिइएको छ, तिनीहरूका नतिजा, अनुरोध प्रशोधन गर्न लागेको समय, सङ्कलित दस्तुर, कानूनको कार्यान्वयनका निमित्त अपनाइएका कार्यविधि र सुधारका निमित्त सुझावहरू जस्ता केही निश्चित सूचना भने सामान्यतः त्यसमा हुनैपर्दछ।

थाइल्याण्ड, मेक्सिको, संयुक्त अधिराज्य, दक्षिण अफ्रिका, अजरबैजान जस्ता धेरै देशमा कानून कार्यान्वयन प्रवर्धन गर्ने जिम्मेवारी अनुगमन निकायमाथि रहन्छ। यस क्रममा उक्त निकायले कार्यान्वयन अनुगमन गर्ने, तालिम दिने, कानूनको व्याख्या गर्ने, फारमहरू र अन्य कार्यान्वयन साधन तयार गर्ने, निवेदक र/वा सार्वजनिक निकायलाई सल्लाह दिने तथा सुधारका निम्ति सुझाव दिने जस्ता कार्यहरू गर्नुपर्छ। जमैका, संयुक्त राज्य अमेरिका र जापान जस्ता धेरै मुलुकहरूमा कानून कार्यान्वयनसम्बन्धमा नियमित समीक्षा गर्नका लागि विशेष व्यवस्था कानूनले गरेको छ। किर्गिजस्तानमा सूचना प्रवाहमा अवरोध सिर्जना गर्ने सम्पूर्ण कानूनलाई सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनकै लहरमा ल्याउनका लागि ती सबै कानूनको समीक्षा गर्ने व्यवस्था कानूनले नै गरेको छ।

टिप्पणीहरू :

३४०. उदाहरणका लागि, निजी निकायले आफूसँग रहेका सूचनामा पहुँच कसरी दिने भनी निर्देशिका उत्पादन गर्ने लागतसम्बन्धमा गुनासो गरेका थिए।
३४१. आर्टिकल १९ (लन्डन: सन् १९९६)।
३४२. स्मोला, रोड्नी, फ्रि स्पीच इन एन ओपन सोसाइटी (न्यूयोर्क: नोफ, सन् १९९२), पृष्ठ ३१९।

सर्वोत्कृष्ट रूपमा, सूचनाको हकबाट महत्वपूर्ण सामाजिक लाभहरू हासिल हुनसक्दछ। प्रभावकारी रूपमा सहभागिता जनाउने तथा सरकारलाई जिम्मेवार बनाउने जनताको क्षमतामा अभिवृद्धि गरेर यसले लोकतन्त्रलाई महत्वपूर्ण रूपमा टेवा दिनसक्दछ। भ्रष्टाचारलाई पर्दाफास गर्नमा प्रयोग भइरहेका सूचनाको हकसम्बन्धी उदाहरणहरू बहुसङ्ख्यक र सशक्त रूपमा छन्। यस्ता उदाहरणहरू आधारभूत जीवनयापनसँग सम्बन्धित स्थानीय मुद्दाहरूदेखि लिएर सरकारलाई सत्ताबाट हटाउने ठूलूला भ्रष्टाचार काण्डहरूसम्म छरिएर रहेका छन्। सूचनाको हक सरकार तथा व्यवसायीहरूबीच प्रभावकारी सूचना प्रवाह सुनिश्चित गर्नका लागि पनि कम नाटकीय रूपमा, तर कम महत्वपूर्ण रूपमा हैन, प्रयोग भएको छ।

सूचनाको हकका यी उपयोगी लाभहरूलाई कम्तीमा सन् १७७६ देखि स्वीकारिएको छ। सो वर्ष यस विचारले स्विडेनमा कानुनी मान्यता प्राप्त गरेको थियो। हालैको उल्लेख्य उपलब्धि भनेको सूचनाको हकलाई आधारभूत मानव अधिकारका रूपमा मान्यता प्राप्त हुनु हो। अन्तरराष्ट्रिय कानुन अन्तर्गत सूचना तथा विचार सम्प्रेषण गर्ने अधिकार मात्र नभई सूचना खोजी गर्ने र प्राप्त गर्ने अधिकारलाई पनि प्रत्याभूति गर्ने अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी अधिकारको एक पक्षका रूपमा पनि यसले मान्यता प्राप्त गरेको छ।

२२०

पन्ध्र वर्ष अघिसम्म सरकारी निकायसँग रहेका सूचनामा पहुँचलाई आधारभूत मानव अधिकारका रूपमा कसैले पनि दाबी गरेको थिएन। यो पुस्तकको प्रथम संस्करण सन् २००३ मा प्रकाशित हुँदासम्ममा यो विचार निकै स्थापित भइसकेको थियो तर अझै पनि निकै हदसम्म यो केही विद्वानहरू र अरुका सहयोगप्राप्त सूचनाको हकसम्बन्धी कार्यकर्ताहरूको संरक्षणमा रहेको थियो। यो दोस्रो संस्करण मुद्रणका लागि जाँदासम्ममा यो विचार उल्लेख्य रूपमा परिष्कृत भइसकेको छ र यसबारे कार्यकर्ताहरूले मात्र नभई अन्तरसरकारी निकायहरू, विकास कार्यकर्ताहरू तथा सरकारी अधिकारीहरूले समेत निरन्तर रूपमा उल्लेख गर्न थालेका छन्। लेखकले धेरै वर्षदेखि सूचनाको हकसम्बन्धी विचारलाई मानव अधिकारका रूपमा प्रवर्धन गर्न यस पुस्तकको पहिलो र अहिले दोस्रो संस्करणका साथै अन्य माध्यमबाट उल्लेख्य ऊर्जा खर्च गर्नुभएको छ र यसप्रतिको बहदो मान्यता केही हदसम्म सन्तुष्टिको स्रोत भएको छ।

यस पुस्तकको पहिलो संस्करणमा मानव अधिकारका रूपमा सूचनामा पहुँचसम्बन्धी विचारलाई समर्थन जनाउने प्रमुख अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरूका साथै यसलाई सघाउने राष्ट्रिय उपलब्धिहरूलाई पहिलो पटक एकैसाथ प्रस्तुत गरेको थियो भने यसप्रतिको मान्यताको पक्षमा तर्कहरूलाई व्यवस्थित रूपमा प्रस्तुत गरिएको थियो। दोस्रो संस्करणमा प्रमाणहरूलाई अद्यावधिक बनाइएको छ भने तर्कहरूलाई विस्तारित गरी निकै चित्तबुझ्दो रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

उपयुक्त स्तरमा सूचनाको हकलाई मान्यता प्रदान गर्नु महत्वपूर्ण कुरा हो तर अन्य जटिल मानव अधिकारका सन्दर्भमा जस्तै यसको व्यावहारिक कार्यान्वयन भने चुनौतीपूर्ण नै छ। सूचनाको हकसम्बन्धी अन्तरराष्ट्रिय मापदण्डहरूबाट लिइएका निश्चित सिद्धान्तहरूबारे केही विस्तृत वर्णन गर्ने प्रयास यस पुस्तकमा गरिएका

छन् । यी सिद्धान्तमा मुख्य रूपमा पहुँचको पक्षमा सशक्त तर्क; अग्रसक्रिय प्रकाशन दायित्वको माध्यमलगायत यस अधिकारलाई अभ्यासमा ल्याउनका लागि उपयोगी राम्रा प्रक्रियागत माध्यमहरू; अपवादहरूको स्पष्ट र साँघुरो व्यवस्था; र नियमहरू उल्लङ्घन गरिएकासम्बन्धमा स्वतन्त्र निगरानी निकायहरूमा पुनरावेदन गर्ने अधिकार रहेका छन् ।

यी (निकै सामान्य) सिद्धान्तभन्दा पर, कानूनमा सूचनाको हकलाई लागू गर्नमा विभिन्न राज्यले हाल अपनाउँदै आएका उल्लेख्य अभ्यासले पहिलो पटक कानून पारित गर्ने कार्यलाई प्रवर्धन गर्दै आएकाहरू तथा आफ्ना विद्यमान कानूनको समीक्षा गर्नुका साथै यसलाई परिमार्जन गर्ने अभ्यासमा लागेकाहरूका लागि ज्ञानको महत्वपूर्ण अङ्गका रूपमा काम गरिरहेको छ । यस पुस्तकका विश्वका विभिन्न क्षेत्रका १४ वटा राष्ट्रका अभ्याससम्बन्धी तुलनात्मक जानकारीको निधि प्रस्तुत गरिएको छ । ती सबै राष्ट्रले सूचनाको हकलाई लागू गर्न सापेक्षक रूपमा अग्रगामी पद्धतिहरू अपनाउँदै आएका छन् ।

सूचनाको हकसम्बन्धी अग्रगामी कानूनको अनुमोदन सूचनाको हकलाई व्यावहारिक रूपमा हासिल गर्नेसन्दर्भमा मात्र पहिलो र केही हदसम्म सर्वाधिक सजिलो कदम हो भन्ने उल्लेख प्रायः गर्ने गरिएको छ । स्पष्ट रूपमा व्यवहारमा पनि लागू रहेको यस विचारप्रति लेखकको पनि पूर्ण समर्थन छ । पूर्ण कार्यान्वयनका लागि राजनैतिक इच्छाशक्ति, अग्रसक्रिय नागरिक समाज र कम्तीमा विधिको शासनप्रतिको सम्मान जस्ता केही अन्य प्रमुख लोकतान्त्रिक लक्षण जरुरी हुन्छ । एकातिर सूचनाको हक हासिल गर्नका लागि राम्रो कानून हुनु मात्रै पर्याप्त हुँदैन भने अर्कोतिर यो एउटा आवश्यक पूर्वशर्त पनि हो । यो एउटा चौतारी हो र यसैमा अन्य आवश्यक लक्षणहरू हुर्कन्छन् । यस महत्वपूर्ण मानव अधिकारलाई सघाउने सशक्त कानुनी चौतारी निर्माणका लागि सूचनाको हकलाई प्रवर्धन गर्नमा संलग्नहरूलाई यस पुस्तकले सहयोग गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

टोबी मेण्डेल विगत लगभग दश वर्षदेखि लण्डनस्थित अग्रपङ्क्तिको अन्तरराष्ट्रिय मानव अधिकारवादी गैरसरकारी संस्था आर्टिकल १९ को अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी विश्वव्यापी अभियानमा कानून कार्यक्रम अधिकृतका रूपमा कार्यरत हुनुहुन्छ । आफ्नो जिम्मेवारी सम्हाल्ने क्रममा उहाँले एसिया, अफ्रिका, युरोप, मध्यपूर्व तथा ल्याटिन अमेरिकामा अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा सूचनाको हकसम्बन्धी मुद्दाहरूसम्बन्धी प्रशिक्षण गोष्ठीहरू सञ्चालन गर्ने, कानूनहरूको समीक्षा गर्ने, राष्ट्रिय तथा अन्तरराष्ट्रिय निकायहरूसमक्ष मुद्दाहरू प्रस्तुत गर्ने, गैरसरकारी संस्थाहरू एवं सरकारहरूलाई सुझाव उपलब्ध गराउने तथा सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको मस्यौदा तयार गर्नमा अधिकारीहरूसँग सहकार्य गर्ने जस्ता प्रशस्त कामहरू गर्नुभएको छ । आर्टिकल १९ मा काम गर्नुका अतिरिक्त उहाँले विश्व बैंक, विभिन्न संयुक्त राष्ट्रसंघीय निकाय एवं अन्तरसरकारी निकाय तथा असङ्ख्य गैरसरकारी संस्थाहरूलगायतका विभिन्न किसिमका निकायलाई यी मुद्दाहरूसम्बन्धी आफ्नो विशेषज्ञता उपलब्ध गराउनुभएको छ । आर्टिकल १९ मा कार्यरत हुनुपूर्व टोबी मेण्डेल मानव अधिकार तथा अन्तरराष्ट्रिय विकास संस्थाहरूमा संलग्न हुनुहुन्थ्यो । उहाँ अक्सफोर्ड क्याम्पसमा मानव अधिकारसम्बन्धी वरिष्ठ परामर्शदाता हुनुहुन्थ्यो भने क्याम्ब्रिजमा अन्तरराष्ट्रिय विकास संस्था (सिडा) मा उहाँ मानव अधिकार नीति विश्लेषक हुनुहुन्थ्यो ।

टोबी मेण्डेलले आर्टिकल १९ तथा अन्य संस्थामार्फत् थुप्रै प्रकाशनहरू गर्नुभएको छ । अन्य प्रकाशनहरूका अतिरिक्त उहाँ आर्टिकल १९ का प्रकाशनहरू “जनताको थाहा पाउने पाउने अधिकार : सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनका सिद्धान्तहरू” र “अन्तरराष्ट्रिय कानूनको नमूना स्वतन्त्रता” का लेखक हुनुहुन्छ । युनेस्कोद्वारा प्रकाशित यो उहाँको दोस्रो पुस्तक हो । युनेस्कोद्वारा प्रकाशित उहाँको पहिलो पुस्तक “लोकसेवा प्रसारण : तुलनात्मक कानूनी सर्वेक्षण” थियो । उहाँका प्रकाशनहरूमा प्रसारण, सञ्चार अधिकार, गाली बेइज्जती, सूचनाको हक, बाल अधिकार, लोकसेवा प्रसारण तथा गलत समाचारहरूलगायतका अभिव्यक्ति स्वतन्त्रतासम्बन्धी व्यापक विषयहरू समेटिएका छन् । उहाँले मैक्सिको विश्वविद्यालयबाट गणितमा स्नातक गर्नुभएको छ भने इन्डिया विश्वविद्यालयबाट कानूनमा प्रथम श्रेणीमा एलएलबी गर्नुभएको छ ।

विकास कार्यकर्ताहरू, नागरिक समाज, बौद्धिक वर्ग, सञ्चार माध्यमका साथसाथै सरकारहरूका मुखमा समेत सूचनाको हक वा थाहा पाउने पाउने अधिकारको महत्त्वसम्बन्धी चर्चा प्रायः दोहरिने क्रम बढ्न थालेको छ । यो अधिकार के हो, यो वास्तवमै अधिकार हो र सरकारहरूले यसलाई कसरी कार्यान्वयन गर्न खोजेका छन् ? यस पुस्तकले सूचना स्वतन्त्रतासम्बन्धी कानून तथा अभ्याससम्बन्धी सजिलै बुझ्नसकिने विवरणहरू तथा कस्ता कुराहरू प्रभावकारी भइरहेका छन् र किन भन्नेबारेमा विश्लेषण प्रस्तुत गर्दै सम्बोधन गर्न खोजेका प्रश्नहरूमध्ये केही यिनै हुन् ।

सूचना तथा विचारको स्वतन्त्र प्रवाह लोकतान्त्रिक भावनाको केन्द्रमा रहेको हुन्छ भने यिनीहरू मानव अधिकारको प्रभावकारी पालनका लागि पनि निकै महत्त्वपूर्ण हुन्छन् “सार्वजनिक निकायसँग भएका सूचना उनीहरू आफ्नै लागि नभई जनताका लागि हुन्छन्” भन्ने सिद्धान्त सूचना तथा विचारहरूको स्वतन्त्र प्रवाहको अभ्याससम्बन्धी प्रत्याभूतिको केन्द्रमा रहेको हुन्छ ।

- अब्दुल वाहीद खान,

सञ्चार तथा सूचनासम्बन्धी सहायक महानिर्देशक, युनेस्कोद्वारा लिखित भूमिकाबाट